

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
SECȚIA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Acest volum a fost editat sub îngrijirea unui colectiv compus din:
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (responsabil), ADRIAN C. FLORESCU, N. GOSTAR și AL. ANDRONIC

Desenele din lucrările publicate în prezentul volum au fost executate de D. Pecutariu în biroul de desen al Institutului de arheologie din București și de Maria-Luiza Diaconescu în biroul de desen al Muzeului de istorie a Moldovei. Fotografiile s-au efectuat de Marin Dinu în laboratorul fotografic al Muzeului de istorie a Moldovei și de Gheorghe Dumitru în laboratorul fotografic al Institutului de arheologie din București.

CUVÎNT ÎNAINTE

În condițiile de lucru create de regimul democrat-popular a fost posibilă, pentru prima dată în Moldova, efectuarea unor cercetări arheologice de mare amploare, ale căror rezultate prezintă un deosebit interes atât pentru masele largi populare, cât și pentru oamenii de specialitate din țară și străinătate.

La aceste cercetări organizate de către Academia R.P.R., prin Institutul de istorie și filozofie și apoi prin Institutul de arheologie din București, au participat și colaboratorii științifici ai Muzeului de antichități din Iași, transformat în 1954 în Muzeu de istorie a Moldovei.

Astfel, prin numeroase săpături, sondaje și prospecțiuni arheologice, executate în Moldova, s-a descoperit un bogat material arheologic, din care piesele cele mai reprezentative au fost expuse, conform unei tematici științifice și în condiții muzeistice moderne, în sălile de expoziție ale Muzeului de istorie a Moldovei aflat în Palatul Culturii din Iași. De asemenea, rezultatele acestor cercetări au fost valorificate parțial prin studii și rapoarte preliminare de săpături apărute în publicațiile de specialitate ale Academiei R.P.R.

În ultimii ani, prin întărirea bazei materiale și prin creșterea numerică a cadrelor de specialitate de la muzeul nostru, a fost posibilă desfășurarea unei activități științifice mai intense în domeniul arheologiei comunei primitive, sclavagiste și feudale, inclusiv perioada prefeudală, elaborându-se o serie de lucrări care interesează îndeosebi istoria veche și medie a Moldovei.

Pentru a se putea valorifica cât mai multe din rezultatele obținute, forurile de conducere ale Academiei R.P.R. au aprobat, cu începere din anul 1960, editarea unui volum de studii și materiale al Muzeului de istorie a Moldovei. Generalizând rezultatele cercetărilor noastre pe baza interpretării științifice în lumina materialismului dialectic și istoric, colectivul de redacție și-a propus să înscrie în sumarul acestui volum, în primul rând, studii, articole și note de arheologie, epigrafie și

numismatică privind istoria veche și medie a Moldovei. De asemenea, vor fi incluse și lucrări tratând diferite probleme de istorie veche și de arheologie a țării noastre, ca și a țărilor vecine, care, prin conținutul lor, interesează îndeosebi istoria veche și medie a Moldovei.

Astfel, prin cuprinsul său, volumul de față reprezintă o publicație specială de istorie veche și arheologie, care completează seria de istorie a revistei Studii și cercetări științifice, editată de către Secția de istorie a Institutului de istorie și filologie de pe lângă Filiala din Iași a Academiei R.P.R.

SUMAR

NICOLAE ZAHARIA, Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957..	11	
MARIN DINU, Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei..	43	✓
ALEXANDRU VULPE, Descoperiri arheologice pe cursul mijlociu al Siretului (sondajele de la Mindrișca și Răcăciuni, reg. Bacău)	65	✓
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteu (r. Marghita, reg. Crișana)	(81)	✓
MARILENA FLORESCU, Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hîrlău, reg. Iași)	(113)	✓
— MARIA CRISTESCU, Contribuție la studiul antropologic al unor schelete de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua) și începutul epocii fierului din Moldova	129	✓
NICOLAE GOSTAR, Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană	149	
EMILIA ZAHARIA și NICOLAE ZAHARIA, Un mormînt din epoca migrațiilor la Erbiceni (r. Iași, reg. Iași)	211	
OLGA NECRASOV și MARIA CRISTESCU, Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni de la sfîrșitul sec. IV e.n.	219	
JAROSLAV KUDRNÁČ (Praga), Cîteva date noi despre agricultura la slavi	225	
DAN GH. TEODOR, Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești—Iași	245	
ALEXANDRU ANDRONIC, Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioadă feudală	271	
EUGENIA NEAMȚU, Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iași)	283	
ION IONIȚĂ, Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava)	295	
Lista prescurtărilor publicațiilor citate mai des în prezentul volum	307	

SOMMAIRE

NICOLAE ZAHARIA, Découvertes paléolithiques en Moldavie de 1952 à 1957.....	11
MARIN DINU, Contribution à l'étude de la civilisation des amphores sphériques sur le territoire de la Moldavie	43
ALEXANDRU VULPE, Découvertes archéologiques sur le cours moyen du Siret (sondages de Mindrișca et de Răcăciuni, rég. de Bacău)	65
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Nouvelles données sur le dépôt d'objets en bronze de Tăuteu (distr. de Marghita, rég. de Crișana)	81
MARILENA FLORESCU, Le dépôt d'objets en bronze d'Ulmi-Liteni (distr. de Hirlău, rég. de Jassy)	115
MARIA CRISTESCU, Contribution à l'étude anthropologique d'un groupe de squelettes de la fin de l'âge du bronze (civilisation de Noua) et du début de l'âge du fer en Moldavie	129
NICOLAE GOSTAR, Les inscriptions des lampes de la Dacie romaine	149
EMILIA ZAHARIA et NICOLAE ZAHARIA, Une tombe de l'époque des migrations à Erbiceni (distr. de Jassy, rég. de Jassy)	211
OLGA NECRASOV et MARIA CRISTESCU, Étude anthropologique du squelette de la fin du IV ^e s. (n.è.) découvert à Erbiceni	219
JAROSLAV KUDRNÁČ (Prague), Quelques données nouvelles sur l'agriculture chez les Slaves	225
DAN GH. TEODOR, Le trésor d'objets de parure de l'époque féodale primitive découvert à Voinești—Jassy.....	245
ALEXANDRU ANDRONIC, Contribution archéologique à l'histoire de la ville de Jassy au cours de l'époque féodale	271
EUGENIA NEAMȚU, Les objets de parure du trésor féodal de Cotul Morii, Popricani (rég. de Jassy)	283
ION IONIȚĂ, Reconnaissances archéologiques dans la zone des villages de Pogorăști et de Răusenii (distr. de Botoșani, rég. de Suceava)	295
La liste des abréviations employées le plus souvent dans le présent tome	307

СОДЕРЖАНИЕ

НИКОЛАЕ ЗАХАРИЯ, Палеолитические находки в Молдове в 1952—1957 гг...	11
МАРИН ДИНУ, К вопросу о культуре шаровидных амфор на территории Молдовы	43
АЛЕКСАНДРУ ВУЛПЕ, Археологические находки на среднем течении р. Серета (шурфовки в Мындришке и Рэнэчуни, обл. Бакау).....	65
МИРЧА ПЕТРЕСКУ-ДЫМБОВИЦА, Новые сведения о кладе бронзовых изделий из Тэутеу (р-н Маргита, обл. Кришана).....	81
МАРИЛЕНА ФЛОРЕСКУ, Клад бронзовых изделий в Улми-Литени (р-н Хырлэу, Ясская обл.)	115
МАРИЯ КРИСТЕСКУ, К антропологическому изучению костяков конца бронзового века (культуры Ноуа) и начала железного века в Молдавии	129
НИКОЛАЕ ГОСТАР, Надписи на светильниках эпохи римской Дакки	140
ЭМИЛИЯ ЗАХАРИЯ и НИКОЛАЕ ЗАХАРИЯ, Погребение эпохи переселения народов в Эрбичени (р-н Яссы, Ясская обл.)	211
ОЛЬГА НЕКРАСОВ и МАРИЯ КРИСТЕСКУ, Антропологическое исследование скелета из Эрбичени (IV в. н.э.).....	219
ЯРОСЛАВ КУДРНАК (Прага), Новые сведения о земледелии у славян.....	225
ДАН Г. ТЕОДОР, Клад украшений раннефеодальной эпохи, найденный в Войнешти (Яссы)	245
АЛЕКСАНДРУ АНДРОНИК, Вклад археологов в изучение истории города Яссы в феодальный период	271
БУДЖЕНИЯ НЯМЦУ, Украшения из феодального клада в Котул Морий, Попри-кани (Яссы)	283
ИОН ИОНИЦЭ, Археологические разведки в районе сел Погорэшти и Раусени (р-н Ботошани, обл. Сучава)	295
Список сокращений	307

DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN MOLDOVA EFECTUATE ÎNTRE ANII 1952 și 1957

Moldova oferă cercetătorului un foarte variat și bogat material arheologic; urmele viețuirii paleolitice apar într-o abundență care nici nu se bănuia acum patru-cinci decenii.

Un mediu fizic priincios, cu văi și șesuri largi, îngăduind accesul de la o regiune la alta, de sub poalele Carpaților pînă spre stepele răsăritene, a înlesnit pendulările grupurilor omenești, fie în căutarea locurilor bune de așezare, fie în peregrinările sezoniere în urma vînatului, ca și în căutarea silexului ca materie primă pentru prelucrarea armelor și uneltelor. Depozitele de silex de pe Prut, precum și cele de menilituri și șisturi de gresie silicioasă din Carpații Răsăriteni, au favorizat această intensă viețuire, fie pe terase, fie pe suprafețele tabulare ale dealurilor mai proeminente și mai ușor de apărat. De aceea urmele viețuirii omului paleolitic în Moldova sînt multe și se întîlnesc aproape în toate fazele acestei epoci. Totuși, cînd urmărești evoluția cercetărilor paleolitice din Moldova, rămîi nedumerit de puținele informații și de data tîrzie la care au început aceste preocupări.

În 1885, geologul Grigore Ștefănescu, cu ocazia unor cercetări efectuate în depozitele loessice de pe Prut, a găsit în jurul Mitocului cîteva silexuri asupra cărora s-a exprimat precum urmează: « În malul Prutului la Metocu, am găsit, la mai bine de două metre de la suprafață, mai multe silexuri lucrate, indicele unei stațiuni preistorice »¹. Prin această frază, pe cît de scurtă, pe atît de concisă, s-a adus un oarecare sprijin afirmațiilor îndoielnice ale înaintașilor care, deși nu cunoșteau descoperiri paleolitice la noi, păstrau totuși convingerea că ele nu pot lipsi de pe teritoriul patriei noastre².

În 1902, prof. Ion Simionescu, vorbind despre depozitele cretacice de pe Prut, din dreptul Mitocului, întărește și el afirmația lui Gr. Ștefănescu, cînd spune: « Cremenele serveau oamenilor preistorici din acele locuri la facerea de arme și unelte casnice, deoarece și profesorul Gr. Ștefănescu și eu am găsit la

¹ Gr. Ștefănescu, *Relațiunea sumară de lucrările Biroului Geologic în campania an I, 1, 1885*, p. 20.

² C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani în R.P.R.*, în SCIV, VII, 1-2, 1956, p. 7 și urm.

Mitoc bucăți cioplite și rotunjite »¹. Din cînd în cînd, prof. I. Simionescu mai amintea studenților, la cursul său de geologie și paleontologie de la Universitatea din Iași, despre urmele lăsate de omul paleolitic la Mitocul Dorohoiului, dînd îndrumări pentru studii pe teren în această regiune.

În 1912 agro-geologii P. Enculescu și Em. Protopopescu-Pache, în timp ce efectuau lucrări de specialitate în depresiunea Prutului mijlociu, au cules cîteva silexuri din preajma « Stîncii de la Ripiceni » (Botoșani), consemnînd această descoperire într-un raport care a rămas nepublicat². După 14 ani de la această descoperire, în 1925, geologul N. N. Moroșan a descoperit aceeași stațiune, în care a început săpături cu un an mai tîrziu. Sub îndemnul și cu colaborarea prof. I. Simionescu, N. Moroșan a tipărit prima sa notă asupra așa-zisei peșteri de la Stîncă Ripiceni³, cea dintîi lucrare în care se susține pe bază științifică existența paleoliticului în Moldova.

Pînă în 1940 cercetarea privind paleoliticul din Moldova se datorește aproape exclusiv lui N. N. Moroșan, ea fiind oglindită îndeosebi în lucrarea sa de sinteză relativ la pleistocenul și paleoliticul Moldovei de NE⁴.

În 1937 geograful V. Tufescu, cu prilejul cercetărilor pe teren, a semnalat descoperirea a patru stațiuni paleolitice (Agafton, Cucorăni, Dealul Holmului și Sticlăria), toate situate în cuprinsul Dealului Mare de pe stînga Siretului, între înșăuarea de la Bucecea și cea de la Ruginoasa⁵. Se mai amintește apoi un răzuitor găsit în 1926 în prundurile rîului Moldova, în apropierea orașului Roman⁶, precum și un vîrf de lance descoperit în 1933 la Boureni-Baia⁷.

Și în fine, o ultimă semnalare paleolitică, anterioară anului 1940, este aceea de pe locul numit « Bahrina » lîngă Ilișeștii de la Gura Humorului, unde s-a descoperit un răzuitor pe lamă scurtă de silex patinat, care se păstrează astăzi în colecția laboratorului de geologie și paleontologie al Universității din Iași.

Războiul a oprit în loc orice activitate științifică în domeniul acesta. Abia în 1951, sub îndrumarea Academiei R.P.R. cercetările paleolitice în țara noastră au luat și ele un avînt cu totul deosebit. Reluarea activității în acest domeniu se impunea cu atît mai mult, cu cît paleoliticienii din țările vecine și în special din Uniunea Sovietică⁸, trecînd la metode noi de cercetare, uneori chiar pe teritorii vecine, au ajuns la rezultate care au depășit cu mult realizările din trecut.

În afară de lucrările din ultimii ani ale lui S. N. Bibikov și P. I. Boriskovski⁹ pe Nistrul mijlociu, și de cercetările din 1946—1947 dirijate de Filiala din Chișinău a Academiei de Științe a U.R.S.S.¹⁰, este destul să amintim expediția tripoliană de pe Nistru, organizată în 1948¹¹ de Institutul de istoria culturii materiale a

¹ I. Simionescu, *Constituțiunea geologică a țării*, Prutului din nordul Moldovei, în *Acad. Rom. Publ. Fond. Adamachi*, VII, București, 1902, p. 15—16.

² N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord Est*, în *Anuarul Institutului geologic al Romîniei*, XIX, 1938, p. 5—6.

³ I. Simionescu et N. N. Moroșan, *Une station aurignacienne en Moldavie*, în *Acad. Roum. Bull. de la sect. scientifique*, t. X, nr. 3, 1926, p. 59—64.

⁴ N. N. Moroșan, *loc. cit.*

⁵ V. C. Tufescu, *Dealul Mare Hirlău. Observări asupra evoluției reliefului și așezările omenești*, în *BSG*, LVII, 1937, p. 123 și 125 în notă.

⁶ I. Simionescu et N. N. Moroșan, *op. cit.*, și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Le Paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1937, p. 63 și urm.

⁷ Vl. Dumitrescu, *Funde im Bezirk Baia (Moldau) Boureni: Eine Lanzenspitze aus Feuerstein*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 521—524.

⁸ A. P. Cerniș, *Новые палеолитические местонахождения на территории Молдавской ССР.*, în *KS*, XXVI, 1949, p. 15—21.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

Acad. de Științe a U.R.S.S. și condusă de Tatiana S. Passek. Săpăturile paleolitice efectuate în cadrul acestei expediții între 1949 și 1951 de către A. P. Cerniș la Babin¹ și completate în 1951 cu sondajele de la Molcdova și Voronovița, ca și cercetările de suprafață executate de aceeași expediție pe Nistru între Vihvatini și Camenca în 1952², pe lângă metoda de cercetare complexă, dovedesc că paleoliticienii sovietici au avut în vedere nu numai tipologia uneltelor, ci și ariile de răspândire ale culturilor din fiecare fază în parte.

În ceea ce privește Moldova, în ultima vreme s-au adus contribuții importante la cunoașterea paleoliticului de terasă, prin săpăturile de mare amploare de la Ceahlău, precum și în urma sondajelor de la Mitoc din anii 1956—1957, lucrări efectuate în cadrul Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. Paralel cu aceste cercetări, s-au întreprins și o serie de recunoașteri metodice, între anii 1952 și 1957, în părțile nordice ale Moldovei, în special în « Cîmpia » deluroasă cuprinsă între Bahlui, Dealul Mare, Coasta Ibăneștilor și râul Prut, regiune cunoscută sub denumirea de « Stepă Jijiei » sau « Cîmpia Moldovei ».

Prin cercetările de suprafață, executate mai mult sau mai puțin amănunțit în unele zone ale acestei stepe moldovene, atingînd în mică măsură și alte unități geografice ale Moldovei, s-a putut documenta o intensă locuire omenească, din vremea orînduirii comunei primitive, perioada prefeudală și feudală. În ceea ce urmează ne vom referi numai la descoperirile paleolitice din această regiune, prezentate în cadrul subunităților geografice respective.

VALEA PRUTULUI

Prin cercetările efectuate de către N. N. Moroșan pe malul drept al Prutului, s-au stabilit 15 stațiuni sau grupări de unelte paleolitice între Ștefănești și Mitoc³, aglomerate obișnuit în jurul stîncilor toltriene care suprapun depozitele cretacice. Prin cercetările noastre în același sector, verificîndu-se unele din aceste descoperiri cunoscute, s-au făcut și următoarele descoperiri noi:

1. Comuna Movila Ruptă (r. Botoșani, reg. Suceava).

a) În marginea de NV a comunei, în lutăriile de sub muchia dealului și pe ogoare, s-au cules așchii, spărturi și fragmente de lame de silex albăstrui patinat, învederînd existența în imediata apropiere a unei stațiuni aparținînd paleoliticului superior.

b) La 1 km NV de sat, pe dreapta șoselei Movila Ruptă — Ripiceni, în dreptul Văii Găinăriei, pe o fîșie din terasa inferioară a Prutului denumită Dealul Urieșului, s-au găsit așchii și lame de silex albăstrui sau alb, puternic patinate, unele aparținînd mustertianului, iar altele aurignacianului. În malul tăiat

¹ A. P. Cerniș, *Новые данные о палеолите и мезолите на Днестре*, în KS, XXXII, 1950, p. 26—39.

² Idem, *Разведки палеолитических памятников на Днестре в 1952 г.*, în Izvestiia, 4 (31), 1956, p. 119.

³ N. N. Moroșan a efectuat cercetări de suprafață în apropierea Ripicenilor în următoarele puncte: Stîncă Ripiceni, La Izvor, Carierele lui Calman Ungur, Bold, Stîncă Hrițenilor, Stîncă de la Manoleasa, Șerpenița, Livenii Vechi, Stroici și Valea Ciocoiului, iar în jurul Mitocului a cercetat punctele Malul Galben, La Mori și Izvorul Sarului.

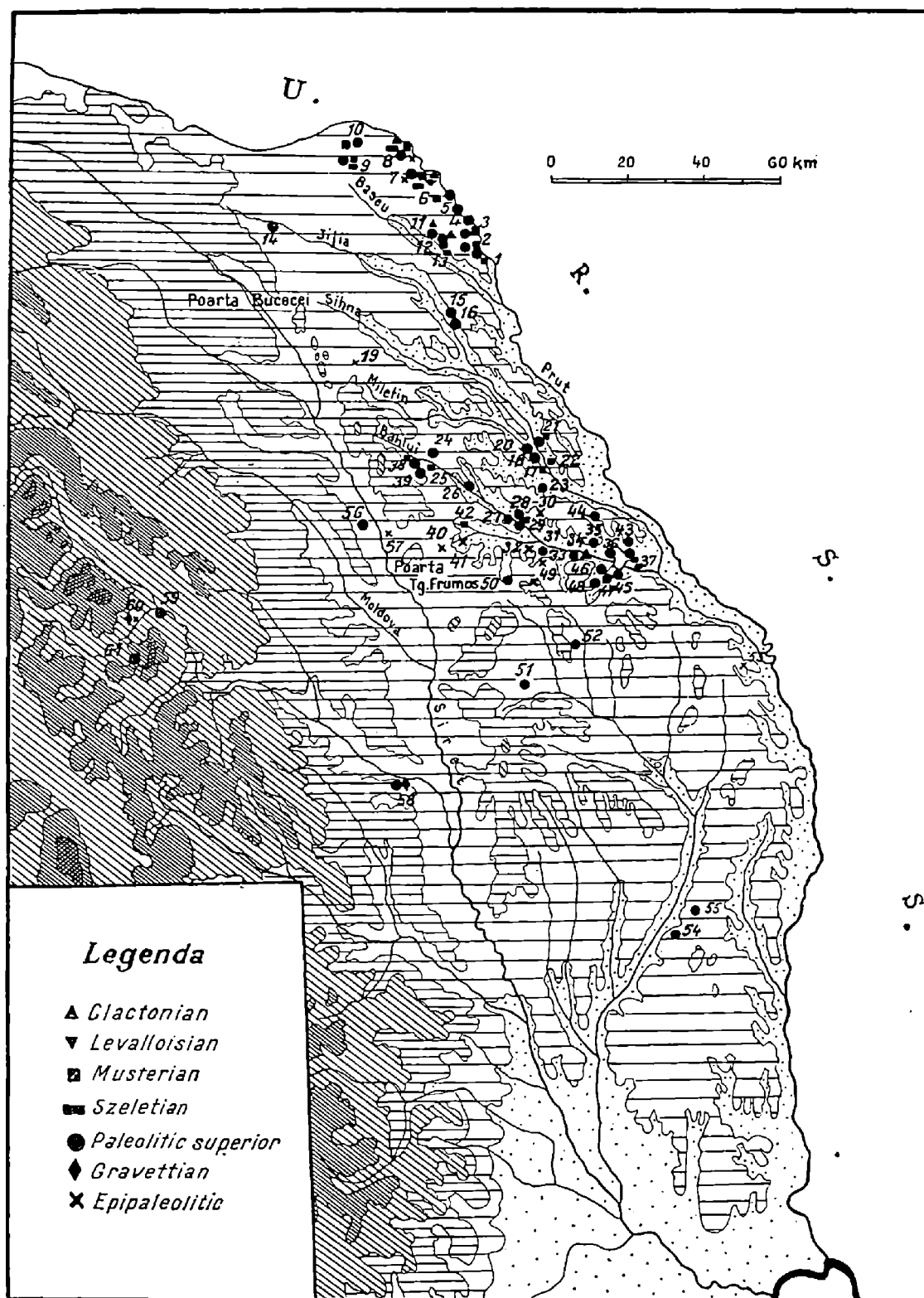


Fig. 1. — Harta descoperirilor paleolitice din Moldova (numerele corespund cu acelea date localităților în text).

al terasei, la 1,5—2 m adâncime, într-o pătură de sol îngropat, silexurile sînt însoțite de multe fragmente de oase de animale.

c) În cuprinsul satului *Cinghine*, pe pîrăiașul numit *Cinghine*, la 2 km V de *Movila Ruptă*, atît în rîpi, cît și în săpăturile șanțului drumului se găsesc numeroase așchii și spărturi de silex albastrii, mai rar negru, indicînd încercări de prelucrare intenționată, într-o fază tîrzie a paleoliticului superior.

2. *Ripiceni, comuna Movila Ruptă* (r. Botoșani, reg. Suceava).

a) Sub panta estică a *Dealului Lipovanului* (3 km V de *Movila Ruptă*), într-un hîrtop ce se află la originea văii *Cinghine*, la 60—70 cm sub solul actual, s-au găsit multe așchii și spărturi de silex albastrii, un răzuitor, două fragmente de lamă, precum și o așchie lamelară mai lată, indicii ale unui paleolitic superior.

b) La jumătatea distanței dintre *Ripiceni Vechi* și *Ripiceni Noi*, pe locul numit *La Pichetul Vechi*, sub muchia erodată a terasei inferioare a *Prutului*, pe ogoarele din spatele fișiei de frontieră, s-au găsit multe așchii de silex albastrii patinat, o lamă, precum și un fragment de nucleu, aparținînd paleoliticului superior. Într-o groapă de lut, la 200 m mai spre V, se poate observa un slab orizont conținînd așchii de silex îngropate la o adâncime de 3 m.

c) Pe panta vestică a *Dealului Lipovanului*, la 4 km V de *Ripiceni Noi*, în cuprinsul unei pete de sol galben provenit dintr-o săpătură de pe locul numit *La Șleahul Popoaiei*, în apropierea vechiului drum de șleau, înspre nord-vestul movilei, s-au găsit pe ogoare cîteva așchii și spărturi atipice de silex alb și albastrii, puternic patinate, precum și un nucleu prismatic, aparținînd probabil unei faze de sfîrșit a paleoliticului superior.

d) La E de fosta fabrică de zahăr *Ripiceni*, în muchia terasei inferioare a *Prutului*, pe locul numit *La Monument*, la 2,60 m adâncime, în nisipurile loessoide roșcate care includ lentile slabe de prundișuri cu bobul mic, s-au găsit așchii atipice de silex albastrii, precum și o daltă unghiulară (burin d'angle) cu trei lovături de ascuțire, aparținînd *Aurignacianului* (pl. I/1).

e) De deasupra calcarelor toltriene ale *Stîncii Ripicenilor* s-a adunat un mare număr de așchii și spărturi de silex negru-albastrii sau alb, puternic patinate, produse ale unor ateliere din paleoliticul mijlociu și superior.

3. *Bold, comuna Manoleasa* (r. Săveni, reg. Suceava).

a) În lutăriile de pe stînga pîrăului *Volovăț*, de-a lungul drumului ce duce de la *Ripiceni Noi* la *Bold*, în stratul de nisip loessoid, la o adâncime de 3 m, s-au găsit un nucleu prismatic și cîteva așchii și spărturi atipice de silex albastrii, dintre care unele par să indice existența unui paleolitic mijlociu.

b) Pe dreapta pîrăului *Volovăț*, la 1,5 km NV de podul peste care trece șoseaua *Ripicenilor*, sub o stîncă toltriană la baza căreia iese un izvor, s-au găsit așchii atipice de silex albastrii și alb, cu o patină puternică, precum și o lamă aurignaciană de silex vînat cu dimensiunile de $74 \times 18 \times 10$ mm, mai patinată pe partea dorsală și avînd puternice urme de uzură și retușe ventrodorsale mai accentuate pe latura stîngă (pl. I/2).

c) Pe stînga pîrăului Volovăţ, sub *Muchia Hîrtopului* de la vest de locul numit «Odăile», deasupra prundişurilor terasei medii în argile nisipoase, se găsesc concreţiuni şi aşchii de silex. O aşchie atipică mare, de silex alb-albăstrui, puternic patinat, poate să aparţină paleoliticului superior.

4. *Manoleasa-Volovăţ, comuna Manoleasa (r. Săveni, reg. Suceava).*

a) Tot pe dreapta pîrăului Volovăţ, la E de gura văii *Bou-Roşu*, sub dărîmăturile de calcare toltriene de sub care iese un izvor, s-au găsit aşchii şi spărturi atipice de silex patinat. Se remarcă două frînturi de lamă din paleoliticul superior, precum şi un nucleu de silex vînat neuniform patinat, cu planul de lovire pieziş şi urme de desprindere numai pe o parte, avînd dimensiunile de $83 \times 55 \times 34$ mm (pl. 1/3).

b) În malul rîpei din faţa pîrăului *Bou-Roşu* pe stînga pîrăului Volovăţ, la o adîncime de 3 m, în nisipurile loessoide s-a găsit o mică aşchie de silex alb patinat, cu puternice retuşe de uzură, care i-au dat o formă cu totul neregulată; această piesă are dimensiunile de $23 \times 12,5 \times 3,5$ mm şi poate data de la sfîrşitul paleoliticului.

5. *Livenii Vechi, comuna Liveni (r. Săveni, reg. Suceava).*

În punctul denumit *La Stîncă*, atît de pe suprafaţa stîncilor, cît şi de pe ogoarele din jur, s-a adunat un mare număr de aşchii şi lame late şi groase de silex negru, parte din ele patinate albăstrui sau alb, unele purtînd data din musterian, iar altele din paleoliticul superior.

6. *Livenii Noi, comuna Liveni (r. Săveni, reg. Suceava).*

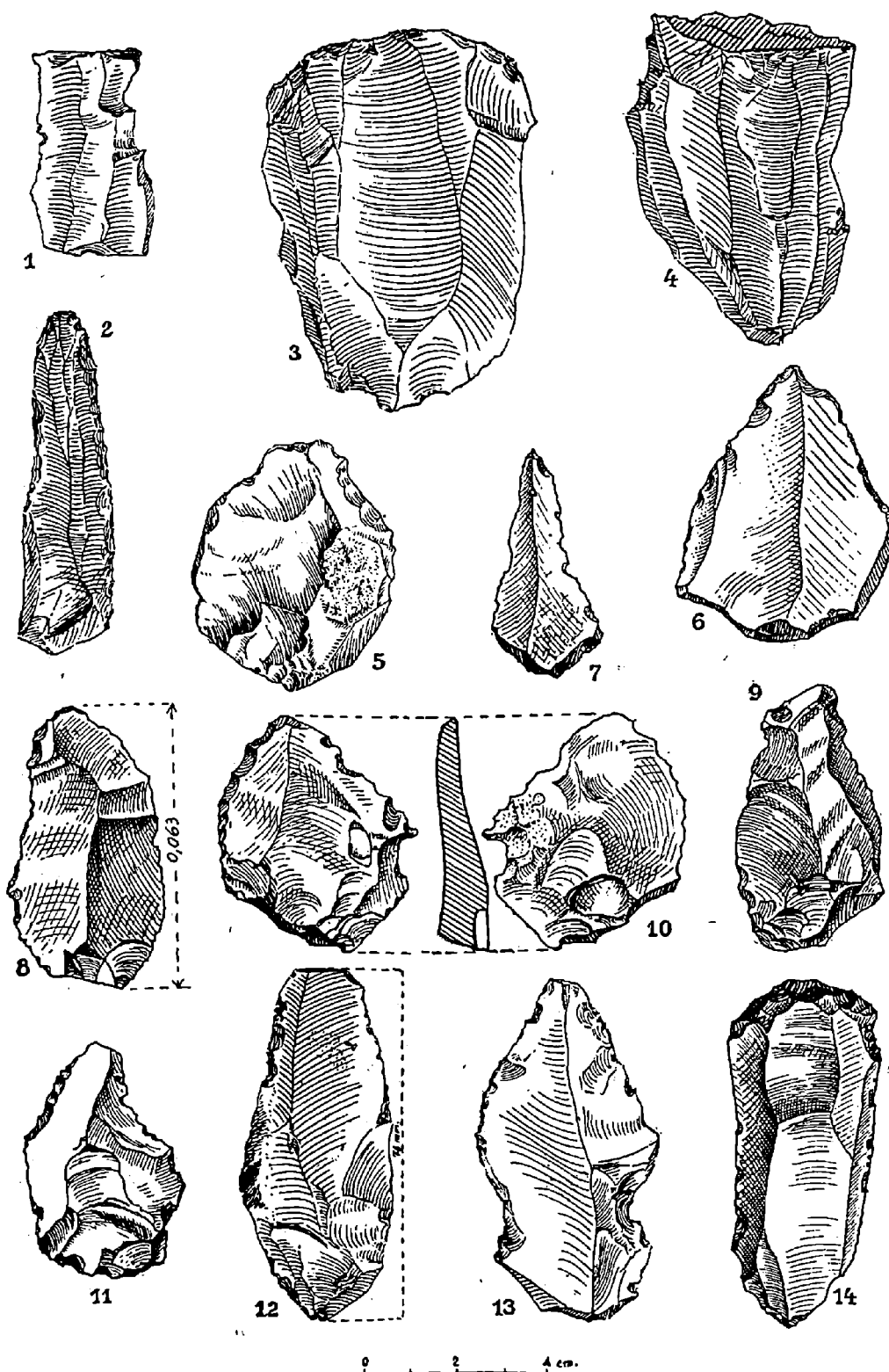
În preajma scheletului calcaros toltrian care străbate satul pînă în marginea sa nord-estică, pe suprafeţele ogoarelor, apar pretutindeni aşchii, lame late şi mai rar înguste, de silex patinat alb şi albăstrui, care indică existenţa unui paleolitic mijlociu şi superior.

7. *Comuna Mitoc (r. Săveni, reg. Suceava).*

O deosebită importanţă pentru paleoliticul de pe Prut o prezintă Mitocul. Aici mărturiile paleoliticului abundă pretutindeni. Pe lîngă cele patru staţiuni descoperite anterior de către N. N. Moroşan (*la Stîncă, Izvorul Satului, La Mori şi La Malul Galben*) au fost identificate de noi alte cinci.

a) În cotul făcut de «Apa Giurgiului», la locul «La Pisc», la S de Mitocul Nou, din preajma bancurilor de calcar, s-au cules cîteva piese de silex de un vădit caracter musterian, în amestec cu o mare cantitate de aşchii de silex patinat alb şi albăstrui, precum şi mai multe fragmente de nuclee prismatice, care indică o aşezare din paleoliticul superior.

b) *La Pichet*, la cca 3 km N de Mitoc, pe suprafaţa unui grind de prundiş, aflat pe terasa de 8—10 m a Prutului, în ogorul săteanului G. Onofrei (zis Anghe-luş), s-au găsit multe aşchii aptice de silex cu patina albăstruie şi un nucleu pris-



Pl. I. — Ripiceni, « La monument »: 1, daltă unghiulară; Pîrăul Volovăţ: 2, lamă aurignaciană; Manoleasa—Volovăţ: 3, nucleu paleolitic superior; Mitoc: « La Pichet », 4, nucleu prismatic; « La Izvor », 5—14, aşchii, virfuri de mînă, lamă răzuitor.

matic (pl. I/4), care aparțin probabil unui atelier din paleoliticul superior. Din prundul cărat de pe acest loc, pe șosea, s-a cules și un frumos vîrf mustertian.

c) *La Pichetul de la Cotul Mic* și *Bitca la Bolovani*, pe un promontoriu ocolit din trei părți de un meandru al Prutului, apar pe suprafața ogoarelor nenumărate așchii late și atipice de silex patinat vînat și albăstrui, dintre care multe triunghiulare, precum și fragmente de lame și nuclee prismatice, care indică un atelier din paleoliticul superior. Un topor neolitic cu vîrf rupt, de tipul celor de la Naslavcea, mergînd chiar pînă la identitate de rocă, explică abundența așchiilor atipice de silex nepatinat care aparțin neoliticului.

d) *La Pichet la Moara Neamțului*. În rîpile tăiate în terasa inferioară a Prutului, la cca. 300 m V de carierele de silex și 3 km N de Mitoc, s-au cules multe așchii de silex. Adîncimea la care se găsesc aceste silexuri, împreună cu multe oase și cochilii de melci, este de cca. 2 m sub suprafața solului actual. La numai 0,50—0,60 m de la suprafață se găsește un alt nivel de locuire paleolitică, în care silexurile sînt frecvente, însă mai puțin patinate. După poziția stratigrafică și morfologia silexului s-ar părea că acest din urmă nivel aparține unei culturi în care uneltele capătă un aspect macrolitic, spre sfîrșitul paleoliticului.

e) În sectorul de SV al satului Mitoc, pe locul numit *La Izvor*, s-au găsit numeroase așchii și lame late între care se disting așchii de decorticare, deșeuri din atelierele de prelucrare a silexului, precum și piese caracteristice, lucrate din cremene obișnuit neagră sau cu o patină vînat-albăstruie și mai rar galbenă.

În afară de piesele atipice apar și altele, care — după diferența de patină și formă — indică existența mai multor etape ale paleoliticului. Astfel, cele mai vechi așchii late și puternic patinate, dintre care una cu planul de lovire în unghi destul de deschis față de suprafața de desprindere, ne permite a admite aici prezența levalloisianului. Urmează apoi etapa mustertiană, documentată prin silexuri mult mai numeroase. Dintre acestea se remarcă o așchie ovoidală avînd planul de lovire drept, în unghi deschis față de linia de desprindere (pl. I/5), mai multe vîrfuri de mîna cu planuri de lovire pregătite prin una, două sau trei fațete, unele prezentînd retușe de uzură pe ambele laturi (pl. I/6—11), lucrate din silex albăstrui, puternic patinat. Unul din aceste vîrfuri, cu retușe de uzură ventro-dorsale pe ambele laturi (pl. I/10), mai puternice pe stînga și spre vîrf, poate fi considerat, prin forma și caracteristicile sale, ca răzuitor. O lamă lată cu retușe de uzură dorso-ventrală pe latura dreaptă (pl. I/12) prezintă și retușe ventro-dorsale mai noi, pe latura stîngă, dovedind reutilizarea ei. Un răzuitor pe lamă lată (pl. I/14) și așchii late (pl. I/13), unele masive, încheie seria uneltelor selecționate dintr-un material litic extrem de abundent, aparținînd mustertianului.

Szeletianul e reprezentat în mod sigur prin piese caracteristice, dintre care cîteva vîrfuri în formă de frunză, întregi sau fragmentare, lucrate prin tehnica așchierilor bifaciale largi, de suprafață (pl. II/15—18). Un răzuitor, un nucleu prismatic și o lamă cu retușe dorso-ventrale pe ambele laturi (pl. II/19) reprezintă aurignacianul. O lamă microlitică (pl. II/20) și un fragment de vîrf Gravette (pl. II/21) încheie seria paleoliticului de la Mitoc.

Se pare că unele elemente litice din această stațiune au fost găsite și de N. N. Moroșan în aval, pe terasa inferioară a Prutului. Acesta însă nu a reușit

să identifice stațiunea cercetată de noi, întrucât l-a preocupat în mod deosebit numai terasa din lungul Prutului¹.

f) Pe terasele inferioare ale Prutului, în dreptul a două mamelonări dintre Mitoc și Pîrăul lui Istrate, s-au mai găsit foarte multe așchii plate și silexuri lamelare. Între așchii se remarcă un vîrf musterian cu patina albă și retușe pe ambele laturi pînă în vîrfurile uneltei.

VALEA PÎRĂULUI GHIRENI

8. Ghireni, comuna Coțușca (r. Săveni, reg. Suceava).

a) De pe pantele din jurul șesului numit *La Iazul de Jos*, la 2 km S de satul Ghireni, s-au adunat numeroase silexuri. Cîteva răzuitoare pe lamă groasă (pl. II/22—23) și două lame masive, contribuie la datarea întregului complex în aurignacian. Cîteva lame întregi sau fragmentare, de dimensiuni reduse (pl. II/24—25), aparțin paleoliticului superior de sfîrșit.

b) La cca. 1 km NV de satul Ghireni, pe podișul de la *Dealul Cotului* s-au găsit așchii mari atipice, de silex negru, dintre care se remarcă una cu urme de desprinderi încrucișate caracteristice musterianului. Nu s-a găsit nici o piesă lamelară.

c) Pe stînga pîrăului Ghireni, la 1,5 km SE de sat, pe pantele spălate de ape, pe locul numit *La Hîrtop*, ca și în ravinările care ating păturile galbene ale solului, s-au găsit așchii de silex desprinse printr-o tehnică musteriană (pl. II/26), precum și piese de tip aurignacian: un răzuitor pe lamă groasă, cu retușe paralele fine de suprafață, prelucrat după o tehnică szeletiană (pl. II/27), lame late și groase cu retușe de uzură, un percutor, un nucleu prismatic, un răzuitor înalt pe capăt de lamă groasă (pl. II/28—31). Nu lipsesc aici nici lamele subțiri și înguste (pl. II/32—33), ca și vîrfurile de tip Gravette (pl. II/34).

d) Pe ogoarele din nordul satului Ghireni și în vatra satului, s-au găsit cîteva fragmente de piese finite împreună cu multe așchii de silex, deșeuri de prelucrare. Piese obținute prin tehnica desprinderii lamelare sînt rare. Mare varietate de silex și patină.

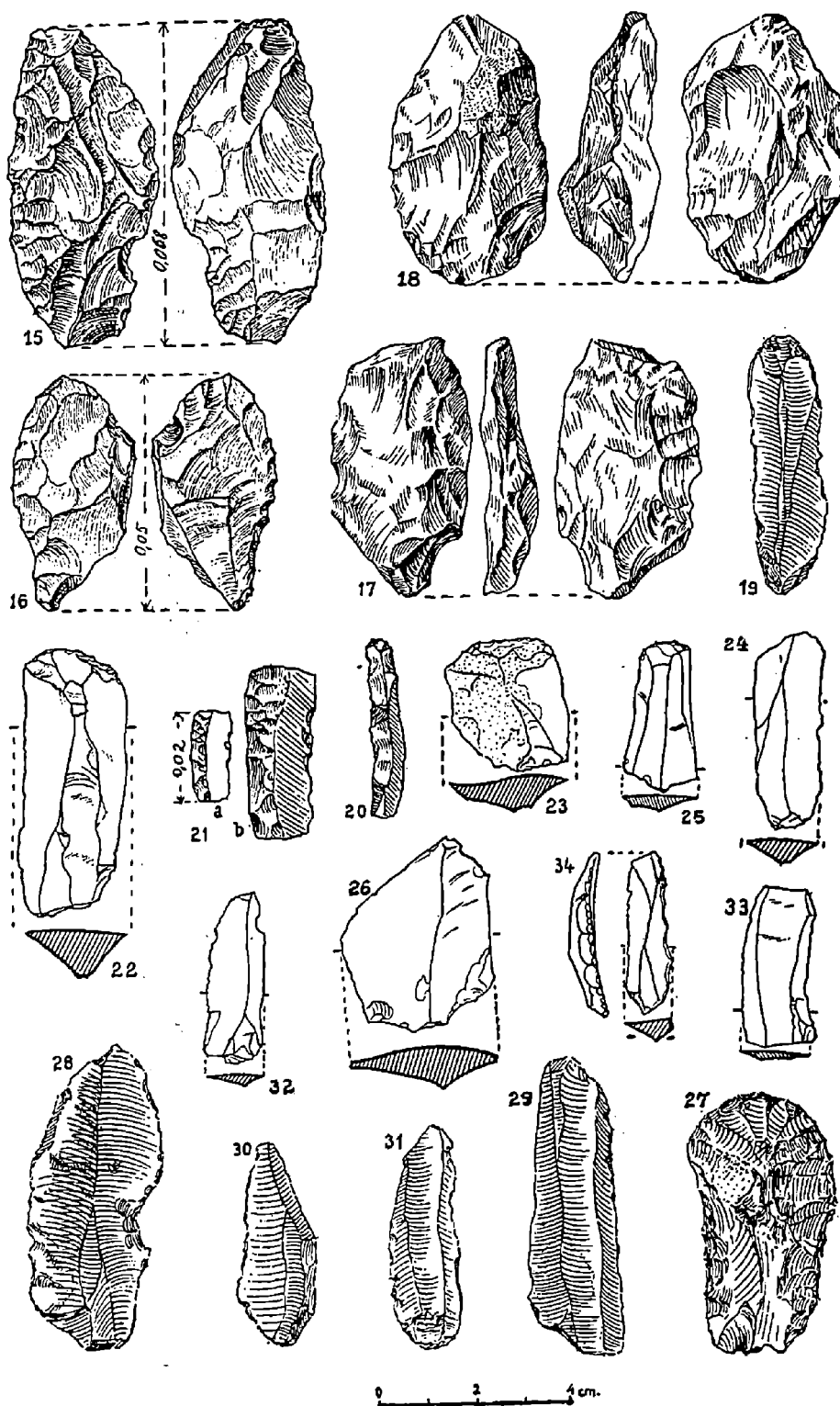
O așchie de dimensiunile 50 × 47 × 19 mm, din silex vînat cu pigmentație albă, prin unghiul deschis făcut de planul de lovire cu cel de desprindere, ca și prin urmele de lovituri anterioare desprinderii, pare a ne indica o tehnică de tradiție clactoniană (pl. III/35). De aceeași tehnică se leagă și două vîrfuri de mîna musteriene (pl. III/36—37), o lamă fragmentară (pl. III/38), precum și cîteva așchii cu marginile retușate. Restul inventarului, de o mai mică frecvență, poate fi atribuit paleoliticului superior de aspect aurignacian.

e) Pe dealul *La Balta lui Filip*, situat la 1 km N de satul Ghireni, s-au găsit numeroase așchii, cîteva lame și răzuitoare pe frînturi de lamă și un răzuitor nucleiform, toate din silex patinat albăstrui, putînd fi atribuite aurignacianului.

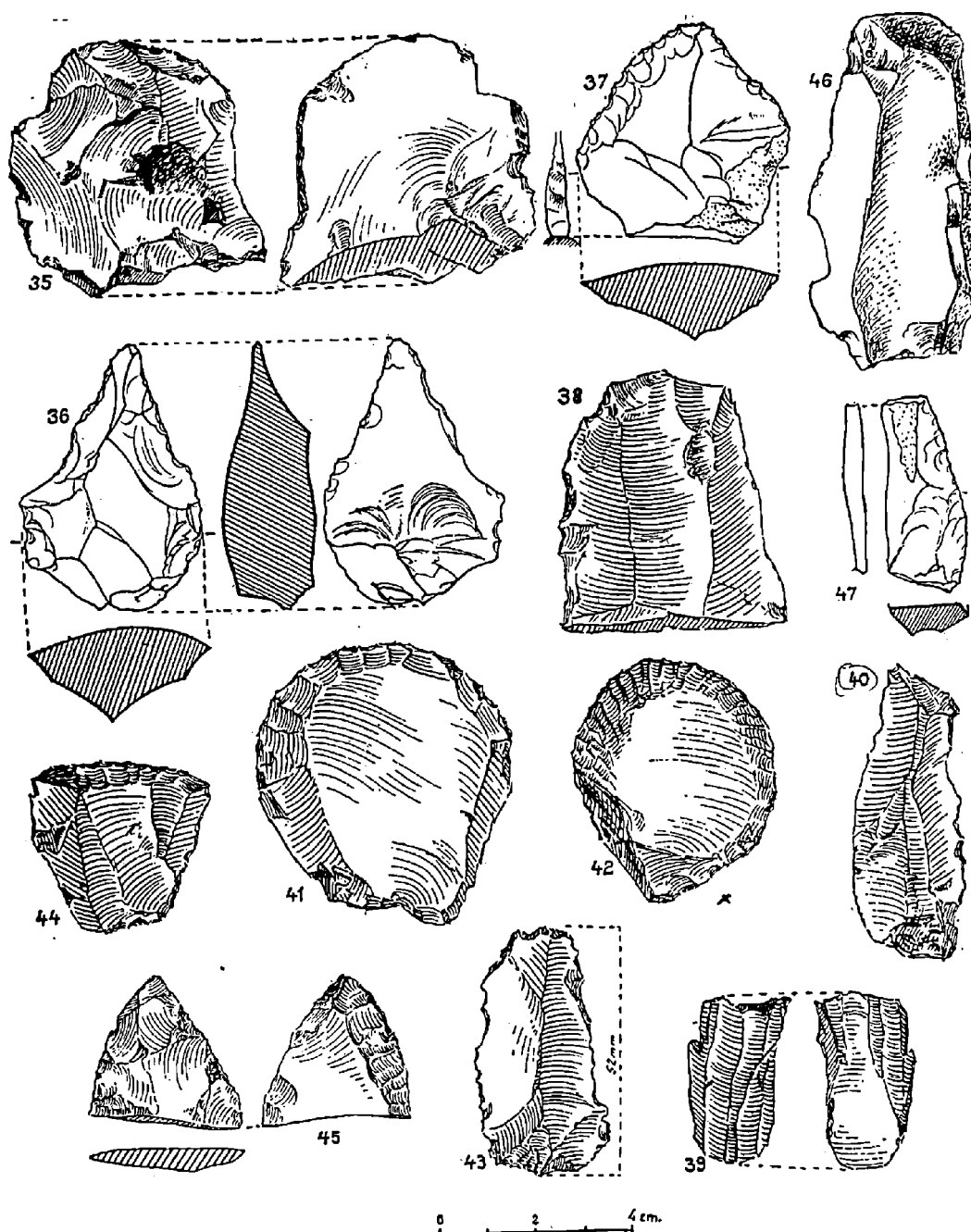
f) De pe dealul *La Balta Lată*, la 1,5 km NNW de satul Ghireni, s-au cules cîteva mii de așchii și fragmente de silex. Dintre acestea se remarcă o singură așchie masivă de 55 × 35 × 9 mm, din silex de culoare albăstrie cu patină pronunțată, al cărei plan de lovire alcătuit din două fețe indică o tehnică de lucru musteriană.

¹ N. N. Moroșan, *Contribuțiuni la cunoașterea paleoliticului din Moldova de nord (Malurile Prutului)*,

Acad. Rom. Mem. Sect. Șt., seria III, T. IV, mem. 7, p. 16.



Pl. II. — Mitoc, «La Izvor»: 15–21, virfuri în formă de frunză, lamă, lamă micro-litică, și virf de tip Gravette; Ghireni, «La Iazul de jos»: 22–25, răzuitoare și lame; «La Hîrtop»: 26, așchie musteriană; 27, lamă cu retușe szeletiene; 28–31, lamă, per-cutor, nucleu prismatic și răzuitor înalt; 32–33, microlame; 34, virf de tip Gravette.



Pl. III. — Ghireni-sat: 35, așchie de tehnică clactoniană; 36—37, virfuri de mină musteriene; 38, lamă masivă; « La balta lată »: 39, micronucleu; « La livadă »: 40, lamă aurignaciană din șist negru; « Coasta țigănimii »: 41, răzuitor semicircular; M. Kogălniceanu: 42, răzuitor semicircular; Nichiteni, « Dealul Bodron »: 43—44, lamă cu retușe și răzuitor; « Coasta Bodronului »: 45, virful unei frunze szeletiene; Coțușca, « Pirăul Calul »: 46, lamă; Hănești, « Ripa Turcului »: 47, daltă de unghi.

Cea mai mare parte din materialul litic adunat, din care nu s-a putut selecționa nici o piesă tipică, afară de un micronucleu (pl. III/39), se caracterizează printr-o puternică tendință de microlitizare.

g) Pe Dealul Cotului sub muchia platoului, către Crasnaleuca, în jurul unei fântini părăsite, s-au cules așchii și lame de silex albastrui patinat, care aparțin probabil paleoliticului de sfârșit.

h) Pe Dealul Răcari, în marginea Redutei Zamca, ca și în rîpa de sub cornișa podișului, s-au recoltat așchii atipice din același silex patinat albastrui, care indică o stațiune din paleoliticul de sfârșit.

i) Pe Dealul Ghirenilor, pe panta ce coboară spre pîrâu, în locul numit « La Livadă », la cca. 1 km V de satul Ghireni, s-au cules așchii de silex, din care unele albe, puternic patinate, iar altele albastrii sau negre-albastrii. Cîteva lame și două răzuitoare, din care unul pe lamă frîntă, iar al doilea pe lamă scurtă, indică existența paleoliticului superior. Interesant însă este faptul că aici s-a găsit și o lamă aurignaciană, de secțiune trapezoidală, cu dimensiunile de $61 \times 23 \times 8$ mm (pl. III/40), din șist negru, foarte probabil de Audia (raionul Ceahlău). Este un caz prin care se poate sesiza legătura dintre triburile din Carpați și stepa Prutului mijlociu, pentru procurarea de materie primă, încă din paleoliticul superior. Pe de altă parte, această legătură este dovedită și prin prezența utilajului de silex de Prut în cuprinsul așezărilor paleolitice din zona intracarpatică de la Ceahlău.

j) Pe panta nordică a aceluiași deal, la locul numit *Spre Moară*, s-au cules așchii și lame de silex albastrui, dintre care unele, masive, nu pot fi în mod sigur încadrate.

k) La 1 km SV de satul Ghireni, în jurul locului numit *Stîna din Imaș*, ca și pe ogoarele vecine, în cuprinsul unui hîrtop larg deschis, s-au găsit așchii atipice de silex albastrui care nu pot fi datate precis.

l) Pe podișul dintre Coasta Bodronului și Coasta Țigănimii, la E de Valea lui Chitic, se găsesc multe așchii de silex albastrui provenind probabil dintr-un atelier aparținînd paleoliticului superior.

m) Pe povîrnișul estic al aceluiași podiș, la locul numit *Coasta Țigănimii*, în jurul punctului numit « La Budacă », s-au găsit așchii și spărturi de silex albastrui, printre care se distinge și un răzuitor semicircular de $58 \times 52 \times 14$ mm. Această piesă este lucrată pe o așchie lată din silex gălbui pal cu pete albe și patinată în albastrui pe partea dorsală (pl. III/41). De același tip este și răzuitorul semicircular găsit în apropiere, lângă satul Mihail Kogălniceanu (com. Coțușca) (pl. III/42). Încadrarea acestor două piese este deocamdată dificilă, însă, după rețușa marginală regulată s-ar putea bănui legături cu epipaleoliticul.

9. Nichiteni, comuna Coțușca (r. Săveni, reg. Suceava).

a) Pe dealul Bodron, la 2 km E de satul Nichiteni, spre vestul Movilei Bodronului, s-au cules așchii și lame de silex prezentînd diferite culori și grade de patinare. Din materialul litic adunat s-au putut selecționa: o lamă lată cu laturile rețușate (pl. III/43), un răzuitor pe capăt de lamă scurtă (pl. III/44), mai multe nuclee prismatice și un percutor, alături de numeroase fragmente de lame

și așchii, care atestă prezența unui atelier de prelucrare a silexului, în perioada de sfârșit a paleoliticului.

b) *Bodron II*. Pe « Coasta Bodronului », la locul numit « Hîrtop », s-au găsit așchii și fragmente de lame de silex. Din materialul adunat se remarcă vârful unei frunze szeletiene de $31 \times 31 \times 5,5$ mm, prelucrat prin așchieri de suprafață dintr-un silex cu patină albicioasă. Piesa prezintă pete de rugină obținute prin contactul cu unelte de fier în timpul muncilor agricole (pl. III/45).

c) În jurul punctului « Bodron-Observator », în râpile care delimitează podișul, la o adâncime de 0,60—1 m, se găsesc așchii atipice de silex albastrui, uneori puternic patinat, dintre care se remarcă una de factură musteriană, cu planul de lovire fațetat.

10. Coțușca (r. Săveni, reg. Suceava).

Din râpile de pe stînga pîrăului Calu, pe panta ponorită a culmii ce separă pîrăul Volovăț de pîrăul Ghirenilor, la 2 km SE de Coțușca, s-au adunat mai multe așchii și fragmente de silex, dintre care s-au selecționat lame late (pl. III/46), așchii puternic patinate și un nucleu transformat în rabot, toate caracteristice musterianului.

VALEA BAȘEULUI

11. Bodeasa, comuna Săveni (r. Săveni, reg. Suceava).

a) La cca. 300—400 m S de satul Bodeasa, pe locul numit « Fundul Bodesei », s-au cules de pe ogoare cîteva așchii de silex, dintre care se remarcă una cu dimensiunile de $34 \times 36 \times 18$ mm, din silex alb patinat puternic. Piesa provine dintr-o lamă lată și groasă cu numeroase retușe de uzură și a cărei suprafață de desprindere face un unghi larg deschis cu planul de lovire, fapt care ar indica o tehnică de prelucrare anterioară musterianului. O altă așchie mare prezintă o patină alb-lăptoasă, iar o a treia, provenind tot dintr-o lamă, are patina alb-gălbuie și un vernis deosebit.

b) La 2 km V de satul Bodeasa, pe podișul numit « La Movili », s-au găsit cîteva așchii lamelare atipice din silex vînat-albastrui slab patinat, care nu pot fi datate din cauza lipsei pieselor caracteristice.

12. Slobozia, comuna Hănești (r. Săveni, reg. Suceava).

a) La Rîpa Turcului, de pe panta vestică a dealului Mălăiște, s-au adunat numeroase așchii și lame de silex, dintre care se distinge un nucleu cu urme de desprinderi crucișe, care au dat naștere unor lame late, transformat apoi în nucleu prismatic, precum și o lamă întreagă și o a doua fragmentară, ca și o daltă de unghi (burin d'angle) pe lamă frîntă, cu dimensiunile de $41 \times 16 \times 7$ mm (pl. III/47), aparținînd unei stațiuni din paleoliticul superior.

b) Pe clina vestică a dealului « Mălăiște », în apropiere de Valul numit « Troian », s-au recoltat de pe ogoare așchii și resturi de la prelucrarea silexului de diverse culori, rezultate printr-o așchiere caracteristică musterianului. Tot de aici provine și o așchie lată și groasă, trecută prin foc, care prin unghiul deschis pe care-l face planul de lovire cu suprafața de desprindere indică o tehnică mai veche ca musterianul.

13. *Moara Jorii, comuna Hănești (r. Săveni, reg. Suceava).*

Pe terasa de sub poala sudică a dealului Hodoroaia s-au cules câteva așchii de silex adânc patinat, care datează probabil din musterian.

VALEA JIJIEI

14. *Hilișeu-Cloșca, comuna Hilișeu (r. Dorohoi, reg. Suceava).*

a) Sub cornișa nord-vestică a Dealului Hîrtopului, în șiroirile de pantă s-au găsit foarte multe silexuri lamelare și așchii prezentînd o puternică tendință de microlitizare. Cea mai mare lamă găsită în această stațiune este de $89 \times 23 \times 7$ mm (pl. IV/48), contrastînd cu celelalte, a căror lățime medie este de 13—15 mm.

Foarte multe așchii atipice sînt rezultatul decorticării și al prelucrării concrețiunilor de silex cu granulație mare. Cîteva din aceste așchii, trecute prin foc, fac dovada existenței unei stațiuni, a cărei vechime urmează a fi precizată ulterior prin săpături. *Lamele microlitice* ajung la lungimea de 24 mm și lățimea de 5—10 mm (pl. IV/49—50), două din ele avînd o latură fin retușată.

Dintre uneltele tipice menționăm patru dălți, pe frînturi de lamă (pl. IV/51—54) și un răzuitor tot pe vîrf de lamă (pl. IV/55).

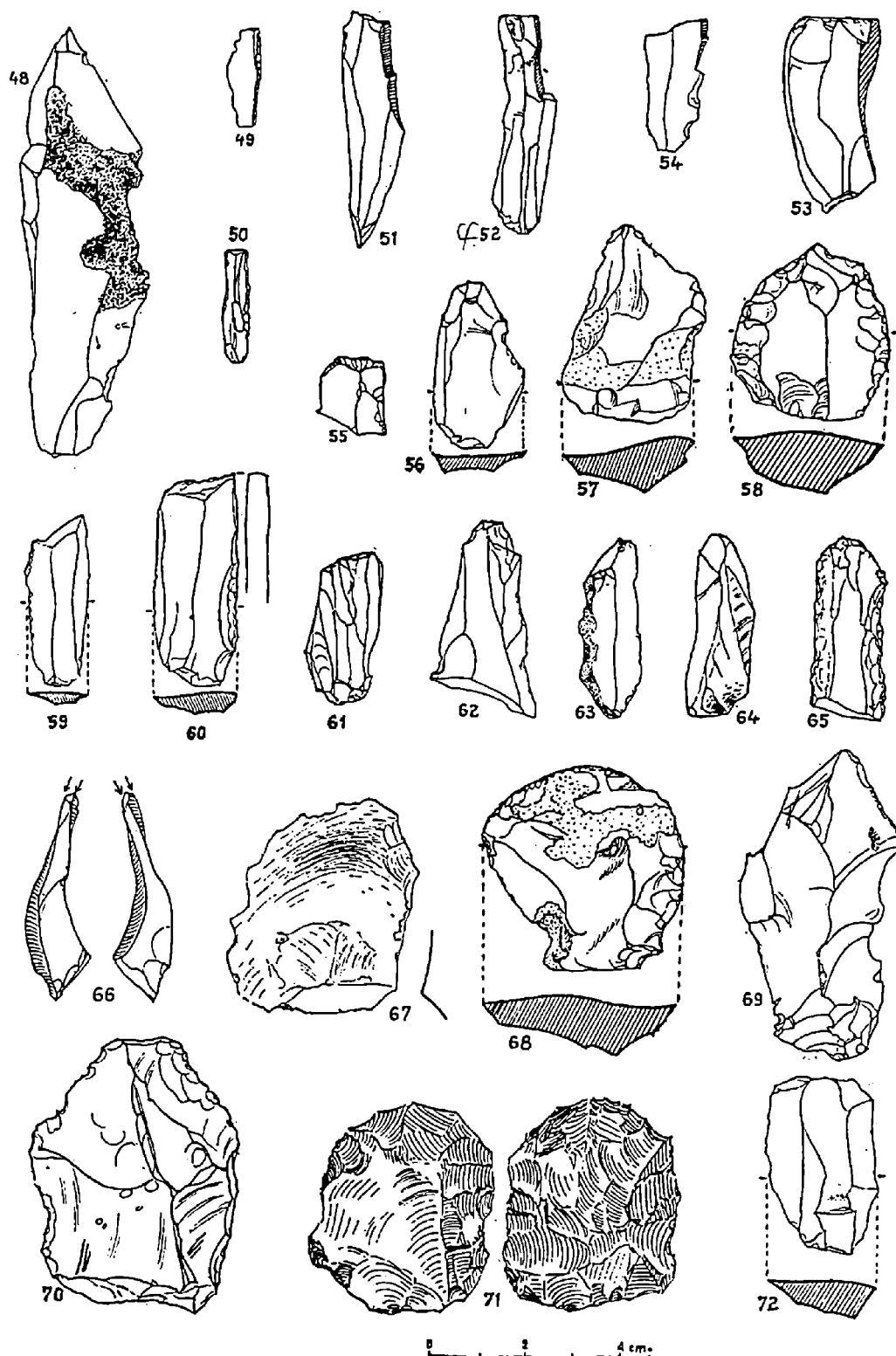
Materialul litic, în majoritatea cazurilor, este adânc patinat, de la albul lăptos pînă la vinețiul pigmentat.

Piese caracteristice descoperite pe acest loc sînt prea puține pentru a putea fi încadrate în mod sigur. Numai microlitizarea lor ne îndreptățește a le încadra în ultimele etape de dezvoltare ale paleoliticului superior, probabil într-un aurignacian mijlociu.

b) Pe panta nordică a Dealului Hîrtop, în fața satului Galați pe o suprafață larg boltită din cuprinsul hîrtopului, s-au găsit așchii și lame de silex, caracteristice prin aceeași tehnică și tendință de microlitizare ca și piesele din stațiunea vecină, ceea ce dovedește contemporaneitatea lor (pl. IV/56).

S-au cercetat mai sumar și dealurile din jurul iezerei dorohoian, redus azi doar la cîteva ochiuri de apă. Pe pantele acestor dealuri, ca și în jurul turbăriilor de la Lozna și Dersca, s-a semnalat existența paleoliticului superior, care este dovedit și prin resturile de faună găsite în turbării și în lutăriile din jurul lor¹.

¹ O notă aparte va constitui obiectul acestor preocupări.



Pl. IV. — Hilișeu-Cloșca, «Dealul hirtopului»: 48, lamă; 49–50, lame microlitice; 51–55, dălți și răzuitor; 56, microlamă; Vlădeni, «Movila Borosoei»: 57, vîrf de mină musterian; «Scruntarul Vlădoaei»: 58, răzuitor musterian; Hălțeni, «Movila mămăligii»: 59–60, dălți de unghi; Găureni, «Podișul de deasupra hirtopului»: 61, răzuitor; 62–65, fragmente de lamă; 66, lamelă provenită dintr-o lovitură de burin; M. Kogălniceanu (Bășeni): 67, așchie de tehnică clactoniană; 68–71, răzuitor, lamă, așchie lată și unealtă ovală bifacială (musteriene); 72, lamă menilitică aurignaciană.

15. *Trușești* (r. Botoșani, reg. Suceava).

Pe cursul mijlociu al văii Jijia, pe panta nord-estică a dealului «Țuguieța», nu departe de cunoscuta stațiune cucuteniană s-au găsit și alte silexuri patinate din stațiunea aurignaciană, identificată anterior¹.

16. *Mășcăteni*, comuna Albești (r. Botoșani, reg. Suceava).

La 1,5 km NV de sat, sub muchia sudică a dealului Mierești, s-au cules câteva așchii de silex vînat-albăstrui, patinat pînă la alb, care fac dovada existenței aici a paleoliticului superior.

17. *Vlădeni* (r. Iași, reg. Iași).

a) La « Movila Borosoarei », numită și « Movila Gării », pe fruntea terasei de confluență dintre Jijia și pîrăul Miletin, în dreptul stației CFR, în nisipul roșcat și colțuros al unei cariere, la o adîncime de 2,60 m, s-a găsit un vîrf de mînă musterian de 42 × 27 × 10 mm (pl. IV/57), din silex patinat pînă la alb și cu vernis gălbui, care a fost rulat dintr-o stațiune din amonte de pe terasele Miletinului.

b) La « Scruntarul Vlădoarei », cca. 2 km NV de stația CFR Vlădeni, s-au găsit un răzuitor musterian pe lamă scurtă și groasă (pl. IV/58) și două așchii de silex negru puternic patinat.

18. *Hălțeni*, comuna Șipote (r. și reg. Iași).

La « Movila Mămăligii », la cca. 1 km E de satul Hălțeni, pe terasa inferioară stîngă a pîrăului Miletin, s-au găsit câteva așchii atipice de silex, dintre care una mai lată și masivă pare să aparțină musterianului. Cîteva așchii lamelare, împreună cu două *dălți de unghi* pe lamă cu partea superioară retușată, aparțin aurignacianului (pl. IV/59—60).

19. *Sarafeștești*, comuna Corni (r. Botoșani, reg. Suceava).

Pe panta nord-estică a hîrtopului de la obîrșia Miletinului, în dreptul unei tabere medievale numită « Cetățuia », s-au găsit două așchii de silex patinat pînă la alb-vinețiu, precum și un vîrf de tip swiderian, cu retușe în lungul laturilor, exceptînd regiunea bulbară.

20. *Mălăești*, comuna Gropnița (r. și reg. Iași).

Pe podișul Mizeștilor din estul satului Mălăești, în Valea Poștei, pe locul numit « La Bulhac », pe ogoarele spălate prin șiroire, s-au cules așchii atipice de silex albăstrui patinat, aparținînd paleoliticului de sfîrșit.

¹ Cu prilejul săpăturilor din 1953, efectuate pe înălțimea « Țuguieța », s-au găsit cîteva silexuri

patinate de factură probabil aurignaciană, vezi SCIV, V, 1—2, 1954, p. 10.

21. Găureni, comuna Vlădeni (r. și reg. Iași).

a) De sub cornișa sud-estică a « Podișului de deasupra Hîrtopului » s-au cules multe așchii și unelte de silex, dintre care amintim, în primul rînd, o așchie dintr-o rocă dură silicioasă, cu planul de lovire fațetat, care poate aparține mustertianului. Un nucleu retezat printr-o ultimă detașare și două răzuitoare pe nucleu (pl. IV/61), descoperite pe același loc, se pot încadra în aurignacian. Restul materialului este alcătuit din fragmente de lame puternic patinate (pl. IV/62—64) și uneori retușate pe ambele laturi (pl. IV/65), precum și dintr-o lamelă provenită dintr-o lovitură de burin (pl. IV/66). Numeroase așchii de decorticare și de prelucrare sînt un indiciu că în acest punct se află un atelier din paleoliticul superior final.

Morfologia uneltelor întîlnite aici, ca și lipsa lamelor microlitice, ne arată că această stațiune este mai veche decît cea descoperită în dealul Hîrtopului de la Hilișeu, deși două nuclee microlitice completează seria de unelte din această stațiune. Unele din piesele de silex sînt trecute prin foc.

b) Pe clina sudică a Dealului Uluci, la 2,5 km N de satul Găureni, deasupra Văii Hîrtopului, s-au cules cîteva așchii și frînturi de lame de silex albăstrui și alb, puternic patinate, care dovedesc prezența paleoliticului superior.

22. Mihail Kogălniceanu (Bășeni), comuna Țigănași (r. și reg. Iași).

Pe stînga Jijiei, la jumătatea distanței dintre satele Borșa și Mihail Kogălniceanu, sub poala dealului Suhatu Mare, în solul cenușos al unei stațiuni cu ceramică precucuteniană de tip Larga-Jijia, s-au găsit numeroase așchii și lame întregi sau fragmentare, din silex alb, cenușiu sau negru. Dintre acestea se remarcă o așchie ovoidală groasă, din silex negru-vinețiu cu mici pigmentații vinete, de $48 \times 36 \times 13$ mm, care prezintă un plan de lovire plat și urme de lovituri anterioare desprinderii (pl. IV/67). Unghiul format de către suprafața de desprindere și cea de percuție este larg deschis, fapt care ne indică o vechime mai mare decît mustertianul. Din mustertian fac parte un răzuitor lucrat pe așchie lată, de $43 \times 38 \times 10$ mm de silex alb puternic patinat și lustruit (pl. IV/68), o lamă terminată printr-un vîrf (pl. IV, fig. 69), ca și o așchie lată din silex negru, purtînd urmele unei detașări crucișe anterioare (pl. IV/70). Tot în mustertian se poate încadra și o unealtă ovoidă bifacială de $44 \times 36 \times 15$ mm lucrată prin retușe plate, care cuprind uneori mai mult de jumătate din suprafețele piesei (pl. IV/71). Din restul uneltelor, care aparțin tehnicii de lucru lamelare din paleoliticul superior, fac parte lame late și groase, lucrate uneori din rocă menilitică neagră (pl. IV/72), răzuitoare pe lame scurte și cu partea activă rotunjită (pl. V/fig. 73—74) și două nuclee cu urme de utilizare ca percutor.

23. Larga Jijia, comuna Movileni (r. și reg. Iași).

Pe pantele rîpoase de sub cornișa « Dealul lui Dumnezeu », către satul Epu-reni, s-au găsit două lame și o așchie de silex patinat în albăstrui, aparținînd probabil aurignacianului de sfîrșit.

VALEA BAHLUIULUI

24. Bădeni (r. Hîrlău, reg. Iași).

La cca. 2 km E de satul Bădeni, lângă *Movila Grădiștei*, s-au găsit câteva lame întregi și fragmentare puternic patinate, din silex albăstrui sau brun (pl. V/75—76), precum și patru răzuitoare, dintre care un exemplar mai mare este prelucrat dintr-o rocă silicioasă menilitică. O lamă întreagă și o a doua fragmentară, prin rețușele abrupte de pe latura stîngă, amintesc tipul vîrfurilor gravettiene. Inventarul litic din această stațiune, atît ca formă, cît și ca utilizare a rocilor de natură diferită, se apropie de cel descoperit în stațiunea de la Mihail Kogălniceanu, încădrîndu-se în paleoliticul de sfîrșit.

b) La cca. 1 km de *Movila Grădiștei*, pe pantele hîrtopului de sub Dealul Vișinului, ravinările au scos la iveală așchii și lame de silex alb-albăstrui, puternic patinate, caracteristice paleoliticului superior.

25. Hodora, comuna Cotnari (r. Hîrlău, reg. Iași).

În jurul celor două movile de pe Dealul Hodora (numit și Dealul Morii) s-au găsit câteva așchii masive de silex patinat în alb, dintre care două, prin urmele de desprindere crucișă, pot fi atribuite musterianului (pl. V/77).

26. Belcești (r. Hîrlău, reg. Iași).

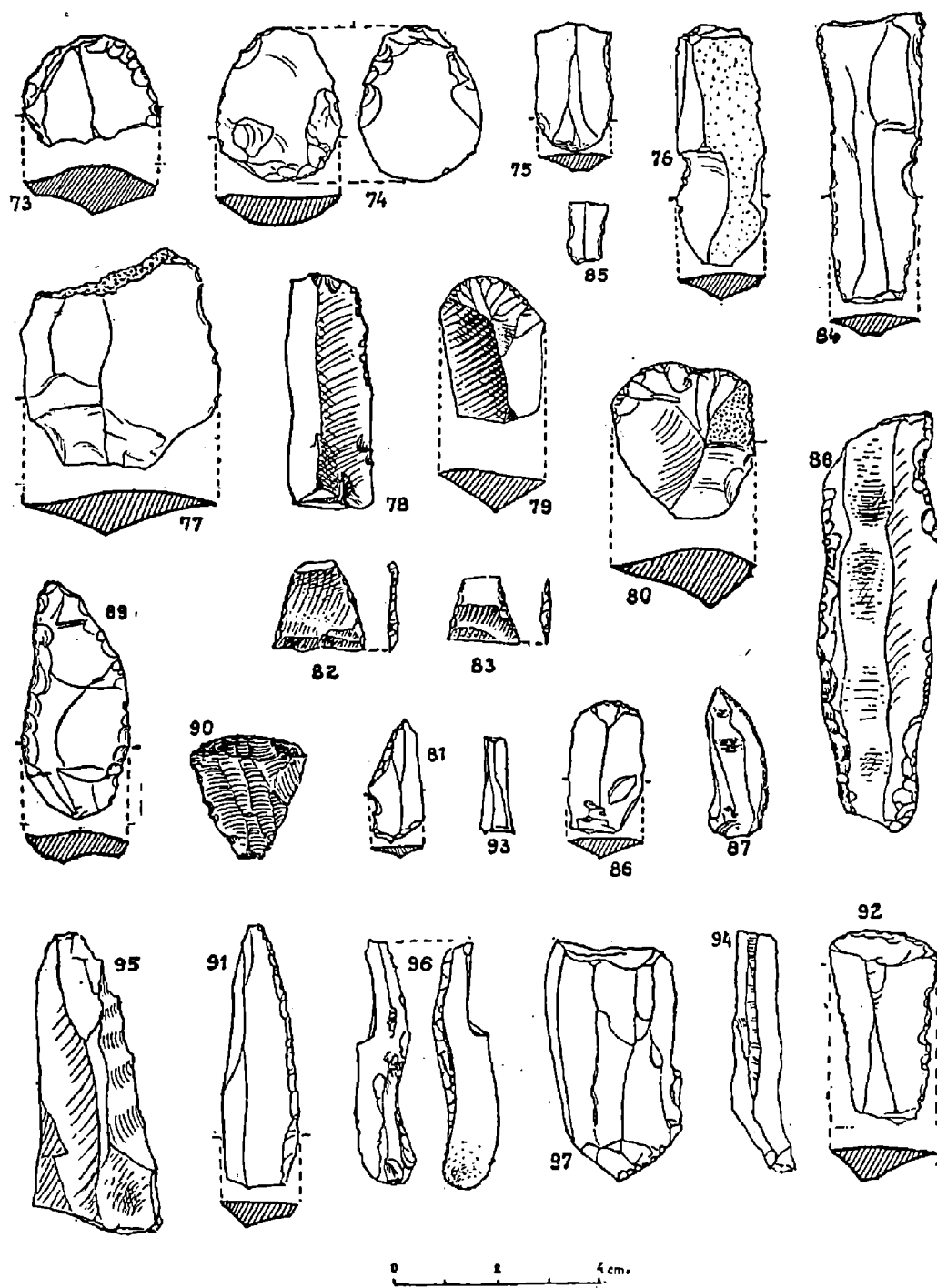
În interfluviul dintre Bahlui și pîrăul Hucului, s-au găsit câteva așchii lame-lare de silex albăstrui, caracteristice paleoliticului superior.

27. Spinoasa, comuna Erbiceni (r. și reg. Iași).

Sub poala estică a Dealului Sîrca (Catarg), pe șesul Bahluiului din dreptul satului Spinoasa s-a săpat în anul 1953 un șanț pentru drenarea apei, lung de cca. 1 km, care a pătruns în adîncime pînă la baza aluviunilor recente. În lungul acestui șanț s-au determinat două stațiuni din perioada de sfîrșit a paleoliticului.

a) *Spinoasa I*, la cca. 700—800 m S de stația CFR, la adîncimea de 1,05—1,10 m în cuprinsul unei pături de argile friabile de culoare cenușie, cu foarte multe granulații calcaroase de dimensiuni mici și sfărîmituri mărunte de oase, s-au găsit așchii și unelte de silex alb sau albăstrui, puternic patinate, din care menționăm următoarele piese: o lamă cu vîrf de frînt (pl. V/78), două răzuitoare pe vîrf de lamă (pl. V/79—80) și mai multe lame microlitice întregi sau fragmentare (pl. V/81).

Interesantă este însă apariția în această stațiune a două fragmente subțiri de lamă, prelucrate în formă de trapez. Unul din aceste trapeze provine dintr-o lamă de secțiune trapezoidală puțin regulată (pl. V/82), avînd dimensiunile de 9,5 mm (b), 17 mm (B) și 18,5 mm (I), iar cel de-al doilea dintr-o lamă cu secțiune triunghiulară (pl. V/83), avînd dimensiunile puțin mai reduse, de 7 mm (b), 14 mm (B) și 12,5 mm (I). Ambele trapeze au laturile neparalele prelucrate prin rețușe mărunte verticale sau aproape verticale.



Pl. V. — M. Kogălniceanu (Bășeni): 73—74, răzuitoare pe lamă scurtă; Bădeni, « Movila grădiștei »: 75—76, lame din paleoliticul final; Hodora, « Dealul morii »: 77, așchie musteriană; Spinoasa: 78, lamă cu vârful frînt; 79—80, răzuitoare cu partea activă convexă; 81, virf de lamă microlitică cu rețușe abrupte; 82—83, fragmente de lame prelucrate în formă de trapez; 84, lamă; Hoisești, « Dealul podișu »: 85—86, microlamă și răzuitor pe lamă scurtă; Unsa: 87, microlamă; Galata—Iași: 88, lamă aurignaciană; Scopoșeni: 89, lamă rețușată; Țibănești-Buhlei: 90, răzuitor aurignacian; Valea Satului, « Dealul Hușupeni »: 91 virf de tip Gravette; Valea Seacă: 92, răzuitor pe lamă; Buda, « La șipote »: 93, lamă microlitică; 94—95, lame; 96, daltă; 97, daltă dublă de unghi.

În această stațiune nu s-a găsit nici un vîrf sau lamă de tip gravettian.

b) *Spinoasa II* este situată la 0,5 km spre sud, pe traseul aceluiași șanț, în care săpătura a ajuns pînă într-un depozit de argile galbene aluvionare. Și aici, la o adîncime de 1—1,20 m s-au găsit așchii de silex, precum și cîteva lame întregi sau fragmentare (pl. V/84), un răzuitor circular de $29 \times 26 \times 9$ mm, cu părțile alternînd etc.

28. *Erbiceni* (r. și reg. Iași).

În nord-vestul satului, în ravinările din preajma necropolei din perioada migrațiilor, s-au găsit următoarele piese: un *fragment de lamă* de silex gălbui, patinat pînă la alb, avînd slabe retușe de uzură pe latura stîngă, în apropiere de vîrf; un răzuitor de vîrf de lamă groasă, din silex patinat alb intens, precum și două așchii din același silex. Se pare că toate aceste resturi aparțin aurignacianului și paleoliticului de sfîrșit.

29. *Birlești, comuna Erbiceni* (r. și reg. Iași).

În lutăria de pe locul numit *La Moară*, la 200 m SE de sat, s-au găsit așchii de cremene neagră, patinată, care după poziția stratigrafică și resturile de faună (mamut) aparțin paleoliticului mijlociu.

30. *Totoești, comuna Erbiceni* (r. și reg. Iași).

Pe dealul *Totoeștilor*, în partea sudică a iazului, s-au găsit cîteva așchii mărunte de silex vînat, puțin patinate, purtînd urme de retușe de uzură. O lamă microlitică de menilit negru, ca și o lamă de silex cu patină alburie, indică existența unei stațiuni datînd din epipaleolitic.

31. *Hoisesti, comuna Podul Iloaie* (r. și reg. Iași).

Pe dreapta Bahluiului, la SV de satul Hoisești, pe dealul *Podișul*, într-o rîpă care atacă dealul dinspre SE, la cca. 15—20 m sub nivelul podișului, s-au recoltat de pe pante cîteva așchii și fragmente de microlame (pl. V/85), ca și un răzuitor pe lamă scurtă (pl. V/86). Toate piesele adunate prezintă aceeași microlitizare, caracteristică unui sfîrșit de paleolitic.

32. *Popești* (r. și reg. Iași).

La 1,5 km NE de satul Popești, între Dealul Iuganului și Dealul Gagii, în marginea vestică a iazului *Popeștilor*, s-au găsit cîteva așchii atipice de silex patinat, precum și o lamă microlitică, provenind probabil dintr-o stațiune epipaleolitică.

33. *Holm, comuna Podul Iloaie* (r. și reg. Iași).

Pe ogoarele din dreptul lutăriei aflată pe partea nordică a dealului *Holm*, s-au găsit două așchii de cremene, puternic patinate, purtînd și un vernis deosebit, întîlnit de obicei pe șilexurile din unele stațiuni epipaleolitice.

34. *Valea Lupului, comuna Rediu Tatar (r. și reg. Iași).*

În depunerile terasei inferioare a Bahluiului, de pe locul Fabricii chimice, se include și descoperirea întâmplătoare din 1954 a unei de silex atribuită clactonianului ¹.

35. *Rediu Tatar (r. și reg. Iași).*

În două puncte din marginea de SE a satului s-au găsit câteva așchii de silex patinat, din paleoliticul superior ².

36. *Iași.*

a) În marginea de NV a Iașilor, în dreptul cartierului Crucea Roșie, se întinde o fîșie din terasa medie a Bahluiului, denumită dealul « În Lungul Vîntului ».

În cuprinsul viei de pe această terasă, în 1952, s-a descoperit o stațiune paleolitică. Trei lame mari, din care două fragmentare, două răzuitoare, din care unul lucrat pe vîrf de lamă și două nuclee prismatice, indică o stațiune din aurignacianul mijlociu.

b) Pe versantul sudic al aceluiași deal, în cuprinsul terasei inferioare, s-a identificat un alt loc cuprinzînd de asemenea așchii de silex puternic patinat albăstrui și alb, care prin tehnica desprinderilor lamelare atestă existența unei alte stațiuni din paleoliticul superior ³.

c) Tot din perimetrul Iașului, în lutăriile de la întretăierea străzilor Aurel Vlaicu și Holboca din cartierul Salhana (vechiul Abator), s-au găsit câteva așchii lamelare și un bulgăre de silex alb patinat, păstrînd urmele unor desprinderi neregulate. Resturile acestea pot fi socotite ca aparținînd paleoliticului superior ⁴, întrucît paleoliticul abundă pe terasa inferioară a Bahluiului.

d) În lutăria fabricii de țigle și cărămidă din cartierul Abator, s-au găsit fragmente de oase de mamut, precum și câteva așchii de silex de aspect mustertian.

37. *Holboca (r. și reg. Iași).*

Pe terasa joasă a Bahluiului, în marginea de SE a satului Holboca, în lutăria de pe locul numit « Izvorul Pîndarului », s-a descoperit în anul 1956 un craniu de mamut, avînd o defensă distrusă prin săpăturile din lutărie. În jurul acestei rare piese paleontologice au fost găsite fragmente de oase provenind de la alți mamuți, rinoceri cu blană etc., precum și câteva așchii de cremene neagră, dintre care se remarcă un vîrf mustertian.

Craniul mamutului restaurat face azi parte din inventarul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași ⁵.

¹ M. Dinu, *Cercetările arheologice de la Valea Lupului*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 701-702; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în SCȘ Iași, VII, 2, 1956, p. 11 și 44 și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetări asupra paleoliticului timpuriu*, în *Materiale*, III, 1957, p. 385-388.

² N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 34.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Craniul mamutului a fost restaurat la Muzeul de Istorie a Moldovei de către specialistul Carol Borsișki de la Muzeul Antipa din București.

DEALUL MARE

38. Cotnari (r. Hirlău, reg. Iași).

a) Pe dealul numit « Țiglaele lui Baltă », s-a găsit o așchie masivă de silex vinăt-negricios cu patină albăstruie, care — prin unghiul larg deschis dintre suprafața de percuție și cea de desprindere — pare să indice prezența unei stațiuni aparținând paleoliticului mediu.

b) Pe dealul « Cătălina » s-a găsit o așchie de silex gălbui, cu pete neregulate de patină alb-albăstruie, care ar indica un paleolitic superior de sfârșit.

39. Unsa, comuna Frumușica (r. Hirlău, reg. Iași).

Pe panta estică a Dealului Mare, deasupra platformei ce se întinde între satele Rădeni și Unsa, la 100 m NE de acest din urmă sat, pe ogoarele de la V de drum, s-au găsit mai multe așchii de silex vinăt, cu o patină care ajunge uneori pînă la culoarea albă. Majoritatea acestor silexuri sînt așchii lamelare și frînturi de lamă, unele cu bulbul proeminent, păstrînd o foarte mică porțiune din suprafața planului de lovire. O microlamă (pl. V/87) de $30 \times 10 \times 3$ mm se termină în vîrf ascuțit. Stațiunea poate fi încadrată în paleoliticul superior de sfîrșit.

40. Oboroceni, comuna Heleștieni (r. Pașcani, reg. Iași).

Pe dealul « Barcu », la 1,5 km V de Oboroceni, s-au găsit cîteva frînturi de lame microlitice și așchioare de silex cu patină albă și lustru puternic. Existența, în dărîmăturile malurilor, și a cîtorva minuscule fragmente dintr-o ceramică cu totul primitivă ar putea pune problema și a unui început de neolitic.

41. Movileni, comuna Heleștieni (r. Pașcani, reg. Iași).

În rîpa ce mărginește imașul din partea sud-estică a satului Movileni, în micile prăbușiri și ravinări de pe locul numit « La Sofronie », s-au găsit așchii și lame microlitice de silex și menilit, puternic patinate și lustruite, care par a se încadra în epipaleolitic.

42. Crivești, comuna Strunga (r. Pașcani, reg. Iași).

La 2 km NE de sat, deasupra « Pietrăriei » din « Valea Haînei », pe ogoarele de pe panta estică a dealului care coboară spre « Budăi », s-au cules cinci așchii de silex, dintre care una de silex negru se încadrează prin forma și tehnica de prelucrare în grupa așchiilor musteriene.

CÎMPIA MOLDOVEI

43. Rădiul Aldei, comuna Aroneanu.

a) La 2 km NE de sat, în lungul drumului care taie podișul între Rădiul Aldei și Golăeștii din lunca Prutului, s-au cules cîteva așchii de silex albăstrui cu patina albă, caracteristice paleoliticului superior.

b) Pe panta dealului Rediul Aldei, la 1 km E de sat, pe locurile unde prin spălarea solului au ieșit la iveală depozitele loessoide, s-au găsit câteva așchii lamelare, un nucleu prismatic întreg și un al doilea epuizat, din silex puternic patinat, care aparțin paleoliticului superior.

44. *Popricani.*

La 2 km E de sat, lângă huciagul « Ciriteiul Mic », la confluența dintre pârâiașele Valea la Plopu și Valea Neagră, pe o frîntură de terasă de sub muchia nord-estică a platoului, s-au cules câteva așchii de silex, dintre care una prin patina puternică poate fi încadrată în paleoliticul superior, iar alta, din silex vinețiu-deschis și pigmentată cu pete albe, pare a fi pregătită pentru un răzuitor pe lamă scurtă și groasă.

COASTA IAȘILOR

În cuprinsul « Coastei Iașilor », deși nu s-au efectuat cercetări speciale, s-au făcut totuși, întâmplător, câteva descoperiri paleolitice.

45. *Galata.*

Din cuprinsul Podgoriei Galata, de sub cornișa ce se află la 60 m NV de mănăstire, s-au adunat trei lame de silex galben-brun, cu patina albăstruie, probabil din aurignacian, dintre care una de $82 \times 23 \times 6$ mm, cu vârful rupt, are retușe mărunte pe toată lungimea ei, numai retușele dinspre vîrf fiind mai recente (pl. V/88)¹.

46. *Găureni, comuna Uricani.*

Pe panta vestică a Dealului Miroslava, către satul Uricani, s-au descoperit așchii microlitice atipice, solzoase, de silex patinat pînă la alb-albăstrui, aparținînd epipaleoliticului.

47. *Hlincea, comuna Ciurea.*

La confluența pîrăului Nicolina cu pîrăul Valea Adîncă, în dreptul Podului de Fier din valea Nicolinei, în nisipul depus în aval de pod, s-a găsit un nucleu de silex alb, puternic patinat, aparținînd paleoliticului superior².

48. *Lunca Ciurei, comuna Ciurea.*

Pe panta nord-estică a Dealului lui Vodă, către șesul Tinoasa, în marginea satului, atît prin cercetările de suprafață, cît și în timpul sondajului din stațiunea dacică de acolo, s-au găsit câteva așchii de silex, fără urme de prelucrare, toate purtînd patina caracteristică paleoliticului superior.

¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 36.

² *Ibidem*, p. 39.

49. *Mogoșești.*

La E de sat, pe arăturile spălate de șiroire de pe dealul « Chiscu Bordeiului », ca și pe locul numit « Poiana lui Toader » de pe ogoarele din marginea platoului răpos din sud-vestul satului, s-au găsit așchii solzoase și lamelare atipice, de silex patinat, probabil epipaleolitice.

50. *Scopoșeni, comuna Horlești.*

Pe arăturile de pe locul numit « Peste Baltă la Fîntînele », la V de satul Scopoșeni, s-au găsit cîteva așchii de silex albăstrui, puternic patinat, caracteristice paleoliticului superior. Printre acestea remarcăm o lamă retușată pe ambele laturi (pl. V/89).

PODIȘUL BÎRLADULUI

În cuprinsul Podișului Bîrladului s-au făcut cîteva descoperiri ocazionale, dintre care amintim:

51. *Țibăneștii-Buhlei, comuna Băcești (r. Negrești, reg. Iași).*

La 1 km SV de școală, pe valea pîrăului Pietrosu, sub muchia unei rîpi săpate în marne, am găsit o așchie lamelară de silex vinețiu deschis, precum și un răzuitor lucrat cu îngrijire pe lamă scurtă din același silex puternic patinat (pl. V/90). Pieseile acestea par să aparțină paleoliticului superior¹.

52. *Valea Satului, comuna Grajduri (r. Negrești, reg. Iași).*

În marginea nord-vestică a satului, pe dealul Huțupeni, într-o ravinare care a tăiat adînc păturile superficiale ale solului, în 1953 prof. Emilia Zaharia a găsit trei lame de silex albăstrui, patinate, dintre care se remarcă un vîrf de tip Gravette de $25 \times 14 \times 4$ mm, dintr-un silex de calitate superioară, cu marginea dreaptă retușată abrupt (pl. V/91).

53. *Bazga, comuna Răducăneni (r. Huși, reg. Iași).*

Pe podișul cu pante răpoase, dintre satele Cozia și Bazga, în țărîna scoasă din groapa unui stîlp de gard, s-au găsit patru așchii de silex vînat și brun, patinat, aparținînd probabil epipaleoliticului.

54. *Banca (r. Bîrlad, reg. Iași)*

În terasele Bîrladului, în dreptul satului, s-a găsit de către studentul T. Hardon un fragment de lamă aurignaciană lucrată din silex negru-vînat de bună calitate, patinat albăstrui și cu luciu pronunțat.

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*,

AȘU Iași, I, 1-2, 1955, p. 15.

55. *Mînăstirea, comuna Țuțcani (r. Bîrlad, reg. Iași).*

Lîngă Mălușteni, pe valea Lișcovului, studentul Gh. Bujoreanu a descoperit o așchie groasă lamelară, transformată în *răzuitor* prin retușe dese, ventro-dorsale, aplicate pe latura stîngă, în special spre porțiunea bazală. Piesa aceasta executată dintr-un silex brun-gălbui cu vine cenușii, de proveniență probabil dobrogeană, s-ar putea să dateze din aurignacianul mijlociu.

56. *Valea Seacă (r. Pașcani, reg. Iași).*

Pîrăul Valea Seacă taie, în cuprinsul satului, rîpi profunde care înaintează în terasa Siretului. Pe suprafața unuia din aceste crîmpeie de terasă, în firava pătură de sol galben, ce nu trece de 20 cm grosime, se găsesc numeroase fragmente de oase care prezintă caracterul unui început de fosilizare. De pe suprafața terasei s-au adunat patru așchii de silex albăstrui, patinat, precum și un răzuitor pe lamă cu dimensiunile de $31 \times 19 \times 6$ mm (pl. V/92), care datează din aurignacian.

57. *Blăjești (r. Pașcani, reg. Iași).*

Într-o vie de pe dealul Puciosul, la 3 km nord de Blăjești, s-au găsit fragmente de *lame* și *așchii* de silex care indică o stațiune de la sfîrșitul paleoliticului sau din epipaleolitic.

VALEA BISTRÎTEI

58. *Buda, comuna Blăgești (r. Buhuși, reg. Bacău).*

Pe o frîntură din terasa superioară a Bistrîței de pe Dealul Viilor, aproape de locul numit « La Șipote », la 3 km SV de satul Buda, ravinările au scos la iveală o stațiune deosebit de importantă. Enorma cantitate de oase cuprinse în argila loessoidă, care tapisează această terasă, a atras atenția învățătorilor Maria și Sava Capșa din Budă, care, prin intermediul lectorului C. Blaj de la Facultatea de Științe Naturale și Geografie a Universității din Iași mi-au comunicat acest punct fosilifer. Prin cercetările făcute la fața locului în luna noiembrie a anului 1955 și ulterior, am putut stabili că frîntura de terasă despre care este vorba conține resturile uneia din cele mai interesante stațiuni paleolitice din țară, prin bogăția materialului paleontologic.

În secțiunile făcute prin ravinări s-a urmărit suprapunerea păturilor care prezintă următoarea stratigrafie:

a) pînă la 0,30 m adîncime este un sol brun-negricios, caracteristic regiunilor de pădure (podzol);

b) între 0,30 și 0,50 m se întîlnește o pătură brun roșcată de argile degradate care include un nivel cu silexuri;

c) între 0,50 și 1,50 m urmează o pătură de argile nisipoase care trec apoi în argile loessoide, la baza cărora se pot urmări contururile arsurii unor vetre de foc, groase pînă la 2—3 cm;

d) sub această pătură urmează complexul de argile al pînzei Saliferului. În jurul vetrelor s-au observat grămezi constituite din oase în cea mai mare parte sfărîmate pentru extragerea măduvei sau pentru prelucrare. Resturile de schelete de animale s-au putut urmări și pe traseul drumului. Dintr-una din vetre, printr-un mic sondaj efectuat pe o suprafață de 1 m², s-au scos cca. 30 kg oase, care după determinările făcute de prof. N. Macarovici de la Laboratorul de paleontologie al Universității din Iași, ca și după acelea efectuate în Laboratorul de morfologie animală sub conducerea prof. Olga Necrasov și a asistentului Sergiu Haimovici, provin de la următoarele specii animale:

Bison priscus H.v.M: femure, tibii, humerusuri, calcane, oase metacarpiene și metatarsiene, foarte multe falange, radiusuri și astragale. Oasele provin de la indivizi tineri și foarte bătrîni. *Bos primigenius* Boj: măsele, humerusuri, radius, falange, calcane și oase metatarsiene. Oasele acestei specii provin de la indivizi maturi și sînt mai puțin numeroase. *Cervus* sp. (megaceros?) Fischer: cîteva capete de humerus. *Rangifer tarandus* L: fragment de mandibulă cu molare, porțiuni de humerus și tibii.

Din cele cîteva așchii și lame de silex, culese din jurul vetrei de foc și din rîpile săpate de apă, se remarcă următoarele piese: cîteva lame întregi și fragmentare, dintre care unele microlitice (pl. V/93—95), lucrate din silex sau menilit, o daltă (burin) (pl. V/96) și o daltă dublă de unghi (pl. V/97).

Două lame late, de menilit și gresie glauconitică, amintesc piesele de acest fel din aurignacianul mijlociu din straturile de la Dîrțu (com. Ceahlău). Daltă mediană, lucrată pe lamă cu marginea teșită după tehnica gravettiană, ca și daltă dublă de unghi obținută pe un fost răzuitor, documentează la Buda-Blăjești și existența gravettianului.

★

Din simpla expunere a rezultatelor cercetărilor noastre de suprafață dintre anii 1952 și 1957 cu privire la paleoliticul din Moldova se poate deduce contribuția acestor cercetări la cunoașterea paleoliticului din această parte a țării.

Astfel, în această perioadă s-au cercetat 58 localități, dintre care cele mai multe se află în cuprinsul cîmpiei de pe cursurile Prutului, Jijiei și Bahluiului. Dincolo de limitele acestei « Cîmpii Moldovenești », cercetările au atins sporadic și următoarele unități morfologice învecinate: Coasta Iașilor, Podișul Bîrladului, Podișul Sucevei și, în treacăt, depresiunea Roznovului. Pe teritoriul celor 58 localități s-au identificat peste o sută de puncte cu resturi paleolitice.

Această acțiune de depistare a urmelor paleolitice din Moldova a contribuit la lărgirea cunoștințelor asupra ariei de răspîndire a paleoliticului moldovenesc atît spre vest, pînă în preajma Subcarpaților, cît și spre sud, pînă în inima Podișului Bîrladului. Datele științifice obținute prin această cercetare, atît cît permite specificul cercetărilor de suprafață, urmează să fie verificate prin săpături și observații stratigrafice.

Deocamdată, pe baza acestor cercetări de suprafață s-au adăugat paleoliticului inferior patru descoperiri îndoielnice: la Mitoc-Izvor, Ghireni-sat, Fundul Bodesei și Dealul Mălăiște (Hănești), care urmează să fie verificate prin cercetările viitoare. Prin aceste descoperiri se completează informațiile anterioare privind

levalloisianul de la Izvor-Ripiceni¹, ca și acelea relativ la așchia socotită clactoniană de la Valea Lupului.

În ceea ce privește paleoliticul mediu s-au făcut 27 de descoperiri, dintre care numai patru sînt îndoielnice. În legătură cu aceasta este de remarcant faptul că în urma cercetărilor noastre această etapă a paleoliticului, puțin cunoscută pînă acum pe teritoriul Moldovei, se dovedește a fi destul de bine reprezentată.

În fine, relativ la paleoliticul superior, s-au adăugat încă 96 descoperiri, din care 39 pot fi considerate aurignaciene, iar 53 din paleoliticul de sfîrșit și epipaleolitic.

Deși cercetările noastre nu au putut acoperi întregul spațiu al Moldovei de NE, putem totuși desprinde o oarecare ordine în felul cum se grupează descoperirile în cele trei faze ale paleoliticului. Astfel, în primul rînd, observăm că descoperirile din paleoliticul inferior se găsesc grupate în sectorul nord-estic al « Cîmpiei », în preajma depozitelor de silex din lungul Prutului, între Rădăuți și Ripiceni, ca și pe văile afluențe (valea Ghirenilor, Volovățului, Bașeului etc.). Singura unealtă considerată clactoniană de la Valea Lupului face o excepție, aflîndu-se oarecum izolată de acest sector.

În faza paleoliticului mijlociu, în care musterianul este mai bine documentat, descoperirile se grupează larg în jurul ariei de răspîndire a paleoliticului timpuriu, ocupînd pe lîngă valea Prutului și mai toate văile laterale, în tot lungul lor, pînă în cuprinsul « Cîmpiei Jijiei superioare ». O altă grupare a descoperirilor musteriene se constată mai spre sud, în jurul Vlădenilor de-a lungul axului « Cîmpiei Jijiei inferioare », sau în terasele inferioare ale Bahluiului, între Podul Iloaie și Cristești. În afară de aceste sectoare, musterianul mai apare și sporadic, cum este cazul în Valea Haînei lîngă Crivești și la Cotnari.

La rîndul lor, descoperirile din paleoliticul superior și în special din aurignacian se masează pe terasele Prutului și ale afluenților săi, ca și în sectorul nordic al « Cîmpiei Jijiei superioare ». Ele se întîlnesc însă frecvent și pe terasele din « Cîmpia Jijiei inferioare » și ale Bahluiului, ca și în « Coasta Iașilor ». Deci aria de răspîndire a descoperirilor din această fază se extinde mai mult, cuprinzînd aproape toate subunitățile geografice ale teritoriului cercetat de noi.

În fine, în ceea ce privește descoperirile din etapele finale ale paleoliticului superior ca și ale mezoliticului, aria de răspîndire este deplasată mult de axul Prutului, spre vest, atîngînd maximul de desfășurare pe Jijia, în lungul « Cîmpiei » moldovenești, depășind spre sud valea Bahluiului, iar spre vest pe aceea a Siretului. Din cele cunoscute în ultimul timp prin săpăturile din depresiunea Hangu—Ceahlău, ca și prin cele de la Sita Buzăului, rezultă că descoperirile din aceste etape sînt frecvente și în depresiunile carpatice. Mai mult încă, resturile din acest paleolitic final au fost găsite chiar pe un picior al muntelui Ceahlău, la « Scaune », la o înălțime care depășește 1300 m. Descoperirile acestei stațiuni de mare înălțime, care indică limita vegetației arborescente în timpul paleoliticului superior de sfîrșit, deschide noi orizonturi pentru cercetările viitoare, atît în domeniul antropozoicului, cît și în cel bioclimatologic.

¹ N. N. Moroșan, *L'industrie lévalloisienne dans les dépôts pléistocènes de Roumanie*, în *Mélanges de*

Prehist. et d'Antrop. offerts au prof. H. Bégouen, Toulouse, 1934.

În plus, inventarul litic descoperit la Scaune, de tip nordic, pare să evidențieze o zonă de interferență a culturilor paleoliticului târziu, pe teritoriul Moldovei, fapt scos în evidență de N. N. Moroșan, pentru culturile care s-au succedat după magdalenian.

În general, din prezentarea răspîndirii descoperirilor din etapele importante ale paleoliticului din nordul Moldovei rezultă că aceste descoperiri se masează în extrema nord-estică, între Ghireni și Ripiceni, datorită abundenței silexului din acest sector, iar în al doilea rînd, în porțiunea sudică a « Cîmpiei », avînd ca ax principal terasele inferioare ale Bahluiului și cursul inferior al Jijiei.

Masarea descoperirilor paleolitice în două sectoare, aparent dispartate, este legată, după cît se pare, de ușurința deplasării către șesul Siretului și mai departe spre vest. În legătură cu aceasta este bine definită, în sens geografic, existența celor două porți: Poarta de la Bucecea denumită și Poarta Botoșanilor ¹ și aceea de la Ruginoasa, cunoscută și sub denumirea de Poarta Tîrgului Frumos ².

Aceste două porți, care corespund exact celor două sectoare de intensă viețuire paleolitică, ne indică sensul deplasărilor sezoniere ale grupărilor omenești paleolitice, atît spre vest, pînă către regiunile premontane și intramontane, cît și spre est, pînă la Prut.

Din acest punct de vedere sînt semnificative atît lama de silex menilitic de proveniență carpatică, găsită pe Dealul Ghirenilor, în preajma Prutului, cît și uneltele de silex de Prut, descoperite în stațiunile paleolitice din regiunile carpatice.

O altă contribuție însemnată a acestor cercetări este și identificarea szeletianului de la Mitoc—Prut, semnalat într-un mediu în care abundă elementele litice musteriene în forme clasice. Micul sondaj efectuat ulterior în acest punct a confirmat în totul rezultatul cercetărilor noastre. Problema szeletianului fiind destul de complexă și mult dezbătută în timpul din urmă, o săpătură în acest punct ne-ar pune în situația de a putea aduce unele contribuții la dezlegarea acestei probleme.

După cum s-a constatat pînă în prezent, în urma cercetărilor din Moldova rezultă că paleoliticul din cîmpiile stepice este mai vechi decît acela din regiunile de silvo-stepă și cu atît mai mult față de acela din regiunile carpatice. Aceasta s-ar putea să fie în legătură, eventual, și cu o răspîndire pe etape, spre vest, spre Carpații moldovenești, care uneori au fost chiar depășiți, în această deplasare spre vest, datorită probabil transformării mediului fizic în perioada postglacială.

În încheiere, se mai poate menționa că pe baza observațiilor de teren, din timpul cercetărilor de suprafață, s-a constatat că terasele Prutului din imediata vecinătate a depozitelor și carierelor de silex sînt acoperite în cea mai mare parte de deșeuri provenite din atelierele de prelucrare a silexului și că, cu cît ne îndepărtăm pe văile laterale, spre mijlocul « Cîmpiei », cu atît aceste deșeuri se împuținează, locul lor fiind luat de unelte sau fragmente de unelte finite. Acest fapt pare să ne indice o oarecare specializare a locuitorilor de pe terasele Prutului, în pregătirea nucleelor și prelucrarea uneltelor de silex, care erau apoi răspîndite.

¹ V. Tufescu, *O regiune de vie circulație: Poarta Tîrgului Frumos*, în BSG, LIX, 1940, p. 331.

² Ibidem.

În cuprinsul unor stațiuni din paleoliticul final, sau epipaleolitic, apar și resturi ceramice cu totul primitive ca de exemplu la Spinoasa, Găureni, Dealul Hirtopului etc., neputându-se însă preciza, din lipsă de observații stratigrafice, faza și aspectul de cultură cărora le aparțin.

Cercetările noastre, deși au fost efectuate metodic, totuși prin caracterul lor, limitat la spații restrânse și prin lipsa observațiilor stratigrafice nu pot permite încă generalizări. În orice caz, rezultatele obținute constituie un imbold pentru continuarea cercetărilor cu mai multă intensitate, tot pe unități și subunități geografice, pentru a se obține cât mai multe informații relativ la fazele și răspândirea culturilor paleolitice din Moldova¹.

NICOLAE ZAHARIA

ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИЕ НАХОДКИ В МОЛДОВЕ В 1952—1957 ГГ.

РЕЗЮМЕ

Первые сведения о существовании древнекаменного века в Молдове относятся к периоду 1885—1925 гг.; после 1925 г. почти всей работой по изучению палеолита в Молдове руководил Н. Н. Моршан. После 1940 г. научно-исследовательская работа в этой области прекращается.

Между 1952 и 1957 гг. проводилась повторная разведка в северной Молдове, в частности в области, называемой «Кымпия Молдовой». Спорадически исследовались и соседние морфологические подъяединицы: Ясская куэста, Бырладское плоскогорье, Сучавское плоскогорье и две прикарпатские котловины (Рознов и Хангу — Чахлэу).

За этот период были исследованы 58 местностей и отождествлены 101 пункт со следами палеолитического времени. Это расширило круг сведений об ареале распространения палеолитических культур в Молдове. Установлено, — но не доказано достаточно — существование следов нижнего палеолита в Миток-Изворе, Гирени, Фундул Бодочей, Ханешти и Валя Лупулуй, обнаружено 27 находок, восходящих к среднему палеолиту. Остальные находки относятся к верхнему палеолиту и эппалеолитическому времени.

В ходе исследований удалось отметить, что относящиеся к нижнему палеолиту находки скопились на Прутской террасе близ залежей кремня; исключение составляет отдельное открытие в Валя Лупулуй.

Следы среднего палеолита рассеяны на двух немного более обширных площадях: в долине верхнего течения Жижии и в долине нижнего течения Жижии и Бахлуя. Ареал распространения следов верхнего палеолита более обширен, они встречаются в пределах всех исследованных географических подъяединиц. Конечные стадии верхнего палеолита и эппалеолитический период больше всего распространены на высоких местах и особенно в прикарпатских низменностях, иногда в горах, как например в Скауне на Чахлэу на высоте 1300 м.

Скопление палеолитических находок в двух различных участках — в северной и южной долинах реки Жижии — вероятно связано с местонахождением двух ворот точно определенных географически (Ворота Бучеча и Ворота Тыргулуй Фрумос), через которые, возможно, происходили сезонные передвижения палеолитических человечес-

¹ Încadrarea culturală și cronologia pieselor paleolitice provenite din cercetările de suprafață din Moldova, menționate în această lucrare, s-a

făcut sub îndrumarea și cu ajutorul neprecupețit al lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, căruia îl aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

ких групп, особенно на запад, к карпатским областям. Орудия из прутского кремня, найденные при раскопках террас Бистрицы (Чахлау), и обнаруженная около Прута пластина из карпатского менилита свидетельствуют о передвижении людей начиная с верхнеориньякского периода.

Важным открытием является находка следов селетинского времени в Митоке на Пруте среди многочисленных мустьерских каменных изделий классической формы.

Исследования позволили установить, что следы палеолита в степных равнинах древнее следов в лесостепи и особенно в карпатских областях. Это распространение концентрическими площадями, повидимому, указывает на тенденцию к этапному распространению в западном направлении, в сторону высоких массивов. Вероятно, передвижение было обусловлено изменением физических условий в последнем-последний период.

Наблюдения на местах позволили установить, что на прутских террасах в непосредственной близости к залежкам кремня и карьерам для его добычи часто встречаются отходы мастерских для переработки кремня; чем далее мы продвигаемся на запад или на юг, тем меньше этих отходов; на их месте появляются готовые орудия или их фрагменты. Это указывает на некоторую специализацию обитателей прутских террас, подготовлявших нуклеусы и выделявших кремневые орудия, которые потом распространялись для непосредственного пользования или обмена.

В процессе поверхностных исследований в северной Молдове удалось установить существование стоянок, в которых наряду с обильным инвентарем кремневых изделий появляются иногда и мельчайшие осколки грубой керамики начального периода новокаменного века, подлежащие дальнейшему исследованию.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта палеолитических находок в Молдове (числа соответствуют номерам, под которыми местности упоминаются в тексте).

Вкл. I — Рипичени, «Ла монумент»: 1, угловое долото; Пырыул Воловей: 2, пластина ориньякского облика; Маполяса-Воловац: 3, нуклеус эпохи верхнего палеолита; Миток, «Ла Пикет»: 4, призматический нуклеус; «Ла извор»: 5—14, отщепы, ручные острья, пластина, скребло.

Вкл. II — Миток, «Ла павор»: 15—21, листовидные наконечники, пластина, микролитическая пластина и острье типа Граветт; Гирени, «Ла Язул де Жос»: 22—25, скребло и пластины; «Ла хыртоп»: 26, отщеп мустьерского облика; 27, пластина с селетинской ретушью; 28—31, пластина, отбойник, призматический нуклеус и высокий скребок; 32—33, микролитические пластины; 34, острье типа Граветт.

Вкл. III — Село Гирени: 35, отщеп клактонского типа; 36—37, мустьерские ручные наконечники; 38, массивная пластина; «Ла балта лата»: 39, микронуклеус; «Ла ливада»: 40, пластина ориньякского типа из черного сланца; «Коаста циганзий»: 41, полукруглый скребок; М. Когэличану: 42, полукруглый скребок; Никитени, «Дялул Бодрон»: 43—44, пластина с ретушью и скребок; «Коаста Бодронулуй»: 45, острье селетинского наконечника; Котушка, «Пэрыул Калул»: 46, пластина; Хэнешти, «Рыпа Туркулуй»: 47, угловое долото.

Вкл. IV — Хилышеу-Колшка, «Дялул Хыртопулуй»: 48, пластина; 49—50, микролитические пластины; 51—55, долота и скребки; 56, микролитическая пластина; Влэдени, «Мовила Боросаей»: 57, мустьерский ручной остроконечник; «Скруитарул Влэдоаей»: 58, скребло мустьерской культуры; Хэлчени, «Мовила мэмэлиджий»: 59—60, угловые долота; Гэурени, «Подилул де деасуна Хыртопулуй»: 61, скребок; 62—65, осколки пластины; 66, пластинка, образовавшаяся вследствие удара резцом; М. Когэличану (Бэшени): 67, отщеп клактонской работы; 68—71, скребки, пластина, широкий отщеп и двустороннее овальное орудие (мустьерского облика); 72, менилитическая пластина ориньякского типа.

Вкл. V — М. Когэличану (Бэшени): 73—74, скребки на короткой пластине; Бэдени, «Мовила Грэдиштей»: 75—76, пластины конечного периода палеолита; Ходора, «Дялул Морий»: 77, отщеп мустьерского времени; Спиноаса: 78, пластина со сломанным острием; 79—80, скребок с выпуклой рабочей частью; 81, острье микролитической пластины с резкой ретушью; 82—83, осколки пластины, отделанные в виде трапеции; 84, пластина; Хонсешти, «Дялул Подишу»: 85—86, микролитическая пластина и скребок на короткой пластине; Унса: 87, микролитическая пластина; Галата-Ясы: 88, пластина ориньякского облика; Скопошени: 89, ретушированная пластина; Цибэнешти-Бухлей: 90, ориньякский скребок; Валя Сатулуй, «Дялул Хуцупени»: 91, острье типа Граветт; Валя Сяка: 92, скребок на пластине; Буда, «Ла шиноте»: 93, микролитическая пластина; 94—95, пластины; 96, долото; 97, двойное угловое долото.

DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES EN MOLDAVIE DE 1952 À 1957

RÉSUMÉ

L'existence du paléolithique en Moldavie a été signalée d'abord au cours des années 1885—1925. A cette première période fait suite celle des recherches conduites par N. N. Moroșan, qui va jusqu'en 1940, date à laquelle toute activité dans ce domaine prend fin.

Pendant les années 1952—1957, on a entrepris des explorations systématiques dans le nord de la Moldavie, surtout dans la région connue sous le nom de « plaine moldave », mais aussi dans les zones géomorphologiques contiguës : hauteurs de Jassy, plates-formes de Birlad et de Suceava, ainsi que les deux dépressions carpatiques de Roznov et de Hangu-Ceahlău.

Au cours de cette période, on a effectué des recherches dans 58 localités et on a découvert des vestiges paléolithiques en 101 points, d'où il a résulté un enrichissement considérable de nos connaissances antérieures sur la zone de diffusion du paléolithique moldave. L'existence du paléolithique inférieur a été constatée — sous réserve de confirmation — à Mitoc—Izvor, Ghireni, Fundul Bodesei, Hănești et Valea Lupului; 27 découvertes appartiennent au paléolithique moyen, le reste au paléolithique supérieur et à l'épipaléolithique.

Ces recherches ont permis d'établir que les découvertes touchant au paléolithique inférieur sont groupées sur les terrasses du Prut, à proximité des dépôts de silex, avec la seule exception de celle, isolée, de Valea Lupului.

Le paléolithique moyen s'étend sur deux zones un peu plus larges, dans la « plaine de la Jijia supérieure » et dans la « plaine de la Jijia inférieure et du Bahlui ». Quant au paléolithique supérieur, sa zone de diffusion est beaucoup plus vaste et s'étend sur toutes les sous-unités géographiques étudiées. Les étapes finales du paléolithique supérieur et l'épipaléolithique se rencontrent le plus souvent sur les hauteurs, surtout dans les dépressions carpatiques, où ils arrivent parfois jusque sur les plates-formes des montagnes, ainsi par exemple à « Scaune », sur le Ceahlău, où ils se trouvent à 1300 m d'altitude.

L'existence des deux secteurs distincts de la plaine supérieure et de la plaine inférieure de la Jijia semble être en rapport avec celle des deux portes, bien définies géographiquement, de Bucecea et de Țirgu Frumos, qui permettaient les départs saisonniers des groupements humains du paléolithique surtout vers l'ouest, vers les Carpates. Les instruments en silex du Prut découverts au cours des fouilles effectuées sur les terrasses de la Bistrița (Ceahlău), ainsi qu'une lame de ménilithes carpatique trouvée près du Prut, prouvent que ces déplacements avaient lieu dès l'Aurignacien supérieur.

Il faut citer, comme une contribution importante, la découverte du Szélettien à Mitoc, sur le Prut, dans un milieu riche en éléments lithiques moustériens classiques.

Les récentes recherches ont permis d'établir que le paléolithique des plaines step-piques est plus ancien que celui des sylvo-steppes et, d'autant plus, que celui des régions carpatiques. Il semble que cette diffusion par zones concentriques doive être interprétée comme une tendance de déplacement vers les régions montagneuses de l'ouest, probablement sous l'effet de modifications survenues dans le milieu physique au cours de la période post-glaciaire.

On constate en outre que les terrasses du Prut les plus proches des dépôts et des carrières de silex sont, le plus souvent, couvertes de déchets provenant des ateliers où l'on travaillait le silex et que, à mesure que l'on s'éloigne vers l'ouest et vers le sud, ces déchets deviennent de plus en plus rares, étant remplacés par des outils ou des fragments d'outils. Ce fait semble indiquer que les populations établies sur les terrasses du Prut s'étaient jusqu'à un certain point spécialisées dans la préparation des nucléus et la fabrication des outils en silex, destinés soit à leur usage propre, soit à l'échange.

Les recherches de surface effectuées dans le nord de la Moldavie ont établi l'existence de stations où, à côté d'un abondant matériel en silex, apparaissent aussi, dans certains cas, de minuscules fragments d'une céramique primitive, remontant à une phase de début du néolithique, dont les futures recherches auront à préciser les caractères.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des découvertes paléolithiques de Moldavie (les numéros correspondent à ceux des localités dans le texte).

Pl. I. — Ripiceni, « La monument »: 1, burin d'angle; Pîrăul Volovăţ: 2, lame aurignacienne; Mano-leasa—Volovăţ: 3, nucléus du paléolithique supérieur; Mitoc, « La pichet »: 4, nucléus prismatique; « La izvor »: 5—14, éclats, pointes, lame, racloir.

Pl. II. — Mitoc, « La izvor »: 15—21, pointes en forme de feuille, lame, lame microlithique et pointe du type Gravette; Ghireni, « La iazul de jos »: 22—25, racloirs et lames; « La hirtop »: 26, éclat moustérien; 27, lame avec retouches szélettienues; 28—31, lame, percuteur, nucléus prismatique et grand grattoir; 32—33, microlames; 34, pointe du type Gravette.

Pl. III. — Ghireni—village: 35, éclat de technique clactonienne; 36—37, pointes moustériennes; 38, lame massive; « La balta lată »: 39, micronucléus; « La livadă »: 40, lame aurignacienne en schiste noir; « Coasta țigănimii »: 41, grattoir semi-circulaire; M. Kogălniceanu: 42, grattoir semi-circulaire; Nichiteni, « Dealul Bodron »: 43—44, lame retouchée et grattoir; « Coasta Bodronului »: 45, pointe d'une feuille szélettienne; Coțușca, « Pîrăul Calul »: 46, lame; Hănești, « Ripa turcului »: 47, burin d'angle.

Pl. IV. — Hilișeu—Cloșca, « Dealul hirtopului »: 48, lame; 49—50, lames microlithiques; 51—55, burins et grattoir; 56, microlame; Vlădeni, « Movila Borosoaei »: 57, pointe moustérienne; « Scruntarul Vlădoaei »: 58, racloir moustérien; Hălceni, « Movila mămăligii »: 59—60, burins d'angle; Găureni, « Podișul de deasupra hirtopului »: 61, grattoir; 62—65, fragments de lames; 66, éclat dû à un coup de burin; M. Kogălniceanu (Bășeni): 67, éclat de technique clactonienne; 68—71, racloir, lame, éclat large et outil ovale bifacial (moustérien); 72, lame ménolithique aurignacienne.

Pl. V. — M. Kogălniceanu (Bășeni): 73—74, grattoir sur lame courte; Bădeni, « Movila grădiștei »: 75—76, lames du paléolithique final; Hodora, « Dealul morii »: 77, éclat moustérien; Spinoasa: 78, lame à la pointe brisée; 79—80, grattoir à partie active convexe; 81, pointe de lame microlithique avec retouches abruptes; 82—83, fragments de lames trapézoïdales; 84, lame; Hoisești, « Dealul Podișu »: 85—86, microlame et grattoir sur lame courte; Unsa: 87, microlame; Galata—Jassy: 88, lame aurignacienne; Scopoșeni: 89, lame retouchée; Țibăneștii—Buhlei: 90, grattoir aurignacien; Valea Satului, « Dealul Huțupeni »: 91, pointe du type Gravette; Valea Seacă: 92, grattoir sur lame; Buda, « La șipote »: 93, lame microlithique; 94—95, lames; 96, burin; 97, double burin d'angle.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CULTURII AMFORELOR SFERICE PE TERITORIUL MOLDOVEI

Sfârșitul mileniului al treilea și începutul celui de-al doilea mileniu î.e.n. reprezintă o etapă importantă din istoria societății primitive de pe teritoriul Moldovei. Schimbările care s-au petrecut în acest timp, în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului, pe plan economic și social au influențat în mod simțitor dezvoltarea de mai târziu a societății din această parte a țării. În același timp, pătrunderea unor populații străine în aria ocupată pînă atunci de triburile sedentare neolitice ale cultivatorilor de plante, pe lîngă faptul că a grăbit procesul de transformare socială și de apariție a unor noi relații în sînul acestor populații, a contribuit și la procesul complex de etnogeneză a triburilor tracice de mai târziu.

Abordarea cu succes a acestor probleme în arheologia Moldovei a fost posibilă abia din anul 1949 încoace, în vremea regimului democrat-popular, cînd sub conducerea Academiei R.P.R. s-au efectuat săpături de mai mare amploare într-o serie de așezări și cimitire plane sau tumulare cu morminte cu ocră roșu ¹.

Vestigiile acestei culturi, cunoscute la noi sub denumirea de Horodiștea-Foltești, corespunzătoare grupului Gorodsk-Usatovo de pe teritoriul R.S.S. Ucrainene, au fost atribuite unor triburi de păstori și încadrate ca timp în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului sau chiar la începutul epocii bronzului ².

În această perioadă de tranziție de la neolitic la bronz se plasează și unele descoperiri făcute mai recent pe teritoriul Moldovei, ca de exemplu grupul mormintelor cu amfore sferice, care fac obiectul lucrării de față.

Pentru a înțelege mai just această problemă, este necesar să ne referim mai întîi la aria de răspîndire a culturii amforelor sferice de pe teritoriul țărilor vecine, precum și la felul cum s-a reflectat problema respectivă în literatura de specialitate.

Denumită așa după tipul dominant al inventarului ceramic — amfora sferică, această cultură este documentată prin morminte în cutii de piatră și mai rar în gropi simple. Ea a fost mai bine cercetată în trecut, în regiunile din vecinătatea

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 249 și urm.; idem, *Date noi asupra înmormîntărilor cu ocră în Moldova*, în SCIV, I, 2, 1950, p. 210 și urm.

M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, V, 1959, p. 247 și urm.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 263 și urm.

țării noastre, pe teritoriul Ucrainei de vest (Volinia și Podolia), în Polonia, precum și în Germania centrală și de est. De la început trebuie să aducem o precizare relativ la însăși denumirea acestei culturi. Pentru desemnarea culturii amforelor sferice se folosește deopotrivă atât denumirea de « Kugellamforenkultur » dată de E. Sprockhoff, după tipul caracteristic al ceramicii, cât și aceea de cultură a mormintelor în cutie de piatră sau a megalitelor.

Literatura arheologică consacrată acestei culturi, cu toate că a încercat să rezolve unele din problemele care se puneau, în special cu privire la originea, datarea și raporturile ei cu celelalte culturi contemporane, de pe același teritoriu sau din împrejurimi, n-a ajuns încă la un punct de vedere unitar. Aceasta s-a datorat și faptului că, în marea lor majoritate, resturile materiale ale culturii amforelor sferice provin din morminte descoperite în cea mai mare parte în mod întâmplător.

Învățăatul german E. Sprockhoff, în studiul cu privire la cultura megalitelor din Germania, referindu-se la cultura amforelor sferice de pe acest teritoriu, este de părere că ea reprezintă o verigă a culturii nordice cu influențe bandceramice, corespunzătoare în timp și ca loc de origine cu mormintele cu coridor (Ganggräber)¹. Aceeași părere a fost formulată în parte și de Wl. Antoniewicz în clasificarea neoliticului de pe teritoriul Poloniei, în care includea și aspectul volino-podolian al culturii amforelor sferice². Spre deosebire de aceștia, L. Kozłowski era de părere că mormintele amforelor sferice din Volinia și Podolia sînt mai vechi decît cele din Germania și își au originea în cultura mai veche a « Bugului nordic »³. În legătură cu descoperirea mormintelor din Volinia, L. Kozłowski încearcă chiar o încadrare culturală și cronologică. După el mormintele în cutii de piatră reprezintă faza mijlocie a neoliticului de pe Bug, urmată la rîndul ei de mormintele pe lespezi de piatră, în gropi simple și tumulare⁴.

Grupul volino-podolian al culturii amforelor sferice a fost mai bine studiat de arheologii sovietici, care au ajuns la unele concluzii interesante cu privire la vechimea și legăturile acestui grup cu celelalte culturi de pe teritoriul U.R.S.S. Astfel, A. I. Briusov pornind de la descoperirile din Volinia, studiate din punct de vedere antropologic de I. Levițki, este de părere că mormintele megalitice voliniene sînt mai vechi decît acelea aparținînd culturii amforelor sferice de pe teritoriul Poloniei și Germaniei⁵.

T. S. Passek, reluînd problema într-un capitol din cunoscuta sa lucrare consacrată periodizării culturii tripoliene, aduce contribuții importante în legătură cu raporturile existente între purtătorii culturii amforelor sferice din Volinia și Podolia și triburile caracterizate prin ceramica decorată cu șnur din regiunile de stepă și silvostepă ale U.R.S.S., care au influențat puternic cultura amforelor sferice din regiunea sus-menționată⁶.

Într-un studiu mai recent, consacrat exclusiv problemei amforelor sferice din Podolia și Volinia, I. K. Sveșnikov, sintetizînd rezultatele cunoscute pînă

¹ Ernst Sprockhoff, *Die nordische Megalithkultur*, Berlin—Leipzig, 1938, p. 120 și urm.

² Wl. Antoniewicz, *Z dziedziny archeologii ziem Polski*, Swiatowit, XVII, 1938, p. 341 și urm.

³ L. Kozłowski, *Młodsza epoka Kamienia w Polsce*, Lwow, 1934, p. 39 și urm.

⁴ L. Kozłowski, *op. cit.*, p. 42 și 90.

⁵ A. I. Briusov, *Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху*, Moscova, 1952, p. 215—227.

⁶ T. S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*, în *МИА*, 10, p. 219 și urm.

atunci, aduce unele date suplimentare cu privire la particularitățile acestei culturi și la felul de viață al populației respective ¹.

Pe teritoriul Moldovei, prezența acestei culturi n-a fost cunoscută în trecut și din acest motiv ea nu a atras atenția cercetătorilor români. În 1933, prof. I. Nestor referindu-se la mormintele în cutii de piatră din sud-estul Transilvaniei, aparținând culturii Schneckenberg, de la începutul epocii bronzului, menționează câteva descoperiri de morminte în cutii de piatră, la Grănicești și Horodnicul de Jos, în Moldova de nord, fără să insiste prea mult asupra inventarului funerar al acestor morminte ².

În afară de acestea, ulterior s-au mai semnalat și alte descoperiri întâmplătoare de morminte în cutii de piatră la Cut (com. Dumbrava, r. P. Neamț) ³, Scheia (r. Negrești), Tăcuta (r. Vaslui) ⁴ și Stăncești (r. Botoșani) ⁵. Nu știm în ce măsură aceste descoperiri aparțin culturii amforelor sferice, deoarece nu se cunoaște inventarul lor funerar. De asemenea, o descoperire similară, al cărei inventar s-a pierdut, s-a făcut și la Gîrceni în toamna anului 1956. Cercetările efectuate pe locul respectiv în 1957 au dus la descoperirea unei necropole cu morminte de inhumație, cu « cromlech », datînd probabil de la începutul epocii bronzului ⁶. Nu s-a putut preciza însă dacă mormîntul în cutie de piatră semnalat întâmplător acolo cu câteva luni mai înainte, se încadrează în același complex funerar sau eventual aparține culturii amforelor sferice.

La aceste descoperiri mai vechi, despre care nu se poate spune prea mult, se mai adaugă și altele recente. După datele obținute din aceste morminte, cu inventar mai bine păstrat, ca și după observațiile stratigrafice se poate face o mai uștă încadrare cronicologică și culturală a culturii amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei.

Astfel, în primăvara anului 1955, cu ocazia unor foraje geologice efectuate în marginea terasei mijlocii a Bistriței, din cuprinsul orașului Piatra Neamț, s-a descoperit un mormînt în cutie de piatră, de formă trapezoidală, orientat E-V. Cutia mormîntului (fundul, pereții laterali și capacul) era alcătuită din lespezi de gresie locală, nefasónate, sau puțin ajustate. Crăpăturile și golurile dintre espezile mormîntului au fost astupate cu lut bine fățuit și cu bucăți mai mici din aceeași rocă. Mormîntul se afla la 0,60 m adîncime de la suprafața solului, fără reo urmă de movilă care să-i indice existența. În cuprinsul acestui mormînt, aărui lungime depășea 2 m, se aflau trei schelete umane a căror poziție nu a putut precizată, mormîntul fiind răvășit de descoperitori. După informațiile culese de la cei care au descoperit mormîntul, două dintre schelete erau în poziție întinsă, iar al treilea în poziție chircită și așezat la picioarele celorlalte ⁷. În cuprinsul mormîntului s-a găsit un inventar bogat alcătuit din trei topoare de silex, câteva biete de piatră, printre care și o rîșniță fragmentară și cca. nouă vase de tipul

¹ I. K. Sveșnikov, *Мегалітичні поховання на півдні Поділля*, Львів, 1957, p. 3 și urm.

² I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung Rumänien*, in 22. BerRGK, 1932, p. 70, nota 267.

³ C. Matasă, *Descoperiri arheologice în raionul Piatra Neamț*, in *Materiale*, V, 1959, p. 723 și urm.

⁴ Informații Dan Teodor, care a făcut cercetări în această regiune în anul 1954.

⁵ Informații N. Zaharia. Vezi M. Petrescu-Dîmvița, in *Materiale*, V, p. 733.

⁶ În legătură cu aceasta vezi *Sondajul arheologic de la Gîrceni*, in *Materiale*, VI, p. 227 și nota 9.

⁷ C. Matasă, *op. cit.*, p. 724. Prof. Olga Necrasov care a studiat aceste schelete din punct de vedere antropologic precizează că în cuprinsul mormîntului au fost patru schelete. Cf. Olga Necrasov și Marie Cristesco, *Étude anthropologique des squelettes néolithiques de Dolhești Mari (tombe à ciste)*, in *Analele Științifice ale Univ. « Al. I. Cuza », V, 1959, secția III (Științe naturale)*, p. 56.

amforelor cu corpul sferic, cu fundul plat și gura cilindrică¹. Vasele erau prevăzute cu două sau patru torți perforate orizontal și situate la încheietura gâtului cu umărul sau chiar pe umărul vasului.

Date mai concludente cu privire la cultura amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei ne oferă mormintele descoperite în marginea de vest a satului Dolheștii Mari. În acest loc, pe terasa inferioară a Șomuzului Mare, s-au descoperit patru morminte de înhumăție, dintre care două în cutie de piatră (M. 1 și M. 2), unul

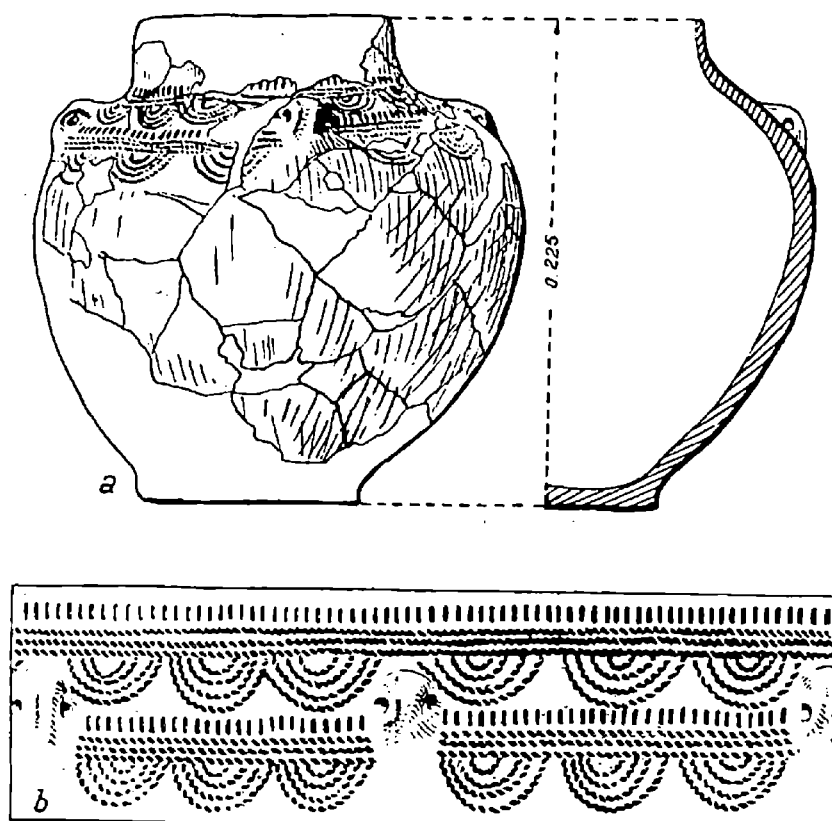


Fig. 1. — Dolheștii Mari. Vas din mormîntul de animal, îngropat ritual.

pe lespezi de piatră (M. 3), iar al patrulea în groapă simplă (M. 4). De asemenea, în imediata apropiere a mormîntului pe lespezi de piatră și în același orizont stratigrafic, se afla mormîntul unui animal îngropat probabil ritual, care avea la cap un vas din lut de culoare neagră, cu patru torți pe umăr și ornamentat la partea superioară cu șiruri orizontale din linii scurte stampilate și ghirlande executate cu șnurul (fig. 1/a—b). Cele patru morminte aveau orientarea E-V. În cuprinsul mormintelor în cutii de piatră se aflau două pînă la patru schelete, însă nu se pot face precizări asupra poziției scheletelor decît pentru mormîntul nr. 2, care a fost cercetat metodic. Cele două schelete din cuprinsul acestui mormînt erau culcate pe spate, cu picioarele chircite și cu mîinile îndoite din cot în poziție

¹ C. Matasă, *op. cit.*, p. 723 și 726.

diferită (fig. 2). În interiorul mormîntului s-a găsit un inventar alcătuit din șase vase (fig. 3/1—6), de tipul aceloră descoperite în mormîntul de la Piatra Neamț, un topor și o dăltiță din silex (fig. 4/4 și 6), cinci piese din os dintre care două în formă de cataramă de cingătoare (fig. 5/3—4), două aplice (fig. 5/5—6) și o brățară (fig. 5/7). Celălalt mormînt în cutie de piatră de la Dolheștii Mari, descoperit întîmplător în 1956, conținea, după informațiile primite, patru schelete în poziție întinsă, dintre care două cu capul la est și două cu capul la vest. Din inventarul acestui mormînt, distrus în cea mai mare parte, s-a reușit să se salveze două topoare (fig. 4/9—10), o dăltiță (fig. 4/7) și o lamă de silex (fig. 4/8), precum și două cătarami de cingătoare păstrate fragmentar (fig. 5/1—2). Spre deosebire de cele două morminte descrise sumar, mormîntul pe lespezi de piatră conținea un schelet culcat pe stînga într-o poziție chircită accentuat (fig. 6) și prezenta ca inventar un singur vas, a cărui formă și ornamentație sînt similare vaselor descoperite în mormintele în cutii de piatră (fig. 7/5). În ceea ce privește mormîntul în groapă simplă, situat în apropierea celorlalte trei, el conținea două schelete umane, dintre care unul în poziție întinsă, cu capul la vest și picioarele la est, iar celălalt, în poziție chircită, era situat în capătul vestic al aceluiași mormînt. La picioarele scheletului care se afla în poziție întinsă se găseau două vase fragmentare, care după formă, pastă și ornamentație se încadrează în aceeași grupă atît cu vasele descoperite în mormintele în cutie de piatră, cît și cu acela din cuprinsul mormîntului cu scheletul așezat pe lespezi de piatră. Aceste morminte erau suprapuse de un strat cu resturi de locuire dintr-o fază tîrzie a culturii Gorodsk¹.



Fig. 2. — Dolheștii Mari. Mormîntul nr. 2 în cutie de piatră.

Dintre obiectele cele mai frecvente care alcătuiesc inventarul mormintelor amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei, se remarcă ceramica (amfore, pahare și cești) și obiectele din silex (topoare, dălți, răzuitoare și lame). În unele cazuri, acest inventar este completat cu obiecte din piatră (topoare și o rîșniță fragmentară) ca la Piatra Neamț sau cu piese din os (aplice, brățări și catarami de cingătoare ajurate și gravate), ca în mormintele în cutii de piatră de la Dolheștii Mari.

Relativ la numărul și poziția obiectelor de inventar în cuprinsul mormintelor, date mai sigure ne oferă mormîntul săpat metodic la Dolheștii Mari. În general,

¹ M. Dinu, Șantierul arheologic de la Dolheștii Mari 1958, în *Materiale*, VII, p. 124 și urm. și fig. 1—4, p. 122—124.

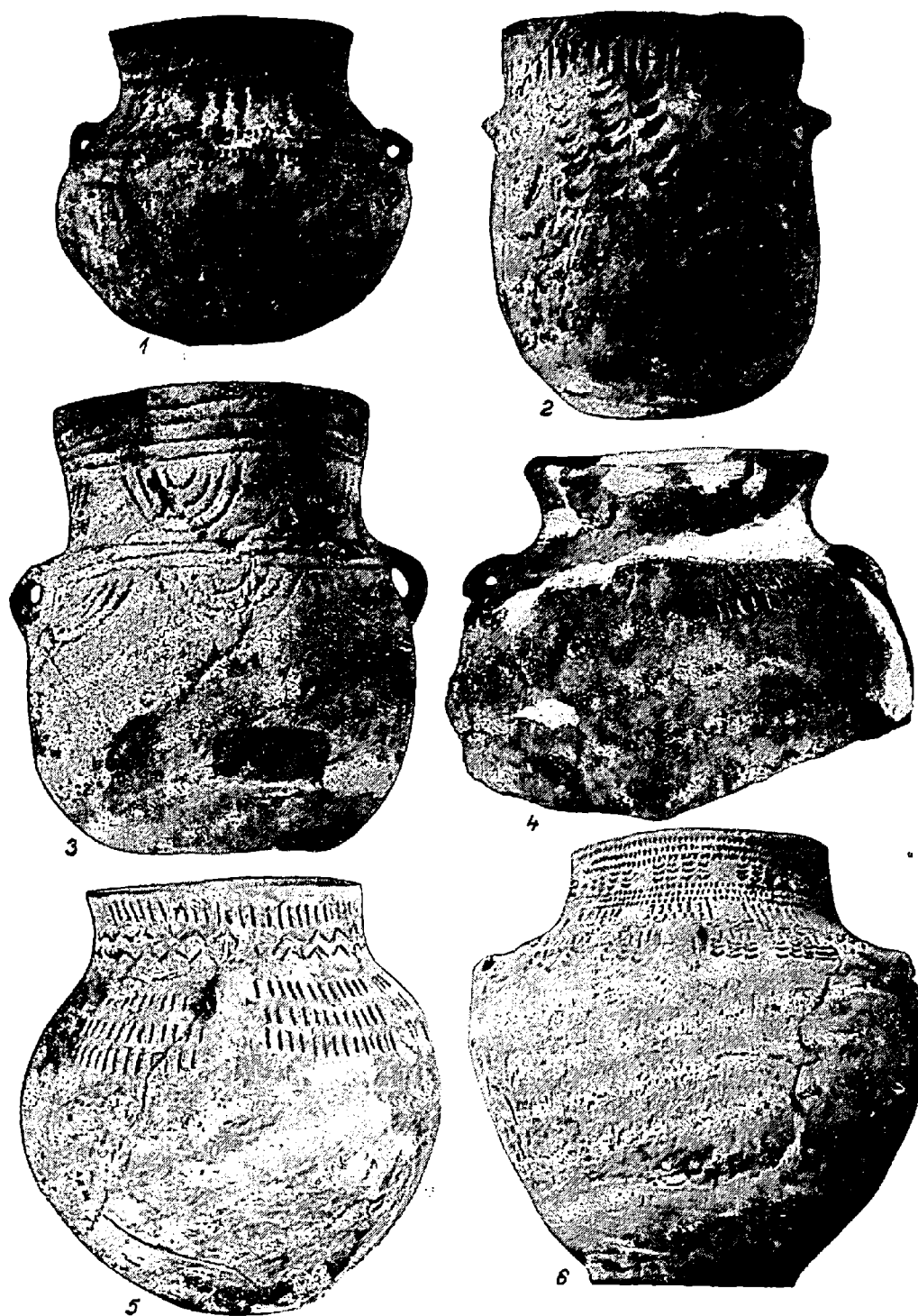


Fig. 3. — Dolheștii Mari. Inventarul ceramic al mormintului nr. 2, în cutie de piatră: 1, ceașcă; 2—3, pahare; 4—6, amfore.

mormintele în cutii de piatră prezintă un inventar mai variat și bogat în comparație cu acela al mormintelor pe lespezi de piatră sau în groapă simplă.

Obiectele de silex (topoare, dălți, răzuitoare și lame) provin numai din mormintele în cutii de piatră. Numărul lor variază de la două la șapte și chiar mai multe. Astfel, în mormîntul de la Piatra Neamț s-au descoperit trei topoare (fig. 4/1—3), o daltă, un răzuitoare și o lamă¹, iar la Dolheștii Mari, din cele două morminte în cutie de piatră (M. 1 și M. 2) s-au obținut trei topoare, două dălți și o lamă (fig. 4/4,6—10). Atît topoarele cît și dălțile au fost lucrate dintr-o rocă de silex de culoare albă-cenușie cu nuanțe vineții, provenind probabil din regiunea Nistrului, și aparțin tipului cu ceafa groasă și dreptunghiulară și gura ușor arcuită. În general, ele sînt bine șlefuite și fără urmă de întrebuințare². Unelte de acest tip se întîlnesc în mod frecvent în mormintele megalitice din apropierea satelor Glubiciok, Choroskovo și altele de pe teritoriul Podoliei³ și Voliniei⁴. Relativ la poziția lor în cuprinsul mormintelor se menționează că ele erau așezate în imediata apropiere a craniului fiecărui schelet⁵. Date absolut sigure avem în mormîntul nr. 2 de la Dolheștii Mari, în care cele două unelte, toporul și dălțița din silex, se aflau una la capul iar celalaltă la picioarele scheletelor într-un orizont superior, imediat sub lespezile care alcătuiau capacul mormîntului (fig. 2). Aceeași poziție, deși nu prea sigură, o aveau și topoarele de silex de la Glubiciok din Podolia⁶.

Obiectele de piatră sînt mai puțin frecvente în cuprinsul acestor morminte. Se menționează doar două piese din gresie fără urme de întrebuințare și o rîșniță fragmentară în mormîntul de la Piatra Neamț⁷. În Podolia, în mormintele din apropierea localităților Kremenet, Cernokomt și Tokarinka, s-au descoperit topoare, iar într-un mormînt de lângă Kosilovțe se afla un buzdugan sferic cu gaură circulară⁸.

Ceramica, elementul dominant în inventarul mormintelor, este reprezentată de amfore, pahare și cești lucrate din lut cu nisip fin sau pietricele în compoziția pastei, iar într-un singur caz, în pasta amforei din mormîntul de animal de la Dolheștii Mari s-a folosit ca degresant silexul pisat. Folosirea acestui degresant în ceramica culturii amforelor sferice era necunoscută pînă în prezent. Cîteodată acest degresant era folosit în ceramica șnurată (ceramica ornamentată cu șnur), iar în cultura Komarovo din epoca bronzului, folosirea silexului pisat în pasta vaselor devine o regulă⁹. Forma cea mai răspîndită a vaselor din cuprinsul mormintelor o constituie amfora sferică, un vas de dimensiuni mijlocii, cu corpul aproape sferic, gura cilindrică sau ușor evazată și fundul plat (fig. 3/4—6 și fig. 8/1—2). Pe umăr, sau la încheietura gîtului cu umărul, se află două sau uneori patru torți aplicate și cu gaura orizontală (fig. 3/1,3—6). Paharele (fig. 3/2—3) și ceștile (fig. 3/1), spre deosebire de vasele mai mari, au fundul sferic sau ușor turtit și gîtul înalt cilindric și cu gura ușor evazată.

¹ C. Matasă, *op. cit.*, p. 730, fig. 8.

² În legătură cu problema topoarelor de silex de pe teritoriul Moldovei, cf. Adrian Florescu, *К вопросу кремневых топоров в Молдове*, în *Dacia*, III, N. S., p. 74 și urm.

³ I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 11; L. Kozłowski, *op. cit.*, p. 96 și pl. XXV, 6—7.

⁴ M. Gimbutas, *The prehistory of eastern Europe*, Peabody Museum, Harvard University, 20, Cam-

bridge, Massachusetts, 1956, p. 145, fig. 89, 15—18.

⁵ C. Matasă, *op. cit.*, p. 726.

⁶ I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 10.

⁷ C. Matasă, *op. cit.*, p. 726 și 730, fig. 8, 7—8.

⁸ I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 11.

⁹ Aceste date ne-au fost transmise de I. K. Svešnikov prin amabilitatea prof. M. Petrescu-Dimbovița, care a vizitat muzeul din Lvov în toamna anului 1959.

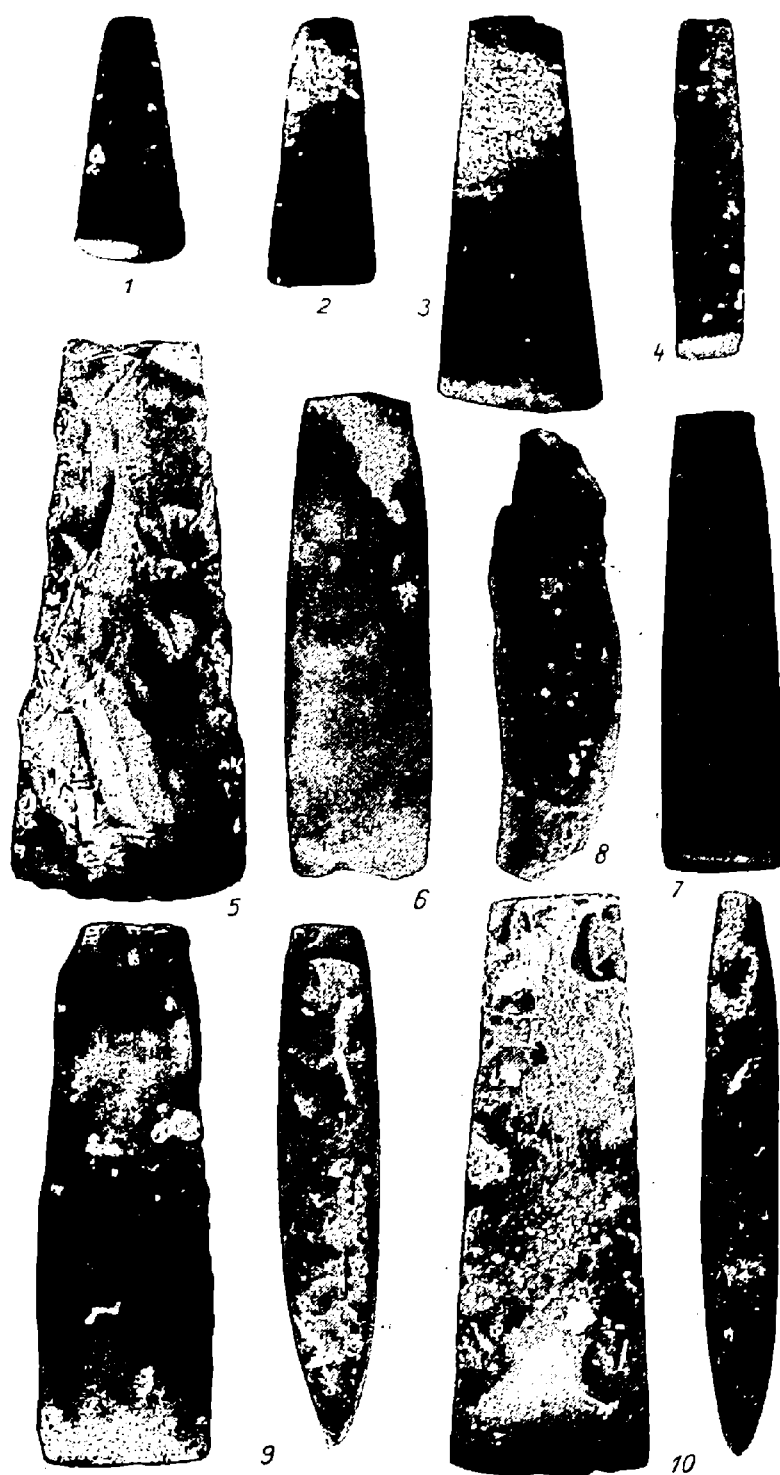


Fig. 4. — Unelte de silex: topoare (1-3, 5-6, 9-10), daltă (4, 7) și lame de silex (8). 1-3, Piatra Neamț (mormint în cutie de piatră); 4, 6-10, Dolheștii Mari (morminte în cutie de piatră); 5, Moșca (descoperire întâmplătoare).

Ornamentația vaselor aparținând culturii amforelor sferice din Moldova este tot atât de variată ca și numărul lor în cuprinsul mormintelor. Dintre ornamentele cele mai frecvente menționăm motivele executate prin stampilare din linii scurte verticale adâncite și dispuse în șiruri orizontale sau în zig-zag pe buza sau gîtul vasului (fig. 3/5 și fig. 7/4—5), sau în grupuri metopice pe umărul aceluiași vas (fig. 3/4—5 și fig. 7/5). Acest motiv este comun atât vaselor din mormintele în cutii de piatră, cât și aceloră cu scheletul pe lespezi de piatră (fig. 7/5) sau în groapă simplă ca la Dolheștii Mari, ceea ce constituie un indiciu în plus al contemporaneității celor trei tipuri de înmormîntare. Acest ornament se întâlnește și pe ceramica grupului volino-podolian al culturii amforelor sferice din Ucraina de vest¹, ca și pe unele din amforele culturii Złota (reg. Sandomierz) din sudul Poloniei, care datează dintr-o etapă ulterioară, dar cu puternice influențe ale culturii amforelor sferice².

În unele cazuri liniile scurte alcătuiesc un fel de romburi dispuse în șiruri pe buza vasului (fig. 7/2—4) sau triunghiuri cu vîrfurile în jos pe umărul vasului și umplute cu motivul în romb (fig. 7/3 și fig. 8/1) ca pe unele amfore de la Piatra Neamț³, Kotiubinț și alte localități din Podolia⁴. Un alt ornament tot atât de frecvent pe ceramica amforelor sferice îl constituie motivul zis « în solzi de pește », un fel de linii scurte arcuite, aplicat în șiruri orizontale sau verticale și triunghiuri cu vîrfurile în jos umplute cu acest motiv, ca la Piatra Neamț (fig. 7/2—4,6) și Dolheștii Mari în Moldova (fig. 3/2 și 6) și o serie de alte descoperiri similare din Podolia și Volinia⁵. Pe unele vase acest motiv este dispus metopic pe gîtul și umărul vasului și este asociat cu motive alcătuite din șiruri de puncte care formează benzi orizontale sau verticale (fig. 3/6). Decorul din șiruri de puncte, folosit în special în ornamentația ceștilor ca la Dolheștii Mari (fig. 3/1 și fig. 7/1), se întâlnește și pe ceramica aceleiași culturi din sudul Poloniei⁶ și de pe teritoriul Germaniei⁷.

Alături de ceramica ornamentată cu motive stampilate, în mormintele amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei se întâlnesc și vase (amfore sau pahare) ornamentate cu șnurul răsucit, dispus în benzi de linii orizontale și în ghirlande arcuite, într-unul sau două registre (fig. 1, fig. 3/3 și fig. 8/2). Ghirlandele arcuite, executate cu șnurul, sînt mai frecvente pe amforele mormintelor din Volinia⁸, în timp ce în Podolia se întâlnesc mai mult triunghiuri verticale alungite, executate în aceeași tehnică⁹.

Printre obiectele de os descoperite în mormintele amforelor sferice din Moldova menționăm cele patru catarămîi de cingătoare, două aplice și o brățară descoperite în mormintele nr. 1 și 2 în cutii de piatră de la Dolheștii Mari (fig. 5/1—7).

Aplicele, brățara și două dintre cele patru catarămîi descoperite în inventarul mormîntului nr. 2 aparțineau celor două schelete și erau dispuse după cum

¹ M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 102, fig. 19, 3; I. K. Svešnikov, *op. cit.*, pl. 1, 3.

² L. Kosłowski, *op. cit.*, p. 43—44; Wl. Antoniewicz, *loc. cit.*, p. 382, fig. 38; p. 383, fig. 40—41, p. 386, fig. 47 a—b.

³ C. Matasă, *op. cit.*, p. 727, fig. 5, 2 și 728, fig. 6, 1.

⁴ Cf. Wl. Antoniewicz, *op. cit.*, p. 392, fig. 57.

⁵ *Ibidem*, p. 389, fig. 49, 10, 13 și 16; M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 142, fig. 79, 1.

⁶ Wl. Antoniewicz, *op. cit.*, p. 356, fig. 11, p. 361, fig. 16—17.

⁷ Ebert, RL, XIV, p. 285 și urm. și pl. 61 M, dreapta jos; E. Sprockhoff, *op. cit.*, pl. 62, 7.

⁸ I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 15.

⁹ *Ibidem*, p. 10 și pl. 2, 10.

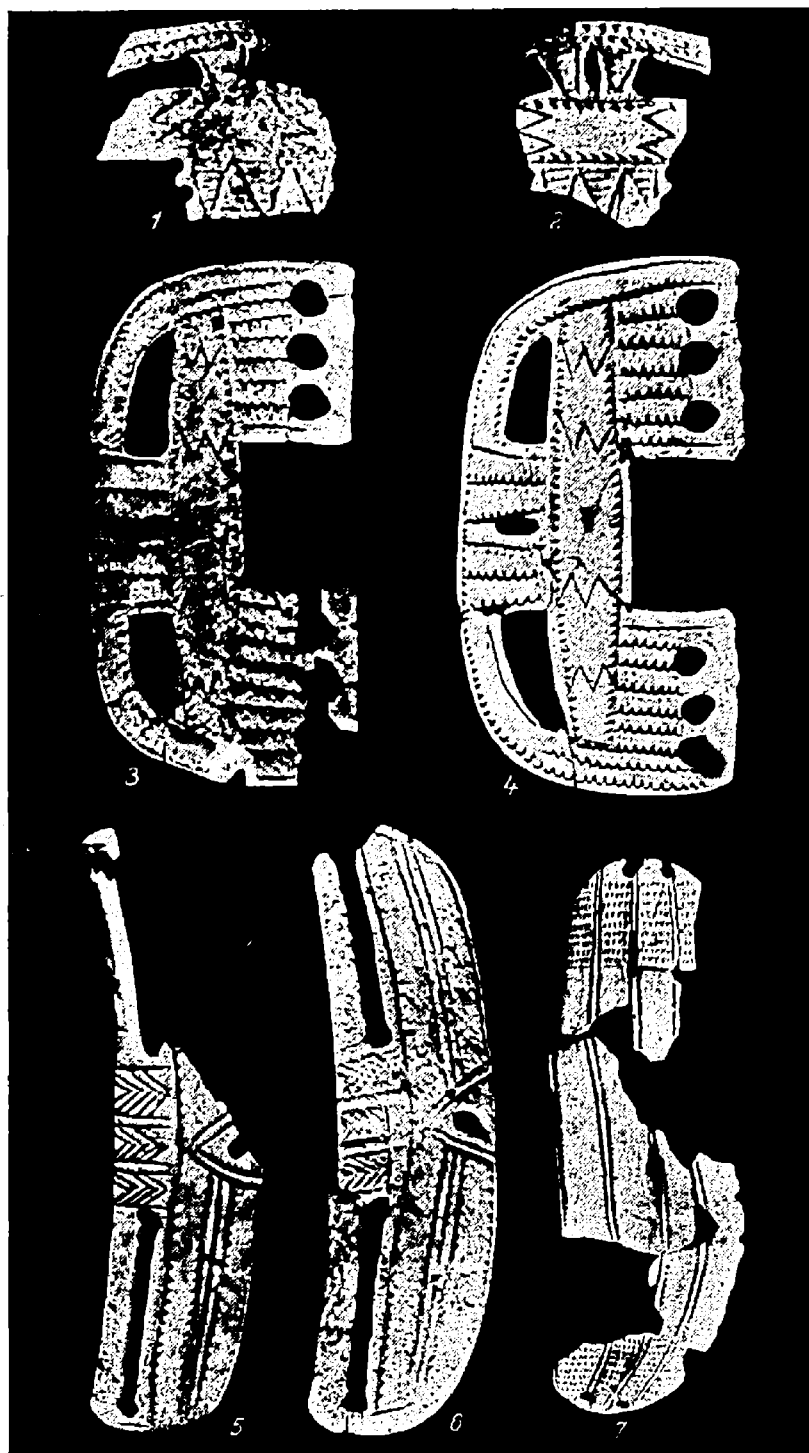


Fig. 5. — Dolhești Mari. Catarămi de cingătoare (1—4), aplice (5—6) și brățară (7) din os, din inventarul mormintelor 1 și 2, în cutie de piatră.

urmează: brățara și o aplică se aflau în dreptul mâinilor scheletului de bărbat (nr. 1), iar cealaltă aplică și catarămile de la cingătoare, la mîna și respectiv în dreptul oaselor iliace ale scheletului de femeie (nr. 2). Nu se cunoaște poziția celor două catarămi fragmentare din mormîntul nr. 1 (fig. 5/1—2) al cărui conținut a fost răvășit.

Aceste obiecte reprezintă niște plăci ovale, ajurate și lustruite, ornamentate pe una din fețe cu linii longitudinale zimțate și în zig-zag, și cu motivul crenguței de brad (fig. 5/1—4). Catarămi de cingătoare similare sau aproape similare acelor de la Dolhești au fost descoperite în Podolia în mormintele din apropierea localităților Cernokoneț și Uvisla¹, ca și pe teritoriul Poloniei în mormîntul în cutie de piatră de la Kossewo-Plonsk, în cuprinsul căruia s-au găsit patru catarămi de cingătoare la un loc și cu alte obiecte de podoabă ca mărgelile de chihlimbar, colți de mistreț și altele². Un tip deosebit de catarămi îl constituie acela descoperit într-un mormînt de la Kamp (districtul Fischhausen) din regiunea Baltice, care după Gimbutas derivă din tipurile mai sus descrise³.

Cercetarea mormintelor culturii amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei contribuie la cunoașterea ariei de răspîndire și a rolului jucat de purtătorii acestei culturi în grăbirea procesului de trecere de la neolitic la epoca bronzului. Mormintele amforelor sferice descoperite în Moldova, pe baza analogiilor de rit și inventar funerar, alcătuiesc un aspect unitar moldo-volino-podolian al culturii amforelor sferice, a cărei arie de răspîndire se întinde și în sudul Poloniei, ca și în Germania. Unii dintre arheologii ucrainieni, care s-au ocupat cu studierea acestei culturi din Podolia și Volinia, au încercat să găsească elemente în construcția mormintelor, în formele și ornamentația vaselor, care să permită o deosebire, deși nu esențială, între aspectul volinian și cel podolian al acestei culturi⁴. Această ipoteză, în lumina descoperirilor similare de pe teritoriul Moldovei,



Fig. 6. — Dolhești Mari. Mormînt pe lespezi de piatră.

¹ L. Kozłowski, *op. cit.*, p. 77—78, pl. XXV, 2—4; Wl. Antoniewicz, *op. cit.*, p. 393; I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 12.

² Wl. Antoniewicz, *op. cit.*, p. 351—354 și fig. 10 (321—324). Autorul este de părere că piesele sus-menționate ar reprezenta un fel de pandantive,

la capetele șnururilor pe care erau înșirate mărgelile de cochilii sau de chihlimbar și care erau purtate ca șiraguri după gît.

³ M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 163, fig. 198.

⁴ I. K. Svešnikov, *op. cit.*, p. 14 și urm.

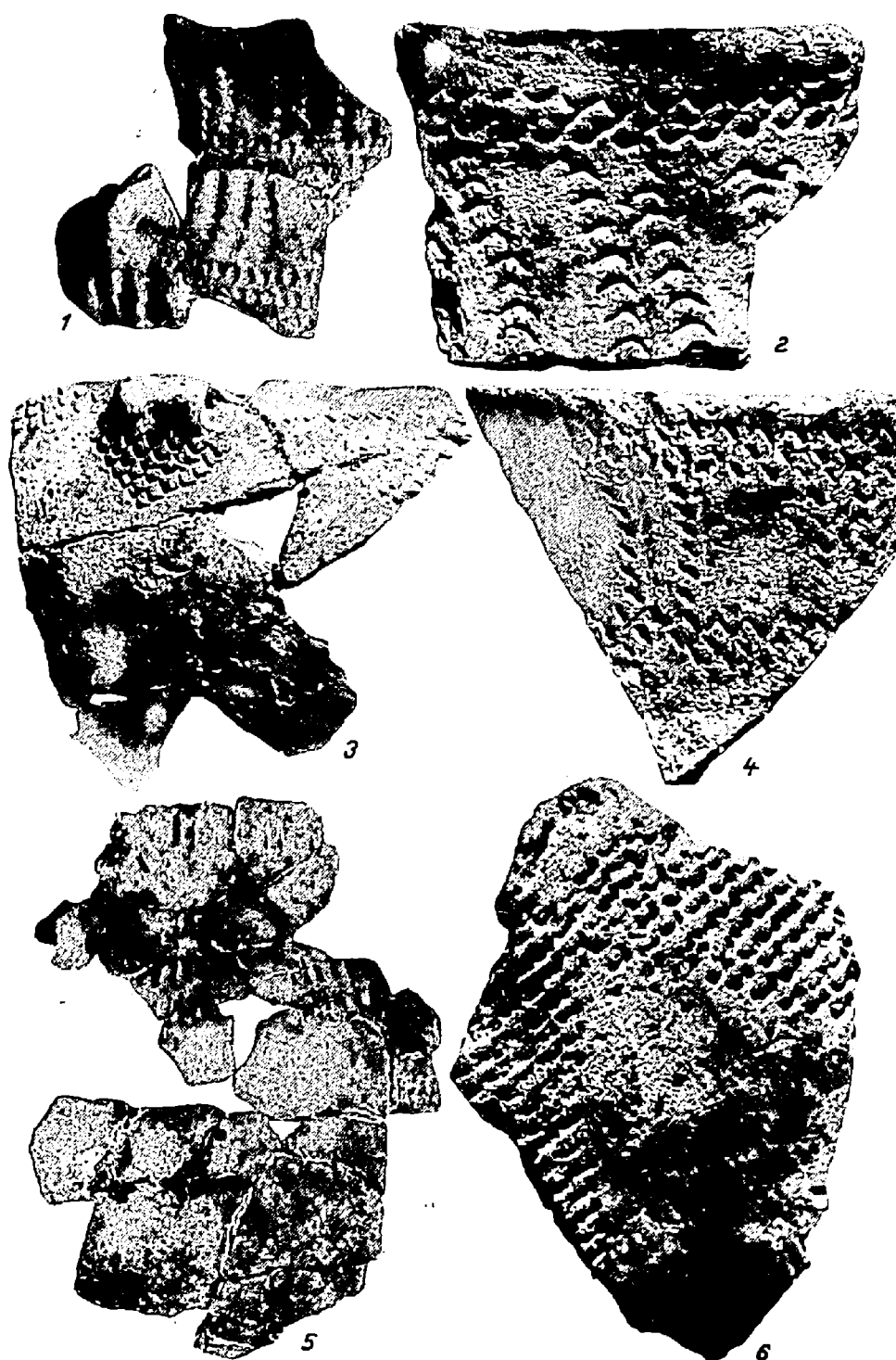


Fig. 7. — Fragmente din vasele găsite în mormintele de la Piatra Neamț (2—4,6) și Dolheștii Mari (1, în mormint în cutie de piatră, și 5, în mormint pe lespezi de piatră).

ne apare oarecum prematură. Cele patru tipuri de construcție funerară, dolmen, cutia de piatră cu adaos la intrare, cutia de piatră îngropată în pământ și fără nici un semn la suprafața solului ca la Dolheștii Mari și Piatra Neamț, și cutia de piatră îngropată în pământ sub tumuli menționate de I. Levițki pentru Volinia, pot să aparțină diferitelor etape cronologice ale aceleiași culturi¹. Amfora cu fundul plat, gâtul scurt și patru urechiușe pe umăr, socotită tipică megalitelor din Volinia, ca și ornamentul crenguței de brad sau a șnurului imprimat în formă de ghirlande

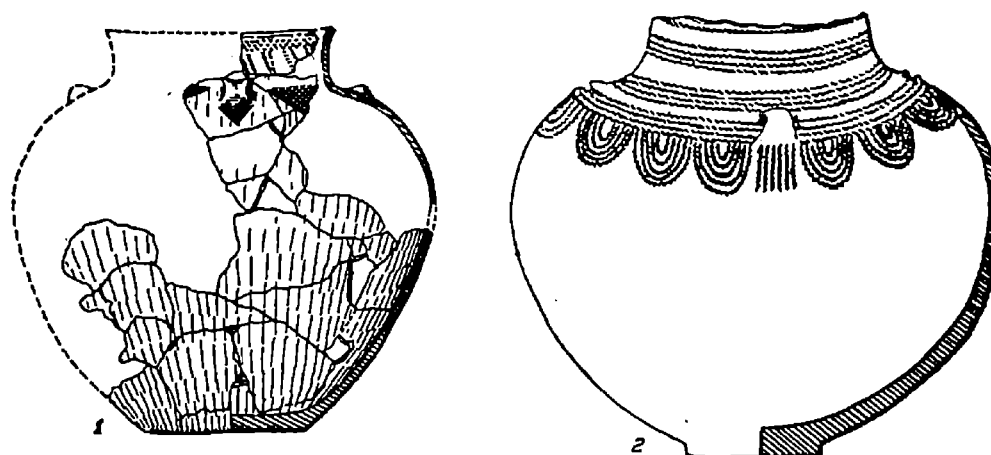


Fig. 8. — Piatra Neamț. Vase din mormîntul în cutie de piatră (reproduse după C. Matasă).

semicirculare ca în Volinia, se întâlnesc și pe vasele mormintelor în cutii de piatră din Moldova de la Piatra Neamț (fig. 8/2) și Dolheștii Mari (fig. 3/3), la un loc cu acelea atribuite tipului podolian. Exemplul cel mai elocvent ni-l oferă cele șase vase din mormîntul nr. 2 de la Dolheștii Mari, în cuprinsul căruia, în afară de acestea, s-au găsit și catarămile de cingătoare similare aceloră de la Uvisla și Cernokoneț din Podolia. Din cele relatate mai sus, este greu să admitem o deosebire între cele două aspecte volino-podolian ale culturii amforelor sferice, cel puțin pentru etapa cînd purtătorii lor au pătruns pe teritoriul Moldovei. Această unitate este confirmată și de aspectul geomorfologic; terasele apelor din regiunile de dealuri ale Moldovei, folosite cu predilecție de purtătorii acestei culturi, nu reprezintă altceva decît o prelungire a podișului volino-podolian². De asemenea, topoarele de silex cu ceafa groasă descoperite pe teritoriul Moldovei, ca și acelea similare din nord-estul țării noastre răspîndite în aceeași regiune de dealuri, constituie un indiciu în plus al unității acestei culturi. Faptul că ele se întâlnesc în aceeași arie de răspîndire a culturii amforelor sferice ar putea fi pus în legătură cu purtătorii acestei culturi³.

Relativ la data pătrunderii purtătorilor culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei, descoperirile de la Dolheștii Mari aduc unele precizări. Astfel, mormintele de aici erau suprapuse stratigrafic de un orizont nederanjat cu resturi de locuire dintr-o fază tîrzie a culturii Gorodsk. Ceramica acestui orizont prezintă

¹ I. K. Sveșnikov, *op. cit.*, p. 14.

² Informații C. Martiniuc de la secția de geografie a Facultății de științe naturale, Universitatea «Al. I. Cuza» Iași.

³ Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 96 și urm. inclusiv harta cu răspîndirea topoarelor de silex în Moldova, p. 84.

unele afinități cu ceramica de la Foltești din sudul Moldovei, în care se întâlnesc și unele elemente ale culturii Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei¹. Pe baza acestor observații stratigrafice și a unor obiecte din inventarul mormintelor (topoare de silex bine șlefuite cu ceafa groasă) se poate presupune că mormintele culturii amforelor sferice din Moldova sînt mai vechi decît etapa tîrzie a culturii Gorodsk din Moldova, care datează de la începutul epocii bronzului. Cronologic ele pot fi anterioare etapei mijlocii a mormintelor cu ocru roșu din Movile (faza II Brăilița II, Valea Lupului-Fabrica Chimică și faza II Foltești) (cca. 2000—1800 î.e.n.) și ulterioare fazei Horodiștea-Foltești I.

Unele vase din inventarul mormintelor cu ocru roșu, ale căror forme, pastă și ornamentație se apropie de aceea a vaselor din mormintele amforelor sferice, ne permit să presupunem unele influențe între aceste culturi, documentate atît pe teritoriul Moldovei, cît și în partea de vest a R. S. S. Ucrainene. După cum arată T. S. Passek, triburile culturii amforelor sferice din Volinia și Podolia au fost influențate de culturile șnurceramice din regiunile de silvo-stepă de pe teritoriul U.R.S.S.². Această influență se reflectă în ornamentația cu șnur a unora din vasele mormintelor megalitice din Volinia și Podolia și ea se întâlnește și pe vasele mormintelor amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei.

De asemenea, într-o măsură mult mai mică acest grup a fost influențat și de triburile dinspre vest ale purtătorilor culturii paharelor în formă de clopot, care au fost mai active într-o etapă ulterioară, în special în Polonia și Germania³. Această slabă influență se datorește probabil valului puternic al triburilor șnurceramice venite dinspre est. Aceste triburi, pătrunzînd adînc în regiunile fertile ale triburilor sedentare neolitice, au oprit înaintarea spre est a purtătorilor culturii paharelor în formă de clopot⁴.

În stadiul actual al cercetărilor se poate preciza că la sfîrșitul mileniului III și începutul mileniului II î.e.n., teritoriul Moldovei a fost invadat de cel puțin două grupe mari de populații diferite; unul din aceste grupe, format de triburi de păstori nomazi, purtători ai culturii mormintelor cu ocru roșu din movile, venind dinspre est, din regiunile pontice ale U.R.S.S., a ocupat în această etapă regiunea de stepă a Moldovei. Celălalt grup, format dintr-o populație semi-nomadă, mult mai stabilă, aparținînd culturii amforelor sferice, a venit din vecinătățile nord-estice ale țării noastre, din podișul volino-podolian, și s-a stabilit în regiunile de dealuri ale Moldovei, de altfel o continuare a podișului volino-podolian.

Relativ la originea acestui din urmă grup, caracterul variat al obiectelor din cuprinsul mormintelor, ca și datele antropologice, nu ne permit să tragem o concluzie definitivă.

Cele șase schelete din mormintele în cutie de piatră de la Piatra Neamț și Dolheștii Mari, studiate din punct de vedere antropologic de către prof. Olga Necrasov de la Laboratorul de morfologie animală al Universității « Al. I. Cuza » din Iași, aparțin tipului mezocran sau brahocran moderat⁵. Spre deosebire de

¹ M. Petrescu-Dimbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 159; vezi M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Dolheștii Mari*, în *Materiale*, VII, p. 122 și urm.

² T. S. Passek, *Loc. cit.*

³ M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 138—139.

⁴ Această ipoteză ne-a fost confirmată verbal și de I. K. Sveșnikov.

⁵ Olga Necrasov și M. Cristesco, *op. cit.*, p. 55 și urm.

acestea, scheletele aparținând aceluiași grup cultural de pe teritoriul Voliniei și Podoliei, studiate de I. Levițki, prezintă o puternică influență dolico-mezocrană¹. Această constatare duce la concluzia că triburile neo-eneolitice ale mormintelor amforelor sferice din Europa de est erau destul de eterogene din punctul de vedere al structurii lor antropologice. Spre deosebire de acestea, craniile din mormintele în cutii de piatră de pe teritoriul Germaniei în marea lor majoritate erau dolico-cefale², ca și acelea din mormintele similare din stepele ponto-caspice studiate de autorii sovietici³. Pe baza acestor date ca și a altora de ordin arheologic, unii învățați ca N. Åberg, G. Kossinna, E. Sprockhoff și Wl. Antoniewicz au căutat originea culturii amforelor sferice în fazele mai vechi ale neoliticului din Germania, susținând și o migrare a lor spre est⁴. Această teorie tendențioasă, cu privire la mersul spre est «a popoarelor antice germane» printre care și al triburilor amforelor sferice, susținută în special de G. Kossinna, a fost combătută de A. I. Briusov, care a susținut vechimea mai mare a aspectului volinian al culturii amforelor sferice. Alții, ca J. E. Forssander, V. G. Childe și după ei M. Gimbutas, au căutat originea acestor triburi spre sud-estul Europei, în stepele pontice și ale Caspice și în același timp au trasat drumul lor spre nord-vest⁵. În stadiul actual al cercetărilor, aceste teorii nu-și găsesc încă o confirmare arheologică sau antropologică. Firește că o dată cu intensificarea cercetărilor în această problemă se va putea preciza mai bine în ce măsură această cultură are o origine nordică sau estică. De asemenea, urmează să se țină seama și de fondul local mai vechi care, fără îndoială, a avut un rol în geneza acestei culturi.

Relativ la denumirea acestei culturi, E. Sprockhoff a arătat, pe bună dreptate, că oamenii culturii amforelor sferice foloseau în egală măsură înmormintările în cutii de piatră și în groapă simplă și că această deosebire ar fi determinată de existența materiei prime, piatra⁶. Descoperirea celor trei tipuri de morminte (în cutie de piatră, pe lespezi de piatră și în groapă simplă) în același loc la Dolhești Mari, confirmă observația lui Sprockhoff, dar infirmă concluzia trasă de el prin care leagă mormintele în cutii de piatră numai de existența materiei prime, piatra. Ceilalți, care foloseau denumirea de «ciste», «Steinkistengräbenkultur» sau a megalitelor, consideră cutia de piatră ca unicul tip de construcție funerară în cultura amforelor sferice, așa cum susține I. K. Sveșnikov pentru Podolia⁷. Se știe însă că asemenea construcții funerare se cunosc și în alte părți din afara ariei culturii amforelor sferice, la culturi diferite din epoci diferite ale comunei primitive, pe un teritoriu ce se întinde din Caucaz și pînă în Franța. În lumina acestor date, pentru desemnarea culturii așa-ziselor morminte în cistă sau megalite de pe teritoriul Podoliei, Voliniei și mai departe pînă în Germania, socotim mai justă denumirea de cultura amforelor sferice, întrucît elementul caracteristic acestei culturi nu este mormîntul în cutie de piatră, ci amfora sferică.

Relativ la ocupația purtătorilor acestei culturi, datele furnizate de descoperirile din Moldova și de acelea din mormintele volino-podoliene ne permit să credem că obiectele descrise mai sus au aparținut unor triburi seminomade, mai mult stabile, a căror ocupație principală a fost cultura primitivă a plantelor și

¹ Olga Necrasov și M. Cristesco, *op. cit.*, p. 57.

² M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 152.

³ Informație prof. Olga Necrasov.

⁴ M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 150.

⁵ *Ibidem*, p. 150 și urm.

⁶ E. Sprockhoff, *op. cit.*, p. 120.

⁷ I. K. Sveșnikov, *op. cit.*, p. 8.

creșterea vitelor. Rîșnița fragmentară din mormîntul de la Piatra Neamț, ca și răspîndirea acestor morminte pe pămînturile cele mai fertile sînt dovezi ale caracterului agricol și relativ stabil al acestor populații. În sprijinul acestor afirmații, I. Levițki și I.K. Sveșnikov invocă și construcțiile solide ale mormintelor în cutii de piatră care, « în calitate de locuințe ale celor morți erau pînă într-un anumit grad còpii ale locuințelor răspîndite la populațiile în cauză » ¹. Din păcate, în această regiune ca și pe teritoriul Moldovei nu se cunosc încă așezări contemporane mormintelor care să ne permită aceste analogii. În sudul Poloniei, la Tuczno, s-a descoperit o așezare atribuită culturii amforelor sferice din Polonia, care este înrudită cu aceea din Podolia și Volinia ². Din prezentarea rezultatelor, nu reiese caracterul solid al construcțiilor locuințelor de aici și nici folosirea pietrei, ca la construcția mormintelor în cutii de piatră.

Creșterea animalelor domestice, a porcinelor și a cornutelor mari, ocupă un loc din ce în ce mai important în economia acestor triburi. Această ocupație este documentată la Dolheștii Mari prin îngroparea, probabil rituală, a unui bovideu cu amforă la cap, și prin obiectele de os (aplice, brățări și catarămi de cingătoare) din mormintele în cutie de piatră. Jertfe de animale domestice, din unele informații, se cunosc și pe teritoriul Poloniei ³. În schimb în Podolia, în mormintele de la Cernokoneț și Glubiciok s-au descoperit oase de porc ⁴. Creșterea porcilor și a cornutelor era favorizată de condițiile naturale ale acestor regiuni cu văi bogate în ierburi și dealuri acoperite cu păduri de fag sau stejar.

Vînătoarea, ca aproape la toate populațiile din această perioadă din regiunile țării noastre, n-a constituit o ocupație de bază. Descoperirea unor pandantive din colți de mistreț sau dinți de urs, precum și a cîtorva vîrfuri de săgeți în cuprinsul unora din mormintele culturii amforelor sferice din Podolia și Volinia ⁵, dovedesc că purtătorii acestei culturi practicau și vînatul, ocupație probabil secundară, cu care se îndeletniceau de obicei bărbații. În afară de acestea, menționăm și ocupațiile casnice, torsul, țesutul, olăritul, prelucrarea osului și altele, documentate prin ceramica frumos ornamentată cu șnurul sau în stil geometric prin ștanțare și prin obiecte de podoabă din os, cu care se îndeletniceau în special femeile.

În ceea ce privește organizarea socială, se poate presupune că triburile culturii amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei, ca și acelea din Podolia și Volinia, trecuseră la gînta patriarhală. Aceasta este dovedită de înmormîntările duble sau cu mai multe schelete, ca la Piatra Neamț și Dolheștii Mari, care aparțin probabil unor familii. Acest sistem de înmormîntare presupune separarea familiilor pereche care economic începeau să fie independente. Existența celor trei tipuri de înmormîntare, în cutii de piatră, pe lespezi de piatră sau în groapă simplă ca la Dolheștii Mari, a căror contemporaneitate a fost stabilită pe bază de ceramică și observații stratigrafice, reprezintă un indiciu în plus că în interiorul acestor triburi se trecuse deja la un început de diferențiere socială. Construcția însăși a cutiilor din lespezi mari de piatră presupune un efort al tuturor membrilor

¹ I. K. Sveșnikov, *op. cit.*, p. 12.

² K. Jasszewski, *Osada kultury Grobówmegalitycznych w Tucznie pow. inowrocławskim, w Wielkopolsce*, Biblioteka prehistoryczna, I, Poznań 1930, p. 89 și urm.

³ Informație I. K. Sveșnikov; M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 144.

⁴ I. K. Sveșnikov, *op. cit.*, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

marii familii patriarhale¹. În afară de aceasta, inventarul mormintelor în cutii de piatră, unelte, vase și obiecte de podoabă, este extrem de bogat și variat în comparație cu acela al mormintelor pe lespezi de piatră sau în groapă simplă, care se reduce la un singur vas sau cel mult la două, în raport cu numărul scheletelor. Pe lângă acestea, în mormîntul în cutie de piatră de la Koșilovțe din Podolia s-a descoperit și un buzdugan de piatră care, după I. K. Sveșnikov, poate fi considerat ca simbol al puterii șefului de trib².

Acestea sînt principalele probleme care se pot pune în legătură cu cultura amforelor sferice, în lumina descoperirilor recente din Moldova. Fără îndoială că cercetările viitoare în această problemă, făcute metodic, vor aduce noi precizări cu privire, în special, la originea și rolul jucat de purtătorii culturii amforelor sferice, la geneza culturilor de la începutul epocii bronzului din această regiune.

MARIN DINU

К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРЕ ШАРОВИДНЫХ АМФОР НА ТЕРРИТОРИИ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

Археологические исследования последних лет на территории Молдовы позволили отождествить культуру шаровидных амфор, до сих пор не известную на территории РНР, но хорошо обоснованную в Украинской ССР (на Волинии и Подолии), на территории Польши и в центральной и восточной Германии.

Среди открытий, свидетельствующих о бытовании этой культуры на территории Молдовы, упомянем, как достоверные открытия, погребение в каменном ящике в Пятра-Нямц и четыре погребения в Долхешти Мари (р-н Фэлтичени), из числа которых два (M1 и M2) с костяками в каменных ящиках, одно с костяком на каменных плитах (M3) (рис. 6) и одно с костяком в простой грунтовой яме (M4). Кроме того, в Долхешти Мари, в непосредственной близости к погребению № 3 с костяком на каменных плитах найдено и животное (из породы крупного рогатого скота), вероятно, ритуально захороненное. В инвентаре ямы обнаружен сосуд, тесто которого содержит толченый кремний; по форме и орнаментике (рис. 1/ a — b) он напоминает находки в погребениях культуры шаровидных амфор на территории Молдовы.

Также на территории Молдовы вскрыты и другие погребения в каменном ящике — в Грэничешти и Хородникул де Жос в северной Молдове, на территории села Кут (с. Думбрава, р-н Пятра-Нямц), Скея и Гырчени (р-н Негрешти), Тэкута (р-н Васлуй) и Стэнчешти (р-н Ботошани). Трудно сказать, насколько эти случайные находки связаны с культурой шаровидных амфор, так как их погребальный инвентарь неизвестен.

Погребение в каменном ящике в Пятра-Нямц, вскрытое в 1955 г. на нижней террасе Бистрицы, находится на глубине 0,60 м от поверхности земли; отсутствуют какие-либо следы кургана, которые могли бы указать его местонахождение. В погребении, длина которого превосходила 2 м, находилось четыре, поврежденных при раскопке, костяка и богатый инвентарь, состоящий из трех хорошо шлифованных кремневых топоров с массивным обухом (рис. 4/1—3), скребка и кремневой пластины, нескольких каменных изделий, зернотерки в фрагментарном состоянии и примерно девяти частично сохранившихся сосудов типа плоскодонных амфор с шаровидным туловом и цилиндрическим горлышком (рис. 7/2—4, 6 и рис. 8/1—2).

¹ I. K. Sveșnikov, *op. cit.* p. 13—14.

² *Ibidem*, p. 13.

Четыре погребения, открытые в Долхешти Мари (одно из них (М 1) в каменном ящике, обнаруженное случайно в 1956 г., а остальные (М 2—4) — в процессе методических исследований в 1957 и 1958 гг.), перекрывались нетронутым горизонтом с остатками обитаний поздней фазы культуры Городск, которую можно датировать началом бронзового века.

Относительно количества и положения скелетов в погребениях в каменном ящике, открытых в Долхешти Мари, находим достоверные указания в результате методического исследования погребения № 2. В последнем находилось два скелета (мужчины и женщины) в лежащем положении на спине со скорченными ногами и с руками, согнутыми в локте в разном положении (рис. 2). Инвентарь могилы состоял из шести сосудов (рис. 3/1—6), один из которых представляет собой чашу (рис. 3/1), двух кубков (рис. 3/2—3) и трех плоскодонных амфор средней величины с почти шаровидным туловом и цилиндрическим или слегка расширяющимся горлышком, с двумя или тремя ручками, прикрепленными на плечах или в месте соединения плеча с горлышком (рис. 4—6). Наряду с этими сосудами в погребении находилось и два кремневых орудия — долотце (рис. 4/4) и рубило (рис. 4—6), а также пять костяных предметов: две своеобразные пряжки от ремня (рис. 5/3—4), две бляхи (рис. 5/5—6) и браслет (рис. 5,7).

Что касается случайно открытого в 1956 г. погребения № 1 в каменном ящике, ориентированного, как и три остальных с востока на запад, то, по добытым сведениям, в нем было четыре костяка в вытянутом положении, причем головы двух были ориентированы на восток, а других двух — на запад. Из инвентаря этого, большей частью разрушенного, погребения удалось спасти два рубила (рис. 4/9—10), долотце (рис. 4/7) и кремневую пластину (рис. 4/8), несколько обломков керамики, напоминающей своей формой и орнаментикой черепки в могиле № 2 (рис. 7/1), и две фрагментарные пряжки от ремня (рис. 5/1—2).

В отличие от обоих погребений в каменном ящике, в погребении на каменных плитах находился костяк в сильно скорченном лежащем положении на левом боку и инвентарь, состоящий из плоскодонного сосуда с шаровидным туловом и цилиндрическим горлышком; он украшен штампованными короткими вертикальными линиями, расположенными горизонтальным рядом на венчике сосуда и метопически на его плече (рис. 7,5).

В расположенном вблизи трех остальных четвертом погребении (М 4) в простой, грунтовой яме было два человеческих скелета, причем один из них лежал в вытянутом положении с головой, обращенной на запад, и ногами — на восток, а другой в скорченном положении находился в западном конце погребения. Инвентарь состоял из двух фрагментарных сосудов и крышки (?), тесто, форма и орнамент которых аналогичны тем, которые были обнаружены в погребениях в каменном ящике или со скелетом на каменных плитах.

Отождествление этих погребений на территории Молдовы, а также топографические, стратиграфические и ритуальные данные в связи с этими открытиями позволяют вывести ряд заключений о бытовании культуры шаровидных амфор в этой части страны, о ее датировке и о роли ее носителей в процессе социально-экономического развития в эпоху первобытнообщинного строя.

Так, вскрытие в Молдове погребения с шаровидными амфорами, судя по аналогиям погребальных обрядов и инвентаря, представляют единый молдо-волыно-подольский облик культуры шаровидных амфор, ареал распространения которой заходит в южную Польшу и на территорию Германии. В свете аналогичных открытий на территории Молдовы автор считает еще преждевременным предположение некоторых украинских археологов (И. К. Свешников), пытавшихся найти в устройстве погребений, в форме и орнаментации сосудов элементы, которые выявили бы различия между волинским и подольским обликом этой культуры. Плоскодонная амфора с коротким горлышком и четырьмя ушками на плече, считавшаяся типичной для волинских мегалитов, как и елочный или шнуровой орнамент, оттиснутый в виде полукруглых гирлянд, как на Волини, встречаются и на сосудах погребений в каменном ящике в Молдове — в Пятра Нямец и Долхешти Мари вместе с элементами, относимыми к подольскому

типу. Наиболее красноречивым примером являются сосуды из погребения № 2 в Долхешти Мари, в котором найдены поясные пряжки, сходные с пряжками из Увислы и Черноконца. Исходя из вышесказанного, трудно допустить наличие разницы между обоими (волинским и подольским) обликами культуры шаровидных амфор, по крайней мере, на этапе проникновения ее носителей на территорию Молдовы.

Открытия в Долхешти Мари дают некоторые указания относительно момента проникновения культуры шаровидных амфор на территорию Молдовы. Погребения трех здешних типов (в каменном ящике, с костяком на каменных плитах и в простой яме) перекрывались нетронутым горизонтом с остатками обитания поздней фазы культуры Городок эпохи ранней бронзы; это заставляет предполагать, что погребения с шаровидными амфорами в Молдове восходят ко времени перехода от новокаменного к бронзовому веку, к периоду, соответствующему среднему этапу курганных погребений, засыпанных красной охрой (фаза II Брэилца, II Валя Лупулуй — Химический завод) (приблизительно 2000—1800 лет до н.э.).

На современном этапе исследований можно уточнить, что к концу III тысячелетия и к началу II тысячелетия до н.э. на территорию Молдовы вторглись, по крайней мере, две большие группы различных народностей. Одна из этих групп, состоявшая из кочевых пастушеских племен — носителей культуры курганных погребений с красной охрой, пришла с востока из областей Северного Причерноморья и заселила на этом этапе степные районы Молдовы. Другая группа, состоявшая из более оседлой полукочевой народности — носителей культуры шаровидных амфор в северо-восточной части территории РНР, осела в области холмов и плоскогорий Молдовы.

Существование трех типов синхронных погребений (в каменном ящике, на каменных плитах и в простой грунтовой яме, как в Долхешти Мари) дает основание считать более правильным наименование культуры «шаровидных амфор», а не «погребений в каменном ящике» (Steinkistengräbenkultur) или мегалитов, поскольку характерным элементом этой культуры является шаровидная амфора, а не погребение в каменном ящике, бытовавшее на обширном ареале распространения от Кавказа до Франции и восходящее к различным эпохам первобытнообщинного строя.

Существование погребений в каменном ящике с двумя или несколькими костями и с богатым инвентарем, по сравнению с современным ему инвентарем в погребениях с костяком на каменных плитах или в простой грунтовой яме, показывает, что эти племена уже стали переходить к новой форме общности, к семье — вероятно моногамной — и к началу социального расслоения, которое обострится на непосредственно следующем за этим временем этапе.

В настоящей стадии исследований еще нельзя привести более убедительных данных об истоках указанной культуры. С антропологической точки зрения, носители культуры погребений с шаровидными амфорами в Молдове, изученные проф. Ольгой Некрасовой, принадлежат к мезокранному или умеренно брахикранному типу, между тем как изученные И. Левицким скелеты той же культурной группы на территории Волыни и Подолии, как и костяки из аналогичных открытий в Германии, свидетельствуют о сильном долихо-мезокранном влиянии. Это доказывает гетерогенный характер носителей культуры шаровидных амфор, соприкасавшихся и с другими современными им народностями.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Долхешти Мари. Сосуд из погребения ритуально захороненного животного.

Рис. 2. — Долхешти Мари. Погребение № 2 в каменном ящике.

Рис. 3. — Долхешти Мари. Инвентарь керамики погребения № 2 в каменном ящике: 1, чаша; 2—3, кубок; 4—6, амфора.

Рис. 4. — Кремневые орудия: рубила (1—3, 5, 9—10), долото (4—7) и пластины из кремня (8). 1—3, Пятра-Нямц (погребение в каменном ящике); 4, 6—10, Долхешти Мари (погребения в каменных ящиках); 5, Моцка (случайная находка).

Рис. 5. — Долхешти Мари. Пряжки ремней (1—4); бляхи (5—6) и костяной браслет (7) из инвентаря погребений в каменном ящике 1 и 2.

Рис. 6. — Долхешти Мари. Погребение на каменных плитах.

Рис. 7. — Черепки сосудов, найденные в погребениях в Пятра-Нямц (2—4, 6) и Долхешти Мари (1, в погребении в каменном ящике, и 5, в погребении на каменных плитах).
Рис. 8. — Пятра-Нямц. Сосуды из погребения в каменном ящике (репрод. по К. Матасэ).

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA CIVILISATION DES AMPHORES SPHÉRIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques effectuées récemment en Moldavie ont permis d'identifier la civilisation des amphores sphériques, inconnue jusqu'à présent sur le territoire de la R.P. Roumaine, mais bien connue dans la R.S.S. d'Ukraine (Volhynie et Podolie), en Pologne, ainsi que dans les régions centrale et orientale de l'Allemagne.

Parmi les découvertes attestant la présence de cette civilisation sur le territoire de la Moldavie, on peut citer comme indiscutables la tombe à ciste en pierre de Piatra Neamț, ainsi que quatre autres tombes découvertes à Dolhești Mari (district de Fălticeni), dont deux (M_1 et M_2) à ciste en pierre, une tombe sur pavage de dalles (M_3 , fig. 6) et une dernière tombe à fosse simple (M_4). On a encore trouvé à Dolhești Mari, à proximité immédiate de la tombe n° 3 sur pavage en dalles, un animal — un bovidé — enterré semble-t-il rituellement, ayant comme inventaire un vase dont la pâte contient du silex pilé et qui rappelle par sa forme et par sa décoration (fig. 1, a-b) ceux découverts dans les tombes.

D'autres tombes à ciste en pierre ont été découvertes en Moldavie, à Grănicești et Horodnicul de Jos (distr. de Rădăuți), Cut (com. de Dumbrava, distr. de Piatra Neamț), Scheea et Girceni (distr. de Negrești), Tăcuta (distr. de Vaslui) et Stăncești (distr. de Botoșani). Étant donné qu'il s'agit de découvertes fortuites et dont l'inventaire funéraire n'est pas connu, nous ignorons si elles sont en rapport avec la civilisation des amphores sphériques.

La tombe à ciste en pierre de Piatra Neamț, découverte en 1955 sur la terrasse inférieure de la Bistrița, se trouvait à 0,60 m de profondeur sous le niveau du sol, sans traces d'un tertre qui aurait pu en révéler la présence. La tombe, longue de 2 m, renfermait quatre squelettes — qui furent dérangés lors de la découverte — et un riche inventaire, consistant en trois haches en silex à dos épais et soigneusement polies (fig. 4/1—3), un racloir et un éclat également en silex, quelques objets en pierre, parmi lesquels un fragment de moulin, enfin les fragments d'environ neuf vases, du type des amphores à corps sphérique, à fond plat et à orifice cylindrique (fig. 7/2—4, 6 et 8/1—2).

Les quatre tombes de Dolhești Mari, découvertes l'une (M_1) par hasard, en 1956, et les trois autres (M_{2-4}) à la suite de recherches systématiques entreprises en 1957 et 1958, étaient placées au-dessus d'un niveau intact, pourvu de restes d'habitat appartenant à une phase tardive de la civilisation de Gorodsk, qui correspondrait au début de l'époque du bronze.

Pour ce qui est du nombre et de la position des squelettes renfermés par les deux tombes à ciste en pierre de Dolhești Mari, des données précises nous sont fournies par la tombe n° 2, qui a été fouillée systématiquement. Cette tombe contenait deux squelettes — l'un d'un homme, l'autre d'une femme — placés en décubitus dorsal, avec les membres inférieurs fléchis et les avant-bras repliés dans des positions variées (fig. 2). L'inventaire de cette tombe consistait en six récipients (fig. 3/1—6): une tasse (fig. 3/1), deux coupes (fig. 3/2—3) et trois amphores de dimensions moyennes, à corps presque sphérique, à fond plat, à col cylindrique ou légèrement évasé, à deux ou à quatre anses appliquées sur le corps du vase ou au point de jonction entre celui-ci et le col (fig. 3/4—6). À part ces vases, il y avait encore deux outils en silex: un petit burin (fig. 4/4) et une hache (fig. 4—6), ainsi que cinq pièces en os: deux boucles de ceinture (fig. 5/3—4), deux ornements de ceinture (fig. 5/5—6) et un bracelet (fig. 5/7).

La tombe n° 1, à ciste en pierre, découverte par hasard en 1956 et orientée, comme les trois autres tombes, E—O, renfermait, d'après les informations que l'on a pu recueillir, quatre squelettes en position allongée, dont deux avaient la tête tournée vers l'est et deux vers l'ouest. De l'inventaire de cette tombe, détruit en grande partie, on a pu sauver deux haches

(fig. 4/9—10), un petit burin (fig. 4/7) et une lame (fig. 4/8) en silex, quelques fragments céramiques ressemblant comme forme et décoration à ceux de la tombe n° 2 (fig. 7/1) et deux boucles de ceinture incomplètes (fig. 5/1—2).

Contrairement aux deux tombes à ciste en pierre, la tombe sur pavage en dalles (M₃) renfermait un squelette couché sur le côté gauche en position ramassée et, comme inventaire, un vase à corps sphérique, col cylindrique et fond plat, décoré de courts traits verticaux formant une bande horizontale sur le rebord et des métopes sur la panse (fig. 7/5).

La quatrième tombe (M₄), à fosse simple, située à proximité des trois autres, contenait deux squelettes humains, l'un en position allongée, avec la tête orientée vers l'ouest et les jambes vers l'est, l'autre, en position accroupie, à l'extrémité ouest de la tombe. L'inventaire en était constitué par deux vases incomplets et un couvercle (?), ressemblant par leur pâte, leur forme et leur décoration à ceux des tombes à ciste en pierre ou sur pavage de dalles.

La découverte de ces tombes sur le territoire de la Moldavie, ainsi que les données topographiques, stratigraphiques et rituelles s'y rapportant, permettent à l'auteur de tirer une série de conclusions sur l'existence de la civilisation des amphores sphériques dans cette région, sur la date de cette civilisation et le rôle joué par ses représentants dans le processus de développement social-économique de la commune primitive.

L'auteur insiste sur le fait que les tombes à amphores sphériques découvertes en Moldavie constituent, de par les analogies du rite et de l'inventaire funéraires, un aspect homogène moldavo-volhyno-podolien de la civilisation des amphores sphériques, dont l'aire de diffusion comprend aussi bien le sud de la Pologne que le territoire de l'Allemagne. L'hypothèse formulée par certains archéologues ukrainiens (I.K. Svechnikov), selon laquelle le mode de construction des tombes ainsi que la forme et la décoration de la céramique fourniraient des éléments permettant de distinguer un aspect volhynien et un aspect podolien de la culture en question, semblerait donc, à la suite des récentes découvertes effectuées en Moldavie, pour le moins prématurée.

On retrouve dans la céramique des tombes à ciste en pierre de Moldavie — de Piatra-Neamț et de Dolhești Mari — aussi bien l'amphore à fond plat, col court et quatre petites anses placées sur les flancs, considérée comme caractéristique des mégalithes de Volhynie, ainsi que les ornements volhyniens en rameau de sapin ou chaîne de guirlandes semi-circulaires, que des éléments attribués au type podolien. L'exemple le plus probant de ce fait nous est fourni par les vases de la tombe n° 2 de Dolhești Mari, dans laquelle on a trouvé également des boucles de ceinture semblables à celles de Ouvisla et de Tchernokonetz. Il semble donc qu'une distinction entre les deux aspects, volhynien et podolien, de la civilisation des amphores sphériques, tout au moins pour l'étape correspondant à la pénétration en Moldavie de celle-ci, est difficilement admissible.

En ce qui concerne la date de cette pénétration, les découvertes de Dolhești Mari apportent de même certaines précisions. Le fait que les trois types de sépulture (tombes à ciste en pierre, sur pavage de dalles et à fosse simple) se trouvaient situés par-dessus un niveau intact, présentant des restes d'habitat d'une phase tardive de la civilisation de Gorodsk, laquelle correspond au début de l'époque du bronze, autorisent l'auteur à émettre l'opinion que les tombes à amphores sphériques de Moldavie datent de la période de transition entre le néolithique et l'époque du bronze, correspondant à l'étape moyenne des tombes à ocre rouge en tumulus (phase II Brăilița, phase II Valea Lupului — Fabrique de produits chimiques; environ 2000—1800 av.n.è.).

On peut affirmer, au stade actuel des recherches, qu'à la fin du III^e millénaire et au début du II^e millénaire av.n.è. le territoire de la Moldavie a été envahi par au moins deux groupes principaux de population: l'un, formé de tribus de pasteurs nomades, auteurs des tombes à ocre rouge en tumulus, venus de l'est, des régions pontiques de l'U.R.S.S., a occupé au cours de cette étape la région de la steppe moldave; l'autre groupe, formé d'une population semi-nomade bien plus stable que la première et appartenant à la civilisation des amphores sphériques, localisée au nord-est du pays, s'est établi dans la région des collines et des plates-formes de la Moldavie.

Etant donné l'existence des trois types de sépulture signalés, l'auteur considère comme juste l'appellation « culture des amphores sphériques » et non pas celle « des cistes » (Steinkistengräbenkultur), ou « des mégalithes »; l'élément caractéristique en est, en effet, l'amphore sphérique, et non la tombe à ciste en pierre, que l'on trouve répandue sur une aire extrêmement vaste, comprise entre le Caucase et la France, et chevauchant sur différentes époques de la commune primitive.

Le fait que les tombes à ciste en pierre renferment deux ou plusieurs squelettes et un inventaire plus riche que celui des tombes sur pavage de dalles ou à fosse simple semble indiquer que ces tribus étaient déjà passées à un groupement par familles, probablement monogames, et à un commencement de différenciation sociale, qui ira s'accroissant au cours de l'étape suivante.

Il n'est guère possible, au stade actuel des recherches, de fournir des données plus précises sur l'origine de cette civilisation, conclut l'auteur. Du point de vue anthropologique, la population des tombes à amphores sphériques de Moldavie fait partie, d'après les recherches de Olga Necrasov, du type mésocrânien ou brachicrânien modéré, tandis que les squelettes de Volhynie et de Podolie appartenant à la même civilisation, étudiés par I. Levitsky, présentent, ainsi que ceux d'Allemagne, une forte influence dolicho-mésocrânienne. Ces variations prouvent le caractère hétérogène des représentants de la civilisation des amphores sphériques, sous l'influence de contacts avec des populations contemporaines différentes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dolheştii Mari. Vase trouvé dans la tombe de l'animal enterré rituellement.

Fig. 2. — Dolheştii Mari. Tombe n° 2 à ciste en pierre.

Fig. 3. — Dolheştii Mari. Inventaire céramique de la tombe n° 2 à ciste en pierre: 1, tasse; 2-3, coupes; 4-6, amphores.

Fig. 4. — Outils en silex: 1-3, 5, 9-10, haches; 4, 7, burin; 8, lames. 1-3, Piatra Neamţ (tombe à ciste en pierre); 4, 6-10, Dolheştii Mari (tombes à ciste en pierre); 5, Moţca (découverte fortuite).

Fig. 5. — Dolheştii Mari. 1-4, boucles de ceinture; 5-6, ornements de ceinture et 7, bracelet en os, faisant partie de l'inventaire des tombes n°s 1 et 2, à ciste en pierre.

Fig. 6. — Dolheştii Mari. Tombe sur pavage de dalles.

Fig. 7. — Fragments des vases trouvés dans les tombes de Piatra Neamţ (2-4, 6) et de Dolheştii Mari (1, dans une tombe à ciste en pierre; 5, dans la tombe sur pavage de dalles).

Fig. 8. — Piatra-Neamţ. Vases trouvés dans la tombe à ciste en pierre (d'après C. Matasă).

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PE CURSUL MIJLOCIU AL SIRETULUI

(Sondajele de la Mîndrișca și Răcăciuni, reg. Bacău)

De-a lungul văii Siretului, între confluența Bistriței (la Bacău) și a Trotușului (la Adjud), s-au identificat numeroase stațiuni din epoca primitivă, efectuîndu-se numai în cîteva din ele cercetări sumare. Printre acestea sînt și așezările de la Mîndrișca și Răcăciuni.

Pe porțiunea menționată, de la Bacău în jos, valea Siretului tinde să se strîmteze, atingînd punctul cel mai îngust la Răcăciuni, aproximativ la jumătatea drumului dintre Adjud și Bacău. Malul stîng al rîului se înalță încetul cu încetul, începînd de la Bacău spre Adjud, ajungînd cota maximă, de 322 m, la Homoccea în fața Adjudului, cu o diferență de nivel de 200 m față de apa Siretului. Malul înalt și rîpos a oferit locuri prielnice pentru așezările primitive. Dintre acestea mai cunoscute sînt aceea de la Corni, iar ceva mai spre sud de Adjud, pe același mal, așezarea getică de la Poiana. Malul drept al Siretului prezentînd pante mai line, dealuri mai rotunjite și mai puțin înalte, este străbătut de afluenți frecvenți și bogați în ape, în timp ce pe malul opus asemenea afluenți sînt rari și săraci. Așa se explică și frecvența așezărilor vechi, din epoci variate, ce formează un lanț aproape neîntrerupt pe malul drept. Deși acest mal nu prezintă poziții atît de dominante și de greu accesibile ca cel stîng, totuși multe boturi de deal pot oferi locuri avantajoase și din punct de vedere al apărării. Pe asemenea boturi de deal se află, la o distanță de numai 11 km între ele, stațiunile de la Mîndrișca și de la Răcăciuni.

Cercetările din aceste localități, executate în luna iulie a anului 1951, au constatat din mici sondaje organizate de conducerea șantierului arheologic al Academiei R. P. Romîne de la Poiana. Cîteva date sumare au fost menționate în raportul preliminar al șantierului Poiana¹, iar materialul rezultat se află la Muzeul Național de Antichități al Institutului de arheologie.

MÎNDRIȘCA

La 1,5 km E de satul Mîndrișca (comuna Valea Seacă, r. Adjud, reg. Bacău), la 350 m E de șoseaua națională Adjud-Bacău și la 150 m V de calea ferată Adjud-

¹ SCIV, III, 1952, p. 211—212.

Bacău, în marginea terasei mijlocii a Siretului, se află dealul Titelca, care se înalță cu cca. 15 m deasupra luncii Siretului. Acest deal, cu aspect de măgură, deși face parte din terasa Siretului, este de formă ovală și are malurile abrupte, fiind mai ușor accesibil în partea de vest. Pe suprafața lui se găsesc numeroase cioburi din epoca bronzului.

Sondajul executat în iulie 1951 a constatat dintr-o suprafață de 2×2 m, orientată N—S, săpată pînă la adîncimea de 1,70 m în jumătatea de V a dealului Titelca.

Din punct de vedere stratigrafic, pînă la adîncimea de 0,70 m, sub solul negru vegetal urmează un strat cenușos cu resturi de locuire din epoca bronzului aparținînd culturii Monteoru. Acest strat este suprapus peste un altul castaniu, cu resturi neolitice, îndeosebi precucuteniene, care se pierde treptat în loessul galben.

Materialul. Din cercetările efectuate în cele două strate s-au adunat fragmente ceramice neolitice și mai ales din epoca bronzului. Stratul precucutenian de la Mîndrișca pare a fi destul de sărac.

Ceramica descoperită aparține aproape în întregime fazei Izvoare I 2 — Tripolie A. Nu s-a putut reconstitui nici un profil de vas.

În ceea ce privește tehnica pastei, ceramica precucuteniană de la Mîndrișca este lucrată dintr-un lut cenușiu închis, destul de fin și fără impurități, conținînd rareori cioburi pisate. Arderea este uneori incompletă, ceea ce se observă mai ales în jumătatea interioară a peretelui vasului. Culoarea exterioară a vaselor variază de la cenușiu-roșietic la roșu deschis.

Pentru a pune în valoare fragmentele de aici, ne vom referi la exemple analoge găsite în săpăturile de la Izvoare¹.

Astfel, ca și în săpătura de la Izvoare, s-au găsit cîteva margini de vase cu decorul spiral caracteristic, de incizii liniare ori executat cu dinții de pieptene (fig. 1/1², 1/2³, 1/3⁴, 1/4). Același gen de decor se întîlnește și pe unele fragmente de vase (fig. 1/6⁵, 1/7). Fundurile vaselor au baza ușor concavă (fig. 1/5)⁶.

De la Mîndrișca mai provine și un fragment de vas cu marginea dreaptă, perpendiculară pe umărul proeminent, lucrat dintr-o pastă foarte fină, cenușie în spătură și bine arsă. Atît pasta cît și profilul ne arată că avem de-a face cu un fragment cucutenian propriu-zis, dintr-o fază neprecizată, pictura fiind spălată de ape (fig. 1/8).

Tot din epoca neolitică, fără a se putea preciza însă căreia din culturile de mai sus îi aparțin, mai datează un fragment de vas poros, de mărime mijlocie, cu barbotină și impresiuni verticale de degete (fig. 1/10⁷), precum și o daltă de gresie cenușie, cu suprafețele bine lustruite, din care s-a păstrat numai vîrfurile (fig. 1/9).

Marea majoritate a materialului de la Mîndrișca este reprezentat însă de fragmentele ceramice din epoca bronzului, toate aparținînd culturii Monteoru. Pentru încadrarea tipurilor în cronologia relativă a culturii Monteoru, ne vom

¹ R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 60.

² *Ibidem*, p. 68 și fig. 30/8—12.

³ *Ibidem*, p. 67 și fig. 28/1—2.

⁴ *Ibidem*, pp. 89, 93 și fig. 62, 63.

⁵ *Ibidem*, pp. 68, 70 și fig. 36/5, 7; fig. 39/3, 5.

⁶ *Ibidem*, pp. 94, 97 și fig. 68/9; fig. 69/4—6.

⁷ *Ibidem*, pp. 213, 216 și fig. 211/1.

referi, pe cât posibil, în cursul descrierii, la corespondențele cu fazele observate stratigrafic și tipologic la Monteoru¹.

Ceramica monteoreană de la Mîndrișca este făcută din lut cenușiu cu cioburi pisate în pastă, care în general este bine arsă. Cioburile sînt în cea mai mare parte de culoare cenușie închisă, unele fiind puțin lustruite pe fața exterioară. Se întâlnește și o specie ceramică de culoare roșie-gălbuie sau brun-gălbuie pe ambele fețe. Această specie este de cele mai multe ori lustruită. La întreg materialul pasta

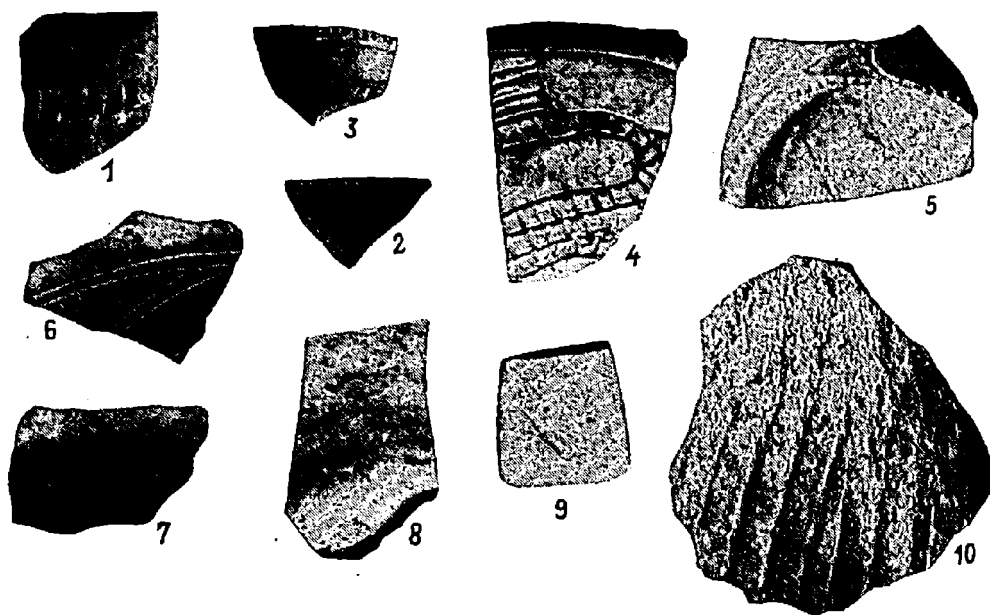


Fig. 1. — Ceramica neolitică de la Mîndrișca.

este consistentă și finețea este în general în funcție de grosimea pereților vasului. Alături de vase din pastă bună și fină, se întâlnesc și fragmente de vase cu pastă mai grosolană și incomplet arsă.

Nu a fost posibilă reconstituirea formelor de vase; ele se pot însă deduce uneori din caracteristica marginilor, torților și a altor fragmente ceramice.

a) *Margini*. Deosebim două categorii principale: a) margini subțiri ușor răsfrînte cu profilul aproape dreptunghiular; b) margini cu buza groasă mai mult sau mai puțin răsfrîntă.

În această din urmă categorie distingem două specii: b_1 , cu buza necrestată și b_2 , cu buza crestată.

Prima categorie este documentată în general prin cești. Semnalăm un fragment de margine din buza căreia pornește o toartă cu șa și prag (fig. 4/12) tipic

¹ Cercetările de la Monteoru nefiind încheiate, s-au publicat pînă acum destul de puține observații. Mai ales săpăturile de după război au dus la determinarea unei ample stratigrafii, care a necesitat divizarea în diverse subfaze a primei împărțiri în Monteoru I și II. Nomenclatura acestei subîmpărțiri a fost dată în funcție de mersul săpăturii și este cu totul provizorie; la încheierea cercetărilor se va proceda, desigur, la o nouă nomenclatură. Pentru o mai ușoară orientare a cititorului, considerăm util să reproducem aici această succesiune de faze, așa cum rezultă din

diversele rapoarte preliminare. De jos în sus: Monteoru Ic₄; Ic₃; Ic₂; Ic₁; Ib; Ia; IIa; IIb. Date asupra caracteristicilor unora din aceste faze se găsesc în rapoartele preliminare publicate de I. Nestor și Eugenia Zaharia: SCIV, I, 1950, p. 53–56; II, 1951, p. 159–168; IV, 1–2, 1953, p. 69–86; VI, 3–4, 1955, p. 497–511. Pentru generalități asupra culturii Monteoru, cf. I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BerRGk, 1933, p. 94–100.

fazei Monteoru Ic₃¹. Alte două fragmente de cești cu marginea răsfrîntă și înălțată în unghi, decorate pe gît, una cu un mic brîu în relief, cealaltă cu două linii incizate în « *Furchenstich* » aparțin tot fazei Ic₃ (fig. 4/5, 7)².

Categoria a doua oferă exemplele cele mai numeroase. Atît subdiviziunea b_1 cît și b_2 se pot clasifica după profilul de răsfrîngere a marginii vasului. Astfel, se întîlnesc variante de la marginile drepte cu buza plană (fig. 5/1) pînă la marginile răsfrînte în forma literei L răsturnate (fig. 5/2, 3, 4, 7, 8, 12), sau a celor prezentînd cantul interior al buzei rotunjit și a căror răsfrîngere este uneori foarte accentuată (fig. 5/5, 6, 9—11, 13, 14). Trebuie să remarcăm că, deși profilele subdiviziunilor b_1 și b_2 nu diferă, fragmentele subdiviziunilor b_2 sînt lucrate dintr-o pastă mai grosolană decît cele din b_1 și deci și profilele lor au contururile mai neregulate. Vasele din subdiviziunea b_2 prezintă deseori, sub buză, un brîu organic, crestat la rîndul lui, unit cu buza printr-o legătură verticală în relief, care, uneori, este și ea crestată (fig. 3/1, 3, 6, 8, 12). Crestăturile sînt executate cu un bețișor. Adîncimea și lățimea lor variază, avînd uneori aspectul unor alveole (fig. 3/3). Mai remarcăm două fragmente de margine de vas, decorate pe buză, unul cu un șir de puncte incizate (fig. 4/2), altul cu creștături în zig-zag (fig. 4/4).

b) *Alte fragmente ceramice.* S-au găsit numeroase fragmente provenind de la gîtul sau pîntecul vaselor, ce se remarcă prin decorul lor: incizii sau incizii combinate cu linii în relief.

Inciziile sînt făcute cu un bețișor ale cărui fibre se pot distinge la examinarea materialului, urmele lor fiind imprimate pe canalul zgîriat în lutul moale înainte de ardere. De cele mai multe ori, incizia este unită cu împunsătura, dînd impresia unei linii întrerupte de praguri. Aceasta este cunoscuta tehnică « *Furchenstich* », care se întîlnește foarte rar la Monteoru³, precum și în așezările din aceeași vreme din nord-estul Munteniei.

Se întîlnesc și cîteva fragmente decorate cu incizii făcute cu un corp ascuțit, poate vîrf de os, tot în tehnica « *Furchenstich* ». În această categorie intră un fragment ornamentat cu benzi, dispuse de o parte și de alta a unor axuri, dînd impresia mai multor ramuri de brad puse alături (fig. 6/2). Alte două fragmente, din pastă prost arsă, sînt decorate cu linii orizontale incizate, spațiul între două linii fiind umplut alternativ cu linii oblice dispuse cruciș și formînd un cîmp de romburi (fig. 6/1, 5). Toate aceste fragmente se pot încadra în faza Ic₃ de la Monteoru⁴.

În alte cazuri, inciziile sînt dispuse uneori în benzi de două sau trei linii formînd zig-zaguri sau unghiuri așezate sub o linie sau bandă de linii orizontale ce marchează gîtul vasului (fig. 6/8, 11, 12, 14), ornamentul incizat fiind așezat desigur, ca și la Monteoru, între gît și corp, formînd un șirag de zig-zaguri⁵.

De multe ori întîlnim cercuri concentrice incizate, reprezentînd cunoscutul simbol solar monteorean, care este specific fazei Ic₃ (fig. 6/26, 28, 31, 32)⁶. Circumferința acestui ornament este sîcșoasă în evidență printr-o incizie în « *Furchenstich* », în timp ce restul cercurilor concentrice este realizat prin incizii fine. Centrul cercurilor este de obicei marcat printr-o alveolă după scrijelirea cercurilor.

¹ SCIV, IV, 1—2, 1951, p. 161.

² *Ibidem.*

³ Informație I. Nestor.

⁴ Informație I. Nestor; asemănarea cu unele motive ale culturii Cogoșeni poate fi un argument

în plus pentru a vedea contribuția acesteia la geneza culturii Monteoru.

⁵ SCIV, II, 1—2, 1951, p. 161—162.

⁶ SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 75.

Un fragment este decorat cu trei alveole așezate între simbolul solar și banda orizontală incizată cu împunsături și unită prin incizii scurte, verticale, cu un mic brâu cu creștături fine (fig. 6/26). Alte cercuri concentrice sînt străbătute diametral de împunsături triunghiulare, dînd imaginea unei ținte de tir (fig. 6/28). Un alt ornament incizat îl formează triunghiurile cu laturile realizate în tehnica « *Furchenstich* » și umplute cu împunsături lunguiețe (fig. 6/3, 10). Acest ornament se găsește și la Monteoru în faza Ic₃¹. Toate aceste ornamente se află în general pe cești sau pe vase cu corpul sferoidal, cu gîtul scurt și marginea puternic trasă în afară, din faza Monteoru Ic₃².

O serie de fragmente de la Mîndrișca prezintă, alături de ornamente incizate, brîie și linii în relief (fig. 6/8, 16, 22, 33). La Monteoru liniile în relief apar încă în faza Ic₃³.

Caracteristicile materialului ceramic confirmă observațiile stratigrafice, care singure ar fi insuficiente să ne dovedească faptul că la Mîndrișca ar fi un singur nivel de locuire monteorean și anume aparținînd fazei Ic₃.

De un aspect mai tardiv sînt trei fragmente, unul decorat cu incizii fine (fig. 6/29), celelalte cu incizii « *Furchenstich* » (fig. 6/15, 20), descoperite la suprafață și a căror prezență va putea fi lămurită pe viitor cu prilejul unei săpături largite.

RĂCĂCIUNI

(r. Băcău, reg. Băcău)

Stațiunea a fost semnalată în 1950 de prof. univ. I. Șandru și asist. univ. D. Blaj de la Facultatea de geografie și geologie din Iași, care, în trecere spre șantierul arheologic de la Poiana, au adus fragmente ceramice de la Mîndrișca și Răcăciuni. Stațiunea a fost recunoscută în 1950 cu ocazia lucrărilor șantierului arheologic Poiana, iar în 1951 s-a efectuat în cadrul acestui șantier un mic sondaj de către Șt. Ștefănescu, Radu Petre și subsemnatul.

Stațiunea principală se află pe dealul numit « Cetățuia »⁴, la cca. 600 m VSV de gara Răcăciuni, pe un promontoriu dominant, desprins din terasa superioară a Siretului, pe malul drept al acestuia. Pîrăul Răcăciuni trece pe la poalele de N ale dealului. Între « Cetățuia » și calea ferată Adjud—Băcău se află cătunul Siliște al comunei Răcăciuni. Stațiunea se află pe un platou de formă oarecum rectangulară, cu suprafața de 100×50 m, orientat N—S, înclinat spre N (fig. 2). Acest promontoriu este mărginit de pante mult înclinate spre N și E, legat însă de dealul Delurenilor. Pantele au fost puțin mîncate de torenți. Din vîrf, « Cetățuia » prezintă o vedere întinsă asupra văii Siretului între Adjud și Băcău. Aici este o regiune unde cele două maluri ale Siretului se apropie pînă la cca. 3 km formînd un fel de defileu. Spre S și V, adică în locurile unde « Cetățuia » este accesibilă, se află un șanț semicircular continuu, rezultat dintr-o săpătură artificială antică degenerată de torenți. Șanțul, de formă egală și regulată, are lărgimea de cca. 40—50 m și o adîncime de 5—10 m. Torenții l-au adîncit spre

¹ SCIV, IV, 1—2, 1953 p. 75.

² *Ibidem*; cf. R. Vulpe în raportul săpăturilor de la Poiana, SCIV, III, 1952, p. 197, fig. 6/4; materialul aparținînd fazelor vechi ale acestei culturi,

la MNA, vitrina Monteoru, inv. nr. I 2611, II 6441, II 6442.

³ SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 75.

⁴ SCIV, III, 1952, p. 211.

capete, lăsînd la mijloc o șa mai puțin adîncă, lată de cca. 5 m. Dincolo de șanț, spre S, pe cca. 100 m și spre V, pe dealul Chiscău, deasupra marginii de S a cîtunului Broșteni, se găsesc cioburi dese, exclusiv monteorene, pe alocuri tot atît de dese ca și pe « Cetățuia ». Spre V, cioburile se găsesc pe o întindere de cca. 200 m, pînă în valea pîrăului Broștenilor. Astfel, « Cetățuia » propriu-zisă, adică promontoriul descris mai sus, nu pare a fi decît « acropolea » unei întinse așezări a culturii Monteoru, constituind un punct strategic de mare importanță, care domină valea îngustă a Siretului din această regiune.



Fig. 2. — Cetățuia de la Răcăciuni; se văd cele două șanțuri de apărare.

La cca. 1 km SV de « Cetățuia », pe culmea Delurenilor, se găsesc de asemenea cioburi exclusiv Monteoru, mai rare însă și răspîndite pe o arie întinsă.

În mijlocul satului Răcăciuni, în partea de V, la 200 m S de biserica satului, se află dealul Pietroasa, la capătul de S al căruia se găsesc rare cioburi, exclusiv monteorene. Dealul, de formă lunguiață, orientat NV—SE, a fost sondat în 1950 pînă la adîncimea de 1 m, neatingîndu-se însă pămîntul viu. Cioburile cele mai dese se găseau pînă la 0,50 m, rărindu-se apoi. În stratul de pămînt galben care începea de la 0,70 m adîncime, mai erau încă fragmente ceramice. De asemenea între 0,30 și 0,50 m s-au întîlnit numeroși chirpici arși. Tot pe acest deal, învățătorul Nicolae Mitrofan din satul Răcăciuni a cules, cu mulți ani în urmă, fragmente ceramice pe care le-a pierdut însă în cursul celui de-al doilea război mondial.

Un alt punct, recunoscut de noi, este dealul Vrabie, situat în marginea de N a Răcăciunilor. Dealul constă din muchia înaltă a terasei din dreapta Siretului, străjuind gura văii Răcăciunilor în simetrie cu « Cetățuia ». La cca. 100 m de cimitirul catolic, s-au găsit pe acest deal rare cioburi cucuteniene. Punctul mai fusese recunoscut, în 1947, de prof. I. Șandru de la Facultatea de geografie și geologie din Iași, care a cules, cu acest prilej, o serie de fragmente ceramice și un topor de cupru, care se află actualmente în colecția Muzeului de istorie a Moldovei.

Sondajul din 1951 s-a efectuat în centrul platoului « Cetățuii ». S-a săpat un șanț dreptunghiular de 4×2 m, orientat N—S și adânc de 1 m. Din punct de vedere stratigrafic, sub un strat de humus de cca. 0,25 m grosime, se află un strat cenușos-brun cu chirpici, de 0,35 m, care se pierde în loess-ul galben natural, ce începe între 0,60 și 0,75 m adâncime. Fragmentele ceramice se răresc după 0,50 m adâncime. La suprafața stratului cenușos-brun, la 0,20 m de la nivelul solului, în partea de N a șanțului (0,50 m de la profilul nordic, 1 m de la profilul

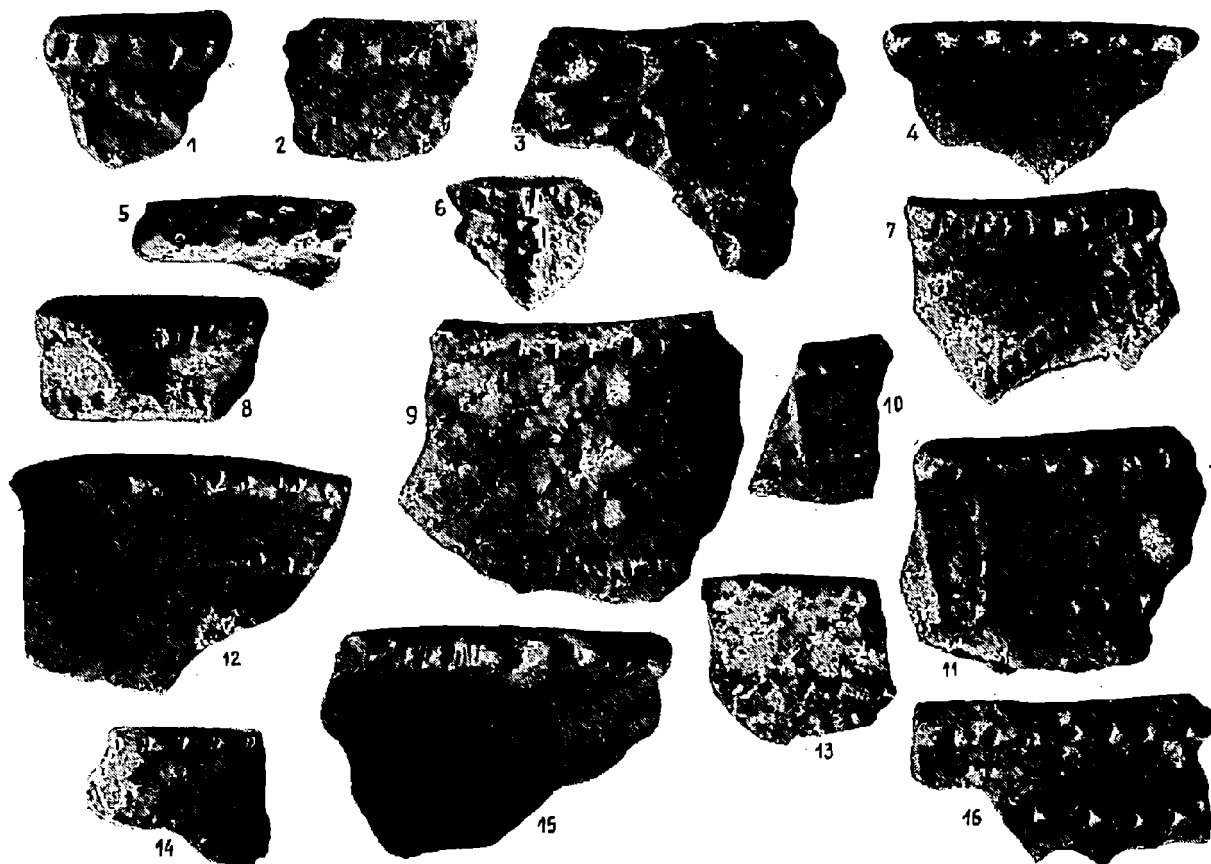


Fig. 3. — Margini de vase de la Mîndrișca și Răcăciuni. Cultura Monteoru, faza Ic₃.

vestic), s-a găsit o vatră rectangulară cu colțurile mult rotunjite, lungă de 0,55 m și lată de 0,50 m, a cărei crustă nu depășea grosimea de 0,03 m. Vatra avea o lipitură calcinată. Sub vatră se afla un strat subțire de pietriș. Deasupra și alături de vatră au fost găsite fragmente dintr-un askos prezentînd urme de ardere secundară (fig. 8). Poziția stratigrafică a vetrei ar indica prezența a două nivele de locuire, fapt care ne-ar confirma și clasificarea tipologică.

Materialul ceramic de pe Cetățuia de la Răcăciuni aparține exclusiv culturii Monteoru. Trebuie subliniat de la început că toate formele de vase și variantele lor de la Mîndrișca se regăsesc la Răcăciuni, unde materialul este mai bogat și mai variat. De aceea, în expunerea ce urmează, nu vom mai descrie cioburile de același tip cu cele de la Mîndrișca, mulțumindu-ne doar să le pomenim. Vom insista numai asupra tipurilor noi.

a) *Forme*. Prezența ceșcuței cu toartă cu șa și prag este atestată printr-o toartă împodobită, pe latul ei, cu linii în relief. Semnalăm de asemenea o toartă

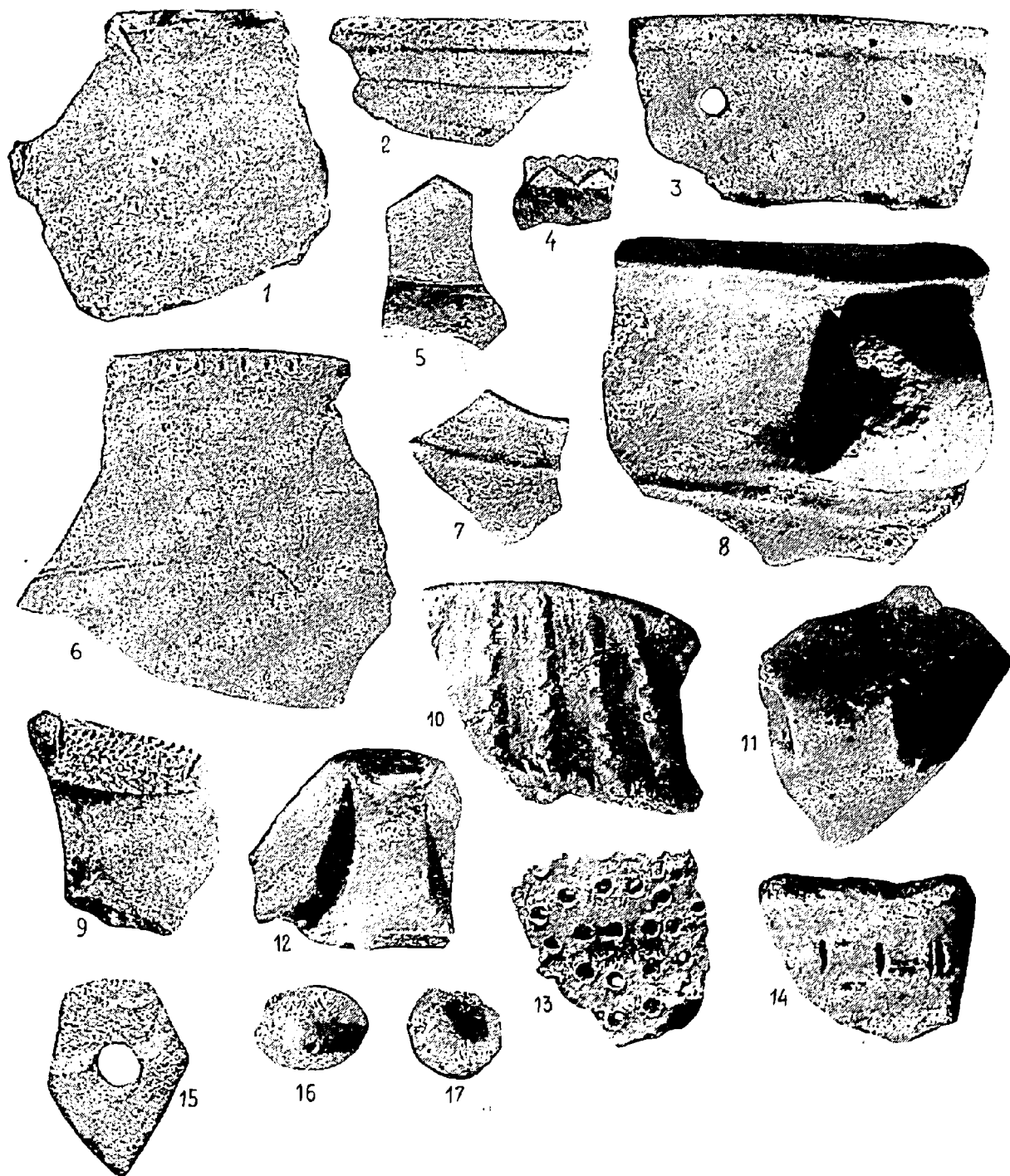


Fig. 4. — Cultura Monteoru, faza Ic₃. Mîndrișca: 4, 5, 7, 12; restul Răcăciuni.

de ceașcă, care, în locul pragului, are o excrescență și pe gîtul căreia se află două linii incizate, sub care se desfășoară un alt ornament, neprecizat (fig. 7/2). Un alt profil provine de la un vas pîntecos, cu corpul probabil sferoidal, gîtul

scurt și marginea răsfrîntă. La baza gîtului se află două linii incizate, sub care sînt cercuri concentrice despărțite prin cîte două linii incizate, verticale. Sub buză se află găuri rotunde în peretele vasului. Buza este decorată cu o linie incizată în zig-zag. Toate aceste incizii sînt în tehnica «*Furchenstich*» (fig. 7/4). Această formă este tipică pentru faza Monteoru Ic₃¹. O serie de fragmente găsite în

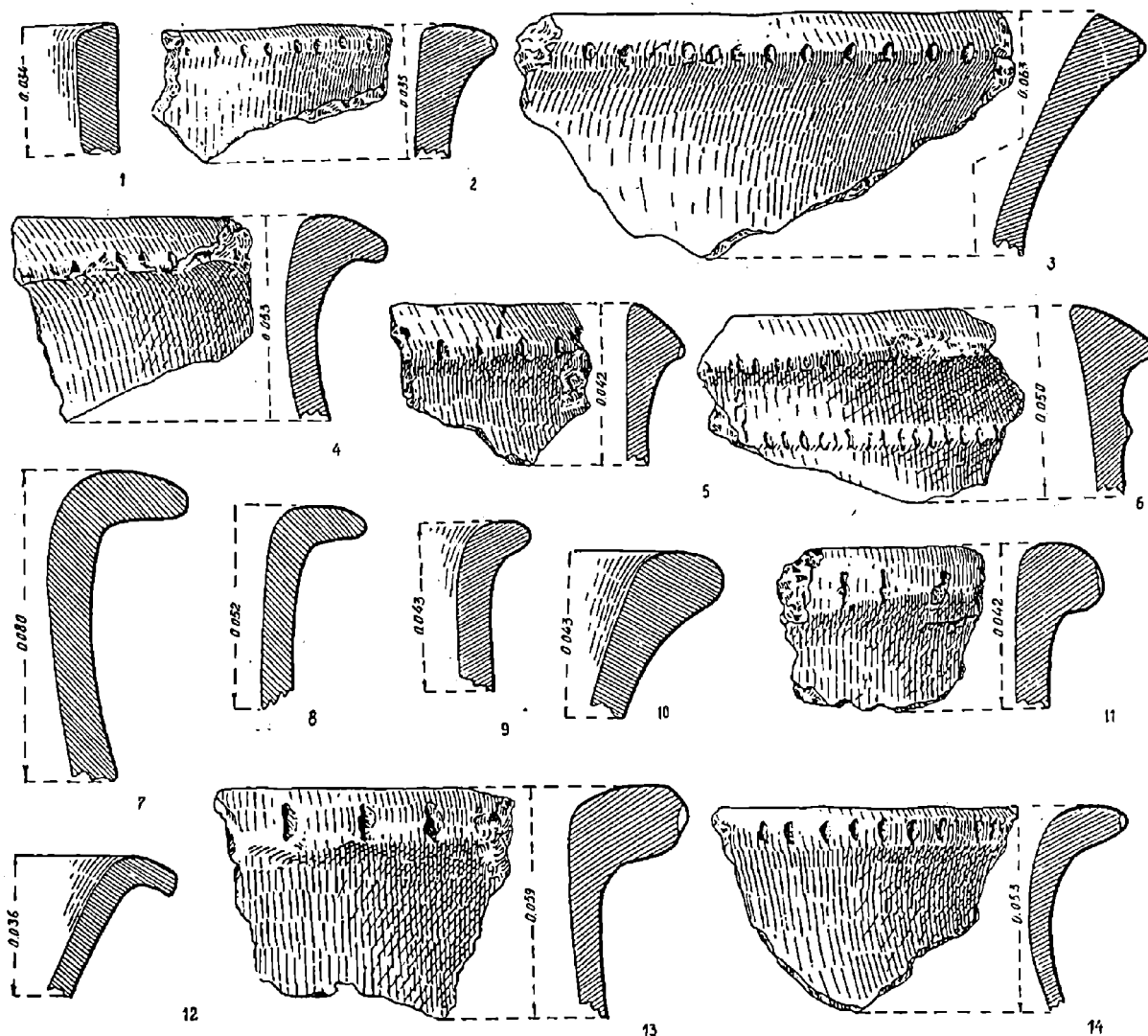


Fig. 5. — Margini de vase de la Mindrișca și Răcăciuni. Cultura Monteoru, faza Ic₃.

jurul vetrei fac parte dintr-un askos. Vasul, inițial cenușiu, a suferit o puternică ardere secundară. Corpul înalt, cilindric, bombat, al vasului era demarcat atît în partea superioară cît și în cea inferioară de cîte un brîu în relief, flancat pe ambele părți de o linie orizontală incizată, care, împreună cu brîul, înconjura vasul. Pe umflătura părții centrale a vasului se aflau plasate simboluri solare, în formă de roată, executate neîngrijit cu un bețișor. Centrul roții este marcat printr-o adîncitură alveolară, din care pornesc în toate direcțiile linii radiale,

¹ SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 72 și 81 și fig. 5; cf. și askosul de la Poiana, SCIV, III, 1952, p. 197, fig. 6/1.

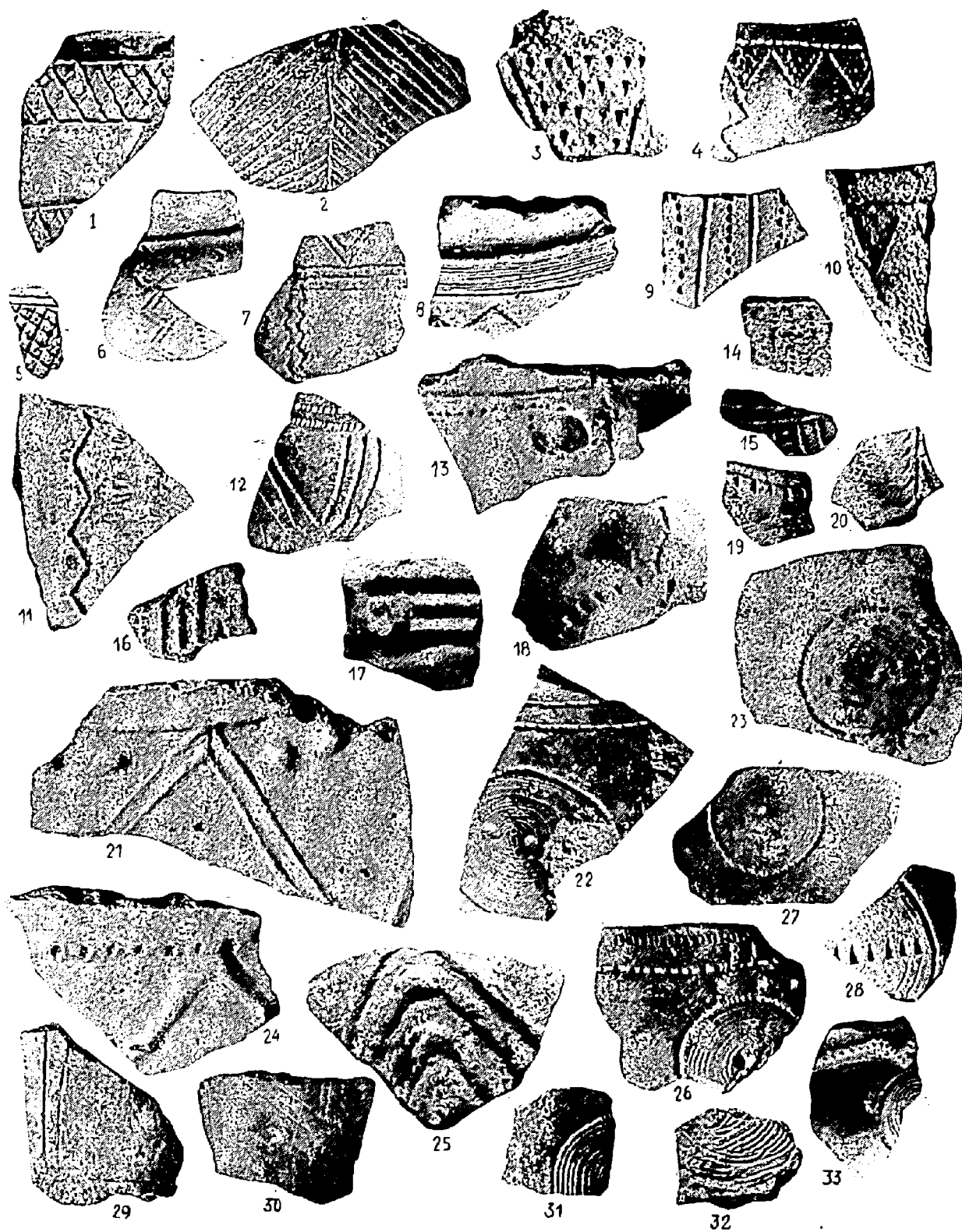


Fig. 6. — Cultura Monteoru; faza Ic₃: 1–8, 9–15, 18, 22, 23, 26–28, 31–33; faza Ic₂: 16, 17, 21, 24, 25. Mîndrișca: 1–3, 5, 8, 10–12, 14–16, 20, 22, 26–29, 31–33; Răcăciuni: 4, 6, 7, 9, 13, 17–19, 21, 23–25, 30.

închise de o circumferință de două cercuri concentrice. Circumferința roții este legată de brîul superior printr-o linie incizată, ceea ce contribuie ca întregul

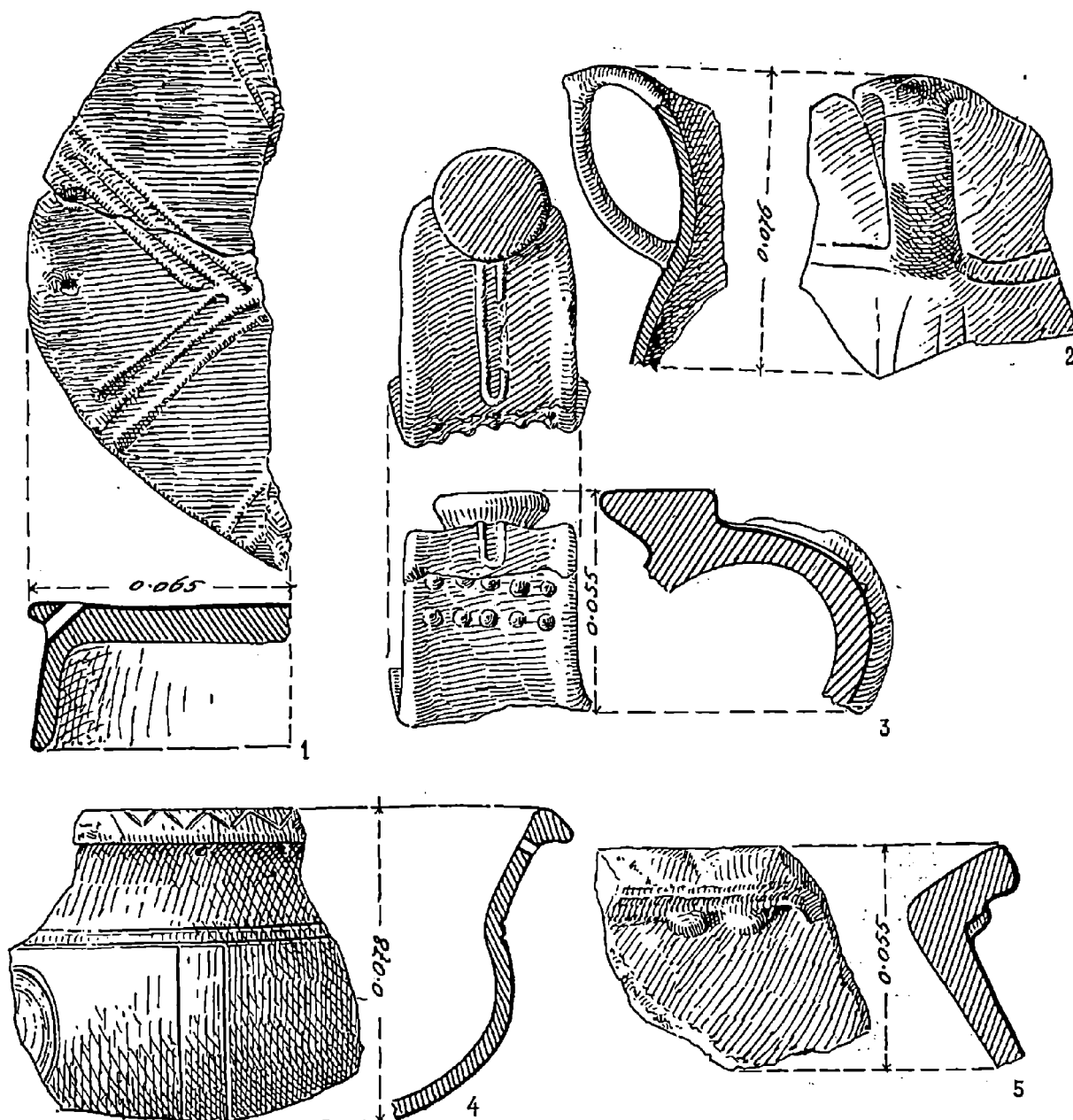


Fig. 7. — Răcăciuni, cultura Monteoru; faza Ic₃: 2, 4, 5; faza Ic₂: 1, 3.

ornament să capete aspectul unor pendule ce atîrnă de brîul superior (fig. 8). Acest ornament reprezintă desigur o variantă locală a obișnuitului simbol solar monteorean, des întîlnit pe vasele din faza Ic₃¹.

b) *Margini*. Marginile vaselor de la Răcăciuni nu se deosebesc de cele de la Mîndrișca decît prin varietatea aceluiași tipuri. Astfel, în subspecia marginilor

¹ SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 75.

cu buza crestată, b2, de la Mîndrișca întîlnim un tip cu buza mult răsfrîntă și cu creștături foarte largi, în felul zimților timbrelor poștale (fig. 3/4 și 4/1). Remarcăm un exemplar unde acești zimți alternează cu grupe de incizii verticale, pe muchia din afară a buzei (fig. 3/16). De asemenea, se întîlnesc și linii incizate în zig-zag pe buza vasului (fig. 7/4). Multe fragmente ceramice sînt prevăzute sub buză cu unul sau două briie în relief legate de buză (fig. 6/17),

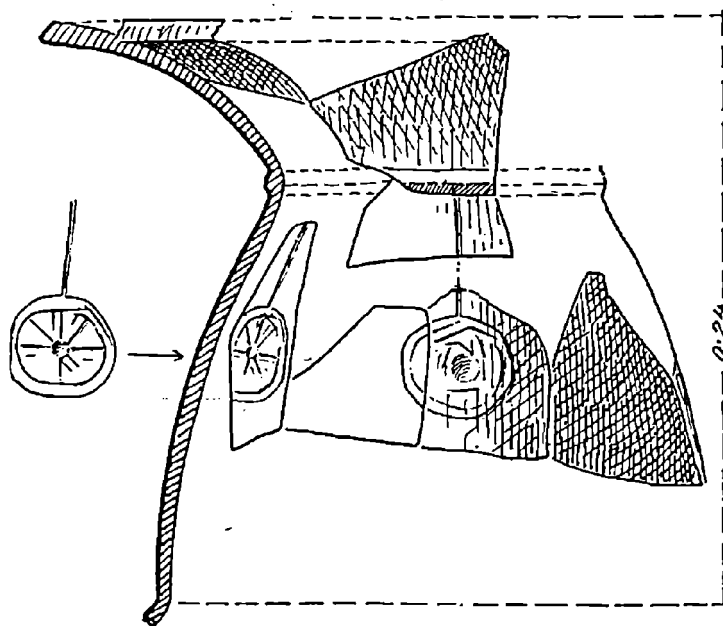


Fig. 8. — Răcăciuni. « Askos » din faza Ic₃ sau Ic₂ a culturii Monteoru.

uneori crestate (fig. 3/7, 3/14 și 4/6). Alteori, se întîlnesc și proeminențe conice dispuse vertical sau orizontal (fig. 3/9, 14). Un alt fragment, cu profilul în formă de L răsturnat, prezintă sub buză două mici boabe în relief (fig. 7/5). Pe un altul întîlnim o fereastră circulară așezată sub buză, ce străbate peretele gros de 0,007 m al vasului (fig. 4/3) și care servește desigur ca loc pentru fixarea vreunui mîner. Un fragment de vas cu marginea înălțată cu buza necrestată, probabil de la un askos, este împodobit cu briie verticale, crestate, ce diverg din curbura marginii vasului (fig. 4/10).

c) Torți. În afară de torțile de la ceșcuțele cu șa și prag, semnalăm, ca destul de frecvente, torțile mici tubulare, situate pe pîntecele unor vase mai mari (fig. 4/8, 11). Remarcăm un fragment de toartă tubulară ale cărei capete se continuă prin briie crestate cu puncte. Se observă de asemenea un șir de puncte străbătînd lungul torții (fig. 6/13). Un fragment de toartă, lenticulară în secțiune, prezintă la început, transversal, un dreptunghi incizat umplut cu împunsături (fig. 4/9). S-a găsit un interesant fragment de toartă prevăzut cu un buton teșit, a cărui extremitate discoidală este dispusă oblic pe trunchi. De la baza butonului se dezvoltă, în lungul torții, un ornament în relief aplicat, în forma literei U, cu barele foarte lungi. La capătul acestui ornament se află dispuse, transversal, două șiruri de cîte cinci mici proeminențe în relief, asemănătoare unor nițuri (fig. 7/3). După decor, fragmentul aparține fazei Monteoru Ic₂.

d) Funduri. La Răcăciuni nu s-a găsit decît un singur fragment de fund de vas. Acest fapt este explicabil dacă avem în vedere faptul că multe vase din fazele Monteoru Ic₃ și Ic₂, cărora le aparține așezarea noastră, au fundul rotund nepronunțat. Fragmentul amintit are circumferința fundului demarcată printr-un șir de împunsături pătrate, din care pornesc spre pereții vasului linii incise în zig-zag cu « Furchenstich » (fig. 6/18), aparținînd desigur fazei Ic₃¹.

¹ În mod asemănător este decorat fundul vasului de la Poiana, SCIV, III, 1952, p. 197, fig. 6/4.

e) *Alte fragmente ceramice.* În afară de motivele decorative de la Mîndrișca, remarcăm o serie de variante privind simbolul solar (fig. 6/22, 23, 33). Un astfel de ornament cu cercuri concentrice este străbătut de un șir de alveole, în felul unei ținte de tir (fig. 6/23). Între celelalte ornamente incizate remarcăm numeroase fragmente de cești pe care sînt reprezentate linii în zig-zag, dispuse vertical între buză și o bandă de linii orizontale ce demarchează gîtul vasului sub care se dezvoltă unghiuri sau alte ornamente (fig. 6/7). Într-un alt caz liniile în zig-zag alternează cu cercuri realizate printr-un șir de împunsături (fig. 6/6). Și la Răcăciuni se întîlnește ornamentul constînd din triunghiuri umplute cu împunsături (fig. 6/4). Aproape toate aceste ornamente se întîlnesc și în faza Ic₃ de la Monteoru¹.

O altă grupă de ornamente o reprezintă benzile în relief compuse din două sau trei linii formînd unghiuri (fig. 6/25). În această categorie remarcăm un fragment dintr-un vas mare, cu brîu orizontal, sub care se află o bandă de două linii în relief, formînd un unghi al cărui vîrf este perpendicular pe brîu. De o parte și de alta a vîrfului unghiului, sub brîu, se află două proeminente mamelonare (fig. 6/21). O piesă mai deosebită este reprezentată de un fragment de capac de lut, cilindric. Fundul capacului este decorat cu benzi din cîte trei linii în relief formînd patru unghiuri cu vîrfurile îndreptate spre centrul capacului. Capacul este prevăzut, în fragmentul care se păstrează, cu două găuri ce străpung marginea debordantă a fundului (fig. 7/1). Toate aceste ornamente în relief sînt specifice fazei Ic₂ de la Monteoru².

Unei faze mai tîrzii a culturii Monteoru îi aparțin două fragmente decorate cu incizii simple și fine dintr-o pastă ceva mai prost arsă și cu suprafața exterioară nelustruită. Unul reprezintă o margine de ceașcă decorată cu o serie de linii, dintre care una este flancată de un șir de trăsături scurte (fig. 6/19)³, iar altul prezintă desigur vîrfurile unui triunghi în care laturile nu se îmbucă bine (fig. 6/30). Acest din urmă decor se întîlnește în faza Ia de la Monteoru⁴.

Tot din sondajul de la Răcăciuni mai provine și o toporișcă de piatră șlefuită, plată, de formă pentagonală, perforată în mijloc. Nu este exclus ca această piesă să aparțină unui orizont mai vechi decît cultura Monteoru (fig. 4/15)⁵.

Deși dimensiunile foarte mici ale sondajului nu au permis o diferențiere stratigrafică a straturilor monteorene, totuși, tipologic trebuie să constatăm prezența a cel puțin două niveluri, unul aparținînd fazei Monteoru Ic₃, celălalt fazei Ic₂.

★

Din cele arătate pînă aici se pot desprinde cîteva observații generale:

În primul rînd descoperirea stațiunilor de la Mîndrișca și Răcăciuni ne demonstrează cu mai multă convingere că valea Siretului, în porțiunea mijlocie, a reprezentat un ax principal al răspîndirii culturii Monteoru. Stațiunile de la Mîndrișca și Răcăciuni se încadrează într-o salbă întregă de stațiuni monteorene din bazinul mijlociu al Siretului. Deși asemănările tipologice cu așezarea de la

¹ SCIV, IV, 1–2, 1953, p. 75.

² Ibidem.

³ Poate aparține și fazei Ic₃ (inf. I. Nestor).

⁴ Informație I. Nestor.

⁵ D. Berciu ne-a comunicat că a văzut o asemenea piesă într-un context Coțofeni.

Monteoru sînt foarte strînse, totuși există destule trăsături care permit a considera stațiunile monteoriene din Moldova de SV ca aparținînd unui facies local. Caracteristica principală a acestui facies este tehnica inciziilor în «*Furchenstich*». O altă observație care se poate face este că această grupă monteoriană se dezvoltă original mai ales în fazele Ic₃ și Ic₂ ale acestei culturi. Cimitirul de la Poiana¹, care aparține unei faze de trecere între fazele Ia și II_a², precum și alte fragmente monteoriene tîrzii găsite în această arie, nu se dezvoltă pe aceeași linie originală, păstrînd o legătură mai strînsă cu stațiunea de la Monteoru. Sondaje care au adus materiale asemănătoare cu cele de la Mîndrișca și Răcăciuni s-au mai făcut în bazinul mijlociu al Siretului la Perchiu³, Ruginești⁴, Poiana⁵, Corni⁶, Tg. Ocna, (Podei)⁷, Răcăuți (r. Tg. Ocna)⁸, iar recent, elemente asemănătoare au fost semnalate în sud-estul Transilvaniei, la Ciomortan (r. Ciuc)⁹. Acolo ele constituie o grupă care se dezvoltă desigur după dispariția culturii Schneckenberg B, ale cărei elemente nu se găsesc în Moldova. Această zonă corespunde cu limita de N a culturii Monteoru¹⁰. Materialele din epoca de bronz de la Costișa (raionul Buhuși)¹¹, Trușești¹² și Corlăteni în nordul Moldovei¹³ reprezintă o cultură independentă.

Descoperirile din Moldova ne pot ajuta să deslușim unele direcții de dezvoltare ale culturii Monteoru. Aceasta a pătruns spre N, în bazinul Siretului, la începutul fazei Ic₃. Cele mai vechi elemente monteoriene din Moldova aparțin acestei faze. Cele mai nordice elemente Ic₄, după cîte se cunoaște, nu depășesc zona Focșani—Panciu. După dispariția culturii Schneckenberg, elemente ale grupei monteoriene din Moldova au pătruns prin pasurile Carpaților răsăriteni, în sud-estul Transilvaniei, în faza Ic₃, așa cum o arată descoperirile de la Ciomortan. Acolo ele au persistat pînă la apariția culturii Wietenberg.

ALEXANDRU VULPE

¹ Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, V—VI, 1953—1956, p. 151 și urm.

² Cimitirul de la Poiana poate fi pus în analogie cu cimitirul IV de la Monteoru, care este datat într-o fază de trecere Ia—IIa (informație Eugenia Zaharia).

³ Radu și Ec. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 157 și urm. Nu s-au putut face observații stratigrafice. În ceea ce ne interesează pe noi, se poate distinge un orizont Monteoru Ic₃, Ic₂, la fig. 8/1—7, 10; fig. 9/9, 11—20, fig. 10/1, 9.

⁴ Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 103 și urm. Aparțin orizontului Monteoru Ic₂ mai ales următoarele: fig. 5/2, 4; fig. 6/1—9 și fig. 7/3. De asemenea fig. 12/1—3.

⁵ R. Vulpe, în *SCIV*, III, 1952, p. 197, fig. 6/1, 4 și p. 210; la Hulești s-au găsit elemente Ic₃.

⁶ C. Solomon, în *BCMI*, XX, 1927, p. 107 și urm. S-a găsit mai ales material Monteoru Ic₃ în urma sondajului făcut de R. Vulpe: materialul inedit se află la Muzeul Național de Antichități. Remarcăm că nu se întîlnesc decît cești cu torți cu buton, ca cea de la Răcăciuni (fig. 7/2); torțile cu prag care apar încă din faza Ic₃ (Mîndrișca, fig. 4/12) nu s-au

găsit. Este posibil să avem de-a face la Corni cu o etapă mai veche a fazei Ic₃. Din cauza dimensiunilor reduse ale sondajelor noastre, această etapă nu a putut fi separată stratigrafic la Mîndrișca și Răcăciuni.

⁷ Materialul în Muzeul din Piatra Neamț, foarte asemănător cu acela de la Mîndrișca și Răcăciuni.

⁸ Săpături inedite C. Matasă. Materialul rezultat aparține fazei Monteoru Ic₃.

⁹ Informație I. Nestor și Z. Székely. Se poate paraleliza cu faza Ic₃ de la Monteoru.

¹⁰ Recent a apărut un vas monteorian dintr-o fază mai tîrzie, la Traian, cf. H. Dumitrescu, în *Materiale*, III, 1957, p. 124, fig. 6.

¹¹ Stațiunea a fost sondată de R. Vulpe în 1937. În 1959 s-au inițiat săpături pe scară mai întinsă de către subsemnatul în colaborare cu M. Zamoșteanu de la Muzeul arheologic din Piatra Neamț. Cioburi de tip Costișa au fost strînse de M. Zamoșteanu la Borlești (Runcu), «*Lutărie*» (P. Neamț) și Bălănești (r. P. Neamț).

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 35, fig. 22.

¹³ *SCIV*, III, 1952, p. 90, fig. 5.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ НА СРЕДНЕМ ТЕЧЕНИИ Р. СЕРЕТА (шурфовки в Мындришке и Рэкэчуни, обл. Бакэу)

РЕЗЮМЕ

Прежде всего автор описывает материалы, добытые в процессе небольших шурфовок, проводившихся в 1951 г. на поселениях бронзового века в Мындришке и Рэкэчуни. Оба населенных пункта расположены по среднему течению Серета, между городами Бакэу и Аджуд. Материалы находятся в Национальном музее древностей г. Бухареста.

В Мындришке над докукutenским слоем обнаружен горизонт обитания культуры Монтеору (фаза I C₃) (прим. 9).

В Рэкэчуни заложили шурф в цитадели обширной укрепленной стоянки культуры Монтеору (рис. 2), высоко расположенной в самом узком месте долины Серета. Культурный слой толщиной в 0,35—0,40 м, вероятно, состоит из двух горизонтов культуры Монтеору: фазы I C₃ и I C₂.

В заключение автор описывает поселения, где были найдены материалы указанных фаз культуры Монтеору. Он полагает, что эта культура проникла в Молдову вместе с фазой I C₃ и развивалась в начале бронзового века как местный облик, главной характерной чертой которого является врезанный орнамент по технике *Furchenstich* (см. прим. 30—36).

Начальный период культуры Монтеору еще не был отождествлен в Молдове к северу от долины Бистрицы. Здесь, на севере и западе Молдовы, еще с середины бронзового века развивается новая культурная группа, идентифицированная в 1959 г. при раскопках в Костице (р-н Бухуши) (см. прим. 38). Эта культурная группа свидетельствует о наличии связи с Белопоцотской культурой из западной Подольи и содержит многочисленные элементы, содействовавшие сложению культуры Ноау.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Неолитическая керамика в Мындришке.
 Рис. 2. — Крепость в Рэкэчуни; видны оба защитных рва.
 Рис. 3. — Край сосуда из Мындришки и Рэкэчуни. Культура Монтеору, фаза IC₃.
 Рис. 4. — Культура Монтеору; фаза IC₃. Мындришка: 4, 5, 7, 12; остальное относится к Рэкэчуни.
 Рис. 5. — Край сосудов из Мындришки и Рэкэчуни. Культура Монтеору; фаза IC₃.
 Рис. 6. — Культура Монтеору; фаза IC₃: 1—8, 9—15, 18, 22, 23, 26—28, 31—33; фаза IC₂: 16, 17, 21, 24, 25. Мындришка: 1—3, 5, 8, 10—12, 14—16, 20, 22, 26—29, 31—33; Рэкэчуни: 4, 6, 7, 9, 13, 17—19, 21, 23—25, 30.
 Рис. 7. — Рэкэчуни, культура Монтеору; фаза IC₃: 2, 4, 5; фаза IC₂: 1, 3.
 Рис. 8. — Рэкэчуни. «Аскос» фазы IC₃ или IC₂ культуры Монтеору.

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE COURS MOYEN DU SÉRET

(Sondages de Mindrișca et de Răcăciuni, rég. de Bacău)

RÉSUMÉ

Le matériel présenté provient des sondages effectués en 1951 dans les stations de l'âge du bronze de Mindrișca et de Răcăciuni, situées sur le cours moyen du Săret, entre Bacău et Adjud. Il se trouve maintenant au Musée National des Antiquités de Bucarest.

A Mindrișca on a découvert, au-dessus d'une couche précucuténienne, un niveau d'habitat appartenant à la civilisation de Monteoru, phase IC₃ (note 9).

Le sondage de Răcăciuni a été pratiqué dans l'acropole d'une vaste station fortifiée appartenant à la civilisation de Monteoru (fig. 2). Cette acropole domine une sorte de défilé de la vallée du Săret. La couche de civilisation de la place, épaisse de 0^m,35—0^m,40, est probablement formée de deux niveaux, appartenant l'un à la phase Monteoru Ic₃, l'autre à la phase Ic₂.

L'auteur énumère les établissements de Moldavie où l'on a trouvé des matériaux appartenant à ces phases de la civilisation de Monteoru. Il en déduit que cette civilisation aurait pénétré en Moldavie avec la phase Ic₃, se développant au début de l'âge du bronze avec un aspect local, dont l'élément le plus caractéristique est la décoration par incisions du type *Furchenstich* (voir notes 30—36).

Les phases primitives de la civilisation de Monteoru n'ont pas encore été découvertes, en Moldavie, au nord de la vallée de la Bistrița. Il est probable que, dans le nord et l'ouest de la Moldavie, un nouveau groupe culturel se développe dès le début de l'âge du bronze. C'est le groupe identifié en 1959 par les fouilles de Costișa, distr. de Buhuși (v. note 38). Il présente des rapports avec l'aspect de Bielopotok de l'ouest de la Podolie et contient un grand nombre des éléments qui ont contribué à la formation de la civilisation de Noua.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Céramique néolithique de Mindrișca.
 Fig. 2. — Station fortifiée de Răcăciuni; on distingue les deux fossés de défense.
 Fig. 3. — Rebords de vases de Mindrișca et de Răcăciuni. Civilisation de Monteoru, phase Ic₃.
 Fig. 4. — Civilisation de Monteoru, phase Ic₃: 4, 5, 7, 12, Mindrișca; le reste, Răcăciuni.
 Fig. 5. — Rebords de vases de Mindrișca et de Răcăciuni. Civilisation de Monteoru, phase Ic₃.
 Fig. 6. — Civilisation de Monteoru: 1—8, 9—15, 18, 22, 23, 26—28, 31—33, phase Ic₃; 16, 17, 21, 24, 25, phase Ic₂. — 1—3, 5, 8, 10—12, 14—16, 20, 22, 26—29, 31—33, Mindrișca; 4, 6, 7, 9, 13, 17—19, 21, 23—25, 30, Răcăciuni.
 Fig. 7. — Răcăciuni, civilisation de Monteoru: 2, 4, 5, phase Ic₃; 1, 3, phase Ic₂.
 Fig. 8. — Răcăciuni. « Askos » de la phase Ic₃ ou Ic₂ de la civilisation de Monteoru.

DATE NOI CU PRIVIRE LA DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA TĂUTEU

(r. Marghita, reg. Crișana)

În toamna anului 1940 a intrat în colecțiile Muzeului Național de Antichități un lot format din 16 obiecte de bronz, dintre care 13 întregi și 3 fragmentare, de la începutul Hallstattului, care a fost achiziționat de la I. Vendelin¹. Acesta le-a cumpărat în același an de la un colecționar și negustor de antichități din Oradea, care i-a indicat ca proveniență localitatea Terebeș, fără de nici o altă specificare.

De la început ni s-a părut suspectă această indicație vagă asupra provenienței obiectelor. Aceasta cu atât mai mult cu cât în nordul Transilvaniei se cunosc trei localități cu numele maghiar Terebes, dintre care două, Kraszna-Terebes (Terebești), mai înainte Tőke-Terebes², și Tur-Terebes (Turul)³ se află în regiunea Maramureș, iar a treia, numită simplu Terebes (Chiribiș)⁴, este în regiunea Crișana, la cca. 6 km nord de comuna Tăuteu (Tóti), unde s-a descoperit în anul 1934 un depozit de bronzuri de la începutul Hallstattului. Depozitul acesta, după confiscare, a fost predat fostei Case Naționale din Oradea Mare, care în urma intervențiilor oficiale l-a trimis Muzeului Național de Antichități, unde a fost studiat și apoi publicat de către Vl. Dumitrescu⁵. O prezentare sumară a aceluiași depozit a fost făcută și de prof. Fr. Ardos din Oradea⁶. Din aceste publicații rezultă că depozitul de la Tăuteu conținea 27 obiecte întregi și fragmentare de bronz, cinci verigi de aur, un vas mic de lut ars și un vas mai mare tot de lut ars, din care s-au găsit numai 11 fragmente.

¹ Aceste obiecte de bronz se păstrează astăzi în colecțiile Institutului de arheologie din București (nr. inv. IV, 5 374—5 389).

² Silvestru Moldovan și Nicolae Togan, *Dictionarul numirilor de localități cu populațiune romină din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ed. a II-a, Sibiu, 1919, p. 180.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 45. Satul Chiribiș (Therebes, Terebes), din vechiul comitat Solnocul de mijloc (Közep-Szolnok), apare pomenit pentru prima dată în documente în anul 1461 (cf. V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 38).

⁵ Vladimir Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 225 și urm. Numirea justă a localității Tăuteu, nu Tăuteni, cum a apărut la Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, și Roska Márton, *Repertórium*, I, p. 292. Tot în comuna Tăuteu s-au mai descoperit trei topoare de aramă (*ibid.*), dintre care unul cu tășurile dispuse cruciș a fost citat și de I. Nestor, în *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22 *BerRGK*, 1932, p. 77.

⁶ Ardos Frideric, *Date arheologice privitoare la Oradea și jud. Bihor*, Oradea, 1936, extras din *Familia*, III (1936), 4, p. 12.

În afară de aceasta, în urma unor sugestii primite de la prof. I. Nestor și a unor informații verbale obținute de la Fr. Ardos, relativ la depozitul de la Tăuteu, am înclinat să credem că obiectele atribuite Terebes-ului n-ar reprezenta în realitate decât o parte din depozitul de la Tăuteu, care din cauza pieselor de bronz mai masive ar fi fost sustrasă de la confiscare. Aceste obiecte ar fi fost vândute ulterior negustorului din Oradea, indicându-se apoi ca loc de găsim, de vânzător sau de către acesta, localitatea Terebes și nu Tăuteu, pentru a se evita eventualele complicații ce ar fi rezultat din nepredarea lor la timp forurilor în drept.

Examinînd la Muzeul Național de Antichități cele două loturi de bronzuri de la Tăuteu și « Terebes » am constatat că ele se aseamănă prin următoarele caracteristici: patina verzuie cu două nuanțe, verde deschis și verde închis, puncte și porțiuni albastrii de la oxidare, resturi de pămînt brun-podzolit și urmele raderii cu cuțitul pentru îndepărtarea patinei. Din cauza unei mai mari frecări, punctele și porțiunile albastrii de pe lotul de bronzuri de la Tăuteu au fost uneori desprinse de pe obiecte, rămînînd numai urmele lor. În cazul cînd patina a fost total îndepărtată, ca la o brățară de la Tăuteu, nu putem fi siguri dacă piesa respectivă aparține depozitului sau a fost introdusă fortuit în inventarul lui de către aceia de la care s-a confiscat împreună cu restul obiectelor.

La caracteristicile comune amintite se adaugă și mica depărtare pe teren, numai de cîțiva kilometri, între Tăuteu și Chiribiș (Terebes), care s-ar putea invoca ca un argument în plus pentru originea comună a celor două loturi. Aceasta cu atît mai mult cu cît obiectele atribuite Terebes-ului și din punct de vedere tipologic puteau foarte bine să fi fost găsite împreună cu cele din depozitul de la Tăuteu, formînd astfel laolaltă un depozit normal de bronzuri din această regiune.

În afară de această ipoteză, care ni se pare cea mai plauzibilă, nu era exclusă nici posibilitatea ca bronzurile noastre să provină chiar de la Terebes (Chiribiș), reprezentînd un mic depozit al unui turnător local, sau să se fi găsit într-una din cele două localități menționate mai sus din regiunea Maramureș, ceea ce părea mai puțin probabil, din cauza distanței mai mari față de Oradea, unde au fost cumpărate de I. Vendelin.

În acest stadiu al cercetărilor părea mai sigură constatarea făcută la Muzeul Național de Antichități, potrivit căreia, după anumite caracteristici comune amintite mai sus, toate bronzurile atribuite Terebes-ului ar fi provenit din depozitul de la Tăuteu.

Numai printr-o cercetare la fața locului s-ar fi putut stabili care este adevărata proveniență a lotului de bronzuri atribuit Terebes-ului.

Din împrejurări independente de voința noastră, această cercetare nu s-a putut face decât în toamna și iarna anului 1945. Astfel, în intervalul de la 13 noiembrie la 14 decembrie 1945, cu fonduri puse la dispoziție de Muzeul Național de Antichități și Seminarul de arheologie și preistorie de la Facultatea de litere și filozofie din București, s-a întreprins o cercetare pe teren la Tăuteu și în alte localități din regiunile Crișana și Maramureș, pentru a se verifica pe de o parte informațiile ce le deținem în legătură cu depozitul de la Tăuteu și eventual a se găsi alte piese din inventarul acestui depozit, iar de pe alta posibilitatea ca

lotul atribuit Terebes-ului să fi fost descoperit într-una din localitățile amintite din regiunile Crișana și Maramureș¹.

Înainte de deplasarea pe teren, la București, Fr. Ardos, care a fost la Tăuteu în 1936, strângând cu acest prilej câteva din fragmentele ceramice ale vasului în care ar fi fost găsit depozitul, ne-a informat relativ la locul descoperirii depozitului de la Tăuteu și la împrăștierea lui de către descoperitor. Amănuntele destul de precise în legătură cu risipirea depozitului ne-au fost foarte utile în cercetările întreprinse atât la Tăuteu și Marghita (raionul Marghita), cât și la Curtiușeni (raionul Săcueni). În schimb, indicațiile lui Fr. Ardos, publicate și confirmate nouă și verbal, relativ la locul de găsim al depozitului de la Tăuteu², fiind prea vagi, se impunea neapărat o determinare cât mai exactă a acestui loc.

Cu prilejul cercetărilor efectuate s-au precizat condițiile de găsim ale depozitului de la Tăuteu, înlăturându-se ipoteza, de altfel justificată atât timp cât nu se făcuse o cercetare la fața locului, că piesele acestui depozit publicat de Vl. Dumitrescu s-ar fi putut să provină din mai multe locuri, deoarece au fost confiscate de la anumiți negustori³.

Astfel, din informațiile obținute la fața locului, rezultă că în septembrie 1934, în timp ce locuitorul Bálogh Fr. din comuna Tăuteu strângea porumbul la câmp, fiul său Francisc, pe atunci în vîrstă de 10 ani, jucîndu-se pe izlazul comunei de pe dealul Szállás, unde era cu vitele la păscut, a văzut pe panta sudică a dealului spălat de apă, la cca. 600 m sud-vest de marginea comunei Tăuteu, o « sîrmă de bronz de formă rotundă », care ar fi fost torsionată și cu capetele răsucite în spirală. Scormonind imediat pămîntul în jurul acestei piese, la numai 5 cm adîncime a dat peste un vas mare de lut ars, spart, de formă și dimensiuni neprecizate, în care ar fi zăcut obiectele de bronz fără nici un aranjament. Tot în acest vas ar fi fost așezat și un alt vas mic de lut ars, în care erau depozitate într-un praf de culoare albicioasă cinci verigi de aur. Venind și tatăl băiatului la locul descoperirii, au adunat toate obiectele de bronz și de aur, ca și vasul mic de lut, lăsînd pe loc numai fragmentele ceramice din vasul mai mare, care au fost strînse în parte ulterior în 1936 de Fr. Ardos și în 1945 de autorul acestui articol. Apoi Bálogh tatăl și fiul, pentru a fi siguri că n-au mai rămas și alte obiecte pe locul descoperirii, au scormonit pămîntul în jurul acestui loc, nemaigăsind acolo nimic. După ce au plecat acasă, locuitorul Solyom Pál, care avea pămînt pe locul Véresz Tök din față, a săpat și el pe locul descoperirii și deși a ciuruit pămîntul, ca să nu-i scape nimic, n-a avut nici un rezultat.

După cîteva zile de la data descoperirii depozitului, au fost vîndute la Marghita întîi obiectele de bronz și apoi cinci verigi de aur, nereușindu-se să se achiziționeze decît lotul de bronzuri și verigele de aur publicate de Vl. Dumitrescu. În schimb, bronzurile mai masive, care ar reprezenta tocmai lotul atribuit Terebes-ului, n-au fost recuperate decît mai tîrziu, dîndu-li-se ca loc de găsim localitatea Terebes, din apropiere de Tăuteu, pentru a se elimina orice legături cu descoperirea de la Tăuteu.

Deci, indiferent de felul cum au ajuns cele 16 obiecte de bronz în posesia negustorului din Oradea, în urma cercetărilor întreprinse la fața locului s-a stabilit

¹ În tot timpul acestei cercetări pe teren, completată cu studii de specialitate în directă legătură cu ea în unele din muzeele din Transilvania și Banat,

am fost ajutat de Corneliu Mateescu.

² Ardos Frideric, *op. cit.*, p. 12.

³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 225, nota 2.

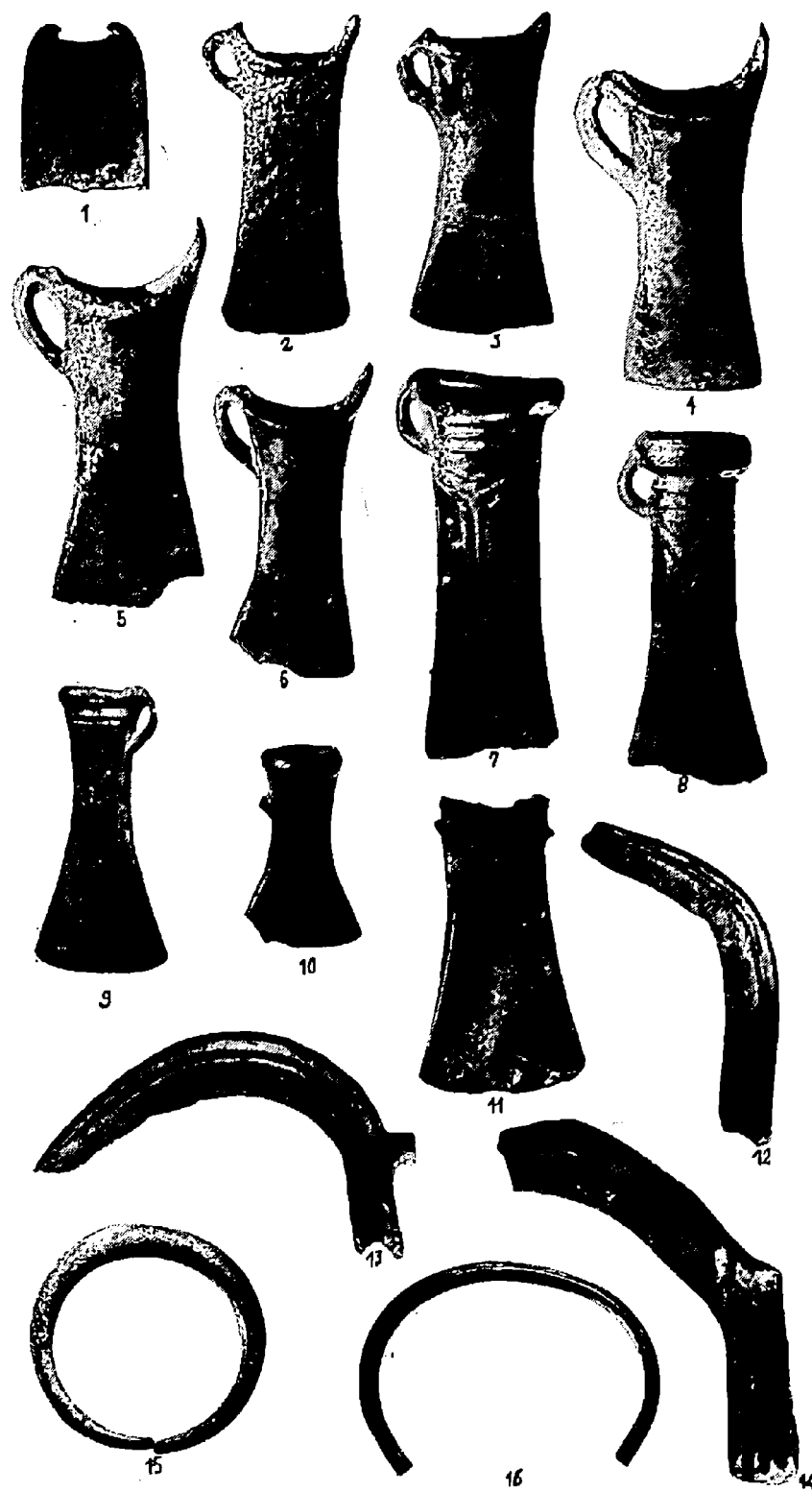


Fig. 1

în mod sigur că ele fac parte din depozitul de la Tăuteu, neputînd proveni din nici una din cele trei localități cu numele de Terebes amintite mai sus.

În acest fel se confirmă observațiile făcute la Muzeul Național de Antichități asupra caracteristicilor celor două loturi de obiecte (identitatea patinei, a punctelor și petelor albastrii de la oxidare, a urmelor de pămînt și a modului de curățire și avariere) cu rezultatele investigațiilor de pe teren.

Lucrul nostru ar fi fost mult ușurat și eventual s-ar mai fi găsit și altceva din inventarul depozitului dacă s-ar fi făcut o cercetare de acest fel la fața locului în 1935, imediat după ce Muzeul Național de Antichități a intrat în posesia obiectelor de bronz și aur din depozitul de la Tăuteu, expuse pînă atunci, după confiscare, în colecțiile arheologice ale Casei Naționale din Oradea Mare.

Cu prilejul cercetărilor recente la fața locului, pe lîngă faptul că s-au notat împrejurările în care s-a găsit depozitul de la Tăuteu, s-a determinat printr-un mic sondaj și locul exact al descoperirii. Acesta se afla pe panta sudică a dealului Szállás, astăzi izlaz comunal, la cca. 600 m nord de ultimele case din marginea de sud-vest a comunei Tăuteu și la 120 m nord de bucla pîriului Szállás, aproximativ în fața proprietății lui Solyom Pál de pe dealul Véresz Tök. La cca. 250 m spre vest, locul este mărginit de pădurea comunală mai deasă, iar la nord de copacii mai răzleți din aceeași pădure, care coboară de pe creasta dealului Szállás pînă la 50 m de acest loc. Numai spre est și sud locul este deschis. Față de valea deschisă și mai largă a Bistrei, acest loc se află pe o vale secundară și mai dosită, care se afundă spre vest și sud-vest.

Pentru a mai găsi ceva din fragmentele vasului de lut ars, în care ar fi zăcut depozitul, și eventual și din inventarul depozitului, s-a săpat în panta sudică a dealului Szállás un șanț de 6,60 m × 2 m, orientat NNE—SSV, adînc de 0,50 m la capătul lui nordic și de 0,20 m la cel sudic, obținîndu-se în acest fel o suprafață plană. S-a căutat să se cuprindă în acest șanț atît locul descoperirii depozitului și al săpăturilor lui Fr. Bálogh și Solyom Pál, cît și pămîntul de azvîrlitură de la săpăturile acestora aruncat în vale. Cu acest prilej s-au găsit în pămîntul de azvîrlitură brun-podzolit 11 fragmente mici din vasul amintit și un bulgăre mic de patină de culoare verde deschis. De altfel urme de patină s-au mai observat și pe cîteva bulgări de pămînt. Deci nu mai poate fi nici o îndoială asupra locului exact al descoperirii depozitului de bronzuri de la Tăuteu.

Cercetîndu-se atent regiunea din jurul locului descoperirii, nu s-au mai găsit fragmente ceramice, iar în săpături nu s-au observat urmele vreunui strat arheologic. Rezultă, deci, că pe acest loc nu a existat vreo așezare și că fragmentele ceramice adunate de Fr. Ardos provin din vasul amintit, care n-a fost ridicat de către descoperitori ¹.

În schimb, în hotarul comunei Tăuteu și nu departe de locul descoperirii depozitului, pe versantul de SSE al dealului Telek Mezö a existat o așezare de la începutul epocii migrațiilor, în cuprinsul căreia, alături de numeroase fragmente ceramice și mai multe obiecte mici de fier și bucățele de ceramică arsă din această epocă, s-au mai găsit și cîteva fragmente de topoare de piatră dintr-o

¹ Fr. Ardos a donat în anul 1943 Muzeului Național de Antichități un fragment ceramic hallstattian dintr-un vas mai mare care ar fi fost găsit

de către el pe locul descoperirii depozitului de la Tăuteu.

fază neprecizată a orînduirii comunei primitive¹. Toate aceste materiale, ca și acelea găsite pe locul descoperirii depozitului, au fost aduse la Muzeul Național de Antichități.

★

Depozitul de la Tăuteu, după completarea sa cu încă 16 piese de bronz din lotul atribuit Terebes-ului, cuprinde acum în total 43 obiecte întregi și fragmentare de bronz, 5 verigi de aur, un vas mic de lut ars și 22 fragmente ceramice neîntregibile dintr-un vas mai mare de lut ars cu lustru și proeminente, lucrat dintr-o pastă arsă potrivit, de culoare închisă (specia negru-brun), cu cioburi pisate și pietricele în compoziția ei². Sînt indicii, după cum s-a putut deduce din cele de mai sus, că din acest depozit au mai făcut parte și alte piese care nu au mai putut fi găsite.

Din inventarul obiectelor de bronz al acestui depozit, întregit cu lotul de bronzuri publicat de Vl. Dumitrescu, fac parte următoarele piese: 1 fragment de topor cu aripioare mediane, 6 celturi cu gura concavă, 4 celturi întregi cu marginea mai mult sau mai puțin îngroșată la exterior și uneori cu decor plastic la partea superioară a corpului toporului, 1 fragment de celt decorat, 2 seceri cu buton, 2 seceri cu limba la mîner, dintre care una cu început de prăg pe spinarea îngroșată, 1 cuțit cu limba la mîner și lama tăișului ușor arcuită, 4 lame de fereastră din 11 fragmente, 2 vîrfuri de lamă de întrebuintare neprecizată, dintre care unul cu o nervură mediană pe una din fețe, 12 brățări deschise întregi și fragmentare, de formă oval-rotundă sau ovală, din bară de secțiune ovală, rotundă sau plan-convexă, de aceeași grosime sau uneori îngustată la capete, nedecorată sau decorată cu creștături sau cu motive din benzi de linii verticale sau unghiulare, însoțite uneori de hașuri oblice sau orizontale, 1 fragment dintr-o bară subțire de secțiune rotundă, 2 butoni și 5 bucăți de metal brut, care au fost numai amintite de Vl. Dumitrescu, fără a fi reproduse și descrise³.

În cele ce urmează vom prezenta numai cele 16 obiecte de bronz din lotul achiziționat în 1940 de Muzeul Național de Antichități, care completează inventarul cunoscut al depozitului de la Tăuteu.

1. Partea superioară a unui topor cu aripioare mediane și cu « creștătură italică » pe ceafă, rupt din vechime (fig. 1/1 și fig. 5/1).

D i m e n s i u n i. Lungimea maximă 5,8 cm; lățimea maximă în dreptul cefii 3,4 cm, iar în dreptul aripioarelor 4,5 cm; grosimea pe mijlocul cefii 0,7 cm și pe mijlocul laturii rupte de jos 0,9 cm.

2. Celt cu gura concavă, pliscul dezvoltat și secțiunea corpului aproape rectangulară (fig. 1/2 și fig. 2/1). La exterior, din cauza unei oxidări neegale,

¹ Identificarea acestei așezări s-a făcut cu ajutorul locuitorului Fr. Bălogh din Tăuteu.

² Două din fragmentele ceramice amintite de Vl. Dumitrescu (*op. cit.*, p. 233) prezintă câte o proeminență organică în tehnica « au repoussé », dintre care una este încadrată de câteva linii paralele incizate.

³ În legătură cu inventarul lotului de obiecte, intrat mai de mult în colecțiile Muzeului Național de Antichități, Vl. Dumitrescu (*op. cit.*, p. 288) menționează 21 fragmente de lame, care aparțin la 7 cuțite. În inventarul Muzeului Național de Anti-

chități erau înregistrate numai 15 fragmente, majoritatea din lame de fereastră, care corespund cu cele prezentate de noi și în parte cu piesele reproduse de Vl. Dumitrescu (*ibidem*, fig. 3), din care lipsește numai un singur exemplar. În ceea ce privește cele cinci bucăți de metal brut, trei dintre ele mai mari și de formă ovală neregulată au capetele tăiate, probabil pentru a fi folosite pentru turnat, iar alte două, mai mici și întregi, prezintă puncte albastre de la oxidare, precum și urmele acestora, ca și majoritatea pieselor de bronz din cele două loturi care compun depozitul de la Tăuteu.

prezintă un aspect foarte zgrunțuros, spre deosebire de pereții golului din interior, care sînt netezi. Toarta este formată dintr-o bară neegal de groasă de la turnat. Nu a fost ornamentat.

D i m e n s i u n i. Lungimi maxime, plisc-tăiș 11 cm, extremitatea opusă pliscului-tăiș 10,8 cm, buza-tăiș 9,6 cm × 2,9 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 3,6 cm × 2,9 cm; lățimea și grosimea toporului la mijloc 3,2 cm × 2,1 cm; lățimea tăișului pe coardă 4,1 cm; adîncimea golului din interior față de buză 6,8 cm.

3. Celt cu gura concavă, pliscul rotunjit dezvoltat și secțiunea corpului ovală (fig. 1/3 și fig. 2/2). Pe una din fețele toporului și cam la mijlocul ei este o ușoară adîncitură provocată de o lovitură, patina fiind aici sărită. Tăișul ușor convex prezintă pe o porțiune din lungimea lui mai multe știrbituri vechi. Toarta, de secțiune rombică, este constituită dintr-o bară formată din două jumătăți, care se suprapun exact numai la capătul de sus. Cele două laturi înguste ale corpului toporului, începînd cu 8 mm sub plisc și imediat de sub baza torții pînă la tăiș, prezintă cîte o bandă în relief ușor, în formă de « scut », ale cărei capete superioare nu coincid. Una din fețele late ale toporului este netedă, cealaltă însă dimpotrivă prezintă la partea inferioară a corpului toporului urma unui prag în relief ușor, sub care sînt vizibile, pe lama dinspre tăiș, urmele clare ale unei ciocăniri.

D i m e n s i u n i. Lungimi maxime: plisc-tăiș 11 cm; extremitatea opusă pliscului-tăiș 10,5 cm, buza-tăiș 10,2 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 3,6 cm × 2,8 cm; lățimea și grosimea toporului la mijloc 3,2 cm × 2 cm; adîncimea golului din interior 6,4 cm.

4—6. Trei celturi cu gura concavă, pliscul mult dezvoltat și secțiunea corpului ovală (fig. 1/4—6 și fig. 2/3—5). Două dintre exemplarele acestei variante au cîte un colț al tăișului rupt din vechime (fig. 1/5—6 și 2/4—5). În afară de aceasta, unul din exemplare (fig. 1/5 și fig. 2/4) mai prezintă pe tăiș cîteva știrbituri recente. Torțile alungite, de secțiune rombică, sînt formate din bare mai lungi, îndoite mai mult sau mai puțin brusc la partea superioară și apoi elegant arcuite. Unul din aceste trei celturi prezintă pe toată lungimea celor două laturi înguste cîte o bandă în relief ușor arcuită spre exterior, ale cărei margini la capătul de sus de pe latura posterioară sînt neunite, prelungindu-se pînă la gura toporului (fig. 1/6 și fig. 2/5). Pe celelalte două exemplare nu mai este atît de vizibilă bandă în relief ușor de pe latura îngustă posterioară, fiind distrusă în parte probabil din cauza oxidării, a cărei acțiune s-a manifestat și pe latura îngustă anterioară, făcînd aproape să dispară conturul bandei în relief.

D i m e n s i u n i. Nr. 4 (fig. 1/4 și fig. 2/3), lungimi maxime: plisc-tăiș 12,5 cm, extremitatea opusă pliscului-tăiș 11,9 cm, buza-tăiș 11 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 4,8 cm × 2,9 cm; lățimea și grosimea corpului la mijloc 3,5 cm × 2,4 cm; lățimea tăișului pe coardă 4,7 cm; adîncimea golului din interior 6,1 cm.

Nr. 5 (fig. 1/5 și fig. 2/4), lungimi maxime: plisc-tăiș 13,5 cm; extremitatea opusă pliscului-tăiș 11,7 cm; buza-tăiș 11 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 5 cm × 3 cm; lățimea și grosimea toporului la mijloc 3,6 cm × 2,2 cm; lățimea tăișului întregit pe coardă 5,4 cm; adîncimea golului din interior 6,1 cm.

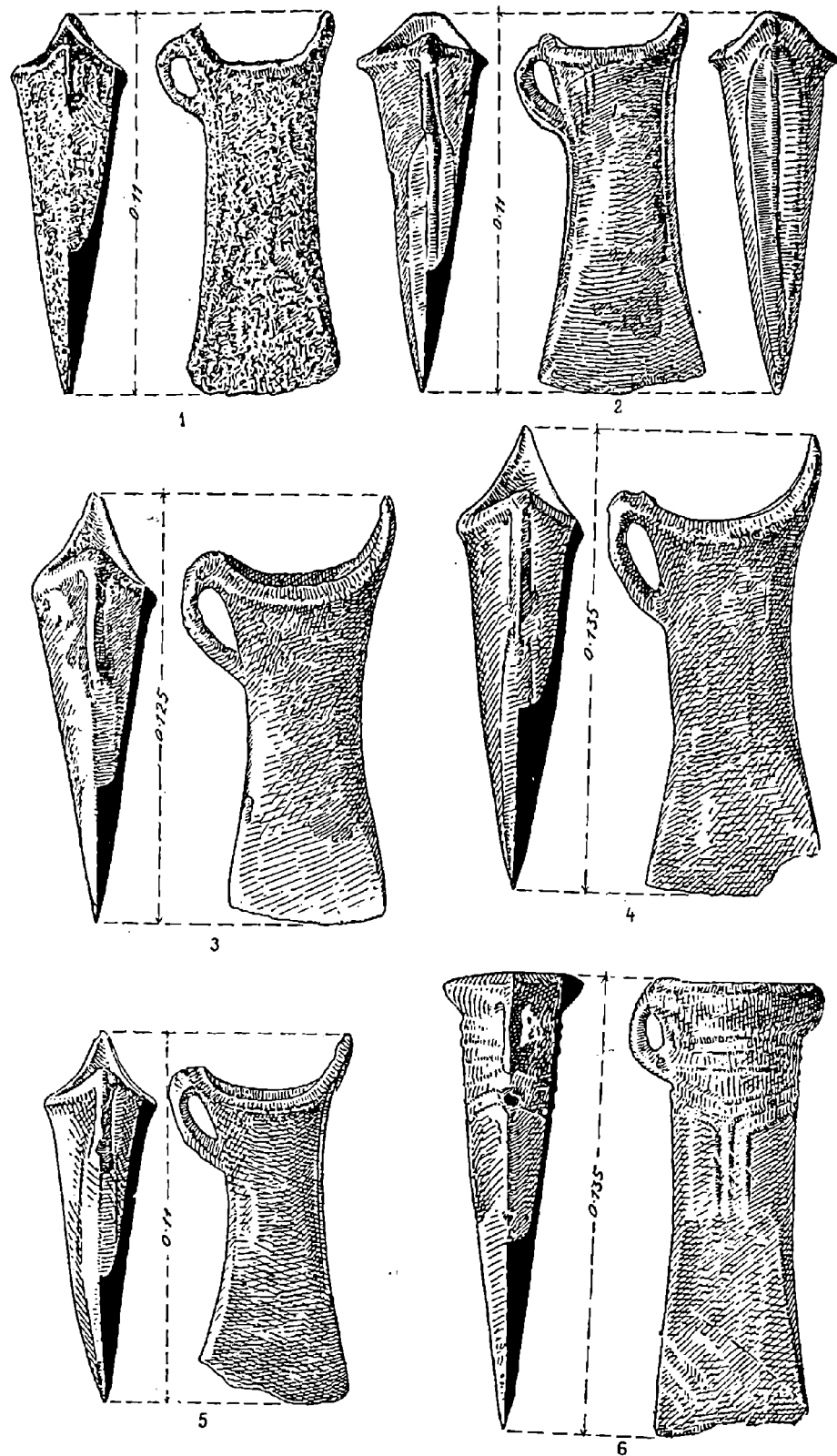


Fig. 2

Nr. 6 (fig. 1/6 și fig. 2/5), lungimi maxime: extremitatea opusă pliscului-tăiș 9,7 cm, buza-tăiș 9,2 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 4 cm × 2,7 cm; lățimea și grosimea toporului la mijloc 2,9 cm × 1,8 cm; lățimea tăișului întregit pe coardă 4,6 cm; adâncimea golului din interior 5,3 cm.

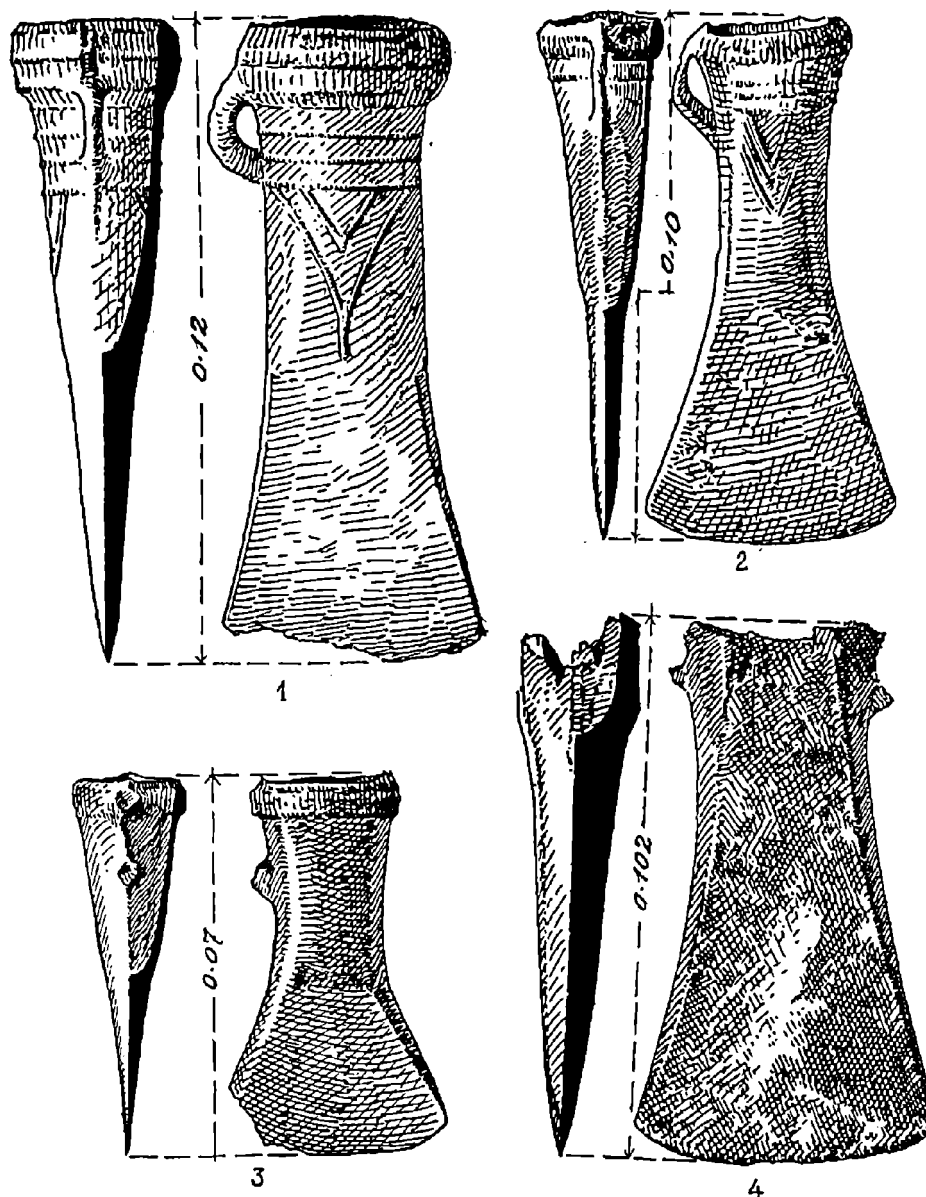


Fig. 3

7. Celt cu marginea îngroșată în afară și ușor alungită în formă de pîlnie, masiv și cu profilul zvelt (fig. 1/7 și fig. 2/6). Marginea buzei este ușor teșită oblic în chip neegal, mai ales pe o porțiune, care din cauza unei ciocănituri mai puternice s-a turtit, prezentînd la capătul opus torții o crăpătură lungă de cca 1 cm. Corpul toporului, de secțiune ovală, este aproape drept. Lama toporului dinspre tăiș puțin lărgită și aproape de aceeași lungime cu corpul toporului se

deosebește clar de acesta printr-o ușoară sugrumare. Tăișul prezintă rupturi vechi și noi pe toată lățimea lui. În afară de aceasta, pe una din fețe și pe o latură îngustă a lamei dinspre tăiș mai sînt cîteva cioplituri noi, precum și unele crăpături înspre tăiș, mai ales pe una din fețele acestei lame. O ușoară adîncitură de pe decorul din bandă verticală cu dungi în relief se datorește unor lovituri ulterioare. Toarta, din bara de secțiune rombică și neegal de groasă de la turnat, este fixată de marginea teșită a buzei și corpul toporului, fiind îndoită aproape semicircular. La același nivel, pe ambele dungi de la turnat ale laturilor înguste, și anume cu 6 mm mai jos de buza torții și cu 3,5 cm sub marginea teșită a capătului buzei opus torții, pereții toporului sînt perforați cu cîte un orificiu, mai larg și rotund pe fața interioară a peretelui și mai îngust și oval pe cea exterioară. Ramele acestor două orificii au fost ciocănite la exterior o dată cu dunga de la turnat.

Ambele fețe ale toporului sînt decorate cu cîte o bandă orizontală din trei linii în relief, întrerupte în dreptul torții. Sub această bandă orizontală se afla o alta arcuită și continuă, formată tot din trei linii în relief, dintre care ultima are capetele deschise și îndoite în jos, cuprinzînd la mijloc o linie verticală, care începe imediat de sub locul de maximă arcuire a liniei a doua din banda arcuită. Din această combinație se naște astfel o a treia bandă, de data aceasta verticală, formată tot din trei linii în relief și paralelă cu marginile înguste ale toporului.

Dimensiuni. Lungimea maximă: marginea teșită-tăiș 13,5 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 3,6 cm \times 2,8 cm; lățimea și grosimea părții superioare a lamei dinspre tăiș, imediat sub locul unde se termină banda verticală a decorului, 3,6 cm \times 1,6 cm; lățimea tăișului spart, pe coardă, 4,6 cm; adîncimea golului din interior față de marginea teșită mai înaltă 8,1 cm.

8. Celt cu marginea îngroșată în afară în formă de manșon (fig. 1/8 și fig. 3/1). Topor de aspect mai puțin masiv și cu profilul mai zvelt decît al exemplarului precedent. Buza este ciocănită. Corpul toporului de secțiune ovală este drept pînă la locul unde începe a se detașa printr-o ușoară sugrumare lama dinspre tăiș, care este mai lată și ceva mai lungă decît corpul toporului și prezintă pe tăiș cîteva spărturi vechi. Toarta este formată dintr-o bandă de secțiune oval-ascuțită.

Marginea îngroșată a toporului la exterior este ornamentată cu o bandă orizontală din trei linii în relief paralele, întrerupte numai în dreptul torții. Pe corpul toporului decorul este distribuit în două zone, cîte una pentru fiecare față a toporului, despărțite prin două benzi verticale și foarte ușor în relief de pe laturile înguste. În fiecare din aceste zone se afla cîte o bandă orizontală din trei linii în relief, sub care urmează imediat o altă bandă unghiulară constituită numai din două linii ușor concave în relief, dintre care ultima prezintă o mică prelungire în jos.

Dimensiuni. Lungimea maximă: gura-tăiș 12 cm, diametrele deschiderii gurii în interior 3,1 cm \times 2,5 cm; lățimea și grosimea părții superioare a lamei dinspre tăiș 3 cm \times 1,4 cm; lățimea tăișului întregit pe coardă 5 cm; adîncimea golului din interior 6,3 cm.

9. Celt cu marginea îngroșată puțin la exterior (fig. 1/9 și fig. 3/2). Topor de dimensiuni mai mici și cu profilul mai zvelt. Secțiunea corpului ovală. Lama

dinspre tăișul convex, lată și puțin mai scurtă decât corpul toporului, se deosebește bine de acesta printr-o sugrumare de pe fețele late ale toporului. Toarta este formată dintr-o bară de secțiune rombică.

Marginea este decorată cu două linii în relief întrerupte numai în dreptul torții. De fapt decorul acesta contribuie la întărirea marginii la exterior. Partea superioară a corpului toporului, pe fiecare față și pe o întindere mai mică decât la celelalte exemplare, este ornamentată cu câte o bandă orizontală și continuă din trei linii paralele în relief, sub care urmează imediat o altă bandă unghiulară, formată tot din trei linii drepte în relief. În afară de acest decor, ca și la topoarele cu gura concavă, pe cele două laturi înguste se află două benzi în formă de «scut» în relief ușor, simetrice și de aceeași lungime, care încep de la baza torții și cu 1,9 cm mai jos de capătul gurii opus torții și țin până la colțurile tăișului.

Dimensiuni. Lungimea maximă: buza-tăiș 10 cm, lungimea gurii în interior 2,4 cm × 9,9 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 2,4 cm × 2 cm; lățimea și grosimea părții superioare a lamei dinspre tăiș 2,4 cm × 0,9 cm; lățimea tăișului pe coardă 4,7 cm; adâncimea maximă a golului din interior 5,4 cm.

10. Celt cu marginea îngroșată puțin la exterior, de dimensiuni mici și cu profil zvelt (fig. 1/10 și fig. 3/3). Corpul toporului și lama dinspre tăiș prezintă aceleași caracteristici de formă ca și la exemplarul precedent, numai că în raport cu lungimea toporului lama este mult mai lată. Toarta, un colț și o parte din tăiș sînt rupte din vechime. Pe părțile înguste nu sînt «scuturi». Marginea îngroșată este întărită cu trei linii orizontale și paralele în relief, întrerupte în dreptul torții.

Dimensiuni. Lungimea maximă: buza-tăiș 7 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 2,3 cm × 1,8 cm; lățimea și grosimea părții superioare a lamei dinspre tăiș 2,3 cm × 0,7 cm; lățimea tăișului întregit, pe coardă, 4,4 cm; adâncimea maximă a golului din interior 3,6 cm.

11. Fragment din celt masiv și de dimensiuni mari, distrus din vechime și apoi tăiat recent, probabil cu toporul (fig. 1/11, fig. 3/4 și fig. 4). Nu s-a mai păstrat decât ceva din partea inferioară a corpului toporului și toată lama dinspre tăiș, care în raport cu mărimea toporului este destul de zveltă. Trecerea de la corpul toporului la lama dinspre tăiș s-a făcut printr-o sugrumare accentuată vizibilă numai pe fețele late. Pe tăișul ușor convex, care are un colț ascuțit și altul rotunjit, sînt cîteva știrbituri vechi.

Pe ambele fețe ale toporului se văd urmele liniilor în relief ale unui decor, din care s-au păstrat numai capetele inferioare ale «aripioarelor» și ale dungilor împrejmuitoare.

Dimensiuni. Lungimea maximă a fragmentului păstrat 11,1 cm; lățimea și grosimea părții superioare a lamei tăișului 3,4 cm × 1,8 cm; lățimea tăișului pe coardă 5,8 cm.

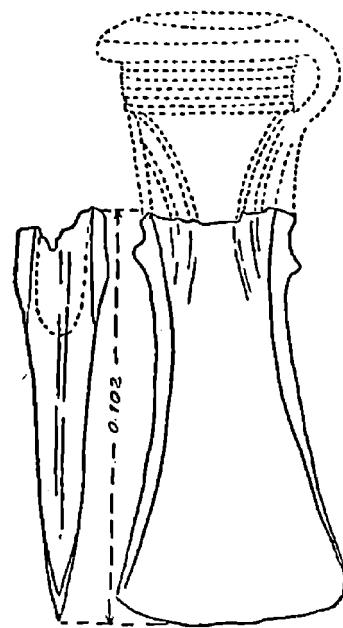


Fig. 4

12. Seceră cu buton în formă de cosor și cu spinarea îngroșată treptat de la vârful lamei pînă la butonul conic de pe baza mînerului (fig. 1/12 și fig. 5/2). Arcuirea lamei, mai puțin accentuată ca la un alt exemplar de seceră de acest tip din depozitul de la Tăuteu¹, începe mai sus de mijlocul lungimii ei. Conturul spinării îngroșate este regulat arcuit în comparație cu acela al tăișului, care este bine ascuțit. În raport cu lungimea secerii lama este îngroșată, mărindu-se puțin lățimea ei numai de la curbura spre baza mînerului. Două linii paralele în relief urmează conturul spinării îngroșate, întărind lama secerii. La baza mînerului, pe dosul lamei, se mai vede un rest din ciotul de la turnat.

D i m e n s i u n i. Lungimea spinării: pe arc 14,4 cm, pe coardă 12,5 cm; lățimea lamei, la vîrf 1 cm; la mijloc 0,35 cm, la baza mînerului 0,45 cm; înălțimea butonului conic 0,55 cm.

13. Seceră cu limba la mîner, arcuită regulat și cu spinarea îngroșată (fig. 1/13 și fig. 5/3). Caracteristic pentru această formă de seceră cu lama îngustă este trecerea foarte lină de la lamă la mîner, neexistînd de fapt un mîner propriu-zis, ci numai o continuare în jos a lamei ușor arcuite. Pe vîrf, o porțiune din tăiș și pe baza mînerului sînt mai multe știrbituri vechi. Ciotul de la turnat, de secțiune plan convexă, s-a păstrat pe spinarea îngroșată la partea superioară a mînerului, corespunzîndu-i în prelungirea de pe dosul lamei o ușoară îngroșare, datorită probabil unei mici cavități de pe capacul forme de turnat. În legătură cu o mai solidă înmănușare nu este exclus ca ciotul de la turnat să fi îndeplinit în acest caz și un rol practic, nu numai decorativ. Tăișul a fost ascuțit prin ciocănire. Lama secerii prezintă, de la vîrf și pînă la baza mînerului, o nervură în relief paralelă cu spinarea și îngroșată în dreptul mînerului pentru a-i întări marginea anterioară. Marginile îngroșate ale mînerului sînt decorate cu creștături oblice.

D i m e n s i u n i. Lungimea spinării: pe arc 19,9 cm, pe coardă 13,1 cm; lățimea lamei: maximă 2,3 cm, la baza mînerului 1,6 cm; grosimea minimă a spinării îngroșate la vîrf 0,2 cm și grosimea maximă a acesteia la mîner 0,45 cm; grosimea laturii anterioare a mînerului 0,35 cm; lungimea, lățimea și grosimea maximă a ciotului de la turnat: 1 cm × 1,3 cm × 0,4 cm.

14. Seceră cu limba la mîner și cu început de prag pe spinarea îngroșată între lamă și mîner (fig. 1/14 și fig. 5/4). Acest exemplar, căruia îi lipsește partea dinspre vîrf, fiind ruptă din vechime, este mult mai masiv în comparație cu secerile precedente și are lama mai puțin arcuită. Partea mînerului se detașează clar de lama secerii printr-un început de prag, obținut atît din forma de turnat, cît și printr-o puternică ciocănire a spinării îngroșate în dreptul capului mînerului, din care motiv s-a ivit pe dosul lamei și în prelungirea marginii spinării o ramă lungă de cca. 4 cm și înaltă de 0,1 cm. O porțiune lătită de pe spinarea îngroșată indică locul ciotului de la turnat. Grosimea mînerului descrește de la cap spre bază, care este ascuțită. În afară de îngroșarea celor două margini, mînerul mai este întărit pe toată suprafața lui cu două nervuri verticale în relief, decorate cu alveole mici, din care se mai disting doar urme vagi. O altă nervură, mai scurtă și arcuită, unește spinarea lamei cu mînerul. Tăișul nu a mai fost ascuțit după turnarea secerii.

¹ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 227, fig. 2/2.

Dimensiuni. Lungimea spinării pe arc 12 cm, pe coardă 10,5 cm; lățimea lamei: la ruptură 2,2 cm, în dreptul ciotului de la turnat 2,8 cm; grosimea spinării îngroșate: la ruptură 0,5 cm, la prag 0,8 cm; lungimile laturilor lungi ale mânerului, de la prag pînă la baza mânerului, 8,6 cm și 7 cm; lățimea bazei mânerului pe coardă 2,3 cm.

15. Brățară oval-rotundă deschisă, nedecorată, din bară masivă îngroșată la mijloc și subțiată treptat înspre capetele ușor suprapuse (fig. 1/15 și fig. 5/6).

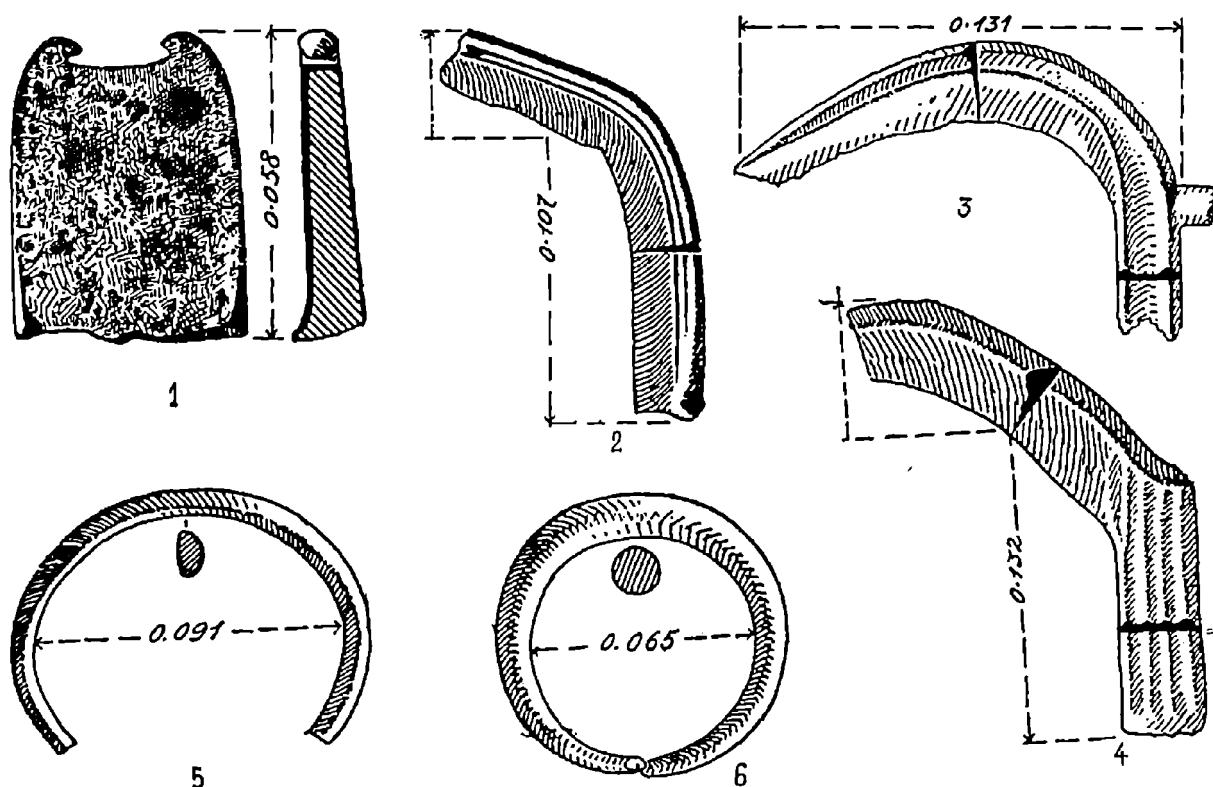


Fig. 5

Bara, de secțiune ovală neregulată, prezintă pe partea interioară două fațete unite în unghi obtuz în dreptul dungii de la turnat, care este puternic ciocănită. Pe unul din capetele brățării s-a păstrat un fragment din ciotul de la turnat.

Dimensiuni. Diametrele interioare 6,5 cm × 6,2 cm; grosimea maximă a barei la mijloc 1,4 cm, iar la capete 0,5 cm.

16. Brățară deschisă și nedecorată, în formă de C, din bară lată și regulată de secțiune plan-convexă, îngustată puțin la unul din capete, atât în lățime cât și în grosime (fig. 1/16 și fig. 5/5).

Dimensiuni. Diametrele interioare 9,1 cm × 6,4 cm; depărtarea dintre capetele deschise 7 cm; lățimea și grosimea barei la mijloc 1,4 cm × 0,65 cm și la capete 1,25 cm × 0,6 cm și 1,3 cm × 0,75 cm.

După prezentarea celor 16 obiecte din depozitul de la Tăuteu, achiziționate în 1940 de Muzeul Național de Antichități, ne vom referi la procedeele tehnice folosite pentru producerea lor.

Astfel, întrucît fragmentul de topor cu aripioare mediane nu prezintă dungile de la turnat și nici urmele de îndepărtarea lor prin ciocănire, netezire sau pilire, s-ar putea presupune că această piesă a fost turnată cu ajutorul procedurii « forme pierdute » cunoscut de obicei sub numele de « à cire perdue » sau « Wachsausschmelzverfahren »¹.

Cu toate acestea, pe baza altor descoperiri de asemenea topoare, precum și a unor forme bivalve de turnat topoare de acest tip, se poate deduce că și pentru turnarea toporului cu aripioare mediane din depozitul de la Tăuteu, s-a întrebuințat procedeul turnării directe a metalului în două valve, probabil printr-un canal din dreptul « creștăturii italice ».

În sprijinul acestei din urmă ipoteze se poate invoca o serie întreagă de topoare cu aripioare mediane, superioare sau finale, care prezintă pe laturile lor înguste urmele dungilor de la turnat. Uneori aceste dungii au fost îndepărtate total prin netezire sau pilire, iar alteori numai parțial. În legătură cu aceasta amintim că pe teritoriul țării noastre cele mai numeroase exemplare de topoare cu aripioare mediane și cu urmele dungilor de la turnat provin din marea turnătorie de la Uioara de Sus (raionul Aiud), care este încă în cea mai mare parte inedită.

De asemenea, se pot cita și forme bivalve de turnat asemenea obiecte². Aripioarele și « creștăturile italice » erau săpate direct în valvele de turnat și numai după aceea, prin ciocănire, li se dădea o formă mai mult sau mai puțin arcuită³, desigur în funcție de o cât mai solidă prindere de mîner, în legătură cu care se explică și pragurile mai mult sau mai puțin dezvoltate, care se întîlnesc destul de des pe acest tip de topoare.

Topoarele cu gura concavă au fost turnate tot direct în forme bivalve de piatră sau lut. Judecînd după resturile din cioturile de la turnat, păstrate de cele mai multe ori pe îndoitura torșilor, rezultă că metalul s-a introdus în forma de turnat printr-un canal săpat oblic în dreptul acestei îndoituri a torșii. După turnare, dungile vizibile pe toate exemplarele au fost mai mult sau mai puțin ciocănite, nefiind total îndepărtate. Apoi, printr-o ciocănire puternică s-au corectat defectele de depășire ale marginilor laturilor înguste, provocate de nepotrivirea perfectă în lungime și lățime a celor două valve.

Astfel, la exemplarul nr. 3 (fig. 1/3 și fig. 2/2), nepotrivirile de la toartă și decor se datoresc suprapunerii greșite a celor două valve, una din ele fiind așezată puțin mai jos decît cealaltă și în același timp deplasată lateral. Din cauza micii nepotriviri la suprapunerea în lungime a valvelor se explică de ce buza, toarta la bază și banda în relief în formă de « scut » sînt ceva mai jos pe o jumătate de topor de cît pe cealaltă. Apoi, din cauza suprapunerii laterale greșite a celor două valve, care au oscilat puțin în jurul gurii ca punct de sprijin, cele două jumătăți ale bandei torșii n-au coincis decît la capetele de sus, lăsînd să se vadă din ce în ce mai mult, înspre bază, din suprafețele netede de coincidență. De asemenea,

¹ Pentru procedeul acesta de turnat în Europa, vezi Alfred Götze, *Bronzeguss*, Ebert, RL, II, 1925, p. 155 și urm.

² De ex. cele șase forme de turnat din bronz de la Țințice sau Horomățice pentru trei topoare cu aripioare mediane, păstrate în secția arheologică a Muzeului Național din Praga (nr. inv. 36 951, 39 432 și 39 433), pe care le-am putut studia datorită amabi-

lității prof. Dr. J. Neustupný, directorul acestei secții, căruia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

³ A. Lissauer, 1. *Dritter Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten*, în *ZfE*, 38, 1906, p. 819.

prin această mișcare laterală s-a provocat o diferență de nivel, mărită treptat spre tăiș, între laturile înguste ale celor două jumătăți de topor. Acest din urmă defect a fost corectat printr-o ciocănire puternică, vizibilă bine pînă astăzi pe exemplarul nostru, suprapunîndu-se în acest loc marginile laturilor înguste.

La exemplarul nr. 5 (fig. 1/5 și fig. 2/4) cele două jumătăți ale torșii nu se suprapun exact la bază pe fața internă, una din ele lăsînd descoperită o porțiune din suprafața de coincidență a celeilalte jumătăți. Defectul acesta nu se datorește unei nepotriviri de la suprapunerea celor două valve, ci faptului că s-a săpat greșit într-una din valve baza unei jumătăți de toartă.

Același procedeu de turnare a metalului direct în forme bivalve s-a întrebuițat și pentru turnarea celturilor cu marginea îngroșată la exterior. Metalul însă nu s-a introdus în forme printr-un canal din dreptul îndoiturii torșii, ca la celturile cu gura concavă, deoarece torșile nu prezintă resturi din ciotul de la turnat. Traseul ușor neregulat al gurii toporului, ca și grupele de ciocănituri de pe el, ne indică că în cele mai multe cazuri metalul s-a introdus în forme printr-un canal oblic de pe acest loc.

Astfel, la exemplarul nr. 7 (fig. 1/7 și fig. 2/6) se observă încă pe gura toporului, în dreptul torșii, locul unde a fost tăiat ciotul de la turnat. Avînd în vedere acest fapt, cît și formele de turnat asemenea topoare de la Plenița (raionul Plenița)¹, putem fi siguri că în acest caz metalul s-a introdus în formă printr-un canal oblic, din dreptul torșii, lîngă gaura longitudinală pentru introducerea capătului mînerului. Spre deosebire însă de celturile cu gura concavă, în acest caz valvele au fost presate mai strîns una lîngă alta și mai bine potrivite. Nepotrivirile dintre capetele dungilor în relief ale motivului decorativ de pe cele două fețe late ale toporului se datoresc felului puțin deosebit în care a fost săpat acest motiv în cele două valve, rezultînd din această cauză și o bandă verticală mai lungă cu 6 mm pe o față decît pe cealaltă.

Tot astfel se explică și felul puțin deosebit în care se prezintă banda din dungii orizontale de pe cele două fețe late ale exemplarului nr. 8 (fig. 1/8 și fig. 3/1).

În schimb, la exemplarul nr. 9 (fig. 1/9 și fig. 3/2), capetele liniilor în relief ale bandei orizontale nu coincid în dreptul dungii de la turnat, din cauza suprapunerii puțin greșite în lungime a celor două valve. Din același motiv, la acest exemplar nu se potrivesc bine cele două jumătăți ale toporului în dreptul marginii îngroșate, la baza torșii și la «scuturi». În afară de aceasta, o ușoară deplasare laterală a celor două valve la partea inferioară a provocat o nepotrivire între cele două jumătăți ale lamei dinspre tăiș, care a fost corectată printr-o ciocănire ceva mai puternică, mai ales pe fețele înguste ale acestei lame, care prezintă urme de ciocănire mărunță și insistentă și pe fețele ei late.

Micile nepotriviri ale liniilor în relief de pe marginea puțin îngroșată a exemplarului nr. 10 (fig. 1/10 și fig. 3/3), ca și acelea de la baza torșii aceluiași exemplar, se explică la fel ca și la exemplarul nr. 7.

În general, la celturile cu marginea îngroșată la exterior dungile de la turnat au fost ciocănite mai îngrijit ca la celturile cu gura concavă, fiind într-un

¹ Cf. Marin Demetrescu și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Căldușă, Muzeul Regional al Olteniei, Craiova*, 1933, p. 51, fig. 17 și D. Berciu, *Arheo-*

logia preistorică a Olteniei, în AO, nr. 101—102 și 103—104 (1939), p. 135, fig. 175, 1(?) și 3.

caz chiar îndepărtate de pe laturile înguste ale lamei dinspre tăiş, unde nu se mai pot recunoaște (exemplarul nr. 8).

Fundul golului din interior la ambele tipuri de celturi este neted și ușor arcuit, deoarece dopurile de lut, introduse în formă pentru a lăsa liber de metal interiorul celtului, aveau capetele rotunjite.

Cele două orificii de pe pereții laterali ai exemplarului nr. 7 provin în mod sigur de la turnare, nedatorându-se unei perforări ulterioare a pereților celtului pentru o mai bună fixare a toporului de o coadă de lemn. Aceste orificii, în interior netede, rotunde și cu deschiderea mai mare ca la exterior, unde sînt ovale și au ramele ciocănite, se explică prin canalele corespunzătoare săpate în cele două valve. Probabil că valvele au avut prelungirea scurtă în formă de tub, din care motiv dopul de lut, în acest caz ceva mai lung ca la exemplarele precedente, nemai-avînd de ce să fie fixat, ca să nu se miște în timpul turnării, ar fi fost străbătut de un bețișor, ale cărui capete s-ar fi introdus în cele două canale ale formei de turnat, corespunzătoare orificiilor de la partea superioară a corpului toporului. După turnare, din cauza prelingerii metalului, s-a format la exterior, în jurul orificiilor, un fel de ramă, care a fost ciocănită o dată cu dungile de la turnat, obținîndu-se astfel o închidere mai mare a orificiilor la exterior. Pe de altă parte, avîndu-se în vedere adîncimea mai mare a găurii longitudinale a acestui celt, în comparație cu a celorlalte exemplare, datorită dopului de lut ceva mai lung, nu este exclusă nici posibilitatea ca acesta să fi fost fixat în interiorul valvelor atît pe prelungirea în formă de tub a gurii, cît și pe pereții găurii de înmănușare, evitîndu-se, în acest fel, pericolul de a se mișca în timpul turnării¹.

În fine, luîndu-se în considerație dimensiunile, formele și motivele decorative ale celturilor cu gura concavă sau cu marginea îngroșată la exterior, rezultă că ambele tipuri de celturi din acest lot de bronzuri au fost turnate în forme bivalve deosebite, nefolosindu-se niciodată aceeași formă sau chiar jumătate de formă pentru mai multe celturi.

Cele trei seceri din lotul atribuit Terebes-ului au fost turnate în forme monovalve și probabil acoperite, deoarece dosul lor este mai mult sau mai puțin neted, neregularitățile datorîndu-se, se pare, unor ciocănituri ulterioare. Toate piesele prezintă resturi din cioturile de la turnat. Pe exemplarul nr. 12 se vede cum a fost rupt ciotul de la turnat în dreptul părții inferioare a butonului conic. Celelalte amănunte tehnice privind exemplarele nr. 13 și 14 s-au indicat mai sus cu ocazia descrierii acestor două piese.

Relativ la tehnica celor două brățări din acest lot de bronzuri se observă că ambele s-au turnat direct în forme bivalve sau monovalve și acoperite.

Astfel, exemplarul nr. 15 rotund-oval s-a turnat direct într-o formă bivalvă, metalul introducîndu-se în formă pe la unul din capetele deschise ale brățării, unde se mai cunoaște un rest din ciotul de la turnat. În urma unei mici hîiri a valvelor în timpul turnatului, marginile barei brățării nu s-au suprapus exact, de-a lungul lor, provocîndu-se depășiri, care au fost corectate în interior printr-o ciocănire puternică, iar la exterior printr-o netezire îngrijită, obținîndu-se în acest fel la exterior o fațetă pe mijlocul brățării, în dreptul dungii de la turnat. După turnare, capetele brățării au fost apropiate probabil prin batere.

¹ Cf. A. Götze, *op. cit.*, p. 157, pl. 76 g și p. 158 sqq./ pentru diferitele sisteme de fixare a dopului de lut.

Exemplarul nr. 16, în formă de C, din bară de secțiune planconvexă, a fost turnat într-o formă monovalvă acoperită și apoi îndoită.

★

Pentru încadrarea culturală și cronologică a bronzurilor din lotul mai nou care completează inventarul depozitului de la Tăuteu, este necesar să se discute, pe rând, tipurile de obiecte din acest lot de bronzuri.

Astfel, topoarele cu aripioare mediane¹, greu de datat fără un inventar însoțitor, apar în Europa centrală încă din bronzul mijlociu și se mențin, în continuare, la sfârșitul epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu². Într-o fază mai târzie, pentru o mai bună fixare a acestui tip de topor de coada de lemn a început să i se scurteze partea superioară sau chiar să dispară, născându-se în acest fel toporul cu aripioare finale³.

În inventarul depozitelor și turnătoriilor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din spațiul româno-ungar, topoarele cu aripioare mediane au fost înlocuite din ce în ce mai mult prin celturi⁴. Totuși prezența exemplarelor întregi și fragmentare de asemenea topoare în depozitele și turnătoriile de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Europa centrală și est-centrală ne dovedește că nu s-a renunțat la folosirea toporelor cu aripioare mediane în această vreme. Pe de altă parte, nu este exclus ca unele din exemplarele rupte din vechime din depozitele și turnătoriile din acest timp, dintre care face parte și piesa din lotul de bronzuri achiziționat ulterior din depozitul de la Tăuteu, să reprezinte materiale vechi adunate de către meșterii turnători ambulanți⁵.

Lăsând la o parte celelalte variante ale toporului cu aripioare mediane⁶, ne vom referi aici numai la varianta central și est-central europeană, întâlnită în lotul mai nou de bronzuri din depozitul de la Tăuteu.

Din nefericire, în acest lot de bronzuri s-a păstrat numai partea superioară a unui astfel de topor. Prin analogie cu alte exemplare păstrate în întregime, dintre

¹ Ca și A. Lissauer (op. cit., p. 820) distingem următoarele variante ale acestui tip de topor: a) varianta la care mijlocul aripioarelor corespunde cu mijlocul înălțimii toporului; b) varianta la care partea inferioară a aripioarelor nu depășește mijlocul înălțimii toporului și c) varianta mai rară, la care aripioarele, din cauza folosirii tășului, se află sub mijlocul înălțimii toporului.

² Stephan Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpathenbeckens*, în *Antiquitas*, seria a II-a, vol. I, Bonn, 1955, p. 83 și N. Åberg, în *Bronzezeitliche und frühisenzeitliche Chronologie*, Teil V, *Mittel-europäische Hochbronzezeit*, Stockholm, 1935, p. 41. Autorul publică o listă a depozitelor de bronzuri central-europene, care conțin și topoare cu aripioare mediane, din perioada a III-a a epocii bronzului. Åberg, considerând Transilvania ca o parte a Europei centrale, menționează topoare cu aripioare mediane din depozitele de la Uriul de Sus (r. Dej), Uioara de Sus (înglobat orașului Ocna Mureșului) și Valea lui Mihai (r. Marghita) și reprezintă prin desene schematice numai exemplarele de la Uriul de Sus și Uioara de Sus. Pentru caracteristicile topoarelor cu aripioare mediane din perioada a II-a a epocii bronzului vezi Otto Kleemann, *Der Bronze-fund von Weissig und seine Bedeutung für die Kulturforschung Ostmitteleuropas*, în *PZ*, XXXII—XXXIII

(1941—1942), p. 148 și 85, fig. 20c (un exemplar dintr-un mormint de la Binesminde din Ringkjöbing).

³ După A. Lissauer (op. cit., p. 824), aripioarele ajung treptat până la ceafa toporului, pentru ca în acest fel să se prelungească lama toporului, care se uza repede prin întrebuințare.

⁴ Cf. V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, în *Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române*, seria III, tomul III, Mem. 2, București, 1926, p. 404. Autorul se referă la topoarele cu aripioare în general din perioada a IV-a a epocii bronzului.

⁵ De ex. fragmentele de topoare cu aripioare mediane din marile turnătorii de la Uioara de Sus, înglobat orașului Ocna Mureșului (în cea mai mare parte nepublicate) și Spâlnaca, r. Aiud (Hampel, CXLV, 16—18 și Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Spâlnaca au Musée des Antiquités de Bucarest*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 198, fig. 1,2) sau din depozitele din Ungaria de la Bezdéd (Hampel, CLVI, 1), Rinyaszentkirály (*Ibidem*, CCXIV, 9) ș.a.

⁶ Vezi A. Lissauer, op. cit., p. 826 și urm., care publică lista variantelor europene ale acestui tip de topor, indicând pentru fiecare exemplar, în măsura posibilului, forma ceafei, a tășului și a pragului, și J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, vol. II, 1924, p. 251 și urm.

care cităm aici în special pe acela din depozitul de la Uriul de Sus¹, a cărui parte superioară este foarte asemănătoare cu a exemplarului nostru, se poate încerca o reconstituire a toporului cu aripioare mediane de la Tăuteu.

Pe baza acestor analogii, exemplarul nostru reconstituit prezintă următoarele caracteristici: forma zveltă (lungimea variind de obicei între 0,17 m și 0,20 m), tăișul ușor arcuit², partea superioară aproape rectangulară și numai foarte puțin îngustată înspre aripioare; « creștătură italică » cu cele două capete în formă de cîrlige, apropiate pe ceafa concavă sau convexă³, ușoară bombare a părților laterale ale corpului toporului în dreptul aripioarelor mici și puțin dezvoltate; pragul scund și aproape drept⁴ și profilul zvelt al părții inferioare a lamei în opoziție cu rigiditatea părții ei superioare.

În legătură tipologică nemijlocită cu această variantă este o formă intermediară, cu baza aripioarelor mai sus decît mijlocul lungimii toporului, care este răspîndită mai ales în Ungaria, Austria și Bavaria⁵.

Analogii apropiate pentru varianta noastră de topor cu aripioare mediane se întîlnesc în Ungaria⁶, Iugoslavia⁷, Cehoslovacia⁸, nordul Austriei superioare (Mühlviertel)⁹, sudul Bavariei¹⁰, nordul Germaniei¹¹ etc.

Topoare cu aripioare mediane înrudite cu varianta noastră s-au descoperit și în estul Europei, pe teritoriul R. S. S. Ucrainene¹².

¹ M. Roska, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus (județul Someș)*, în *ACMIT*, 1930—1931, p. 79, fig. 2,9. Acest exemplar corespunde variantelor β_1 și β_{a1} Lissauer. Un exemplar asemănător cu acela de la Uriul de Sus, însă ceva mai mic, provine din descoperirea de la Coasta (Gyulatelke), r. Gherla (Roska M., *Repertorium*, p. 103, fig. 128). Aceleași serii Uriul de Sus, Tăuteu și Coasta, îi aparține un exemplar ceva mai mare și cu aripioarele plasate mai sus din descoperirea de la Ghinești (Geges), r. Singeorgiu de Pădure (Amália Moszolics, *Kútban talált őskori bronzbalta*, în *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem-és régiséggyűjteményéből*, Cluj 1943, III, 1, p. 84) și exemplarul din depozitul de la Sfăraș (Farnas), r. Huedin (AE, XXVIII, 1908, p. 379, fig. 9a, b).

² Forma toporului corespunde variantelor α și β Lissauer (op. cit., p. 820, fig. 16).

³ Vezi A. Lissauer, op. cit., p. 826 și urm. pentru diferitele forme de creștături italice ale topoarelor cu aripioare mediane.

⁴ *Ibidem*, p. 819, pentru diferitele forme de prag ale topoarelor cu aripioare mediane.

⁵ A. Lissauer, op. cit., p. 823, numește această variantă « forma intermediară austro-ungară ».

⁶ De ex. în depozitele de la Bezdéd (Hampel, CLVI, 1), Simonfa (AE, XX, 1900, p. 81, fig. 18), Rinyaszentkirály (Hampel, CXIV, 9), Uzd (Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg-Lahn, 1951, p. 42, 23), în descoperirea dintr-o localitate necunoscută din Ungaria (Hampel, VII 5) ș.a.

⁷ De ex. în depozitele de la Bizovac (Fr., Holste, op. cit., pl. 3, 19), Mačkovac (*ibidem*, p. 9, 3) ș.a.

⁸ De ex. în depozitele de la Drslavice (N. Åberg, *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*, 1936, pl. XIV, 23), Ivančic (J. Skutil, *Pravěké a časně historické hradiště réna u Ivančic*, Ročenka Musejního spolku v Ivančicích na rok, 1941, p. 6, fig. fără nr.), descoperirea de la Zástřizly, I. L. Červinka, *Kultura popelnicových polí* (ms, pl. fără nr.), Brno 1939.

⁹ Vezi Paul Karnitsch, *Die vorgeschichtliche Besiedlung des oberöstr. Mühlviertel*, în *Sudeta*, IX, 1933, 1, p. 26, fig. 2, unde sînt reprezentate topoare cu aripioare mediane din depozitul de la Luftenberg și din descoperirile izolate de la Engeritzdorf și Gallneukirchen.

¹⁰ De ex. un topor cu aripioare mediane din Steinberg (Rossholzen) (Friedrich Wagner, *Zur vorrömischen Besiedlung des Bayerischen Alpengebietes*, în *Schumacher-Festschrift*, Mainz, 1930, pl. 2 B).

¹¹ De ex. mai multe topoare cu aripioare mediane din marele depozit din perioada III b a epocii bronzului de la Weissig, Kr. Grossenhain (Otto Kleemann, op. cit., p. 84, fig. 19). În legătură cu topoarele cu aripioare mediane și prag din acest important depozit publicat în întregime pentru prima dată de Otto Kleemann, autorul prezintă tipurile caracteristice de topoare cu prag și aripioare mediane din perioadele Ic-V împreună cu formele corespunzătoare de celturi și mai ales cu acelea din nordul Germaniei.

¹² De ex. la Tețcani (N. Moroșan, *Un tezaur de bronz — primul găsit în Basarabia de nord*, Chișinău, 1936, p. 287, fig. A, B). Din cele două exemplare de topoare cu aripioare mediane de la Tețcani, s-a păstrat numai unul, cu aripioare fațetate și cu un prag înalt de cca. 3 mm. Din desen și descriere nu rezultă dacă acest topor a avut sau nu creștătură italică. Un alt exemplar păstrat în Muzeul din Kiev provine dintr-o localitate necunoscută din Ucraina (A. M. Tallgren, *Archaeological Studies in Soviet Russia*, în *ESA*, X, 1936, p. 168, fig. 24). Forma acestui exemplar, prevăzut cu creștătură italică, se apropie de aceea a toporului de la Tețcani. Același autor, în *La pontide préscythique*, din *ESA*, 2, 1926, p. 178 și urm., susține că în sudul U.R.S.S. mai sînt cunoscute trei topoare cu aripioare mediane. În realitate, exemplarul de la Kanev (op. cit., p. 175, fig. 101, 11) este un topor boemian cu prag (cf. și A. I. Terenojkin, *Среднее Поднепровье в начале оселеаного века*, în *SA*, 2, 1957, p. 58, fig. 6,2), după cum la fel sînt,

Deci, varianta de topor cu aripioare mediane din depozitul de la Tăuteu reprezintă un tip de unealtă de origine central-europeană, care este răspândit din sudul Bavariei pînă în R. S. S. Ucraineană. Deși ne lipsește încă o statistică completă a exemplarelor acestei variante de topor cu aripioare mediane de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului, totuși se pare că forma ei caracteristică este reprezentată destul de bine în spațiul romîno-ungar.

În legătură cu varianta noastră pot fi puse și alte topoare cu aripioare mediane dintr-o grupă înrudită, care se caracterizează atît printr-o lățime mai mare a corpului toporului în raport cu lungimea lui, cît și printr-o dezvoltare pronunțată a părții inferioare a lamei pe seama părții ei superioare, care prin aceasta a devenit mai scurtă¹.

Din punct de vedere cronologic, în Transilvania varianta de topor cu aripioare mediane din depozitul de la Tăuteu, pe baza asocierii ei cu celelalte elemente de inventar, din cuprinsul depozitelor și turnătorilor, datează de la sfîrșitul epocii bronzului (faza Reinecke D) și din Hallstattul timpuriu (fazele A₁ și B₁ după cronologia lui H. Müller-Karpe²).

O trăsătură caracteristică a lotului mai nou de bronzuri din depozitul de la Tăuteu este numărul mare de celturi în comparație cu alte elemente de inventar. În acest lot, din punct de vedere tipologic, sînt reprezentate următoarele două tipuri de celturi:

- 1) tipul cu gura concavă;
- 2) tipul cu marginea îngroșată la exterior în formă de manșon.

Cele cinci celturi de tipul cu gura concavă păstrate în întregime, după secțiunea corpului și linia de contur a laturilor înguste, aparțin la două variante.

Prima din aceste variante, reprezentată prin exemplarul nr. 2 (fig. 1/2 și fig. 2/1), se caracterizează prin următoarele particularități: secțiunea aproape rectangulară a corpului toporului; linia de contur a laturilor înguste ușor concavă, trecerea lină spre lama cu tăiș; colțul anterior al gurii concave numai puțin mai înalt decît acela opus din dreptul torții; lipsa « scutului » pe laturile înguste și a decorului pe fețele late.

Cele mai multe exemplare ale acestei variante de celt, dintre care unele reprezintă forme de tranziție între celturile cu corpul de secțiune aproape rectangulară și acelea cu secțiunea corpului ovală, provin din nord-vestul Transilvaniei, nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene³.

Deși nu s-a făcut încă o statistică completă a acestei variante de celt, totdeauna nedecorată, totuși pe baza celor cunoscute pînă în prezent relativ la

prin comparație cu toporul publicat de Hampel (VIII, 2) și cele două exemplare de la Abramovka din fosta gubernie Ecaterinoslav, care nu au fost reprezentate de către Tallgren. În schimb, în depozitul de la Nikolaev, caracterizat printr-un amestec de obiecte din bronzul mijlociu și tîrziu, se află un fragment de asemenea topor (Muzeul de istorie din Kiev, nr. inv. 7467). Un alt topor cu aripioare mediane provine din orașul Cernigov (A. I. Terenokhin, *op. cit.*, p. 58, fig. 6,3).

¹ De ex. topoarele cu aripioare mediane din depozitul de la Piricse (Hampel, CXCI, 27 și N. Åberg, *op. cit.*, p. 26 și pl. XIV, 31) și de la Hallstatt

(R. Pittioni, *Österreichs Urzeit im Bilde*, Leipzig u. Wien, 1938, pl. 32, mijloc stînga). În legătură cu acest tip de topor cu aripioare mediane, O. Kleemann susține că el re apare în perioada a V-a sub forma toporului cu aripioare finale (*op. cit.*, p. 149 și p. 85, fig. 20 k, v).

² Pentru fazele acestei cronologii vezi H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, în *Röm.-Germ. Forschungen*, vol. 22, Berlin, 1959, p. 182 și urm.

³ M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitul de bronzuri de la Bîrsana (Maramureș)*, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 273 și urm. Se adaugă aici și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene.

răspîndirea ei, se poate conchide că ea este oarecum acasă în aceste regiuni, întîlnindu-se numai în mod sporadic în afara lor.

A doua variantă, căreia îi aparțin exemplarele nr. 4—6 (fig. 1/4—6 și fig. 2/3—5) se caracterizează prin următoarele particularități: secțiunea ovală a corpului toporului, talia nezveltă sau zveltă, după cum linia de contur a laturilor înguste este dreaptă sau mai mult ori mai puțin concavă; colțul anterior al gurii concave mai înalt decît acela opus din dreptul torții și cu vîrfurile adesea îndoit spre interior pentru o mai bună fixare de coada toporului.

Numeroasele exemplare aparținînd acestei variante de celt pot fi clasificate în următoarele subvariante:

a) Simplă, scundă, nezveltă și nedecorată.

b) Simplă, cu colțul anterior al gurii concave puțin dezvoltat, mai mult sau mai puțin zveltă și rareori decorată.

c) Decorată sau nedecorată, zveltă și cu colțul anterior al gurii concave lung.

Pînă la întocmirea unei statistici și cartarea acestei subvariante de celt, deseori decorată, se poate susține pe baza descoperirilor cunoscute că ea a fost mai răspîndită decît varianta de celt cu gura concavă și secțiunea corpului rectangulară¹. De asemenea, mai multe exemplare ale ei se întîlnesc în nord-vestul Transilvaniei, nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene.

d) Mai scundă, cu latura posterioară a lamei cu tăiș trasă înapoi și ascuțișul arcuit, ca de exemplu la unele celturi cu marginea îngroșată la exterior în formă de manșon din Transilvania, Ungaria și regiunea subcarpatică a R. S. S. Ucrainene².

Această subvariantă apare izolat în Transilvania, Ungaria și regiunea subcarpatică a R. S. S. Ucrainene. Din punct de vedere cronologic, ea este mai tîrzie, întrucît, ca și celturile cu marginea îngroșată la exterior în formă de manșon și cu latura posterioară a lamei cu tăiș trasă înapoi, se întîlnește în depozitele de la sfîrșitul Hallstattului timpuriu (= Hallstattul B₂ după cronologia lui Müller-Karpe, sec. IX î.e.n.).

e) Plată, cu lama cu tăiș foarte lată și cu prag între corpul și lama toporului, influențată de celtul cu marginea îngroșată la exterior în formă de manșon. Se citează aici numai un exemplar din depozitul de la Moigrad³.

Exemplarul nr. 3 reprezintă o formă de tranziție între aceste două variante de celt, avînd secțiunea corpului mai mult ovală decît rectangulară și «scuturi» pe laturile înguste. Conturul laturilor înguste este ceva mai concav ca la prima variantă, iar colțul anterior al gurii concave este lat de la turnare și relativ scurt.

Avîndu-se în vedere frecvența descoperirilor de celturi cu gura concavă, se poate deduce că centrul de răspîndire al acestui tip de celt trebuie căutat în nord-estul Transilvaniei, nord-vestul Ungariei, sud-estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene⁴. Exemplare izolate s-au găsit și în afara acestei

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 273.

² Vezi de același, *Depozitul de obiecte de bronz de la Blăjenii de Jos (raionul Bistrița), RUP Iași*, I, 1—2, 1954, p. 281 și urm., în care se discută varianta de celt cu gura concavă și cu latura îngustă posterioară a lamei tăișului trasă și ridicată puțin înapoi.

³ I. Nestor, *Ein Bronzedeponat aus Moigrad (Rumänien)*, în *PZ*, XXVI, 1935, p. 29, fig. 2,8 și p. 31, fig. 3,3.

⁴ *Ibidem*, p. 43, unde se arată că tipul acesta de celt, ca și vîrfurile de lance din depozitul de la Moigrad sînt aici «acasă». În legătură cu acest tip de celt vezi și I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumaine. Le dépôt de bronze de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II, 1925, p. 360, nota 2.

regiuni din Transilvania și Ungaria pînă în R. S. S. Moldovenească¹ și R. S. S. Ucraineană² spre est și pînă în Muntenia³ și Iugoslavia⁴ spre sud și îndeosebi pînă în regiunea subcarpatică a R. S. S. Ucrainene⁵ și restul Cehoslovaciei⁶.

În cuprinsul ariei de răspîndire a acestui tip de celt se întîlnesc și alte variante, în afară de acelea reprezentate în depozitul de la Tăuteu.

Din punct de vedere cronologic, cu toate că cele două variante ale acestui tip de celt s-au găsit împreună în depozitul de la Tăuteu, prima (cu secțiunea corpului rectangulară) pe baza asocierii ei cu alte obiecte de bronz din depozitele unitare este mai veche decît a doua (cu secțiunea corpului ovală), apărînd încă de la sfîrșitul epocii bronzului.

Această din urmă variantă care datează din Hallstattul timpuriu este uneori decorată⁷, preluînd în unele cazuri chiar decorul din linii în formă de unghi de pe celturile cu marginea îngroșată la exterior⁸.

Exemplele mai puțin numeroase ale primei variante se masează îndeosebi în nord-vestul Transilvaniei, nord-estul Ungariei, estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene, spre deosebire de piesele mai frecvente ale diferitelor subvariante ale variantei a doua care s-au răspîndit și dincolo de limitele acestor regiuni pînă în locuri mai depărtate.

Tipul de celt cu marginea îngroșată la exterior și decor plastic este reprezentat în depozitul de la Tăuteu prin trei exemplare întregi, nr. 7—9 (fig. 1/7—9 și fig. 2/6 și 3/1—2) și un fragment, nr. 11 (fig. 1/1, fig. 3/4 și fig. 4), care prezintă următoarele caracteristici: marginea îngroșată la exterior sau lătită puțin în formă de pîlnie; talia mai mult sau mai puțin zveltă; delimitarea clară a celor trei părți ale celtului: marginea, corpul de secțiune ovală și lama cu tăiș, între ultimile două trecerea fiind mai mult sau mai puțin accentuată; laturile înguste mai arcuite și lama

¹ Un exemplar de acest tip provine din depozitul de bronzuri de la Valea Rusului, com. Coiceni, r. Florești, care se păstrează în colecțiile Muzeului de istorie din Chișinău.

² Tipul acesta de celt este cunoscut pînă la Niprul mijlociu, după cum ne-o documentează un exemplar decorat din colecțiile Muzeului de istorie din Kiev (nr. inv. 347) reprodus de A. I. Terenokhin, *op. cit.*, p. 58, fig. 6, 7.

³ Este cunoscut exemplarul din depozitul de la Drajna de Jos, r. Teleajen, reg. Ploiești (I. Andreșescu, *op. cit.*, p. 363, pl. III, 12).

⁴ De ex. în depozitele de la Privina Glava (Miodrag Grbić, *Privina Glava*, în *Starinar*, seria III, vol. VI, 1931, p. 25, fig. 3 și Draga Garašanin, *Καμαρος μετὰλλα*, Belgrad, 1954, pl. XV, 3), Bizovac (Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 3, 12), Otok-Privlaka (*ibidem*, pl. 5,5), descoperirea izolată de la Dubravica (Draga Garašanin, *op. cit.*, pl. XXXVI, 10) ș.a.

⁵ În Muzeul din Lvov se află celturi de acest tip descoperite la Krilos, Kamionka-Wielka, Igrovica, Sambor și Horodenka (de unde provine și o formă de turnat un asemenea celt).

⁶ De ex. celturile de acest tip din descoperirile de la Kyjov și Hřivínův Újezd (I. L. Červinka, ms. citat), Lužkovice (J. Skutil, *Předhistorické nálezy Rud. Janovského z Holešova*, în *Časopis vlastněckého spolku musejního v Olomouci*, LI (1938), p. 24, pl. VIII, 3), Štrambersk-Sipka din nordul Moraviei (J. Knies, *Pravěké nálezy ve Štrambersku*, Štrambersk,

1929), Čerekvice din Boemia (Muzeul Național din Praga, nr. inv. 19 288 și 19 289) ș.a.

⁷ Decorul exemplarelor fără talia zveltă constă dintr-o bandă de mai multe dungi în relief pe margine, ca de ex. pe celturile de la Komjatna (Hampel, CXX, 4—9) și Bešenová (Jan Eisner, *Slovensko v Pravěku*, Bratislava 1933, p. 115, fig. 9, 2a b) din Slovacia. Acest decor simplu se întîlnește deseori împreună cu «scuturile» și pe celturile cu gura concavă și talia zveltă sau pe celturile cu început de gură concavă și cu talia puțin zveltă, ca de ex. pe celturile din fostul județ Bihor (Hampel, CCXXVI, 1, 2, 6), Josani, reg. Crișana (*ibidem*, CCVI, 13), Negrilești, r. Dej (un exemplar inedit din Muzeul raional din Dej, comunicat de I. Nestor), Fizeșul Gherlei, r. Gherla (Roska M., *Repertorium*, p. 219, fig. 262, 3), Dăbica, r. Gherla (*ibidem*, p. 69, fig. 68), Moigrad, r. Zalău (I. Nestor, *op. cit.*, fig. 2,9 și fig. 3,2), Olcsvaapáti (F. v. Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912—1936*, în *24/25 BRGK*, 1937, pl. 49, 28), Takta-Kenéz (AE, p. 275, fig. 1,5), Gyermel (Hampel, CLIX, 6) și pe forma de turnat de la Velem St. Vid (Kálmán Freiherrn von Miske, *Die Prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid*, Viena 1908, pl. XXIV, 6). Uneori acest decor se întîlnește împreună cu «scuturile», ca de ex. pe celturile de la Takta-Kenéz (AE, p. 275, fig. 1, 2, 4, 7), Tisza-Szent-Imre (Hampel, CLXXII, 21—23) și Dolýan (*ibidem*, pl. CLX, 1).

⁸ De ex. pe unele exemplare de la Takta-Kenéz (AE, p. 275, fig. 1, 6) și Tisza-Szent-Imre (Hampel, CLXXII, 16).

tăişului mai lată cu cît toporul este mai scurt; prezența unei torți la toate exemplarele și decorul plastic din benzi de dungi în relief pe corpul toporului.

În legătură cu acest tip de celt s-ar putea pune și un alt exemplar, nr. 10 (fig. 1/10 și fig. 3/3), mai mic și fără decor plastic pe corp.

Tipul de celt cu decor plastic, ca și acela corespunzător fără toartă, cu care se întâlnește deseori împreună, este caracteristic pentru depozitele de bronzuri din Hallstattul timpuriu din România, Ungaria, Slovacia, regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene și Iugoslavia ¹.

În această vreme, pe lângă decorul simplu constituit dintr-o bandă din 1—3 dungi orizontale în relief sau în formă de unghi, originar din perioada anterioară, apare un altul mai complicat, descris la nr. 7, dintr-o bandă verticală din dungi în relief, plasată sub o altă bandă orizontală sau mai mult sau mai puțin arcuită din asemenea dungi (fig. 1/7 și fig. 2/6) ². La o serie de exemplare dungi în relief ale motivului unghiular nu se închid, ci se continuă, în formă de două benzi arcuite, mai mult sau mai puțin deschise spre laturile înguste ale toporului.

Cum s-a arătat mai sus, acest decor unghiular se întâlnește uneori și pe celturile cu gura concavă, chiar dacă acestea nu s-au găsit în același depozit cu celturile cu marginea îngroșată la exterior și cu decor unghiular.

În ceea ce privește răspândirea acestui tip de celt, cu marginea îngroșată la exterior și cu decor plastic, se constată că în nord-estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R.S.S. Ucrainene el este mai puțin frecvent decît celturile cu gura concavă.

În afară de spațiul amintit, cele mai multe exemplare ale acestui tip de celt provin din restul Ungariei și Iugoslaviei. Alte exemplare s-au găsit în Austria, Boemia, Moravia și Silezia ³ și chiar mai departe sub formă de descoperiri răzlețe pînă în nordul Germaniei ⁴ și sudul Italiei ⁵.

Pe teritoriul țării noastre, în afară de Transilvania, tipul acesta de celt este mai bine documentat în Oltenia, îndeosebi prin formele de turnat de la Plenița (r. Plenița, reg. Craiova) ⁶.

Forma și decorul fragmentului de celt din depozitul de la Tăuteu pot fi întregite cu ajutorul exemplarelor asemănătoare din Ungaria ⁷. Astfel, întregit, celtul de la Tăuteu corespunde tipului *a* de la Velem St. Vid ⁸, care se caracterizează printr-un contur zvelt, marginea îngroșată puternic la exterior, lama mai mult sau mai puțin arcuită, delimitarea clară între corpul toporului și lama cu

¹ Numeroase exemplare ale acestui tip de celt din regiunile amintite au fost publicate de Stephan Foltiny, *op. cit.*, p. 87 și urm., Fr. Holste, *op. cit.*, passim, și Draga Garašanin, *op. cit.*, passim.

² N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, Teil V, *Mitteuropäische Hochbronzezeit*, Stockholm, 1935, p. 99.

³ *Ibidem*.

⁴ Un exemplar cu decor unghiular și bandă verticală provine de la Escheburg (Ernst Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde Norddeutschlands (Periode IV)*, *Kataloge des röm.-germ. Zentral mus. zu Mainz*, nr. 12, Mainz, 1937, pl. 5, 19).

⁵ N. Åberg, *op. cit.*, p. 99, după *Bull. Pal. It.*, 1903, p. 108, fig. 8, citează un exemplar din depozitul de la Manduria lângă Tarent.

⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 135, fig. 175, 1—3. Pentru reproducerea mai bună a unei forme de turnat de la Plenița vezi M. Demetrescu și C.S. Nicolăescu-

Ploșor, Călăuză, Muzeul Regional al Olteniei, p. 51, fig. 17.

⁷ Se citează aici câteva exemplare mai mici de la Geszt (AE, XXII, 1902, p. 282, fig. 3), Kis-Terenne (*Képtatlas az Archaeologiai Közlemények*, II, Budapest 1861, pl. XXII, 144), Velem St. Vid (K. Fr. v. Miske, *op. cit.*, pl. XVI, 9) și în special o piesă dintr-o localitate necunoscută din Ungaria (Hampel, XIII, 4), pe baza căreia s-a încercat să se întregască fragmentul de celt din depozitul de la Tăuteu. În legătură cu acest tip de celt pot fi menționate și exemplarele din comitatul Szabolcs (*ibidem*, CCLIII, 5, 7) și de la Velem St. Vid (K. Fr. v. Miske, *op. cit.*, pl. XVI, 7—8).

⁸ *Ibidem*, p. 15. Vezi și Otto Kleemann, *op. cit.*, p. 85, fig. 20 s (un exemplar din depozitul de la Städtel, Kr. Namslau, alături de topoare cu aripioare mediane și la partea superioară din perioada a IV-a a bronzului din nordul Germaniei).

tăişul drept sau ușor arcuit și prin decorul plastic constituit din una pînă la trei dungi orizontale în relief plasate sub margine și din dungi care împrejmuesc «fostele aripioare» de pe corpul toporului.

Deci, din depozitul de la Tăuteu, ca și din alte depozite din Hallstattul timpuriu, din care s-a menționat numai acela cunoscut de la Velem St. Vid, fac parte mai multe variante ale celtului cu marginea îngroșată la exterior și decor plastic, a căror cronologie în cadrul Hallstattului timpuriu se va putea preciza mai bine prin studiile viitoare cu privire la acest tip de celt.

În afară de celturi, în lotul mai nou de bronzuri de la Tăuteu se mai găsesc o seceră cu buton și două seceri cu limbă la mîner, puternic arcuite și cu spinarea îngroșată, dintre care una, cu un început de prag pe spinare, între lamă și mîner, aparține unei variante mai rare.

Secera cu buton de la Tăuteu reprezintă o variantă care se caracterizează prin îngustimea lamei în comparație cu lungimea ei ¹.

Această variantă de seceră cu lama îngustă arcuită în formă de cosor este în genere rară, întîlnindu-se în unele descoperiri de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din nord-estul Transilvaniei, nord-vestul Ungariei, sud-estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene ².

În schimb, atît în acest spațiu, cît și în afara lui, este frecventă varianta de seceră cu buton cu lama lată, prezentă și în lotul mai vechi de bronzuri din depozitul de la Tăuteu ³.

La rîndul ei, seceră cu limba la mîner și lama îngustă din depozitul de la Tăuteu ⁴, pentru care se cunosc unele analogii în descoperirile de bronzuri din Hallstattul timpuriu din Ungaria ⁵, este foarte rară pe teritoriul țării noastre. Din cauza dimensiunilor mici este mai mult ca sigur că atît acest exemplar, cît și celălalt cu buton din depozitul de la Tăuteu, nu au avut o întrebuințare practică ⁶.

În afară de aceste două tipuri de seceră în depozitul de la Tăuteu se mai întîlnește și o variantă mai puțin frecventă a tipului de seceră cu limba la mîner, caracterizată printr-un început de prag pe spinarea îngroșată, între lamă și minierul propriu-zis ⁷. În depozitele și în turnătoriile de bronzuri datînd din Hallstattul timpuriu și aflate într-o serie de așezări din Transilvania ⁸, Ungaria ⁹,

¹ Corespunde tipului II αβ din clasificarea lui H. Schmidt (H. Schmidt, *Der Bronzesichelfund von Obertau*, ZfE, 36, 1, 1904, p. 450).

² De ex. în depozitele de la Kemece (Hampel, CCXXVIII, 25), Geszt (AE, XXII, 1902, p. 282, fig. 7), Komjatna (Hampel, CXX, 13, 16), Badalo (ibid., CVIII, 34), Suskovo și Boržavskoje (mai multe exemplare în Muzeul din Ujgorod) etc.

³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 226, fig. 1/14 și p. 227, fig. 2/2.

⁴ Forma acestei seceri, indiferent de lățimea lamei, corespunde tipului II β din clasificarea lui H. Schmidt (*op. cit.*, p. 421 și urm. și *passim*).

⁵ De ex. în depozitul de la Török-Koppány (Hampel, CXVII, 7, 10).

⁶ Pentru diferitele ipoteze relativ la semnificația descoperirilor de seceri de bronz vezi W. A. v. Brunn, *Der Schatz von Frankleben und die mitteldeutschen Sichelfunde*, in PZ, XXXVI, 1957, p. 65 și urm.

⁷ Corespunde tipului I α din clasificarea lui H. Schmidt (*op. cit.*, p. 421 și urm. și *passim*).

⁸ De ex. în turnătoriile de la Uioara de Sus, înglobat orașului Ocna Mureșului (C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul romînesc*, București, 1922, fig. 8/4 și Fr. Holste, *op. cit.*, pl. XLVI, 24, 28 și Spálnaca, r. Aiud (Hampel, CXLVIII, 21, 24, 26, 28, 30-33 și H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 209, fig. 7/4-5).

⁹ Se citează aici numai cîteva din numeroasele exemplare, dintre care unele prezintă numai început de prag sau chiar prag, ca de ex. acelea din depozitele de la Kemece (Hampel, CCXXXIII, 5) și Kiliti (Kuzsinsky Bálint, *A Balaton környékének archaeologidja*, Budapest, 1920, p. 7, fig. 9, 40), Csongrád (Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 29, 28) și din două descoperiri izolate fără loc de găsim cunoscut din Ungaria (Hampel, XIV și XV, 3). În afară de acestea, în depozitele de la Piricse (ibidem, CXCII, 2, 7 și 9) și Pölöske (ibidem, CLIV, 20), datorită numărului mare de variante de seceri cu limba la mîner în comparație cu alte elemente de inventar, se poate urmări evoluția variantelor cu prag.

Cehoslovacia¹, Iugoslavia² și Italia³, varianta aceasta de seceră este asociată de obicei cu alte seceri cu limba la mâner și mai rar cu secerile cu buton.

Din punct de vedere tipologic, nu este exclus ca secera de la Tăuteu să reprezinte o variantă intermediară între secerile cu limba la mâner și două cioturi de la turnat și secerile cu limba la mâner și prag propriu-zis și numai cu un ciot de la turnat pe spinarea îngroșată a lamei.

Această variantă intermediară de seceră cu limba la mâner se întâlnește deseori în depozitele în care sînt și celelalte două variante de seceri amintite.

Exemplele caracteristice ale acestei variante de seceră provin din descoperirile de bronzuri din spațiul romîno-ungar și Bosnia. În schimb, nu cunoaștem asemenea exemplare în Italia, cu toate că acolo sînt frecvente secerile cu limba la mâner și cu prag propriu-zis pe spinarea îngroșată, între lamă și mâner.

Pornindu-se de la această constatare, este dificil să se precizeze locul de origine al variantei de seceră cu prag pe limbă la mâner. Pentru lămurirea acestei probleme se impun studii speciale cu privire la răspîndirea și cronologia acestei variante de seceră.

În fine, din lotul mai nou de bronzuri din depozitul de la Tăuteu mai fac parte și două brățări sau verigi de picior deschise și nedecorate, care aparțin la două tipuri diferite:

a) brățară sau verigă de picior, oval-rotundă, din bară de secțiune oval-neregulată, nedecorată, cu capetele îngustate și ușor suprapuse;

b) brățară sau verigă de picior, în formă de C, din bară de secțiune plan-convexă, nedecorată, cu capetele larg depărtate, nesubțiate și tăiate drept.

Ambele tipuri de brățări sau verigi de picior, decorate sau nedecorate, aflate deseori în depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din spațiul romîno-ungar, estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene⁴

¹ De ex. în descoperirea de la Bratislava (J. Eisner, op. cit., pl. XXXVII, 9) și în depozitul de la Strázi (Příbram) (H. Richly, *Die Bronzezeit in Böhmen*, Viena, 1894, pl. XXII, 7).

² De ex. în depozitele de la Motke (Fiala, *Prähistorische Bronzen aus Bosnien und der Hercegovina*, in WMBH, VI, 1899, p. 147, fig. 21), Perinograd (Idem, *Ein Depotfund aus Perinograd*, in WMBH, IV, 1896, p. 181, fig. 43—44, 46), Sumetac la Podzvižd (C. Truhelka, *Ein Depotfund aus Sumetac bei Podzvižd* (Bezirk Cazin), in WMBH, I, 1893, p. 36, fig. 5, 9), Tenja lângă Osijek (Sime Ljubić, *Popis arheološkioga odjela nar-zem. Muzeja u Zagrebu*, vol. I, Zagreb, 1889, pl. XII, 70), Otok-Privlaka (Fr. Holste, op. cit., pl. VI, 11, 17), Podcrkavlje i Brod (ibidem, pl. VII, 18), Bingula-Divoš (ibidem, pl. XII, 13), Privina Glava (Draga Garašanin, op. cit., pl. XV, 12) ș.a.

³ Se citează aici exemplarele din depozitul de la Merlara (Montagnana), prov. Este (Adolfo Callegari, Merlara (Montagnana), *Ripostiglio di bronzi*, in *Notizie degli scavi di Antichità*, CCCXXX, 1933, vol. XI, 10—12, p. 391, p. 2 și p. 392, fig. 3, 1, 4 (?) și din terremara S. Giovanni di Querciola din Reggio (Gösta Säfvald, *Le Terremare delle provincie di Modena, Reggio Emilia, Parma, Piacenza*, Lund-Leipzig, 1939, pl. 55, 1). O formă de turnat a unei seceri de acest tip, deteriorată în dreptul minerului secerii, unde se află și canalul de introducere a metalului în formă, s-a descoperit în așezarea de la Colalbo din prov. Este (E. Ghislanzoni, *Collalbo, Sta-*

zione preistorica, in *Notizie degli scavi di Antichità*, CCCXXV, 1928, vol. IV, 7—9, p. 312, fig. 16). În legătură cu această formă de turnat, autorul menționează și formele de turnat asemenea seceri de la Campeggine și Toscanella Imolese (ibidem, p. 313). După cum s-a arătat, poziția neschimbată a canalului de introducere a metalului în formă în dreptul minerului la tiparele din nordul Italiei și nu pe arcuirea de sus a lamei secerii, cum este cazul la alte variante ale tipului Ix din clasificarea lui H. Schmidt, dovedește originea independentă nord-italică a tipului Ix (H. Schmidt, op. cit., p. 442). Este de observat că această variantă de seceră a fost preferată de locuitorii locuințelor lacustre și ai terramarelor din nordul Italiei, de unde ea s-a răspîndit apoi spre sud pînă la coasta Mării Ionice (ibidem, p. 429 și notele 2 și 4).

⁴ Dintre numeroasele analogii pentru primul tip de brățară se menționează aici doar unele din exemplarele publicate din depozitele de la Uriu, r. Dej (M. Roska, op. cit., p. 79, fig. 2, 21), Domănești, r. Carei (Hampel, CCXXII, 55—70), Aluniș, r. Gherla (M. Roska, op. cit., p. 254, fig. 314, 14, 22), Dragomirești, r. Vișeu (ibidem, p. 70, fig. 71, 3—4), Penészlek (Közlönyek, III, 1, 1943, p. 85, fig. 10, 14—16), Kemecse (Hampel, CCXXXI, 3—4), Bezdéd (ibidem, CLVI, 23, un exemplar ceva mai masiv), Lazi, fost Lázárpatak și Vyšni Verecký (ibidem, CVIII, 4), Torniosnémet (ibidem, CCII, 3—4, exemplare decorate). De asemenea, pentru tipul al doilea de brățară se citează ca analogii cîteva exemplare publi-

au o răspîndire mai mare, nefiind caracteristice numai pentru aceste regiuni și această perioadă.

Astfel, tipul de brățară de secțiune plan-convexă se întâlnește în Europa centrală încă din bronzul mijlociu¹. De asemenea, decorul din benzi arcuite, caracteristic pentru brățările de acest tip din Transilvania, întâlnit și pe unele plăci de centură, derivă mai mult ca sigur din ornamentica spiralică locală din bronzul mijlociu².

Din punct de vedere cronologic, lotul de bronzuri prezentat aici din depozitul de la Tăuteu se caracterizează prin asocierea pieselor mai vechi, de la sfîrșitul epocii bronzului, cu altele mai noi, care predomină, din Hallstattul timpuriu³.

Astfel, în inventarul depozitului de la sfîrșitul epocii bronzului de la Uriul de Sus se află următoarele tipuri de obiecte de bronz care se aseamănă cu acelea din lotul nostru: celtul cu gura concavă și secțiunea rectangulară a corpului, toporul cu aripioare mediane, brățara deschisă nedecorată cu capetele subțiate și ușor suprapuse, secera cu buton cu lama lată și arcuită în formă de cosor și secera cu limba la mîner, puternic arcuită și cu spinarea îngroșată. Spre deosebire însă de depozitul de la Uriul de Sus, din inventarul lotului mai nou de bronzuri de la Tăuteu fac parte și alte tipuri de obiecte de bronz, ca de ex.: celtul cu gura concavă și corpul de secțiune ovală, celtul cu marginea îngroșată la exterior și decor plastic, secera cu buton și cu limba la mîner cu lama îngustă, secera cu limba la mîner și cu început de prag, pe spinarea îngroșată, în dreptul capătului superior al mînerului, și brățări sau verigi de picior deschise și cu capetele subțiate, mai mari, dar mai puțin masive. La acestea se adaugă și celelalte tipuri de obiecte din depozitul de la Tăuteu, cunoscute mai de mult, dintre care, în afară de brățări întregi și fragmentare, decorate sau nedecorate, butonași și lame de fierăstrău, se disting cuțitul cu limba la mîner și îndeosebi cinci verigi de aur, de formă rotundă, ovală și rombică, lucrate din sîrmă subțire, de secțiune rotundă, subțiată treptat înspre capetele ascuțite, deschise și alăturate⁴.

Depozitul de la Uriul de Sus, pe baza topoarelor de luptă cu disc pe ceafă (varianta B₃ b și B₄ a Nestor)⁵, a celturilor cu gura concavă și secțiunea rectangulară a corpului, a brățărilor și a celorlalte elemente de inventar datează în mod sigur de la sfîrșitul epocii bronzului (= Reinecke D, sec. XIII î.e.n.)⁶.

La rîndul lui acest depozit este contemporan cu depozitul turnătorie de la Domănești (com. Moftinu Mic, r. Carei, reg. Maramureș), care, ca și depozitul

cate din depozitele de la Pusztá-bodolyó (*ibidem*, CCIV, 20–21 și 24), Szendrölád (*ibidem*, CVII, 16) și Breznóbánya (*ibidem*, LXIV, 3), în care, împreună cu o brățară, sînt și două vase de bronz asemănătoare cu acelea de tip Moigrad (cf. I. Nestor, *op. cit.*, p. 51 și nota 48). Aici se mai pot adăuga exemplarele decorate din lotul mai vechi de bronzuri din depozitul de la Tăuteu (VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 226, fig. 1/7 și p. 229, fig. 4/2) și din depozitul de la Penészlek (Közlönyek, III, 1, 1943, p. 85, fig. 8).

¹ Stephan Foltiny, *op. cit.*, p. 26 și urm.

² *Ibidem*, pentru decorul din arcuri ovale, triunghiuri hașurate și șiruri de arcuri de pe brățările din bronzul mijlociu din Europa centrală, studiate de către K. Willvonseder.

³ Asupra asocierii obiectelor de bronz mai vechi cu altele mai noi în depozitele de bronzuri din Hallstattul timpuriu au atras atenția Z. Vinski și Ks.

Vinski Gasparini (*Prolegomena k statistici i kronologiji prethistorijskih ostava u Hrvatskoj*, în *Opuscula Archaeologica*, 1956, p. 64 și urm.), după care, în stabilirea cronologiei depozitelor, este hotărîtor raportul cantitativ dintre tipuri.

⁴ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 225 și urm.

⁵ I. Nestor, *Die verzierten Streitexte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, Darmstadt, 1938, p. 192.

⁶ În legătură cu datarea depozitului de la Uriul de Sus în sec. XIII î.e.n., se înlătură îndoielele exprimate de subsemnatul relativ la datarea seriei de depozite Uriul-Domănești într-o etapă mai veche decît 1100 î.e.n., așa cum rezultă în mod just din studiul lui I. Nestor relativ la depozitul de la Moigrad (M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitul de bronzuri de la Bîrsana*, p. 277 și nota 2).

de la Uriu, cuprinde în inventarul lui topoare de luptă cu disc pe ceafă, variantele B₃a, B₃c și B₄a Nestor¹, celturi cu gura concavă cu secțiunea corpului aproape rectangulară și brățări sau verigi de picior cu capetele subțiate.

Din aceeași serie ca depozitele de la Uriul de Sus și Domănești mai fac parte și alte numeroase depozite din nord-vestul Transilvaniei, nord-estul Ungariei, estul Slovaciei și regiunea transcarpatică a R. S. S. Ucrainene.

În comparație cu această serie de depozite de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului, denumită Uriul Domănești, marile turnătorii de la Uioara de Sus (înglobat orașului Ocna Mureșului) și Spălnaca (r. Aiud, reg. Cluj) sînt mai noi, plasîndu-se la începutul Hallstattului (= Hallstatt A₁ după cronologia lui H. Müller-Karpe, sec. XII î.e.n.), întrucît în inventarul lor, pe lângă elementele de tradiție mai veche, de la sfârșitul epocii bronzului, există și altele noi, sau mai evolute, de la începutul Hallstattului timpuriu, prin analogie cu piesele corespunzătoare din depozitele de bronzuri din Europa centrală și est-centrală².

La rîndul lui, depozitul de la Tăuteu considerat în întregime pe baza asocierilor directe și crucișe ale pieselor din inventarul lui cu alte obiecte de bronz și aur din depozitele de bronzuri din Transilvania, în special din depozitul de la Brăduț (r. Odorhei), este mai nou decît seriile de bronzuri Uriul-Domănești și Uioara-Spălnaca. În acest caz, el nu mai poate fi considerat contemporan cu depozitul de la Guruslău (r. Zalău), care datează de la sfârșitul epocii bronzului și nici că urmează imediat după depozitele din seria Uriul-Domănești, așa cum s-a presupus pînă nu de mult³.

Din aceste motive, se poate admite că depozitul de la Tăuteu datează de la începutul Hallstattului B (= Hallstatt B₁ după cronologia lui H. Müller-Karpe, sec. X î.e.n.), urmînd după o serie de bronzuri din Transilvania, nu încă îndeajuns de bine precizată, corespunzătoare fazei Hallstatt A₂ (după cronologia lui H. Müller-Karpe, sec. XI î.e.n.).

Această încadrare cronologică a depozitului de la Tăuteu corespunde cu datarea lui imediat după anul 1000 î.e.n., propusă de Vl. Dumitrescu⁴, îndeosebi pe baza celor mai apropiate analogii, în primul rînd verigile de aur din depozitul de la Brăduț, care, datorită cazanului de bronz din inventarul lui, poate fi plasat în mod sigur în această perioadă a Hallstattului timpuriu. Data acestui depozit este foarte apropiată de aceea a depozitului de la Moigrad (com. Mirșid, r. Zalău, reg. Cluj), studiat mai de mult de I. Nestor, care l-a considerat contemporan cu depozitele de la Hajdu-Böszörmény, H. Sámson și altele din Ungaria, plasîndu-l în prima perioadă a bronzului IV (= Reinecke IV₁₋₂), datată de el între 1100 și 900 î.e.n.)⁵.

Depozitul de la Moigrad, spre deosebire însă de acelea de la Tăuteu, conține, în afară de două celturi cu gura concavă și corpul de secțiune ovală și două

¹ I. Nestor, loc. cit.

² Încadrarea cronologică în Hallstatt A₁ a acestei serii de bronzuri, denumită Uioara-Spălnaca, s-a făcut cu concursul lui W.A.v. Brunn de la Institutul de pre- și protoistorie de pe lângă Academia de Științe din Berlin, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

³ M. Petrescu-Dimbovița, op. cit., p. 277 și urm. și de același, Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova,

în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 477 și 481., *Objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer découverts dans l'espace délimité par les Carpathes, le Danube Inférieur et le Pruth* (sub tipar, în volumul cu comunicări de la al V-lea Congres Internațional de Științe pre- și protoistorie din 1958 de la Hamburg), precum și în alte lucrări scrise de același autor.

⁴ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 234.

⁵ I. Nestor, *Ein Bronzedepot aus Moigrad (Rumänien)*, p. 57.

tăişuri de celt, încă un tip de celt plat cu gura concavă, care reprezintă probabil o variantă ceva mai târzie, caracterizată prin împreunarea mai multor elemente de la alte celturi contemporane, în special de la acelea cu marginea îngroşată la exterior, ca de exemplu marea lăţime a lamei şi îndeosebi pragul dintre corpul toporului şi lama cu tăiş, particularităţi neîntâlnite la alte celturi cu gura concavă şi corpul de secţiune rectangulară.

Deci, în stadiul actual al cercetărilor nu se mai poate vorbi de o serie de bronzuri Tăuteu-Guruslău, ci de seria Moigrad-Tăuteu, care, pe baza caracteristicilor inventarului obiectelor de bronz, datează de la începutul fazei Hallstatt B.

În această vreme, metalurgia bronzului din Transilvania a depăşit faza de maximă dezvoltare de la sfârşitul epocii bronzului şi din faza Hallstatt A. Cu toate acestea, formele mai variate şi evoluat ale unor unelte, ale armelor, vaselor şi obiectelor de podoabă dovedesc că în această vreme a continuat să se dezvolte în Transilvania o producţie de obiecte de bronz din cele mai importante din estul Europei centrale, contribuind la accelerarea procesului de diferenţiere social-economică din cadrul societăţii locale gentilice patriarhale.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О КЛАДЕ БРОНЗОВЫХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ ТЭУТЕУ (р-н Маргита, обл. Кришана)

РЕЗЮМЕ

Осенью 1940 г. Национальный музей древностей приобрел собрание из 16 бронзовых изделий (13 целых и 3 фрагментарных) раннегальштаттского периода с указанием, что они происходят из местности Теребеш без какого-либо другого объяснения.

Сначала автор отнесся с недоверием к туманному указанию происхождения предметов: в Трансильвании есть 3 пункта, носящих венгерское название Теребеш. Одно из них, называемое просто Теребеш (Кирбиш), находится в области Кришана, на расстоянии лишь 6 км к северу от села Тэутеу, где в 1934 г. обнаружили клад из 27 целых и фрагментарных бронзовых изделий, пяти золотых звеньев, небольшого сосуда из обожженной глины и большого сосуда, также из обожженной глины, от которого сохранилось лишь 11 черепков (ср. VI. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, в «Dacia», V—VI, 1935—1936 гг., стр. 225 и след., с примечанием, что точное название местности — Тэутеу и Ардос Фридерик. См. *Археологические данные в связи с гор. Орадеа и уездом Бихор*, Орадя 1936 г., выдержки из «Familia», III, 1936, 4, стр. 12). При исследовании обоих собраний бронзовых предметов из Тэутеу и «Теребеша» в Национальном музее древностей обнаружили, что их сближает и характер патины и то обстоятельство, что с типологической точки зрения они могли бы быть найдены вместе, будучи составными частями обычного в то время клада. К общим чертам, касающимся патины и состояния сохранности предмета, прибавляется и небольшое расстояние — лишь несколько километров — между Тэутеу и Кирбишем (Теребешем), что также можно привести в качестве аргумента, подтверждающего общность происхождения обоих собраний бронзовых изделий.

Эти наблюдения были проверены в ходе исследования на местах, проведенного в конце 1945 г. в Тэутеу, Маргите, Ораде и других местностях. Была уточнена обстановка открытия клада в Тэутеу и топографическое положение элементов клада после

их находки. Исследование показало, что и собрание бронзовых изделий, относимое к Теребешу, в действительности является частью клада из Тэутеу и не находилось ни в одном из трех пунктов, носящих название «Теребеш».

Небольшой шурф, заложенный в южной части холма Шаллас, позволил установить и точное место находки клада: примерно в 600 м от последних домов на юго-западной окраине села Тэутеу. При этом в отвалах раскопа, где обнаружили клад, было найдено 11 мелких черепков большого сосуда и небольшой кусок латины светло-зеленого цвета.

Несмотря на тщательное обследование участка вокруг места находки клада, больше не обнаружили черепков глиняной посуды; в обвале не отмечено следов археологического слоя.

Зато неподалеку от места находки клада, в пределах села Тэутеу на юго-юго-восточном склоне холма Телек Мезо, отождествили поселение начала эпохи переселения народов, на котором нашли несколько обломков каменных топоров невыясненной фазы первобытнообщинного строя.

После пополнения собрания из Тэутеу еще 16 бронзовыми предметами, относимыми к собранию из Теребеша, оно содержит 43 целых и фрагментарных бронзовых изделия, 5 золотых колец, небольшой сосуд из обожженной глины и 22 черепка большого лощеного сосуда (который невозможно восстановить) из обожженной глины с выпуклостями, вылепленного из умеренно обожженного теста темного цвета (тип коричнево-черный), содержащего толченые черепки и щебень. Есть указания, что в этом кладе были еще и другие предметы, которые не удалось найти.

В инвентарь бронзовых предметов клада, пополненного опубликованным В. Думитреску собранием бронзовых изделий, входят следующие предметы: осколок топора с ребрами посередине, 6 кельтов с вогнутым острием, 4 целых кельта с более или менее утолщенным краем снаружи и иногда с выпуклым орнаментом в верхней части топора, 1 обломок украшенного кельта, 2 серпа с выпуклостью, 2 серпа с перегибом спинки к рукоятке, причем у одного из них утолщены начало порога и тыловая часть, нож с перегибом спинки к рукоятке и слегка изогнутым острием лезвия, 4 лезвия пилы, составленные из 11 обломков, 2 острия лезвия невыясненного назначения, причем на стороне одного из них срединная жилка, 12 открытых браслетов (целых и фрагментарных) овально-круглой или овальной формы из бруска овального, круглого или плосковыпуклого сечения той же толщины или иногда суженного в конце, неукрашенного или украшенного зарубками или мотивами из полос вертикальных или ломаных линий, иногда сопровождающихся косыми или горизонтальными штрихами. В состав клада также входят; обломок тонкого бруска круглого сечения, 2 кнопки и 5 кусков необработанного металла. О последних В. Думитреску лишь упоминает, не воспроизводит их и не описывает.

Из указанного клада в настоящей работе описываются лишь 16 бронзовых предметов из относимого к Теребешу собрания:

1. Верхняя часть давно сломанного топора со средними ребрами, «италийской зарубкой» на обухе (рис. 1/1 и 5/1).

2. Кельт с изогнутым острием, заостренным выступом у края втулки и почти прямоугольным сечением тулова (рис. 1/2 и рис. 2/1).

3. Кельт с изогнутым острием, закругленным выступом у края втулки и овальным сечением тулова (рис. 1/3 и 2/2).

4—6. Три кельта с изогнутым острием, с сильно заостренным выступом у края втулки и овальным сечением тулова; они украшены по узким сторонам слегка выпуклыми полосками в виде щитов (рис. 1/4—6 и рис. 2/3—5).

7. Массивный кельт с утолщенным снаружи краем, с ручкой и рельефным рисунком на тулове (рис. 1/7 и рис. 2/6).

8. Менее массивный кельт с утолщенным снаружи краем с рельефным орнаментом на тулове (рис. 1/8 и рис. 3/1).

9. Кельт меньших размеров со слегка утолщенным снаружи краем с рельефным украшением на крае и тулове, со «щитами» на узких сторонах (рис. 1/9 и рис. 3/2).

10. Кельт со слегка утолщенным снаружи краем, небольших размеров, пзящного профиля, украшенный лишь по краю (рис. 1/10 и рис. 3/3).

11. Обломок большого массивного кельта, давно сломанного и затем недавно поврежденного, вероятно, топором (рис. 1/11, рис. 3/4, рис. 4, попытка реконструкции).

12. Серп с выпуклостью, с узким лезвием (рис. 1/12 и рис. 5/2).

13. Серп с узким лезвием и перегибом спинки к рукоятке (рис. 1/13 и рис. 5/3).

14. Серп с перегибом спинки к рукоятке и началом порога на утолщенной части между лезвием и рукояткой (рис. 1/14 и рис. 5/4).

15. Неукрашенный открытый браслет овально-круглой формы из массивного бруска. Он утолщен в середине и постоянно утончается к концам, слегка находящим один на другой (рис. 1/15 и рис. 5/6).

16. Неукрашенный открытый браслет в форме буквы С из широкого бруска правильной формы с плосковыпуклым сечением, слегка суживающийся к одному из концов, как в ширину, так и в толщину (рис. 1/16 и рис. 5/6).

После описания этих предметов из клада в Тэутеу обсуждаются технические приемы их изготовления.

Указанные бронзовые изделия отливались непосредственно в крытые одностворчатые (серпы, браслет в виде буквы С из бруска плосковыпуклого сечения) или двустворчатые (остальные предметы) формы из камня или глины; металл вводили в форму через каналцы, выдолбленные на уровне «италийской зарубки» (топоры со средними ребрами), загиба ручки (кельты с вогнутым острием), лезвия топора у рукоятки (кельты с утолщенным снаружи краем) и одного из открытых концов бруска (браслеты). Несоответствие между рукояткой и орнаментом, наблюдаемое на некоторых кельтах, обусловлено неправильным наложением обоих клапанов и сдвигов в сторону при литье, то же на браслете овально-круглой формы. Эти дефекты, как и другие, отмечаемые на узких сторонах кельтов, исправлены более или менее тщательно ковкой. В основном, на топорах с утолщенным снаружи краем полосы от литья были тщательнее исправлены, чем на кельтах с вогнутым острием; иногда их совсем удаляли на узких сторонах лезвия около острия, где их уже нельзя различить (экземпляр № 8).

С целью определения культуры, к которой принадлежат предметы, и их датирования автор поочередно разбирает типы элементов инвентаря.

Так, вариант топора со средними ребрами этой группы является орудием среднеевропейского происхождения, распространенным на территории, простирающейся от южной Баварии до Украинской ССР. Хотя и отсутствует полная статистика экземпляров этого варианта топора со средними ребрами конца бронзового века и начала гальштатского периода, все же его характерная форма, повидимому, сравнительно хорошо представлена в румыно-венгерском пространстве.

С хронологической точки зрения в Трансильвании вариант топора со средними ребрами из клада в Тэутеу (судя по ассоциации с остальными элементами инвентаря кладов и литейных мастерских) датируется концом бронзового века (фаза Рейнеке D) и раннегальштатским периодом (фаза A₁ и B₁ по хронологии Фр. Мюллера-Карпе).

Характерной чертой более нового собрания бронзовых изделий склада в Тэутеу является большое количество кельтов по сравнению с другими элементами инвентаря.

В этом собрании представлены два следующих типа кельтов:

1) Тип с вогнутым лезвием и туловом почти прямоугольного (рис. 1/2 и рис. 2/1) или овального (рис. 1/3—6 и рис. 2/2—5) сечения.

Вариант с туловом почти прямоугольного сечения связан с соответствующими предметами на северо-западе Трансильвании, северо-востоке Венгрии, юго-востоке Словакии и в прикарпатской области Украинской ССР, откуда происходит большинство кельтов с вогнутым лезвием и туловом прямоугольного сечения. Это касается и варианта с туловом овального сечения с той оговоркой, что он был более распространен, чем вариант кельта с туловом прямоугольного сечения, и встречается за пределами указанных областей, в самых отдаленных местах.

С хронологической точки зрения вариант с туловом прямоугольного сечения появляется уже к концу бронзового века, между тем как вариант с туловом овального сечения датируется раннегалльштатским периодом.

2) Тип с утолщенным снаружи краем, с ручкой и выпуклым орнаментом (рис. 1/7—10, рис. 2/6, рис. 3/1—4 и рис. 4), как и соответствующий тип без ручки, с которым он часто встречается вместе, характерен для кладов бронзовых изделий раннегалльштатского периода в Румынии, Венгрии, Словакии, прикарпатской области Украинской ССР и в Югославии. На северо-востоке Словакии и в прикарпатской области Украинской ССР этот тип встречается реже, чем кельты с вогнутым лезвием. На территории РНР, кроме Трансильвании, этот тип кельта лучше всего документирован в Олтении, особенно литейными формами из Пленци.

Форма и орнамент обломка кельта из склада в Тэутеу были реконструированы с помощью аналогичных экземпляров из Венгрии, в частности из Велем Сент-Вид.

Наряду с кельтами в состав более нового собрания бронзовых изделий склада в Тэутеу входят серпы и браслеты.

Серп с выпуклостью и узким лезвием (рис. 1/12 и рис. 5/2), изогнутым в виде садового ножа, встречается реже; его находят в кладах бронзовых изделий конца бронзового века и начала галльштатского периода на северо-востоке Трансильвании, юго-востоке Словакии и в прикарпатской области Украинской ССР.

Также весьма редко встречается на территории РНР и серп с перегибом спинки к рукоятке и узким лезвием из склада в Тэутеу (рис. 1/13 и рис. 5/3), аналогии которого отмечаются в находках бронзовых изделий раннегалльштатского периода в Венгрии.

Что касается варианта серпа с перегибом спинки к рукоятке, характеризующегося началом порога на утолщенной тыловой части между лезвием и собственно рукояткой (рис. 1/14 и рис. 5/5), то его можно рассматривать как промежуточный вариант между экземплярами с перегибом спинки к рукоятке и двумя зарубками от литья, с одной стороны, и экземплярами с перегибом спинки к рукоятке и собственно порогом и с одной только зарубкой от литья на утолщенной тыловой части, с другой стороны. Характерные экземпляры этого варианта серпа находят в кладах бронзовых изделий румыно-венгерского ареала и Боснии.

Зато в Италии часто встречаются серпы с перегибом спинки к рукоятке и с собственно порогом на утолщенной тыловой части, между лезвием и рукояткой.

Наконец, оба типа браслетов — овально-круглой формы или в виде буквы С, с плосковыпуклым сечением бруска, с орнаментом или без орнамента, часто встречающиеся в кладах конца бронзового века и начала галльштатского периода на территории Румынии и Венгрии, на юге Словакии и в прикарпатской области УССР, имеют более обширный ареал распространения и не являются характерными лишь для вышеуказанных областей. Подобно этому и тип браслета с плосковыпуклым сечением встречается в Центральной Европе еще в среднебронзовом веке.

Судя по этим элементам инвентаря, описанное здесь собрание бронзовых изделий из склада в Тэутеу характеризуется сочетанием более древних предметов конца бронзового века с преобладающим числом более поздних — раннегалльштатского периода. Так, наряду с типами бронзовых изделий, напоминающими некоторые предметы склада в Урну, в это собрание, как и в остальной клад из Тэутеу, входят и другие бронзовые изделия раннегалльштатского периода, из числа которых некоторые новее серии литейных мастерских Спэлнака Уноара. Следовательно, с хронологической точки зрения клад из Тэутеу, рассматриваемый в целом, на основании прямого и косвенного сближения элементов его инвентаря с другими бронзовыми и золотыми изделиями из Трансильвании, в частности из склада в Брэдуце (р-н Одорхей) является более новым, чем серии бронзовых изделий Урнул-Домэнешти (Рейнике D, XIII в. до н.э.) и Уноара-Спэлнака (Галльштатт A₁, по хронологии Фр. Мюллера-Карпе, XII в. до н.э.).

В этом случае его нельзя считать современным кладу из Гуруслэу (р-н Залэу), восходящему к концу бронзового века; нельзя также считать, что он непосредственно следует за кладами серии Урнул-Домэнешти, как это полагали до недавнего времени.

На этом основании можно допустить, что клад из Тэутеу датируется началом Гальштатта В (= Гальштатт В₁ по хронологии Фр. Мюллера-Карпе, X в. до н.э.) и следует за еще не вполне уточненной серией бронзовых изделий в Трансильвании (соответствующей фазе Гальштатт А₂ по хронологии Фр. Мюллера-Карпе, XI в. до н.э.).

Эта датировка клада из Тэутеу соответствует датированию его непосредственно после 1000 г. до н.э., давно предложенному В. Думитреску на основании аналогий в кладах из Брэдуца. Датировка этого клада приближается к датировке клада из Мойграда, давно изученного И. Нестором. Последний считал его современным кладу из Хойду-Бесермени, Х-Сомсон и др. в Венгрии и относил к начальному периоду бронзового века IV (= Рейнеке IV 1—2), датируемому им 1100—900 гг. до н.э.

Таким образом, на настоящем этапе исследований уже нельзя говорить о серии бронзовых изделий Тэутеу-Гуруслэу, а о серии Мойград-Тэутеу, датируемой — судя по характеристикам инвентаря бронзовых предметов — началом фазы Гальштатт В.

В это время обработка бронзы в Трансильвании уже прошла через период максимального развития конца бронзового века и фазы Гальштатт А. Несмотря на это, более разнообразные и усовершенствованные формы некоторых орудий, оружия, сосудов и украшений доказывают, что в эту эпоху в Трансильвании продолжало развиваться производство бронзовых изделий, занимавшее одно из первых мест на востоке Средней Европы, содействуя ускорению процесса социально-экономического расслоения местного патриархального родо-племенного общества.

NOUVELLES DONNÉES SUR LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE TĂUTEU

(distr. de Marghita, rég. de Crișana)

RÉSUMÉ

Le Musée National des Antiquités s'est rendu acquéreur, en 1940, d'un lot formé de 16 objets en bronze — 13 complets et 3 incomplets — datant du début du Hallstatt, avec l'indication sommaire qu'ils provenaient de la localité de Terebeș, sans autres détails.

L'auteur montre que cette indication vague lui a paru suspecte dès le début, étant donné qu'il existait en Transylvanie trois localités portant le nom hongrois de Terebes. L'une d'entre elles — nommée en roumain Chiribiș — se trouve à 6 km nord de Tăuteu (rég. de Crișana), où l'on avait découvert, en 1934, un dépôt comprenant 27 objets en bronze complets ou incomplets, 5 anneaux en or, un petit vase en terre cuite et un vase plus grand également en terre cuite dont on n'a pu sauver que 11 fragments (cf. Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, dans *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 225 sqq. (l'auteur précise que le nom correct de la localité est Tăuteu) et Ardos Frideric, *Date arheologice privitoare la Oradea și jud. Bihor*, Oradea, 1936, extrait de *Familia*, III, 1936, 4, p. 12).

L'examen auquel furent soumis au Musée National des Antiquités les deux lots prouva qu'ils se ressemblaient tant par les caractères de leur patine et leur état de conservation que du point de vue typologique, pouvant fort bien provenir d'un dépôt commun; la faible distance (quelques kilomètres) séparant les deux points — Tăuteu et Chiribiș (Terebeș) — constitue un argument en plus en faveur d'une origine commune.

Ces constatations furent confirmées par une enquête effectuée sur les lieux en 1945 — à Tăuteu, Marghita, Oradea et dans la région — à l'occasion de laquelle on recueillit des détails tant sur les conditions de découverte du dépôt de Tăuteu que sur la dispersion ultérieure des objets. L'enquête établit en outre que le lot attribué à Terebeș ne provenait d'aucune des trois localités portant ce nom et qu'il appartenait également au dépôt de Tăuteu.

Un sondage effectué sur le versant sud de la colline de Szállás permit de déterminer l'emplacement exact du dépôt, situé à environ 600 m sud-ouest du village de Tăuteu. On découvrit

à cette occasion, dans la terre qui avait résulté de la fouille, 11 petits fragments du grand vase et un petit conglomérat de patine de couleur vert clair. On explora également avec soin les alentours du lieu, sans découvrir de nouveaux fragments céramiques, ni aucune autre trace d'une couche archéologique.

Par contre, non loin de l'emplacement, sur le versant SSE de la colline Telek Mezö, toujours sur le territoire de la commune de Tăuteu, on a identifié un établissement du début de l'époque des migrations, où l'on a trouvé aussi quelques fragments de haches en pierre, d'une phase indéterminée de l'époque de la commune primitive.

Le dépôt de Tăuteu, complété par les 16 pièces attribuées à Terebeș, comprend à l'heure actuelle 43 objets entiers ou incomplets en bronze, 5 anneaux en or, un petit vase en terre cuite et 22 fragments céramiques d'un vase en terre cuite plus grand, qu'il est impossible de reconstituer; le vase, qui présente des portions lustrées ou en relief, est fait d'une pâte assez bien cuite, de couleur brun-noir foncé, contenant des particules de pierre et des tessons pilés. Il y a lieu de croire que ce dépôt contenait encore d'autres objets qui n'ont pu être retrouvés.

Les pièces en bronze — y compris celles publiées antérieurement par Vl. Dumitrescu — sont les suivantes: 1 fragment de hache à ailerons médians, 6 haches à douille à rebord concave, 4 haches à douille entières, présentant un épaississement extérieur du rebord du trou d'emmanchement et parfois des décorations en relief sur le corps de la hache, 1 fragment de hache à douille ornée, 2 faucilles à bouton, 2 faucilles à languette, dont l'une a le dos de la lame épaissi et formant un léger angle avec le manche, 1 couteau à languette et à lame légèrement courbe, 4 lames de scie constituées par 11 fragments, 2 pointes de lame dont on ne peut préciser la nature, l'une d'entre elles pourvue d'une nervure médiane sur l'une de ses faces, 12 bracelets ouverts, entiers ou fragmentaires, de forme ovale ou quasi-circulaire, faits en barres de section ovale, circulaire ou plane-convexe, de grosseur uniforme ou aux extrémités effilées, non ornés ou à décor formé par des dentelures ou des bandes de traits verticaux ou angulaires complétés par des hachures obliques ou horizontales, 1 fragment d'une barre mince de section circulaire, 2 boutons, enfin 5 morceaux de métal brut, mentionnés seulement — sans reproductions ou description — par Vl. Dumitrescu.

De ces objets, l'auteur ne décrit que les 16 pièces provenant du soi-disant lot de Terebeș:

1. Partie supérieure d'une hache à ailerons médians et à « dentelure italique » sur le dos, brisée avant l'enfouissement (fig. 1/1 et 5/1).

2. Hache à douille à rebord concave, au bec développé, de section rectangulaire (fig. 1/2 et 2/1).

3. Hache à douille à rebord concave, au bec arrondi, développé, de section ovale (fig. 1/3 et 2/2).

4—6. Trois haches à douille à rebord concave, au bec très développé, et dont le corps, de section ovale, a ses côtés latéraux décorés de bandes au relief peu prononcé, en forme de boucliers (fig. 1/4—6 et 2/3—5).

7. Hache à douille au rebord épaissi extérieurement, massive, pourvue d'un anneau latéral et de décorations en relief sur le corps (fig. 1/7 et 2/6).

8. Hache à douille au rebord épaissi extérieurement, moins massive, à décorations en relief sur le corps (fig. 1/8 et 3/1).

9. Hache à douille au rebord légèrement épaissi à l'extérieur, plus petite, à décoration en relief sur le rebord du trou d'emmanchement ainsi que sur les faces et en forme de boucliers sur les bords (fig. 1/9 et 3/2).

10. Hache à douille au rebord légèrement épaissi à l'extérieur, de dimensions réduites, de forme élancée, décorée seulement sur les bords (fig. 1/10 et 3/3).

11. Fragment de grande hache à douille, déjà brisée lors de l'enfouissement et endommagée de nouveau récemment, probablement à la suite d'un coup de hache (fig. 1/11 et 3/4; fig. 4, essai de reconstitution).

12. Faucille à bouton à lame étroite (fig. 1/12 et 5/2).

13. Faucille à languette formant manche et à lame étroite (fig. 1/13 et 5/3).

14. Faucille à languette, au dos épaissi formant un léger angle au point de jonction avec le manche (fig. 1/14 et 5/4).

15. Bracelet ouvert, de forme quasi-circulaire, non orné, à tige massive, renflée au milieu et effilée à ses extrémités, qui se chevauchent légèrement (fig. 1/15 et 5/6).

16. Bracelet ouvert, en forme de C, non orné, à tige large de section plane-convexe, légèrement effilée — dans le sens de la largeur et de la grosseur — à l'une de ses extrémités (fig. 1/16 et 5/6).

L'auteur examine ensuite le procédé de travail de ces objets. Ils ont été coulés directement dans des moules monovalves à couvercle (les faucilles, le bracelet en forme de C) ou bivalves (le reste des objets), en pierre ou en argile, dans lesquels le métal était introduit par les orifices pratiqués à hauteur des « dentelures italiques » (pour la hache à ailerons), du sommet de l'anneau (pour les haches à douille à rebord concave), du rebord, à la naissance de l'anneau (pour les haches à douille au rebord épaissi extérieurement), de l'une des extrémités de la tige (pour les bracelets). Les défauts de certaines haches à douille, à hauteur de l'anneau ou des ornements, ont été causés par une superposition défectueuse des valves ou à des déplacements latéraux de celles-ci pendant le coulage; il en est de même pour le bracelet quasi-circulaire. Ces défauts, ainsi que ceux que l'on distingue parfois sur les bords des haches à douille, ont été corrigés, avec plus ou moins de soin, par martelage.

En général, les bavures dues au coulage ont été enlevées avec plus de soin sur les haches à douille à rebord épaissi extérieurement que sur celles à rebord concave; sur un exemplaire (n° 8) les traces laissées sur le bord de la hache, près de l'extrémité, ont été si bien enlevées qu'il n'est plus possible de les reconnaître.

Afin de situer les objets dans leur cadre culturel et chronologique, l'auteur passe à leur étude typologique.

Ainsi la hache à ailerons a son origine en Europe Centrale, son aire de diffusion s'étendant du sud de la Bavière jusqu'en R. S. S. d'Ukraine. Quoique nous ne possédions pas une évidence complète des exemplaires de ce type de hache, qui appartient à la fin de l'époque du bronze et au début du Hallstatt, il semble qu'il soit assez bien représenté, dans sa forme la plus caractéristique, dans l'espace roumain-hongrois. Chronologiquement, en Transylvanie, la variante de hache à ailerons du dépôt de Tăuteu se situe, d'après les autres pièces d'inventaire auxquelles on la trouve associée dans les dépôts et les fonderies, à la fin de l'époque du bronze (phase Reinecke D) et au début du Hallstatt (phases A₁ et B₁ d'après la chronologie de H. Müller-Karpe).

Un trait caractéristique du lot relativement récent d'objets en bronze du dépôt de Tăuteu est le nombre élevé des haches à douille par rapport aux autres éléments d'inventaire. Les deux types suivants de haches à douille y sont représentés:

1) Le type à rebord concave et corps à section presque rectangulaire (fig. 1/2 et 2/1) ou ovale (fig. 1/3—6 et 2/2—5). La variante à section rectangulaire se rattache aux exemplaires semblables provenant du NO de la Transylvanie, du NE de la Hongrie, du SE de la Slovaquie et de la région transcarpatique de la R. S. S. d'Ukraine, ces derniers étant les plus nombreux. Il en est de même pour la variante à section ovale, avec cette différence qu'elle est plus répandue et que sa zone de diffusion dépasse les limites géographiques que nous avons indiquées pour la première variante.

Du point de vue chronologique, la première variante apparaît dès la fin de l'époque du bronze, tandis que la seconde date du début du Hallstatt.

2) Le type à rebord épaissi extérieurement, à anneau et à décorations en relief (fig. 1/7—10; 2/6; 3/1—4, 4), de même qu'une variante identique, mais sans anneau, se rencontre dans les dépôts de bronze du début du Hallstatt de Roumanie, de Hongrie, de Slovaquie, de la région transcarpatique de la R. S. S. d'Ukraine et de Yougoslavie. Dans le NE de la Slovaquie et dans la région transcarpatique de la R. S. S. d'Ukraine, il est moins fréquent que les haches à rebord concave. Sur le territoire de la R. P. Roumaine, c'est — si l'on excepte la Transylvanie — en Olténie que ce type est le mieux représenté, à savoir par les moules découverts à Plenița.

Les formes et la décoration du fragment de hache à douille découvert à Tăuteu ont été reconstituées à l'aide des exemplaires analogues de Hongrie; particulièrement de ceux de Velem St. Vid.

En ce qui concerne les faucilles, le type à bouton et lame étroite, en forme de « Krummesser » (fig. 1/12 et 5/2), est plutôt rare; on le rencontre dans certaines découvertes de la fin de l'époque du bronze et du début du Hallstatt faites dans le NE de la Transylvanie, le SE de la Slovaquie et la région transcarpatique de la R. S. S. d'Ukraine.

De même la faucille à languette formant une manche et à lame étroite (fig. 1/13 et 5/3), connue par quelques exemplaires analogues trouvés dans les dépôts d'objets en bronze du début du Hallstatt de Hongrie, est fort rare sur le territoire de la R. P. Roumaine.

Quant à la faucille à languette présentant une ébauche d'angle au point de jonction de la lame et du manche (fig. 1/14; 5/5), on peut le considérer comme un type intermédiaire entre les exemplaires à languette et à deux nodules résultant du coulage et ceux à languette, à angle bien formé entre la lame et le manche et à un seul nodule sur le bord convexe épaissi. Des exemplaires caractéristiques de ce type de faucille ont été fournis par les découvertes d'objets en bronze faites dans l'espace roumain-hongrois et en Bosnie. En Italie, par contre on rencontre fréquemment des faucilles à languette et à angle bien formé au point de jonction de la lame et du manche.

Enfin, les deux types de bracelets, celui de forme quasi-circulaire et celui en C, à section plane-convexe, ornés ou non ornés, que l'on rencontre fréquemment dans les dépôts de la fin de l'époque du bronze et du début du Hallstatt découverts dans l'espace roumain-hongrois, l'est de la Slovaquie et la région transcarpatique de la R. S. S. d'Ukraine, sont fort répandus, n'étant pas caractéristiques de ces seules régions. De même le type de bracelet à section plane-convexe se rencontre en Europe centrale dès la phase moyenne de l'époque du bronze.

De la présentation et de l'analyse typologique des objets constituant la partie du dépôt de Tăuteu examinée ici, il résulte que ce qui caractérise ce lot, c'est l'association de pièces plus anciennes, datant de la fin de l'époque du bronze, à des pièces plus récentes — les plus nombreuses d'ailleurs — datant du début du Hallstatt. C'est ainsi qu'à côté d'objets rappelant autant certains exemplaires d'Uriu, il en est d'autres qui datent du début du Hallstatt, certains étant même plus récents que les pièces des fonderies de Șpălnaca et d'Uioara. Chronologiquement, donc, le dépôt de Tăuteu, dans son ensemble, considéré par le prisme des associations directes et indirectes entre ses pièces constitutives et d'autres objets en bronze ou en or trouvés dans les dépôts de Transylvanie, et surtout ceux du dépôt de Brăduț (distr. d'Odorhei), apparaît comme de date plus récente que les lots d'objets en bronze d'Uriul-Domănești (Reinecke D, XIII^e siècle av. n. è.) et d'Uioara-Șpălnaca (= Hallstatt A₁, XII^e siècle av. n. è.).

Il ne peut plus, dans ce cas, être considéré comme contemporain du dépôt de Guruslău (distr. de Zalău), qui date de la fin de l'époque du bronze, ni comme faisant suite immédiatement aux dépôts de la série Uriul-Domănești, comme on le supposait encore dernièrement.

Pour ces raisons, on doit admettre que le dépôt de Tăuteu date du début de Hallstatt B (= Hallstatt B₁ d'après la chronologie de H. Müller-Karpe, X^e siècle av. n. è.), étant postérieur à une série de lots de l'époque du bronze trouvés en Transylvanie, série encore insuffisamment précisée, mais correspondant à la phase Hallstatt A₂ (d'après la chronologie de H. Müller-Karpe, XI^e siècle av. n. è.).

Cette façon d'encadrer chronologiquement le dépôt de Tăuteu correspond à celle proposée dès les premières recherches par Vl. Dumitrescu, qui, s'appuyant sur des analogies avec le dépôt de Brăduț, le datait immédiatement après l'an 1000 av. n. è. De même, la date de ce dépôt est très proche de celle du dépôt de Moigrad, étudié, il y a longtemps déjà, par I. Nestor, qui le considérait comme contemporain de ceux de Hajdu-Böszörmény, H-Sámson, etc. de Hongrie et le situait dans la première période du Bronze IV (= Reinecke IV 1-2), correspondant, selon cet auteur, aux années 1100—900 av. n. è.

Dans le stade actuel des recherches, conclut l'auteur, on ne doit donc plus parler d'une série d'objets en bronze Tăuteu-Guruslău, mais d'une série Moigrad-Tăuteu qui, d'après les éléments caractéristiques des pièces constitutives, daterait du début de la phase Hallstatt B.

A ce moment, la métallurgie du bronze en Transylvanie avait dépassé sa phase de développement maximum, correspondant à la fin de l'époque du bronze et à la phase Hallstatt A. Néanmoins, les formes assez évoluées et variées d'une série d'outils, d'armes, de vases et d'objets de parure prouvent qu'à cette époque la Transylvanie continuait à représenter, dans la zone est de l'Europe centrale, un centre de production d'objets en bronze des plus importants, contribuant par là à l'accélération du processus de différenciation sociale-économique de la société de caractère patriarcal de cette époque.

DEPOZITUL DE OBIECTE DE BRONZ DE LA ULMI-LITENI

(r. Hîrlău, reg. Iași)

La începutul lunii iunie 1958, în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași a intrat un depozit de obiecte de bronz provenind de la Ulmi-Liteni, com. Belcești, raionul Hîrlău, regiunea Iași. Aceste obiecte au fost aduse la Muzeul nostru de către Gh. Popovici, din informațiile căruia rezulta că ele au fost găsite întâmplător, în noiembrie 1957, în lutăria din marginea satului, la cca. 2,25 m adâncime de la suprafața actuală a solului.

La 10 iunie 1958 m-am deplasat la fața locului pentru stabilirea condițiilor de găsim a obiectelor.

Locul de descoperire al acestui depozit se află la cca. 1 km spre nord de gara Belcești și la cca. 100 m sud-est de marginea satului Ulmi-Liteni, pe un rest din terasa inferioară a Bahluiului, numit de către săteni « Pe Curte ».

Marginea de vest și sud a acestui mamelon a fost deranjată de o serie de tranșee militare, săpate în timpul celui de-al doilea război mondial. Actualmente, porțiunile marginale ale terenului respectiv sînt distruse de lutării.

Cu ocazia anchetei noastre, taluzînd malurile tranșeelor și ale gropilor pentru scos lut, am adunat cîteva fragmente ceramice mai caracteristice, obținînd totodată și unele date de ordin stratigrafic.

Astfel, în cele cinci puncte taluzate, s-a observat că sub solul negru vegetal, gros de 0,10—0,15 m, din care provin, amestecate, resturi din vremea culturii Noua și a orînduirii feudale, urmează o depunere de culoare brună închis, groasă de maximum 0,20—0,25 m. Din acest strat provin fragmente feudale (sec. XVII) (fig. 1/1—4), deosebindu-se unul din caolin, pictat la exterior cu grupuri de linii orizontale și paralele, de culoare roșie, avînd fața interioară smălțuită în verde (fig. 1/3), precum și un altul cu buza răsfrîntă în afară și ușor arcuită, decorat la exterior cu două linii în val care se întretaie (fig. 1/1). De asemenea, la baza stratului brun închis s-au semnalat, în cîteva cazuri, urmele unor construcții care datează probabil, după condițiile de găsim, din aceeași vreme cu fragmentele ceramice, indicînd astfel resturile unei așezări din sec. XVII.

Sub depunerea cu resturi feudale, urmează un sol de culoare cenușie deschis, gros de aproximativ 0,50 m, din care provin fragmente ceramice caracteristice culturii Noua. Dintre acestea remarcăm fragmente de vase în formă de

sac, din pastă bună, cu buza puțin îngroșată la exterior și prevăzute cu brîu în relief (fig. 2/1, 3—4).

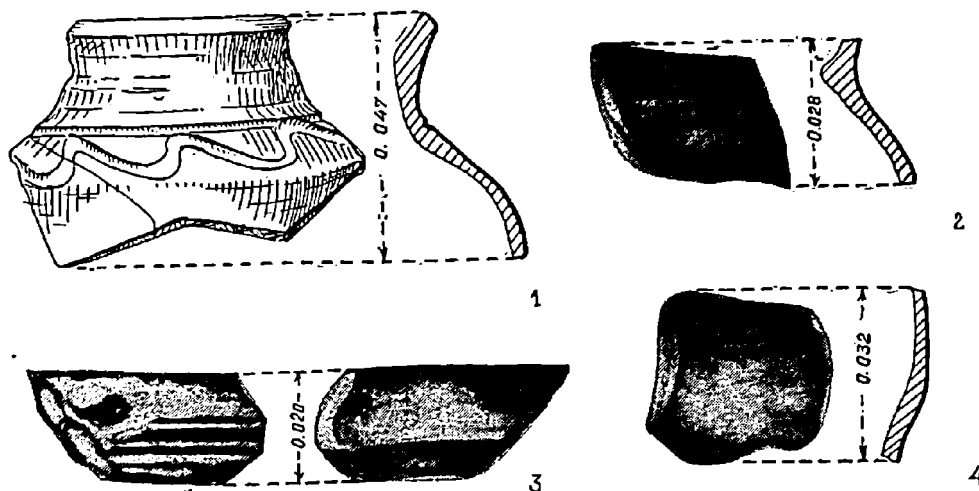


Fig. 1. — Fragmente ceramice feudale (sec. XVII).

Atenția noastră s-a îndreptat însă, îndeosebi, asupra locului unde a fost găsit depozitul de obiecte de bronz. În urma taluzării malului lutăriei în punctul respectiv, s-au făcut următoarele constatări: de la baza stratului cenușiu cu resturi

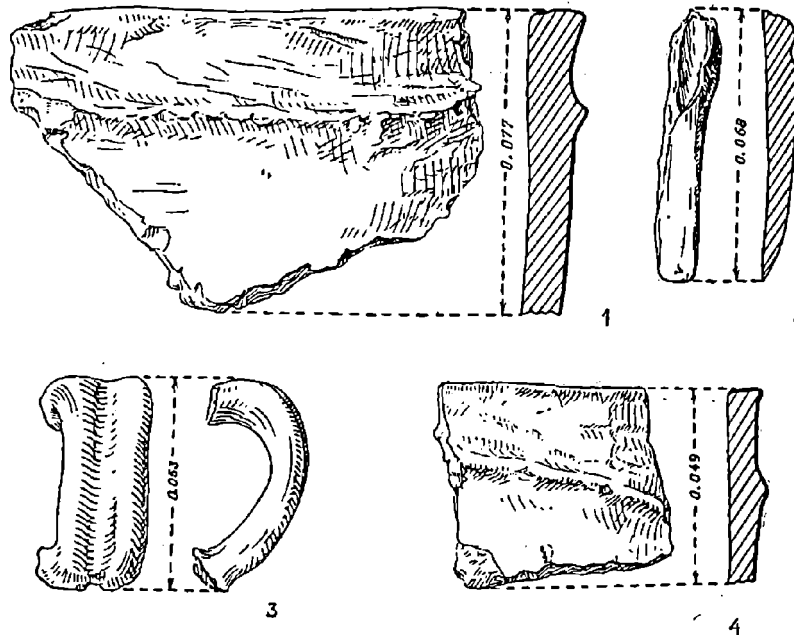


Fig. 2. — Fragmente ceramice (1, 3, 4); dălțiță din os (2), din vremea culturii Noua.

din vremea culturii Noua, a fost săpată o groapă, cu profilul în trepte, avînd fundul situat la cca. 2,25 m față de suprafața actuală a solului. Pămîntul de umplură constă din două straturi: unul de culoare brun-gălbuie, pînă la 1,50 m adîncime, și al doilea de culoare galben-cenușie, de la 1,50 m pînă la fund (2,25 m).

Din cele relatate de către descoperitor, reiese că obiectele au fost găsite grămadă, la o adâncime corespunzătoare cu fundul gropii. În vecinătatea de SV a gropii, cu prilejul taluzării malului lutăriei, s-au semnalat resturile unei vetre, care stăteau la baza stratului cenușiu, iar în apropierea acesteia a fost găsită o dălțiță din os (fig. 2/2).

Pînă în prezent, nu am avut ocazia să efectuăm « Pe curte » o săpătură metodică care să permită, printre altele, cercetarea integrală a gropii menționate.

Depozitul de bronzuri de la Ulmi-Liteni se compune din: 1 seceră, 1 celt, 1 cuțit, 1 pumnal, 2 dălțițe, 2 pandantive, 3 verigi de pandantiv(?) sau ac (?), 1 brățară fragmentară, 1 buton, 9 mărgelile din sîrmă de bronz torsionată și 19 mărgelile din pastă sticloasă¹.

Unitatea acestei descoperiri este asigurată atît prin condițiile de găsimă, cît și prin caracteristicile comune ale elementelor care o compun.

Astfel, din acest din urmă punct de vedere, toate obiectele prezintă pe ele patina verde închis cu pete verzui deschis. Doar într-un singur caz, și anume la celt, pe o mică porțiune patina a fost înlăturată de către descoperitor din curiozitatea de a ști din ce fel de metal este lucrat obiectul respectiv.

În continuare, prezentăm caracteristicile fiecărui obiect în parte:

1. *Seceră cu cîrlig* în formă de S foarte deschis, cu lama arcuită iar vîrful, subțiat și răsfrînt în afară, prezintă o ruptură recentă. Ciotul de la turnat este plasat pe spinarea îngroșată aproximativ în regiunea corespunzătoare cu maximul de arcuire. La talon lama este îndoită și ruptă din vechime, încît nu știm precis forma și dimensiunile cîrligului (fig. 3/14 și 4/15).

Tăișul lamei prezintă știrbituri de la întrebuințare.

D i m e n s i u n i. Lungimea spinării pe coardă 27 cm; lățimea maximă a lamei 3 cm; grosimea maximă a spinării îngroșate 0,8 cm.

2. *Celt* cu gura circulară și marginea puțin îngroșată la exterior, fără toartă, cu corpul înalt și zvelt, mai lat în partea corespunzătoare tăișului, avînd laturile înguste drepte; tăișul este drept și prezintă cîteva știrbituri de la întrebuințare.

Pe ambele fețe late, la partea superioară, se află cîte o ușoară adîncitură ovoidală, din care una perforată. Pe fețele înguste nu se mai observă urme de la turnat, întrucît acestea au fost bine ciocănite.

Patina de culoare verde închis, cu pete verzui deschis, s-a păstrat pe cea mai mare parte a obiectului (fig. 3/5 și 4/8).

D i m e n s i u n i. Lungimea maximă 9,1 cm; diametrul deschiderii gurii 1,9 cm, în interior și 2,4 cm la exterior; lățimea tăișului 4 cm.

3. *Cuțit* cu limba la mîner (fig. 3/6 și 4/13), lama arcuită, cu vîrful subțiat și ușor răsfrînt în afară, și cu spinarea îngroșată; fără prag între lamă și limba mînerului. Ciotul de la turnat este plasat aproximativ la jumătatea spinării.

Mînerul este îngust, de formă aproape triunghiulară. Pe limba mînerului se văd două găuri de la nit, una mai mare, de formă ovală, plasată chiar la punctul

¹ Colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, inv. nr. II/971—II/986.

de trecere de la lamă la limba mînerului, sub spinare, iar cealaltă foarte mică, de formă tot ovală, se găsește chiar la capătul limbii.

Întreaga suprafață a obiectului este patinată în verde închis cu pete verzui deschis.

Tăișul lamei este puțin știrbit, de la întrebuințare, iar vârful și capătul mînerului sînt rupte din vechime.

Dimensiuni. Lungimea spinării, pe coardă, 6,6 cm; lățimea maximă a tăișului 2,5 cm; grosimea maximă a spinării îngroșată 0,6 cm.

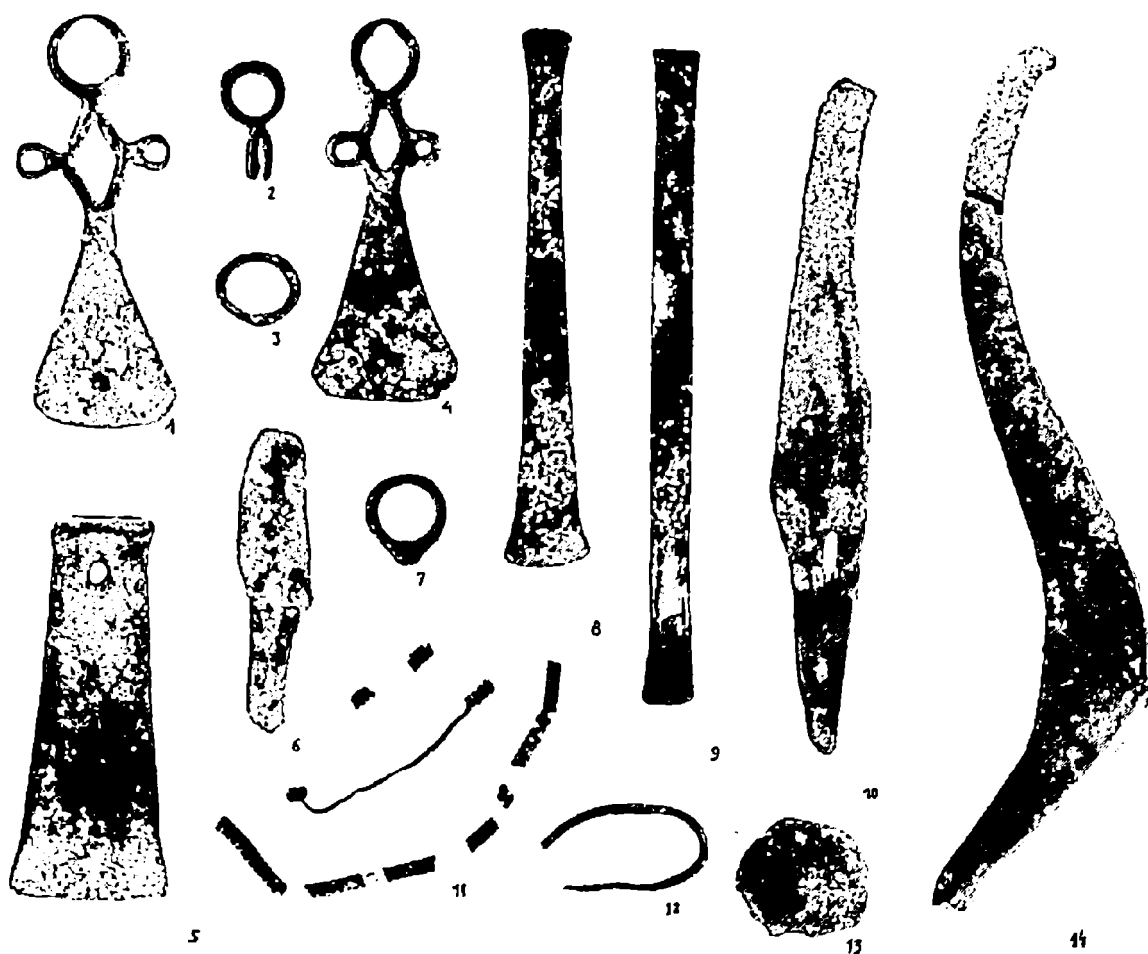


Fig. 3. — Ulmi-Liteni. Obiecte de bronz.

4. *Dălțiță* din bară de bronz cu secțiunea transversală dreptunghiulară, avînd capetele subțiate și lățite (fig. 3/8 și 4/14). Unul din capete este lătit și subțiat, terminîndu-se cu un tăiș convex, iar celălalt, de la partea opusă, este îndoit în afară avînd marginea subțiată și colțurile ușor ridicate. Ambele capete sînt puțin știrbite de la întrebuințare.

Patina de culoare verde închis cu pete verzui deschis acoperă întreaga suprafață a obiectului.

Dimensiuni. Lungime 14,2 cm; lățimea unui tăiș 2,5 cm și a celuilalt 1,5 cm; grosimea 0,4 cm.

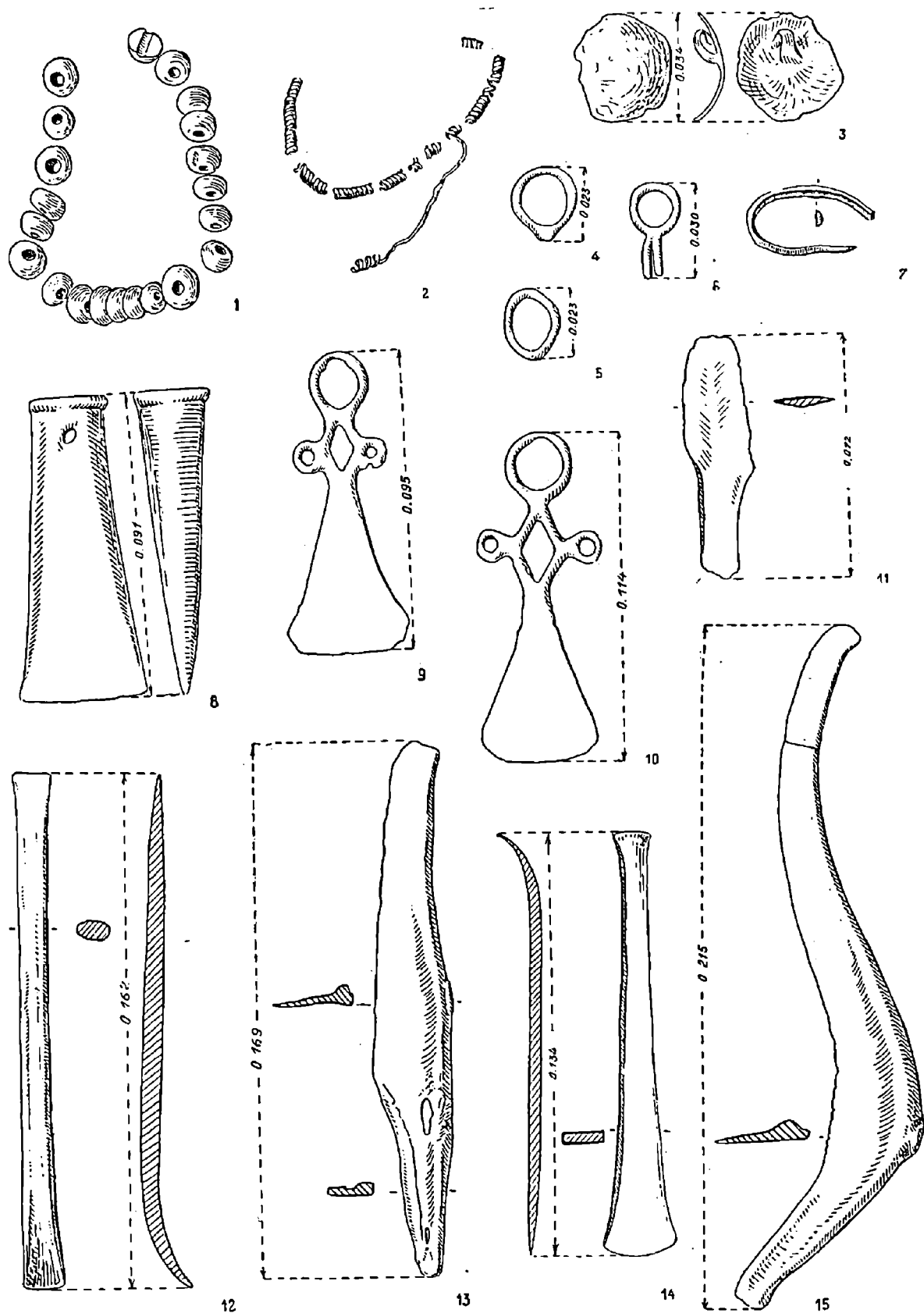


Fig. 4. — Depozitul de obiecte: pastă sticloasă (1), de bronz (2—15).

5. *Dălțiță* din bară de bronz cu secțiunea transversală poligonală, unghiurile ușor rotunjite și laturile neegale. Unul din capete este arcuit spre interior, subțiat și foarte puțin lătit cu tăișul ușor arcuit, iar celălalt este subțiat, avînd tăișul drept și puțin știrbit de la întrebuințare. Patina a fost păstrată în întregime (fig. 3/9 și 4/12).

Dimensiuni. Lungimea maximă 1,8 cm; lățimea capătului arcuit 1,2 cm; lățimea tăișului drept 1,1 cm; grosimea maximă 1,3 cm.

6. *Pumna* cu lama folioformă (?) scurtă și subțire, ruptă din vechime pe una din laturi, cu mînerul îngust și îngroșat. Secțiunea transversală a mînerului este dreptunghiulară, iar capătul subțiat ușor este lătit și rupt din vechime; nervura mediană de pe lamă este abia vizibilă pe o singură față.

Patina verde închis cu pete verzui deschis s-a păstrat în întregime (fig. 3/6 și 4/11).

Dimensiuni. Lungimea 7,5 cm; lățimea maximă a lamei 1,9 cm; lățimea mînerului 1 cm; grosimea mînerului 0,2 cm.

7. *Pendantiv* de formă aproximativ triunghiulară, cu capătul îngroșat și cruciform inelat (fig. 3/4 și 4/9). La partea superioară prezintă o verigă de suspensie și placă rombică cu brațe laterale ajurate, iar la partea inferioară are o placă triunghiulară. S-ar putea ca pendantivul să reprezinte o figurină feminină mult stilizată.

Patina de culoare verde închis acoperă întreaga suprafață a obiectului.

Dimensiuni. Lungimea maximă 9,5 cm; lățimea bazei 3,7 cm; lățimea brațului cruciform 3 cm; grosimea maximă 0,2 cm.

8. *Idem*, ușor deteriorat în regiunea bazei, cu patina păstrată în cea mai mare parte a suprafeței obiectului (fig. 3/1 și 4/10).

Dimensiuni. Lungimea 11,4 cm; lățimea bazei 3,7 cm; lățimea brațului cruciform 4 cm; grosimea maximă 0,2 cm.

9. *Brățară* din bară de bronz cu secțiunea transversală plan-convexă, cu capetele deschise, unul subțiat și îngustat, iar celălalt rupt din vechime (fig. 3/12 și 4/7).

Dimensiuni. Diametrul exterior 8,7 cm; diametrul interior 7,9 cm; lățimea barei la mijloc 0,7 cm; lățimea barei la capăt 0,2 cm; grosimea barei la mijloc 0,2 cm.

10. *Buton* din foaie de bronz în formă de calotă, cu marginile subțiate, prevăzut pe fața interioară cu o verigă pentru prins, plasată excentric (fig. 3/13 și 4/3).

Dimensiuni. Diametrele exterioare $4 \times 3,5$ cm; diametrele interioare $3,5 \times 2,8$ cm.

11. *Trei verigi* din bronz de formă aproximativ circulară, provenind probabil de la un pendantiv de tipul aceloră descrise mai sus sau eventual de la un ac cu capul inelar (fig. 3/2—3,7 și 4/4—6).

Dimensiuni. a) Diametrul interior 1,5 cm; diametrul exterior 2 cm; grosimea 0,2 cm (fig. 3/7 și 4/4).

b) Diametrul interior 1,5 cm; diametrul exterior 2 cm; grosimea 0,2 cm (fig. 3/3 și 4/5).

c) Diametrul interior 1,5 cm; diametrul exterior 1 cm; grosimea 0,2 cm (fig. 3/2 și 4/6).

12. *Nouă mărgelă spiralice*, din sîrmă de bronz, dintre care una desfăcută în cea mai mare parte (fig 3/11 și 4/12).

Dimensiuni. Lungimea 0,5 cm; 2,3 cm; 1,4 cm; 1,2 cm; 0,3 cm; 0,5 cm; 5 cm; 2,5 cm.

13. *Nouăsprezece mărgelă întregi și una fragmentară* din materie sticloasă, alb-albăstruie la exterior, albăstruie în secțiune, de formă sferică aplatizată.

Unele din ele sînt prevăzute pe corp cu găuri perforande de mărimi diferite. Într-un singur caz se pare că mărgica a fost decorată cu linii fine de culoare albă lăptoasă, dispuse orizontal pe diametrul maxim (fig. 4/1 și 5).

Dimensiuni. Diametrul mărgelilor variază între 1×1×4 cm, iar diametrul perforației între 0,5×0,3 cm.

★

După prezentarea celor 13 tipuri de obiecte, care compun depozitul de la Ulmi-Liteni, ne vom opri asupra procedeelor tehnice folosite pentru producerea lor.

Celtul s-a turnat, probabil, într-o formă bivalvă din piatră sau lut, ale cărei părți au fost apoi bine potrivite atît în lungime cît și în lățime.

Ciocăniturile vizibile, pe fețele laterale, au avut ca scop înlăturarea completă a dungilor de la turnat, precum și a eventualelor neregularități ivite în urma turnării.

Pereții golului interior sînt netezi, drepecți și mult îngustați, după forma dopului de lut introdus. În cazul nostru dopul nu avea capătul rotunjit, cum se întîlnește de obicei¹, ci ascuțit. Ca să nu se miște în timpul turnării, dopul a fost fixat probabil de prelungirea în formă de tub a gurii². Nu putem ști cum a fost introdus metalul, deoarece cioturile de la turnat nu s-au păstrat.

Spre deosebire de celt, secera a fost turnată într-o formă monovalvă, probabil acoperită, deoarece dosul este neted. Metalul lichid s-a introdus în formă printr-un canal săpat în dreptul spinării, după cum ne-o dovedește urma păstrată a ciotului de la turnat. Apoi, prin ciocănituri mici și dese, vizibile în special la partea interioară, s-au lățit muchiile.

Ca și secera, cuțitul a fost turnat într-o formă monovalvă acoperită. După poziția ciotului de la turnat, putem deduce că metalul lichid a fost introdus în formă printr-un canal săpat în dreptul spinării. În vederea confecționării limbii mînerului, partea inferioară și tăioasă a lamei a fost îndoită spre interior în regiunea mînerului și apoi ciocănită. De asemenea, ca și la seceră, muchiile de pe spinarea îngroșată au fost ciocănite.

În ceea ce privește cele două dălțițe, probabil că ele au fost lucrate din bare de bronz brute. Astfel, dălțița cu secțiunea transversală poligonală a fost lucrată dintr-o bară de bronz care inițial a avut secțiunea ovoidală, fațetarea ei



Fig. 5. — Ulmi-Liteni. Mărgelă din pastă sticloasă.

¹ Vezi de ex. M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitul de bronzuri de la Birsana*, în AISC, II, 1944—1948, p. 271. Idem, *Depozitul de la Blăjenii de Jos*, în

RUP Iași, I, 1—2, 1954, p. 281.

² Vezi Alfred Götze, *Bronzeguss*, Ebert, RL, II, p. 157 sqq și pl. 76.

obținându-se prin ciocănituri mici regulate și dese. Acest din urmă fapt ar explica, eventual, neregularitatea fațetelor respective.

La dălțița cu secțiunea transversală dreptunghiulară, exceptînd capetele, se observă mai puțin urme de ciocănituri, deoarece bara din bronz, din care este lucrată, a fost turnată inițial într-o formă avînd secțiunea transversală dreptunghiulară.

În ceea ce privește pumnalul, este probabil că el a fost turnat dintr-o bară mică brută din bronz, care prin batere a fost apoi mult lățită, obținându-se în acest fel lama. Pentru a se imita exact exemplarele de același tip turnate, pe una din fețe s-a croit, prin ciocănituri dese, și o nervură mediană, plasată excentric. De asemenea, capătul mînerului pumnalului prin batere s-a lățit și subțiat.

Brățara probabil a fost turnată, eventual, într-o formă monovalvă acoperită. Fragmentul pe care-l avem nu ne oferă nici un indiciu asupra locului pe unde s-a introdus metalul lichid. Pe de altă parte, avînd în vedere forma sa simplă, n-ar fi exclus ca această brățară să provină dintr-o bară dreaptă de bronz, turnată într-o formă cu secțiunea transversală plan-convexă.

Cele două pîndantive de bronz și verigele au fost turnate. Resturile de metal prelins se văd clar în special pe brațele ajurate, cît și la una din verigi. Placa inferioară de formă triunghiulară a pîndantivelor s-a obținut, probabil, prin batere, dintr-o foaie turnată eventual mai îngustă și mai groasă.

În ceea ce privește butonul din bronz, după forma și execuția lui, credem că a fost realizat prin batere. Marginea arcuită în interior este neîngrijit lucrată, colțuroasă și nu are aceeași grosime pe întreaga suprafață. Fața exterioară prezintă urme de ciocănituri. Cîrligul pentru prins este făcut dintr-o mică bară, bine sudată la unul din capete, cu fața interioară a butonului.

În privința tehnicii de lucru, a obiectelor care alcătuiesc depozitul de la Ulmi-Liteni, remarcăm prezența tehnicii turnării alături de aceea a baterii. Astfel, la cca. 1/3 din numărul obiectelor, finisarea și chiar forma definitivă a fost obținută prin batere la rece din obiecte turnate inițial într-o formă însă mai mult sau mai puțin aproximativă. Cele mai concludente exemple în acest sens le constituie cele două dălțițe, cuțitul, pumnalul și butonul. La celelalte obiecte, secera și celțul, ciocăniturile nu sînt atît de frecvente, ceea ce denotă că în modelarea definitivă a uneltei respective ele au avut un rol cu totul secundar.

În general, obiectele de podoabă de bronz din depozitul de la Ulmi-Liteni (brățara, verigile, pîndantivele și mărgelile din sîrmă de bronz torsionată) sînt lucrate ceva mai îngrijit. Privind întregul depozit constatăm însă, sub aspectul tehnicii de producere, o mîină nedibace care se pare că a imitat formele de obiecte de bronz aduse aci din centrele unde metalurgia bronzului era mult mai dezvoltată.



Depozitul de la Ulmi-Liteni, ca și celelalte descoperiri de acest fel cunoscute pînă în prezent în Moldova, se caracterizează printr-un număr oarecum redus de obiecte¹. Încadrarea acestor descoperiri prezintă oarecare dificultăți, cauzate de

¹ Pentru descoperirile de obiecte de bronz din Moldova, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Sfîrșitul epocii*

bronzului și începutul epocii fierului în Moldova, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 467.

lipsa analogiilor directe cu alte obiecte provenite din depozitele și descoperirile întâmplătoare din Moldova.

Prin tipurile de obiecte care-l compun, depozitul nostru se prezintă deocamdată, în Moldova, ca un fenomen deosebit și singular; evident că acest lucru trebuie atribuit întâmplării.

Analogiile cele mai apropiate pentru elementele ce intră în componența acestei descoperiri le întâlnim în regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucraineană, pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și în regiunile sudice ale R.S.S. Ucrainene, lipsind aproape cu desăvârșire în Transilvania și Europa centrală.

O variantă a tipului de seceră descris mai sus se întâlnește în bazinul Nistrului superior la Fluste și Nowosiolka (Pow. Skalat)¹. În special exemplarul de la Nowosiolka prin lama subțire, vârful îndreptat în sus și prin spinarea mult îngroșată pe maximul de arcuire, se apropie cel mai mult de seceră de la Ulmi-Liteni. Spre deosebire de exemplarul nostru, care a avut cîrlig, seceră de la Nowosiolka este cu mîner și cu capul rotunjit. Nu ar fi exclus ca ambele exemplare (Ulmi-Liteni și Nowosiolka) să reprezinte variante ale unui tip comun răspîndit în special în regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene și în Moldova. În Muzeul Ermitaj din Leningrad se află două seceri de bronz provenind de la Mahala, raionul Cernăuți (R.S.S. Ucraineană)², din care una este identică cu aceea din depozitul de la Ulmi-Liteni. În ceea ce privește Moldova, nici una din secerile de bronz semnalate pe teritoriul acestei provincii, pînă în prezent, nu poate fi comparată cu exemplarul descris mai sus³.

De asemenea, nici pentru cele două pandantive de bronz nu găsim deocamdată analogii în spațiul dintre Carpați și Prut. Interesant este însă faptul că atît în Ucraina, cît și în R.S.S. Moldovenească se întâlnesc ace și pandantive cu capul cruciform inelat, fie în mod izolat, fie în complexe bine determinate. Astfel, în R.S.S. Ucraineană, la Drzow⁴, precum și în așezarea de tip « zolniki », datînd dintr-o perioadă corespunzătoare culturii Noua, de lîngă Mahala, raionul Cernăuți⁵, s-au găsit, în primul caz, în inventarul unui depozit, și, în al doilea, în așezare, cîte un pandantiv identic aceloră provenind de la Ulmi-Liteni. De asemenea, din informațiile care le avem, și în inventarul depozitului de obiecte de bronz descoperit recent la Țiuripinsk (regiunea Kerson) din R.S.S. Ucraineană⁶ alături de alte obiecte de bronz s-au găsit și două pandantive identice cu cele provenite din Moldova. Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în 1957 de către A.I. Meliukova în așezarea de tip « zolniki » de la Roșieticii Vechi, raionul Florești (R.S.S. Moldovenească)⁷,

¹ Kazimierz Żurowski, *Zabyty brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza zdarzekza gornego Dniestru*, în *Przeg. Arch.*, 55, 1949, V—VIII, p. a II-a, pl. 24, 6—7.

² Galina Smirnova, *Западноукраинская археологическая экспедиция в 1957 г.* în *SGE*, XVI/1959, p. 62—63.

³ M. Petrescu-Dimbovița, loc. cit., SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 468.

⁴ T. Sulimski, *Die trako-kimerische periode in Süd Ostpolen*, în *WPZ*, XXV, 1—2, 1938, pl. 2—3.

⁵ Galina Smirnova, *Сведения о работе западноукраинской экспедиции в 1956 г.*, în *SGE*, XIII, 1958, vezi planșa.

⁶ Informații I. N. Sarafitghinova, transmise prin M. Petrescu-Dimbovița.

⁷ Informații verbale date de Adrian C. Florescu, care a participat la săpăturile arheologice din această așezare. Probabil că tot de la pandantive de bronz cu capul cruciform inelat provin și cele două verigi din depozitul nostru (fig. 4/5—6). Veriga din fig. 4/4 ar putea fi pusă în legătură eventual cu tipul de ac de bronz cu capul inelar. Obiecte de acest fel fiind cunoscute atît inventarului așezărilor de tip Noua din Moldova, ca de ex. Trușești, Movila Șeșul Jijiei (vezi Adrian C. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, III, fig. 2, precum și la Mahala, vezi Galina Smirnova, *Поселение позднебронзового века и раннего железа возле Магала*, în *KS*, 70, 1957, fig. 39, 8).

s-a găsit capătul cruciform inelat, din bronz, provenind însă, după toate probabilitățile, de data aceasta de la un ac. S-ar putea ca și pandantivele cu capul cruciform inelat să reprezinte tipuri răspândite pe teritoriul R.S.S. Ucrainene și R.S.S. Moldovenești începînd cu perioada corespunzătoare culturii Noua de la noi. T. Sulimirski atribuia pandantivelor cu capul cruciform inelat o origine transilvăneană¹, deși cercetătorul polonez nu aduce suficiente argumente în sprijinul acestei ipoteze. De altfel, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în numeroasele depozite de obiecte de bronz, datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului, cunoscute în Transilvania și Europa centrală, nu s-a semnalat nicăieri acest tip de ac și pandantiv cu capul cruciform inelat.

În ceea ce privește tipul de celt de la Ulmi-Liteni, prin caracteristicile pe care le prezintă, el poate fi atribuit eventual unei forme speciale a variantei răsăritene a celtului ardelean, documentat atît în Moldova², cît și în Ucraina subcarpatică și sudul U.R.S.S., fiind asociat de obicei cu secerile cu cîrlig. Din informațiile pe care le avem în depozitul de forme de turnat descoperit recent la Ostroveț³, se găsește un tipar de celt care prin forma sa simplă se apropie foarte mult de celtul de la Ulmi-Liteni. În Moldova varianta răsăriteană a celtului ardelean, în care se încadrează în linii generale și celtul de la Ulmi-Liteni, a fost datată de către M. Petrescu-Dîmbovița la sfîrșitul primei faze a ultimei epoci a bronzului⁴.

Destul de interesante sînt și cele două dălțițe de bronz din depozitul nostru. Ele își găsesc analogii mai ales în sudul U.R.S.S., unde sînt uneori mai scurte și mai late în regiunea tăișului, ceea ce le dă aspectul unor adevărate topoare plate⁵. Cele mai apropiate, ca tip, de exemplarele de la Ulmi-Liteni, sînt dălțițele de bronz de la Lepleava și Grișenți, raionul Kiev, R.S.S. Ucraineană⁶, care au fost date într-o perioadă ce corespunde cu cultura Noua din Moldova.

În ceea ce privește pumnalul, nu cunoaștem deocamdată tipuri asemănătoare care să dateze dintr-o perioadă corespunzătoare cu cultura Noua; ele se întîlnesc însă în R.S.S. Ucraineană⁷, ca tipuri mult asemănătoare pumnalului de la Ulmi-Liteni, încă din vremea culturii Srubi și s-ar putea să persiste ca formă și mai tîrziu.

În sfîrșit, pentru cuțitul de bronz nu cunoaștem deocamdată nici o analogie perfectă. Atît prin forma cît și prin tehnica de lucru, acest obiect ar părea mai curînd o imitație locală destul de rudimentară după exemplarele mult mai evolute importate eventual din alte centre metalurgice.

★

Din cele expuse pînă aici rezultă că depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni conține o mare parte de obiecte care nu-și găsesc analogii decît în regiunile din vecinătatea de est și nord-est a Moldovei. Dintre acestea cităm, în primul rînd, celtul, dălțițele și pumnalul cu lama folioformă. De asemenea,

¹ T. Sulimirski, loc. cit., în WPZ, XXV, 1-2, 1938, p. 148.

² În Moldova, o bună analogie pentru celtul de la Ulmi-Liteni o oferă exemplarul de la Rîșești, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, loc. cit., în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 468.

³ Informații transmise prin M. Petrescu-Dîmbovița.

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, loc. cit., p. 468-469.

⁵ O. A. Krivțova-Grakova, *Стенное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în MIA, 46, fig. 32, 21-31. M. Tallgren, *La pontide préscythique*, în ESA, II, fig. 82, 2.

⁶ A. I. Terenojkin, *Сенерное Поднепровье в начале железного века*, în SA, 2, 1957, p. 51, fig. 27-15.

⁷ O. A. Krivțova-Grakova, op. cit., fig. 12, 1-10.

unele din obiectele ce compun acest depozit, în special seceră, se întâlnesc pe o arie relativ mai restrânsă, cuprinzând Ucraina subcarpatică, cu bazinul Nistrului superior și nordul Moldovei. N-ar fi exclus ca această din urmă categorie să aparțină eventual unei grupe locale de producere a obiectelor de bronz.

Importanța descoperirii de la Ulmi-Liteni constă în faptul de a ne dovedi că pe teritoriul Moldovei, în afară de un aflux de obiecte de bronz de origine transilvăneană, cunoscute pînă în prezent, se întâlnesc și elemente care prin caracteristicile lor indică o factură răsăriteană. Nu putem spune, deocamdată, dacă aceste tipuri sînt caracteristice pentru Moldova și Ucraina numai într-o anumită perioadă, sau reprezintă eventual evoluția locală a unor tipuri cunoscute dintr-o fază mai veche a epocii bronzului.

Mai dificilă este însă datarea precisă a acestui depozit. Rezolvarea unei asemenea probleme este cu atît mai anevoioasă cu cît descoperirea de la Ulmi-Liteni se prezintă, deocamdată, ca un fenomen cu totul aparte în Moldova. Din acest motiv, sîntem nevoiți a ne limita la o încadrare în linii mai generale.

Faptul că depozitul nostru, așa cum a arătat-o ancheta făcută la fața locului, s-a găsit într-o groapă săpată de la nivelul unui strat cu resturi de locuire din vremea culturii Noua, ar fi un indiciu pentru atribuirea lui inventarului așezării respective. De asemenea, mai trebuie avut în vedere că unele obiecte identice aceluia de la Ulmi-Liteni, ne referim în special la pandantivele cu capul cruciform inelat și la seceră, s-au găsit în așezările de tip «zolniki», corespunzătoare culturii Noua, de pe teritoriul R.S.S. Ucrainene și R.S.S. Moldovenești. Pe baza acestor date înclinăm pentru încadrarea descoperirii de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni la sfîrșitul epocii bronzului, în perioada corespunzătoare culturii Noua.

MARILENA FLORESCU

КЛАД БРОНЗОВЫХ ИЗДЕЛИЙ В УЛМИ-ЛИТЕНИ (Р-н Хырляу, Ясская обл.)

РЕЗЮМЕ

В полбре 1957 г. на окраине села Улми-Литени (р-н Хырляу, Ясской обл.), в карьере для добычи глины, случайно был обнаружен клад бронзовых изделий, содержащий: серп, кельт, нож, книжал, два долотца, две треугольные подвески с кольчатой крестообразной головкой, три звена от подвески (?) или иглы (?), сломанный браслет, кнопку, девять бусин из бронзового жгута и девятнадцать бусин из стекло-видной пасты. В июне 1958 г. этот клад был приобретен Музеем истории Молдовы.

Обследование на месте находки показало, что вышеперечисленные предметы были обнаружены в яме, вырытой на уровне культурного слоя серого цвета со следами обитания периода культуры Ноуа.

Ближайшие аналоги для составных элементовклада из Улми-Литени встречаются на западе Украинской ССР и на территории Молдавской ССР и почти совершенно отсутствуют в Трансильвании и центральной Европе. Таким образом, серп из Улми-Литени можно сравнить с аналогичными экземплярами из Флуште и Новоселок (в пойме верхнего течения Днестра, см. прим. 1, стр. 123); он идентичен также одному из двух бронзовых серпов из Магалы (Черновицкий р-н, УССР, см. прим. 2, стр. 123). Что касается

кельта, то он в некоторой степени принадлежит к восточному варианту трансильванского типа, документированного как в Молдове, так и в прикарпатской Украине и на юге СССР (см. прим. 2, 4, стр. 124). Две подвески с кольчатой крестообразной головкой из описываемого клада идентичны подвескам, открытым в Джове на поселении типа зольников и соответствующих культуре Ноуа близ Магалы (Черновицкий р-н УССР, см. прим. 4—7, стр. 123).

Также довольно интересен тип двух долотцев и кинжала, аналогии которых можно проследить, главным образом, на территории Украинской ССР (см. прим. 6, стр. 124).

Находка бронзовых изделий в Улми-Литени является аргументом в пользу предположения, что к концу бронзового века, наряду с притоком до сих пор известных бронзовых изделий трансильванского происхождения, в Молдове находились элементы, характерные черты которых свидетельствуют об их восточной фактуре. Датирование находки представляет трудности, поскольку клад из Улми-Литени в настоящий момент представляет собой единственное явление подобного рода в пределах области между Карпатами и Прутом. Однако, учитывая все условия находки, с одной стороны, и то, что изделия, аналогичные предметам из Улми-Литени, например подвески с кольчатой крестообразной головкой и серп, встречались в инвентаре поселений зольникового типа, синхронного культуре Ноуа — с другой стороны, автор склоняется к датированию клада из Улми-Литени концом бронзового века, периподом, соответствующим культуре Ноуа.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагменты феодальной керамики (XVII в.).

Рис. 2. — Фрагменты керамики (1, 3, 4); костяное долотце (2), перипода культуры Ноуа.

Рис. 3. — Клад бронзовых изделий (2—15), стекловидная паста (1).

Рис. 4. — Улми-Литени. Бронзовые изделия.

Рис. 5. — Улми-Литени. Бусы из стекловидной пасты.

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE D'ULMI-LITENI

(distr. de Hîrlău, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

On a découvert en novembre 1957, par hasard, dans la carrière d'argile située à la lisière du village d'Ulmi-Liteni (distr. de Hîrlău, rég. de Jassy) un dépôt d'objets en bronze comprenant : une faucille, une hache à douille, un couteau, un poignard, deux petits burins, deux pendentifs triangulaires à tête cruciforme inscrite dans un anneau, trois anneaux de pendentifs ou d'aiguilles, un fragment de bracelet, un bouton, neuf perles en fil de bronze tordu et dix-neuf perles en pâte translucide. Quelques mois plus tard, au mois de juin 1958, le dépôt fut acheté par le Musée d'Histoire de Moldavie.

L'enquête effectuée sur les lieux a établi que les objets ont été trouvés dans un trou creusé à partir du niveau d'un dépôt de couleur grisâtre présentant des restes d'habitat de l'époque de la civilisation de Noua.

Les analogies les plus frappantes sont trouvées par l'auteur en Ukraine occidentale et sur le territoire de la R.S.S. Moldave, tandis qu'elles manquent presque totalement en Transylvanie et en Europe Centrale. C'est ainsi que la faucille d'Ulmi-Liteni rappelle les exemplaires de Fluste et de Novosiolka (bassin du Dniester supérieur) (v. note 1, p. 123) et est exactement pareille à l'une des deux faucilles trouvées à Mahala (distr. de Cernăuți, R.S.S. d'Ukraine) (v. note 2, p. 123). En ce qui concerne la hache à douille, elles se rattache plus ou moins à la variante orientale du type transylvain, qui se rencontre autant en Moldavie qu'en Ukraine sous-carpatique et dans le sud de l'U.R.S.S. (v. notes 2, 4, p. 124). Les deux pendentifs à tête cruciforme inscrite

dans un anneau sont identiques à ceux découverts à Drzow, dans la station de type « zolniki » — correspondant à la civilisation de Noua—située près de Mahala (v. notes 4—7, p. 123). Enfin, pour les deux petits burins et le poignard, d'un type assez intéressant, il existe des analogies sur le territoire de la R.S.S. d'Ukraine (v. note 6, p. 124).

La découverte d'objets en bronze d'Ulmi-Liteni fait supposer qu'il existerait en Moldavie, à la fin de l'époque du bronze, à part une profusion d'objets en bronze de provenance transylvaine, déjà connus, certains éléments dénotent une facture orientale. Il est difficile de dater le dépôt d'Ulmi-Liteni, étant donné qu'il constitue, pour l'instant, un phénomène unique dans la région comprise entre les Carpates et le Prut. Pourtant, s'appuyant sur les conditions de la découverte ainsi que sur les analogies existant entre certaines pièces — les pendentifs à tête cruciforme inscrite dans un anneau et la faucille—et des objets similaires trouvés dans les stations de type « zolniki », contemporains de la civilisation de Noua de Moldavie, l'auteur incline à dater de dépôt d'Ulmi-Liteni de la fin de l'époque du bronze, à une période correspondant à la civilisation de Noua.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Fragments de céramique de l'époque féodale (XVII^e siècle).
Fig. 2. — Fragments de céramique (1, 3, 4) et petit burin en os (2) de l'époque de la civilisation de Noua.
Fig. 3. — Dépôt d'objets: 1, en pâte translucide; 2—15, en bronze.
Fig. 4. — Ulmi-Liteni. Objets en bronze.
Fig. 5. — Ulmi-Liteni. Perles en pâte translucide.

CONTRIBUȚIE LA STUDIUL ANTROPOLOGIC AL UNOR SCHELETE DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI (CULTURA NOUA) ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI DIN MOLDOVA

Sfârșitul vârstei bronzului și începutul epocii fierului constituie o perioadă foarte importantă, dat fiind că atunci au trebuit să se închege primele grupări ce au dat naștere, mai târziu, în epoca a doua a fierului, grupului etnic geto-dac. Iată de ce cunoașterea structurii antropologice a triburilor care au trăit în aceste timpuri este deosebit de interesantă și necesară.

Pînă în prezent, dacă în cunoașterea structurii antropologice a populațiilor neolitice și în special eneolitice s-au făcut unele progrese, cunoașterea populațiilor din epoca bronzului și a Hallstattului este de abia la începuturile sale. Astfel, în ceea ce privește epoca bronzului nu s-a publicat decît o lucrare cu caracter preliminar referitoare la populația din cultura Monteoru¹, iar asupra populației din cultura Noua de asemenea numai o lucrare².

În legătură cu Hallstattul, nu a apărut decît lucrarea lui N. Harasim asupra scheletelor de la Gogoșu și Balta Verde³. Din nefericire nu toate aceste lucrări cuprind și o analiză tipologică detaliată. În schimb, o serie de studii privind aceste epoci sînt în curs de publicare sau de elaborare, așa cum este acela asupra scheletelor de la Pir — cultura Otomani⁴ —, asupra seriei de schelete de la Trușești — cultura Noua⁵ —, de la Zimnicea — bronz⁶ —, și asupra scheletelor de la Morești — cultura Noua⁷.

Datele obținute asupra acestor colecții, în special acolo unde am colaborat la studiul respectiv, le-am folosit în scop comparativ, întrucît stabilirea unor concluzii, chiar parțiale, nu este posibilă decît pe baza unei priviri mai largi asupra întregii probleme.

¹ E. Repciuc et Al. Gheorghiu, *Les squelettes de l'époque de bronze de la station Monteoru Sarata, dep. de Buzău*, în *Recueil d'études médicales*, Buc., 1949, p. 109-167.

² I. G. Russu, M. Șerban, N. Motioc, T. Farkaș, *Date antropometrice asupra populației vechi (epoca târzie a bronzului) din regiunea Cluj*, în *Morfologia normală și patologică*, I, 1958, p. 61-131.

³ N. Harasim, *Cercetări asupra caracterelor morfologice ale craniilor din cimitirele hallstattiene de la Gogoșu și Balta Verde*, în *PAn.*, III, 1957, p. 47-72.

⁴ O. Necrasov și M. Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în comuna Pir, aparținînd culturii Otomani*, în *PAn.*, IV, sub tipar.

⁵ O. Necrasov și M. Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor de la Trușești. aparținînd culturii Noua*, sub tipar.

⁶ Abdalla Kalanga, *Studiul antropologic asupra populației din epoca de bronz și prima epocă a fierului la Zimnicea*, în manuscris.

⁷ Lucrare în curs de apariție.

Materialul osteologic care face obiectul studiului de față aparține la două epoci diferite, o parte din el datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și aparținînd culturii Noua, iar altă parte din Hallstattul timpuriu.

I. STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR APARTINÎND SFÎRȘITULUI EPOCII BRONZULUI (CULTURA NOUA)

Aceste schelete, aparținînd aceleiași epoci, epoca bronzului, și aceleiași culturi, cultura Noua, provin din două localități diferite. Unele din acestea au fost descoperite în cursul săpăturilor executate la Ciritei (Piatra Neamț) de către Muzeul din Piatra Neamț, iar altele ne-au fost încredințate de către N. Zaharia și Em. Zaharia, ele fiind descoperite întîmplător la Lețcani.

I. SCHELETELE DE LA CIRITEI (PIATRA NEAMȚ)

Materialul osteologic care ne-a parvenit de la Ciritei provine din două morminte: un mormînt dublu (M. II) și un mormînt individual (M. VI).

MORMÎNTUL Nr. II

Inventarul osteologic

Mormîntul dublu nr. II cuprinde resturile osoase ale unei femei adulte (N.-1) și ale unui copil de cca. 8—9 ani (N.-2).

Scheletul nr. 1 este reprezentat printr-un craniu lipsit de jumătatea stîngă a feței și de porțiunea nucală a solzului occipital. Mandibula, deși foarte fragmentată, a putut fi recuperată în întregime. Restul scheletului este reprezentat doar prin diafiza unei tibii și prin femurul stîng incomplet.

Scheletul nr. 2 este lipsit de craniu, iar din scheletul post-cranian sînt prezente cele două femure și fragmente de tibii și de humerus.

Sexul și vîrsta

Scheletul nr. 1 a aparținut cu siguranță unei femei adulte în jurul a 30 de ani. *Scheletul nr. 2* considerăm, cu probabilitate, că a aparținut unui copil de cca. 8—9 ani. O precizare însă a vîrstei sale nu este posibilă, întrucît craniul lipsind, nu dispunem de dinți a căror ordine de apariție ne-ar fi oferit un criteriu precis de determinare a vîrstei.

Principalele caracteristici antropologice ale scheletului nr. 1

Craniul neural al acestui schelet este de lungime și lărgime mijlocie (181 mm și 135 mm), ceea ce dă un indice cefalic doliocran (74, 59) la limită cu mezo-crania. Înălțimea poro-bregmatică raportată la lungime și lărgime dă indici de categorie mijlocie (ortocran: 61,48 și metriocran 81,48). Fruntea este mijlociu de largă și de tip eurimetop (76,30). Curba sagitală merge de la nazion pînă la metopion aproape drept, ceea ce indică o frunte dreaptă, după care urmează un

arc de cerc cu raza mare care coboară lin pînă la obelion, dar care cade brusc apoi pînă la lambda formînd un meplat prelambdic. De la lambda pînă la inion curba formează un arc de cerc cu raza mică, ceea ce indică un occipital foarte bombat.

Privit în norma verticală, craniul apare ovoid, iar în norma occipitală, în formă de casă.

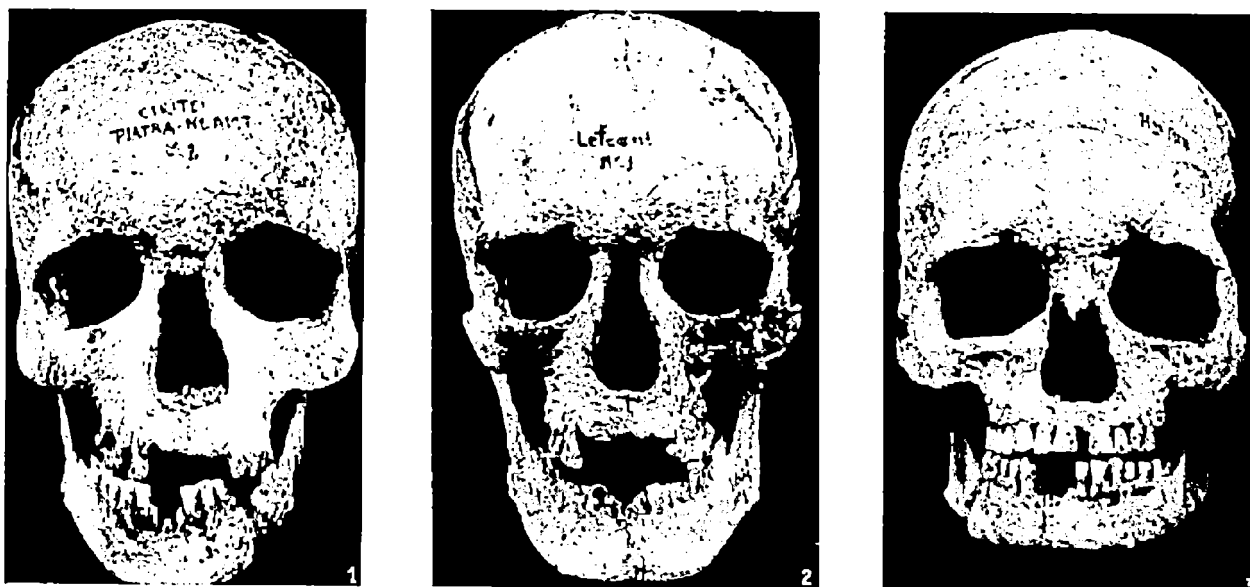


Fig. 1. — 1, Craniul scheletului nr. 1 de la Ciritei-Piatra Neamț (cultura Noua); 2, craniul scheletului nr. 1 de la Lețcani (cultura Noua); 3, craniul scheletului nr. 27 de la Holboca (Hallstatt timpuriu).

Relieful cranian este în general foarte slab, cel glabelar fiind de gradul 1, iar cel occipital de gradul 0.

Masivul facial este destul de înalt (70 mm) și îngust, (124 mm), ceea ce se reflectă și în indicele facial de tip lepten (56,45). Orbitale de formă rectangulară și joase reprezintă un indice orbital de tip cameconc (75,00). De remarcat un anumit mezognatism total și un mezognatism alveolar mai accentuat. Malarele sînt ușor frontalizate și orientate oblic de sus în jos și dinapoi înainte. Deși regiunea fosei canine este incompletă, după porțiunea prezentă se poate judeca că aceasta trebuia să fi fost destul de slab pronunțată.

Dinții nu prezintă nici o urmă de carie dentară, iar în ceea ce privește erodarea lor, M_1 este puternic erodat, în timp ce M_2 și M_3 sînt foarte slab erodați, ceea ce indică o vîrstă tînă.

Mandibula este în general gracilă, cu ramul vertical îngust și extrem de oblic. Ramul orizontal la joncțiunea sa cu ramul vertical este îngust, dar apoi, în regiunea anterioară, devine înalt, schițînd astfel o ușoară curbă a lui Spy. Mentonul este de tip piramidal cu baza foarte îngustă.

Scheletul post-cranian, am văzut deja că este reprezentat numai prin diafiza unei tibii și prin 2/3 superioare din femurul stîng. Aceste fragmente ne-au permis să stabilim indicele de platicnemie și respectiv de platimerie. În această privință este interesant de subliniat că în timp ce femurul este tipic platimer (72,41), tibia este de tip euricnem (71,43).

Talia. Neavînd nici un os lung întreg, talia nu a putut fi precizată, dar judecînd după fragmentul de femur destul de mare, deducem că aceasta trebuie să fi fost de categorie mijlocie.

Diagnoza. Acest schelet, gracil, de talie feminină mijlocie, cu craniul ovoid și de tip doliocran, cu occipitalul foarte bombat, cu un masiv facial lepten și

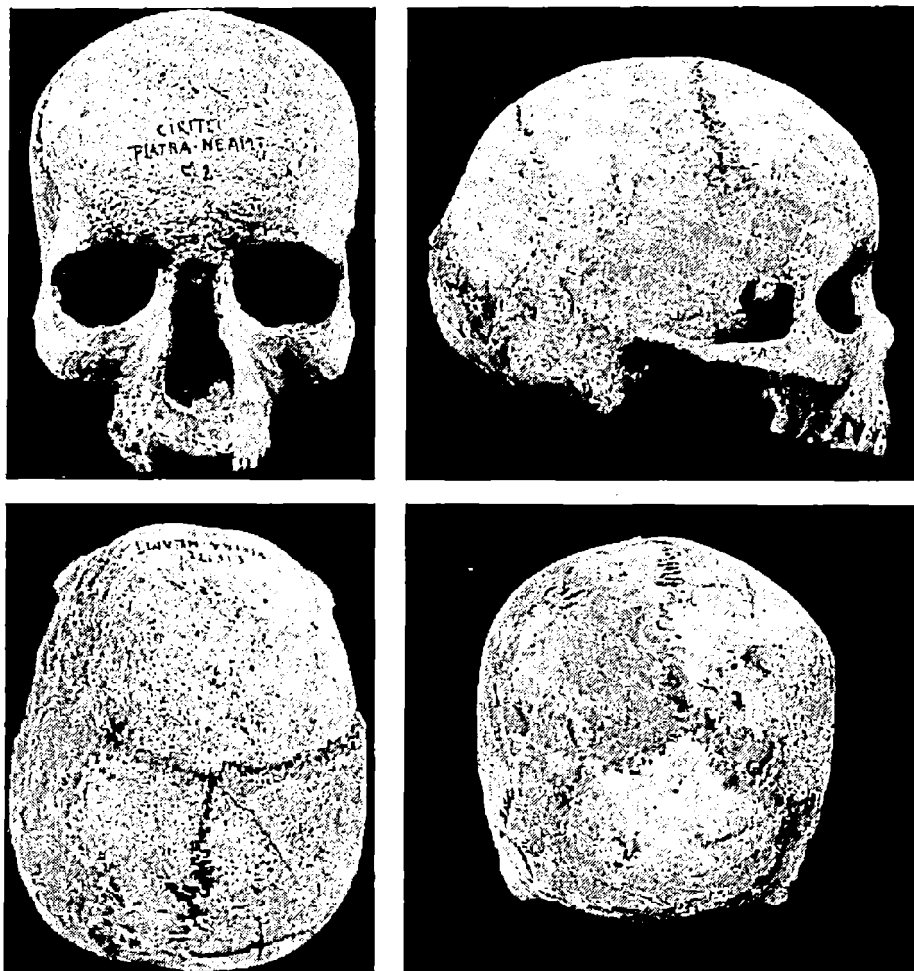


Fig. 2. — Craniul scheletului nr. 1 de la Ciritei-Piatra Neamț (cultura Noua).

cu mandibula îngustă cu un menton ascuțit și bine conturat, ne indică că sîntem în prezența unui tip mediteranoid. Forma orbitelor, rectangulare și joase, meplatul prelambdic, cît și o anumită frontalizare a malarelor adaugă acestui tip predominant mediteranoid și unele slabe influențe cromagnoide.

MORMÎNTUL Nr. VI

Resturile osoase care ne-au parvenit din acest mormînt sînt extrem de puține. În acest mod ele nu se pretează unui studiu. Sînt prezente doar următoarele piese osoase: femurul drept incomplet, fragmente de tibii și de peronee și două astragale. Craniul este cu totul absent. Piesele osoase prezente fiind de masivitate

mijlocie, nu putem face nici măcar o apreciere asupra sexului individului căruia ele i-au aparținut. Asupra vârstei sale, putem spune că este vorba cu siguranță de un adult, întrucât cartilagiile de creștere sînt complet închise.

2. SCHELETELE DE LA LETCANI

Descoperite întîmplător la săpatul unei vii, aceste schelete, în număr de trei, ne-au parvenit incomplete și într-o stare de conservare foarte proastă.

SCHELETUL Nr. 1

Inventarul osteologic

Din fragmentele craniului nr. 1 s-a putut restaura craniul în condiții relativ bune, fiind însă lipsit de ambele apofize ascendente ale maxilarului superior, de malarul stîng, precum și de baza neurocraniului. Din restul scheletului posedăm numai un fragment din femurul drept și două astragale.

Sexul și vîrsta

Judecînd după gradul de obliterare a suturilor și după abraziunea dinților, acest schelet a aparținut unei femei mature (35—40) de ani).

Principalele caracteristici antropologice

Craniul neural al acestui schelet prezintă un indice cefalic doliocran (72,04), diametrul său antero-posterior fiind destul de scurt (186 mm), iar cel transversal fiind destul de îngust (134 mm). Înălțimea poro-bregmatică este mijlocie, ceea ce dă un indice vertico-longitudinal de tip ortocran (59,14) și un indice vertico-transversal de tip metriocran (82,09). Fruntea este ușor înclinată și de tip eurimetop (76, 43). De formă ovoidă în norma verticală și de casă în cea occipitală, acest craniu prezintă în general un relief destul de slab (relieful glabelar de gradul 2, iar cel occipital tot de gradul 2). Occipitalul este mijlociu de bombat.

Masivul facial este de lungime și lărgime mijlocie (68 mm și 127 mm), ceea ce dă un indice facial de tip mezen (52,18). Malarele mijlociu de dezvoltate prezintă o orientare mai mult temporală. Fosa canină este pronunțată. Indicele nazal nu a putut fi stabilit, lipsind marginea aperturii piriforme. Orbitale rectangulare sînt de tip cameconc (75,00).

Mandibula este în general gracilă, dar ramul său orizontal este destul de înalt. Ramul vertical este scurt și mijlociu de larg. Mentonul este de tip piramidal cu baza însă extinsă și mărginită de tuberculi laterali.

Dinții, atît la falca superioară cît și la cea inferioară, nu prezintă carie dentară, dar sînt puternic erodați. Dat fiind faptul că suturile craniene sînt deschise, cu excepția părții temporale a suturii coronare, ceea ce denotă o vîrstă relativ tînără, puternica eroziune a dinților denotă că acest individ utiliza o hrană dură.

Scheletul postcranian am văzut că este reprezentat numai prin două astragale și un fragment din femurul drept care este platimer (75,00).

Talia. Neposedînd nici un os lung întreg, talia nu a putut fi stabilită, dar judecînd după fragmentul de femur prezent ea trebuie să fi fost de categorie mijlocie.

Diagnoza. Craniul pronunțat doliocran (72,04), relativ jos, de formă ovoidă, cu occipitalul mijlociu de bombat, cu fața de înălțime și lărgime mijlocie,

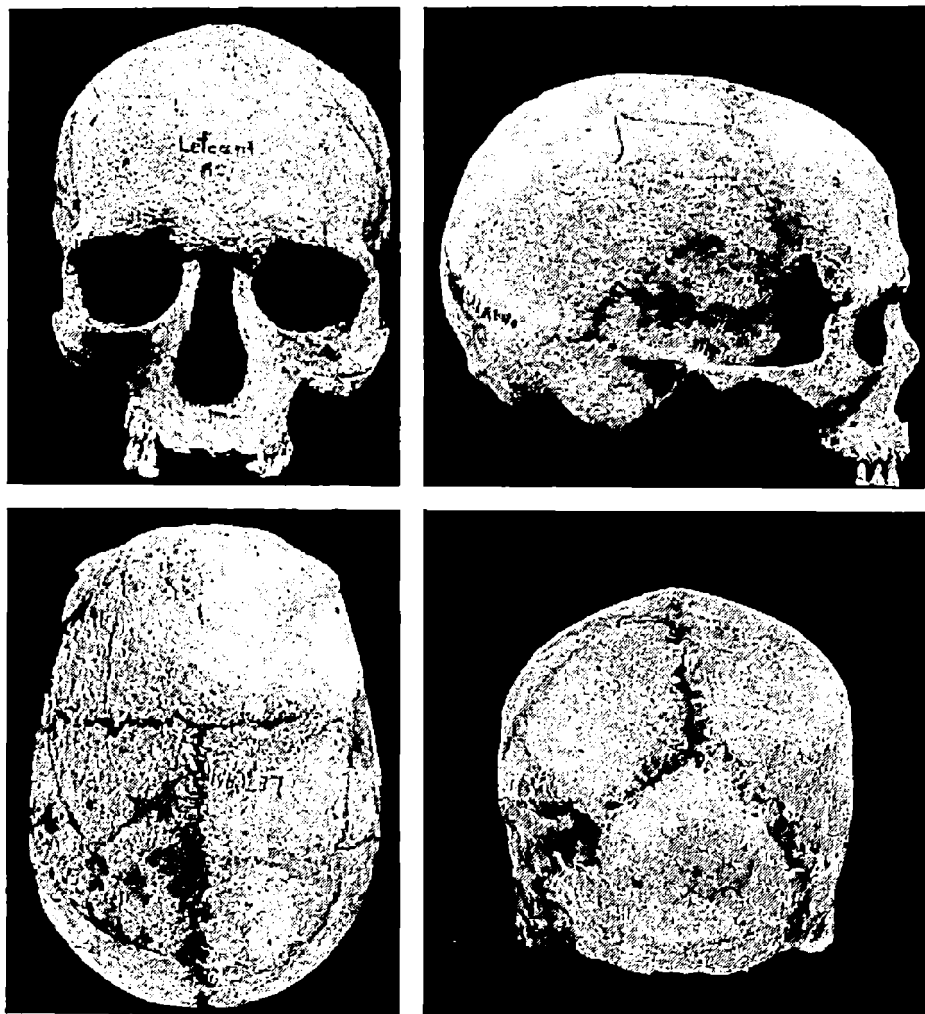


Fig. 3. — Craniul scheletului nr. 1 de la Lețcani (cultura Noua).

cu orbitele rectangulare și joase cu fosa canină adîncită, cu mandibula prezentînd un menton bine conturat, încadrează acest schelet în tipul mediteranoid, influența cromagnoidă nefăcîndu-se simțită, de data aceasta, decît în orbitele de tip cameconc.

SCHELETUL Nr. 2

Inventarul osteologic

Din fragmentele craniene ce ne-au parvenit de la craniul acestui schelet, nu s-a putut restaura decît o calotă incompletă. Din scheletul postcranian posedăm

femurul stîng, lipsit de condilul medial, un fragment din femurul drept, două tibii lipsite de epifizele inferioare, ambele cubitusuri, radiusul drept, un fragment din humerusul stîng și fragmente ale ambelor peronee.

Sexul și vîrsta

Acest schelet, deși incomplet, ne permite să precizăm că el trebuia să fi aparținut unui bărbat matur.

Principalele caracteristici antropologice

Craniul neural al scheletului nr. 2 de la Lețcani, deși reprezentat numai printr-o calotă incompletă, prin simetrie s-a putut stabili că aceasta era de tip hiperdolicocran (70,00). Fruntea este oblică și îngustată, prezentînd un relief supraorbital pronunțat. Forma craniului în norma verticală este elipsoidă. Occipitalul este bombat și prezintă un relief slab (gr. 1).

Scheletul postcranian prezintă un relief pronunțat, ceea ce indică o musculatură dezvoltată. Femurul este hiperplatimer (72,22), dar tibiile sînt mezocneme (69,70).

Talia (calculată după metoda lui Manouvrier) este de 180 cm, ceea ce reprezintă o talie masculină înaltă.

Diagnoza. Calota craniană hiperdolicocrană, de formă elipsoidă, corelată cu talia foarte înaltă de 180 cm, ne îndreptățește să considerăm că acest individ prezenta poate unele afinități cu tipul nordic. Lipsa masivului facial nu ne permite însă să adîncim diagnoza.

SCHELETUL Nr. 3

Fiind reprezentat numai prin cîteva fragmente craniene care nu au permis restaurarea, dat fiind discontinuitatea lor, și printr-o mică porțiune de mandibulă, nu se pretează unui studiu.

II. STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR APARTINÎND HALLSTATTULUI TIMPURIU

Aceste schelete au fost scoase la iveală cu ocazia săpăturilor arheologice executate la Holboca-Iași, sub conducerea lui Vlad Zirra. Ele sînt în număr de cinci, dintre care trei de copil (nr. 1, 2, 3) și două de adult (nr. 7 și 27).

Scheletele de copil, nepretîndu-se unei analize tipologice, nu vor face obiectul unui studiu, ci vom prezenta numai o scurtă caracterizare a lor. Ceea ce ținem să subliniem de la început este faptul că calotele craniene ale tuturor acestor copii sînt fie hiperdolicocrane, fie dolicocrane și, chiar dacă indicele cefalic este variabil în timpul creșterii, el nu s-ar fi putut modifica din dolico- în brahocran, ci cel mult ar fi putut varia către mezocranie.

SCHELETUL Nr. 1

Acest schelet este reprezentat prin o calotă craniană, două femure, două fragmente de tibii, un fragment de humerus și un fragment de cubitus.

Vîrsta acestui copil nu a putut fi precizată, neposedînd nici un fragment din maxilarele sale. Judecînd după lungimea femurului, am putea aprecia vîrsta de 8—9 ani, dar diametrul antero-posterior al craniului, foarte mare, ne obligă să păstrăm mari rezerve în această privință.

Indicele cefalic al craniului acestui copil este hiperdolicocran (69, 48), prezentînd un diametru antero-posterior deosebit de lung pentru un copil, de 190 mm, și un diametru transversal de 132 mm.

SCHELETUL Nr. 2

Este reprezentat prin calota craniană, prin fragmente din masivul facial și din mandibulă, cît și prin cîteva porțiuni de tibii și de coxale.

Vîrsta acestui copil trebuia să fi fost în jurul a 8—9 ani, întrucît incisivul I este pe cale de apariție. Indicele cefalic este de categorie doliocrană (73, 71), rezultat dintr-un diametru longitudinal de 175 mm și un diametru transversal de 129 mm.

SCHELETUL Nr. 3

Din acest schelet ne-au parvenit următoarele piese osoase: fragmente din calota craniană și din masivul facial, porțiuni din femure, din tibii și din humerusuri.

În ceea ce privește vîrsta acestui copil putem spune că el era sub șapte ani, întrucît M_1 definitiv nu a apărut și se prezintă ca un mugure foarte mic la baza molarului de lapte.

Indicele său cefalic este tot doliocran (73,41), rezultat dintr-un diametru longitudinal de 173 mm și un diametru transversal de 127 mm.

SCHELETUL Nr. 7

Inventarul osteologic

Craniul acestui schelet, în urma restaurării, prezintă puține lipsuri; este absentă baza sa și o mică porțiune din maxilarul superior. Din mandibulă lipsește treimea sa dreaptă. Din restul scheletului singurul os lung întreg este cubitusul stîng. Femurele sînt lipsite de epifizele inferioare. Sînt prezente de asemenea și cîteva fragmente din humerusul drept și cîteva vertebre.

Sexul și vîrsta

Scheletul nr. 7 a aparținut cu probabilitate unei femei. Aprecierea vîrstei acestei femei reprezintă însă o problemă dificilă. Astfel, în timp ce suturile craniene, toate larg deschise, indică o vîrstă de maximum 30 de ani, situația

alveolelor dentare și a marginii alveolare ne îndreptățește să considerăm că avem de-a face cu un individ mult mai bătrîn.

În adevăr, examinînd jumătatea din maxilarul superior, constatăm că dinții sînt toți căzuți din alveole, alveolele sînt complet închise, iar marginea alveolară este atît de tocită, încît ea a ajuns la nivelul bolții palatine. Aceeași situație o prezintă și dinții de pe falca inferioară, cu excepția incisivilor, ale căror alveole nu sînt încă complet obliterate. Acest fapt ne indică că individul căruia i-a aparținut

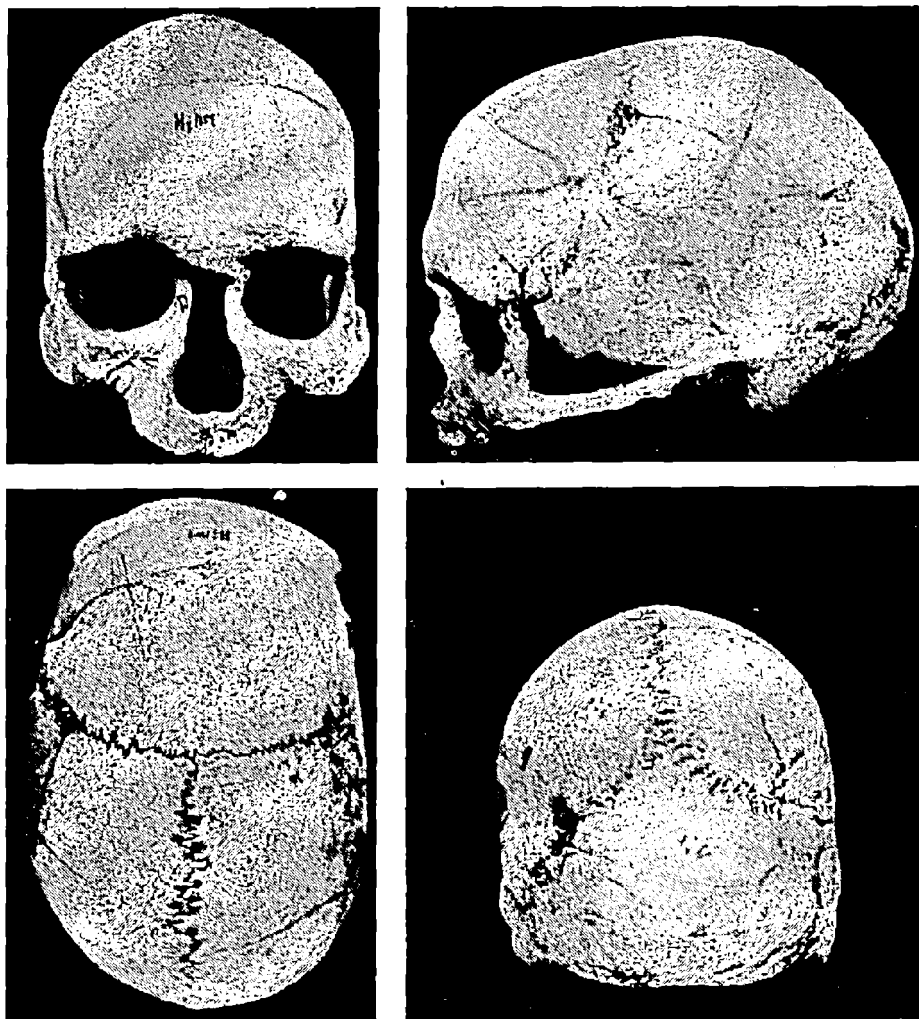


Fig. 4. — Craniul scheletului nr. 7 de la Holboca (Hallstatt timpuriu).

scheletul nr. 7 pierduse dinții cu mult înainte de moarte și că pierderea lor s-a făcut aproape concomitent sau la mică distanță unii față de alții. Pierderea aproape simultană a dinților s-ar putea explica printr-o paradentoză, ceea ce n-ar constitui un caz excepțional nici pentru un individ tînăr. Ceea ce ne surprinde însă la un individ neînaintat în vîrstă este resorbția totală a marginii alveolare, care subînțelege un timp destul de îndelungat scurs după pierderea dinților. Maladia s-a instalat deci la o vîrstă precocă, ceea ce reprezintă o excepție pentru această epocă, cînd afecțiunile dentare — se știe prea bine — erau rar întîlnite.

Principalele caracteristici antropologice

Craniul neural al acestui schelet este lung (192 mm) și foarte îngust (128 mm), ceea ce dă un indice cefalic accentuat hiperdolicocran (66,67). Indicele auriculo-bregmatic longitudinal este de tip ortocran (59,90), în timp ce cel auriculo-bregmatic transversal este de tip acrocran (89,84). Privit în norma verticală, craniul este perfect elipsoid, iar în norma occipitală este în formă de casă înaltă



Fig. 5. — Craniul scheletului nr. 27 de la Holboca (Hallstatt timpuriu).

spre cort. Fruntea este ușor oblică și de tip metriometop (75,78). Relieful glabelar este de gradul 2, iar cel occipital de asemenea de gradul 2.

Masivul facial prezintă un indice facial la limita dintre categoria mezenă cu cea leptenă (54,33), dar întrucât marginea alveolară este mult roasă din cauza pierderii dentației în timpul vieții, rezultă că fața trebuia să fi fost inițial mult mai înaltă. Orbitalele sînt înalte dar și largi, ceea ce dă un indice orbital de tip mezoconc (80,00). Indicele nazal intră în categoria mezină (48,15). Profilul carenei nazale nu poate fi precizat, lipsind oasele nazale. Totuși utilizînd metoda

întrebuințată de savantul sovietic V. P. Iakimov¹, se poate aprecia planul oaselor nazale după dispoziția apofizelor ascendente ale maxilarului superior. În cazul de față dispoziția apofizelor ascendente arată că nasul era probabil destul de proeminent. Fosa canină este foarte slabă.

Scheletul postcranian, așa cum am văzut, este reprezentat prin puține piese osoase. Femurele prezintă însă caractere interesante consistînd nu numai într-o hiperplatimerie de un grad rar întîlnit (57,89), dar totodată această aplatizare antero-posterioară se continuă de-a lungul diafizei, astfel încît la nivelul său median căpătăm un indice de secțiune de 75,00, ceea ce reprezintă o valoare egală cu a unui indice din porțiunea superioară a diafizei de categorie platimeră. Pilastrul este complet absent, dar relieful subtrohanterian este bine pronunțat, existînd un al treilea trohanter frumos conturat. Din nefericire nu ne-a parvenit nici un fragment de tibie și deci nu putem ști care a fost morfologia acestui os.

Talia, calculată după cubitus, singurul os întreg, este de 172 cm, deci o talie înaltă.

Diagnoza. Talia înaltă de 172 cm corelată cu forma elipsoidă și de tip hiperdolicocran a calotei, precum și cu fața înaltă și îngustă, cu orbitele de tip mezoconc, ne indică că sîntem în prezența unui tip cu puternice afinități nordice. Poziția malarelor însă lasă să se întrevadă prezența unei ușoare influențe cromagnoide.

SCHELETUL Nr. 27

Inventarul osteologic

Din fragmentele craniene s-a putut restaura craniul în bune condiții, fiind lipsit doar de o parte din baza sa și de malarul stîng. Mandibula este întreagă. Din restul scheletului ne-au parvenit în întregime oasele lungi ale membrilor, coxalul drept incomplet, un scafoid, un astragal și cîteva vertebre.

Sexul și vîrsta

Acest schelet a aparținut cu probabilitate unui bărbat. În ceea ce privește vîrsta, dat fiind faptul că M3 nu a apărut la falca inferioară de ambele părți (nu știm care este situația falcii superioare întrucît regiunea lui M3 este pierdută), dar că totodată toate cartilajele de creștere ale oaselor lungi sînt închise, presupunem că individul căruia i-a aparținut acest schelet atinsese de curînd vîrsta de 20 ani. Dentiția aproape deloc erodată și examinarea suturilor ne conduc la aceeași concluzie.

Principalele caracteristici antropologice

Craniul neural al scheletului nr. 27 prezintă un indice cefalic dolicocran la limită cu categoria hiperdolicocrană (70,74). Înălțimea sa auriculo-bregmatică, raportată la lungime, dă un indice vertico-longitudinal ortocran (59,57), iar raportată la lărgime, un indice vertico-transversal metriocran (84,21). Fruntea este de

¹ V. P. Iakimov, *Дополнительные расодиагностические признаки на черепе* (Extras).

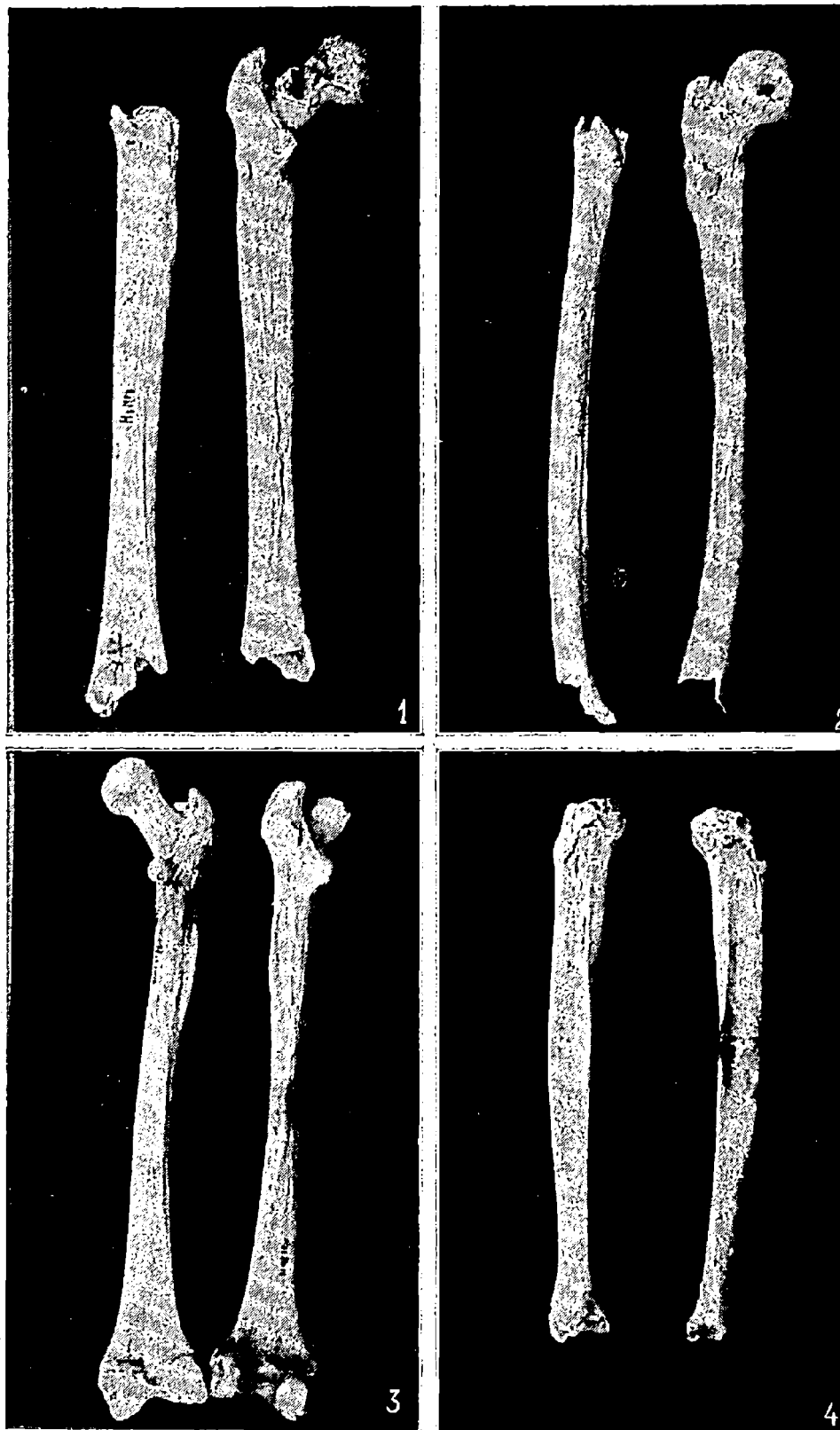


Fig. 6. — Holboca (Hallstatt timpuriu); oasele membrului inferior, 1-2, femurele scheletului nr. 7; femurele (3) și tibiile (4) scheletului nr. 27. |

tip eurimetop (91,43). Relieful cranian este mijlociu dezvoltat, relieful glabelar fiind de gradul 2, iar cel occipital de gradul 1. Norma verticală a craniului este de aspect ovoid alungit, iar cea occipitală în formă de casă.

Masivul facial este îngust dar foarte jos, ceea ce se reflectă și în indicele facial de tip eurien (47,15). Orbitale largi dar joase sînt de tip cameconc (70,45). Indicele nazal se plasează la limita dintre categoria mezină și cea camerină (50,98). Carenă oaselor nazale este pronunțat convexă. Mandibula este gracilă și prezintă un menton sub formă de buton.

Dinții, atît la falca superioară, cît și la cea inferioară, nu sînt erodați, dat fiind vîrsta tînă a acestui individ. De remarcă permanentizarea lui M.1 de lapte la falca inferioară, care prezintă totodată și carie dentară. De asemenea prezintă carie dentară și M.2 la falca inferioară.

Scheletul postcranian se caracterizează în primul rînd printr-un relief extrem de accentuat care denotă o mare dezvoltare a musculaturii. Femurele, cu un pilastru mijlociu de dezvoltat (104,00), sînt hiperplatimere (71,48) și prezintă o fosă hipotrohanteriană extrem de accentuată, formînd o adevărată gutieră. Este prezent și al treilea trohanter. Tibiile sînt mezocneme (67,65), dar locul de inserție al tibialului anterior determină un șanț mărginit de o creastă extrem de bine reliefată. Cubitusurile prezintă și ele suprafețele de inserție a mușchilor respectivi accentuat exprimate. De remarcă prezența unei caneluri a peroneului mai rar ntîlnită la populațiile din această epocă.

Talia, calculată după metoda Manouvrier, este de 161 cm.

Diagnoza. Acest schelet constituie un bun reprezentant al tipului mediteranoid la care s-au păstrat unele elemente cromagnoid. În adevăr, marea lui gracilitate, talia submijlocie pentru un bărbat (161 cm), craniul doliocran spre hiperdolioscran pledează pentru încadrarea individului căruia i-a aparținut acest schelet în tipurile mediteranoide. În schimb forma joasă a orbitelor, mica înălțime a feței, forma nasului, ne indică că el a păstrat încă influențe serioase ale tipului cromagnon în sens larg. L-am putea deci integra în tipul atlantomediterranoid.

CONCLUZII

Dacă ne referim la scheletele aparținînd culturii Noua care fac obiectul studiului de față, atît cele descoperite la Cîrtești-Piatra Neamț, cît și cele de la Lețcani, putem spune că toate acestea se caracterizează în primul rînd prin craniile de tip dolioscran.

Este adevărat că exclusivă prezența a formelor dolioscrane constatată aici, dat fiind numărul mic de schelete avute la dispoziție, nu ne poate permite să caracterizăm populația din această regiune. Bogata serie de schelete de la Trușești, aparținînd tot culturii Noua, în curs de studiu¹, vine în sprijinul datelor obținute în lucrarea de față și ne permite astfel să considerăm neîndoiește preponderența dolioscraniei pentru populația culturii Noua din Moldova. În adevăr, aceasta din urmă reprezentată prin 103 schelete dintre care 35 de adulți, cu craniile studiabile biometric, cuprinde un singur brachicran și acesta încă la limită cu mezocrania.

¹ O. Necrasov și M. Cristescu, *op. cit.*, sub tipar.

Din punct de vedere tipologic scheletele de la Piatra Neamț și Lețcani prezintă elementul mediteranoid mai puternic reprezentat decât la Trușești, la care tipul protonordic este cel care predomină.

Dacă ne referim acum la scheletele aparținând culturii Noua din Ardeal (Cluj, str. Banatului)¹ constatăm o situație diferită, față de cea găsită de noi în Moldova. Astfel, din cele 13 cranii din str. Banatului, studiate biometric, cinci sînt brachicrane, ceea ce reprezintă un procent de 38%. Astfel s-ar părea că celor două aspecte ale culturii Noua, celui ardelean și celui moldovean, care par întrucîtva diferite pe plan arheologic, le corespunde și o diferență pe plan antropologic.

Dat fiind stadiul actual al cercetărilor antropologice asupra triburilor din epoca bronzului, cauza acestei diferențe, cît și afinitățile populației culturii Noua nu le putem deocamdată suficient preciza. Ceea ce putem spune de pe acum cu privire la triburile culturii Noua din Moldova este că în componența lor era bine reprezentat tipul mediteranoid cît și cel nordic la care se adaugă încă unele trăsături vechi cromagnoide. Prezența acestor elemente ale tipului protoeuropoid atenuat s-ar putea datoră populației caracterizate prin mormintele cu ocră² ce a trăit pe teritoriul țării noastre la sfîrșitul neoliticului și care s-au putut transmite în mod indirect poate prin populația culturii Sărata Monteoru³. Aceasta din urmă, însă, nu a făcut obiectul decît al unui studiu parțial și cu caracter preliminar. Ceea ce se poate spune deocamdată despre această populație este că și aici ca și la populația culturii Noua din Moldova predomină elementul dolico-mezocran, întrucît din seria de 44 de cranii studiate pînă acum, numai 7 sînt brachicrane. Din nefericire, seria Sărata Monteoru nu a fost cercetată și din punct de vedere tipologic. Judecînd însă după planșele publicate în lucrare, precum și după un alt craniu aparținînd acestei culturi, și provenind din stațiunea cu același nume, constatăm aici prezența unor elemente ale tipului protoeuropoid atenuat, a căror importanță în componența antropologică a populației Monteoru rămîne să fie precizată.

Deosebit de necesară pentru stabilirea unor concluzii mai largi ar fi fost cunoașterea antropologică a populațiilor ce au precedat în timp populația culturii Noua din Ardeal, așa cum este aceea a culturii Wittenberg. Din nefericire, schelete aparținînd acestei culturi nu sînt cunoscute.

În tot cazul, noi știm acum că elementul brachicran intra în componența antropologică a triburilor culturii Otomani⁴ și nu este exclus ca prezența unui mare număr de brachicrani la triburile culturii Noua din Ardeal să se datorească, printre altele, și influenței triburilor culturii Otomani.

¹ I. G. Russu, M. Șerban, N. Motioc, T. Farkas, loc. cit., în *Morfologia normală și patologică*, 1958, p. 61—131.

² A se vedea lucrările: G. F. Debeț, *Палеoантропология СССР*, Moscova-Leningrad, 1949; O. Necrasov și M. Cristescu, Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboca-Iași, în *PAn.*, III, 1957, p. 73—147; O. Necrasov și M. Cristescu, Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Brăilița, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 75—88; O. I. Necrasov și

M. Cristescu, *К изучению антропологических типов румынского неолита в начале палеометаллической эпохи*, în *SAн.*, 2, 1959; *Антропологическое исследование окрашенных костяков из комплекса могил с охрой в Главаништы Веки, Корлатень и Стойкань Четацуя*, în *SAн.*, 4, 1958, p. 133—146.

³ E. Repciuc et Al. Gheorghiu, loc. cit., în *Recueil d'études médicales*, p. 109, 167.

⁴ O. Necrasov și M. Cristescu, loc. cit., în *PAn.*, IV, sub tipar.

Credem că cercetările ulterioare pe colecții bogate aparținând diverselor culturi ale epocii bronzului vor permite ca antropologia să-și poată aduce aportul ei în problema genezei triburilor culturii Noua.

În ceea ce privește scheletele aparținând Hallstattului timpuriu studiate aici, așa cum am văzut deja, sînt în număr de cinci, dintre care numai două de adult, restul de trei fiind de copii și deci nepretîndu-se unui studiu tipologic, dar permițîndu-ne unele concluzii.

Deși numărul acesta mic de schelete nu ne permite să caracterizăm populația hallstattiană din Moldova, el ne oferă totuși indicații ce ne apar cu atît mai necesare, cu cît am văzut deja că cunoașterea populației hallstattiene din țara noastră este deosebit de lacunară.

Faptul cel mai semnificativ care rezultă din studiul de față este omogenitatea craniilor studiate aici, din punct de vedere al indicelui cefalic. În adevăr, așa cum am văzut, atît craniile de adult cît și craniile de copil de la Holboca sînt dolico- sau hiperdolicocrane. Acestei omogenități din punct de vedere al indicelui cefalic nu-i corespunde însă și o omogenitate tipologică. Astfel, în timp ce unul din scheletele de adulți (nr. 27) prezintă un interesant amestec de caractere mediteranoide și cromagnoide, la celălalt schelet (nr. 7), pe un fond nordic se adaugă de asemenea caractere cromagnoide. De notat că elementul protoeuropoid pare a fi aici și mai atenuat decît la populația din cultura Noua. Celelalte cranii fiind de copii, chiar dacă ne pot da indicații asupra indicelui cefalic, nu permit însă o caracterizare tipologică.

Este interesant de menționat că această omogenitate din punct de vedere al indicelui cefalic de la Holboca nu se întîlnește și în alte serii hallstattiene descoperite la noi în țară. Astfel, dintre cele cinci cranii de la Zimnicea ¹, numai unul singur este doliocran, două fiind brachicrane și două mezocrane. În seria hallstattiană mai tîrzie de la Gogoșu ², compusă din nouă cranii, elementul doliocran reprezintă de asemenea o minoritate, patru fiind brachicrane, patru mezocrane și unul doliocran. Seria de la Balta Verde ³ datînd și ea dintr-un Hallstatt mai tîrziu este și ea foarte amestecată, șase cranii fiind doliocrane, două brachicrane și două mezocrane. Comparînd acum din punct de vedere tipologic seria noastră de la Holboca cu cea de la Zimnicea, constatăm în primul rînd că la aceasta din urmă există componența alpină, în timp ce la prima ea este cu totul absentă. Ceea ce este comun ambelor serii, este însă prezența amestecului de caractere mediteranoide cu cele cromagnoide.

În ceea ce privește seriile de la Gogoșu și Balta Verde, ele nu au făcut obiectul unui studiu tipologic aprofundat din partea autorului. Totuși acesta conchide asupra unei predominanțe a tipului dinaric, care iarăși este cu totul absent în seria noastră de la Holboca.

Este adevărat că, caracterul exclusiv doliocran al seriei hallstattiene studiate de noi, dat fiind insuficiența sa numerică, nu exclude posibilitatea ca în componența populației hallstattiene de la Holboca să fi intrat și elementul brachicran.

Totuși este cu totul posibil ca, dat fiind absența elementului brachicran din materialul de la Holboca pe de o parte, și pe de altă parte, preponderența

¹ Abdalla Kalanga, *loc. cit.*, manuscris.

² N. Harasim, *loc. cit.*, în *PAn.*, III.

³ *Ibidem.*

sa în materialul de la Zimnicea, Gogoşu, Balta Verde, populaţia hallstattiană din Moldova să se fi dezvoltat sub alte influenţe decât populaţia cealaltă contemporană din Muntenia. Dealtfel între seria studiată de noi din Moldova şi cele studiate din Muntenia exista şi un decalaj în timp, prima situându-se la începutul Halstattului iar cele de-al doilea fiind mai târzii.

MARIA CRISTESCU

Tabel

Nr. Martin	Caracterul	BRONZ (Noia)			HALLSTATT TIMPURIU				
		Ciritei Nr. 2 adult ♀	Leţcani Nr. 1 matur ♀	Leţcani Nr. 2 matur ♂	Holboca Nr. 1 infans II	Holboca Nr. 2 infans I	Holboca Nr. 3 infans I	Holboca Nr. 7 matur ♀	Holboca Nr. 27 adult ♂
1	gl-op	181	186	198	190	175	173	192	188
8	eu-eu	135	134	139	132	129	124	128	133
17	ba-b	132	—	—	—	—	—	—	137
20	po-b	110	110	—	—	—	—	115	112
5	n-ba	99	—	—	—	—	—	117	113
9	ft-ft	103	100	—	—	—	—	97	95
40	pr-ba	97	—	—	—	—	—	100	113
45	zy-zy	124	127	—	—	—	—	127	123
48	n-pr	70?	68	—	—	—	—	69	58
54	al-al	—	—	—	—	—	—	26	26
55	n-ns	—	—	—	—	—	—	54	51
51	mf-ek	40	40	—	—	—	—	40	44
52	înălţ.orb.	30	30	—	—	—	—	32	31
72	ung.prof.fac.	88	88	—	—	—	—	89	80
8:1	ind.cefalic	74.59	72.04	70.71	69.48	73.71	73.41	66.67	70.74
17:1	ind.vert-long.	72.93	—	—	—	—	—	—	72.87
17:8	ind.vert-transv	97.78	—	—	—	—	—	—	102.24
20:1	ind.por-br.long.	61.11	59.	—	—	—	—	59.90	59.57
20:8	ind.por-br.transv	81.48	82.0914	—	—	—	—	89.84	84.21
9:8	ind.front.transv.	76.30	74.63	—	—	—	—	75.78	71.43
40:5	ind.proe.feţei.	97.98	—	—	—	—	—	85.47	100.00
48:45	ind.facial	56.45	52.18	—	—	—	—	54.33	47.15
54:55	ind.nazal	—	—	—	—	—	—	48.15	50.98
52:51	ind.orbital	75.00	75.00	—	—	—	—	80.00	70.45
	nor.vertic.	ovoid	ovoid	elipsoid	—	—	—	elipsoid	ovoid
	nor.occip.	casă	casă	—	—	—	—	casă-cort	casă
	rel.glabel	1	2	3	—	—	—	2	2
	rel.occipit.	0	2	1	—	—	—	2	1
	apert.pirif	?	?	—	—	—	—	antr.	antr.
	Talia	—	—	180	—	—	—	172	161
	ind.platimer	72.41	75.00	72.22	—	—	—	57.89	71.88
	ind.pilastr.	92.00	90.00	115.38	—	—	—	78.13	104.00
	ind.platicn.	71.43	—	69.70	—	—	—	—	67.65
	rel.substroh.	—	creastă subtroh.	creastă subtroh.	—	—	—	troh. 3	troh. 3 creas sub
	ep.sup.tibiei	?	?	?	—	—	—	retrov. faţet	retrov. faţete
	cp.inf.tibiei	?	?	?	—	—	—	supl.	supl.

К АНТРОПОЛОГИЧЕСКОМУ ИЗУЧЕНИЮ КОСТЯКОВ КОНЦА БРОНЗОВОГО ВЕКА (КУЛЬТУРА НОУА) И НАЧАЛА ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа представляет собой антропологическое исследование костяков двух различных эпох: конец бронзового века (культура Ноуа), и гальштатский период.

1. *Скелеты, восходящие к культуре Ноуа*, обнаружены в двух местностях: Чиритей — Пятра-Нямц и Лецкань.

Скелеты из Чиритей были найдены при раскопках, произведенных Археологическим музеем гор. Пятра-Нямц. Найдено три скелета, причем два из них (№ 1 и 2) были обнаружены в общем погребении (№ 11), а третий — в отдельности.

Исследовать можно было только один из костяков (№ 1), поскольку два других (ребенка лет 8—9 и взрослого) представлены лишь несколькими обломками длинных костей.

Костяк № 1 из Чиритей принадлежал взрослой женщине в возрасте 30 лет. Средних размеров, с овоидным черепом долихокранного типа и выпуклым затылком, с лицом типа лептен, с узкой нижней челюстью с хорошо очерченным острым подбородком, этот костяк представляет явные признаки средиземноморского типа. Форма прямоугольных и низких глазниц, как и некоторая фронтализация скуловых костей дополняют этот преимущественно средиземноморский тип некоторыми чертами кроманьонского влияния (рис. 2).

Три костяка из Лецкани были переданы автору исследователями Н. и Е. Захария.

Костяк № 1 принадлежит взрослой женщине в возрасте 35—40 лет. Вероятно среднего роста (судя по имеющимся обломкам бедренной кости), с черепом выраженного долихокранного типа, овоидной формы с выпуклым затылком, с лицом типа мезен с углубленной собачьей ямкой и нижней челюстью с хорошо очерченным подбородком, этот скелет характерен для средиземноморского типа, представляя в то же время и некоторые черты кроманьонского влияния, в частности, в форме прямоугольных и низких глазниц (рис. 3).

Костяк № 2 принадлежит взрослому мужчине. Поскольку череп лишен лица, невозможно уточнить диагноз. Все же сочетание гипердолихокранной черепной коробки эллиптической формы с высоким ростом (180 см) позволяет предположить, что он имел сходство с северным типом.

Скелет № 3 представлен лишь несколькими костными фрагментами, что не позволяет дать его точную характеристику.

Как можно заметить, все исследованные здесь костяки, принадлежащие к культуре Ноуа, отличаются черепами долихокранного типа и с типологической точки зрения представляют смешение протоевропеоидных признаков со средиземноморскими или северными.

Разумеется, малое число имевшихся в распоряжении автора скелетов недостаточно, чтобы, судя только по ним, охарактеризовать носителей культуры Ноуа в Молдове. Однако при сопоставлении результатов настоящей работы с данными исследования многочисленных костяков культуры Ноуа в Трушешть (исследования О. Некрасовой и М. Крпстеску) наблюдается сходство с точки зрения черепного указателя. Действительно, из 35 биометрически исследованных черепов из Трушешть лишь один является брахицефалическим, приближающимся к мезоцефалической форме.

В отличие от находок в Молдове краниологическая серия из Клуза (ул. Банатулуй) свидетельствует о более значительном брахицефалическом составе племен культуры Ноуа в Трансильвании: 5 из 13 изученных И. Г. Руссу и его сотрудниками черепов были брахицефалическими.

Это, повидимому, указывает на то, что двум археологически различным обликам культуры Ноуа, соответствует и известная разница в антропологическом составе.

На настоящем этапе антропологического исследования племен бронзового века нельзя еще уточнить ни причин различий, ни причин сходства племен культуры Ноуа. О племенах культуры Ноуа в Молдове уже теперь можно сказать, что их состав был хорошо представлен средиземноморским и северным типами, в которых еще сохранились кроманьонские черты. Наличие последних, быть может, обусловлено племенами, характеризовавшимися погребениями, засыпанными красной охрой и жившими на территории РНР в конечный период неолита. Они могли косвенно передать указанные элементы, возможно, через обитателей культуры Монтеору, которые, будучи преимущественно долихо-мезоцефалами, представляли сравнительно сильный протоевропеоидный составной элемент.

Что касается обитателей Трансильвании, предшествовавших культуре Ноуа, то известны лишь черепа из Пира, относящиеся к культуре Отомани. Они показывают, что в составе этого населения был хорошо представлен брахицефалический элемент. Не исключено, что больший процент брахицефалов среди племен культуры Ноуа, между прочим, был обусловлен и влиянием племен культуры Отомани.

Вопрос о происхождении племен культуры Ноуа может быть разрешен лишь после углубленного изучения богатых коллекций костяков, принадлежащих носителям различных культур бронзового века.

II. *Скелеты раннегалыштатского времени* из Холбоки представлены пятью экземплярами. Три из них принадлежат детям, два — взрослым индивидуумам.

Костяки детей (№№ 1, 2 и 3) имеют черепа долихоцефалического либо гипердолихоцефалического типа.

Из двух остальных скелетов один принадлежит взрослой женщине (№ 7), а другой — взрослому мужчине (№ 27).

Костяк № 7 высокого для женщины роста (172 см) имеет эллиптический и гипердолихоцефалический череп (66, 67), высокое, узкое лицо, прямоугольные и низкие глазницы, мезоринный нос, что указывает на тип с сильно выраженным северным влиянием. Однако положение скуловых костей выявляет также и слабое влияние кроманьонского элемента (рис. 5).

Костяк № 27, тонкокостный, ниже среднего для мужчины роста (161 см) с ярко выраженным долихоцефалическим черепом (70, 74), с низким лицом, прямоугольными низкими глазницами и выступающим, с горбинкой носом, хорошо представляет средиземноморский тип, в котором, однако, сохранились еще кроманьонские элементы (рис. 3).

Отсюда следует, что все галыштатские костяки из Холбоки, как детские, так и принадлежащие взрослым, имеют ярко выраженные долихоцефалические черепа и, даже если бы черепной показатель первых мог измениться с ростом, он не мог бы достигнуть категории брахицефалических.

Интересно, что отмеченная в Холбоке однородность черепного показателя не встречается в других открытых в РНР галыштатских сериях Мунтени (Зимница, Гогошу, Балта Верде), в которых, напротив, часто наблюдаются черепа брахицефалического типа.

Полное отсутствие брахицефалического элемента в археологическом материале из Холбоки, с одной стороны, и то, что он часто встречается в материале с дунайского побережья, с другой стороны, позволяют предположить, что галыштатское население Молдовы развивалось под разными влияниями, чем современное ему население Мунтени. Недостаточное количество имевшихся в распоряжении автора костяков не дает возможности вывести окончательные заключения.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Череп скелета № 1 из Чиритей — Пятра-Нямц (культура Ноуа); череп скелета № 1 из Лецкань (культура Ноуа); 3, череп скелета № 27 из Холбоки (раннегалыштатский период).
 Рис. 2. — Череп скелета № 1 из Чиритей — Пятра-Нямц (культура Ноуа).
 Рис. 3. — Череп скелета № 1 из Лецкань (культура Ноуа).
 Рис. 4. — Череп скелета № 7 из Холбоки (раннегалыштатский период).
 Рис. 5. — Череп скелета № 27 из Холбоки (раннегалыштатский период).
 Рис. 6. — Холбока (раннегалыштатский период); кости нижней конечности; 1—2, бедренные кости скелета № 7; бедренные (3) и большие берцовые кости (4) скелета № 27.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE D'UN GROUPE DE SQUELETES DE LA FIN DE L'ÂGE DU BRONZE (CIVILISATION DE NOUA) ET DU DÉBUT DE L'ÂGE DU FER EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Cet article comprend l'étude anthropologique de squelettes appartenant à deux époques différentes; la fin de l'époque du bronze (civilisation de Noua) et le début du Hallstatt.

1. *Les squelettes appartenant à la civilisation de Noua* proviennent de deux localités: Ciritei-Piatra Neamț et Lețcani.

Les squelettes de Ciritei sont au nombre de trois: deux découverts dans la même tombe (n° II) et le troisième dans une tombe individuelle. Le seul d'entre eux qui permet une étude anthropologique est le squelette n° 1. Quant aux deux autres — appartenant l'un à un enfant de 8 à 9 ans, l'autre à un adulte — seulement quelques fragments d'os longs ont été conservés.

Le squelette n° 1 de Ciritei a appartenu à une femme adulte, de 30 ans, de taille moyenne, ayant un crâne ovoïde, de type dolichocrâne, à occipital bombé, un massif facial du type leptène, une mandibule étroite avec un menton pointu et bien dessiné. Ce squelette présente donc des traits bien marqués du type méditerranéen. Les orbites rectangulaires et basses, ainsi qu'une certaine frontalisation des malaires, confèrent à cet exemplaire predominant méditerranéen certains traits cro-magnoïdes (fig. 2).

Les squelettes de Lețcani sont au nombre de trois.

Le squelette n° 1 a appartenu à une femme d'âge mûr, de 35 à 40 ans, de taille probablement moyenne (à en juger d'après le fragment de fémur conservé) ayant un crâne ovoïde, dolichocrâne prononcé, à l'occipital moyennement bombé, une face du type mésène, une fosse canine profonde, un menton bien dessiné. Ce squelette s'encadre dans le type méditerranéen, tout en présentant certains caractères cro-magnoïdes, tels que des orbites basses à forme rectangulaire (fig. 3).

Le squelette n° 2 a appartenu à un homme d'âge mûr. Le crâne étant dépourvu de son massif facial, le diagnostic est difficile. Pourtant l'association d'une calotte crânienne hyperdolichocrâne, de forme éllipsoïde, à une taille haute (180 cm), confère à cet individu des affinités avec le type nordique.

Quant au squelette n° 3, toute caractérisation est impossible, car peu de fragments ont été retrouvés.

Ainsi que l'on peut voir, tous les squelettes de la civilisation de Noua examinés ici se caractérisent par des crânes de type dolichocrâne, présentant, du point de vue typologique, un mélange de traits protoeuropéens et de traits soit méditerranéens, soit nordiques.

Il est évident que le nombre des squelettes examinés dans cet article est trop restreint pour permettre une caractérisation générale des représentants de la civilisation de Noua en Moldavie. Mais si l'on confronte les résultats obtenus par l'auteur avec ceux résultant de l'étude sur la riche série des squelettes de Trușești (O. Necrasov et M. Cristescu), appartenant à la civilisation de Noua, on constate que les indices céphaliques sont assez ressemblants. En effet, des 35 crânes de Trușești qui ont permis un examen biométrique, un seul est brachicrâne, à la limite de la mésocranie.

Par contre, la série craniologique de Cluj révèle, pour les tribus de la civilisation de Noua, une proportion de brachicéphalie importante, 5 crânes sur 13 étant brachicrânes. Ce fait semble indiquer qu'aux différences d'ordre archéologique existant entre les deux aspects de la civilisation de Noua, correspondent aussi des différences d'ordre anthropologique.

L'état actuel des recherches ne permet pas de préciser les causes de ces dissemblances. Tout ce que l'auteur peut affirmer, c'est que, chez les tribus de la civilisation de Noua de Moldavie, le type méditerranéen était assez bien représenté (notre série d'étude), ainsi que le type nordique, (Trușești) conservant encore des traits cro-magnoïdes. Ces derniers pourraient être attribués à la population des tombes à ocre, qui a vécu sur le territoire de la R.P. Roumaine à la fin du néolithique. La transmission a pu s'effectuer par l'intermédiaire de la civilisation de Monteoru, dont la population, dolicho-mésocranienne, présente un aspect protoeuropéen assez prononcé.

En ce qui concerne les populations de l'époque du bronze de Transylvanie antérieures à la civilisation de Noua, l'on ne connaît que les crânes de Pir, appartenant à la civilisation

d'Otomani, de l'étude desquels il résulte que l'élément brachicrâne devait y être bien représenté. On pourrait supposer que le pourcentage plus élevé de brachicrânes dans les tribus transylvaines de la civilisation de Noua serait dû, entre autre, au tribus d'Otomani.

Mais le problème de l'origine des tribus de la civilisation de Noua ne pourra être solutionné que lorsque l'on aura une connaissance approfondie des populations des différentes civilisations de l'époque du bronze, basée sur l'étude d'un grand nombre de squelettes.

II. *Les squelettes datant du Hallstatt primitif de Holboca* sont au nombre de 5 : 3 d'enfants et 2 d'adultes.

Les squelettes d'enfants (nos 1, 2, 3) ont des crânes du type dolichocrâne ou hyperdolichocrâne.

Les deux autres squelettes ont appartenu à une femme d'âge mûr (n° 7) et à un homme adulte (n° 27).

Le squelette n° 7 est celui d'une femme de haute taille (172 cm), ayant un crâne ellipsoïde, hyperdolichocrâne (66,67), un massif facial allongé et étroit, les orbites du type mésoconche, le nez mésorrhynien. Il s'agit par conséquent d'un exemplaire à puissantes affinités nordiques. La position des malaires révèle également certaines influences cro-magnoïdes (fig. 4).

Le squelette n° 27, appartient à un homme gracile, de taille sousmoyenne (161 cm), au crâne dolichocrâne prononcé (70,74), au massif facial court, aux orbites rectangulaires et basses, à l'arc nasale convexe : en somme il correspond assez bien à un type méditerranéoïde ayant encore des éléments cro-magnoïdes atténués (fig. 5).

En effet, tous les crânes de Holboca, tant ceux d'enfants que ceux d'adultes, présentent des crânes dolichocrânes (les premiers, même en faisant la part des variations de l'indice céphalique liées à la croissance, n'auraient jamais atteint les limites de la brachicranie).

L'auteur fait remarquer que cette homogénéité de l'indice céphalique, constatée à Holboca, ne se retrouve pas dans d'autres séries hallstattiennes découvertes en Valachie (Zimnicea, Gogoşu, Balta Verde), chez lesquelles, bien au contraire, les crânes de type brachicrâne sont fréquents.

Étant donné, d'une part l'absence totale de l'élément brachicrâne à Holboca, d'autre part, sa fréquence sur les bords du Danube, l'auteur — malgré le nombre réduit de squelettes, insuffisant pour tirer des conclusions définitives — estime que la population hallstattiennne de Moldavie s'est développée sous d'autres influences que celles plus ou moins contemporaines de Valachie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Crâne du squelette n° 1 de Ciritei-Piatra-Neamţ (civilisation de Noua); crâne du squelette n° 1 de Leţcani (civilisation de Noua); 3, crâne du squelette n° 27 de Holboca (Hallstatt primitif).

Fig. 2. — Crâne du squelette n° 1 de Ciritei-Piatra-Neamţ (civilisation de Noua).

Fig. 3. — Crâne du squelette n° 1 de Leţcani (civilisation de Noua).

Fig. 4. — Crâne du squelette n° 7 de Holboca (Hallstatt primitif).

Fig. 5. — Crâne du squelette n° 27 de Holboca (Hallstatt primitif).

Fig. 6. — Holboca (Hallstatt primitif), os du membre inférieur : 1—2, fémurs du squelette n° 7; 3, fémurs et 4, tibias du squelette n° 27.

INSCRIPTIILE DE PE LUCERNELE DIN DACIA ROMANĂ

Printre descoperirile de oarecare importanță, care în totalitatea lor marchează progresul civilizațiilor sclavagiste, un loc din ce în ce mai apreciat îl ocupă *lucerna* (opaițul, lampa primitivă) din metal sau din lut ars. Deși o anumită formă primitivă de lucernă era cunoscută încă în culturile aparținând societăților din comuna primitivă¹, totuși la o formă adecvată pentru scopul luminării s-a ajuns numai în perioada de apariție a primelor civilizații sclavagiste. Tot numai începând cu această vreme putem vorbi de răspândirea și generalizarea acestui produs care devine din ce în ce mai prețios, utilitatea lui fiind acum întru totul recunoscută. Cu cât progresul civilizației sclavagiste greco-romane ajunge la apogeu, cu atât necesitatea luminării făcea ca acest produs — *lucerna* — să fie cunoscut aproape pretutindeni în statele antice, ba chiar și de nobilimea gentilică a neamurilor ce se găseau pe o treaptă inferioară din punct de vedere al dezvoltării economice și sociale.

Astăzi studiul lucernelor a devenit una dintre preocupările de predilecție ale arheologilor². Studiul tipologiei, precum și încadrarea lor cronologică, ușu-

¹ P. Détev, RA, 1959, p. 153—158.

² În ordine cronologică, monografiile mai de seamă privind lucernele sînt următoarele: O. Fischbach, *Römische Lampen aus Poetovio*, in *Mitteilungen d. hist. Vereins für Steiermark*, XLIV (1896); J. Toutain, art. *Lucerna. Lychnus*, in *DA*, III, 2, 1322 și urm.; W. Deonna, *Les lampes antiques trouvées à Delos*, in *BCH*, 1908, p. 145 și urm.; J. Brants, *Antieke Terra-Cotta Lampen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, Leiden 1913; Oskar Waldhauer, *Kaiserliche Ermitage. Die antiken Tonlampen*, Petersburg 1914; H. B. Walters, *Catalog of the lamps in the British Museum*, Oxford 1914; Siegfried Loeschke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich, 1919; H. Leclercq, art. *Lampes*, in *DACL*, VIII, 1088 și urm.; Hug, art. *Lampen*, in *RE*, XIII, 1590 și urm.; Fr. Miltner, *Die antiken Lampen in Eisenstadt*, in *JOAI*, XXIX (1929), p. 150 și urm.; Fr. Miltner, *Die antiken Lampen im Klagenfurter Landesmuseum*, in *JOAI*, XXVI (1930), Bbl. 85 și urm.; Oscar Broneer, *Corinth*, vol. IV, 2, *Terracotta Lamps*, 1930; Dóra

Iványi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht (A Pannontai mécsek. Tipologiai és kronológiai áttekintés)*, in *DissPann*, ser. 2, nr. 2, Budapest, 1935; G. Severeanu, *Lampes en terre-cuite appartenant aux collections du Musée Municipal de Bucarest et du Dr. Severeanu*, in *București. Revista Muzeului și a Pinacotecei Municipiului București*, 1—2 (1936), p. 39—87; R. Noll, *Eine neue oberitalische Lampentöpferei*, in *JOAI*, XXX (1937), Bbl. 109 și urm.; José Antonio Ferreira de Almeida, *Introdução ao estudo das lucernas romanas em Portugal*, in *O Arqueologo Português*, n.s., II (1952) (rec. Mercedes Vegas, in *Ampurias*, XV—XVI (1953—1954), p. 418—420); J. M. Bairrão Oleiro, *Catalogo de lucernas romanas. Museu Malchado de Castro, Coimbra 1952* (rec. P. de Palol, in *Ampurias*, XIV (1952), p. 292; M. Pallottino, in *Archeologia Classica*, VII (1955), p. 225—226); J. L. Cleveringa, *Romeinse lampen uit Valkenburg*, Z. H. (1941—1943), anexa III la monografia lui A. E. van Giffen, *De Romeinse Castella in Dorpshevel te Valkenburg aan de Rijn (Z.N.)*, *Praetorium Agrippinae: II. De afgravingen*

rează mult datarea anumitor descoperiri, ca bunăoară a așezărilor și mai ales a mormintelor. În urma unor îndelungate cercetări s-a ajuns la fixarea anumitor centre de largă producție a lucernelor, la unele remarcându-se pronunțate caracteristici locale. În sfârșit, intensitatea circulației lucernelor dezvăluie gradul de dezvoltare culturală și de urbanizare a anumitor regiuni. Ca rezultat al studierii lucernelor s-a putut vedea că, în vremea imperiului roman, comerțul cu aceste produse era foarte intens, ele pătrunzând pînă în cele mai retrase regiuni ale provinciilor romane.

I. CIRCULAȚIA LUCERNELOR PE TERITORIUL DACIEI PREROMANE

Populația Daciei a cunoscut lucerna cu cel puțin două secole înainte de cucerirea romană. Drept urmare a săpăturilor arheologice din ultimii ani, pe locul celor mai de seamă așezări și cetăți dacice, alături de materialul de import elenistic sau italic, nu rareori apar și lucernele. Aceste obiecte, împreună cu celălalt material de import ceramic sau de metal, formează o categorie aparte, care prin prețioasa lui valoare atrage atenția în mod deosebit. Aflarea lucernelor în locuințele autohtonilor ne ajută să ne facem o idee cît mai limpede de gradul de dezvoltare a culturii geto-dacice, cît și despre pronunțata tendință de emancipare a nobililor daci.

Prima descoperire de acest gen s-a făcut în cunoscuta așezare getică de la Piscul Crăsani, din Cîmpia Munteană, unde s-a aflat un frumos candelabru de bronz cu trei brațe (*lychnus trimyxos*), prevăzut cu trei lămpișoare prinse de bazinul candelabrului¹. Acest elegant obiect este mai curînd un produs italic decît grecesc, datînd ca epocă de confecționare nu mai curînd de sec. I î.e.n.². Tot din această așezare provine fragmentul unei lucerne de lut ars³, obiect remarcabil prin factura lui greco-italică, al cărui centru de confecționare rămîne însă greu de stabilit⁴.

in 1942–1943 en 1946–1950, in *Jaarverslag van de Vereniging voor terpenonderzoek*, XXXIII–XXXVII (1949–1953), publ. in 1954; Raymond Thouvenot, *Lampes en bronzes*, in *Publications du Services des Antiquités du Maroc*, fasc. 10–11, 1954; Heinz Menzel, *Antike Lampen im römisch germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954 (rec. T. Szentléleky, in *AE*, LXXXII (1955), p. 126); L. Lerat, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon*, I. *Lampes antiques*, in *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, ser. II, 1, I, *Archéologie I*, Besançon-Paris, 1954 (rec. E. Bujor, in *SCIV*, LX (1958), p. 233–234); M. L. Bernhard, *Lampki starożytnie*, *Museum Narodowe w Warszawie*, Varşovia 1955; Mercedes Vegas, *Estudio cronológico de las lucernas del Museo de Tetuan*, in *I Congreso Arqueológico del Marruecos Español*, Tetuan 1954, p. 425–428, publ. in 1955; G. Claustres, *Les lampes romaines de Peyrestortes*, in *Etudes Roussillonnaises*, V (1956), p. 131–146; Concepción Fernández Chicarro, *La colección de lucernas antiguas del Museo Arqueológico de Sevilla*, in *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, XIII–XIV (1952–1953), p. 61–124, publ. in 1956; Ph. de Schaetzen – M. Vanderhoeven,

De Romeinse lampen in Tongeren, in *Oude Land van Loon*, XI (1956); P. De Brun – S. Gagnière, *Les lampes antiques au Musée Calvet d'Avignon*, Carpentras 1957 (rec. G. Cart., in *RA*, 1957, p. 253); Roman Haken, *Roman lamps in the Prague National Museum and other Czechoslovak Collections*, in *Acta Musei Nationalis Pragae*, XII, I, 2, (1958) (rec. G. Cart., in *RA*, 1959, p. 253–255; J. Bouzek, in *AR*, XI (1959), p. 277–278). Nu toate aceste lucrări ne-au fost accesibile.

¹ I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani, Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, in *ARMSI*, ser. III, tom. III, p. 35, fig. 277; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 211, fig. 181–182.

² Cf. Acad. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Pietra Roşie – Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 117.

³ I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 89, fig. 288; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 210–211, fig. 175.

⁴ Obiectul nu poate fi originar din insula Delos, cum credea V. Pârvan, *ibidem*, deoarece lucernele lucrate aici prezintă o tipologie deosebită.

În aşezarea getică de la Poiana (vechea *Piroboridava*), pe cursul inferior al Siretului, în Moldova de sud, numărul lucernelor descoperite în urma săpăturilor atinge cel mai mare procent faţă de descoperirile de acest gen din alte aşezări. Aici, până acum, au fost aflate patru lucerne de lut, toate de import¹, şi două lucerne confecţionate pe loc, imitând destul de stîngaci pe cele importate². Trei dintre cele din prima categorie, ajunse la Poiana pe calea comerţului, sînt lucerne de origine italică, două din ele sigur datate în sec. I e.n. (sau chiar începutul sec. II)³. Una din acestea poartă pe fund inscripţia greacă ΑΠΕΛΛΗΟΥ sau ΑΜΕΛΛΗΟΥ, adîncită în pasta crudă⁴. Cea de-a patra lucernă de import este un frumos exemplar ce poate intra în categoria așa-ziselor lucerne greco-italice, datînd după formă şi ornament din sec. I î.e.n.⁵.

Şi localnicii din aşezarea dacică de la Popeşti, pe Argeş, au cunoscut în mod neîndoielnic şi au folosit lucernele italice. Aici s-a găsit un interesant produs autohton, din lut ars, imitaţie destul de reuşită a unui candelabru de bronz de tipul celui aflat în aşezarea de pe Piscul Crăsani⁶. O a doua imitaţie datorită tot unui meşter local este o copie stîngace după o lucernă probabil de tip elenistic⁷.

Tot din categoria articolelor de import face parte şi piciorul unui candelabru de bronz aflat în aşezarea dacică de la Tinosul⁸, care, ca întreg materialul descoperit aici, nu poate fi mai nou de sec. I e.n.

Din Sighişoara, fără indicaţia precisă a locului de aflare, provine o lucernă de import⁹, care aduce puţin cu forma tipului celei de la Poiana¹⁰, datată ca şi aceasta în sec. I î.e.n., sau cel mult, mijlocul sec. II î.e.n.¹¹. N-ar fi imposibil ca descoperirea să se fi făcut pe înălţimea Wietenberg (Dealul Turcului) din apropierea acestei localităţi, unde se ştie că a existat o importantă aşezare dacică, al cărei material (acum în Muz. Sighişoara şi în majoritatea lui aproape inedit), în parte măcar, corespunde cu epoca de confecţionare a lucernei.

În cetatea dacică de la Piatra Roşie, din Munţii Orăştiei, s-a găsit un candelabru de bronz cu trei braţe (*lychnus trimyxos*), avînd o perfectă analogie cu cel de la Piscul Crăsani (deosebirile sînt numai de amănunt)¹². Tot de aici mai provine o lucernă de bronz de import, de tipul elenistic tîrziu, de factură italică, poate chiar din Campania, datînd din sec. I î.e.n., sau cel mai curînd, de la începutul sec. I e.n.¹³.

Pe una din numeroasele terase cu locuinţe civile de pe Dealul Grădiştei, din apropierea incintei de piatră, incintă cunoscută de obicei sub numele de Cetatea de la Grădiştea Muncelului, s-a găsit fragmentul unei lucerne cu stampila FORTIS

¹ R. Vulpe, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 317, fig. 100/18; idem, în *SCIV*, II (1951), p. 189—190; idem, în *SCIV*, III (1952), p. 202, fig. 19; idem, în *Dacia*, NS, I (1957), p. 155, fig. 4 şi 5.

² Idem, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 317, fig. 99/9 şi 129/1; idem, în *SCIV*, II (1951), p. 200.

³ Idem, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 317, fig. 18, după cit se poate vedea din figură este o lucernă italică; idem, în *Dacia*, NS, I (1957), p. 155, fig. 9/4, o lucernă italică de tipul VII Iványi (dec. sec. I—II e.n.) şi nu «elenistică» din sec. III—I î.e.n. cum o datează R. Vulpe; cea de-a doua lucernă de la fig. 9/5 este de asemenea italică şi nu elenistică.

⁴ Idem, în *SCIV*, II (1951), p. 189—190; idem, în *Dacia*, NS, I (1957), p. 155, fig. 9/5.

⁵ Mai curînd un tip elenistic tîrziu decît roman, cum greşit apreciază R. Vulpe, în *SCIV*, III (1952), p. 202, vezi fig. 18 din acelaşi articol.

⁶ R. Vulpe, în *Materiale*, III (1957), p. 233, fig. 18/1.

⁷ Idem, în *SCIV*, IV (1955), p. 249, fig. 20.

⁸ Idem, în *Dacia*, I (1921), p. 215—216, fig. 37, 2, 45, 46.

⁹ Severeanu, p. 75—76, fig. 84.

¹⁰ R. Vulpe, în *SCIV*, III (1952), p. 202, fig. 18.

¹¹ Lucerna prezintă analogii cu cîteva aflate la Delos, vezi W. Deonna, în *BCH*, 1908, p. 147, îndeosebi fig. 10 şi 12.

¹² C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 114—117, fig. 35 şi 36.

¹³ Idem, *op. cit.*, p. 87—88, fig. 30 şi 31.

(infra nr. 247). Această lucernă, din categoria acelor *Firmalampen* purtând o asemenea stampilă, parte din ele cunoscute ca avînd o fabricare și o vie circulație anterioară sec. II e.n., poate fi pusă în legătură cu spațioasele și elegantele așezări de pe aceste terase, care formau Sarmizegetusa preromană, capitala statului dac și reședința regilor daci la sfîrșitul sec. I e.n. Tot la Grădiștea Muncelului, pe terasa VIII, unde materialul ceramic este în întregime de factură dacică, s-a găsit fragmentul unei lucerne aparținînd de asemenea tipului *Firmalampen*¹.

Din această sumară prezentare a circulației lucernelor pe teritoriul Daciei, înainte de ocupația romană, se vede că aceste produse au cunoscut o oarecare răspîndire, ele fiind apreciate și chiar căutate de nobilimea dacică. Numărul lor va crește pe măsura intensificării cercetărilor și exploatării așezărilor și cetăților de pe cuprinsul teritoriului dacic. Pînă acum însă nici o lucernă nu este mai veche de sec. II î.e.n.; nu s-a găsit nici un exemplar care să poată fi declarat în mod cert ca avînd o formă elenistică bine definită. De altfel în sec. I î.e.n., cînd importul lucernelor, la nord de Dunăre, devine, am putea zice, frecvent, tipul de lucernă elenistică — cu buton lateral și fund inelar înalt — este pe cale de dispariție.

În urma analizei formelor de lucerne care au circulat în cuprinsul Daciei, putem spune că negoțul cu aceste produse se desfășura pe două căi: primul drum pornea din centrele egeice (probabil din Macedonia, Grecia, Asia Mică, Delos), frecvent în sec. I î.e.n.; al doilea din atelierele italiice, ale căror produse pătrund tot mai intens spre sfîrșitul sec. I î.e.n. și apoi în tot cursul sec. I e.n.

Dar toate aceste produse de factură greco-italică, sau numai italică, intrau în categoria articolelor de lux, costisitoare și destul de anevoios de procurat. De aceea meșterii olari daci au recurs, ca și în alte împrejurări, la imitarea acestor produse străine, drept dovadă a însușirii acestui obiect, care, pe măsura dezvoltării societății, e tot mai căutat. Sînt remarcabile de menționat în acest sens exemplele de la Popești² și Poiana³. Nu trebuie să pierdem din vedere însă că autohtonii foloseau pentru iluminat așa-numita *ceașcă dacică* (un vas de formă simplă, confecționat din argilă cu multe impurități, lucrat destul de primitiv și prevăzut cu una sau două torți)⁴. De altfel și forma primitivă de lucernă, în regiunile de răsărit ale bazinului mediteranean, era un simplu recipient circular sau oval, care de abia mai tîrziu va fi prelungit printr-un cioc — *rostrum* — și prevăzut cu o ansă. Tot forme incipiente de lucerne sînt acele farfurioare fără anse, care cu timpul vor primi una sau două *rostra*. Aceste forme descoperite în Cipru, Fenicia, în regiunile punico și alte colonii feniciene, în Egipt, ca și la Atena, vor evolua dînd naștere variatelor tipuri de lucerne clasice⁵. Ceașca dacică în schimb nu a cunoscut această dezvoltare; tipul primitiv s-a menținut fără schimbări pînă în sec. IV e.n.⁶. Numai în așezarea dacică de la Popești s-a găsit un opaiț a cărui formă pornește de la ceașca dacică, dar prevăzut cu anumite modificări corespunzătoare exclusiv unui opaiț⁷. Merită să reținem și

¹ Ambele fragmente în MAC, neinventariate încă și inedite.

² R. Vulpe, în SCIV, VI (1955), p. 255, fig. 20; idem, în Materiale, III (1957), p. 238, fig. 18/1.

³ Idem, în Dacia, III-IV (1927-1932), p. 367, fig. 99/9 și 129/1. Lucerne de formă primitivă s-au aflat și pe coastele de nord ale Mării Negre, vezi

I. T. Kruglikova, în SA, XXV (1956), p. 251, fig. 5.

⁴ I. H. Crișan, în SCS Cluj, VI (1955), p. 134.

⁵ Toutain, p. 1322-1323.

⁶ Crișan, op. cit., p. 132-134.

⁷ R. Vulpe, în Materiale, III (1957), p. 235, fig. 10.

observația lui V. Pîrvan, care ajungea la concluzia că dacii se serveau pentru luminarea locuințelor de vase mici de pământ, în care fitilul plutea în untdelemn cu ajutorul unui suport de lemn ¹.

II. LUCERNELE CU STAMPILĂ

Lucerna, cu cele mai variate tipuri, în regiunea de la nord de Dunăre va cunoaște o largă răspîndire o dată cu formarea noii provincii. Aproape că nu există muzeu în țară, a cărui colecție să nu fi înregistrat cîteva lucerne, provenite fie de pe teritoriul provinciei Dacia, fie de pe teritoriul roman sau grecesc din afara acestei provincii. Muzeul arheologic din Cluj, unul din cele mai vechi muzee din țară, pînă în momentul acestei redactări posedă un număr de peste 190 lucerne de lut, de diferite tipuri, provenite în majoritatea lor de pe cuprinsul celor mai importante localități romane din Transilvania. Numărul cel mai mare de lucerne îl posedă colecția Muzeului regional din Alba Iulia, unde se găsește depus un număr impresionant de asemenea exemplare, dintre care 130 poartă inscripție sau stampilă, provenite aproape toate de pe teritoriul orașului roman Apulum. În ordinea importanței numerice, privind această categorie de obiecte, urmează colecția de lucerne din Muzeul Brukenthal din Sibiu ², apoi din Muzeul regional din Deva și din Muzeul regional din Tîrgu-Mureș.

Majoritatea lucernelor au fost găsite în mod întîmplător, foarte puține fiind provenite de pe urma cercetărilor și săpăturilor arheologice, și chiar și atunci informațiile de felul cum au fost ele găsite, precum și împrejurările și caracterul descoperirii, lipsesc. De cele mai multe ori, cercetătorii cărora li se datoresc asemenea descoperiri s-au mulțumit să le menționeze doar, fără să se preocupe de datarea lor și de punerea lor în legătură cu restul materialului arheologic. Inventarele muzeelor numai în rare cazuri conțin unele slabe informații de condițiile în care s-a efectuat descoperirea. Cu toate aceste lipsuri de metodă din partea vechilor custozii de muzee, ca și a majorității arheologilor din trecut, un studiu în legătură cu circulația de lucerne, tipul de confecționare și cronologia lor s-ar putea totuși întreprinde. Concluziile la care s-ar ajunge în urma unei asemenea prezentări ar fi deosebit de utile și ar umple un însemnat gol în capitolele din istoria vieții economice, culturale și artistice ale provinciei Dacia.

Ca un început, care să vină în ajutorul unei asemenea monumentale monografii, am crezut că e necesar să fie cunoscute lucernele cu stampile sau cu inscripții. Prezenta monografie este deci o lucrare de ordin epigrafic și în al doilea rînd numai o lucrare cu caracter arheologic.

a. LECTURI ERONATE

În lucrările de specialitate, în unele cazuri chiar dintre cele mai serioase, s-au publicat adeseori inscripțiile de pe unele lucerne, într-o lectură nu întot-

¹ V. Pîrvan, *op. cit.*, p. 185.

² Secția arheologică a MBS fiind în reorganizare în momentul redactării, nu am avut posibilitatea să

cercetăm personal lucernele din colecție. Inscriptiile de pe aceste lucerne le reproducem după lectura transmisă de Iuliu Paul, asistent la acest Muzeu.

deauna corectă. Aceasta se datora fie lipsei de cunoaștere a capitolului de epigrafie latină privind aceste obiecte, fie datorită unor imprimări incomplete sau șterse de pe fundul lucernelor. E necesară deci o emendare a acestor lecturi, care, uneori, au dus la concluzii greșite.

ACILIS

Apulum, Cserni, *AFÉv*, VII, pl. I, fig. 1. Din săpăturile lui Cserni din anul 1894. În MA¹, f. n. Lectură greșită în loc de AGILIS / [f] (vezi nr. 4).

AEGIDI

Apulum, Kóródy-Kárpics, 13. Lectura greșită în loc de IEGIDI (vezi nr. 276).

ANAB

f. l., Tocilescu, MES, 384; văzută de Tocilescu în MNA. Lectură greșită în loc de ANVAR[ii] (vezi nr. 273).

ANNI SEc

Apulum, CIL, III, 8 074 (=CIL, III, 1 634,1). În MBS, inv. 7 282. Lectură greșită în loc de ANNI SER (vezi nr. 11).

APOLI AVST

Oarda (de Jos sau de Sus), Téglás, EM, XIX, 452. Lectură greșită în loc de APOLAVSTI (vezi nr. 13).

AQVILA

Apulum, CIL, III, 8 076,5. Lectură greșită în loc de AQVIN (vezi nr. 16).

C

Drobeta, Tudor, OR², nr. 54 (=Bărcăcilă, *Drubeta*, 25). Tudor reproduce stampila după Bărcăcilă, care însă vorbește despre stampila C. DESSI, de unde Tudor în mod greșit a înțeles că e vorba de două stampile pe două lucerne diferite.

CAIIS

Apulum, Cserni, AFT, II, 542; văzută de Cserni în MBS. Probabil o lectură greșită în loc de CDESSI sau altceva.

¹ Dăm mai jos lista prescurtărilor titlaturii muzeelor în colecțiile cărora se află lucernele menționate în acest studiu:

MA Muzeul regional din Alba Iulia.
MAC Muzeul arheologic din Cluj.
MAi Muzeul raional din Aiud.
MBo Muzeul raional din Botoșani.
MBr Muzeul raional din Brăila.
MBS Muzeul Brukenthal din Sibiu.
MCA Muzeul raional din Caracal.
MCo Muzeul raional din Corabia.
MCR Muzeul regional din Craiova.
MD Muzeul regional din Deva.
MIM Muzeul de istoria Moldovei din Iași.

ML Muzeul raional din Lugoj.
MNA Muzeul național de antichități din București.
MNM Muzeul național maghiar din Budapesta.
MO Muzeul din Orlea.
MPI Muzeul istoric din Ploiești.
MS Muzeul arheologic din Sarmizegetusa.
MSG Muzeul național secuiesc din Sfintu Gheorghe.
MSi Muzeul raional din Sighișoara.
MTi Muzeul regional din Timișoara.
MTu Muzeul raional din Turda.
MTM Muzeul regional din Tirgu Mureș.
MTS Muzeul raional din Turnu Severin.

CAMNIS

Apulum, Cserni, AFT, II, 535 (=AFÉv, II, 50); din săpăturile lui Cserni din anul 1896 și depusă în MA. Probabil o lectură greșită în loc de COMVNIS, CAMPILI sau altceva.

CODES|O

Alburnus Maior, Téglás, EM, XIX, 452. În MAC, inv. IV 2 665. Lectură greșită în loc de C. DESSI (vezi nr. 85).

COESSI

Apulum, Cserni, AFT, II, 542. În MBS, inv. 7 294. Lectură greșită în loc de CDESSI (vezi nr. 71).

CSNATI

Apulum, Cserni, AFT, II, 542. Lectură greșită în loc de DONATI (vezi nr. 103).

CVRATI

Cubin, Milleker, DR, II, 41; văzută de Milleker într-o colecție particulară. Lectură greșită în loc de LVPATI, DONATI sau OPTATI.

EDESSI

Cristești, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM. Lectură greșită în loc de CDESSI (vezi nr. 86).

F

Drobeta, Tudor, OR ², nr. 57 (=Bărcăcilă, *Drubeta*, 25). Tudor reproduce stampila după Bărcăcilă, unde se publică însă stampila AGILIS|F, de unde Tudor în mod greșit a înțeles că e vorba de două stampile pe două lucerne diferite.

GMMTILS

Ungra, CIL, III, 1 634, 11 (=Ackner-Müller, 805 = Neigebaur, 277); văzută de Ackner-Müller și Neigebaur în 1847 în col. Haller din Albești (raion Sighișoara). Lectură greșită în loc de CAMPILI sau altceva.

GODES

Alburnus Maior, Téglás, *Klio*, XI, 509. În MAC, inv. IV 2 665. Lectură greșită în loc de C. DESSI (vezi nr. 85).

HER — — —

Drobeta, Tudor, OR ², nr. 60 (=Bărcăcilă, AO, XI, 244, fig. 12); văzută de Bărcăcilă în MTS. Lectură greșită în loc de NER[i] (vezi nr. 321).

IAVIDO

Sarmizegetusa, CIL, III, 8 076 (=Téglás, AEM, IX, 245); văzută de Téglás în MD (acum dispărută). Lectură greșită în loc de OCTAVI (vezi nr. 323).

LEGIDI

Cristești, Floca, *BMATM*, 12; văzută de Floca în *MTM*. Lectură greșită în loc de *IEGIDI* (vezi nr. 282).

LISINNA

Apulum, C. Gooss, *AEM*, I, 124. In *MBS*, inv. 7 282. Lectură greșită în loc de *ANNI SER* (vezi nr. 11).

LVSATI

Cristești, Floca, *BMATM*, 12; văzută de Floca în *MTM*. Lectură greșită în loc de *LVPATI* (vezi nr. 312).

RAR[i]

Ilișua, *CIL*, III, 8 076. 27 (= Torma, *AEM*, III, 21). In *MAC*, inv. 3 184 —7. Reexaminând lectura lui Torma stampila nu poate fi *RAR[i]*, ci numai...*VS* sau altceva (vezi nr. 441).

VEOTTI

Potaissa, *CIL*, III, 8 076, 31. Lectură greșită în loc de *VETTI* (vezi nr. 432).

b. STAMPILE

Ținând seama de marele număr de lucerne descoperite pe teritoriul Daciei romane, prezentarea inscripțiilor-stampile nu poate să fie decât o lucrare cu caracter provizoriu. În al doilea rând, deoarece descoperiri de lucerne au loc destul de des, îmbogățind în mod neîntrerupt colecțiile muzeelor, niciodată nu se va putea întocmi un catalog valabil pentru un timp prea îndelungat. Ceea ce a împiedicat, mai mult, cunoașterea întregului material este și faptul că multe lucerne mai stau ascunse în unele mici colecții particulare, rămânând pentru multă vreme inedite sau chiar amenințate cu dispariția. Totuși, avînd în vedere scopul, pentru ca această lucrare să aibă o valoare reală pentru moment măcar, s-a consultat, relativ la aceasta, toată bibliografia veche și recentă și au fost văzute toate lucernele din principalele muzee din țară. Cu această ocazie s-a examinat fiecare lucernă cu stampilă, corectîndu-se, unde era cazul, vechile lecturi. Această muncă era deosebit de necesară, deoarece se știa că majoritatea lucernelor expuse în vitrinele muzeelor, deși făceau parte din vechi achiziții, erau încă inedite.

AC

1. *Sarmizegetusa*, Téglás, *Klio*, X, 498; văzută de Téglás în *MD* (acum dispărută).

ACPTVS|F

2. Suceag, *CIL*, III, 8 076, 1. In *MAC*, inv. 3 847 (fig. 1).

ACTOR

3. *Apulum*, exemplar inedit în *MA*, f. n. (fig. 8).

AGILIS|F

4. *Apulum*, Cserni, *AFÉv*, VII, pl. I, fig. 1; din săpăturile lui Cserni din anul 1894. În MA, f. n. Lectura ACILIS (Cserni) este greșită.

5. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f. n.

6. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, f. n.

7. *Drobeta*, *CIL*, III, 8 076,2; văzută de Hirschfeld în col. Boliac din București.

8. *Drobeta*, Tudor, *OR*², nr. 53 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25); văzută de Bărcăcilă în MTS.

AHERc

9. *f.l.*, Tocilescu, *MES*, 383; văzută de Tocilescu în MNA. Lectura AHER (Tocilescu) nu corespunde cu desenul din publicație.

AISE|X (A fără bară orizontală. Literele imprimate în sens retrograd).

10. Ilișua, *CIL*, III, 8 076, 3. În MAC, inv. 3 191.

ANNI SER

11. *Apulum*, *CIL*, III, 8 076,4 (= *CIL*, III, 1 634,1 = C. Gooss, *AEM*, I, 124). În MBS, inv. 7 282. Lecturile: ANNI SEc (Mommsen) și LISINNA (Gooss) sînt greșite.

A.O.E.

12. *f.l.*, Floca, *Sargetia*, I, 68—69; văzută de Floca în fostul Muz. « Mica » din Brad.

APOLAVSTI

13. Oarda (de Jos sau de Sus), Téglás, *EM*, XIX, 452; văzută de Floris Romer într-o col. particulară. Lectura APOLI AVST (Téglás) este greșită.

APRIO|F

14. *Apulum*, *CIL*, III, 1 634,2; văzută de Mommsen în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia.

15. *f.l.*, Tocilescu, *MES*, 380; văzută de Tocilescu în MNA.

AQVIN

16. *Apulum*, *CIL*, III, 8 076,5. În MBS, inv. 7 289. Lectura AQVILA (Domaszewski) este greșită.

17. *Apulum*, exemplar inedit în MA (fig. 6).

18. Cristești, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat) (fig. 5).

APICTOKPATOC (retrograd)

19. *f.l.*, Tocilescu, *MES*, 385; văzută de Tocilescu în MNA.

ARMENI

20. *Apulum*, *CIL*, III, 1 634,3; văzută de Mommsen în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia.

21. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. Cserni¹, f. n. Lectura AR[meni] (fig. 16).
22. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura ARMEN[i] (fig. 11).
23. *Romula*, Tudor, OR², nr. 111, fig. 18; văzută de Tudor într-o col. particulară.
24. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 223; văzută de Tudor într-o col. particulară.
25. *Gostavăț*, Tudor, OR², nr. 320; văzută de Tudor în MO.
26. *f.l.*, exemplar inedit în MBr.

ATIMETI

27. *Apulum*, CIL, III, 8 076,6,b (= CIL, III, 6 286,1). În MBS, inv. 7290.
28. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 535; văzută de Cserni în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia. Lectura ATIMENTI (Cserni) este greșită.
29. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 841².
30. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura AT[imeti].
31. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. Cs. 901. Din săpăturile lui Cserni din 1889. Lectura ATI[me]TI.
32. *Romula*, Tudor, OR², nr. 110. În col. Dr. Severeanu.
33. *Potaissa*, CIL, III, 8 076,6 a; văzută de Domaszewski în MAC.

CAI

34. *Cristești*, Floca, BMATM, 11; văzută de Floca în MTM, inv. 466 (fig. 10).

CAMPILI

35. *Apulum* (Partoș), CIL, III, 8 076,7. În MAC, inv. 3 838.
36. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 291.
37. *Romula*, Tudor, OR², nr. 112, fig. 18; văzută de Tudor într-o col. particulară.
38. *f.l.*, CIL, III, 1 634,4; văzută de Mommsen în MBS.

CASSI și LCASSI

39. *Apulum*, Protase, *Materiale*, V, 440. În MAC (încă neinventariat).
40. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 293.
41. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
42. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
43. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
44. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
45. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
46. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CAS[si].
47. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CAS[si].
48. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura LCASSI.
49. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

¹) Inventarul Muzeului regional din Alba Iulia întocmit de B. Cserni (prescurtat în continuare: inv. Cs.).

² J. Mihalik, *Jelentes*, p. 31, vorbește despre un obiect din MA cu inscripția AFITTN.M; nu se specifică însă dacă e o lucernă sau altceva.

50. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
 51. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
 52. *Apulum*, exemplar inedit în MBo, inv. 102.
 53. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 55 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25); văzută de Bărcăcilă în MTS.
 54. *Romula*, Tudor, OR², nr. 113; văzută de Tudor în MCr.
 55. *Romula*, Tudor, OR², nr. 113; văzută de Tudor în MTS.
 56. *Romula*, Tudor, OR², nr. 113; văzută de Tudor într-o colecție particulară.
 57. *Potaissa*, CIL, III, 1 634,5b; văzută de Mommsen în fosta col. Keményi.
 58. *Potaissa*, Ackner-Müller, 698; văzută de autori în MBS.
 59. *Micia*, CIL, III, 8 076,8; văzută de Domaszewski în MAC.
 60. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 224; văzută de Tudor în MCo.
 61. Cristești, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.
 62. Răcari, Tudor, OR², nr. 295; văzută de Tudor în MTS.
 63. Ungra, CIL, III, 1 634,5 a. În MBS, inv. 7 292.
 64. Cioroiul Nou, Tudor, OR², nr. 295; văzută de Tudor în MCr.
 65. Baia de Arieș, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 089. Lectura C[a]SSI.
 66. f.l., Téglás, *Klio* XI, 509; văzută de Téglás în col. Liceului din Blaj.
 67. f.l., exemplar inedit în MAC, inv. 3 837.
 68. f.l., exemplar inedit în MPL.
- C. DESSI și CDESSI
69. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 535; văzută de Cserni în MA.
 70. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13; văzută de autori în MA.
 71. *Apulum*, Cserni, AFT, 542. În MBS, inv. 7 294. Lectura COESSI (Cserni) este greșită.
 72. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 840.
 73. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XI, 17; din săpăturile din anul 1901.
 74. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CDES[si].
 75. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura C. DESSI.
 76. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [c] DESSI.
 77. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CDESSI.
 78. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura C. DESSI.
 79. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CD[e]SS[i].
 80. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [cde]SSI.
 81. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 56 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25). Văzută de Bărcăcilă în MTS.
 82. *Drobeta*, CIL, III, 8 076,11, c. Văzută de Domaszewski în col. Boliac din București.
 83. *Romula*, Tudor, OR², nr. 114; văzută de Tudor în MNA.
 84. *Potaissa*, exemplar inedit în MAC, inv. I 495.
 85. *Alburnus Maior*, Téglás, *Klio*, XI, 509 (= EM, XIX, 452). Acum în MAC, inv. IV 2 662. Lecturile GODES| o frunză și CODES| O (Téglás) sînt greșite¹.

¹ Pe marginea lucernei se găsește următoarea însemnare în limba maghiară: «vestigiu roman găsit

în mina Găuri de la Abrud în anul 1840».

86. Cristești, Floca, BMTM, 12; văzută de Floca în MTM. Lectura (Floca) EDESSĪ este greșită.

87. Războieni, CIL, III, 8 076, 11, a; văzută de Domaszewski în MAC.

88. Ruda-Brad, exemplar inedit în MAC, inv. I 1 396.

89. f.l., CIL, III, 8 076, 11, b; văzută de Domaszewski în MBS.

CERIA | LIS

90. Sîntămăria-Orlea, CIL, III, 8 076, 9. Lectura CE[r]IA | LIS.

CONI

91. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 318¹.

CPSF

92. *Apulum*, CIL, III, 8 076, 17; văzută de Domaszewski în MAC. Lectura GPSF (Domszewski) este greșită.

93. Micia, exemplar inedit în MAC, inv. 4 135.

CRESCE | S și CRESCES

94. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MD, inv. 900. Lectura CRESCE | S.

95. *Apulum* (?), Téglás, *Klio*, XI, 509; văzută de Téglás în Muz. Nyregyháza (R.P. Ungară). Lectura CRESCE | S.

96. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura CRESCE | S.

97. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura C [resc] E | S.

98. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. Cs. 4 876. Lectura CRE[sce] | S.

99. *Potaissa*, exemplar inedit în MAC, inv. II 1 120. Lectura CRESCES.

100. *Corpadea* (?), exemplar inedit în MAC, inv. 8 389. Lectura CRESCES.

101. f.l., Téglás, *Klio*, XI, 509 (= CIL, III, 8 076, 10); văzută de Téglás în MTi. Lectura CRESCE.

DECIM

102. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura DECI[m] | ornament în formă de cerc.

DONATI

103. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 542 (= CIL, III, 8 076, 12). In MBS, inv. 7 295. Lectura (Cserni) CSNATI este greșită.

104. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura DON[at]I | ornament în formă de cerc.

105. f.l., exemplar inedit în MAC (numărul de pe etichetă fiind șters nu s-a putut identifica localitatea).

FAOR și FAVOR | F (AV în ligatură).

106. *Apulum*, CIL, III, 8 076, 14, a. In MBS, inv. 7 296. Lectura FAOR.

107. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13; văzută de autori în MA. Lectura FAOR.

108. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 297. Lectura FAOR.

¹ După lectura lui I. Paul de la MBS.

109. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XI, 17. Din săpăturile lui Cserni din 1901. Acum în MA, inv. 10 682. Lectura FAOR | o frunză.

110. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FAOR | o frunză.

111. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 842. Lectura FAVOR | F.

112. *Napoca*, exemplar inedit în MAC, inv. II 472. Lectura FAVOR | F.

113. *Potaissa*, CIL, III, 8 076,14, c; văzută de Domaszewski în MAC. Lectura FAVOR | F.

114. *Potaissa*, CIL, III, 8 076,14, d (= Torma, AEM, III, 121,6); văzută de Torma în col. Gimnaziului din Bistrița. Lectura FAOR.

115. *Ampelum*, CIL, III, 8 076,14, b (= Torma, AEM, VI, 145,32); văzută de Torma într-o colecție particulară. Lectura FAOR.

116. *Ampelum* (Pătrunjeni), exemplar inedit în MAC, inv. I 5 829. Lectura FAVOR | F.

117. *Ilișua*, CIL, III, 8 076,14, e (= Torma, AEM, III 121,5); văzută de Torma în MAC. Lectura FAOR.

118. *Ilișua*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 194. Lectura FAO [r].

119. *Baia de Arieș*, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 091. Lectura FAOR.

120. *Corna*, exemplar inedit în MAi, inv. 4 692. Lectura FAOR.

FELIX

121. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 298.

122. *f.l.*, CIL, III, 8 076,13 (= Gooss, AEM, I, 129); văzută de Gooss în MBS.

FESTI

123. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13 (= CIL, III, 8 076,15, a); văzută de autori în MA.

124. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XII, 102; din săpăturile lui Cserni din anii 1902–1903. În MA, f.n.

125. *Apulum*, CIL, III, 8 076,15, b. În MBS, inv. 7 299.

126. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 844.

127. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

128. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 300.

129. *Porolissum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 9 706.

130. *Ampelum* (Dealul Vulcoi), CIL, III, 8 076,15, c.

131. *Cristești*, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.

132. *Ilișua*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 197. Lectura [fe] STI.

FLAVI (A fără bară orizontală).

133. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 57 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25, fig. 42 = Christescu, VE, 72–3); văzută de Bărcăcilă în MTS.

134. *Romula*, Tudor, OR², nr. 115, fig. 29 (= MIR, 314, fig. 58, g); văzută de Tudor într-o col. particulară. Lectura [fl] AVI.

135. *Romula*, Tudor, OR², nr. 115 (= MIR, 314, fig. 58 h); văzută de Tudor într-o col. particulară. Lectura [fla] VI.

FORTIS

136. *Sarmizegetusa*, CIL, III, 8 076,16, g (= Torma, AEM, III, 121,8); văzută de Studniczka în col. episcopală din Lugoj.
137. *Sarmizegetusa*, B. Jánó, AĚ, 1912, 50; văzută de Jánó în col. Gimnaziului din Orăștie.
138. *Sarmizegetusa*, Floca, Desc. 18. În MS.
139. *Sarmizegetusa*, idem.
140. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MD, inv. 901.
141. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MD, inv. 904.
142. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MD, inv. 930.
143. *Apulum*, CIL, III, 8 076,16, k (= Téglás, EM, V, 250); văzută de Téglás în MSG.
144. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13. În MA, f.n.
145. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 542 (= CIL, III, 1 634,7, c). În MBS, inv. 7 301.
146. *Apulum* (?), Téglás, Klio, XI, 509; văzută de Téglás într-o col. particulară.
147. *Apulum* (Partoș), CIL, III, 8 076,16, a; văzută de Domaszewski într-o col. particulară.
148. *Apulum* (Partoș), CIL, III, 8 076,16, b. În MAC, inv. 3 824.
149. *Apulum*, Cserni, AFĚv, XII, 102. Din săpăturile lui Cserni din 1902 — 1903. În MA, f.n.
150. *Apulum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 7 993.
151. *Apulum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 7 994.
152. *Apulum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 7 995.
153. *Apulum*, Cserni, AFĚv, VII, pl. I, fig. 7. Din săpăturile lui Cserni din 1894. În MA, f.n.
154. *Apulum*, Cserni, AFĚv, XII, 115. Din săpăturile lui Cserni din 1904. În MA, f.n.
155. *Apulum*, Cserni, AFĚv, XI, 17. Din săpăturile lui Cserni din 1901. În MA, f.n.
156. *Apulum*, Cserni, AFĚv, V, 30, pl. V, fig. 24. Din săpăturile lui Cserni din 1891 — 1892. Lectura [for]TIS. În MA, f.n.
157. *Apulum*, exemplar inedit în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia.
158. *Apulum*, idem.
159. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. 2 023/1899.
160. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FO [rtis].
161. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [for] TIS.
162. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
163. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FORTI [s].
164. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
165. *Apulum*, idem.
166. *Apulum*, idem.
167. *Apulum*, idem.
168. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [for]TIS.
169. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FORTI[s].

170. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FORT[is].
171. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [fo]RTIS.
172. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FO[rtis].
173. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
174. *Apulum*, idem.
175. *Apulum*, idem.
176. *Apulum*, idem.
177. *Apulum*, idem.
178. *Apulum*, idem.
179. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [fo]RTIS.
180. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FORTI[s].
181. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [for]TIS.
182. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [fo]RTIS.
183. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [f]ORTIS.
184. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura FO[r]TI[s].
185. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta: f. 877/23. Lectura [fo]RTIS.
186. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura F[or]TIS.
187. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
188. *Apulum*, idem.
189. *Apulum*, idem.
190. *Apulum*, idem.
191. *Apulum*, idem.
192. *Apulum*, idem.
193. *Apulum*, idem.
194. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [for]TIS.
195. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta: 8 555, f. 877/2.
196. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta: 1 350, 877/6 (?).
197. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta: 1 345.
198. *Apulum*, exemplar inedit în MA, Lectura F[ort]IS.
199. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.
200. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta 1 345.
201. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 301. Lectura FORTI[s].
202. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 304.
203. *Apulum*, idem, inv. 7 306.
204. *Apulum*, idem, inv. 7 307.
205. *Apulum*, idem, inv. 7 308.
206. *Apulum*, idem, inv. 7 319.
207. *Drobeta*, CIL, III, 8 076,16, i; văzută de Domaszewski în col. Boliac din București.
208. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 59 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25); văzută de Bărcăcilă în MTS.
209. *Romula*, Tudor, OR², nr. 116; văzută de Tudor într-o col. particulară.
210. *Potaissa*, CIL, III, 1 634,7, d; văzută de Mommsen în col. Keményi.
211. *Potaissa*, CIL, III, 8 076,16, e; văzută de Domaszewski în MAC.
212. *Potaissa*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 834. Lectura FO[rtis](?).

213. *Potaissa*, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 042.
 214. *Potaissa*, exemplar inedit în MTu.
 215. *Porolisum*, CIL, III, 8 076, 16, d; văzută de Domaszewski într-o col. particulară.
 216. *Porolisum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 6 701.
 217. *Ampelum*, CIL, III, 1 634, 7, a. După mss. Reinbold.
 218. *Ampelum*, Téglás, Klio, XI, 510; văzută de Téglás într-o col. particulară.
 219. *Ampelum*, exemplar inedit în MAC, inv. IV 1 969.
 220. *Ampelum* (Pătrunjeni), exemplar inedit în MAC, inv. I 5 898. Lectura [fo]RTIS.
 221. *Ampelum*, exemplar inedit în MAC, inv. 5 484.
 222. *Ampelum* (Pătrunjeni), exemplar inedit în MAC, inv. I 5 828. Lectura F[ortis] (?).
 223. *Alburnus Maior*, exemplar inedit în MAC, inv. 8 052.
 224. *Micia*, CIL, III, 8 076, 16, h. În MAC, inv. 3 826.
 225. *Micia*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 827.
 226. *Micia*, idem, inv. 3 828.
 227. *Micia*, idem, inv. 3 829.
 228. *Micia*, idem, inv. 3 831.
 229. *Micia*, exemplar inedit în MAC, inv. I 3 830. Lectura FORTI[s].
 230. *Sucidava*, Tocilescu, MES, 373—374; văzută de Tocilescu în MNA.
 231. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 225; văzută de Tudor într-o col. particulară.
 232. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 225. În MNA.
 233. *Salinae*, CIL, III, 1 019; văzută de Kenner în Muz. Viena.
 234. *Salinae*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 303.
 235. *Ilișua*, CIL, III, 8 076, 16, c; văzută de Domaszewski în MAC.
 236. *Ilișua*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 189. Lectura FOR[tis].
 237. *Cristești*, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.
 238. *Cristești*, idem.
 239. *Cristești*, idem.
 240. *Berzovia*, Téglás, Klio, XI, 509; văzută de autor într-o col. particulară.
 241. *Drajna de Sus*, Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI—XII, 134—135. În MNA.
 242. *Orăștioara de Sus*, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat). Lectura FORTI[s].
 243. *Odorhei*, Téglás, Klio, XI, 509 (= CIL, III, 8 076, 16, f); văzută de Téglás în col. Liceului din Sighișoara.
 244. *Berghin*, CIL, III, 8 076, 16, 1 (= Téglás, EM, V, 252); văzută de Téglás în col. Gimnaziului din Orăștie.
 245. *Cincu*, exemplar inedit în MAC, inv. I 1 837. Lectura [f]OR[t]IS.
 246. *Tîrnăveni*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 309.
 247. *Grădiștea Muncelului*, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat).
 248. *Costești*, Daicoviciu, *Așezările dacice*, 19. În MAC, IN¹ 7 894. Lectura [for]TIS.
 249. *Sighișoara* (?), exemplar inedit în MSi.

¹⁾ Inventarul nou al Muzeului arheologic din Cluj (prescurtat în continuare IN).

250. Pancevo, Simovljević, RVM, V, 235, pl. II, 3; văzută de Simovljević în Muz. Pancevo.

251. Pancevo, Simovljević, RVM, V, 235; văzută de Simovljević în Muz. Pancevo.

252. Lugoj, Milleker, DR, II, 43; văzută de Milleker în MNM.

253. f.l., CIL, III, 1 634, 7, b; văzută de Mommsen în col. Liceului din Aiud.

254. f. l., Tocilescu, MES, 373—375; văzută de Tocilescu în MNA.

255. f. l., idem.

256. f. l., Téglás, Klio, XI, 509; văzută de Téglás în col. Liceului din Blaj.

257. f. l., exemplar inedit în MAC, inv. 3 825.

258. f. l., exemplar inedit în MD, inv. 906. Lectura F[orti]S.

259. f. l., exemplar inedit în MAC, cu eticheta D. 684¹.

260. f. l., exemplar inedit în MP1.

G.I.P.

261. Cristești, exemplar inedit în MTM, inv. 645 (fig. 17).

IANVARIVS (cu variante)

262. Sarmizegetusa, CIL, III, 1 634, 10 (= Neigebaur 45); văzută de Neigebaur în col. Varadi din Deva. Acum în MD, inv. 907. Lectura: V. IAN|VARI (VA și RI în ligatură).

263. Sarmizegetusa, B. Jánó, AÉ, 1912, 273, 409; văzută de Jánó în col. Gimnaziului din Orăștie. Lectura IANVARI (VA și RI în ligatură).

264. Apulum, Cserni, AFT, 535 (= AFÉv, IX, 45). Acum în MAI, f.n. Lectura IANVA[ri] (fig. 13).

265. Drobeta, Tudor, OR², nr. 61 (= Bărcăcilă, Drubeta, 25, fig. 42); văzută de Bărcăcilă în MTS. Lectura IANVARI (retrograd).

266. Romula, Tudor, OR², nr. 117; văzută de Tudor într-o col. particulară. Lectura IANVARI.

267. Romula, idem.

268. Potaissa, CIL, III, 8 076, 18, a. În MAC, inv. 3 843. Lectura IANVARIVS / F (VA și RI în ligatură).

269. Ampelum, CIL, III, 8 076, 18, c (=Téglás, AEM, XI, 239); văzută de Téglás în MD. Lectura IANVARI (ANV și RI în ligatură).

270. Micia, CIL, III, 8 076, 18, b. În MD, inv. 889. Lectura IANVARI (ANV și RI în ligatură).

271. Răcari, Tudor, OR², nr. 296; văzută de Tudor în MNA. Lectura IANVARI.

272. Cioroiul Nou, Tudor, OR², nr. 308; văzută de Tudor în MCr. Lectura IANVARI.

¹ Lucerna poartă eticheta « Szombathely », localitate care nu-și găsește corespondent în repertoriul de localități din Transilvania. În R.P. Ungară există însă trei localități cu acest nume. Totuși localitatea însemnată pe eticheta lucernei ar putea fi Mező-

szombattelke, devenită mai târziu Simbotelec, iar azi Simboleni (raion Sărmaș, reg. Cluj) sau Erdőszombattelke, mai târziu numită Simboru și Simboieni (raion Gherla, reg. Cluj).

273. *f.l.*, Tocilescu, MES, 384. În MNA. Lectura ANVAR[*ii*] (NVA în ligatură). Lectura ANAB (Tocilescu) este greșită.

274. *f.l.*, exemplar inedit în MPI. Lectura ANVARII (NVA în ligatură).

275. *f.l.*, exemplar inedit în MIM. Lectura ANVARII (NVA în ligatură).

IEGIDI

276. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13. Lectura AEGIDI (Kóródy-Kárpics) este greșită. În MA, f.n.

277. *Apulum*, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 095.

278. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

279. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura IEGIDI|ornament în formă de cerc.

280. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

281. *Dierna*, Téglás, *Klio*, XI, 509 (= CIL, III, 8 076, 20 = 6 286, 3); văzută de Téglás în MTi.

282. Cristești, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM. Lectura LEGIDI (Floca) este greșită.

283. Cristești, idem.

284. Baia Arieș, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 095.

285. Pancevo, Simovljević, RVM, V, 235; văzută de Simovljević în Muz. Pancevo.

IVLI

286. *Romula*, Tudor, OR², nr. 118; văzută de Tudor într-o col. particulară.

LITOGENES

287. *Apulum*, CIL, III, 8 076,21; văzută de Domaszewski în MAC. Lectura LITOGEN.

288. *Apulum*, exemplar inedit în MAI, f.n. Lectura LITOGEN.

289. *Dierna*, CIL, III, 6 284,4. Lectura LITOGEN.

290. Vărădia, B. Milleker, AÉ, 1902,192; văzută de Milleker în Muz. Virșeș. Lectura LITOGENES.

291. *f.l.*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 835. Lectura LITOGEN.

L.L.C.

292. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

L NARI

293. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. Cs. 4 832.

LVCI, LVCIVS, LVCIV|S, LVCIVS|F, F|LVCIVS

294. *Sarmizegetusa*, Floca, *Sargetia*, I, 36, fig. 10. În MS. Lectura LVCIVS|F.

295. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 533; văzută de Cserni în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia. Lectura LVCIVS.

296. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 542 (= CIL, III, 8 076,22, b = 6 286,5). În MBS, inv. 7 311. Lectura LVCIVS.

297. *Apulum*, CIL, III, 8 076,22, d (= Téglás, EM, V, 282); văzută de Téglás în col. Kovács din Tîrgu Mureş. Lectura LVCIVS.

298. *Apulum*, CIL, III, 8 076,22, a. În MBS, inv. 7 310. Lectura LVCI.

299. *Apulum*, CIL, III, 8 076,22, c; văzută de Domaszewski în MBS. Lectura LVCIVS|F.

300. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura LVCI[u]S.

301. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura LVCIVS|un cerc F.

302. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura: cerc punctat|F cerc punctat|LVCIVS|ornament.

303. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [f]||[lu]CIVS.

304. *Apulum* (Partoş), exemplar inedit în MA, f.n., aflat în anul 1935. Lectura LVCIV|[s].

305. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura LVCI[u]||[s].

306. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [l]V[c]IV|S (?).

307. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 312. Lectura LVCIVS.

308. Cristeşti, exemplar inedit în MRTM, inv. 2 912. Lectura LVCIVS.

309. f.l., exemplar inedit în MPI. Lectura cerc|LVCIVS.

LVPATI

310. *Sarmizegetusa*, Daicoviciu, în *Dacia*, I, 256; văzută de Daicoviciu într-o col. particulară.

311. *Sarmizegetusa*, CIL, III, 8 076,23. În MD, inv. 903.

312. Cristeşti, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM. Lectura LVSATI (Floca) este greşită.

MIA

313. Cristeşti, exemplar inedit în MTM, inv. 470 (fig. 12).

MOP

314. *Apulum*, exemplar inedit în MBS, inv. 7 320¹.

MSD

315. *Potaissa*, M. Macrea, AISC, V, 302–303, fig. 1 (= Christescu, VE, 72, pl. VII, 2). Tipar de lut, în MAC, inv. II 1 135.

MVRRRI

316. Băiţa, CIL, III, 8 076,24. În MD, inv. 905.

NERI

317. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 14. În MA, f.n.

318. *Apulum* (Partoş), exemplar inedit în MA, inv. Cs. 10 763.

319. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura NERI|o coroană.

320. *Naşoca*, exemplar inedit în MAC, inv. I, 5 092.

321. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 60 (= Bărcăcilă, AO, XI, 244, fig. 12); văzută de Bărcăcilă în MTS. Lectura HER... (Bărcăcilă şi Tudor) este greşită.

322. f.l., exemplar inedit în MPI.

¹ După lectura lui I. Paul de la MBS.

OCTAVI

323. *Sarmizegetusa*, CIL, III, 8 076,19 (= Téglás, AEM, IX, 245). Lectura

IAVIDO (Téglás) este greșită.

324. *Sarmizegetusa*, Floca, Desc. 18. În MS.

325. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13–14. În MA, f.n. Lectura C|OCTAVI (Kóródy-Kárpics) este greșită. Lectura corectă: cerc|OCTAVI.

326. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, inv. Cs. 11 203.

327. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, inv. Cs. 10 758.

328. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, inv. Cs. 10 704.

329. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, inv. Cs. f.n. Lectura [o]CTAVI.

330. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, inv. Cs. f.n. Lectura [o]CTAVI.

331. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura OCTAVI|coroană.

332. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura cerc|OCTAV[i].

333. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

334. *Apulum*, idem.

335. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura OCTAV[i].

336. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

337. *Apulum*, exemplar inedit în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia.

338. *Romula*, Tudor, OR², nr. 119; văzută de Tudor într-o col. particulară.

339. *Sucidava*, Tudor OR², nr. 226; văzută de Tudor într-o col. particulară.

340. *Ilișua*, CIL, III, 8 076,25, a.

341. *Ilișua*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 198. Lectura OCT[avi].

342. *Cristești*, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.

343. *Răcari*, Tudor, OR², nr. 297; văzută de Tudor în MTS.

344. *Almașul Mare*, Téglás, Klio, XI, 509; văzută de Téglás într-o col. particulară.

345. f.l., CIL, III, 8 076,25, a; văzută de Domaszewski în col. Papazoglu din București.

346. f.l., CIL, III, 8 076,25, a; văzută de Domaszewski în col. Papazoglu din București.

347. f.l., Tocilescu, MES, 381; văzută de Tocilescu în MNA.

348. f.l., idem.

349. f.l., exemplar inedit în MPL.

OPTATI

350. *Apulum*, CIL, III, 8 076, 26, a (= Téglás, AEM, IX, 245); văzută de Téglás în col. Colegiului din Aiud. Lectura [o]PT[a]TI.

351. *Apulum*, Téglás, Klio, XI, 509; văzută de Téglás în col. Gimnaziului din Sibiu.

352. *Napoca*, exemplar inedit în MAC, IN 1 209. Lectura [opt]ATI.

353. *Potaissa*, exemplar inedit în MTu.

354. *Ampelum*, CIL, III, 8 076, 26, c (= Téglás, Arch. Köz., XVI, 26).

355. *Ampelum*, idem.
 356. *Ampelum*, idem.
 357. *Micia*, CIL, III, 8 076, 26, b (= Torma, AEM, VI, 145, nr. 36); văzută de Torma în MD.
 358. *Micia*, Daicoviciu, ACMIT, III, 43 (= Téglás, Klio, X, 499); văzută de Téglás în MD.
 359. Pancevo, N. Simovljević, RVM, V (1956), p. 235, pl. II, 2; văzută de Simovljević în Muz. Pancevo.
 360. Ghelar, Floca, Ghid., 249.
 361. f. l., Téglás, Klio, XI, 510; văzută de Téglás în col. Colegiului Aiud. Lectura [o]P[tati].

PROBI și PROBVS

362. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MAC, IN 2 217. Lectura PROBI.
 363. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XII, 102. Din săpăturile lui Cserni din 1902 — 1903. Lectura PROBVS.
 364. *Apulum*, Cserni, AFT, 535; văzută de Cserni în MA. Lectura PROBI.
 365. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XI, 17. Din săpăturile lui Cserni din anul 1901. Acum în MA, f.n. Lectura PROBI.
 366. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [pr]OBI.
 367. *Romula*, Tudor, OR², nr. 120; văzută de Tudor într-o col. particulară. Lectura PROBI.

PROCLI

368. *Romula*, Tudor, OR², nr. 121; văzută de Tudor într-o col. particulară.

PVLLI

369. Cristești, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.

QGC

370. Baia de Arieș, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 092.

RVSTIK F și RVSTIK

371. *Napoca*, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat). Lectura RVSTIK F (fig. 2).
 372. *Napoca*, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat). Lectura RVSTIK (retrograd) (fig. 3).

ΣE

373. f.l., Tocilescu, MES, 379; văzută de Tocilescu în MNA.

SEXTI, SEXTVS, SEXTVS|F

374. *Apulum*, CIL, III, 1 634, 8; văzută de Mommsen în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia. Lectura SEXTVS|F.
 375. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 535,9; văzută de Cserni în Muz. Batthyanaeum din Alba Iulia. Lectura SEXTVS.
 376. *Apulum*, Ackner-Müller, 538, 2. Lectura SEXTVS.

377. *Apulum*, Kóródy-Kárpics, 13 ; văzută de autori în MA. Lectura SEXTI.
 378. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 542, 29. În MBS, inv. 7 313. Lectura SEXTI.
 379. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 839. Lectura SEXTVS|F.
 380. *Apulum*, exemplar inedit în MAC, inv. IV 4 502. Lectura SEXTVS|F.
 381. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura SEXTVS|F.
 382. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [s]EXTVS|F.
 383. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura SEXTVS|F.
 384. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [s]EXTVS|F.
 385. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura SEXTVS|F.
 386. *Romula*, Tudor, OR², nr. 122 ; văzută de Tudor într-o col. particulară. Lectura SEXTI.
 387. *Romula*, Tudor, OR², nr. 122 ; văzută de Tudor în MCr. Lectura SEXTI.
 388. *Potaissa*, exemplar inedit în MTu. Lectura SEXTI.
 389. *Ampelum* (Pătrunjeni), exemplar inedit în MAC, inv. I 5 828. Lectura SEX...
 390. *Ampelum*, Floca, AISC, III, 163. Lectura SEXT...
 391. *Dierna*, CIL, III, 6 286,1. Lectura SEXTI.
 392. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 227 ; văzută de Tudor într-o colecție particulară. Lectura SEXTI.
 393. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 227. Probabil în MNA. Lectura SEXTI.
 394. *Cristești*, Floca, BMATM, 12 ; văzută de Floca în MTM. Lectura SEXTI.
 395. *Războieni-Cetate*, CIL, III, 8 076, 28, b ; văzută de Domaszewski în MAC. Lectura SEXTVS|F.
 396. *Războieni-Cetate*, CIL, III, 8 076, 26, a ; văzută de Domaszewski în MAC. Lectura SEXTI.
 STROBILI
 397. *Sarmizegetusa*, Daicoviciu, în *Dacia* I, 256 ; văzută de Daicoviciu într-o col. particulară.
 398. *Sarmizegetusa*, Floca, *Sargetia*, II, 36. În MS. Lectura STROBILIS (Floca) este greșită.
 399. *Sarmizegetusa*, exemplar inedit în MD, inv. 902.
 400. *Apulum* (Partoș), CIL, III, 1 634, 9, a ; văzută de Mommsen în col. Ackner.
 401. *Apulum* (Partoș), CIL, III, 8 076, 29, a. În MAC, inv. 3 820.
 402. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 821.
 403. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MAC, inv. 3 822.
 404. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 535 ; văzută de Cserni în MA. Lectura STROBILIS (Cserni) este greșită.
 405. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 535 ; văzută de Cserni în MA. Lectura STROBILIS (Cserni) este greșită.
 406. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 542. În MBS, inv. 7 314. Lectura STOBILI (Cserni) este greșită.

407. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura STROBILI (cu L răsturnat).

408. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [str]OBILI.

409. *Apulum*, Cserni, AFÉv, IX, 17, din săpăturile lui Cserni din 1901. Lectura STROBILIS (Cserni) este greșită.

410. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura [str]OBILI.

411. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura STRO[bili].

412. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura STROB[ili].

413. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

414. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectură nesigură.

415. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.¹.

416. *Napoca*, exemplar inedit în MAC (încă neinventariat). Lectura S[trobil]I.

417. *Romula*, Tudor, OR², nr. 123; văzută de Tudor într-o col. particulară.

418. *Potaissa*, CIL, III, 1 634, 9, b (= Neigebaur, 204); văzută de Neigebaur în col. Keményi.

419. *Potaissa*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 823.

420. Cristești, Floca, BMATM, 12; văzută de Floca în MTM.

421. Cristești, idem.

422. Cristești, idem.

423. Cristești, idem.

424. Cristești, exemplar inedit în MTM, inv. 2 905.

425. f. l., CIL, III, 8 076, 29, b; văzută de Benndorf în MAC.

THALLI

426. *Salinae*, CIL, III, 6 286, 7. În Muz. Viena.

427. f. l., CIL, III, 8 076, 30. În MAC, inv. 3 836.

TITVS

428. Cristești, exemplar inedit în col. fostului Liceu de băieți din Tîrgu Mureș, inv. C(ristești) 1 391 (fig. 15).

VRI (retrograd)

429. *Drobeta*, Tudor, OR², nr. 63 (= Bărcăcilă, *Drubeta*, 25 = Christescu VE, 72); văzută de Bărcăcilă în MTS.

VRSVLI

430. *Apulum*, exemplar inedit în MAI, f.n. Lectura VRSV[li]².

VRSVS

431. *Tibiscum*, exemplar inedit în ML (fig. 14).

¹ Cf. Mihalik, *Jelentes*, p. 31.

² *Ibidem*.

VETTI

432. *Potaissa*, CIL, III, 8 076, 31. Lectura VEOTTI (CIL, III, 8 076, 31) este greșită.

433. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 228 (= AO, 1937, 84 = *Dacia*, V—VI, 417); văzută de Tudor în MCo.

434. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 228 (= AO, 1936, 337); văzută de Tudor într-o col. particulară.

435. *Sucidava*, Tudor, OR², nr. 228 (= AO, 1936, 337); văzută de Tudor într-o col. particulară.

VIBIANI

436. Ruda-Brad, exemplar inedit în MAC, inv. I 1395. Lectura VI[b]IANI.

VIBIVS

437. *Apulum*, Cserni, AFT, II, 534. În MA, f.n.

438. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XI, 17. Din săpăturile lui Cserni din anul 1901.

VIBVLEI

439. *Apulum*, exemplar inedit în MA, inv. Cs. 11 275. Lectura V [i]BVL[ei].

VICT

440. *Apulum*, exemplar inedit în MA cu însemnarea L 889/2 (fig. 7).

...VS(?)

441. *Ilișua*, CIL, III, 8 076, 27 (= Torma, AEM, III, 21). În MAC, inv. 3 184—7. Lectura RAR[i] (Torma) este îndoielnică.

Stampile ilizibile:

442. *Sarmizegetusa*, Floca, Desc. 18. În MS.

443. *Sarmizegetusa*, idem.

444. *Sarmizegetusa*, idem.

445. *Sarmizegetusa*, idem.

446. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Se vede clar numai .C..II.

447. *Apulum*, exemplar inedit în MA, cu eticheta: f. 477/14. Se vede I..... sau F..... De întregit I[egidi] sau F[ortis].

448. *Apulum* (Partoș), exemplar inedit în MA, f.n. Lectura ...I(?).

449. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n. Lectura ..IL...(?)

450. *Apulum*, exemplar inedit în MA, f.n.

451. *Apulum*, idem.

452. *Apulum*, idem.

453. *Apulum*, idem.

454. *Apulum*, Cserni, AFÉv, XII, 102.

455. *Apulum*, idem.

456. *Napoca*, exemplar inedit în MAC, inv. III 9 564.

457. *Romula*, Severeanu 58. În col. Severeanu.

458. *Micia*, exemplar inedit în MAC, inv. 3 832.

459. Miercurea Sibiului, exemplar inedit în MAC, inv. I 8 082.

460. Gostavăț, Tudor, OR², nr. 321. Văzută de Tudor în MO. După Tudor OR², 79, lectura ANNI e nesigură.

461. Mănărade, exemplar inedit în MAC, inv. I 7 988. Stampilă adâncită cu litere mărunte întocmai ca niște puncte. Lectura AV... ON(?).

462. Corpadia (?), exemplar inedit în MAC, inv. 8 388. Lectura ..MV.(?) sau .AM..(?).

III. GRAFITI

A A (fără bare orizontale)

Romula, Tudor, OR², nr. 109. Văzută de Tudor într-o col. particulară.

ΑΟΝΙΑ

Cristești, Floca, BMATM, 12. În MTM, inv. 472. De întregit A(ν)onia-(nus) (fig. 4).

CAI. GEM

Cristești, Floca, BMATM, 11—12, fig. 7. Văzută de Floca în MTM.

C.C.S.

Turdaș, M. Roska, *Gyűjtemény*, 39, fig. 29. Văzută de Roska în col. Sofia Torma din Orăștie. Acum în MAC.

FC|MA|λ I F (A fără bară orizontală)

Apulum, exemplar inedit în MA, cu eticheta f. 898/l. Lectura EG(o)|MA|XI(mus) F(eci) (?).

GEM

Cristești, exemplar inedit în col. N. Vlasa din Iernut.

IYSTIO|NIS(T)

f.l., CIL, III, 8 077, 16. În MBS, inv. 7 316.

LVC I

Oltenia (fără localitate), Tudor, OR², nr. 370. În MO.

ML

f. l., Tocilescu, MES, 382. Văzută de Tocilescu în MNA.

ROMANI SC

Drobeta, Tudor, OR², nr. 62. Intregirea ROMANI (us) SC (ripsit).

VRBIC

Apulum, Kóródy-Kárpics, 13. In MA, inv. Cs. 10 635. Lectura VRBICI (Kóródy-Kárpics) este greșită (fig. 9).

VALE

Gostavăț, Tudor, OR², nr. 322. Văzută de Tudor în MO.

IV. STUDIUL STAMPILELOR

Este un fapt constatat că în cele mai frecvente cazuri, inscripțiile-stampile de pe fundul lucernelor exprimă un nume propriu, de cele mai multe ori un *cognomen* în nominativ sau genitiv. Obiceiul cu *tria nomina* e și el uzitat și îl întâlnim în câteva cazuri la lucernele care au circulat pe teritoriul Daciei. Mai rar se constată nume personale cu *praenomen* și *nomen gentile*, ca și adăugarea la *nomen* a verbului *fecit*. Stampilarea indică aproape întotdeauna numele patronului oficinei (stăpînul atelierului) unde s-a confecționat lucerna și aceasta este totodată garanția și o bună reclamă pentru atelierul respectiv, ca și pentru produsele ieșite de sub tiparele întreprinderii. Grafitul dimpotrivă numai în rare cazuri, bine dovedite, exprimă numele patronului oficinei. Cînd un grafit conține numele unei persoane, atunci, de cele mai dese ori, el se referă la cel care a modelat lucerna, cel din mîinile căruia a ieșit lucerna. Din maniera cu totul neîngrijită, rapidă și uneori stîngace cu care au fost imprimate literele în pasta încă moale a lucernei, se poate ușor vedea că grafiti sînt simple însemnări, datorite lucrătorilor (în cazul că știu să scrie), de aceea cîteodată numele lor e însoțit de *feci* sau *scripsi* (întreg sau prescurtat). În al doilea caz grafitul poate să conțină numele posesorului (proprietarul lucernei), celui căruia îi fusese destinată lucerna încă în timpul confecționării, ca dovadă că uneori un astfel de nume este în cazul genitiv. În ceea ce privește restul însemnărilor prin grafiti ele pot fi: o felicitare, o urare sau orice altă însemnare cu un conținut mai mult sau mai puțin important.

Relativ la intensitatea comerțului cu lucerne pe teritoriul Daciei ne stă drept mărturie numărul mare de asemenea obiecte, de factură apuseană (îndeosebi nord-italică), păstrate în colecțiile principalelor muzee din țară. Referitor însă la atelierele mai de seamă, care furnizau această marfă, indicațiile cele mai prețioase ne sînt puse la dispoziție de inscripțiile-stampile, reproduse de noi în ordine alfabetică în cap. II § b.

Literatura mai veche cunoștea pentru epoca imperiului roman cinci mari centre producătoare de lucerne. După importanță, pe regiuni, aceste centre au fost grupate în următorul fel: Italia nordică, Italia centrală (Latium), Campania, Gallia de sud (Narbonensis) și Africa de nord¹. Dar în mod probabil că însemnate oficine au existat și în atîtea alte centre meșteșugărești, existente în aproape fiecare provincie. Importante și numeroase ateliere, cu vechi tradiții, au trebuit să existe în provinciile orientale ale imperiului. Tipologia deosebită a unor lucerne, aflate de noi în muzeele din țară, arată că asemenea ateliere au existat și în vechile cetăți

¹ Toutain, p. 1332.

pontice de pe coastele nordice și apusene ale Mării Negre. În sfârșit, în urma publicării cunoscutei monografii privind lucernele de pe teritoriul provinciilor panonice, s-a putut cunoaște, după studiul stampilelor, numele câtorva producători, care lucrau și își desfășeau marfa în aceste provincii¹. Pe de altă parte, drept rezultat al studierii stampilelor de pe lucernele dacice, s-a putut constata existența unor producători întâlniți până acum numai în Dacia și care, după cum se va vedea, lucrau, aproape exclusiv, pentru uzul local. În consecință, ateliere mai mari sau mai mici au existat aproape pretutindeni în imperiul roman, ele nelipsind nici în Dacia. Dar față de această constatare trebuie să remarcăm că în sec. II—III singurul centru puternic, de largă producție, rămâne nordul Italiei, cu numeroasele ei oficine, cu patronii lor bine cunoscuți și ale căror produse au umplut aproape toată piața imperiului, exceptând doar provinciile orientale, unde concurența locală se pare că era mai puternică.

În legătură cu proveniența lucernelor pe teritoriul Daciei, din studiul epigrafic putem deduce că atelierele, care au furnizat acest produs, pot fi grupate, după provincii, în următoarea ordine:

- a. nordul Italiei (Gallia Cisalpină),
- b. centrul Italiei (Ostia),
- c. Pannonia,
- d. Dacia.

a. LUCERNE DE FACTURĂ NORD-ITALICĂ

În ordinea alfabetică, lucernele stampilate aparținând primei categorii sînt cele cu stampila AGILIS|F². Un *Agilis* este cunoscut ca fiind un producător de *terra sigillata*, activ pe la mijlocul sec. I e.n., al cărui atelier se afla în împrejurimile unei localități din cîmpia Padului³. Dar cu toată identitatea de nume persoana nu e aceeași cu cea care semnează lucernele prin stampila AGILIS|F și numai întîmplător e o potrivire de nume. Lucernele cu această stampilă au cunoscut o vie circulație în provinciile apusene ale imperiului, mai ales în Italia⁴, foarte frecvente apoi în provinciile gallice și germanice⁵, în Britannia⁶, ca și în Raetia, Noricum și Pannonia⁷. În Dacia pînă acum se cunosc șapte lucerne cu stampila AGILIS|F. În comparație cu alte provincii, numărul acestor lucerne, pe teritoriul Daciei, este încă redus. Ca epocă de fabricare și de circulație, lucernele AGILIS|F nu sînt mai vechi de sec. II; în Noricum o asemenea lucernă a fost găsită împreună cu o monetă de la Hadrian⁸. Necunoscîndu-se pentru Dacia împrejurările în care au fost aflate cele șapte lucerne, nu se pot face aprecieri suplimentare în legătură cu epoca de circulație.

O slabă circulație în întregul imperiu, ca și în Dacia, au avut lucernele cu stampila APOLAVSTI. *Apolaustus*, ca și *Agilis*, își avea atelierul în nordul

¹ Iványi, p. 33.

² Loeschcke, p. 295 (107).

³ Hähle, RE, Suppl. III, 61.

⁴ CIL, V, 8 114, 2, a-f; IX, 6 081, 4; XI, 6 699, 15 a-m; Dressel, 6 280.

⁵ CIL, XII, 5 682, 1, a-d; XIII 10 001, 30, a-i.

⁶ CIL, VII, 1 330, 1.

⁷ CIL, III, 6 008, 1; 12 012, 1, a; vezi și catalogul de la Iványi.

⁸ Loeschcke, p. 295 (107).

Italiai¹, de unde marfa lui a fost răspîndită în restul Italiei², Hispania³, Germania superior⁴ și Pannonia⁵. Și aceste lucerne nu sînt mai vechi de sec. II⁶.

Următoarea stampilă este APRIO|F. Cu același nume e cunoscut un producător de *terra sigillata* la Rheinzabern, a cărui activitate se plasează în sec. II. În mod categoric acesta este însă deosebit de *Aprio* producătorul de lucerne, care își avea atelierul în Italia nordică⁷. Aceste produse au cunoscut o oarecare circulație în Italia, Gallia Narbonensis, Gallia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația, Pannonia⁸ și în răsărit pînă pe coastele de nord ale Mării Negre⁹. Deși se cunoaște un tip mai vechi (tipul IX Loeschcke = XV Iványi), răspîndit mai cu seamă în Italia, în provincii lucernele APRIO|F au circulat numai începînd cu sec. II, unde este cunoscut tipul X Loeschcke = XVII Iványi, caracteristic pentru acest secol¹⁰. În Dacia circulația lucernei APRIO|F este destul de redusă.

Lucernele ATIMETI încep să fie cunoscute, atît în Italia cît și în provincii, înainte de sec. II. *Atimetus* este un producător nord-italic¹¹ și în mod probabil un grec de origine libertă¹². Lucernele lui sînt prezente la Pompei, la Vindonissa, la Poetovio și Nona, unde pot fi datate încă începînd cu sec. I e.n.¹³ Mai nou lucerna ATIMETI a apărut la Hohfeim împreună cu o monedă de la Vespasian¹⁴, iar la Hedderheim cu o monedă de la Traian¹⁵. Într-un mormînt de incinerare de la Salona a apărut asociată cu material ceramic grecesc databil în sec. I e.n.¹⁶. În Pannonia se cunosc două tipuri de lucerne ATIMETI: tipul IX Loeschcke = tipul XV Iványi și tipul X Loeschcke = tipul XVII Iványi¹⁷. Primul tip a fost găsit în necropola de la Aranyhegy (Aquincum), în morm. 88 și 96 cu monede de la Vespasian și Nerva și vase de *terra sigillata* de proveniență din Gallia de sud¹⁸. În mormintele de la Poetovio, acest tip de lucernă apare însoțit de monede de la Germanicus, Caligula, Claudius I, Domițian și Traian¹⁹. Toate aceste descoperiri indică epoca de înflorire a lucernei ATIMETI în cea de a doua jumătate a sec. I pînă la începutul sec. II. Ca răspîndire, în afară de întreaga Italie²⁰, lucernele ATIMETI au cuprins Gallia Narbonensis²¹, Gallia,²² Germania²³, Hispania²⁴, Raetia, Noricum, Pannonia²⁵, Moesia inferior²⁶ și probabil că au ajuns și pe coastele de nord ale Mării Negre²⁷. În Dacia lucerna ATIMETI, față de raportul numeric oferit de celelalte provincii, este bine reprezentată și în mod remarcabil la Apulum. Ca și pentru restul imperiului, și în Dacia nu se poate afirma ca lucerna să fi avut o circulație mai tîrzie decît vremea împăratului Traian.

¹ Loeschcke, p. 296 (108).

² CIL, V, 8 114, 8, a-b; XI, 6 699, 22, a-b; Dressel 6 307 a-b.

³ CIL, II, 4 969, 8.

⁴ CIL, XIII, 10 001, 44.

⁵ Iványi, p. 333.

⁶ Loeschcke, p. 296 (108).

⁷ Hahnle, RE, Suppl. III, 135; Loeschcke, p. 296 (108).

⁸ Miltner II, p. 85, nr. 47; Iványi, p. 333.

⁹ Waldhauer, nr. 461.

¹⁰ Loeschcke, p. 296 (108); Miltner, II, p. 85, nr. 47.

¹¹ Loeschcke, p. 275 (85), 292 (104); Gummerus, 1 470.

¹² Gummerus, 1 499.

¹³ Loeschcke, p. 292 (104); Menzel, 61.

¹⁴ Menzel, 61.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Nikolanci, *Vjesnik za arhaologiju i historiju Dalmatinsku* (Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate), LIX (1952), p. 183–196.

¹⁷ Iványi, p. 16.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Toutain, p. 1331.

²¹ Ibidem.

²² Menzel, p. 61.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Loeschcke, p. 296 (108); Iványi, p. 16, 333.

²⁶ D. Tudor, SCȘ Iași, IV (1953), p. 479–481.

²⁷ Waldhauer, nr. 556.

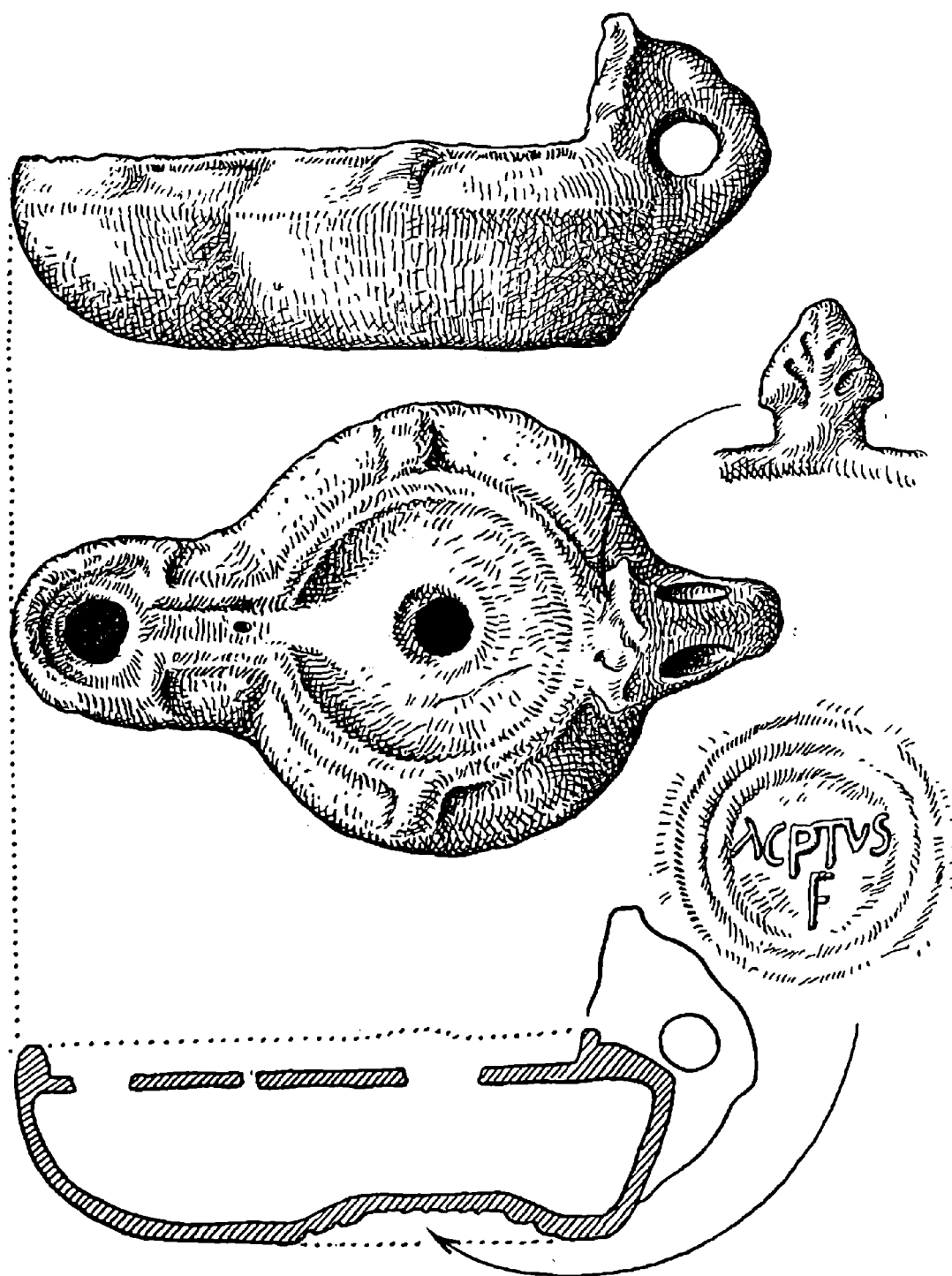


Fig. 1. — Lucernă dacică aflată la Suceag (r. Cluj, reg. Cluj).

Lucernele cu stampila CAMPILI, tot de proveniență nord-italică¹, din punct de vedere numeric sînt slab răspîndite în provinciile apusene ale imperiului. Data confecționării lor se pune tot în sec. II². În morm. 85 de la Aranyhegy

¹ Loeschcke, p. 296 (108).

² Ibidem.

(Aquincum) apare cu o monedă de la Hadrian, iar la Intercisa cu o monedă de la Commodus¹. Ținând seama de aceste două informații, singurele indicații cronologice de care dispunem, credem că și în Dacia circulația acestei lucerne nu a depășit anii sec. II.

Lucernele CASSI și LCASSI sînt de aceeași proveniență nord-italică². Appreciate în aproape toate provinciile apusene ale imperiului, ajungînd în răsărit pînă în Moesia inferior³, ele încep a fi confecționate nu mai curînd de anul 100 e.n., cunoscute numai prin tipul X Loeschke = XVII Iványi⁴. În Moesia inferior, la Garvăn, o lucernă CASSI s-a găsit împreună cu o monedă de la Antoninus Pius. Tot aici o a doua lucernă CASSI a fost găsită în cel mai vechi nivel de locuire, la 5—6 m adîncime, nivel datat, cu ajutorul unui vas de *terra sigillata* din seria Lezoux, în sec. II, mai precis epoca Antoninilor⁵. În Dacia la Apulum lucerna CASSI a fost aflată într-un mormînt de inhumație cu cosciug de lemn din necropola romană de pe locul numit Podei. Într-un alt mormînt din grupul celor de inhumație s-a găsit o monedă de la Hadrian. Pe de altă parte, mormintele de incinerare de pe Podei încăleacă pe cele de inhumație cu cosciug de lemn. Mormintele de incinerare au însă monede de la Traian, Hadrian și Antoninus Pius⁶. În consecință, epoca de circulație a lucernei CASSI în Dacia poate fi prima jumătate a sec. II, dar nu mai curînd de anii de domnie ai împăratului Hadrian.

Mare răspîndire au cunoscut lucernele C. DESSI, ieșite tot din oficina unui producător nord-italic⁷. Ele au fost înregistrate în întreaga Italie, Gallia Narbonensis, Gallia, Germania, Hispania, Britannia⁸, Africa⁹, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia¹⁰. În Dacia este lucerna care de asemenea a avut o intensă circulație. Cele descoperite în mormintele de la Aranyhegy (Aquincum), unde s-au găsit cu monede de la Traian și Hadrian¹¹, ne pot indica linia de încadrare cronologică pentru începutul confecționării. În schimb lucernele descoperite la Emona, însoțite de cîte o monedă de la Aurelian și Licinius¹², ne ajută să vedem limitele cronologice în ce privește folosirea lor. În concluzie, ca început de fabricare și circulație se poate fixa prima jumătate a sec. II¹³, continuînd însă să fie folosite pînă în prima jumătate a sec. IV. Se pare că, din categoria acestor *Firmalampen*, este lucerna care a cunoscut cea mai îndelungată circulație.

Puține exemplare cu stampila CERIALIS au fost recoltate în provinciile apusene ale imperiului. Nu trebuie deci să surprindă că în Dacia s-a găsit numai un singur exemplar. Acest *Cerialis*, care își avea oficina tot în nordul Italiei, prin sec. II¹⁴, este în mod sigur deosebit de producătorul cu același nume de *terra sigillata* de la Lezoux¹⁵.

În aceeași situație sub raportul numeric se plasează și lucernele CPSF. Sub aceste inițiale semnează un producător tot de prin nordul Italiei, a cărui officină era activă în sec. II¹⁶.

¹ Iványi, p. 17.

² Loeschke, p. 296 (108).

³ Severeanu, p. 59, nr. 46, fig. 42.

⁴ Loeschke, p. 296 (108).

⁵ Gh. Ștefan, în SCIV, IX (1958), p. 61—69, fig. 6.

⁶ D. Protase, în *Materiale*, V (1959), p. 437—438, 440—441.

⁷ Loeschke, p. 296 (108).

⁸ Miltner, II, p. 88.

⁹ CIL, VIII, 22 644, 34.

¹⁰ Miltner, II, p. 88.

¹¹ Iványi, p. 18.

¹² *Ibidem*.

¹³ Miltner, I, p. 155.

¹⁴ Loeschke, p. 296 (108).

¹⁵ Hähle, RE, Suppl. III, 242.

¹⁶ Loeschke, p. 297 (109).

O intensă circulație au avut lucernele cu stampila CRESCES. Sub acest nume semnează și un sclav a lui M. Perennius, dintr-un atelier de vase arretine, în prima jumătate a sec. I e.n., ca și un alt meșter olar de *terra sigillata* de la

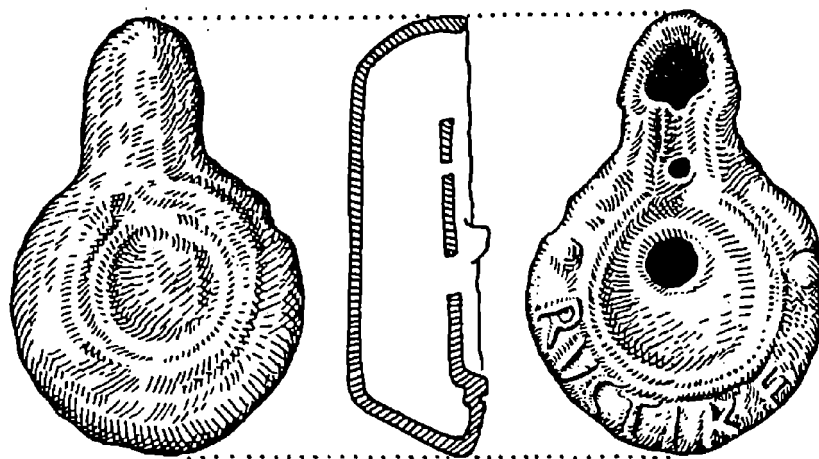


Fig. 2. — Lucernă dacică aflată la Napoca.

Poetovio ¹. Ambii însă sînt deosebiți de Cresce(n)s, producătorul de lucerne din nordul Italiei ². Lucernele CRESCES sînt cunoscute în Italia, de unde se vor răspîndi în Gallia Narbonensis, Gallia, Hispania, Germania, Raetia, Noricum,

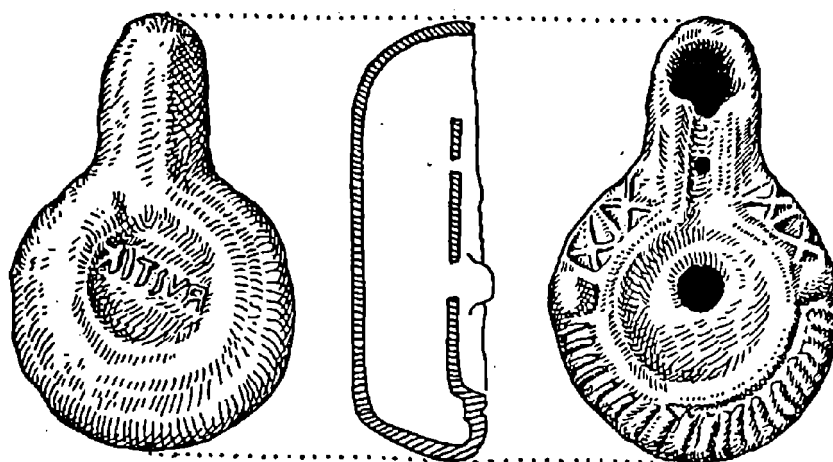


Fig. 3. — Lucernă dacică aflată la Napoca.

Dalmația și Pannonia ³. Față de aceste provincii, în Dacia numărul lucernelor este încă neînsemnat. Făcînd parte, în cîteva cazuri, din inventarul funerar, s-au găsit în conexul altor obiecte mai sigur datate și se poate recomanda o cronologie atît pentru începutul confectionării cît și pentru durata circulației. La Aquincum, într-un mormînt de la Aranyhegy, lucerna CRESCES e asociată cu o monedă din sec. I ⁴. În mormîntul de la Krany, publicat recent, lucerna CRESCES s-a găsit

¹ Hähle, RE, Suppl. III, 263.

² Loeschcke, p. 296 (108).

³ Miltner, II, p. 87.

⁴ Iványi, p. 18.

împreună cu o monedă de la Claudius I (41—54)¹. În alte câteva descoperiri mai vechi din Pannonia lucerna apare însoțită cu monede de la Hadrian și Antoninus Pius². Într-un edificiu de lângă Aquincum a fost găsită într-un nivel datat cu ajutorul ceramicii în anii 105—130³. În castrul de la Faimingen apare însoțită cu o monedă din anul 156⁴, la Brigetio cu o monedă de la Faustina iunior, iar la Buccari cu o monedă de la Commodus⁵. În afara limesului roman, în Slovacia, lucerna a fost găsită într-o așezare cu ceramică de proveniență provincial-romană, *terra sigillata*, și de factură germană, inventar ce poate fi datat spre sfârșitul sec. II și prima jumătate a sec. III⁶. La Knin lucerna CRESCES e asociată cu cîte o monedă de la Caracalla și Iulia Domna⁷. Morm. 12 de la Intercisa are în inventarul funerar o lucernă CRESCES și o monedă de la Alexandru Sever, dar din studiul întregului inventar mormîntul a fost datat pe la mijlocul sec. III⁸. În sfîrșit, la Emona a fost găsită împreună cu o monedă de la Constantin I⁹. Din această prezentare se poate deduce că lucerna CRESCES a cunoscut o îndelungată întrebuințare. Începutul confecționării însă nu e mai vechi decît sec. II, deoarece se cunoaște numai tipul X Loeschcke = XVII Iványi, care nu poate fi coborît mai jos de acest secol¹⁰. Asociată însă cu monede din sec. I, putem fixa data primelor produse în jurul anului 100, deci primii ani ai sec. II. Oficina CRESCES a fost deci activă în tot cursul sec. II—III, lucernele continuînd însă să fie folosite și în prima jumătate a sec. IV.

Lucernele DONATI se datoresc tot unei oficine din nordul Italiei¹¹. Și acest producător nu trebuie confundat cu cel care semnează vasele de *terra sigillata* din sudul Galliei de pe la mijlocul sec. I e.n. și cu un altul de la Rheinza-bern din sec. II¹². Lucernele DONATI, ca și în restul imperiului, și pe teritoriul Daciei sînt cunoscute în număr destul de redus. Circulația a putut avea loc numai în sec. II¹³.

Lucernele FAOR și FAVOR F se regăsesc în număr apreciabil în provinciile apusene ale imperiului. În răsărit pătrund pînă în Moesia inferior¹⁴. Oficina FAVOR se află tot undeva în nordul Italiei, neavînd o vechime mai mare de anii sec. II¹⁵; la Poetovio o asemenea lucernă s-a găsit cu o monedă de la Marcus Aurelius¹⁶. În Dacia lucerna FAVOR a cunoscut o circulație destul de intensă.

Lucernele FELIX, tot dintr-o officină din nordul Italiei¹⁷, se vor răspîndi în număr nu prea mare în Gallia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia¹⁸. Cu numele *Felix* se mai cunosc doi producători de vase de *terra sigillata*, unul la La Graufesenque în sudul Galliei, pe la mijlocul sec. I î.e.n., iar altul în valea Ronului în sec. III e.n.¹⁹; amîndoi însă trebuie deosebiți de *Felix*,

¹ A. Valiĉ, *Arheološki Vestnik (Acta Archaeologica)*, VII, 4 (1956), p. 445.

² Loeschcke, p. 296 (108).

³ K. Počzy, *Budapest Régiségei*, XVI (1955), p. 42, fig. 16.

⁴ Loeschcke, p. 296 (108).

⁵ Iványi, p. 17; Loeschcke, p. 296 (108).

⁶ I. Peškař, *Sídlíště z doby římské v Křepnicích, in Přehled výzkumů. Archeologický ústav Československé Akademie věd pobočka v Brně, Brno, 1958, p. 53—56.*

⁷ Loeschcke, p. 296 (108). Probabil că moneda nu e de la Marcus Aurelius, cum greșit ne informează Loeschcke (după o publicație mai veche), ci de la

Caracalla.

⁸ K. Sági, *Intercisa*, I, p. 69—70.

⁹ Iványi, p. 18.

¹⁰ Miltner, I, p. 150; Menzel, p. 64.

¹¹ Loeschcke, p. 296 (108).

¹² Hähle, *RE*, Suppl. III, 411.

¹³ Loeschcke, p. 296 (108).

¹⁴ Severeanu, p. 57, nr. 42.

¹⁵ Loeschcke, p. 296 (108), întregeste *Favor(inus)*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Miltner, II, p. 91.

¹⁹ C. Robert, *RE*, VI, 2171; Hähle, *RE*, Suppl. III, 482.

patronul unei oficine de lucerne, din nordul Italiei, care este activ în sec. II ¹. În Dacia lucernele FELIX sînt și mai reduse decît în provinciile amintite. Epoca de confecționare și de circulație a lucernei ne este indicată numai prin descoperirea de la Buccari, unde apare împreună cu o monedă de la Antoninus Pius ².

Lucerna FESTI se datorește tot unei oficine din nordul Italiei ³. Și acest *Festus* e o persoană deosebită de cei cîțiva meșteri olari de *terra sigillata* care seamănă cu același nume ⁴. Lucernele FESTI sînt cunoscute în provinciile apusene ale imperiului și cam în aceeași proporție răspîndite în Dacia superior, mai ales la Apulum. În Pannonia, în morm. 84 de la Aranyhegy (Aquincum), lucerna apare însoțită de o monedă de la Hadrian ⁵. Ca început de confecționare a lucernei FESTI se consideră vremea lui Traian ⁶, cunoscînd apoi o vie circulație în tot cursul sec. II.

Cele mai multe lucerne aparținînd categoriei *Firmalampen*, cunoscute aproape în întreg imperiul, sînt cele semnate prin stampila FORTIS. Oficina acestuia era în apropiere de Mutina (Modena) în nordul Italiei, la Savignano presso Panaro ⁷. Tipul vechi de lucernă (tipul IX Loeschcke = XV Iványi) datează încă din sec. I e.n. și a fost găsit la Pompei, Vindonissa, Nona și Poetovio ⁸. Tipul mai nou (X Loeschcke = XVII Iványi), din sec. II, se găsește aproape în fiecare localitate mai de seamă din provinciile apusene și dunărene ale imperiului. În răsărit lucernele FORTIS pătrund pînă în Moesia inferior ⁹, iar în Dacia, față de restul lucernelor *Firmalampen*, numeric dețin primul loc. În Pannonia de asemenea sînt cele mai numeroase. Aici s-a putut face și o încadrare cronologică mai sigură, mai ales în ceea ce privește folosirea și circulația lor. Astfel, în morm. 88 de la Aranyhegy (Aquincum) lucerna s-a găsit împreună cu monede de la Vespasian și Nerva. Tot acolo în morm. 236 cu o monedă de la sfîrșitul sec. I, iar în morm. 190 trei lucerne FORTIS cu monede de la Nerva pînă la Hadrian. În sfîrșit, în același cimitir, morm. 216 păstra o lucernă cu o monedă de la Traian, iar morm. 168 cu o monedă de la Hadrian ¹⁰. Dintr-o descoperire mai veche de la Intercisa se cunoaște o lucernă FORTIS cu monedă de la Hadrian ¹¹. Tot în Pannonia, la Eisenstadt (Kismárton), se cunoaște un mormînt cu schelet al cărui inventar funerar conținea o lucernă FORTIS și două monede, una de la Antoninus Pius, iar cealaltă de la Crispina (180—183) ¹². Din restul imperiului se citează mormintele de la Hedderheim cu monede de la Traian și Hadrian și de la Poetovio cu monede de la Domițian și Hadrian ¹³. Un mormînt din necropola castrului de la Cannstatt, în care s-a găsit lucerna, a fost datat în vremea împăratului Hadrian ¹⁴. La Stari-grad lucerna e asociată cu monede de la Domițian și Hadrian, la Nona cu monede de la Augustus, Traian, Hadrian și Marcus Aurelius și în sfîrșit la Medicina cu o monedă de la Marcus Aurelius ¹⁵. Din descoperirile mai recente se pot cita săpăturile de la Intercisa, unde apare în morm. 76 împreună cu o monedă de bronz de la Caracalla ¹⁶, iar în necropola de la Savaria, morm. 47, o lucernă FORTIS de

¹ Loeschcke, p. 296 (108); Miltner, II, p. 91.

² Loeschcke, p. 296 (108).

³ *Ibidem*.

⁴ C. Robert, RE, VI, 2259; Hahnle, RE, Suppl. III, 502.

⁵ Iványi, p. 17.

⁶ Miltner, I, p. 155.

⁷ Dressel, p. 783; Toutain, p. 1332; Loeschcke, p. 496; R. Noll, in JOAI, XXX (1937), Bbl. 109.

⁸ Loeschcke, p. 281 (93).

⁹ I. Micu, AnD, 1938, p. 81.

¹⁰ Iványi, p. 17.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Loeschcke, p. 281 (93).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Sági, op. cit., p. 97.

tipul X Loeschcke = XVII Iványi e însoțită de o monedă de bronz de la Vespasian¹. În Dacia se cunoaște descoperirea de la Sarmizegetusa, în apropiere de

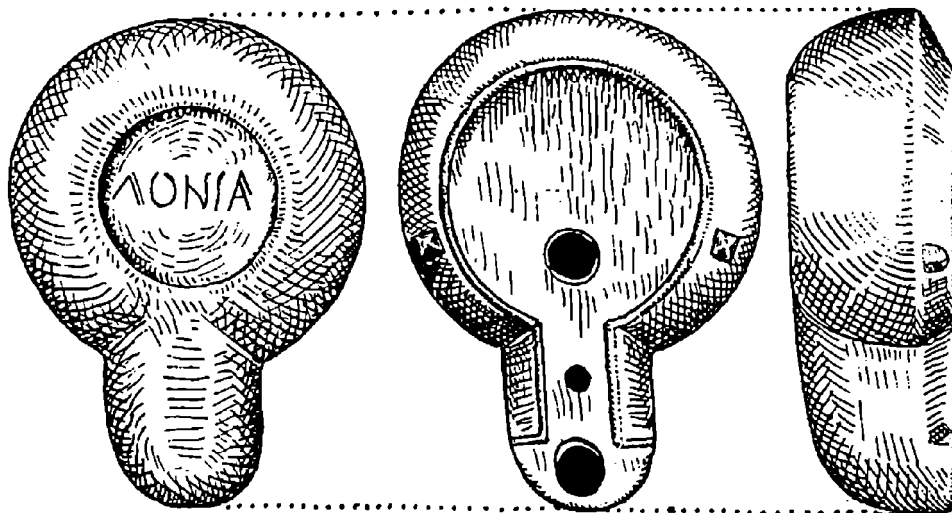


Fig. 4. — Lucernă cu inscripția AONIA, aflată la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară).

aripa de vest a clădirii Augustalilor, unde, la 0,80 m adâncime s-a găsit în 1932 un vas de lut negru-cenușiu, conținând în interior șapte lucerne, dintre care două cu

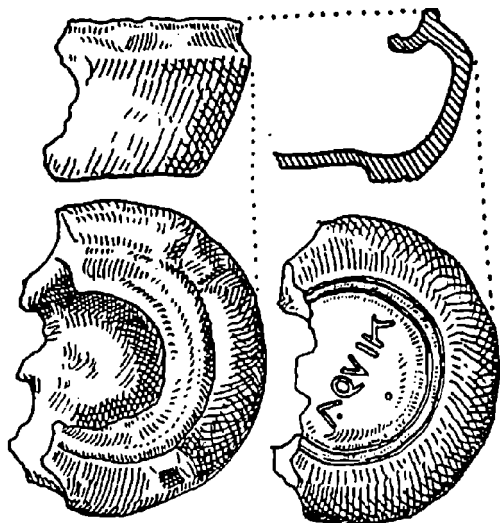


Fig. 5. — Fragment dintr-o lucernă dacică de la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară).

cu cărămizi cu stampila LEG XIII G și P.S.C.⁶. Ultima stampilă, *p(edites) s(ingulares) c(onsularis)*, nu poate fi mai veche de anul 168—169. La Micia

stampa FORTIS, și șapte monede de la împărații: Traian (104—110), Traian (ilizibilă), Hadrian (119), Hadrian (nu se indică emisiunea), L. Aelius Caesar (137), Antoninus Pius (156) și Antoninus Pius (nu se indică emisiunea)². Tot la Sarmizegetusa, în apropierea bisericii, în ruinele unui edificiu (sau mormînt?) s-a găsit o monedă de la Hadrian (119—121) și lucerna FORTIS³. În una din așezările civile dacice de pe terasele Dealului Grădiștei s-a găsit împreună cu material ceramic de factură dacică și o lucernă FORTIS⁴. O altă lucernă FORTIS s-a găsit în castrul mic de pămînt (*castellum*) de la poalele Cetățuiei dacice de la Costești, descoperire ce datează din primii ani ai sec. II (războaiele dacice)⁵. Un fragment al lucernei FORTIS s-a aflat în săpăturile lui B. Cserni

de la termele din Apulum, găsit împreună

¹ A. Mócsy, *AE*, 1954, p. 171.

² O. Floca, *Desc.*, p. 17.

³ B. Jánó, *AE*, 1912, p. 50.

⁴ Vezi lucerna nr. 247.

⁵ C. Daicoviciu, *Așezările dacice*, p. 19.

⁶ B. Cserni, *AE*, V (1892), p. 30.

o lucernă FORTIS este de tipul IX Loeschke = XV Iványi¹, care se confecționa în a doua jumătate a sec. I sau cel mai târziu în primii ani ai sec. II. De la Cincu (localitate în apropiere de castrul roman de la Cincșor, pe cursul mijlociu al Oltului) se cunoaște o lucernă aparținând aceluiași tip². Studiile anterioare au arătat că începutul confecționării lucernei FORTIS este de fixat în anii domniei împăratului Vespasian, ca apoi să cunoască o răspândire din ce în ce mai mare, oprindu-se în al treilea sfert al sec. II³, deși, după cum am văzut, ea mai putea fi folosită încă și în primii ani ai sec. III. În Dacia a cunoscut o mare circulație începând încă de pe la sfârșitul sec. I. e.n., devenind însă foarte căutată în prima jumătate a sec. II, o dată cu formarea noii provincii.

În Dacia lucernele cu stampila lui *Ianuaris* s-au găsit în opt variante, dintre care însă cele mai multe nu fac parte din grupul nord-italic. Din cele constatate ordinea acestor stampile poate fi prezentată în felul următor:

- 1 a IANVARI
- 1 b IANVARI
- 2 IANVARI *retrograd*
- 3 IANVARIVS F (VA și RI în ligatură)
- 4 IANVARI (VA și RI în ligatură)
- 5 IANVARI (ANV și RI în ligatură)
- 6 V. IAN VARI (VA și RI în ligatură)
- 7 ANVARII (NVA în ligatură)

Numai varianta 1 a este un produs nord-italic și sub aceeași grafie se regăsește și în Pannonia ca și în restul imperiului⁴. Se pare că aceeași officină a produs și lucerna IANVAR|I, care a circulat în provinciile apusene⁵, dar care pînă acum lipsește în Dacia. Varianta 2 este o imitație a lucernelor IANVARI din nordul Italiei. Restul variantelor se datoresc unor oficine locale (vezi mai jos). În general lucernele IANVARI au cunoscut o mare circulație în provinciile de apus ale imperiului, răspîndindu-se în răsărit pînă în Dacia și Moesia inferior⁶. Data de confecționare a lucernei nu pare a fi mai veche de prima jumătate a sec. II⁷.

Lucernele cu stampila IEGIDI sînt produse tot de o officină din nordul Italiei⁸, de unde apoi se răspîndesc în restul Italiei, Gallia Narbonensis, Gallia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia⁹. În Dacia sînt cunoscute aproape în aceeași proporție ca în provinciile amintite. În unul din mormintele de la Aranyhegy (Aquincum) a fost aflată o asemenea lucernă împreună cu o monedă de la Făustina iunior¹⁰, de unde se poate deduce că fabricarea lor a putut începe pe la mijlocul sec. II¹¹.

Următoarea lucernă de proveniență nord-italică este cea cu stampila LITOGES și varianta LITOGEN¹². Oficina care semna cu acest nume își începe activitatea încă din sec. I, dar nu mai curînd de anii de domnie ai împăratului Domițian, căci lipsește la Pompei, fiind prezentă însă la Vindonissa, Nona

¹ Lucerna nr. 224.

² Lucerna nr. 245.

³ Miltner, II, p. 91; Menzel, p. 61.

⁴ Loeschke, p. 296 (108); Iványi, p. 334 și pl. XCI.

⁵ Miltner, I, p. 156–157.

⁶ Micu, *op. cit.*, p. 81.

⁷ Miltner, I, p. 156–157.

⁸ Loeschke, p. 296 (108).

⁹ Miltner, II, p. 93.

¹⁰ Iványi, p. 17.

¹¹ Miltner, II, p. 93.

¹² Loeschke, p. 284 (95); Iványi, p. 334 și pl. XCII, unde se reproduc și alte variante.

și Poetovio¹. La Poetovio a fost aflată împreună cu o monedă de la Titus, iar la Faimingen împreună cu o lucernă de la începutul sec. II². Din cele constatate în provinciile apusene, oficina LITOGENES a continuat să fie activă și în primii ani ai sec. II³, când a putut trece în Dacia.

Lucerna L.L.C., tot dintr-o officină din nordul Italiei⁴, ca și în Dacia e puțin cunoscută în restul imperiului. Ca epocă de confecționare nu poate fi mai veche de sec. II⁵.

Aceeași observație se poate face și pentru lucerna L NARI. Tot dintr-o officină din nordul Italiei⁶, apare destul de rar în Italia, Raetia, Noricum și Pannonia⁷. În morm. 22 de la Aranyhegy (Aquincum) s-a găsit împreună cu o monedă de la Marcus Aurelius⁸. Nu ne putem permite o cronologie mai restrânsă în legătură cu epoca de confecționare și de circulație, decât sec. II⁹.

În Dacia întâlnim toate variantele cu stampilele lucernei din officina lui Lucius, producător bine cunoscut în nordul Italiei¹⁰ și a cărui marfă a fost mult răspândită în provinciile apusene. Pentru cronologia lucernei dispunem de descoperirea de la Knin, unde apare împreună cu cîte o monedă de la Caracalla și Iulia Domna¹¹. În Dacia, la Sarmizegetusa, o lucernă LVCIVS|F a fost aflată în dărîmăturile din prima fază a unei *villa suburbana*, împreună cu o monedă din anul 164¹². Distrugerea edificiului se pare a fi avut loc în timpul războaielor marcomanice¹³. Față de părerea mai veche care plasa cronologia lucernei de-abia în cea de-a doua jumătate a sec. II¹⁴, descoperirea de la Sarmizegetusa asigură o cronologie ceva mai veche, anume mijlocul sec. II.

Lucernele LVPATI în Dacia, față de alte provincii, au fost puțin căutate. Produse de către o officină din nordul Italiei¹⁵, s-au răspândit, în afară de Italia, în Hispania, Gallia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia¹⁶. Într-un mormînt de la Regensburg lucerna LVPATI a fost aflată cu o monedă de la Commodus¹⁷. Funcționarea officinei a avut loc în tot cursul sec. II.

Următoarea lucernă de proveniență nord-italică este cea semnată MIA¹⁸, cunoscută în număr redus în Italia¹⁹ și provinciile dunărene²⁰. Și această lucernă nu e mai veche decât sec. II²¹.

Lucerna MVRRI, de aceeași proveniență²² în restul imperiului ca și în Dacia, a cunoscut o slabă circulație, și în mod analog cu majoritatea produselor de același tip se poate data numai începînd cu sec. II²³. Lucernele NERI, dintr-o officină din apropiere de Mutina²⁴, se cunosc în Italia²⁵, Gallia Narbonensis²⁶, Gallia,

¹ Loeschcke, p. 284 (95).

² *Ibidem*.

³ *Ibidem* p. 284 (95) și 293; Miltner, II, p. 94; Menzel, p. 62–63.

⁴ Loeschcke, p. 296 (108).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 297 (109).

⁷ Miltner, II, p. 95.

⁸ Iványi, p. 18.

⁹ Miltner, II, p. 95.

¹⁰ Loeschcke, p. 296 (108).

¹¹ *Ibidem*; moneda este de la Caracalla și nu de la Marcus Aurelius, cum comunică Loeschcke.

¹² O. Floca, *Sargetia*, I, p. 36.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Miltner, I, p. 158.

¹⁵ Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁶ Miltner, II, p. 94.

¹⁷ Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁸ *Ibidem*, p. 296 (108), întregeste Marcus Iunius Aescinus.

¹⁹ CIL, V, 8 114, 65; XI, 6 699, 102.

²⁰ CIL, III, 10 184, 24, a, b; 12 012, 48, a, b și 114; 13 551, 6.

²¹ Loeschcke, p. 296 (108).

²² *Ibidem*, p. 297 (109).

²³ Miltner, I, p. 172–173.

²⁴ Loeschcke, p. 297 (109).

²⁵ CIL, V, 8 114, 98; IX, 6 081, 49; XI, 6 699, 142, a, b; Dressel, 6 576.

²⁶ CIL, XII, 5 682, 81.

Germania¹, Raetia, Noricum, Dalmația, Pannonia² și într-un număr mai redus în Dacia. Cea mai veche monedă care însoțește lucerna NERI este de la Claudius I, descoperire semnalată la Győr în Pannonia³. La Poetovio, Heddernein și Trier lucernele NERI au fost găsite numai cu monede de la Hadrian, iar la Nona cu monede de la Antoninus Pius și Faustina senior⁴. Cele mai recente monede care însoțesc lucerna NERI sînt de la Caracalla și Iulia Domna, cunoscute în mormintele de la Knin⁵. Se mai cunoaște la Rheinzabern o lucernă NERI cu monedă care ar putea data din vremea lui Traian⁶. În Dacia exemplarul de la Drobeta a fost găsit într-un mormînt ce poate fi datat între anii 200 și 250⁷. Epoca de confecționare și de circulație a lucernei NERI s-a plasat în cel de-al doilea și cel de-al treilea sfert al sec. II⁸. Din descoperirile citate mai sus credem că se poate propune o dată mai veche, anume începutul sec. II, continuînd să cunoască o oarecare circulație pînă în prima jumătate a sec. III.

Lucernele OCTAVI, de origine nord-italică⁹, sînt bine reprezentate pe teritoriul Daciei. Numeroase exemplare se cunosc în Italia, Gallia Narbonensis, Gallia, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia¹⁰; slabă răspîndire au avut în Africa¹¹ și Moesia inferior¹². Cea mai veche datare a lucernei OCTAVI a fost constatată în Germania la Weilstetten, unde într-un mormînt alamanic din sec. VII s-a aflat o lucernă cu monedă din 70—71 și un vas de *terra sigillata* (Drag.37) de la Rheinzabern cu stampila IANV(arius). Obiectele provin dintr-o dărîmătură mai veche din epoca romană, peste care s-a suprapus un mormînt de dată mai recentă¹³. La Buccari lucerna este însoțită de monedă de la Hadrian, iar la Nona de monede de la Marcus Aurelius¹⁴. În Dacia, la Sarmizegetusa, lucerna OCTAVI a apărut împreună cu șapte monede din 104/110—156 și cu alte șase lucerne dintre care două cu stampila FORTIS (vezi mai sus)¹⁵. Se poate deci propune prima jumătate a sec. II ca epocă de confecționare¹⁶, cu circulație și folosire pînă pe la jumătatea aceluiași secol.

În proporție mai redusă au circulat în Dacia lucernele OPTATI, originare tot din nordul Italiei¹⁷. Ca epocă pentru circulația lucernei se poate aminti mormîntul de la Augsburg-Kriegshaber, datat în sec. II¹⁸. În Dacia trei lucerne OPTATI s-au găsit în mormintele de la Ampelum de pe Dealul Boteș, care cu ajutorul monedelor au fost datate pe la mijlocul sec. II¹⁹.

Lucernele PROBI și PROBVS, care probabil că amîndouă provin din aceeași officină din nordul Italiei²⁰, se cunosc în general în provinciile apusene, și ca majoritatea acestor *Firmalampen*, atît în Dacia cît și în restul imperiului, ținînd seama și de tipologie, nu par a fi mai vechi de sec. II²¹.

¹ CIL, XIII, 10 001, 227.

² CIL, III, 3 215,10; 6 008,42, a-h; 12 012,65 și 66; 13 341,2.

³ Iványi, p. 18.

⁴ Loeschcke, p. 297 (109).

⁵ *Ibidem*.

⁶ W. Ludowici, *Urnengräber röm. Töpfer in Rheinzabern*, III, München, 1905—1908, p. 181.

⁷ Tudor, *OR*², p. 80. Lectura stampilei este însă NER...

⁸ Miltner, I, p. 159.

⁹ Gummerus, 1499; Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁰ Miltner, II, p. 95.

¹¹ CIL, VIII, 22 644, 244, a.

¹² Gh. Ștefan, în *Dacia*, IX—X, p. 478—479, fig. 7/1.

¹³ S. Schiek, *Germania*, 32 (1954), p. 299—302.

¹⁴ Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁵ Floca, *Desc.*, p. 17.

¹⁶ Miltner, II, p. 95; Menzel, p. 64.

¹⁷ Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁸ W. Hübener, în *Germania*, 35 (1957), p. 352, fig. 2, 11.

¹⁹ G. Téglás, în *Arch. Közl.*, XVI, 26; cf. Floca, în *AISC*, III (1936—1940), p. 172.

²⁰ Loeschcke, p. 297 (109).

²¹ *Ibidem*.

Lucernele PROCLI, de aceeași proveniență¹, sînt mai rare decît precedentele, atît în apus cît și în Dacia. După forma tipologică se încadrează tot în sec. II².

Lucernele PVLLI, de aceeași origine³, cunoscute peste tot ca avînd aceeași slabă circulație, se datează numai începînd cu sec. II⁴.

Lucernele QGC, confecționate tot în nordul Italiei⁵, au cunoscut o mare circulație în Italia, de unde se răspîndesc în Gallia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația și Pannonia⁶. În schimb, lucerna QGC e slab prezentată în Britannia⁷, și în Dacia. La Brigetio lucerna a fost găsită cu o monedă de la Septimius Sever⁸; de unde s-a dedus că circulația și confecționarea trebuie să fie puse în cea de a doua jumătate a sec. II⁹. Mai nou însă, în morm. 37 din necropola romană de la Savaria, lucerna a fost găsită cu o monedă de bronz de la Hadrian¹⁰. În mod necondiționat această recentă descoperire lasă să întrevădem posibilitatea de a data circulația și epoca de confecționare a lucernei într-o epocă mai veche, anume în prima jumătate a sec. II și nu mai tîrziu.

Și lucerna SEXTI o găsim prezentă în Dacia sub toate variantele de stampile cunoscute în restul provinciilor. Cele trei variante se datoresc aceleiași oficină din nordul Italiei¹¹, ale cărei produse au fost răspîndite în număr mare la nord și la sud de Pad, apoi în Etruria, în Umbria, pînă la granița Picenum, la Roma, în Sardinia, Gallia Narbonensis, Germania, Raetia, Noricum¹² și pînă în Moesia inferior¹³. Cea mai veche datare a lucernei SEXTI ne este oferită de morm. 51 de la Savaria, unde apare asociată cu o monedă de bronz de la Hadrian¹⁴. Tot în Pannonia, la Brigetio o lucernă cu aceeași stampilă purta și imprimarea unei monede de la Antoninus Pius, iar într-un mormînt de la Aranyhegy (Aquincum) o lucernă SEXTI era împreună cu o monedă din sec. II¹⁵. În Germania la Faimingen lucerna e însoțită de o monedă din anul 156¹⁶. În Dacia în morm. 1 de pe Dealul Poduri de lîngă Ampelum s-a aflat fragmentul unei lucerne cu stampila SEXT., mormînt care a fost datat ca și celelalte pe la mijlocul sec. II¹⁷. În concluzie lucernele SEXTI au circulat în prima jumătate a sec. II, cînd au și fost confecționate.

Un număr apreciabil de lucerne cu stampila STROBILI au fost aflate în șase localități din Dacia, majoritatea din Transilvania. Lucernele STROBILI (cu variante) au circulat cu aceeași intensitate în provinciile apusene ale imperiului, răspîndindu-se în întreaga Italie, Gallia Cisalpină, Hispania, Africa, Gallia, Britannia, Germania, Raetia, Noricum, Dalmația, Pannonia și pînă în Orient, în Cilicia și în Egipt¹⁸. În schimb, ele nu se cunosc (cel puțin pînă în prezent) în Sicilia, Sardinia¹⁹ și cele două Moesii. *Strobilus* (acesta este numele corect)²⁰ își avea atelierul la Gazzoli presso Magreta, tot în apropiere de Mutina²¹, și își începe

¹ Loeschcke, p. 297 (109).

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 296 (108).

⁶ Miltner, II, p. 93.

⁷ CIL, VII, 1 330,7.

⁸ Iványi, p. 17.

⁹ Miltner, I, p. 172; II, p. 93; Menzel, p. 64.

¹⁰ Mócsy, *op. cit.*, p. 170.

¹¹ Loeschcke, p. 297 (109); Keune, *RE*, II, A, 2065.

¹² Keune, *op. cit.*, 2065–2066.

¹³ Micu, *op. cit.*, p. 81.

¹⁴ Mócsy, *op. cit.*, p. 171.

¹⁵ Iványi, p. 17–18.

¹⁶ Loeschcke, p. 297 (109).

¹⁷ Floca, în *AISC*, III (1936–1940), p. 163, 166, 172.

¹⁸ Toutain, p. 1331; Keune, *RE*, IV, A, 365–366.

¹⁹ Toutain, p. 1332.

²⁰ Keune, *op. cit.*, 365–366; Menzel, p. 60, 63, în mod greșit deduce numele STROBILIS (pe fig. 51/5 se vede clar numai STROBILI).

²¹ Loeschcke, p. 288 (100)–289 (101) și 496; Keune, *op. cit.*, 365–366; Noll, *op. cit.*, p. 109.

activitatea încă pe timpul domniei lui Vespasian, probabil după anul 75¹. Strobilus e considerat ca fiind de fapt primul care confecționează așa-zisele *Firmalampen*². Lucernele cu stampila acestuia, de tipul IX Loeschcke = XV Iványi, au fost găsite la Pompei, Vindonissa, Nona și Poetovio, descoperiri care nu sînt mai vechi de cea de-a două jumătate a sec. I e.n.³. În morm. 3 de la Vasas din Pannonia, lucerna STROBILI de tipul IX Loeschcke = XV Iványi a apărut împreună cu fibule din sec. I—II⁴. În continuare apoi acest tip va cunoaște o și mai mare răspîndire spre sfîrșitul sec. I și primul deceniu al sec. II. În Dacia lucerna STROBILI a fost găsită în Mausoleul familiei Aurelia din Sarmizegetusa, alături de un sarcofag de cărămizi, în interiorul căruia printre alte obiecte s-a aflat și o monedă de la Traian (97—102)⁵. La Apulum, cu ocazia dezvelirii unui edificiu roman, lucerna STROBILI a fost găsită împreună cu o lucernă care probabil că purta stampila COMVNIS⁶, care a circulat începînd cu domnia lui Vespasian și pînă în epoca lui Traian⁷. Lucerna nr. 403 de la Apulum este de tipul IX Loeschcke = XV Iványi, cunoscută ca fiind confecționată în cea de a doua jumătate a sec. I. În consecință și pentru Dacia circulația lucernei STROBILI nu pare a fi fost posterioară anilor de domnie a împăratului Traian. Totodată, prezența lucernei în număr destul de ridicat în cele cîteva centre romane din Transilvania dezvăluie intensele relații comerciale cu producătorii din Italia nordică încă din primele zile ale provinciei.

Lucernele THALLI din același centru nord-italic⁸ au avut în Dacia, ca și în restul imperiului, o circulație destul de restrînsă. După formă lucerna THALLI nu e mai veche decît sec. II⁹.

Lucernele VETTI¹⁰, dintr-o officină din nordul Italiei, sînt cunoscute în număr mic în Italia¹¹, Gallia¹², provinciile dunărene¹³ și Dacia. La Starigrad o asemenea lucernă a fost aflată împreună cu o monedă de la Hadrian¹⁴. Epoca de confecționare pare să fi fost tot în prima jumătate a sec. II. În Dacia, la Sucidava, lucerna VETTI a fost găsită într-un mormînt de incinerare datat în sec. II, aflat sub pavajul unei șosele tîrzii¹⁵. Un al doilea exemplar de la Sucidava a fost găsit tot într-un mormînt de incinerare¹⁶.

Lucerna VIBIANI e cunoscută în Dacia pînă în prezent într-un singur exemplar. Oficina acestuia e de căutat în aceeași regiune din nordul Italiei¹⁷, ale cărei produse, în afară de Italia, au fost răspîndite în Gallia Narbonensis, Gallia, Germania Raetia, Noricum și Pannonia¹⁸. În părțile apusene ale imperiului lucerna VIBIANI e însoțită de monede de la Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Căracalla și Iulia Domna¹⁹ și în cîteva cazuri împreună cu lucernele FORTIS, CRESCES, CERIALIS, CDESSI²⁰. În morm. 36 de

¹ Miltner, II, p. 96; Menzel, p. 60, 63.

² Noll, *op. cit.*, p. 109.

³ Loeschcke, p. 293.

⁴ T. Füleș, în *ActaArch*, IX (1959), p. 378—380.

⁵ C. Daicoviciu — O. Floca, *Sargetia*, I, p. 13; Floca, *Sargetia*, II, p. 36.

⁶ Cserni, în *AFÉv*, VIII (1896), p. 50. Cserni dă lectura CAMNIS, dar probabil că e COMVNIS (vezi mai sus).

⁷ Loeschcke, p. 275 (87); Miltner, II, p. 87; Menzel, p. 61.

⁸ Loeschcke, p. 297 (109).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 298 (110).

¹¹ CIL, XI, 6 699, 202; Dressel, 6 736.

¹² CIL, XIII, 10 001, a, b.

¹³ CIL, III, 6 008, 60, a, b; 10 184, 41; 12 012, 13.

¹⁴ Loeschcke, p. 298 (110).

¹⁵ Tudor, AO, 1937, p. 84.

¹⁶ *Idem*, OR², p. 80.

¹⁷ Loeschcke, p. 298 (110).

¹⁸ Miltner, II, p. 96—97.

¹⁹ Loeschcke, p. 298 (110).

²⁰ Miltner, II, p. 96—97.

la Intercisa a fost găsită cu o monedă de la Commodus, însă ținând seama de restul inventarului funerar, mormîntul nu poate fi mai vechi decît primul sfert al sec. III¹. În general, se crede că fabricarea lucernei VIBIANI a început încă pe la sfîrșitul sec. I, continuînd în sec. II² și fiind folosită pînă pe la începutul sec. III.

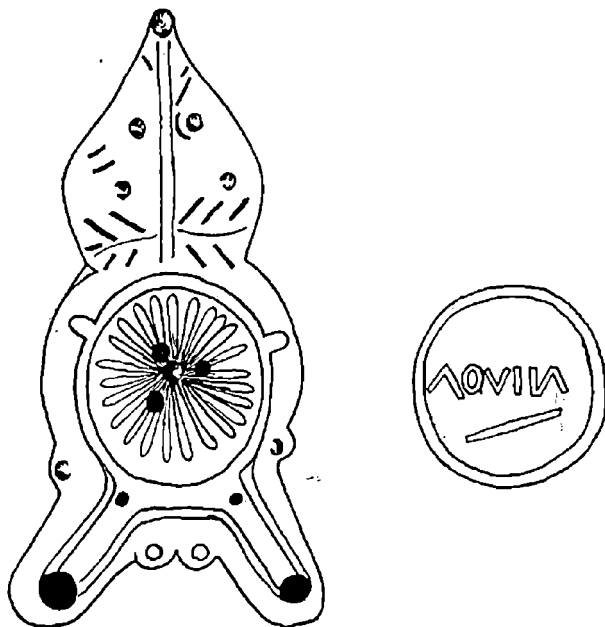


Fig. 6. — Lucernă dacică aflată la Apulum.

VIBVLEI¹², găsită într-un singur exemplar la Apulum. Avem cunoștință numai de o descoperire de la Poetovio, unde era împreună cu o monedă de la Marcus Aurelius¹³. Confecționarea, ca și circulația lucernei, în provinciile apusene și în Dacia poate începe numai în prima jumătate a sec. II.

b. LUCERNE DE FACTURĂ CENTRAL-ITALICĂ

O singură lucernă de acest gen e cunoscută în Dacia la Apulum cu stampila ANNI SER. Răspîdită în

Lucernele VIBIVS, dintr-o oficină din aceeași regiune³, slab reprezentate în Dacia, sînt cunoscute în Italia⁴, Gallia Narbonensis⁵, Gallia⁶, Germania⁷, Dalmația⁸, Pannonia⁹, iar în răsărit pînă în Bosforul cimerian¹⁰. Dintr-o descoperire de la Cannstatt s-a putut constata că lucerna VIBIVS era în circulație spre sfîrșitul sec. I¹¹. Se pare totuși că lucerna a cunoscut o mai mare circulație numai în sec. II, deoarece forma caracteristică cunoscută corespunde numai acestei epoci.

Ultima lucernă confecționată în nordul Italiei este cea cu stampila

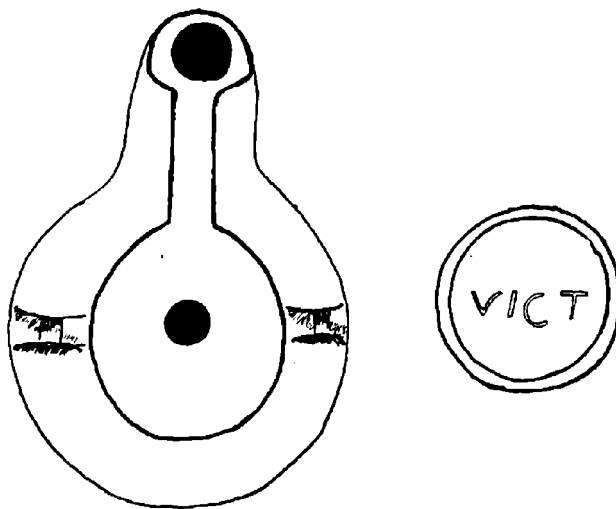


Fig. 7. — Lucernă pannonică aflată la Apulum.

¹ Sági, *op. cit.*, p. 79.

² Loeschcke, p. 298 (110); Miltner, I, p. 160; II, p. 96—97; Menzel, p. 67.

³ Loeschcke, p. 298 (110).

⁴ CIL, V, 8 114, 136; XI, 6 699, 204, a-d; Dressel, 6 738.

⁵ CIL, XII, 5 682, 121, a, b.

⁶ CIL, XIII, 10 001, 333, a.

⁷ CIL, XIII, 10 001, 333, b, c.

⁸ CIL, III, 10 184, 44.

⁹ CIL, III, 6 008, 62, 63, a; Iványi, p. 336.

¹⁰ Waldhauer, nr. 145.

¹¹ Loeschcke, p. 298 (110).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

puține exemplare în nordul Italiei¹, în Gallia Narbonensis², în Hispania³ și în Africa⁴, e frecventă însă la Roma și Ostia⁵. Această rară lucernă își are originea în oficina lui *Annius Serapiodorus* de la Ostia, unde se confecționau atât lucerne cu imagini păgâne, cât și cu imagini creștine. Cele cu imagine creștină prezintă pe capacul bazinului, în câteva variante, scena « bunului păstor »⁶. Lucerna ANNI SER de la Apulum e o lucernă cu imagine păgână, reprezentând în relief chipul lui Bacchus privind spre stînga cu chenar de lujeri și frunze, așa cum se mai întîlnesc pe câteva exemplare descoperite la Roma și Ostia. La Ostia o lucernă ANNI SER a fost găsită într-o locuință din sec. II—III, ceea ce pledează pentru aceeași epocă de circulație și confecționare⁷.

c. LUCERNE DE FACTURĂ PANNONICĂ

Datorită monografiei cercetătoarei maghiare Dora Iványi, azi se poate cunoaște un număr de cca. 10 producători de lucerne ale căror ateliere se găseau cu toată probabilitatea în Pannonia⁸. Lucernele cu marca oficinei unora din aceștia au circulat în număr nu prea mare și pe teritoriul Daciei. În ordine alfabetică prima lucernă cu marca unei oficine panonice (probabil din Poetovio) este lucerna DECIM, în Dacia cunoscută nouă printr-un singur exemplar găsit la Apulum⁹. După formă lucerna nu e mai veche de sec. II.

A doua lucernă este aceea cu stampila FLAVI, găsită în trei exemplare în două localități din sudul Daciei. Atît grafia stampilei, forma, culoarea, cât și dimensiunile lucernei corespund întru totul cu exemplarele găsite pe teritoriul Pannoniei¹⁰. Pe de altă parte, în restul imperiului nu se mai cunosc lucerne identice. Exemplarul de la Drobeta a făcut parte din inventarul funerar al mormîntului unei femei originare din Orient, *Laudicia Syra*, mormînt care a fost datat în sec. II¹¹. În Pannonia la Intercisa lucerna FLAVI a fost găsită într-un mormînt de țigle cu șase monede de argint, cea mai veche din vremea Flavilor, apoi una de la Hadrian, una de la Septimius Sever și trei de la Caracalla. Tot la Intercisa lucerna a fost găsită împreună cu o monedă de la Caracalla¹². În ce privește forma, lucernele FLAVI aparțin tipului X Loeschke = XVII Iványi. În concluzie, epoca de circulație și de confecționare se poate plasa în sec. II și prima jumătate a sec. III.

Lucernele cu stampila lui *Iulius* sînt cunoscute în Pannonia sub forma a patru variante¹³. Alte lucerne IVLI, în afară de acelea din Pannonia și de unicul exemplar din Dacia, nu se cunosc, încît sîntem obligați să vedem și în acest obiect un produs de import panonic.

La Apulum se cunoaște lucerna VRSVLI, cunoscută în mai multe exemplare numai pe teritoriul Pannoniei¹⁴. Exemplarul de la Apulum e confecționat

¹ CIL, V, 8 114,5,6; X, 8 053,20.

² CIL, XII, 5682, 4, a,b.

³ CIL, IV, 6 256,7.

⁴ CIL, VIII, 22 644,32, a,b.

⁵ Dressel, 6 296, a,b.

⁶ H. Leclercq, DACL, I, 2, 2 223—2 230.

⁷ Ibidem.

⁸ Iványi, p. 33.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Iványi nu amintește și pe FLAVI în lista producătorilor panonici, dar în număr mare aceste lucerne au fost aflate numai pe teritoriul provinciei Pannonia; vezi Iványi, p. 167, nr. 2 013, 2 014 și pl.

¹¹ Tudor, OR², p. 80.

¹² Iványi, p. 17—18.

¹³ Loeschke, p. 295 (107)—296 (108); Iványi, p. 33, 334 și pl. XCII.

¹⁴ Loeschke, p. 297 (109); Iványi, p. 33.

dintr-o pastă de culoare roșie de forma tipului X Loeschcke = XVII Iványi. La Poetovio lucernele VRSVLI au fost găsite cu monede de la Aelius Marcus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius și Claudius II și altădată cu lucerna CERALIS¹. În acest caz e posibil ca epoca de confecționare a lucernei să nu fie mai veche de mijlocul sec. II, continuând să fie confecționată și în secolul următor. Oficina VRSVLI probabil că se găsea tot la Poetovio sau prin împrejurimi.

O altă lucernă panonică găsită în Dacia, la Tibiscum, este cea cu stampila VRSVS². Atât forma, tehnica, dimensiunile, cât și imprimarea stampilei corespund întru totul cu cele descoperite pe teritoriul Panoniei. În Pannonia se cunosc chiar mai multe variante ale stampilei lui *Ursus*. Oficina probabil că se găsea tot la Poetovio sau în împrejurimi.

Ultima lucernă, care în mod tot atât de sigur a putut fi confecționată în Pannonia, este cea cu stampila VICT³, cunoscută în Dacia la Apulum și în Moesia inferior la Tomi⁴. Cele două exemplare de la Apulum și Tomi sînt identice cu cele aflate pe teritoriul panonic, așa încît nu poate exista nici un fel de îndoială relativ la proveniență. Colecția Muzeului din Mainz cunoaște o lucernă VICT, dar se pare că aceasta a fost aflată pe teritoriul Ungariei⁵ și de altfel este identică cu cele descoperite în Pannonia⁶. În Pannonia la Inter-cisa această lucernă a fost găsită împreună cu o monedă anterioară epocii Antoninilor⁷, dar după formă lucerna nu e mai veche de sec. II. Se crede că oficina VICT se găsea în împrejurimile localității Aquincum.

d. LUCERNE DE FACTURĂ LOCALĂ

Problema existenței unor oficine pentru confecționarea lucernelor pe teritoriul Daciei romane a fost pusă pentru prima dată de către V. Christescu⁸. La numărul restrîns de lucerne ieșite din officinele dacice amintite de Christescu, mai tîrziu D. Tudor adaugă cîteva descoperiri din așezările romane de pe teritoriul Olteniei⁹. Mai nou M. Macrea s-a ocupat de tiparul unei lucerne, provenit dintr-o officină de la Potaissa, care avea imprimat inițialele unui producător necunoscut încă¹⁰. După părerea lui V. Christescu lucernele confecționate în Dacia sînt cele cu stampila FLAVI și VRI¹¹. Tot V. Christescu amintește de cele cîteva tipare anepigrafice găsite în Dacia, care și ele sînt dovezi pentru existența unor astfel de oficine¹². În sfîrșit, tot Christescu pune problema imitațiilor după lucernele de origine nord-italică, insistînd asupra celor cu stampila FORTIS și IANVARI¹³.

D. Tudor crede că numărul officinelor dacice pentru confecționarea lucernelor a fost ceva mai mare decît cel indicat de Christescu. Printre lucernele care ar fi fost confecționate pe teritoriul Daciei, D. Tudor amintește lucerna cu inscripția AA, despre care adaugă că sub aceste inițiale se ascunde « un producător al cărui nume întreg nu se poate ști, întîlnit numai la Romula, unde ar putea fi un

¹ Loeschcke, p. 297 (109).

² Iványi, p. 33, 216–217.

³ T. Szentlélek, în *AE*, 1955, p. 126.

⁴ Severeanu, p. 58, nr. 43, fig. 39.

⁵ Menzel, p. 63.

⁶ Szentlélek, *op. cit.*, p. 126.

⁷ Iványi, p. 17.

⁸ V. Christescu, *VE*, p. 72–73.

⁹ D. Tudor, *OR*¹, p. 170–172; *OR*², p. 79–80.

¹⁰ M. Macrea, în *AISC*, V (1944–1948), p. 302–303.

¹¹ Christescu, *op. cit.*, p. 72–73.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

localnic ce împrumută numai forma lămpilor marilor exportatori, pe care își pune firma »¹. Tot în seria produselor locale e amintită lucerna AGILIS|F, despre care se spune că « este un producător cunoscut numai la Drobeta »². Urmează apoi lucernele ARMENI, afirmându-se de data aceasta în mod cât se poate de just că « Armenius era un producător de opeițe cunoscut numai în Dacia la Apulum » și « că își vinde marfa și în Dacia inferioară la Romula și Sucidava »³. Următorul produs local, după Tudor, ar fi lucerna cu stampila C, despre care

afirmă că « astfel semnează un producător de opeițe din Drobeta »⁴. Despre lucernele CDESSI, Tudor afirmă că numele lui este al unui « producător local din Drobeta »⁵. La fel și despre lucerna care ar fi purtat stampila F se spune că se dato-

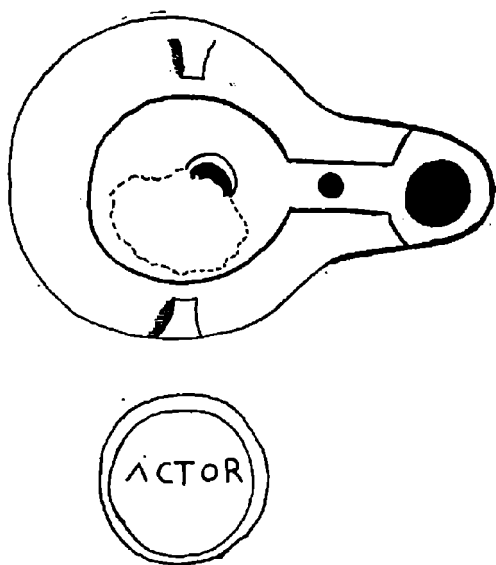


Fig. 8. — Lucernă dacică aflată la Apulum.

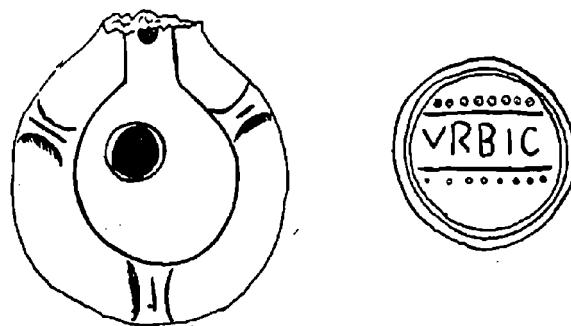


Fig. 9. — Lucernă cu inscripția VRBIC, aflată la Apulum.

rește unui « producător anonim din Drobeta »⁶. Despre lucernele FLAVI se spune, în continuare, că sînt fabricate în oficina unui oarecare *Flavius*, ale cărui produse se cunosc « numai la Drobeta și Romula » și « pare a fi local »⁷. Tot un producător local ar fi *Heraclius*, cunoscut după o lucernă de la Drobeta ce ar fi purtat stampila HER...⁸. La fel și lucernele OCTAVI, după Tudor s-ar datora unui producător ce « trebuie socotit ca localnic »⁹. În continuare se arată, în mod just de data aceasta, că lucerna VRI de la Drobeta e produsul oficinei unui oarecare *Urus*, necunoscut în alte părți și deci pe bună dreptate poate fi considerat « un producător local »¹⁰. Ultimul producător local ar fi fost *Vettus*, ale cărui lucerne, găsite mai ales în Oltenia, datorită felului cum erau confecționate, ar dovedi că sînt lucrate în oficina unui « producător cunoscut la Sucidava din primii ani ai stăpînirii romane » și că acesta ar fi « printre primii care imită lămpile bune de import »¹¹.

În urma studiului nostru referitor la lucernele stampilate, prezentat în aceste pagini, lista celor 11 oficine dacice, datorite cercetării întreprinse de D.

¹ Tudor, OR², p. 79.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, OR¹, p. 171.

⁶ Ibidem, OR², p. 80.

⁷ Ibidem, OR¹, p. 171; OR², p. 80.

⁸ Ibidem, OR², p. 80.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

Tudor, astăzi nu mai corespunde realității. Din lista lui D. Tudor, analizată de noi mai sus, rămân valabile numai lucernele ARMENI și VRI, restul, în mod necondiționat, trebuie eliminate din această grupă. Inscripția AA, de pe o lucernă găsită la Romula, este un grafit și deci, cum arătam mai sus, nu avem motiv să afirmăm că cele două litere ar fi inițialele patronului unei oficine. Lucernele AGILIS|F, CDESSI, OCTAVI și VETTI sînt prea bine cunoscute ca aparținînd oficinelor din nordul Italiei, așa încît asupra lor nu mai insistăm. Lucernele FLAVI, după cum s-a menționat (vezi mai sus), intră în categoria lucernelor de import panonic. În ce privește preținsele stampile C, F și HER... s-a văzut că ele se datorează unor lecturi greșite, neexistînd lucerne cu asemenea stampile.

Reluînd problema oficinelor de lucerne pe teritoriul Daciei, se poate deduce pe baza stampilelor existența cîtorva ateliere, cu patronii lor, ale căror nume nu se întîlnesc în alte provincii. Prima este lucerna AC, publicată de G. Téglás, ca fiind găsită la Samizegetusa. O lucernă cu o stampilă asemănătoare nu se mai găsește în altă parte și numai sub rezerva că lectura lui Téglás e corectă (și dacă nu e cumva o eroare în loc de ACTOR sau AGILIS|F, sau altceva) putem presupune existența unei oficine la Sarmizegetusa, al cărui patron semna cu aceste inițiale. Lucerna, odinioară păstrată în MD, astăzi e dispărută, astfel încît n-a mai fost posibil un control al lecturii stampilei.

Lucerna ACPTVS|F s-a găsit într-un singur exemplar numai pe teritoriul Daciei, ceea ce presupune că este un produs al unei oficine locale, ce se găsea în mod probabil la Napoca sau prin împrejurimi. Stampila ar putea să reproducă în mod greșit numele *Ac(ce)ptus*.

Un singur exemplar de lucernă cu stampila ACTOR e cunoscut pînă în prezent ca fiind descoperit la Apulum. Numele acestui patron nefiind semnalat în alte părți, credem că putem plasa în această localitate oficina lui Actor.

La fel lucerna AISE|X nu e atestată decît pe teritoriul Daciei, într-un singur exemplar. Lucerna, de o formă primitivă, avea pe fund stampila AISE|X, imprimată în sens invers. Cele cinci litere conțin numele unui patron de atelier, care putea să fi lucrat chiar la Ilișua, acolo unde a și fost aflată lucerna. Numele producătorului probabil că era *A(ulus) I(...) Sex(tus)*.

Mai cunoscute pe teritoriul Daciei sînt lucernele AQVIN, aflate la Apulum și Cristești. Oficina lui *Aquinus* (sau *Aquinius*) probabil că se găsea în una din aceste localități. O stampilă identică în afara Daciei nu se cunoaște.

Dar cea mai mare răspîndire au cunoscut lucernele ARMENI, aflate în număr de șase pe teritoriul Daciei, două în Moesia inferior și una într-o localitate necunoscută, dar sigur provenită numai de pe teritoriul Daciei sau al Moesiei inferior. Lucerna, necunoscută în alte părți ale imperiului, în mod sigur e un produs plecat fie dintr-o oficină ce se găsea în Dacia, probabil la Apulum, fie în Moesia inferior, la Tomi. Dar mai probabilă ar fi localizarea oficinei în Dacia, căci aici lucernele ARMENI au fost aflate în număr mai mare.

Lucerna CAI, sub această imprimare, nu apare nicăieri. La Aquileia se cunoaște o lucernă GAIVS¹, iar în diferite părți ale imperiului un producător de *terra sigillata*, ce semnează cu același nume sub diferite variante², dar nici

¹ CIL, V, 8 114,59.

² CIL, III, 12 012,44; 15 216, a.

unul nu pare a fi identic cu cel din Dacia. Lucerna, aflată într-un singur exemplar la Cristești, sîntem obligați să o socotim printre produsele locale, plecată din oficina unui oarecare *Caius* (cognomen), sau *C(aius) A(.....) I(.....)* din această localitate.

Lucerna CONI, necunoscută din altă parte, nu poate avea decît tot o origine dacică. E posibil ca oficina lui *C(aius) O(.....) Ni(.....)* sau *C(aius) On(.....) I(.....)* să fi fost chiar la Apulum, locul de aflare al lucernei.

Un alt fragment, dintr-o lucernă găsită la Cristești, poartă stampila G.I.P., de asemenea necunoscută decît pe acest unic exemplar. Din nou trebuie să presupunem existența unui atelier, al cărui patron, *G(aius) I(.....) P(.....)*, confecționa lucerne în această localitate.

Unele variante ale lucernelor cu stampila numelui lui *Ianuarus* nu pot fi nicidecum încadrate în seria celor cunoscute în provinciile apusene. Numai cele de sub varianta 1a (nr. 266, 267, 271, 272) sînt produse nord-italice și identice în ce privește forma și stampila cu cele din Pannonia (vezi mai sus). În schimb varianta 1b prezintă o stampilă cu litere ce se deosebesc de lucernele pannonice și aparține produselor unui atelier străin de regiunea de nord a Italiei (nr. 264, fig. 13). Și varianta 3, *IANVARIVS | F* (VA și RI în ligatură), nu se mai regăsește în alte părți și nu poate fi decît rezultatul unui produs local (nr. 268). Varianta 4 (nr. 263), *IANVARI* (VA și RI în ligatură), necunoscută în altă parte decît la Sarmizegetusa, într-un singur exemplar, credem că se datorește tot unui atelier local. Varianta 5, *IANVARI* (ANV și RI în ligatură), mult apropiată de cea precedentă și aflată numai în Dacia în două exemplare (nr. 269–270), e tot un produs local. În sfîrșit, varianta 6, *V. IAN | VARI* (VA și RI în ligatură), e cunoscută numai la Sarmizegetusa (nr. 262). După felul cum se prezintă grafia stampilelor din variantele 3–6, observăm că deși ele sînt deosebite, au totuși note comune mai ales în ce privește ligaturile. Această înrudire poate fi explicată printr-o eventuală confecționare a tuturor acestor lucerne (variantele 3–6) într-un singur atelier, care trebuie căutat în una din localitățile mai însemnate unde au fost găsite, mai probabil Sarmizegetusa, unde de altfel se cunoaște oficina unui *Ianuarus*, producător de țigle. Identitatea de nume a unui producător nord-italic și a altuia din Dacia nu trebuie să surprindă, din moment ce un astfel de cognomen este dintre cele mai răspîndite în întreg imperiul. Pe de altă parte, lucerna nr. 265, cu stampila *IANVARI* retrograd, e în mod sigur o imitație locală după un model nord-italic, grafia fiind identică cu cele de pe lucernele găsite în restul imperiului, cu diferența că pe exemplarul nostru literele au imprimarea de la dreapta spre stînga. Lucernele nr. 273, 274, 275, *ANVARII* (NVA în ligatură), prezintă ultima variantă, de asemenea necunoscută în altă parte, dar neavînd indicat locul de găsim; planează încă întrebarea dacă aceste trei lucerne se datoresc unei oficine din Dacia sau din Moesia inferior, de unde foarte probabil că ar putea să provină. Numele producătorului a fost fie *Ianuarus* (scris greșit cu *i* la urmă), fie *Anuarus*, gentiliciu la fel cunoscut. Un indiciu pentru data confecționării lucernelor și a activității acestei (sau acestor) oficine dacice este un mormînt cu schelet în sicriu de piatră de la Sarmizegetusa, în care s-a găsit lucerna cu varianta 4 a stampilei lui *Ianuarus*, însoțită de o monedă de bronz de la Hadrian. Lîngă Ampelum apoi, în unul din mormintele de incinerare de pe Dealul Boteș, datat după monede pe la mijlocul sec. II, s-a găsit un exemplar cu stampila variantei 5.

Lucerna MOP aflată într-un singur exemplar la Apulum, în cazul în care lectura stampilei nu e greșită, în loc de MSD, poate fi considerată tot ca un produs local, în alte părți fiind necunoscută.

În mod sigur pe teritoriul Daciei a funcționat oficina care marca prin stampila MSD. Pe baza altor informații, numele producătorului a putut fi cunoscut și întregit prin *M(anius) S(ervius) D(onatus)*¹. Atelierul acestuia pentru confecționat lucerne era fie la Potaissa, fie la Sarmizegetusa, mai curînd însă la



Fig. 10



Fig. 11



Fig. 12



Fig. 13



Fig. 14



Fig. 15



Fig. 16



Fig. 17

Fig. 10. — Stampila unei lucerne dacice de la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară). Fig. 11. — Stampila unei lucerne dacice de la Apulum. Fig. 12. — Stampila unei lucerne nord-italice de la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară). Fig. 13. — Fragment din stampila unei lucerne dacice de la Apulum. Fig. 14. — Stampila unei lucerne pannonice aflată la Tibiscum. Fig. 15. — Stampila unei lucerne dacice aflată la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară). Fig. 16. — Fragment din stampila unei lucerne dacice de la Apulum. Fig. 17. — Stampila unei lucerne dacice de la Cristești (Reg. Mureș-Aut. Maghiară).

Potaissa unde s-a găsit tiparul cu cele trei inițiale. Pînă acum însă nu s-a aflat nici o lucernă cu această stampilă și unica mărturie, dar destul de categorică, este tiparul de la Potaissa.

Două lucerne aflate la Napoca, din care prima poartă stampila RVSTIKF iar cealaltă RVSTIK (retrograd), se datoresc aceleiași oficine care se găsea în această localitate și semna în forma acestor două variante. În restul imperiului se regăsesc lucerne cu stampilele: ORVSTIC², RVSTI³, RVSTI AGATH⁴, RVS AGAT⁵ sau IVLI RVS⁶, dar nici una nu pare a avea o legătură cu cele aflate la Napoca. Lucernele RVSTIK F și RVSTIK au fost aflate în ruinele unui edificiu roman, dezvelit cu ocazia construirii unei aripi a Palatului Telefoanelor din Cluj, în vara anului 1951, acolo unde s-a găsit și o lucernă STROBILI și o monedă de la Hadrian. Lipsind însă observațiile stratigrafice, nu putem trece la concluzii de ordin cronologic.

O lucernă cu stampila TITVS a fost găsită într-un singur exemplar la Cristești. În restul imperiului se cunosc cîțiva producători de *terra sigillata* cu

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 302–303.

² CIL, XIII, 10 001, 275.

³ CIL, X, 8 053, 175.

⁴ Dressel, 6 663, a.

⁵ *Ibidem*, 6 663, b.

⁶ CIL, IV, 6 256, 24.

acest nume¹, dar fără nici o legătură cu patronul oficinei dacice. Din Britannia apoi se cunoaște o singură lucernă cu stampila TITVS (V mai mic)², care însă sub nici un motiv nu poate fi identificat cu *Titus* de la Cristești.

Lucerna cu stampila VRI (retrograd) e necunoscută în afară de exemplarul de la Drobeta. Cu toate că numele personal *Urus* e dintre cele mai rare în onomastica romană, trebuie să admitem activitatea acestei oficine și în această localitate, stampila fiind destul de clară.

Ultimul exemplar este fragmentul unei lucerne cu bazinul deschis găsită la Ilișua, a cărei stampilă cu greu poate fi citită (nr. 441), dar despre care putem presupune că este tot un produs al unui atelier local.

e. LUCERNE DE ORIGINE NESIGURĂ

În MNA se găsește lucerna nr. 9 cu stampila AHERc. Din descrierea lui Tocilescu nu ne putem da seama cărui tip poate să-i aparțină. Publicațiile care au fost consultate în vederea întocmirii acestei monografii nu cunosc o stampilă identică.

În fostul Muzeu «Mica» din Brad se afla, câțiva ani în urmă, o lucernă cu stampila A.O.E. Locul de aflare al acestei lucerne a rămas necunoscut, dar e foarte posibil ca obiectul să fi fost găsit în una din așezările minerilor romani din Munții Apuseni, poate chiar în apropiere de Brad, de unde înai provin asemenea descoperiri. Din descriere și după figură, lucerna, dintr-un lut slab ars, are o formă alungită, asemănătoare lucernelor piriforme. Pe fața rezervorului, în relief, se găsește reprezentat un geniu nud, cu aripi, lăsându-se pe piciorul stîng, iar cu o mîna se sprijină de altarul (?) din fața lui.

Stampila A.O.E. e necunoscută pe lucernele altor provincii. Pe de altă parte, piriformitatea și ansa (pe cît se pare fără gaură) pledează pentru o datare mai tîrzie, anume sec. IV și poate chiar sec. V. Stampila A.O.E. este una din puținele inscripții latine la nord de Dunăre după anul 271.

În MNA se găsește o lucernă cu stampila greacă APICTOKPATOC scrisă în sens retrograd, în formă de cerc, cu litere asemănătoare celor cursive. Din descriere nu se poate deduce tipul lucernei.

Tot în MNA se cunoaște lucerna cu stampila Σ E, de proveniență necunoscută. Din descrierea lui Tocilescu nu putem aprecia tipul la care ar putea aparține. În schimb, se cunoaște o lucernă cu stampila CE, întregită, cu semnul probabilității prin CE [χοῦνδου]³, dar fără a avea siguranța că ambele ar fi produsul aceleiași oficine.

CONCLUZII

Majoritatea lucernelor cu stampilă, care au circulat pe teritoriul provinciei Dacia, au fost cele de tipul *Firmalampen* și în număr apreciabil cele de import

¹ CIL, III, 12 014, 151; 13 552, 109; XIII, 10 010, 1 118; B. Kuszinsky, *Budapest Regisegei*, I (1889), p. 161; T. Oswald — T. Davies Pryce, *An Introduction to the Study of Terra-Sigillata*, Londra, 1920, p. 200; Gy. Juhász, *Die Sigillaten von Brigetio* (A

Brigetioi terra sigillaták), în *DissPann*, ser. II, nr. 3, 3, Budapesta, 1936, p. 147, nr. 318; *Germania*, 21 (1937), p. 137.

² CIL, VII, 1 330, 23.

³ Miltner, II, p. 111—112.

nord-italic. După unele indicii acest tip de lucernă probabil că a pătruns în Dacia înainte de ocupația romană. Așa, de pildă, lucerna FORTIS (nr. 247) a fost găsită în una din locuințele din așezarea civilă dacică de pe Dealul Grădiștei. Îndată apoi, după formarea noii provincii, lucerna nord-italică se răspîndește tot mai mult, fiind folosită de primii locuitori ai orașelor de la nord de Dunăre, în măsura în care Dacia devenea tot mai populată. Ținînd seama de prezența lucernelor de tip vechi (tipul IX Loeschcke = XV Iványi) cu stampila ATIMETI, FORTIS, LITOGENES și STROBILI, care în majoritatea cazurilor au circulat în vremea Flaviilor pînă în anii domniei împăratului Traian, putem să ne dăm seama de intensitatea vieții romane în primii ani după cucerire. O importanță economică deosebită luase centrul roman ce se dezvoltă la Apulum, în apropierea castrului legiunii XIII Gemina. O dezvoltare tot atît de timpurie și de rapidă se constată și pentru noua Sarmizegetusa romană. La fel și așezarea autohtonă de la Cristești care, judecînd după lucernele amintite mai sus, devine un centru meșteșugăresc din cele mai de seamă, în plină dezvoltare și activitate încă pe timpul lui Traian. În aceeași situație se găseau apoi, în primii ani de la formarea provinciei, așezările rurale: Napoca, Potăissa și Romula. Lucernele cu stampila amintită mai sus ne arată că unele castre, ca bunăoară cele de la Micia, Orăștioara de Sus, Drajna de Sus, Cincșor, Vărădia și castrul mic de pămînt de la Costești, pot fi socotite printre primele existente în Dacia, datînd din vremea domniei lui Traian, originea lor putînd fi căutată în timpul războaielor dacice ¹.

Lucernele nord-italice de tip nou (tipul X Loeschcke = XVII Iványi) aproape în totalitatea lor sînt cunoscute și în Dacia. Ele se regăsesc în provincia de la nordul Dunării cam în aceeași proporție ca și în provinciile apusene. Se mai poate afirma că în ce privește importul de lucerne în sec. II, piața Daciei era alimentată în cea mai largă măsură de produsele atelierelor din nordul Italiei. Epoca de înflorire a comerțului cu lucerne nord-italice în Dacia, ca și în restul imperiului, a fost epoca Antoninilor. În sec. III apoi, acest comerț scade în mod simțitor, iar în sec. IV folosirea acestei lucerne devine ceva cu totul incidental.

Cel mai important centru de desfacere a lucernelor nord-italice se găsea la Apulum. În celelalte mari localități, deși acest comerț este dovedit, nu poate fi comparat nici pe departe cu cel care se desfășura la Apulum. Aceste lucerne, atît de mult căutate, erau folosite în mod deosebit de populația de la orașe, din regiunea minelor de aur ale Munților Apuseni și într-o măsură redusă de locuitorii din așezările civile rurale. Se remarcă în schimb o slabă circulație în unele regiuni periferice ale provinciei, iar pe limesul de răsărit al Daciei aceste articole aproape că lipsesc.

Tot din categoria lucernelor de tipul *Firmalampen* fac parte cele de proveniență panonică. Comerțul cu lucerne panonice s-a făcut mai ales de-a lungul Dunării, cele mai multe fiind confecționate în atelierelor de la Poetovio și Aquincum, răspîndite apoi pe aceeași cale în Dacia și Moesia inferior. Importul din Pannonia era însă mult mai redus decît cel ce se făcea cu producătorii din Italia nordică.

Foarte probabil însă că importul lucernelor, la un moment dat, nu mai satisfăcea cererea piețelor orașelor dacice, care în sec. II se găseau în plină dezvoltare.

¹ Același lucru se poate afirma și pentru începutul primelor exploatare ale minelor de aur din Munții Apuseni. Și mausoleul familiei Aurelia de la

Sarmizegetusa s-ar putea să fi fost construit într-o vreme mai timpurie decît cea propusă de autori.

tare. Acest fapt a determinat confecționarea lucernelor de către *lucernarii* locali din centrele meșteșugărești din provincie. Cîteva oficine dacice se cunosc datorită stampilării lucernelor cu numele producătorului sau al patronului. Dar numărul oficinelor locale trebuia să fi fost mult mai mare decît cel indicat de stampile. Cele cîteva tipare anepigrafice, de lut, aflate în Dacia¹, care au servit la modelarea lucernelor, ca și unele lucerne de un tip deosebit, neîntîlnite în alte provincii, dovedesc că întreprinderi mai mari sau mai mici existau în afară de numărul indicat de stampilele cu numele producătorilor. Numărul producătorilor cunoscuți este relativ mic față de cel care a fost în realitate. Judecînd însă situația numai din studiul stampilelor, cel mai activ centru al producătorilor de lucerne din Dacia a fost la Apulum, oraș care și în ce privește numărul celorlalte întreprinderi manufacturiere credem că a stat tot pe primul loc. Foarte probabil că aici se găseau oficinele lui *Armenius*, a lui *Aquinus* (sau *Aquinius*) și a lui *Actor*. Tot aici probabil că funcționa oficina unui *Ianuarius*, deosebit de cel de la Sarmizegetusa, precum și oficinele altor doi producători, ce semnau cu inițialele CONI și MOP. La Sarmizegetusa apoi existau în mod sigur cîteva oficine. Prima officină era cea a lui *Ianuarius* (în mod probabil deosebit de cel de la Apulum), ale cărui produse, în cîteva variante, au fost găsite și la Potaissa, Ampelum și Micia. Tot la Sarmizegetusa se pare că se afla oficina unui producător ce semna cu inițialele AC. În cunoscuta așezare meșteșugărească de la Cristești, alături de atelierele producătorilor olari, existau în mod tot atît de sigur și cîteva oficine pentru confecționarea lucernelor, dintre care două semnau cu inițialele CAI, G.I.P. și una cu numele *Titus*. La Napoca funcționa oficina lui *Rustikus*, iar prin împrejurimi (sau poate chiar în localitate) oficina lui *Ac(ce)ptus*. Ateliere pentru confecționarea lucernelor se mai aflau la Potaissa, unde pare să fi fost activă oficina lui *Manius Servius Donatus*, apoi la Drobeta, unde e cunoscut producătorul *Urus*, și chiar la Ilișua, unde probabil că a lucrat *A(ulus) I(. . . .) Sex(tus)*.

Cîteva lucerne, care poartă stampila unor cunoscuți producători nord-italici, în mod cert sînt de factură locală. Imitația sau chiar falsificarea lucernei este un fenomen răspîndit în întregul imperiu. Se căuta să se imite cît mai mult lucernele cu stampila FORTIS. În mod probabil că unele din lucernele cu stampila FORTIS, aflate în Dacia, se datoresc unor meșteri locali. Astfel bunăoară, lucerna nr. 220 de la Ampelum, dintr-o pastă cenușie, este rezultatul unei imitații după o lucernă nord-italică. Tot atît de sigur și lucerna nr. 265 de la Drobeta, cu stampila IANVARI retrograd, e de asemenea o imitație locală, după un model de import nord-italic. Dar nu întotdeauna cînd o lucernă este lucrată mai puțin îngrijit, sau dintr-o pastă impură, ori cu stampilă mai greu de citit, se poate afirma că ar fi rezultatul unei imitații. Se știe că și oficinele din Italia produceau uneori marfă de slabă calitate.

Producția oficinelor dacice, în ce privește cantitatea articolelor, față de cele importate, era destul de redusă. Din următoarea statistică ne putem da seama de această realitate, constatată pînă în momentul redactării:

AC	1 exemplar,
ACPTVS F	1 exemplar,

¹ Christescu, *op. cit.*, p. 73; Tudor, *OR*², p. 78–79. Un tipar inedit în Muzeul din Gherla, iar

altul în Muzeul din Lugoj.

ACTOR	1 exemplar,
AISE X	1 exemplar,
AQVIN	3 exemplare,
ARMENI	7 exemplare în Dacia, 2 exemplare în Moesia inf.,
CAI	1 exemplar,
CONI	1 exemplar,
G.I.P.	1 exemplar,
IANVARI de la Apulum	1 exemplar,
Ianuarius de la Sarmizegetusa	5 exemplare,
MOP	1 exemplar,
Manius Servius Donatus	0
RVSTIK	2 exemplare,
TITVS	1 exemplar,
VRI	1 exemplar.

Singurele lucerne deci, care au cunoscut o răspîndire mai mare și care au depășit limitele provinciei Dacia, au fost produse de oficina lui Armenius de la Apulum.

Majoritatea lucernelor dacice cu stampilă aparțin celor din categoria *Firmalampen* și anume tipului celui mai obișnuit în circulație în sec. II (tipul X Loeschcke = XVII Iványi). Probabil că și officinele dacice au depus cea mai mare activitate în cursul acestui secol. Acestui tip îi aparțin lucernele: ACPTVS F, ACTOR, AQVIN nr. 24, ARMENI, IANVARI (probabil numai unele variante), M'S D, RVSTIK (ambele variante), TITVS și VRI. Lucerna AQVIN nr. 17 reproduce tipul XVII varianta 1 Iványi, iar lucerna CAI prezintă o oarecare asemănare cu tipul VIII Iványi. Două lucerne, AISE|X și nr. 441, au însă o formă primitivă, cu bazinul rotund și fără capac, din care se desface un mic *rostrum*. Restul lucernelor, AC, CONI, G.I.P., MOP, neputînd fi văzute, sau starea lor fiind prea fragmentară, nu se poate aprecia tipologia la care au aparținut.

În ce privește dimensiunile, lucernele dacice nu depășesc în mărime pe cele de import. Cea mai mare este lucerna ACPTVS F, cu dimensiunile: 16,03 × 9,05 × 4,04 cm. Celelalte lucerne de tipul *Firmalampen* au următoarele dimensiuni:

ACTOR 8,09 × 6 × 3 cm;
 AQVIN (nr. 18) fragment: lungimea nu depășea însă 9 cm;
 ARMENI (nr. 24) 9,03 × 6 × 3,04 cm;
 ARMENI (exemplar din Moesia inf.) 9,01 × 6,01 × 2,07 cm;
 ARMENI (exemplar din Moesia inf.) 10,01 × 5,07 × 2,07 cm;
 RVSTIK F 8,01 × 5,06 × 2,07 cm;
 RVSTIK 8,02 × 5,09 × 2,07 cm.

Culoarea pastei din care sînt confecționate lucernele este în general roșie, în afară de lucernele ARMENI, care sînt de culoare cenușie. Suprafața, la aproape fiecare exemplar, a fost prevăzută cu o culoare brună, un fel de firnis foarte diluat; lucernele ARMENI au un înveliș dintr-o culoare neagră. Lucerna AISE X de formă primitivă, cu dimensiunile de 8,08 × 7,08 × 2,03 cm, se apropie de tipul

XII Loeschcke. Și aici pe fața exterioară s-a aplicat o culoare brună deschisă, alternând uneori cu brun închis. Interiorul rezervorului de asemenea a fost vopsit cu o substanță roșie.

În Dacia însă, s-au confecționat și lucerne de o formă mai elegantă, deosebită de cunoscutele *Firmalampen*. Este cazul lucernei CAI de la Cristești, de formă circulară, la mijloc cu un orificiu central, iar pe marginea bordurii cu zece orificii cu urme de foc. La fel și lucerna AQVIN (nr. 17) de la Apulum, cu dimensiunile: $9,07 \times 5,05 \times 3,08$ cm, prevăzută cu două *rostra*, are o formă deosebită, lucrată cu oarecare pretenții artistice.

Stampilele pe lucernele dacice s-au aplicat, ca și la cele italice, pe fundul obiectului. Numai pe una din lucernele RVSTIK (nr. 371) stampila a fost aplicată pe bordura capacului, așa cum se întâlnește la unele lucerne OCTAVI de factură nord-italică. Uneori literele de pe stampile sînt destul de corecte, dar există și grafii ce denotă multă stîngăcie, uneori chiar greșeli (exemplu ACPTVS). Se întâlnește și imprimarea retrogradă, obișnuită pe lucernele de imitație. În general se poate spune că producătorii de lucerne din Dacia imită atît forma lucernelor, cît și modul de a imprima stampila, al marilor producători din Italia nordică. Astfel *Ac(ce)ptus* și *Rustikus* probabil că imită lucerna și stampila lui *Agilis*, *Aprio* sau *Lucius*, care adăugau la nume cuvîntul *f(ecit)*.

Producătorii din Dacia semnează numele fie cu două sau trei inițiale, fie numai printr-un cognomen. În cazul că numele era imprimat numai cu inițiale, producătorul era un cetățean roman; așa a fost A(.....) C(.....), A(ulus) I(.....) Sex(tus), C(aius) A(.....) I(.....), C(aius) O(.....) Ni(.....)(?), G(aius) I(.....) P(.....), M(arcus) O(.....) P(.....) și M(anius) S(ervius) D(onatus). Ceilalți producători, *Ac(ce)ptus*, *Actor*, *Aquinus*, *Armenius*, *Ianuarius*, *Rustikus*, *Titus* (cognomen) și *Urus*, foarte probabil că erau de origine modestă, peregrini sau liberi. Unii dintre ei erau și patronii altor ateliere, cum a fost bunăoară *Manius Servius Donatus*, care avea și officină pentru confecționarea cărămizilor în apropiere de Sarmizegetusa¹ și, în mod probabil, *Ianuarius*, tot de la Sarmizegetusa, care, de asemenea, mai avea și un atelier de țigle². Aceștia, ca și *Armenius* și *Aquinus*, erau proprietarii unor ateliere mai mari, unde munca se făcea cu ajutorul lucrătorilor calificați, angajați și salariați de către patron. Dar în mod tot atît de cert în aceste ateliere puteau fi întîlniți, după împrejurări, un număr mai mare sau mai mic de sclavi, proprietatea patronului, folosiți mai ales la muncile mai grele — transportul lutului, frămîntarea lutului, obținerea pastei, încălzirea cuptoarelor.

Lucernele confecționate în Dacia, deși în număr mult mai redus decît cele importate, nu erau cu nimic inferioare celor de origine panonică sau italică; ele erau tot atît de practice și de durabile. Producătorii, amintiți mai sus, au fost lipsiți de originalitate în confecționarea lucernelor, totuși, uneori, ei au dat dovadă și de oarecare fantezie, mai ales în ce privește ornamentarea, la unii, cum au fost *Aquinus* și *C(aius) A(.....) I(.....)*, remarcîndu-se calități de adevărați artiști.

¹ O. Floca, în *Dacia*, IX—X (1941—1944), p. 431—440; Macrea, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947), p. 275—280; idem, în *AISC*, V (1944—1948), p. 302—303.

² C. Daicoviciu, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 552, fig. 50. În mod probabil că stampila de pe țigla reproducă în figură se citește IANV.

Încheiem această lucrare cu observația că studiul inscripțiilor de pe lucernele aflate în provincia romană de la nord de Dunăre va putea sta la baza unui capitol dintr-o viitoare monografie de istorie economică a Daciei romane.

NICOLAE GOSTAR

LISTA LOCALITĂȚILOR DE UNDE PROVIN LUCERNELE

LOCALITĂȚI ANTICE

Sarmizegetusa, Sarmizegetusa (înainte Grădiștea Hațegului), r. Hațeg, reg. Hunedoara.
Apulum, Alba Iulia cu suburbia Partoș.
Nașoca, Cluj.
Drobeta, Turnu Severin.
Romula, Reșca, r. Caracal, reg. Oltenia.
Potaissa, Turda.
Dierna, Orșova.
Ampelum, Zlatna, r. Alba Iulia, reg. Hunedoara.
Porolissum, Moigrad, r. Zalău, reg. Cluj.
Tibiscum, Jupa, r. Caransebeș, reg. Banat.
Micia, Veșel, r. Ilia, reg. Hunedoara.
Sucidava, Celeiu, r. Corabia, reg. Oltenia.
Alburnus Maior, Roșia Montană, r. Cîmpeni, reg. Cluj.
Salinae, Ocna Mureșului, r. Aiud, reg. Cluj.

LOCALITĂȚI MODERNE

Almașul Mare, r. Marghita, reg. Crișana.
 Baia de Arieș, r. Cîmpeni, reg. Cluj.
 Băița, r. Brad, reg. Hunedoara.
 Berzovia, r. Gătaia, reg. Banat.
 Cincu, r. Agnita, reg. Brașov.
 Cioroiul Nou, r. Băilești, reg. Oltenia.
 Corna, r. Cîmpeni, reg. Cluj.
 Corpadea, r. Cluj, reg. Cluj.
 Costești, r. Orăștie, reg. Hunedoara.
 Cristești, r. Tîrgu Mureș, Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară.
 Cubin, în Banatul Sîrbesc, R.P.F. Iugoslavia.
 Drajna de Sus, r. Teleajen, reg. Ploiești.
 Ghelar, r. Hunedoara, reg. Hunedoara.
 Gostavăț, r. Caracal, reg. Oltenia.
 Grădiștea Muncelului, r. Orăștie, reg. Hunedoara.
 Ilișua, r. Beclean, reg. Cluj.
 Mănărade, r. Mediaș, reg. Brașov.
 Miercurea Sibiului, r. Sebeș, reg. Hunedoara.

Oarda (de Jos sau de Sus), r. Alba Iulia, reg. Hunedoara.
 Orăștioara de Sus, r. Orăștie, reg. Hunedoara.
 Pancevo, în Banatul Sîrbesc, R.P.F. Iugoslavia.
 Răcari, r. Filiași, reg. Oltenia.
 Războieni, r. Aiud, reg. Cluj.
 Ruda-Brad, r. Brad, reg. Hunedoara.
 Sîntămăria-Orlea, r. Hațeg, reg. Hunedoara.
 Suceag, r. Cluj, reg. Cluj.
 Turdaș, r. Orăștie, reg. Hunedoara.
 Ungra, r. Rupea, reg. Brașov.
 Vărădia, r. Oravița, reg. Banat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE FOLOSITE PE LÎNGĂ CELE PREVĂZUTE
 LA SFÎRȘITUL VOLUMULUI

- Ackner-Müller = M. J. Ackner—Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena 1865.
- Bărcăcilă, Drubeta = Al. Bărcăcilă, *Drubeta*, azi Turnu Severin, extr. din *Boabe de Grâu*, nr. 10—11, 1931.
- Christescu, VE = V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești 1929.
- Cserni, AFT, II = B. Cserni, *Alsófeher Vármegye történelme*, II, Aiud 1901.
- Daicoviciu, *Așezările dacice* = C. Daicoviciu—Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București 1951.
- Dressel = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XV, pars posterior, fasc. I. *Inscriptiones urbis Romae Latinae, Instrumentum domesticum*, editit Henricus Dressel, Berlin 1899.
- Floca, BMATM = O. Floca, *Colecția Arheologică a Muzeului de Arheologie și Etnografie a Palatului Cultural din Tîrgu Mureș. Buletinul Muzeului Arheologic al Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie din Tîrgu Mureș*, nr. 1, extr. din *Gazeta Ilustrată*, nr. 6—7, 1937.
- Floca, Desc. = O. Floca, *Considerațiuni asupra unor monete barbare dace. O mică descoperire arheologică la Sarmizegetusa*, Deva 1935.
- Floca, Ghid. = O. Floca — V. Șuiaga, *Ghidul Județului Hunedoara*, Deva 1936.
- Gummerus = Gummerus, *Industrie und Handel*, în RE, IX, 1470 și urm.
- Intercisa I = *Intercisa I (Dunapentele — Sztálinváros)*, *Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, în ArchHung, N.S., XXXIII (1954), Budapesta.
- Iványi = D. Iványi, *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, în DissPann., ser. 2, nr. 2, Budapesta 1935.
- Kóródy-Kárpics = P. Kóródy—J. Kárpics, *Az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Egyesület, 1912. Évi működése és Muzeumának állapota 1912. Évben (Tizenhetedik Évkönyv gyanánt)*, Alba Iulia 1913.
- Loeschcke = S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich 1919.

- Menzel = H. Menzel, *Antike Lampen in römisch germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954.
- Mihalik, Jelentés = J. Mihalik, *Jelentés a Múzeumak és Könyvtárak országos főfelügyelőségének 1913 Évi Működéséről*; Budapesta.
- Milleker, DR, II = B. Milleker, *Délmagyarország Régisegletei*, II, Timișoara 1897.
- Miltner, I = Fr. Miltner, *Die antiken Lampen in Eisenstadt*, in JOAI, XXIV (1929), Bbl.
- Miltner, II = Fr. Miltner, *Die antiken Lampen in Klagenfurter Landesmuseum*, in JOAI, XXVI (1930), Bbl.
- Neugebauer = I. F. Neugebauer, *Dacien aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov 1851.
- Severeanu = Dr. G. Severeanu, *Lampes en terre-cuite appartenant aux collections du Musée Municipal de Bucarest et du Dr. Severeanu*, in *Bucureștii. Revista Muzeului și a Pinacotecei Municipiului București*, an. II, 1—2, 1936.
- Tocilescu, MES = Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București 1902.
- Toutain = J. Toutain, art. *Lucerna, Lychnus*, in DA, III, 2, p. 1322 și urm.
- Tudor, MIR, I = D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, partea I, in BCMI, 1938.
- Tudor, MIR, II = D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, partea II, in BCMI, 1940.
- Tudor, OR¹ = D. Tudor, *Oltenia romană*¹, București 1942.
- Tudor, OR² = D. Tudor, *Oltenia romană*², București 1958.
- Waldhauer = O. Waldhauer, *Kaiserliche Ermitage. Die antiken Lampen*, Petersburg 1914.

НАДПИСИ НА СВЕТИЛЬНИКАХ ЭПОХИ РИМСКОЙ ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

Большинство светильников с клеймом, распространенных на территории провинции Дакия, принадлежат к типу FIRMALAMPEN; значительную часть их ввозили из северной Италии. Судя по некоторым признакам, этот тип, вероятно, проник в Дакию до римского завоевания. Так, например, светильник FORTIS (№ 246) был обнаружен в одном из жилищ дакийского гражданского поселения в Дялул Грэдиштей. Потом, непосредственно после образования новой провинции, северо-италийский светильник распространяется все более и более, будучи использован первыми обитателями расположенных к северу от Дуная городов, по мере увеличения народонаселения Дакии. Если учитывать наличие светильников древнего типа (тип IX Лешке = XV Ивани) с клеймом ATIMETI, FORTIS, LITOGENES и STROBILI, в большинстве случаев употреблявшихся в эпоху Флавиев и в период правления императора Траяна, то можно представить себе, насколько кипучей была жизнь римского населения в первые годы после покорения Дакии. Особое значение в хозяйственной жизни страны приобрел римский центр, развившийся в Апулуме близ castrum легиона XIII GEMINA. Столь же ранний и бурный рост отмечается и в новой римской Сармисегетузе. Так же раз-

вивается и автохтонное поселение в Кристешти: судя по вышеупомянутым светильникам, оно становится одним из значительнейших ремесленных центров, достигшим полного расцвета и бурно развивавшимся еще во времена Траяна. В том же положении находились уже в первые годы образования провинции сельские поселения Напока, Потаисса и Ромула. Светильники с вышеупомянутым клеймом свидетельствуют о том, что некоторые *castrum*, как например в Мицци, Орэштноаре де Сус, Дракне де Сус, Чинкшоре, Вэрэдин, а также небольшое земляное укрепление в Костешти, можно считать одними из первых в Дакии, восходящими к времени правления Траяна. Происхождение их можно отнести к периоду дакийских войн.

Североиталийские светильники нового типа (тип Лешке X = Иванн XVII) почти все известны и в Дакии. Их находят в провинции к северу от Дуная примерно в той же пропорции, что и в западных провинциях. Что касается ввоза светильников во II в., то дакийский рынок широко снабжался изделиями мастерских северной Италии. Эпохой расцвета торговли североиталийскими светильниками в Дакии, как и в остальной империи, была эпоха Антонинов. В III в. этот вид торговли значительно слабеет, а в IV в. использование указанных светильников становится совершенно случайным. Найденные в Дакии североиталийские светильники носят следующие клейма: AGILIS F, APOLAVSTI, APRIOF, ATIMETI, CAMPILI, CASSI и LCASSI, C. DESSI, CERALIS, CPSF, CRESCES, DONATI, FAOR и FAVOR F, FELIX, FESTI, FORTIS, IANVARI, IEGIDI, LITOGES и LITOGEN, L.L.C., LVCIVS (с вариантами), LVPATI, MIA, MVRRI, NERI, OCTAVI, OPTATI, PROBI и PROBVS, PROCLI, PVLLI, QGC, SEXTI (с вариантами) STROBILI, THALLI, VETTI, VIBIANI, VIBIVS и VIBVLEI.

Главнейший центр продажи североиталийских светильников находился в Апулуме. Хотя эта торговля документирована и в других местностях, ее нельзя даже сравнивать с тем, как она развивалась в Апулуме. Эти столь ходкие светильники главным образом употребляло население городов в области золотых приисков западных Карпат и в меньшей мере — жители сельских гражданских поселений. Отмечается малое распространение в некоторых окраинных областях провинции, на восточной же границе Дакии этот товар почти совершенно отсутствует.

На территории Дакии, в Апулуме, найден светильник средне-италийского происхождения с клеймом ANNI SER.

К той же категории типа *Firmalampen* относятся светильники из Паннонии. Торговля ими вначале развивалась вдоль Дуная; большинство из них изготовляли в мастерских в Петевно и Аквинкуме, затем они распространились по тому же пути в Дакии и Нижней Мезии. Однако ввоз из Паннонии был значительно меньше, чем из северной Италии. В Дакии найдены следующие светильники паннонского происхождения: DECIM, FLAVI, IVLI, VRSVLI, VRSVS и VICT.

Вопрос о существовании мастерских для изготовления светильников на территории римской Дакии был впервые выдвинут В. Кристеску. К ограниченному числу упомянутых Кристеску светильников работы дакийских мастеров Д. Тудор добавляет позднее несколько находок на римских поселениях на территории Олтении. Недавно М. Макря исследовал клеймо светильника, изготовленного в мастерской Потаиссы, на котором были инициалы еще неизвестного мастера. По мнению В. Кристеску изготовленные в Дакии светильники носят клейма FLAVI и VRI. Кристеску упоминает также о нескольких найденных в Дакии анэпиграфических формах, также свидетельствующих о существовании подобных мастерских. Наконец, В. Кристеску выдвигает вопрос об имитациях североиталийских светильников, обращая особое внимание на светильники с клеймами FORTIS, IANVARI.

Д. Тудор полагает, что количество дакийских мастерских, выделявавших светильники, несколько больше, чем указывает Кристеску. Среди изготовленных в Дакии светильников Д. Тудор упоминает об экземпляре с надписью AA, о котором он говорит, что под этими инициалами скрывается «мастер, полного имени которого нельзя узнать; оно встречается лишь в Ромуле, где могло принадлежать местному жителю, который заимствовал лишь форму светильников крупных экспортеров и ставил на ней свои инициалы». Среди местных изделий также упоминается светильник AGILIS F, о

котором говорится, что он работы мастера, известного лишь в Дробете. О светильниках ARMENI справедливо сказано, что «Армений, изготовлявший светильники, был известен лишь в Дакии, в Апулуме, и сбывал свой товар также в Нижней Дакии, в Ромуле и Сучидаве». По мнению Тудора, следующим изделием местного производства был светильник с клеймом С; о чем он говорит, что «такова подпись мастера из Дробеты». О светильниках CDESSI Тудор полагает, что это имя «местного мастера из Дробеты». О светильнике с клеймом F также говорится, что его изготовил якобы «анонимный мастер из Дробеты». О светильниках FLAVI говорится далее, что они изготовлены в мастерской некоего Флавивса, изделия которого известны «лишь в Дробете и Ромуле, и, повидимому, он местный житель». Местным мастером является, якобы и Гераклий, известный по светильнику из Дробеты с клеймом HER.... По мнению Тудора и светильники OCTAVI изготовлены мастером, которого следует считать местным. Далее, правильно на этот раз, указывается, что светильник VRI из Дробеты изготовлены в мастерской некоего Уруса, неизвестного в других местах, которого, следовательно, справедливо считать «местным мастером». Последним автохтонным мастером якобы является Ветт, светильники которого, обнаруженные главным образом в Олтении, доказывают своей фактурой, что они были изготовлены в мастерской «мастера, известного в Сучидаве уже в первые годы римского владычества» и что он был «одним из первых, кто начал имитировать хорошие привозные светильники».

В результате данной работы автора о светильниках с клеймом список 11 дакийских мастерских, составленный на основании исследования Д. Тудора, утрачивает в настоящее время всякую ценность. Из списка Д. Тудора остаются в силе лишь светильники ARMENI и VRI. Остальные следует безоговорочно исключить из этой группы. Надпись AA на обнаруженном в Ромуле светильнике представляет собой графитто, а потому нет основания утверждать, что указанные две буквы — инициалы хозяина мастерской. Светильники AGILIS F, CDESSI, OCTAVI и VETTI слишком хорошо известны, как изделия мастерских Северной Италии, так что автор на них более не останавливается. Как уже было указано, светильники FLAVI входят в категорию ввезенных из Паннонии. Что касается так называемых клейм С, F и HER. . . , то они объясняются неправильной расшифровкой: светильников с подобными клеймами не существует.

Весьма возможно, что в определенный момент ввоз североиталийских светильников более не удовлетворял требованиям рынка дакийских городов, находившихся во II в. в полном расцвете. Это обусловило изготовление светильников местными мастерами в ремесленных центрах провинции. Несколько дакийских мастерских стали известны благодаря клейму на светильнике с именем мастера или хозяина мастерской. Однако число местных мастерских должно было быть гораздо большим, чем установленное на основании клейм. Несколько обнаруженных в Дакии анэпиграфических глиняных форм, служивших для формовки светильников, и некоторые светильники особого типа, не встречаемые в других провинциях, доказывают, что существовали и другие более крупные или более мелкие предприятия кроме тех, о которых свидетельствуют клейма с именем мастера. Число известных мастеров сравнительно мало по отношению к существовавшему в действительности. Судя лишь по изучению клейм, наиболее оживленный центр изготовления светильников был в Апулуме, находившемся на первом месте и в отношении количества других предприятий ручного производства. Весьма вероятно, что здесь находились мастерские, ставившие клейма ARMENI, AQVIN, ACTOR, IANVARI (отличное от клейма из Сармисегетузы) CONI и MOR. В Сармисегетузе несомненно существовало несколько мастерских. Первая из них, с подписью *Ianuarius*, изготовляла несколько вариантов светильников, распространявшихся и в других местностях. Также в Сармисегетузе, повидимому, находилась мастерская, ставившая инициалы AC. На известном ремесленном поселении в Кристешти, наряду с гончарными мастерскими, существовало так же достоверно и несколько мастерских для изготовления светильников; две из них ставили инициалы CAI, G.I.P. а одна — TITVS. В Напоке была мастерская, ставившая клейма RVSTIK F и RVSTIK, а в ее окрестностях (или быть может, в той же местности) мастерская с клеймом ACPTVS F. Мастерские для изготовления светильников находились и в Потанссе (известно клеймо одной из них M'S D-Маний

Сервий Донат), а в Дробете была известная мастерская с клеймом VRI. Возможно, что и в Иллуше существовала мастерская, ставившая клеймо AISE X.

Несколько светильников с клеймом известных североиталийских мастеров несомненно местной фактуры. Имитация или даже фальсификация светильников — явление, распространенное по всей империи. Больше всего имитируют светильники с клеймом FORTIS. Вероятно, некоторые найденные в Дакии светильники с клеймом FORTIS — работы местных мастеров. Так, светильник № 220 из Ампелума, выделанный из серого теста, — результат подражания североиталийскому образцу. Так же достоверно и то, что светильник № 265 из Дробеты с клеймом IANVARI в обратном порядке тоже является имитацией привозного североиталийского образца. Но не всегда, в тех случаях когда светильник сработан менее тщательно, либо из неочищенного теста, либо его клеймо менее разборчиво, можно утверждать, что он результат подражания. Известно, что мастерские в Италии подчас производили низкокачественный товар.

По сравнению с привозным товаром количество продукции дакийских мастерских было довольно ограничено. Об этом свидетельствуют нижеследующие статистические данные: AC—1 экземпляр, ARMENI—7 экземпляров в Дакии и 2 экземпляра в Нижней Мезии, CAI—1 экземпляр, CONI—1 экземпляр, G. I. P.—1 экземпляр, ACPTVSF—1 экземпляр, ACTOR—1 экземпляр, AISEX—1 экземпляр, AQVIN—3 экземпляра, IANVARI из Апулума—1 экземпляр, *Ianiarius* из Сармисагеты—5 экземпляров, MOP—1 экземпляр, M'S D (Маний Сервий Донат)—0 экземпляров, RVSTIK F и RVSTIK—2 экземпляра, TITVS—1 экземпляр, VRI—1 экземпляр. Следовательно, единственными светильниками, пользовавшимися большим распространением и перешедшими границы провинции Дакии, были изделия мастерской *Armenius* в Апулуме.

Большинство дакийских светильников с клеймом относятся к категории *Firmalampen*, точнее, к типу, имевшему наибольшее распространение во II в. (тип X по Лешке = XVII по Ивану). Вероятно, деятельность дакийских мастерских достигла наибольшего расцвета в этом веке.

В Дакии изготавливали, однако, и светильники более изящной формы, отличной от известных *Firmalampen*. Таковы светильники CAI из Кристешти, округлой формы с центральным отверстием в середине и десятью отверстиями со следами огня на краю бордюра. Светильник AQVIN (№17) из Апулума с двумя *rostra* также имеет особую форму и носит отпечаток более требовательного мастерства.

В основном изготовленные в Дакии светильники, хотя и менее многочисленные, чем привозные, качественно ничуть не уступали североиталийским или паннонским; они были столь же удобны и прочны. Вышеупомянутые мастера были лишены творческой оригинальности в производстве светильников, все же иногда они проявляли и некоторую фантазию, особенно в орнаментике; у некоторых, например у мастеров, изготовлявших светильники AQVIN и CAI, было подлинное художественное дарование.

В заключении автор отмечает, что изучение надписей на светильниках, найденных в расположенной к северу от Дуная римской провинции, может лечь в основу будущей монографии по экономической истории римской Дакии. Он полагает, что настоящая статья послужит при изучении товарооборота, истории торговли и ручного производства в Дакии во II и III вв.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Дакийский светильник, найденный в Сучаге (Клужский р-н, Клужская обл.).
 Рис. 2. — Дакийский светильник, найденный в Напоке.
 Рис. 3. — Дакийский светильник, найденный в Напоке.
 Рис. 4. — Светильник с надписью AONIA, найденный в Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).
 Рис. 5. — Фрагмент дакийского светильника, найденного в Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).
 Рис. 6. — Дакийский светильник, найденный в Апулуме.
 Рис. 7. — Паннонский светильник, найденный в Апулуме.
 Рис. 8. — Дакийский светильник, найденный в Апулуме.
 Рис. 9. — Светильник с надписью VRBIC, найденный в Апулуме.

- Рис. 10. — Клеймо дакийского светильника, найденного в Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).
- Рис. 11. — Клеймо дакийского светильника из Апулума.
- Рис. 12. — Клеймо северопатийского светильника из Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).
- Рис. 13. — Фрагмент клейма дакийского светильника из Апулума.
- Рис. 14. — Клеймо паннонского светильника, найденного в Тибискуме.
- Рис. 15. — Клеймо дакийского светильника, найденного в Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).
- Рис. 16. — Фрагмент клейма дакийского светильника из Апулума.
- Рис. 17. — Клеймо дакийского светильника из Кристешти (Муреш-Венгерская Автономная область).

LES INSCRIPTIONS DES LAMPES DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

La plupart des lampes marquées ayant circulé sur le territoire de la province de Dacie sont celles du type *Firmalampen*, les plus nombreuses provenant du nord de l'Italie. D'après certains indices, il semble que ce type de lampe aurait déjà pénétré en Dacie avant l'occupation romaine. C'est ainsi que la lampe FORTIS (n° 246) a été trouvée dans une habitation de l'établissement civil dace de Grădiștea Muncelului. Ensuite, dès la constitution de la nouvelle province et à mesure que la population de celle-ci s'accroît, la lampe du nord de l'Italie se répand, toujours davantage, chez les habitants des premières villes situées au nord du Danube. La présence des lampes d'un type plus ancien (type IX Loeschcke = XV Iványi), aux marques ATIMETI, FORTIS, LITOGENES et STROBILI, qui ont circulé en général à l'époque des Flaviens et jusque sous le règne de Trajan, nous permet de nous rendre compte de l'intensité de la vie romaine dès les premières années qui ont suivi la conquête. L'on constate ainsi l'importance économique toute spéciale prise par le centre romain d'Apulum, proche du camp de la légion XIII Gemina. De même la nouvelle Sarmizegetusa romaine connaît un développement précoce et rapide. De même encore, l'établissement autochtone de Cristești, à en juger d'après la présence des lampes mentionnées plus haut, semble être devenu un centre artisanal actif et en plein développement dès le règne de Trajan. Des constatations identiques sont valables, au cours des années de début de la province, pour les centres ruraux de Napoca, de Potaissa et de Romula. Enfin la présence des lampes aux marques citées plus haut établit que des camps, comme ceux de Micia, Orăștioara de Sus, Drajna de Sus, Cincșor, Vărădia, ainsi que le petit camp en terre de Costești, doivent être considérés parmi les premiers de Dacie, contemporains du règne de Trajan, leur origine remontant probablement à l'époque des guerres daciques.

Les lampes du nord de l'Italie de type nouveau (type X Loeschcke = XVII Iványi) sont, dans leur presque totalité connues aussi en Dacie. On les retrouve dans la province du nord du Danube dans une proportion presque égale à celle constatée dans les provinces occidentales. On peut affirmer également qu'en ce qui concerne l'importation de lampes au II^e siècle, le marché dace était alimenté en tout premier lieu par les ateliers du nord de l'Italie. L'époque d'épanouissement du commerce de lampes du nord de l'Italie fut, en Dacie, comme dans le reste de l'Empire, l'époque des Antonins. Ce commerce décline sérieusement au cours du III^e siècle, pour devenir simplement sporadique au IV^e siècle. Les lampes du nord de l'Italie trouvées sur le territoire de la Dacie sont les suivantes : AGILIS/F, APOLAUSTI, APRIO/F, ATIMETI, CAMPILI, CASSI et LCASSI, CDESSI, CERIA/LIS, CPSF, CRESCES, DONATI, FAOR et FAVORF, FELIX, FESTI, FORTIS, IANVARI, IEGIDI, LITOGENES et LITOGEN, L.L.C., LVCIVS (avec des variantes), LVPATI, MIA, MVRRI, NERI, OCTAVI, OPTATI, PROBI et PROBVS, PROCLI, PVLLI, QGC, SEXTI (avec des variantes), STROBILI, THALLI, VETTI, VIBIANI, VIBIVS, VIBVLEI.

Le principal marché de vente des lampes de l'Italie du nord était celui d'Apulum. Ce commerce est prouvé pour la plupart des autres localités importantes, mais ne peut souffrir aucune comparaison avec celui dont Apulum était le siège. Ces lampes étaient employées en

premier lieu par la population des villes situées dans la région des mines d'or des Munții Apuseni et, dans une bien plus faible mesure, par les habitants des établissements civils ruraux. On constate que leur présence dans certaines régions périphériques de la province était très faible, pour devenir quasi-inexistante sur les confins orientaux de la province.

On a trouvé également en Dacie, à Apulum, une lampe avec la marque ANNI SER, qui provient du centre de l'Italie.

Les lampes du type *Firmalampen* comprennent aussi celles provenant de Pannonie. La vente des lampes pannoniennes se faisait surtout le long du Danube; la plupart étaient fabriquées dans les ateliers de Poetovio et d'Aquincum, d'où elles pénétraient, par voie fluviale, en Dacie et en Mésie inférieure. Mais le volume des importations de Pannonie était bien plus faible que celui des importations de lampes du nord de l'Italie. On a trouvé en Dacie les types suivants de lampes pannoniennes: DECIM, FLAVI, IVLI, VRSVLI, VRSVS et VICT.

Le problème de l'existence sur le territoire de la Dacie romaine d'ateliers de fabrication de lampes a été soulevé pour la première fois par V. Christescu. D. Tudor a ensuite ajouté au nombre assez restreint de lampes fabriquées en Dacie, établi par V. Christescu, quelques découvertes effectuées dans les établissements romains de Petite Valachie. M. Macrea a présenté à son tour un moule provenant d'un atelier de Potaissa et portant une marque de fabrique inédite. Selon l'opinion de V. Christescu, les lampes fabriquées en Dacie seraient celles marquées FLAVI et VRI. V. Christescu mentionne également quelques moules anépigraphes trouvés en Dacie, comme une nouvelle preuve de l'existence de cette catégorie d'ateliers. Enfin ce même auteur soulève le problème des imitations de lampes fabriquées en Italie du nord, tout en insistant sur celles portant les marques FORTIS et IANVARI.

D. Tudor est d'avis que le nombre d'ateliers de fabrication de lampes daces serait plus élevé que celui établi par V. Christescu. Parmi les lampes qui auraient été fabriquées sur le territoire dace, D. Tudor mentionne la lampe à inscription AA, initiales qui cacheraient le nom «d'un fabricant dont il est impossible de connaître le nom entier et que l'on ne rencontre qu'à Romula; il pourrait s'agir d'un habitant de cette ville qui n'aurait fait que copier la forme des lampes des grands exportateurs, leur ajoutant sa marque de fabrique». Parmi les produits de fabrication locale, le même auteur cite ensuite la lampe AGILIS/F, qui serait due à un fabricant connu seulement à Drobeta. Vient ensuite le tour des lampes ARMENI, dont D. Tudor, dit, avec raison, que «Armenius était un fabricant de lampes connu seulement en Dacie, à Apulum, et qui écoulait aussi sa marchandise en Dacie inférieure, à Romula et à Sucidava». Le produit de fabrication locale qui suit serait, selon D. Tudor, la lampe connue par la marque C, dont il affirme qu'«il s'agit de la signature d'un fabricant de lampes de Drobeta», affirmation qu'il répète pour la lampe CDESSI et pour celle marquée d'un F. La lampe FLAVI serait fabriquée dans l'atelier d'un Flavius, dont la marchandise n'est connue «qu'à Drobeta et à Romula et qui paraît être de l'endroit». Un autre fabricant local serait Heraclius, connu par une lampe de Drobeta qui porterait la marque HER... La lampe OCTAVI, d'après D. Tudor, serait due de même à un fabricant «qui doit être considéré comme local». Plus loin, il montre — ce qui est exact — que la lampe VRI de Drobeta est produite dans l'atelier d'un certain Urus, inconnu ailleurs et pouvant donc être considéré à juste titre comme «un fabricant local». Le dernier fabricant local, selon D. Tudor, serait *Vettus*, que le procédé de fabrication de ses lampes, retrouvées surtout en Petite Valachie, désignerait comme un «fabricant connu à Sucidava dès les premières années de la conquête romaine», «un des premiers imitateurs de la bonne marchandise d'importation».

A la suite du présent article sur les lampes marquées, l'énumération des 11 ateliers daces, établis par les recherches de D. Tudor, devient caduque. De cette liste, seules les lampes ARMENI et VRI restent valables, toutes les autres devant — indiscutablement — en être éliminées. En effet, l'inscription AA figurant sur une lampe trouvée à Romula est un graffiti et, comme tel, ne permet pas d'affirmer qu'il s'agirait des initiales d'un patron d'atelier. Les lampes AGILIS/F, CDESSI, OCTAVI et VETTI sont trop bien connues comme appartenant à des ateliers du nord de l'Italie pour qu'il soit encore nécessaire d'insister sur ce point. Les lampes FLAVI, ainsi qu'il a été mentionné plus haut, font partie des importations de Pannonie. Quant aux prétendues marques C, F et HER..., ce sont des lectures erronées; il n'existe pas de lampes pourvues de ces marques.

Il est probable qu'à un moment donné les importations de lampes du nord de l'Italie ne suffirent plus à la demande du marché dace, les villes de cette province se trouvant, au II^e siècle, en plein développement. Ce fait entraîna la fabrication de lampes par des *lucernarii* locaux, qui s'improvisèrent dans certains centres d'artisanat. Quelques ateliers daces nous sont connus par la marque du fabricant ou du patron, mais leur nombre était sans doute bien supérieur à celui correspondant aux marques conservées. Les quelques moules anépigraphes en terre cuite trouvés en Dacie, ainsi que certaines lampes d'un type spécial, inconnu dans d'autres provinces, prouvent qu'il existait des entreprises d'une certaine importance en dehors de celles connues par le nom des fabricants; il y a même lieu de croire que ces dernières étaient en nombre assez restreint par rapport au nombre total des entreprises.

A en juger d'après les marques, le centre de production le plus actif de Dacie se trouvait à Apulum, ville qui semble d'ailleurs avoir été en tête pour le volume des produits manufacturés dans tous les domaines. Il est très probable que c'est à Apulum que se trouvaient les ateliers appliquant sur leur marchandise les marques ARMENI, AQVIN, ACTOR, IANVARI (différente de son homonyme de Sarmizegetusa), CONI et MOP. Quelques ateliers fonctionnaient certainement à Sarmizegetusa. Le premier, qui utilisait la signature d'un certain *lanuarius*, fabriquait quelques modèles de lampes qu'il écoulait aussi dans d'autres centres. C'est également à Sarmizegetusa que travaillait un fabricant signant avec les initiales AC. Dans le centre artisanal de Cristești, bien connu par ses ateliers de poterie, il existait certainement aussi, à côté de ceux-ci, quelques fabriques de lampes, identifiées par les initiales CAI et G.I.P., ainsi que par le nom de TITVS. A Napoca, on connaît un atelier ayant pour marque RVSTIK F et RVSTIK et, dans les environs de la ville (ou peut-être à Napoca même), un second atelier dont la marque était ACPTVS/F. Il existait encore des ateliers de fabrication de lampes à Potaissa — dont l'un nous est connu par la marque M' S D (*Manius Servius Donatus*) — et à Drobeta, où l'on connaît l'atelier correspondant à la marque VRI. Il est possible enfin qu'il ait existé à Iliușa un atelier signant AISE/X.

Quelques lampes, portant des marques de producteurs connus du nord de l'Italie, sont certainement de fabrication locale; l'imitation, ainsi que la falsification de lampes, était un phénomène courant dans tout l'Empire. Ce sont les lampes FORTIS qui étaient le plus souvent imitées. Aussi est-il probable que certains des exemplaires de Dacie portant cette marque sont l'œuvre d'artisans locaux. Par exemple, la lampe n° 220 d'Ampelum, faite en une pâte grise, est certainement la copie d'une lampe du nord de l'Italie. De même la lampe n° 265 de Drobeta, à la marque IANVARI inversée, ne peut être qu'une imitation locale d'un modèle du nord de l'Italie. Mais ce serait une erreur que de généraliser, affirmant que toute lampe travaillée avec moins de soin, ou faite d'une pâte plus impure, ou présentant une marque plus difficilement déchiffable, serait une imitation; on sait, en effet, que les fabriques d'Italie produisaient aussi, parfois, une marchandise de qualité médiocre.

Quantitativement, le volume de la production locale demeurait bien au-dessous de celui des importations. Ce fait ressort de la statistique qui suit (valable au moment de la rédaction du présent article): AC, 1 exemplaire; ACPTVS/F, 1 exemplaire; ACTOR, 1 exemplaire; AISE/X, 1 exemplaire; AQVIN, 3 exemplaires; ARMENI, 7 exemplaires en Dacie et 2 exemplaires en Mésie inférieure; CAI, 1 exemplaire; CONI, 1 exemplaire; G.I.P., 1 exemplaire; IANVARI d'Apulum, 1 exemplaire; *lanuarius* de Sarmizegetusa, 5 exemplaires; MOP, 1 exemplaire; M' S D (*Manius Servius Donatus*), zéro; RVSTIK F et RVSTIK, 2 exemplaires; TITVS, 1 exemplaire; VRI, 1 exemplaire. Les seules lampes plus répandues et qui aient circulé en dehors des limites de la province de Dacie sont, ainsi qu'on peut le voir, celles fabriquées à Apulum dans l'atelier d'*Armenius*.

La plupart des lampes daces marquées appartiennent à la catégorie des *Firmalampen*, plus précisément à leur type le plus courant au II^e siècle: le type Loeschcke X = XVII Iványi. C'est probablement au cours de ce siècle que la production de lampes daces a atteint son maximum.

Mais on a confectionné également en Dacie des lampes d'une forme plus élégante que les *Firmalampen* bien connues. On peut citer en exemple la lampe CAI, trouvée à Cristești, qui est de forme circulaire, pourvue d'un orifice central et de dix orifices marginaux présentant des traces de flammes. Il en est ainsi également pour la lampe AQVIN (fig. 17) d'Apulum, qui se distingue par ses deux becs, sa forme spéciale et une facture manifestant des prétentions artistiques.

En général, les lampes fabriquées en Dacie, bien qu'en nombre assez restreint par rapport à celles d'importation, ne le cédaient en rien, qualitativement, à celles-ci; elles étaient tout aussi pratiques et tout aussi résistantes que les lampes d'importation. Si les fabricants daces font, dans l'ensemble, preuve de manque d'originalité dans leur travail, on ne peut toutefois leur contester, parfois, une réelle fantaisie; surtout dans le domaine de l'ornementation; certains d'entre eux, tels que ceux connus par les marques AQVIN et CAI, méritent d'être considérés comme de véritables artistes.

Pour conclure, l'auteur fait remarquer que l'étude des inscriptions des lampes trouvées en Dacie pourra servir de base à l'un des chapitres d'une monographie — qui reste à écrire — sur l'histoire économique de cette province. La présente étude représente une contribution aux problèmes concernant la circulation des marchandises, l'histoire du commerce et celle des manufactures de la Dacie au cours des II^e et III^e siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Lampe dace trouvée à Suceag (distr. de Cluj, rég. de Cluj).
- Fig. 2. — Lampe dace trouvée à Napoca.
- Fig. 3. — Lampe dace trouvée à Napoca.
- Fig. 4. — Lampe avec l'inscription AONIA, trouvée à Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).
- Fig. 5. — Fragment d'une lampe dace de Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).
- Fig. 6. — Lampe dace trouvée à Apulum.
- Fig. 7. — Lampe pannonienne trouvée à Apulum.
- Fig. 8. — Lampe dace trouvée à Apulum.
- Fig. 9. — Lampe avec l'inscription VRBIC, trouvée à Apulum.
- Fig. 10. — Marque d'une lampe dace de Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).
- Fig. 11. — Marque d'une lampe dace d'Apulum.
- Fig. 12. — Marque d'une lampe du nord de l'Italie trouvée à Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).
- Fig. 13. — Fragment de marque d'une lampe dace d'Apulum.
- Fig. 14. — Marque d'une lampe pannonienne trouvée à Tibiscum.
- Fig. 15. — Marque d'une lampe dace trouvée à Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).
- Fig. 16. — Fragment de marque d'une lampe dace d'Apulum.
- Fig. 17. — Marque d'une lampe dace de Cristești (Région Mureș — Autonome Hongroise).

UN MORMÎNT DIN EPOCA MIGRAȚIILOR LA ERBICENI

(r. Iași, reg. Iași)

Prin recunoașterile întreprinse în ultimii ani, în cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, în afară de identificarea a numeroase urme de așezări datînd din vremea orînduirii comunei primitive pînă în perioada feudală, s-au mai semnalat și unele necropole sau morminte izolate, din prima epocă a fierului și pînă în perioada de început a epocii migrațiilor, ca și din perioada feudală. În cele ce urmează ne referim la un mormînt de înhumatie de la începutul epocii migrațiilor, descoperit în marginea nord-vestică a satului Erbiceni. Acest mormînt era situat pe o frîntură din terasa inferioară stîngă a Bahluiului, ce se prezintă sub forma unui mic tăpșan, care prelungește spre sud-vest dealul Nucușorului, cuprins între pîrăul Zăvîrca și Valea Lungă, cunoscut sub denumirea de dealul Standoalei. Locul descoperirii este ușor înclinat spre șesul Bahluiului, pe care-l domină cu 10—12 m. Mormîntul a apărut în lutăria care este deschisă în marginea rîpoasă sud-vestică a acestui deal.

Cercetările ulterioare, efectuate pe acest loc, au arătat că acest mormînt face parte dintr-o necropolă de la începutul epocii migrațiilor, din care, pînă în prezent, au fost săpate 19 morminte de înhumatie și două de incineratie¹.

Mormîntul de care ne ocupăm avea o groapă simplă, a cărei adîncime era de 1,35 m, de la suprafața solului actual. Dimensiunile și forma acestei gropi nu s-au putut preciza, deoarece ea a fost săpată într-un pămînt purtat, de culoare neagră-cenușie, în care s-au găsit fragmente ceramice hallstattiene și de la începutul epocii migrațiilor (fig. 2). Scheletul, aparținînd unui om matur, zăcea întins cu fața în sus, avînd capul orientat spre nord, iar picioarele spre sud. Lipseau oasele membrelor inferioare pînă la genunchi, fiind distruse de către săteni, prin săpături recente pentru scoaterea lutului. Craniul se află într-o stare proastă de conservare și era întors cu fața spre est. Oasele brațului drept erau întinse în lungul corpului, iar cele ale brațului stîng erau aduse pe umărul drept, prins în așa fel, încît falangele

¹ În urma sesizărilor noastre, în 1957 și 1958, în cadrul șantierului Spinoasa, s-au continuat cercetările, făcîndu-se un sondaj de proporții reduse, prin care s-a urmărit salvarea porțiunii din necropolă amenințată cu distrugerea. Rezultatele acestor săpături

au fost integrate în rapoartele preliminare respective privind activitatea șantierului arheologic Spinoasa, în 1957 și 1958, ele urmînd să apară în *Materiale* VI și VII.

degetelor au fost găsite sub omoplatul drept (fig. 1). Restul oaselor se aflau în stare de proastă conservare, unele din ele fiind chiar deranjate și în parte distruse de rozătoare.

În cuprinsul acestui mormînt s-au găsit: o cataramă de fier, două amfore și șase vase de lut¹, din care două păstrate parțial. Din aceste vase unul se afla de partea dreaptă a craniului, în poziție înclinată spre sud-est, iar celelalte șapte erau grupate pe două șiruri, în stînga scheletului, începînd din dreptul bazinului

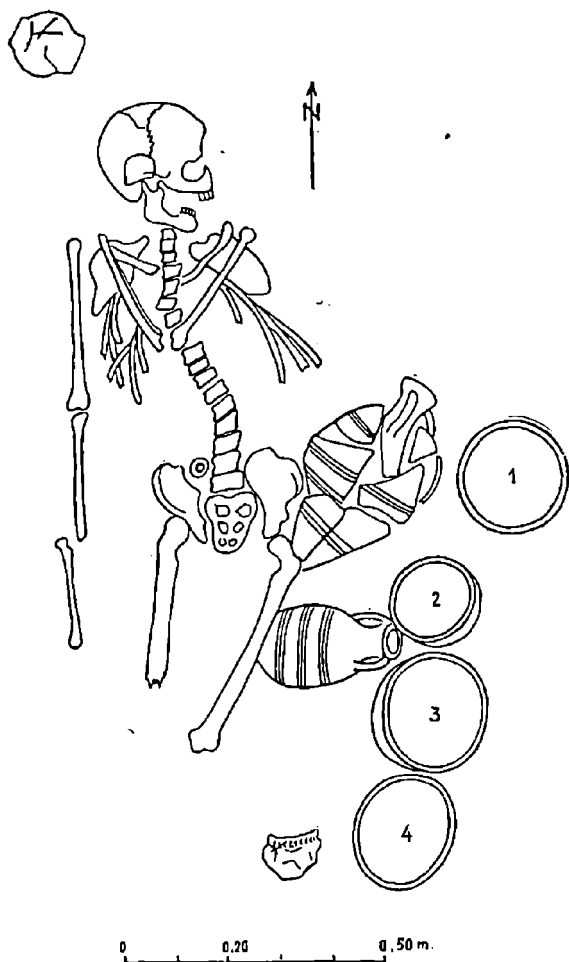


Fig. 1. — Mormîntul de la Erbiceni.

pînă la extremitatea membrelor inferioare (fig. 1), grupare asemănătoare cu cea din unele morminte de inhumație de la Izvoare².

Toate vasele se aflau așezate în poziție normală, cu gura în sus, cu excepția celor două amfore, care erau în poziție culcată.

Ca pastă și tehnică de lucru, vasele de la Erbiceni se grupează în trei categorii: a) vase lucrate cu mîna din pastă grosieră, în compoziția căreia intră o mare cantitate de cioburi pisate, b) castroane și străchini lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie-negricioasă și c) amfore de import.

Din prima categorie fac parte cele două vase fragmentare, dintre care o oală mică aproape întreagă, de formă cvasi sferică, cu marginile ușor subțiate și răsfrînte în afară, cu corpul bombat și fundul plat, îngustat și îngroșat (fig. 3/6, 4/6). Acest vas are exteriorul netezit cu neîngrijire și nu prezintă nici un decor.

Partea care s-a păstrat din cel de-al doilea vas grosier provine dintr-o oală de talie mijlocie, cu marginile răsfrînte în afară, cu pereții laterali îngroșați spre fund (fig. 3/5, 4/1)³ și cu urme de fum pe ambele fețe.

Amîndouă aceste vase au fost stricate din vechime.

Din categoria a doua, a ceramicii fine, lucrată la roată, fac parte trei castroane și o strachină care, în ceea ce privește tehnica pastei și formele, pe lângă caractere comune, mai prezintă și unele particularități. Astfel, unul din castroane este lucrat foarte îngrijit, dintr-o pastă fină, de culoare «olive», în conținutul căreia se observă minuscule fluturași de mica albă. Acesta, de formă bitronconică și cu

¹ După relatările locuitorului Mihai Mihnea din satul Erbiceni, rezultă că din același loc s-au mai scos și alte vase, între care probabil și o amforă.

² Radu Vulpe, *Izvoare*, 1958, p. 49.

³ Fragmente ceramice asemănătoare s-au găsit și cu ocazia sondajului efectuat la Dancu-Iași în 1954, vezi SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 180-183.

simetrie perfectă, este decorat pe umăr cu o simplă nervură în relief și prezintă pe suprafața exterioră un strat gros de slip mat, de culoare neagră, care se întinde pînă la suportul inelat al fundului (fig. 3/1, 4/4).

Celelalte două castroane, de asemenea bitronconice, sînt mai mici, au marginile deformate și pereții ușor bombăți spre partea inferioară (fig. 3/2—3, 4/2—3). Unul din aceste castroane, de talie mai mică, este decorat pe partea superioară, mai dezvoltată, cu o nervură orizontală în relief (fig. 3/2, 4/2), pe cînd celălalt este mai mare, are partea superioară mai îngustată și lipsită de orice decor (fig. 3/3, 4/3). Seria acestor patru vase se

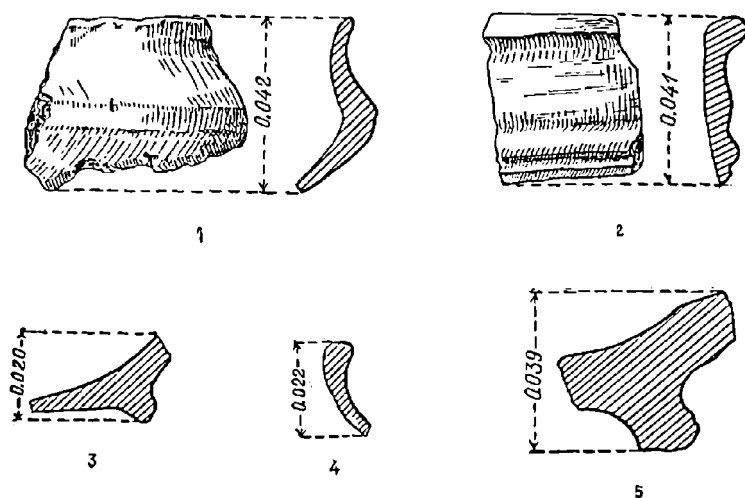


Fig. 2. — Fragmente ceramice din umplutura mormintului; 1, epoca fierului; 2—5, sec. III e. n.



Fig. 3. — Inventarul ceramic al mormintului de la Erbiceni.

înceie cu o strachină mai scundă, cu marginile larg evazate și deformate o dată cu corpul propriu-zis al vasului, care este puțin dezvoltat la partea sa superioară (fig. 3/4, 4/5). Cercetîndu-se pămîntul din acest vas, s-a constatat

prezența unor coji, rămase după descompunerea unor boabe de mei (*Panicum miliaceum*)¹.

A treia specie ceramică de la Erbiceni este reprezentată prin cele două amfore de import. Una din acestea, mai scundă și cu corpul bombat, lucrată din pastă roșcată, are gîtul gros și marginile prevăzute cu un manșon inelar, iar fundul se termină printr-o proeminență conică. Această amforă este prevăzută cu două

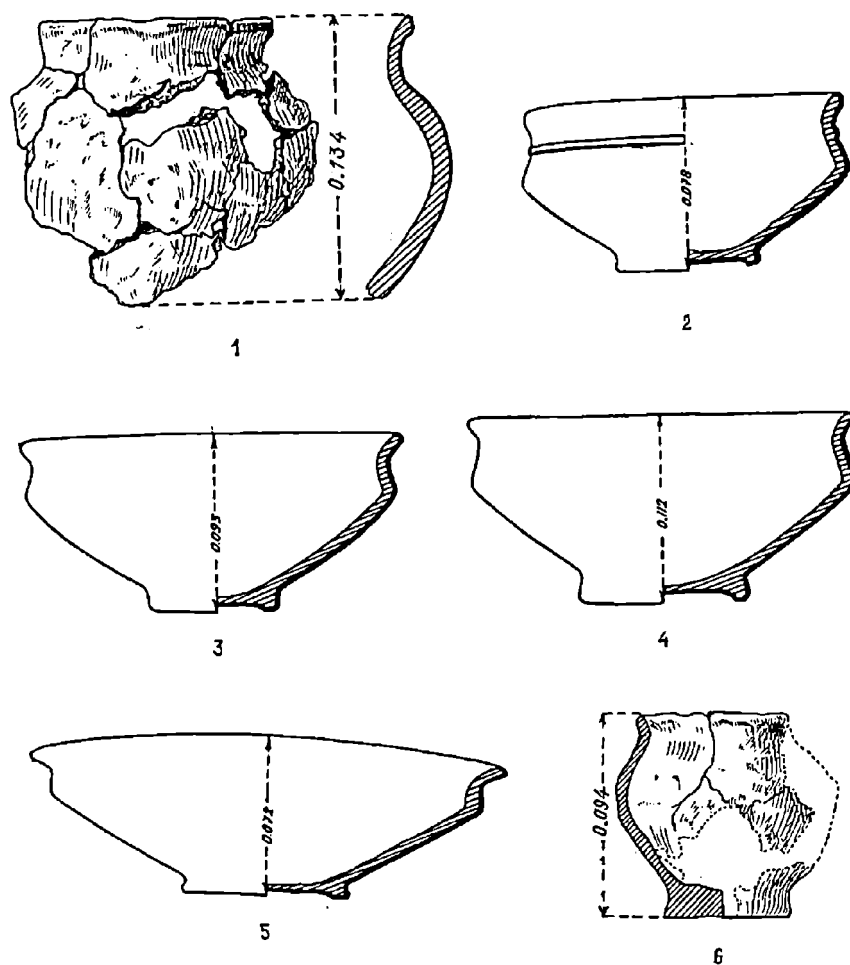


Fig. 4. — Ceramică din mormîntul de la Erbiceni; 1 și 6, borcane din pastă poroasă; 2—5, străchini din pastă fină.

mănuși scurte, de secțiune rotundă, una fiind ruptă din vechime (fig. 3/8, 5/2). Întreaga ei suprafață prezintă un decor de dungi neregulate.

Cea de-a doua amforă, lucrată din aceeași pastă roșcată, este mai înaltă, zveltă și are o formă fusoidal-alungită. Gîtul strîmt și marginile răsfrînte sînt simetrice cu piciorul, care are baza concavă. Corpul ei este delimitat spre gît și spre picior prin cîte o nervură inelară. Mănușile din bandă îngustă, de secțiune rectangulară, sînt prinse de mijlocul gîtului și pe umeri. Și această amforă este

¹ Analiza s-a făcut în Laboratorul de botanică al Universității din Iași, de către prof. Const. Papp

și conf. Const. Dobrescu.

decorată la exterior cu benzi de linii ușor incizate sub formă de portative, distanțate la 1,5 cm una de alta.

Catarama descoperită în mormîntul de la Erbiceni provine de la o centură, din care nu s-a păstrat decît bucla și într-un singur loc, prins de ea, un fragment de limbă (fig. 6).

★

După această scurtă trecere în revistă a condițiilor de găsimă și a inventarului mormîntului de la Erbiceni, vom încerca să încadrăm acest mormînt, din punct de vedere cultural și cronologic. Pentru aceasta este necesar să ținem seama de caracteristicile și particularitățile pe care le prezintă atît ritul funerar, cît și inventarul descoperit în mormînt.

Prin ritul inhumării, ca și prin orientarea scheletului pe direcția N—S, acest mormînt poate fi încadrat în seria grupului cultural Cerneahov, de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n¹). Aceeași poziție și orientare a scheletului o întîlnim și la unele morminte sarmatice din sec. III—IV e.n., descoperite în țara noastră², în R.P. Ungară³ și în R.S.S. Moldovenească⁴, acestea putîndu-se distinge doar pe baza inventarului. Dar deși această încadrare a mormîntului de la Erbiceni, în linii mari, rămîne valabilă, poziția scheletului cu mîna stîngă adusă pe umărul drept constituie o particularitate neîntîlnită pînă în prezent în mormintele de inhumare de la începutul

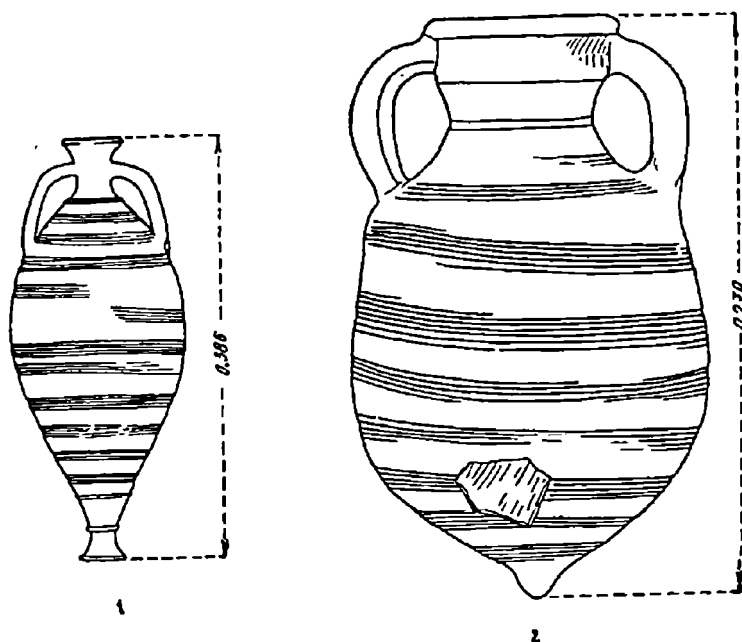


Fig. 5. — Ceramică de import găsită în mormînt.

¹ În acest grup se încadrează mormintele de la Izvoare (Radu Vulpe, loc. cit., p. 43—50 și 276—317), Larga Jijia (I. Nestor și Alexandrina Alexandrescu, *Sondajul de la Larga Jijia*, în SCIV, III, 1952, p. 55, mormintele 2 și 3), Holboca (Vlad Zirra, *Descoperirile arheologice de la Holboca-Iași*, în SCIV, III, 1952, p. 107), Spanțov (Bucur Mitrea, *Șantierul Spanțov*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 229), Sîntana de Mureș (Kovács István, *A Marosszentanna népvádorláskori temető*, în *Dolgozatok*, III, p. 250—342) etc. Pentru mormintele Cerneahov de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești și vestul Ucrainei, vezi A. A. Spițin, *Поля погребальных урн*, în SA, X, 1948, p. 60, fig. 5, 8, M. A. Tihanova, *О локальных вариантах Черняховской культуры*, în SA, 4, 1958, p. 168—194 și E. A. Rikman, *Могильник первых столетий нашей эры у с. Будешты в Молдавии*, în SA, 1, 1958, p. 187—200.

² Cf. M. Petrescu-Dimbovița, *Săpăturile de la Trușești*, în SCIV, III, 1952, p. 83; I. T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 301—307; M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului Iași*, în ASU — Iași, I, 1—2, 1955, p. 79—80, fără ca autorul să specifice existența mormintelor sarmatice. De asemenea, morminte cu orientare identică aceleia de la Erbiceni s-au mai semnalat la Mitoc, Holboca și Lețcani; materialul inedit se află în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

³ Párducz Mihály, *Szarmatakor Emlékei Magyarországon*, I, în AH, XXV, p. 47, mormîntul 5, și p. 48, mormîntul 9.

⁴ G. B. Fedorov, *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, în *Izvestia*, 4 (31), 1957, p. 54.

epocii migrațiilor. O singură situație, aceea cu mâna stângă pe abdomen, se întâlnește rar și a fost semnalată pentru prima dată în movila C₁ de la Zimnicea¹.

Caracteristic pentru determinarea grupului din care face parte acest mormânt este inventarul ceramic, care, în ceea ce privește formele și, într-o oarecare măsură și tehnica de prelucrare, își găsește analogii în descoperirile din alte morminte de inhumatie din țara noastră, corespunzătoare aceluiași grup cultural. Astfel, vasul nr. 4 (fig. 4/4), ca formă și mărime, are afinități cu vasul nr. 5 din mormântul izolat de la Băești-Aldeni². Totuși, într-o oarecare măsură, ele prezintă și oarecare deosebiri, vasul de la Aldeni avînd fundul plat și fiind lucrat din pastă cenușie, lustruită la exterior.



Fig. 6. — Catarama de fier din mormântul de la Erbiceni.

La rîndul lor, vasele nr. 2 și 3 (fig. 4/2,3) din complexul de la Erbiceni din punct de vedere tipologic se aseamănă cu cele din mormântul nr. 8 de la Izvoare³, unde sînt însă asociate cu paharul și ulciorul de *terra nigra*, de influență nordică⁴, și cu obiecte de podoabă, din care se remarcă pieptenele semicircular de os, caracteristic culturii Cărnăhău⁵. Aceleași vase apar și la Sîntana de Mureș, în asociere cu fragmente de fibulă de fier, mărgelile de cornalină și un fragment de fusaiolă⁶. Pe lîngă aceasta, deformările observate la cele două castroane și străchini din

mormîntul de la Erbiceni există și la unele vase din cimitirul de inhumatie de la Sîntana de Mureș⁷.

În ceea ce privește ceramica romană de import, o întîlnim și în mormîntul de inhumatie de la Băești-Aldeni și în mormîntul nr. 8 de la Izvoare, cu observația însă că amfora mai scundă (fig. 5/2) de la Erbiceni prezintă o formă mai puțin îngrijită, față de aceea de la Băești-Aldeni și ceva mai evoluată, față de aceea de la Izvoare.

Pentru cea de-a doua amforă de la Erbiceni (fig. 5/1), nu cunoaștem încă analogii.

Prezența fragmentelor de amfore romane în multe din stațiunile de la începutul epocii migrațiilor, depistate de noi în ultima vreme în Moldova, ca și aceea a amforelor în mormintele de la Izvoare și Erbiceni, indică legături de schimb cu lumea romană, rămînînd să se precizeze prin cine au ajuns aceste produse romane pe teritoriul Moldovei.

În ceea ce privește catarama de fier, din mormîntul de la Erbiceni, ea aparține unui tip întîlnit frecvent în mormintele de la începutul epocii migrațiilor⁸ și s-ar putea ca acest tip să fi fost folosit și după secolul IV e.n.

¹ I. Nestor, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea*, în *Studii*, I, 1949, p. 123.

² Gh. Ștefan, *Une tombe de l'époque des migrations à Aldeni (dép. de Buzău)*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 220, fig. 5. Kovács István, *A Marosvásárhelyi őskori telep, skyto-és névándoslaskori temető*, în *Dolgozatok*, VI, 1915, p. 292, fig. 51/2. A. Timošciuk, *Подкарпатские курганы III-V века нашей эры*, în *KS*, 52, 1953, p. 58, fig. 20/3.

³ Radu Vulpe, loc. cit., p. 280, fig. 292/2 și p. 281, fig. 293/4. B. A. Timošciuk, loc. cit., p. 58, fig. 20, 4, 5.

⁴ Radu Vulpe, loc. cit., p. 313.

⁵ E. A. Rikman, loc. cit., în *SA*, I, 1958, p. 198, fig. 5/3.

⁶ Kovács István, loc. cit., în *Dolgozatok*, III, p. 268, fig. 19—20.

⁷ *Ibidem*, p. 268, fig. 20/1.

⁸ Kovács István, loc. cit., în *Dolgozatok*, VI, p. 316, fig. 90/8; Radu Vulpe, loc. cit., p. 308, fig. 330/2; Bucur Mitrea, loc. cit., p. 231, fig. 12/4; A. A. Spișin, loc. cit., în *SA*, X, 1948, p. 60, fig. 5, 8; E. A. Rikman, loc. cit., în *SA*, I, 1958, p. 193, fig. 2, 6; E. A. Simonovici, loc. cit., în *SA*, XXIV, 1955, p. 298, fig. 13/9.

Acest tip de cataramă este cunoscut în mai multe necropole de la începutul epocii migrațiilor din țara noastră și din U.R.S.S. Astfel, o cataramă asemănătoare s-a găsit în mormîntul nr. 63 din cimitirul de înhumăție de la Sîntana de Mureș, unde apare în asociere cu o alta, tot de fier, de asemenea ovală, dar puțin mai deosebită¹. Același tip de cataramă, fără a fi identică, lucrată însă din bronz, s-a găsit și în cimitirul de înhumăție de la Spanțov², și în mormîntul nr. 6 de la Izvoare³. Pe teritoriul U.R.S.S. același tip se întâlnește în necropolele de la Cerneahov și Kamenka⁴ (R.S.S. Ucraineană) și Budești⁵ (R.S.S. Moldovenească).

Din punct de vedere cronologic, mormîntul acesta datează, mai mult ca sigur, din secolul IV e.n., întrucît groapa lui a fost săpată într-o depunere din secolul III e.n. Apoi, caracteristicile ceramicii fine, forma și tehnica de lucru a amforei bombate, ca și prezența amforei în formă fusoidal-alungită, date de către unii cercetători la sfîrșitul secolului IV și chiar mai tîrziu⁶, precum și începutul de îngroșare a fundului la vasele din pasta grosieră, lucrate cu mîna, pledează de asemenea pentru o datare către sfîrșitul secolului IV e.n.

Ar fi prematur să încercăm a face afirmații asupra stabilirii grupului etnic de care se leagă acest mormînt.

Studiul antropologic al scheletului ne indică un amestec de caractere alpine și nordice⁷.

Rămîne ca cercetările care se vor face ulterior, în așezările și necropolele din această epocă în Moldova, să permită determinarea etnică mai precisă a acestui mormînt.

EMILIA ZAHARIA și NICOLAE ZAHARIA

ПОГРЕБЕНИЕ ЭПОХИ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НАРОДОВ В ЭРБИЧЕНИ (р-н Яссы, Ясская обл.)

РЕЗЮМЕ

Весной 1955 г. в ходе проводившихся в Эрбичени (р-н Яссы, Ясская обл.) поверхностных исследований на северной окраине села были обнаружены два погребения с труположением начала эпохи переселения; одно из них, находившееся под угрозой разрушения, было немедленно вскрыто.

В отвалах могильной ямы были найдены фрагменты гальштаттской керамики и глиняной посуды начальной эпохи переселения народов (III в. н. э.), что доказывает, что захоронение относится к более позднему периоду, чем поселение.

Костяк, ориентированный с севера на юг, лежал в вытянутом положении на спине; правая рука вытянута вдоль тела, левая положена на правое плечо (рис. 1). Погребальный инвентарь содержит 8 сосудов (среди которых имеются две привозные амфоры), 4 сработанные на кругу сосуда из тонкого теста, 2 лепных сосуда и одну желез-

¹ Kovács István, loc. cit., in *Dolgozatok*, III, 1912, p. 316, fig. 90/6.

² Bucur Mitrea, *Șantierul Spanțov*, in *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 231, fig. 12/4.

³ Radu Vulpe, loc. cit., p. 308, fig. 330/2.

⁴ A. A. Spițin, loc. cit., E. A. Simonovici, loc. cit., in *SA*, XXIV, 1955, p. 298, fig. 13/9 și p. 300, fig. 14/14; E. A. Rikman, loc. cit., in *SA*, I, 1958, p. 193, fig. 2/6.

⁵ E. A. Rikman, loc. cit., in *SA*, I, 1958, p. 193, fig. 2/6.

⁶ Părere exprimată de către G. B. Fedorov, D. Tudor, ș.a.

⁷ Studiul antropologic al acestui schelet a fost făcut de către prof. Olga Necrasov și Maria Cristescu în Laboratorul de morfologie și antropologie al Universității din Iași.

ную пряжку. Один из лепных сосудов стоял в головах, остальные 7 сосудов были уложены в два ряда налево от костяка (рис. 1).

Инвентарь погребения в Эрбичени представляет аналогии с синхронными погребениями в Бэешти-Алдени, Тыргу-Муреш, Синтана де Муреш и Извоаре, а также в Будешти (Молдавская ССР) и в Хлибоке (Украинская ССР).

Судя по этим аналогиям, можно датировать погребение в Эрбичени концом IV в., включая его таким образом в ареал распространения Черняховской культуры.

Что касается этнической группы носителей этой культуры, то невозможно ее уточнить. Антропологическое исследование выявило смесь северных и альпийских признаков.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Погребение в Эрбичени.
 Рис. 2. — Фрагменты керамики, найденные в вырытой из могилы земле: 1, железного века; 2—5, IV в. н. э.
 Рис. 3. — Инвентарь глиняной посуды из погребения в Эрбичени.
 Рис. 4. — Керамика из погребения в Эрбичени: 1 и 6, кувшины из пористого теста; 2—5, глиняные миски из тонкой пасты.
 Рис. 5. — Привозная керамика, найденная в погребении.
 Рис. 6. — Железная пряжка из погребения в Эрбичени.

UNE TOMBE DE L'ÉPOQUE DES MIGRATIONS À ERBICENI

(distr. de Jassy, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

Au printemps de 1955, à l'occasion des recherches de surface effectuées à Erbiceni (distr. de Jassy, rég. de Jassy), on a découvert, près de la lisière nord du village, deux tombes à inhumation du début de l'époque des migrations, dont l'une, qui était périlclitée, a été dégagée immédiatement.

On a trouvé dans la terre de comblement de la fosse, des fragments de céramique hallstatienne et du début de l'époque des migrations (III^e siècle de n. è.); l'inhumation a donc eu lieu après cette date.

Le squelette était en décubitus dorsal, orienté N — S, avec le bras droit allongé le long du corps et le bras gauche ramené sur l'épaule droite (fig. 1). L'inventaire funéraire consiste en 8 vases — 2 amphores d'importation, 4 écuelles en pâte fine exécutées au tour, 2 vases exécutés à la main — et une boucle en fer. A part un des vases travaillés à la main, placé à la hauteur du crâne, les sept autres vases étaient disposés en deux rangées, à la gauche du squelette (fig. 1).

La tombe d'Erbiceni présente, par son inventaire, des analogies avec les tombes de la même époque de Băești-Aldeni, de Tg. Mureș, de Sîntana de Mureș et d'Izvoare, ainsi qu'avec celles de Budești (R.S.S. Moldave) et de Hliboka (R.S.S. d'Ukraine).

S'appuyant sur ces analogies, les auteurs situent la découverte à la fin du IV^e siècle de n. è., la faisant entrer dans l'aire de diffusion de la civilisation de Tcherniakov.

Quant au groupement ethnique auquel se rattache cette tombe, il est impossible de le préciser. L'étude anthropologique du squelette indique un mélange de caractères nordiques et alpins.

EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1. — Tombe d'Erbiceni.
 Fig. 2. — Fragments céramiques trouvés dans la terre de comblement de la fosse: 1, époque du fer; 2—5, III^e siècle de n. è.
 Fig. 3. — Inventaire céramique de la tombe d'Erbiceni.
 Fig. 4. — Céramique de la tombe d'Erbiceni: 1, 6, pots en pâte poreuse; 2—5, écuelles en pâte fine.
 Fig. 5. — Céramique d'importation trouvée dans la tombe.
 Fig. 6. — Boucle en fer trouvée dans la tombe.

CARACTERIZAREA ANTROPOLOGICĂ A UNUI SCHELET DE LA ERBICENI DE LA SFÎRȘITUL SEC. IV e.n.

Cu ocazia unor cercetări de suprafață executate la Erbiceni în mai 1955 de către Em. și N. Zaharia, a fost descoperit un mormânt de inhumație datînd, așa cum o arată descoperitorii în articolul precedent, de la sfîrșitul sec. IV e.n.

Dăm, mai jos, o caracterizare antropologică succintă a scheletului aflat în acest mormînt.

Scheletul este reprezentat printr-un craniu și mandibula, bine păstrate, prin fragmente de omoplat, două humerusuri, două cubitusuri, un radius, un femur întreg și altul fragmentar, fragmente mari din cele două coxale, cîteva vertebre și coaste.

El aparține unui individ de sex masculin de vîrstă matură (aproximativ 40—50 ani).

Dăm, în tabelul de mai jos, principalele caractere metrice și morfologice, precum și principalii indici ai craniului acestui schelet.

Tabel

Nr. după Martin	Dimensiuni	Valoarea în mm	Nr. după Martin	Indici și caractere morfologice	Valoarea
1	gl—op	171	8: 1	indice cefalic	80.70
8	ceu—eeu	138	17: 1	indice vertico-long.	77.78
17	ba—b	133	20: 1	indice porobregmatic long.	67.84
20	po—b	116	17: 8	indice vertico-transv.	96.38
5	n—ba	101	20: 8	ind. porobregm. trans.	84.06
9	ft—ft	92	9: 8	ind. fronto-parietal transv.	66.67
23	circ.or.cap.	500	40: 5	ind. proeminarea feții	98.02
40	ba—pr	99	48: 45	ind.facial	54.49
45	zy—zy	138	54: 55	ind.nazal	49.06
48	n—pr	75	52: 51a	ind. orbital	75.50
54	al—al	26	—	relieful reg. glabelare	4—5
55	n—ns	53	—	fosa canina	3—4
52	înălț.orbitei	30	—	spina nazală	3
51 a	mf—ek	37	—	norma verticală	ovoidă
	talia	1630	—	norma occipitală	sferoidă
				forma occipitalului	slab-bombată
				apertura piriformă	antropină
				relieful occipital	2 (slab)

Din analiza cifrelor referitoare la dimensiunile absolute, rezultă că acest craniu are în general dimensiuni mijlocii spre mici, fapt bine exprimat de circumferința sa (50 cm) care e ușor inferioară cifrei mijlocii pentru bărbați.

Forma generală a craniului este aceea a unui ovoid scurt în normă verticală și sferoidală, în normă occipitală. Indicele cefalic este *sub-brachicran*, foarte aproape de limita categoriei mezocrane. El corespunde unui diametru longitudinal mijlociu spre scurt și unui diametru transversal mijlociu spre îngust. Înălțimea basilo-



Fig. 1. — Craniul scheletului de la Erbiceni.

bregmatică și cea porobregmatică este destul de dezvoltată pentru un craniu relativ mic, ceea ce se reflectă și în indicii vertico-longitudinal și porobregmatic longitudinal, amândoi de tip *hipsicran*, precum și în indicii vertico-transversal și porobregmatic transversal care sînt amândoi de tip *metriocran*, aproape de limita inferioară a celui *acrocran*. Lărgimea frontală minimă este mijlocie spre mică, indicele frontoparietal intrînd în categoria *metriometopă*, la limita spre categoria *steno-metopă*. Fruntea, puțin oblică, prezintă un puternic relief glabellar. Regiunea vertexului este orizontală. Occipitalul, slab bombat, prezintă linii occipitale superioare bine dezvoltate, așezate destul de sus, astfel încît partea subiniacă a osului este ceva mai întinsă decît cea suprainiacă. Gaura occipitală este mică.

Masivul facial, de lărgime și înălțime mijlocie, este, după indicele său facial, de tip *mezen*, apropiat de limită cu cel *lepten*. Malarele au o dezvoltare mijlocie, dar fosa canină este puternică. Indicele nazal este *mezorin*, indicând un nas de lărgime mijlocie. Apertura piriformă, de tip antropin, prezintă o ușoară schiță de fosă prenazală. Nu se cunoaște dispoziția și forma nazalelor, care lipsesc. Se poate însă spune că poziția nazionului era foarte înaltă și că dispoziția apofizelor frontale ale maxilarului superior ne indică un nas de tip europoid. Orbitalele sînt

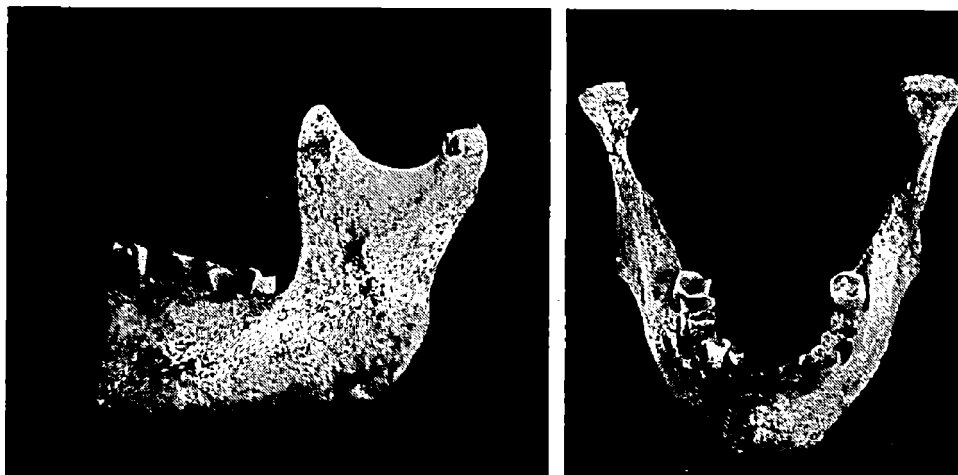


Fig. 2. — Mandibula scheletului de la Erbiceni.

joase spre mijlocii, așa cum arată indicele orbital, de tip *cameconc*, la limita cu cel *mezoconc*.

Maxilarul inferior nu este masiv și prezintă o apofiză mentonieră foarte proeminentă.

Arcada dentară este de tip paraboloid alungit, iar cerul gurii nu este adînc. Dentiția este foarte puternic erodată, mai ales de partea dreaptă, această asimetrie fiind datorită, probabil, unui proces inflamator la M_1 inferior stîng. Puternica erodare a dinților este, desigur, în legătură cu întrebuințarea unei hrane dure. De notat prezența unei carii dentare foarte profunde la M_1 superior stîng.

Talia individului, calculată după metoda lui Manouvrier, era de 163,4 cm, aparținînd categoriei taliilor masculine submijlocii. Este interesant de notat că femurul care este aici platimer prezintă și un pilastru destul de puternic, precum și un al treilea trohanter. Toate acestea indică o puternică dezvoltare a musculaturii membrului inferior.

Din punct de vedere tipologic, se pot preciza următoarele:

1) Toate caracterele indică apartenența acestui schelet mării rase europoide.

2) Analiza caracterelor antropometrice și a celor morfologice indică un tip metisat. Caracterele taliei, ale craniului neural, ale masivului facial și ale mandibulei par a indica că sîntem în prezența unui amestec între un tip doliocran, cu multă probabilitate cel *nordic*, și unul brachicran de talie mică, cu multă probabilitate cel *alpin*. Diagnoza tipologică este astfel în sensul unui tip amestecat *nordico-alpin*.

Dat fiind faptul că tipul amestecat nordico-alpin este un tip foarte răspândit în Europa și dat fiind că este vorba de un singur schelet, nu putem preciza grupul etnic căruia îi aparține.

OLGA NECRASOV și MARIA CRISTESCU

АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СКЕЛЕТА ИЗ ЭРБИЧЕНИ (IV в. н.э.)

РЕЗЮМЕ

Во время своих археологических исследований Е. и Н. Захария обнаружили в местности Эрбичени (близ г. Яссы) погребение, датированное концом IV в. Археологические данные, касающиеся его инвентаря (приближающие его к комплексам Черняхов и Синтана де Муреш), а также и данные, касающиеся положения костяка, в нем найденного, уже подробно обсуждены Е. и Н. Захария. Настоящее исследование касается, таким образом, только антропологического исследования этого скелета.

Как видно из таблицы, данной в румынском тексте, скелет принадлежал мужчине 40—50 лет, роста ниже среднего (163 см). Череп, слегка брахикранный (80, 70), довольно короткий, но не очень широкий, имел короткую яйцевидную форму. Довольно высокий для своих умеренных горизонтальных размеров (гипсикран и метриокран), этот череп имеет довольно сильный глабеллярный рельеф, лоб типа метриометоп и очень слабо выпуклый затылок.

Лицо типа мезеп (приближающееся к типу лептен) имеет довольно хорошо выраженную клыковую ямку и довольно развитые скулы. Мезоринный нос, с высоким назоном, был очевидно европеоидного типа, как на это указывает (при отсутствии носовых костей) лобный отросток верхней челюсти. Орбиты довольно низкие (типа прямоугольных). Нижняя челюсть имеет хорошо выраженный подбородок. Некоторые морфологические особенности бедренной кости указывают на сильное развитие мускулатуры.

Вместе взятые все особенности этого костяка указывают на его принадлежность к европеоидной расе. С типологической точки зрения он представляет известную смесь северных и альпийских признаков.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Череп скелета из Эрбичени.

Рис. 2. — Нижняя челюсть скелета из Эрбичени.

ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DU SQUELETTE DE LA FIN DU IV^e S. (N.È.), DÉCOUVERT À ERBICENI

RÉSUMÉ

Au cours des recherches de surface exécutées à Erbiceni (près Jassy), les professeurs Em. et N. Zaharia découvrirent en 1955 une tombe datant de la fin du IV^e siècle (n.è.). Les données archéologiques (qui indiquent des affinités avec les complexes Tcherniakov et Sintana de Mureș), ainsi que celles qui se rapportent à la position du squelette qu'elle contenait, ont déjà fait l'objet

d'un travail de Em. et N. Zaharia. C'est pourquoi, dans la présente note, les auteurs ne s'occupent que de l'étude anthropologique des ossements qui en proviennent.

Appartenant à un homme d'âge mûr (40—50 ans), de taille inférieure à la moyenne (163 cm), ce squelette présente un crâne très légèrement brachycéphale (80.70), assez court, mais encore assez étroit, ayant la forme d'un ovoïde court. La hauteur en est assez développée pour un crâne à dimensions horizontales assez modérées (hypsicrâne et métriocrâne). Le front, métriométré, présente un relief glabellair assez prononcé. Son occipital est faiblement bombé.

Le massif facial est du type mésène, proche du leptène, à fosse canine assez forte et à os molaires assez prononcés. Le nez est mésorhinien, à racine très haute. Il est impossible d'en préciser la forme, vu l'absence des nasaux, mais la disposition des apophyses frontales des maxillaires supérieurs nous indique bien que le nez devait être du type europeoïde. Les orbites sont chamaeconches. La mandibule présente une apophyse mentonnière assez bien contourée. Le relief du fémur indique un fort développement de la musculature.

En somme, tous ces caractères indiquent l'appartenance du sujet à la grande race europeoïde. Du point de vue typologique, c'est une forme à caractères mélangés, fort probablement alpino-nordique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le crâne du squelette d'Erbiceni.

Fig. 2. — La mandibule du squelette d'Erbiceni.

CÎTEVA DATE NOI DESPRE AGRICULTURA LA SLAVI

În cele ce urmează, prezentăm, în lumina noilor descoperiri arheologice, rezultatele cercetărilor privind agricultura la slavi, insistînd asupra uneltelor (fiarele de plug sau brăzdarele, secerile, coasele), gropilor pentru depozitarea cerealelor, precum și asupra asolamentului și a cantității recoltei realizate. Rezultatele la care am ajuns constituie o contribuție la problema cultivării cerealelor de către slavi.

Într-adevăr, atît pe baza știrilor scrise, cît și a cercetărilor arheologice privind cea de-a doua jumătate a mileniului I și începutul celui de-al doilea mileniu al erei noastre, s-a putut constata că ocupația de căpetenie la majoritatea slavilor era agricultura, care constituia și sursa lor principală de trai, întrucît cerealele și leguminoasele alcătuiau hrana lor de toate zilele¹. Slavii se mai ocupau și cu creșterea vitelor, după cum o dovedesc numeroasele oase de animale găsite în așezările cercetate de noi. Viața individuală și a întregii ginți depindea de bogăția recoltei, din care motiv cultura pămîntului, secerișului și păstrarea cerealelor se făcea cu cea mai mare grijă.

Agricultura, ca sursă principală de existență la slavi, în epoca menționată mai sus, este cunoscută prin știrile scrise, folosite și de unii cercetători mai vechi². Asemenea știri însă, destul de sumare și de multe ori lipsite de claritate, nu ne dau amănunte importante cu privire la agricultură, cum ar fi, de pildă, descrierea uneltelor de muncă, felul de cultivare și mărimea ogoarelor, recolta realizată, modul de depozitare al cerealelor și alte indicii privind această ocupație, care, din punct de vedere economic, prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea dezvoltării istorice din acea vreme. Multe din aceste amănunte au putut fi sesizate în urma cercetărilor arheologice efectuate pe o scară largă în așezările și cimitirele slave, îndeosebi pe teritoriul U.R.S.S., în Polonia și Cehoslovacia.

¹ L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, în *Život starých Slovanů*, I, 1, Praga, 1911, p. 177—194; idem, *Rukověť slovanských starožitností*, Praga, 1955, p. 208 și urm.

² Idem, *Rukověť slovanských starožitností*, p. 329; idem, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris, 1926, p. 184 și urm.

Obiectele arheologice descoperite sînt documente edificatoare și cu ajutorul istoriei, etnografiei, botanicei și a altor științe ajungem la concluzii noi cu privire la cultivarea cerealelor de către vechii slavi.

O privire generală asupra uneltelor utilizate pentru pregătirea ogoarelor în evul mediu, mai ales în Polonia, este cuprinsă în lucrarea lui Z. Podwińska, care a folosit izvoare arheologice, iconografice, etnografice și istorice¹.

De altfel, în legătură cu problema aratului se pune și chestiunea originii și răspîndirii plugului. Cum elementele lingvistice și etnografice, și chiar izvoarele

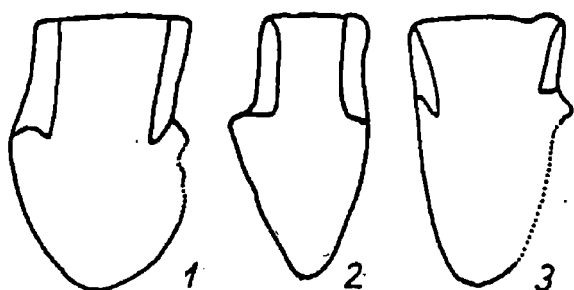


Fig. 1. — Fiare de plug (brăzdare) asimetrice din Cehoslovacia, din epoca feudală timpurie.

scrise, nu pot constitui o călăuză sigură, iar sursele arheologice nu sînt nici ele destul de convingătoare, această problemă nu a putut fi pînă acum rezolvată, deși i s-a dat o atenție deosebită. Cei mai mulți dintre cercetători consideră plugul ca o unealtă care răscolește și răstoarnă pămîntul în brazde. Accesoriile caracteristice ale plugului sînt: brăzdarul asimetric, cormana unilaterală și cuțitul sau fierul care taie pămîntul, roțile nefiind neapărat necesare.

După M. Beranová² indiciile cele mai sigure pentru identificarea plugului sînt brăzdarele asimetrice, dintre care cele mai vechi sînt cunoscute, pînă acum, abia din veacul al XIII-lea și al XIV-lea. Din epoca La Tène tîrzie apar brăzdare nu tocmai simetrice cu partea dreaptă mai ascuțită decît cea stîngă, ceea ce face să se creadă că la arat se apăsa mai mult pe această parte a brăzdarului. Pe teritoriul Cehoslovaciei sînt cunoscute două brăzdare asimetrice din prima jumătate a secolului al IX-lea (Gajary și Čechůvky) și cel din Záhlenice, dintr-o epocă mai nouă (fig. 1)³. Brăzdarele din Gajary și Záhlenice sînt asimetrice pe partea dreaptă, iar cel din Čechůvky pe partea stîngă. Pe baza acestor brăzdare, M. Beranová ajunge la concluzia că pe teritoriul Cehoslovaciei, în acele vremuri, se cunoștea deja plugul, chiar dacă răspîndirea sa nu era mare. Avînd în vedere faptul că brăzdarul era mic, autoarea consideră că, după toate probabilitățile, plugul trebuia să aibă cormana unilaterală și brăzdarul asimetric. Cuțitele spintecătoare sînt cunoscute îndeosebi pe teritoriul Moraviei Mari, unde erau folosite încă la începutul secolului al IX-lea⁴. Așa, de pildă, la Gajary cuțitul s-a găsit împreună cu brăzdarul asimetric în aceeași așezare. Nu s-a putut însă stabili dacă acest plug a avut și roți. După V. J. Dovjenok⁵, prezența cuțitului ar dovedi existența roților la plug. Dar din materialul etnografic și din reprezentările miniaturale se constată că plugul putea fi și fără roți.

Cercetătorul croat B. Bratanić⁶ a arătat că prezența roților la plug s-ar dovedi prin lanțul pe butuc, care se găsește în descoperirile de cuțite și brăzdare

¹ Z. Podwińska, *Narzędzia uprawy roli w Polsce w okresie wczesnośredniowiecznym*, în KHKM, II, 3, Varșovia, 1954, p. 388—423.

² M. Beranová, *Počátek pluhu na československém území*, în AR, X, 1958, p. 324—330.

³ Ibidem, fig. 123.

⁴ J. Eisner, *Základy kovářství v době hradištní*

v Československu, în SIA, I, Poznaň, 1948, p. 367—396.

⁵ V. I. Dovjenok, *К истории земледелия у восточных славян в I тыс. н.э. и в эпоху киевской Руси*, în *Материалы по истории земледелия СССР*, I, I, Moscova, 1952, p. 115—159.

⁶ B. Bratanić, *Nešto o starosti pluga kod Slavena*, în *Zbornik radova filozofskog fakulteta*, 2, 1954, p. 277—302.

din La Tène-ul târziu și din epoca romană. M. Beranová¹ a remarcat însă faptul că nu era nevoie ca partea din față a plugului să fie prinsă cu un lanț, ea putîndu-se lega cu mlață sau cu frînghii. În importanța sa lucrare, B. Bratanić dovedește, pe baza descoperirilor arheologice, că agricultura popoarelor care au trăit la nord de statul roman a fost tot atît de dezvoltată ca și cea romană și nu există dovezi că romanii ar fi cunoscut plugul cu roți înaintea lor. Într-un studiu etnografic el a arătat că plugul cu grindeiul îndoit, brăzdarul asimetric și cu roți a fost folosit în Europa centrală, nordul Balcanilor și Ucraina de nord. Analizînd terminologia părților esențiale ale plugului, autorul a stabilit că este slavă, iar de la slavi a fost adoptată apoi de romîni și maghiari. Slavii, arată B. Bratanić, au fost aceia care au contribuit la răspîndirea plugului cu roți, pe care l-au folosit încă din timpul uniunilor tribale. Un alt cercetător, J. Eisner², comparînd formele brăzdarelor slave din Cehoslovacia cu acelea din regiunile învecinate, a arătat că originea lor, ca și a celorlalte unelte de fier ale slavilor de acolo, trebuie căutată în atelierele celtice. Din vremea năvălirii tătarilor, în 1241, datează marele depozit descoperit de K. Horedt³ la Șelimbăr în Transilvania, care conține multe unelte de fier, între care se află și două cuțite de plug. Autorul face legătura între originea acestor obiecte de fier și epoca timpurie de colonizare a sașilor în Transilvania, veniți acolo din centrul și apusul Germaniei. K. Horedt socotește că cuțitele spintecătoare fac dovada că pămîntul era lucrat mai bine, datorită influenței unor coloniști sași. Se naște întrebarea dacă abia după venirea sașilor s-a putut ajunge la o perfecționare a cultivării pămîntului în Transilvania, cînd, după noile constatări, se știe că aratul la slavi nu a fost prea înapoiat, iar în Transilvania s-au putut manifesta și influențe romane mai vechi. Această problemă rămîne să fie lămurită prin cercetările arheologice ulterioare.

Datorită prezenței brăzdarelor în horodiștile și așezările sătești atît la slavii din apus cît și la cei din răsărit. K. Černohorsky⁴ a ajuns la concluzia că brăzdarul, și în general fierul, constituia la acest popor un material foarte prețios și de aceea era accesibil numai clasei stăpînitoare din horodiști. R. Pleiner⁵ nu admite însă părerea emisă de K. Černohorsky, susținînd că numărul mic al brăzdarelor și al uneltelor mai mari de fier din unele așezări se explică prin faptul că multe din acestea au fost părăsite treptat și pe locul lor n-au mai rămas decît obiectele abandonate sau pierdute. Dimpotrivă, în așezările care au dispărut în urma unei catastrofe neașteptate, s-au putut găsi mult mai multe unelte de fier. Pe lîngă dovezile aduse cu privire la folosirea fierului la începutul epocii feudale, R. Pleiner a scos în evidență și importanța datelor arheologice referitoare la producția obiectelor de fier. Este vorba de cuptoarele cu instalația respectivă, descoperite în Boemia și Moravia, unde meșteșugurile privind prelucrarea fierului s-au dezvoltat atunci mai mult decît în epocile anterioare. R. Pleiner mai observă că descoperirea brăzdarelor și a altor obiecte de fier, în cantități mai mari, în diferite așezări, nu poate constitui o bază temeinică pentru a se trage concluzii cu privire la răspîndirea lor. Cercetările arheologice din vechile așezări omenești

¹ M. Beranová, loc. cit.

² J. Eisner, op. cit., p. 373—376.

³ K. Horedt, *Eine sächsische Schmiede des 13. Jahrhunderts. Ein archäologischer Beitrag zur Herkunftsforschung der siebenbürger Sachsen*, în *Emlékönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Cluj-București, 1957, p. 334—348.

⁴ K. Černohorský, *Žernovy v hospodářsko-společenském vývoji časněho středověku*, XLVIII, 2, 1957, p. 495—548.

⁵ R. Pleiner, *O významu železa v časně době dějině*, în *PA*, I, 1959, p. 333 sqq.

dau la iveală numai o parte neînsemnată de brăzdare și de alte unelte folosite de locuitorii acestor așezări. Unele din aceste obiecte au fost prelucrate cu timpul în unelte noi, altele au fost depuse în morminte, iar restul s-au putut uza prin folosire. S-a arătat, apoi, că slavii din epoca prefeudală și din cea feudală timpurie au folosit diverse feluri de unelte de arătură, deosebite între ele atît prin construcție cît și prin randament, după cum rezultă din descoperirile arheologice, desene și documente scrise. Pentru simpla cultivare a pămîntului se folosea numai crăcana¹, întrebuintată în unele regiuni pînă nu demult. Slavii, în majoritatea lor, arau cu o unealtă numită cracană-uncus cu brăzdar de fier sau cu o rariță, adică o cracană cu corn, numită « socha »², ori chiar cu un plug mai perfecționat. Se cunoaște, apoi, că slavii din aceeași regiune foloseau diferite tipuri de unelte pentru arat, cum se poate observa pe frescele de la Plisca din Bulgaria³. Pe o frescă, nou descoperită în capela sf. Catarina din Moravia, datînd din anul 1134, este reprezentat Prěmysl Orač, întemeietorul dinastiei cehe, avînd alături o crăcană-plug, prevăzută cu un brăzdar simetric⁴. Așadar, în vremea cînd se picta acest portret, în Cehia se ara deja cu pluguri, probabil ceva mai perfecționate. Brăzdarul de fier și cuțitele de plug sînt cunoscute îndeosebi din regiunile slavilor apuseni⁵ și ale celor răsăriteni⁶. Este știut apoi, că aratul cu brăzdar de fier se efectua și în Dobrogea la sfîrșitul mileniului I și începutul celui de-al doilea, cum s-a dovedit prin descoperirile din așezarea de la Capidava⁷. Se poate foarte bine presupune că brăzdarul de fier era folosit în acea vreme și în restul teritoriului Republicii Populare Romîne, întrucît aici s-a putut continua tradiția agriculturii dacice destul de dezvoltate, precum și influența uneltelor agricole perfecționate din epoca romană.

Alte informații relativ la ocupația agricolă a vechilor slavi ni le procură descoperirile de unelte pentru seceriș. Formele acestor unelte, care diferă de podoabe și de ceramică, nu au putut fi determinate de gustul timpului, ci de scopul și de modul lor de folosire. Evoluția formelor acestor unelte pentru arat scoate în evidență o perfecționare a agriculturii din acea vreme, ceea ce a putut determina realizarea unor recolte mai bogate și mai ușor obținute.

Această categorie de unelte a fost studiată amănunțit de M. Beranová⁸. Lubor Niederle nu a făcut decît o prezentare generală a acestor unelte, folosind doar date istorice și etnografice, întrucît în vremea cînd le-a studiat nu avea încă

¹ V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Romîne în epoca veche*, în SCIV, II, 1, 1950, p. 83—109, 93.

² Pentru « socha », vezi literatura la: W. Hensel, *Slawiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Varşovia, 1956, p. 44.

³ St. Stancev, *Un monument de l'agriculture slave à Plisca*, în SLA, IV, 1953, p. 338—349, fig. 2, 3.

⁴ A. Friedl, *Nový pohled na znojenskou rotundu a její genealogickou řadu přemyslovských podobizen*, în *Zprávy Památkové péče*, XI—XII, nr. 7—8, 1951—1952, p. 206—214, 225.

⁵ J. Eisner, *op. cit.* Autorul menționează brăzdare de fier și cuțite de plug de pe teritoriul Cehoslovaciei și le datează în sec. VII—IX.

⁶ I. V. Dovjenok, *До питання про техніку*

орного землеробства на півдні древньої Русі, în *Арх*, IV, 1950, p. 15—16, în care se citează descoperiri de brăzdare în așezările slave răsăritene, și de același *К истории земледелия у восточных славян в I тыс. н.э. и в эпоху киевской Руси*, p. 137—138; V. I. Ravdonikas, *Старая Ладога*, în SA, XI, 1949, p. 39—40, fig. 35; S. A. Tarakanova, *Древности Псковской земли*, în *По следам древних культур*, Moscova, 1953, p. 212; I. I. Leapușkin, *Городище Новотроицкое*, în MIA, 74, 1958, М.—Л. p. 321, tab. LXXXVII.

⁷ V. Canarache, *op. cit.*, p. 103, fig. 18; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, 1958, București, p. 233, fig. 117/1.

⁸ M. Beranová, *Slovenské žánové nástroje v 6—12 století*, în PA, XLVIII, 1957, 1, p. 99—117.

la dispoziție materialul arheologic descoperit ceva mai târziu¹. J. Filip² și J. Eisner³, în studiile lor, au remarcat că secerile și coasele găsite pe teritoriul Cehoslovaciei, împreună cu alte unelte agricole, își au originea în exemplarele descoperite în epoca La Tène. J. Kostrzewski a atras atenția asupra coaselor scurte⁴, care au fost cercetate apoi și de B. A. Kolcin⁵. La rîndul său, Zd. A. Rajewski s-a ocupat de așa-numitele seceri demontabile — pliante —⁶, iar A. V. Arțihovski a clasificat secerile slave de pe teritoriul U.R.S.S. în trei tipuri⁷. Dar, după cum a observat M. Beranová, în clasificarea lui Arțihovski nu s-a luat în considerație forma mînerului, ceea ce este esențial în mînuirea secerii, ținîndu-se seama numai de arcuirea lamei, din care motiv părerea acestui autor nu s-a putut impune. M. Beranová, în studiul său cu privire la secerile slave, este de aceeași părere cu cercetătorul A. Steensberg⁸ din Danemarca, care a clasificat secerile în două tipuri: tipul A, cu mînerul scurt, și tipul B, cu mînerul lung și îndoit într-un unghi mai mic sau mai mare (fig. 2). M. Beranová, ținînd seama de forma lamei și a vîrfului, a clasificat secerile slave datînd din secolele VI—XII în cinci tipuri. Tipul A-1 este secera cu mînerul scurt. Felul de fixare a mînerului nu este diferit la acela al coasei scurte, care este doar ceva mai mare și are lama mai puțin arcuită. Acest tip se găsește pe teritoriul slavilor apuseni în epoca La Tène și la slavii răsăriteni în faza timpurie a cîmpurilor cu urne. Cele mai vechi exemplare ale acestui tip se pot data în secolul al VIII-lea. Tipul A-2 este secera cu manșetă sau cu o gaură longitudinală pentru fixarea mînerului. Forma sa se aseamănă cu aceea a secerii de tipul A-1, însă are lama mai lată. Acest tip s-a găsit numai izolat pe teritoriul locuit de slavi (Lety lângă Dobřchevice aproape de Praga) și se datează din secolele VI—VII. Tipul B-1, destul de răspîndit, se caracterizează prin arcuirea mai deschisă a mînerului. În această categorie pot fi clasate cele mai multe seceri slave cu numeroase variante, care se găsesc împreună în aceleași așezări, depozite și cimitire. M. Beranová consideră tipul B-1 ca tip slav, clasînd în aceeași categorie toate cele trei grupe de seceri slave ale lui A. V. Arțihovski (tipul novgorodean moscovit, de la Nipru, și secerile bulgarilor de la Volga). Cele mai vechi seceri de tipul menționat, în regiunile slave, provin din cimitirele avaro-slave. Acest tip nu este o realizare proprie a slavilor, deoarece provine din provinciile romane și a fost, probabil, adoptat de către slavi de la romani, prin secolul al VI-lea sau al VII-lea. De altfel și secerile din Europa apuseană își au originea în același prototip din provinciile romane.

La așa-numitele coase scurte deosebim formele cehoslovace și slave răsăritene. Din descoperirile arheologice, mai ales la acelea datînd din primul mileniu al erei noastre, distingem două feluri de coase: unele cu coada lungă și altele cu coada scurtă. La coasele cu coada scurtă, cîrligul cu muchia lamei formează un unghi obtuz sau cel mult drept, pe cînd la coasele cu coada lungă cîrligul trebuie să formeze întotdeauna un unghi ascuțit. Coada lungă, fixată în felul acesta, face

¹ L. Niederle, *Slověnské starožitnosti*, IX, în *Život starých Slovanů*, III, 1, Praga, 1921, p. 100—105.

² J. Filip, *Staroslavanské zemědělství v Československu*, Český lid, 1949, p. 194—199; J. Filip, *Hospodářský stav českých zemí na rozhraní letopětu*, *Obzor prehistorický*, 13, 1946, p. 22—26.

³ J. Eisner, *op. cit.*

⁴ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań, 1947, p. 36—37, n. 71.

⁵ B. A. Kolcin, *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси*, în *MIA*, 32, 1953, Moscova, p. 94.

⁶ Zd. A. Rajewski, *Sierpy składane z okresu wczesnodziejowego*, în *SLA*, I, 1948, p. 551—559.

⁷ A. V. Arțihovski, *Методика изучения серпов*, în *Tr SA RANION*, Moscova, 1928, IV.

⁸ A. Steensberg, *Ancient Harvesting Implements*, Kopenhaga, 1943.

posibil cositul, în vreme ce cu coasele care au mînerul deschis într-un unghi obtuz, cositul trebuie executat printr-o lovitură oblică, ceea ce necesită o coadă mai scurtă. Lamele coaselor lungi sînt cunoscute din epoca romană, însă pe teritoriul slav nu s-au găsit coase datînd din secolul al VI-lea pînă în al XII-lea. Coasele scurte erau folosite în epoca La Tène mai ales de celți. Ele au fost întrebuințate și pe teritoriul Cehoslovaciei în epoca La Tène, însă tipurile datate din

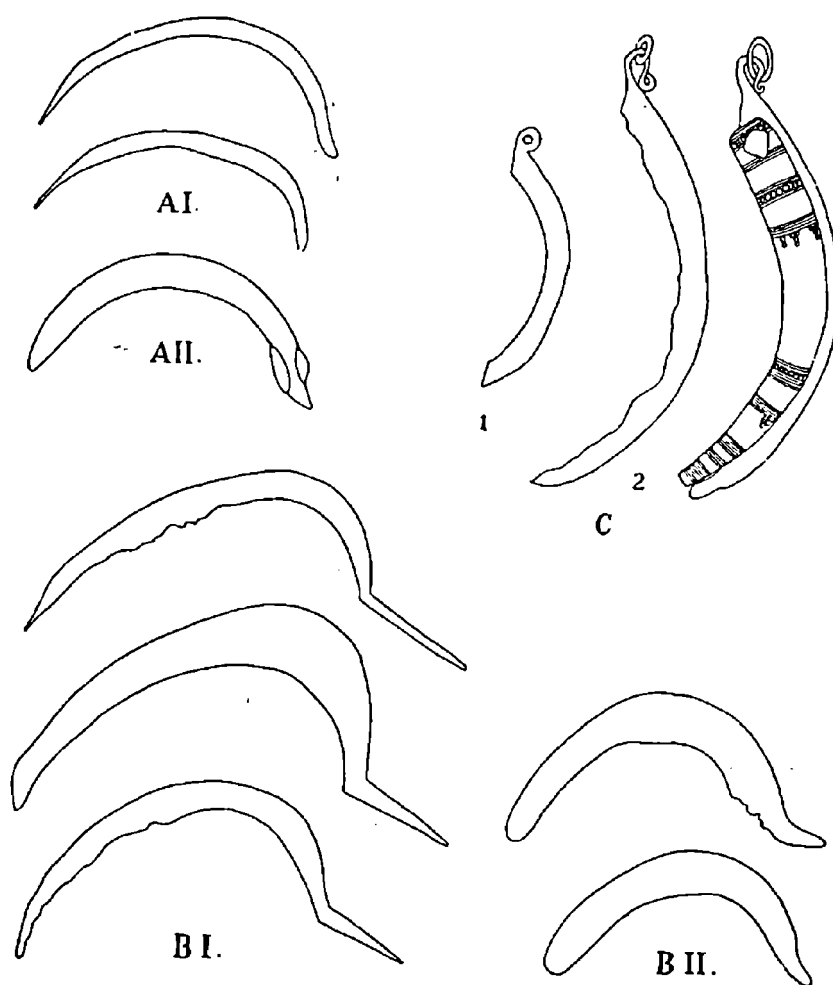


Fig. 2. — Tipuri de seceri slave din sec. VI—XII.

epoca slavă nu au existat aici în epoca La Tène și nici în cea romană. Coasele slavilor răsăriteni se pot urmări încă din secolul al X-lea¹, iar cele două tipuri (de nord și de sud) au fost identificate de B. A. Kolcin² (fig. 3). Dintre coasele scurte din Cehoslovacia, M. Beranová distinge tipul I, cu lama destul de arcuită, și tipul II cu lama dreaptă, câteodată puțin îndoită la capăt (fig. 4). Ținînd seama de forma secerilor și coaselor, se poate stabili dacă ele au fost folosite pentru tăierea ierbei sau a cerealelor. Majoritatea cercetătorilor sînt de părere că coasa cu coadă scurtă a fost folosită pentru cositul ierbei și originea ei stă în legătură cu creșterea și hrănirea animalelor domestice. Pentru recoltarea cerealelor această

¹ Zd. A. Rajewski, *op. cit.*

² B. A. Kolcin, *op. cit.*, p. 94—95, fig. 57.

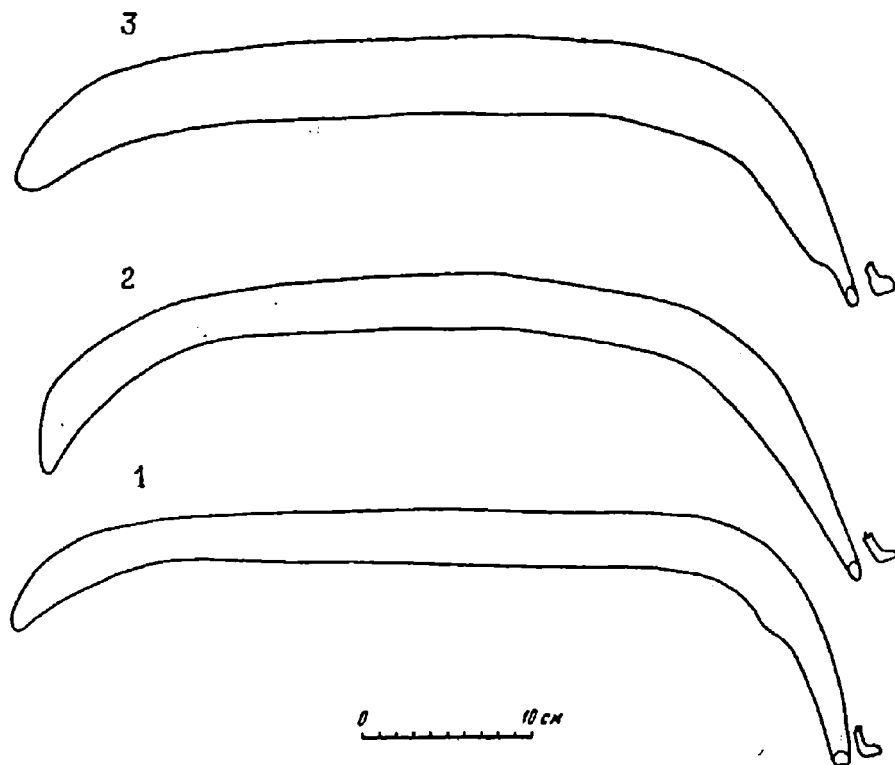


Fig. 3. — Tipuri de coase ale slavilor răsăriteni din epoca feudală timpurie.

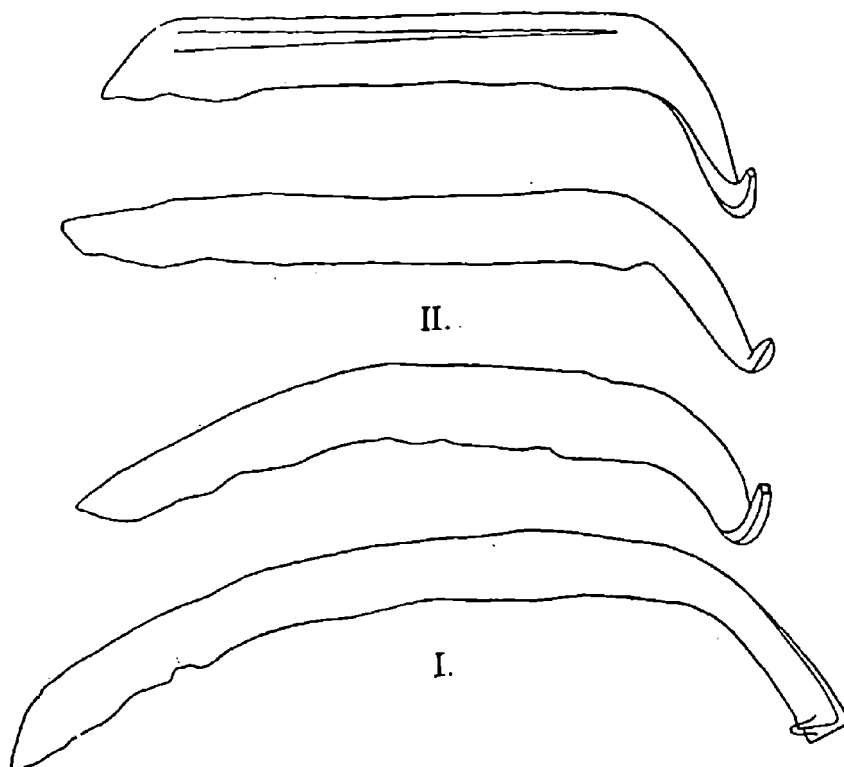


Fig. 4. — Coase scurte slave, din epoca feudală timpurie, de pe teritoriul Cehoslovaciei.

unealtă nu era tocmai potrivită, deoarece mînuirea ei, necesitînd lovituri mai tari, ar fi pricinuit o prea mare scuturare a boabelor. De altfel, nici coasa cu coadă lungă nu a fost de la început folosită pentru recoltarea cerealelor, întrucît multă vreme, pînă la evul mediu, cerealele se recoltau numai cu seceră. M. Beranová presupune că secerile slave de tipul B-1 se foloseau numai pentru recoltarea cerealelor.

Vetrele mari, pătrate, portative de lut, numite și vetre portative cu margine, avînd mărimea pînă la 1 m, sînt strîns legate de producția cerealelor și prepararea

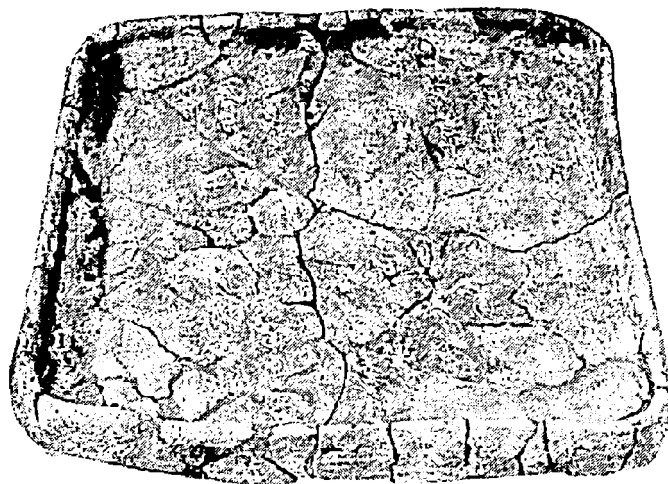


Fig. 5. — Vatră portativă de lut de la Klučov din Boemia (sec. VIII—IX).

hranei (fig. 5). Vetre de acest fel s-au găsit în unele așezări și grădiști din Cehoslovacia¹, pe teritoriul slavilor polonezi², în Silezia³ și în răsăritul Germaniei⁴. Multe s-au găsit în așezările slavilor răsăriteni și în așezarea de tip Avdeevo de lângă Desna⁵. G. B. Fedorov menționează că vetre mari de lut datînd din secolele IX—XII se găsesc și în așezările slave din valea Nistrului⁶; altele datînd din epoca feudală timpurie au fost descoperite în R.P.R., fiind împrăștiate în ruinele de la Noviodunum⁷ și de la Garvăn⁸. Ținînd seama de analogiile etnografice⁹, unii arheologi

au ajuns la concluzia că vetrele portative serveau la curățirea boabelor de pleavă și de țepi, precum și la prăjitul grînelor¹⁰, după cum au mai putut fi folosite și pentru coacerea pîinii, cum se practică încă și astăzi în unele regiuni din sud-estul Europei¹¹. Se mai poate ca pe aceste vetre să se fi uscat și boabele cerealelor, umezite prin înmagazinarea lor în gropi, ca să poată fi apoi rîșnite și transformate în făină; sau se uscau boabele înainte de depozitare, întrucît în gropi nu se puteau păstra decît cerealele bine uscate.

După datele de pînă acum cu privire la rîșnițele găsite în siliștile și grădiștile slavilor din Cehoslovacia, Polonia și U.R.S.S., K. Černohorský¹² a încercat

¹ De exemplu la Klučov (J. Kudrnáč, *Výzkum na klučovském hradišti v r. 1952*, în AR, VI, 1954, p. 57—59, fig. 24); Libice (R. Turek, *Výzkum v Libici nad Cidlinou v roce 1952*, în AR, V, 1953, p. 621).

² De exemplu la Gniezno (W. Hensel, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie, Gniezno w zaranin dziejów VIII do XIII wieku w świetle wykopalisk*, Poznań, 1939, p. 151 și urm.), la Dobrze, Brześć Kujawski (K. Jażdżewski, în *WiadArch*, XVI, 1949, p. 106—161, tab. XVII, 13, XVIII, 14).

³ De exemplu la Klenica (E. Petersen, *Der Burgwall von Kleinitz, Kr. Grünberg, in Altschlesien*, 7, 1937, p. 61).

⁴ A. Götze, *Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler des Kreises Lebus*, Berlin, 1920, p. 51 și urm.

⁵ A. E. Alihova, *Авдеевское селище*, în KS, XXXVIII, 1951, p. 106—112.

⁶ G. B. Fedorov, *Работа славяноднестровской экспедиции*, în KS, XLIV, 1952, p. 83—92.

⁷ SCIV, V, 1—2, 1954, p. 177.

⁸ Șantierul Garvăn (*Dinogetia*) în SCIV, III, 1952, p. 349—421, 361; Gh. Ștefan, *Șantierul Garvăn-Dinogetia*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 240—274, 261 și urm.

⁹ S. Trojanović, *Alterthümliche Speisen- und Getränkebereitung bei den Serben*, în *Archiv für Anthropologie*, XXVII, 1900—1902, I, p. 242—243.

¹⁰ De exemplu K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian I*, Krakovia 1929, p. 252 și urm.; T. Malinowski, *Z problematyki prawnic wczesnośredniowiecznych*, în *Z otchani wieków*, XXII/2, 1953, p. 50—53.

¹¹ P. N. Tretiakov, *Восточные славянские черты в быту населения придунайской Болгарии*, în SE, 2, 1948, p. 170—183.

¹² K. Černohorský, op. cit.

să tragă importante concluzii cu caracter social. În ceea ce privește rîșnițele de mîină, din care s-au găsit discuri de piatră (pietre rotunde plate) cu o gaură la mijloc, autorul crede că au pătruns foarte încet, ca și brăzdarele, în epoca feudală timpurie, mai întîi în grădiști, unde era sediul clasei dominante, fiind totodată și centru administrativ, meșteșugăresc, comercial etc. Același autor arată că rîșnițele aparțineau numai clasei dominante feudale și mult mai târziu s-a extins folosirea lor și la clasele dependente. În loc să macine boabele cu rîșnița, locuitorii obișnuiau să le sfărîme pe pietre ovale, la fel ca în epoca neolitică și în epoca bronzului, sau le tocau în piuă pentru făină. Pivele erau foarte potrivite pentru pisatul grînelor, pentru păsat, mai ales din mei, care era hrana cea mai obișnuită a slavilor. În rîșnițele făcute din piatră mai bună se măcina și făină de calitate ceva mai fină, care era propice pentru prepararea lipiei și a pîinii dospite. K. Černohorsky emitea părerea că proprietarul unei rîșnițe era un om mai înstărit, trăind mai bine decît săracii și supușii din jurul lui, care nu aveau rîșnițe. Acest autor admite și posibilitatea că în epoca feudală timpurie, pătura dominantă îngăduia oamenilor dependenți să macine la rîșnițele ei, bineînțeles cu plata unei dijme, în felul acesta dependența locuitorilor devenea și mai mare.

Expunerea lui K. Černohorsky nu poate fi considerată însă cu totul exactă și definitivă¹. Judecînd după elemente etnografice, el credea că pivele la majoritatea slavilor au fost din lemn, dar în săpăturile arheologice ele nu s-au găsit, așa încît existența lor se poate, cel mult, presupune. De asemenea, nu sînt dovezi arheologice și nici documente scrise relativ la ipoteza că în așezările satești boabele se sfărîmau numai pe pietre, iar măcinatul cu rîșnițe ar fi fost un privilegiu numai al clasei înstărite din horodiști. Aceste probleme însă nu vor putea fi rezolvate, decît abia după terminarea și publicarea cercetărilor ce se fac în prezent în diferite așezări, siliști și horodiști.

În ultimul timp s-au îmbogățit simțitor cunoștințele despre cultura cerealelor la slavi pe teritoriul U.R.S.S., Poloniei și Cehoslovaciei. Astfel, cu prilejul săpăturilor de la Novgorod, cercetătorii sovietici au reușit să găsească o mai mare cantitate de cereale și de buruieni. Examinarea de către A. V. Kirianov² a permis să se tragă concluzia, că în regiunea Novgorodului în secolele XI—XII, cultivarea pămîntului se făcea pe bază de două sau trei sole.

La fel și în Polonia, studierea mai amănunțită a așezărilor din epoca slavă, ca și mai înainte, a furnizat multe date noi referitoare la agricultură, în urma cercetărilor arheologice efectuate în localitățile Luboń lângă Poznań³, Gniezdo⁴, Biskupin, Opoli, Volyń, Śtětín, Ostrow Lednicki, Leczyca, Trzemesznie⁵.

Studiile făcute de M. Klichowska⁶ despre cereale și fructe, pe baza descoperirilor arheologice, sînt destul de importante. Un alt autor, R. Kiersnowski⁷, s-a ocupat cu cultura cerealelor, a leguminoaselor și a altor plante folosite pentru hrană în evul mediu timpuriu. El a confirmat sursele arheologice prin documente

¹ Argumentele sale le vom dezbate în alt articol.

² A. V. Kirianov, *К вопросу о земледелии в новгородской земле в XI—XII вв.*, în KS, XLVII, 1952, p. 147—157.

³ B. Jaroń, *Sredniowieczne szczatki roślinne z wykopalisk w gnieźnie*, Poznań, 1939, p. 279—280.

⁴ Idem, *Szczatki roślinne z wczesnego okresu*

zelaznego w Biskupinie (Wielkopolska), Poznań, 1938, p. 7—8.

⁵ M. Klichowska, *Z badań nad roślinami uprawnymi Polski wczesnorzedniowiecznej*, în *Dawna kultura*, 1, 1955, p. 22—30.

⁶ Ibidem.

⁷ R. Kiersnowski, *Rowiny uprawne i pożywienie roślinne w Polsce wczesnofeudalnej*, în KHKM, II, nr. 3, Varșovia, 1954, p. 346—387.

scrise, rezolvînd și unele probleme teoretice, întocmind și o statistică a descoperirilor arheologice din Polonia.

În Cehoslovacia, cele mai multe date sînt furnizate, pînă în prezent, de cercetările făcute în horodiștea slavă de la Klučov¹, unde s-a găsit grîu carbonizat din specia *Triticum compactum* Host și *Triticum aestivum* L. (*T. vulgare* Will), secară (*Secale cereale* L), orz (*Hordeum distichum* L), mei (*Panicum miliaceum* L) și mazăre (*Pisum sp. L.*). Zd. Dohnal a clasificat resturile carbonizate ale acestor plante și totodată a făcut și istoricul fiecărei specii cu însușirile ei caracteristice (tipul de vegetație, rezistența la ger și la secetă, precum și modul lor de folosire), care permiteau agricultorilor slavi să le cultive. Din gropile de cereale de la grădiștea din Klučov provin și diferite resturi de buruieni. Zd. Dohnal a clasificat aceste buruieni după cum cresc ele pe ogoare ori pe toloace, în poienile pădurilor sau în alte spații necultivate. Dintre cele ce cresc pe ogoare și pe toloace a găsit zece feluri ca, de pildă: *Geranium dissectum* Jusi, *Agrostema githago* L. ș.a. Din buruienile ce cresc în poienile pădurilor ori în tufărișuri a găsit, de exemplu, *Luzula campestris* Lam et. Dc., *Galeopsis pubescens* Bess ș.a.

Din izvoarele scrise se cunoaște că slavii au avut ogoare stabile, care erau cultivate printr-un sistem de asolament folosit de ei. Ei își măreau, totodată, suprafața cultivabilă prin defrișarea și chiar prin arderea pădurilor, pregătind astfel noi ogoare. Desigur că pe aceste ogoare noi continuau să crească buruienile din luminișuri, după cum pe terenul cultivat creșteau buruieni tipice pentru toloace. Este de remarcă, de altfel, că în unele gropi de cereale de la Klučov s-au găsit numai buruieni carbonizate, care crescuseră pe terenurile ce nu de mult fuseseră împădurite.

În alte gropi, dimpotrivă, s-au găsit buruieni, care obișnuit cresc numai pe terenurile cultivate mai de multă vreme. Pe baza acestor resturi de plante, Zd. Dohnal a putut stabili, cu multă probabilitate, dacă ogoarele a căror recoltă era depozitată în gropile de cereale erau lucrate mai recent, sau dacă cultura s-a făcut în terenurile defrișate ori în ogoare cultivate de mai multă vreme. Pe baza resturilor de plante carbonizate, care atingeau înălțimea de 0,15—0,55 m, acest cercetător a putut conchide că slavii din Klučov coseau cerealele cu tulpina mai lungă, spre deosebire de vremurile mai vechi, cînd se culegeau numai spicele.

Slavii obișnuiau să depoziteze cerealele atît în pămînt, cît și la suprafața solului. Lubor Niederle², pe baza izvoarelor istorice și a datelor etnografice, a tratat despre instalațiile de la suprafața solului pentru păstrarea cerealelor, ipotezele lui fiind confirmate recent, de altfel, și de către W. Hensel³ prin descoperirile din Polonia.

Depozitarea cerealelor în gropi a fost foarte răspîndită la slavi. Asemenea gropi de cereale au fost descoperite în numeroase așezări ale slavilor apuseni, răsăriteni și a celor din sud⁴. Gropile acestea, în majoritatea lor, erau în formă de pară, la partea superioară avînd un gît alungit și îngust, prin care se introduceau boabele.

¹ Zd. Dohnal, *Užitkové rostliny a jejich upotřebení na slovanském hradišti v Klučově u Českého Brodu*, în PA, XLIX, 2, 1958, p. 499—512.

² L. Niederle, *Slovanské starožitnosti*, în *Život starých Slovanů*, I, 2, Praga, 1913, p. 799—805.

³ W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, p. 799—805.

⁴ În R.P.R., de exemplu la Garvăn (Gh. Ștefan, *Pătrunderea slavilor la Dunărea de Jos*, în SCIV, I, 1, 1950, p. 69—74); Medgidia (E. Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 233—238, fig. 2); Țigănie (E. Comșa, *Săpăturile de salvare*, în SCIV, VI, 3—4, p. 411—445, 452).

De asemenea, în așezările slave s-au mai găsit și gropi cilindrice sau în formă de pîlnie, adîncimea lor variind între 1,50 m și 3 m. Aceste gropi de cereale constituie o dovadă că în așezările cercetate era dezvoltată agricultura, ceea ce rezultă și din obiectele găsite în aceste gropi, ca de exemplu ceramică, unelte, resturi de plante etc. Volumul acestor gropi de depozitat cerealele și numărul lor în așezările omenești pot constitui o bază pentru unele considerații de ordin economic și social. Alături de constatările arheologice, privind reconstituirea pereților de la gropile de cereale și a modului cum erau umplute acestea, stau măturie și documentele istorice scrise, precum și observațiile entografice¹. Astfel, înainte de a fi umplute cu cereale, gropile se uscau mai întîi cu paie aprinse în interiorul lor; în unele regiuni pereții gropilor se lipeau cu lut, în altele se acopereau cu paie peste care se aplicau niște nuiele subțiri prinse cu cîrlige în pereții gropilor. Apoi, în interiorul bine uscat al gropii se depozitau cerealele, uscate și ele, umplîndu-se groapa pînă la baza gîtului ei. La rîndul lui, gîtul se umplea cu paie, peste care se arunca pămînt sau pietre, ca să fie mai bine apărat conținutul. Pe temeiul datelor științifice de astăzi cu privire la calitățile cerealelor ce se depozitau mai de mult, se poate explica utilitatea acestor gropi² (fig. 6). Cerealele, ca orice organism viu, respiră și, de aceea, au nevoie de oxigen; respirația produce însă încălzirea și germinația lor, ceea ce poate pricinui distrugerea depozitului; de aceea prin astuparea ermetică, împiedicîndu-se respirația boabelor, se asigura conservarea lor. Cum conservarea cerealelor era influențată și de bioxidul de carbon eliminat din ele, gropile erau prevăzute cu un orificiu îngust prin care nu putea intra aerul, dar ieșea bioxidul de carbon. Temperatura joasă și constantă a pămîntului era favorabilă conservării cerealelor, căci influența și asupra coacerii boabelor curînd recoltate și totodată împiedica înmulțirea insectelor dăunătoare. Agricultorii din trecutul îndepărtat cunoșteau empiric procesele naturii, de care se foloseau la conservarea cerealelor în gropi, fără să cunoască însă principiul unor asemenea procese. Depozitarea subterană a cerealelor avea avantajul că le crea condiții bune de conservare contra distrugerii fiziologice sau biologice și totodată le asigura un bun adăpost contra oricărui inamic. Cronicarul Helmold din secolul al XII-lea scrie că slavii din Ruiana, la izbucnirea unui război, au ascuns în gropi toate cerealele treierate, împreună cu aurul, argintul și celelalte obiecte prețioase de care dispuneau, iar pe femei și copii i-au ascuns în horodiști sau în păduri, lăsînd în calea dușmanului doar bordeiele goale, care puteau fi distruse, căci erau ușor de refăcut.

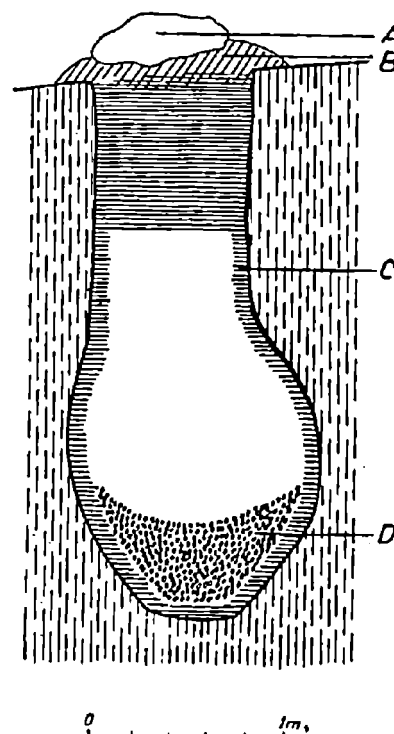


Fig. 6. — Groapă pentru păstrarea cerealelor; A, piatră; B, pămînt; C, paie; D, cereale.

¹ J. Kudrnáč, *Skladování obilí v jamách*. — *obilnicích*, în *Vznik a počátky Slovanu*, II, 1958, citează documente scrise despre amenajarea și umplerea

gropilor de cereale.

² K. Kudrnáč, *Skladování obilí*.

Prin măsurarea volumului gropilor de depozitare a cerealelor, s-a putut stabili câți hectolitri de boabe încăpeau în ele. În urma cercetărilor arheologice s-a putut preciza modul amenajării interioare a acestor depozite (cîrlige carbonizate, paie, găuri în pereții gropilor) și s-a constatat că pereții unor astfel de gropi erau căptușiți cu un strat de paie de 0,15 m grosime, așa cum se proceda, de altfel, pînă nu demult, în unele regiuni, în care cerealele se păstrau în același mod. Un asemenea strat de paie însă micșora întrucîtva interiorul gropii. Tot cu paie se umplea și gîtul gropilor în formă de pară. La fel și gropile în formă de butoi sau de pîlnie aveau spațiul de depozitare mai mic decît cel constatat arheologic, pentru că se poate presupune că atît partea de sus de la gură, cît și pereții trebuiau să fie asigurați contra umezelii. Capacitatea de depozitare a unor astfel de gropi de cereale, cunoscute în Cehia, ne-a permis să stabilim cu oarecare aproximație și întinderea ogorului, a cărui recoltă se depozita în aceste gropi¹. În cazul cînd depozitele erau grupate, sau se găseau în apropierea bordeielor, un calcul aproximativ al conținutului lor ar putea duce la stabilirea și a suprafeței ogoarelor cultivate de o familie. Pentru aceasta însă este nevoie să se facă cercetări noi pentru a întări presupunerea că o anumită suprafață de pămînt era în proprietatea particulară a familiei, sau a confirma ipoteza susținută de M. Petrescu-Dîmbovița² privind situația din Moldova, că în secolele VIII—X pămîntul nu era în proprietatea familiilor de cultivatori, ci se afla numai în folosința lor temporară, avînd numai dreptul de recoltare. Consemnînd în cifre constatările la care am ajuns, subliniem că ele trebuie luate în considerare în cea mai mare parte, numai cu oarecare aproximație. Totuși ele sînt suficiente spre a ne putea face o idee asupra problemelor menționate, privind epoca feudală timpurie. Nu se poate stabili precis, folosind metodele de clasificare de pînă acum, dacă gropile cercetate din așezările satești au fost umplute toate odată cu cereale, întrucît majoritatea așezărilor și horodiștilor slave au fost folosite în continuare de cîteva generații. Totodată ar fi greșită încercarea de a se evalua totalul suprafeței cultivate, însumînd conținutul tuturor depozitelor de cereale din așezările cunoscute. Numai în cazul cînd s-ar constata pe baza ceramicii, a stratigrafiei etc., că mai multe gropi formează un grup contemporan, abia atunci s-ar putea ajunge la precizarea suprafeței ogoarelor cultivate, adunîndu-se conținutul gropilor.

Ca să se poată cunoaște ce întindere de teren trebuia cultivată spre a se umple fiecare din aceste gropi de cereale cu recolta respectivă, ar trebui, înainte de toate, să se cunoască măcar aproximativ cantitatea recoltei de pe o anumită suprafață de teren.

Stabilirea cantității recoltei din epoca feudală timpurie s-ar putea face numai prin comparație cu datele din epocile de mai tîrziu, întrucît pentru perioada care ne interesează nu există nici un document scris cu ajutorul căruia să se poată preciza cantitatea recoltei. În felul acesta, studiîndu-se cantitatea recoltelor din evul mediu și din epoca modernă pe teritoriul U.R.S.S., Poloniei, Cehoslovaciei, Germaniei, Franței și Angliei, s-au putut culege date cu ajutorul cărora să se poată stabili, de altfel cu destulă aproximație, cantitatea recoltei realizată în epoca de care ne ocupăm³. Asemenea date sînt însă prea relative pentru evaluarea recol-

¹ J. Kudrnáč, *Staroslovanské obilňářství v českých zemích*, în PA XLIX, 2, 1958, p. 478—498.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Slovenská sídliště v*

Moldavské oblasti Rumunská, în Slovenská archeológia, VI—1, 1958, p. 209—222.

³ J. Kudrnáč, *Staroslovanské obilňářství*.

telor din epoca feudală timpurie, căci trebuie să ținem seama că dezvoltarea tehnicii agricole a mers foarte încet pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Ceea ce știm sigur este că uneltele de arat, precum și cultura pămîntului în general se perfecționa, așa că și recolta a putut fi mai mare la sfîrșitul mileniului al doilea.

Slavii, pe baza datelor arheologice referitoare la așezările lor, trăiau obișnuit pe teritorii cu pămînt bun și fertil. De aceea putem presupune că agricultorii slavi au cultivat terenurile cele mai fertile din apropierea așezărilor lor și nicidecum pe cele inferioare, care n-au fost cultivate decît prin forța împrejurărilor, din cauza înmulțirii populației, în vremurile mai apropiate de noi. De aceea, și cantitatea recoltelor lor se putea apropia de a celor de mai tîrziu, asupra cărora există și documente scrise.

Putem conchide că recolta la slavii din Moravia și Cehia a putut fi de două-trei ori mai mare decît sămînța semănată pe ogoare. V.P. Levașeva¹, confruntînd cele mai vechi știri rusești și analizînd și condițiile naturale din Rusia de nord și nord-est, a putut stabili cantitatea seminței necesare unei anumite suprafețe. Trebuie să ne gîndim că cultivatorii, după o anumită experiență a cultivării ogoarelor, au constatat că, în vederea unei recolte bune, trebuiau să semene des sămînța. Din această experiență agricultorii și-au putut da seama de cantitatea de semințe de care au nevoie pentru suprafața ogorului lor. Totuși cantitatea seminței nu putea fi aceeași pentru toate ogoarele, deoarece trebuia să se țină seama de calitatea și felul de cultivare a solului, de calitatea semințelor și de condițiile climatice.

Din opera lui Pliniu (*Naturalis historia*, lib. XVIII), rezultă că la acea vreme se putea ști cu destulă precizie, ținînd seama de fertilitatea solului, cîte măsuri de boabe erau necesare pentru semănarea unui iugăr roman (un pogon). Știrile scrise din evul mediu ne informează cît se semăna în Europa apuseană pe o anumită suprafață². De asemenea, pe baza altor știri scrise se știe că în Boemia exista o măsură de volum numită «Korec»-coreț, însemnînd totodată și o măsură de suprafață, și care se folosea la semănatul unui ogor de o anumită întindere. A. Sedláček³ și Lubor Niederle⁴, folosind pentru studiile lor izvoare scrise referitoare la această chestiune, au ajuns la concluzia că măsura «korec» este o măsură veche la slavii apuseni, cunoscută cel puțin din sec. al XI-lea. De aceea studiul privind cantitatea recoltei din epoca feudală timpurie prezintă o importanță deosebită, întrucît izvoarele istorice arată că măsurarea cu «korec-ul» se făcea încă în epoca feudală timpurie, ca și în aceea care a urmat imediat. Descoperirile de fiare de plug — brăzdare — din epoca prefeudală și din cea feudală arată că ogoarele se arau cu plugul și apoi se semăna. «Korec-ul», ca măsură de volum, avea un conținut de 93 l, așa cum s-a putut stabili pe baza calculelor comparative dintre vechile măsuri de volum cu cele de astăzi; ca măsură de suprafață era egal cu 2 837, 204 mp. Deci se poate presupune că cultivatorii slavi, îndeosebi cei din Boemia și Moravia, încă de prin secolul al VIII-lea semănau destul de des terenurile fertile și, ținînd

¹ V.P. Levașeva, *Сельское хозяйство. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.*, sub red. B. A. Ribakov, în TGM, 32, Moscova, 1956, p. 57—58.

² R. Grand — R. Delatouche, *L'agriculture au moyen âge de la fin de l'Empire romain au XVI-e siècle*, Paris, 1950, p. 279.

³ A. Sedláček, *Paměti a doklady o starčeských mirdch a váhách*, în *Rozpravy české akademie věd a umění*, t. 1, č. 66, Praga, 1923, p. 88—89.

⁴ L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, în *Život starých Slovanů*, III, sv. 1, Praga, 1921, p. 110. Bibliografie referitoare la «Korec» vezi la W. Hensel, *op. cit.*, p. 72.

seama de evoluția lentă în agricultură, desigur că aceste terenuri erau cultivate din vremurile cele mai vechi. Din aceste constatări se deduce că un ogor de 2 837 mp se semăna cu cantitatea de boabe, care umplea un « *korec* » (93 l), ceea ce înseamnă că la un hectar reveneau 324,5 l grăunțe; cum această semănătură trebuia să fie cu 1/9 mai mare, putem deduce că la semănarea unui ha era nevoie de 350 l. Iar dacă recoltele realizate erau cam de vreo două-trei ori mai mari decât cantitatea

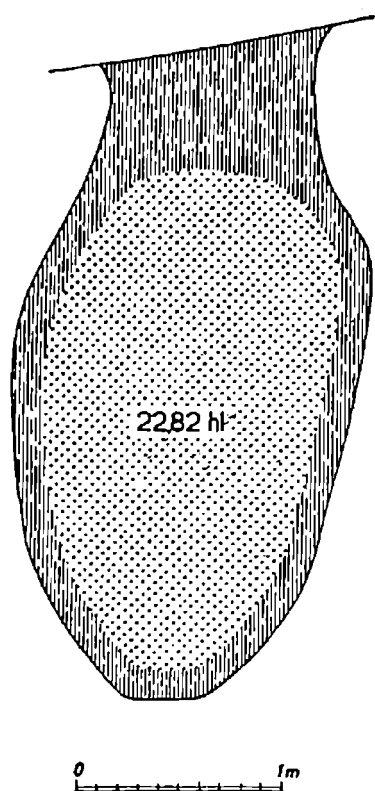


Fig. 7. — Capacitatea de depozitare a gropii de cereale din horodiștea slavă de la Klučov din Boemia.

de semințe, se poate conchide că slavii din Boemia și Moravia puteau obține în regiunile mai fertile aproximativ 7–10,5 hl de boabe de pe un ha. Deci, pentru a se umple gropile de cereale de la Klučov din Boemia, care aveau o capacitate de înmagazinare de 22,82 hl (fig. 7), era necesar să se semene un ogor în suprafață de 2,17 ha la o recoltă medie de 10,5 hl la hectar, sau de 3,26 ha, dacă recolta era numai de 7 hl la hectar. Dacă ținem seama că agricultorul mai avea și teren necultivat ori pârloagă, înseamnă că el trebuia să posede mai multe ogoare, pe care să le semene în fiecare an. Apoi, după recoltarea cerealelor, era nevoie ca solul să fie lăsat necultivat cel puțin un an sau o bună parte a anului, spre a se regenera cu materiile nutritive din pământ. La sistemul de asolament cu două sole întinderea cultivată era egală cu suprafața care se semăna, în vreme ce la sistemul de asolament cu trei sole era cu 1/2 mai mică încât constituia numai 1/3 din toată suprafața cultivată. Sistemul de trei sole consta în aceea că cerealele de toamnă, grâu ori secară, se semănau pe o treime de teren, primăvara se cultivau cereale de sezon — orz, ovăz — pe altă treime, iar ultima treime, ce fusese recoltată înaintea celorlalte două treimi, era lăsată să se odihnească pînă la cultura cerealelor de toamnă, în anul ce urma. Acest sistem cu trei sole era mai convenabil, întrucît pentru semănatul unei anumite cantități de

cereale era suficientă o suprafață cu 1/4 mai mică decât la sistemul cu două sole. Mărimea solei și a ogorului din care se putea umple cu boabe groapa de cereale, cu o capacitate de depozitare de 22,82 hl, menționată mai sus, se poate vedea din următorul calcul:

Din recolta de;	Suprafața semănată	Solă	Suprafața cultivată
7 hl dintr-un ha la sistemul de 2 sole	3,26 ha	3,26 ha	6,52 ha
7 hl dintr-un ha la sistemul de 3 sole	3,26 ha	1,63 ha	4,89 ha
10,5 hl dintr-un ha la sistemul de 2 sole	2,17 ha	2,17 ha	4,34 ha
10,5 hl dintr-un ha la sistemul de 3 sole	2,17 ha	1,08 ha	3,24 ha

Asolamentul cu trei sole făcea posibilă alimentarea unui număr mai mare de familii decât cel cu două sole, fiind superior ogorului realizat după arderea pădurilor. Acest asolament era frecvent la romani și în apusul Europei și destul

de răspândit în epoca feudală timpurie¹. B.D. Grekov² presupune că și în Rusia era folosit sistemul de asolament cu trei sole, probabil în secolele XI—XII. Cît privește Moravia de sud —centrul Moraviei mari —și Boemia centrală, nu avem motive să nu presupunem că asolamentul de trei sole era folosit încă din secolul al IX-lea, eventual și mai înainte, întrucît datele arheologice, precum și izvoarele scrise, ne arată că situația economică a acestor țări corespundea cu a celor din Europa apuseană. În regiuni cu populație destul de deasă pentru acele vremuri, cum era Moravia de sud și Cehia centrală, și unde se practica o agricultură destul de dezvoltată cu un sistem regulat de asolament, produsele realizate ajungeau pentru hrana populației, ba mai rămîneau și cantități necesare atît pentru înșămînțarea viitoare, cît și pentru dările obligatorii și chiar pentru depozite de rezervă. Cercetările arheologice au dovedit că slavii din Cehia și Moravia se specializaseră în meșteșuguri și că exista o diferențiere socială, ceea ce este caracteristic pentru slavii din Cehia și Moravia la sfîrșitul mileniului întîi. J. Böhm³ a tratat foarte cuprinzător această problemă. Pe baza inventarului descoperit în morminte, se constată că agricultorii slavi foloseau unelte (seceri de fier, topoare etc.), care n-au putut fi lucrate de ei, ci le-au obținut prin schimb de la meșteșugarii specialiști în lucrarea unor asemenea unelte. Desigur, pentru agricultori, cerealele au alcătuit obiect de schimb. În unele morminte apare un inventar bogat⁴, ceea ce este o dovadă că asemenea morminte aparțineau unei populații privilegiate și înstărite, a cărei bogăție provenea din renta în muncă și natură. Sursele acestor bogății erau produse realizate din cultivarea pămîntului. Este foarte probabil că renta în produse se compunea și din cereale, cum reiese din izvoarele scrise din secolele IX—XII, referitoare la unele regiuni locuite de slavi⁵. În regiunile mai slab populate, în care se găsea destul pămînt cultivat, este posibil ca terenul să nu fi fost împărțit în suprafețe; în care semănăturile de toamnă să alterneze cu cele de primăvară avînd sola respectivă, iar partea necultivată a unui ogor nu era egală cu 1/2 din întreaga suprafață cultivată la sistemul cu două sole sau egală cu 1/3 la sistemul cu trei sole. Acolo unde populația era mai rară, se practica un sistem mai simplu prin cultivarea unor terenuri schimbate mereu, revenirea la ogoarele din trecut făcîndu-se după trecerea unui timp mai îndelungat, adică după ce se înțeleniseră cu iarbă și buruieni. Acești agricultori cultivau, de asemenea, și soluri nesecătuite de cultura cerealelor, ele fiind îngrășate cu cenușa arbuștilor arși. De aceea, și cantitatea de cereale recoltate a putut fi mai mare decît pe ogoarele cu asolament regulat. Identificarea în unele depozite de cereale de la Klučov în Cehia a unor specii de buruiene caracteristice pentru poienile de păduri și pentru tufărișuri, așa cum am menționat mai sus, arată că slavii obișnuiau să-și mărească suprafața de cultură prin arderea pădurilor. Agricultură pe terenuri realizate pe baza defrișării prin ardere, care este cea mai veche pregătire a solului pentru cultura cerealelor, în comparație cu arătura, prezintă atît dezavantaje cît și avantaje. Pregătirea unor terenuri de cultură prin arderea pădurilor, metodă practică în unele regiuni pînă în

¹ J. Kudrnáč, *Staroslovanské obilnárství*, p. 491 și urm.

² B.D. Grekov, *Киевская Русь*, Praga, 1953, p. 47—48.

³ J. Böhm, *K otázce vzniku feudalismu v českých zemích*, *Český lid* 6, 1951, p. 162—180.

⁴ De exemplu la Staré Město în Moravia (v. Hrubý, *Staré Město velkomoravské pohřebiště na valách*, Praga, 1955); Mikulčice (J. Pouřk, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě «Valy» u Mikulčic*, în *PA*, XLVIII, 1957, 2, p. 241—388).

⁵ L. Niederle, *Conp. Život starých Slovanů*, III, 1, p. 97, citează documente istorice.

vremuri mai apropiate de noi, constă în aceea că cenușa rezultată din arderea pădurii se prelucra cu sapa și se amesteca cu pământ și abia după aceea se semăna ogorul. Dar, după folosirea solului timp de un an pînă la trei, trebuia să se pregătească o nouă suprafață de teren cultivabil defrișat prin arderea pădurii. Astfel ogorul vechi era părăsit și se lăsa să se împădurească din nou și numai după ce copacii ajungeau destul de mari erau iarăși arși pentru ca cenușa lor să poată îngrășa noul teren de cultură. Ipoteza pregătirii unor astfel de suprafețe cultivabile, prin arderea pădurilor, este plauzibilă numai în cazul cînd așezările omenești erau foarte rare și mai ales dacă existau mari terenuri împădurite, care să poată fi sacrificate. H. Lowmiański¹ făcînd un calcul teoretic a arătat că în sistemul bazat pe defrișarea terenului prin arderea pădurii, pentru alimentarea unui om trebuia să se amenajeze anual 0,5 ha de pădure, ceea ce însemna că, după 30 de ani, cînd urma să se reîntoarcă la terenul împădurit din nou, trebuia să se ardă o suprafață de 15 ha de pădure. Deci o familie alcătuită din 20—30 persoane trebuia să folosească un teren de 6—9 km². De aceea, nu se poate presupune că, pentru a avea terenuri de cultură, sistemul defrișării prin arderea pădurilor era un sistem constant, mai ales în regiunile cu așezări numeroase și datînd din aceeași vreme. Arderea pădurii și pregătirea terenului pentru semănături necesita concentrarea unui număr mai mare de oameni și de aceea P.N. Tretiakov² arată că acest mod de cultivare era compatibil cu orînduirea gentilică, în care existau brațe de muncă destule, încît munca putea fi împărțită rațional. Avantajul agriculturii bazată pe defrișare prin ardere, în comparație cu aratul, consta într-o semănătură mai rară, recolta fiind aceeași sau chiar mai mare decît pe suprafețele cu sistemul de asolament cu două sau trei sole.

După J. Wielowiejski³, în regiunile fertile ale Poloniei aratul predomina, față de sistemul de defrișare prin ardere, încă din epoca La Tène tîrzie și s-a practicat mai intens în epoca romană. De precizarea modului de cultivare a solului depinde și stabilirea densității populației pe km², ceea ce pentru epoca feudală timpurie se poate stabili foarte ipotetic. În regiunile cu asolament cu două sole, cu ogoarele constante, după H. Lowmiański⁴ densitatea populației a putut atinge cifra de 13,5 pe km², iar în cele cu trei sole pînă la 18 oameni pe km².

În R.P.R., arheologii romîni, prin cercetările lor în diferite așezări și moriminte din epoca prefeudală și feudală timpurie, au făcut numeroase și importante descoperiri, mai ales cu privire la aspectul așezărilor, ceramica, podoabele și uneltele folosite, toate acestea constituind o bază pentru prezentarea dezvoltării economico-sociale și istorice în general. Se poate prevedea, cu multă probabilitate, că se va izbuti să se ajungă la constatări sigure cu privire la cultura cerealelor la romani, slavi și la celelalte grupuri etnice care au trăit în a doua jumătate a mileniului I și prima jumătate a mileniului II pe teritoriul Daciei, unde condițiile fizico-geografice au fost foarte favorabile pentru dezvoltarea agriculturii. De aceea, ar fi bine ca, prin cercetările viitoare, să se urmărească problema dacă uneltele agricole din epoca feudală și din cea precedentă au continuat tradiția formelor dacice și romane, sau dacă se apropie de formele uneltelor folosite de slavii răsăriteni, sudici sau apuseni, deoarece pe teritoriul R.P.R. cercetătorii romîni s-au preocupat

¹ H. Lowmiański, *Podstawy gospodarcze fromania sie państw słowiańskich*, Varșovia, 1953, p. 161.

² P. N. Tretiakov, *Восточнославянские племена*, M.—L., 1948, p. 146.

³ J. Wielowiejski, *Zagadnienie przelomu w technice uprawy roli w I tysiącleciu n.e. na ziemiach polskich*, în KHKM, III, nr. 1, 1955, Varșovia, p. 153—165.

⁴ H. Lowmiański, *op. cit.*, p. 236.

de studiul acestor trei grupuri slave¹. De asemenea, o cercetare mai amănunțită a volumului și conținutului gropilor de cereale, precum și a chiupurilor mari, în care se păstrau cerealele în epoca prefeudală, ar putea aduce date noi privitoare la cereale etc.

Scopul final al cunoașterii detaliate a uneltelor agricole și a răspîndirii lor în anumite regiuni nu se rezumă, după cum am arătat mai sus, la simpla clasificare în tipuri sau numai la obținerea unor date statistice, ci, cu ajutorul acestora, vom putea cunoaște folosirea tehnicii în munca agricolă, volumul și conținutul gropilor de cereale, încercînd pe baza lor să rezolvăm și problemele economice și sociale, care, din cauza lipsei de informații, n-au putut fi încă cercetate suficient.

JAROSLAV KUDRNÁČ (Praga)

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О ЗЕМЛЕДЕЛИИ У СЛАВЯН

РЕЗЮМЕ

Новые археологические раскопки выявили богатый материал, облегчивший изучение сошников плуга (лемехов), серпов, кос, ям зернохранилищ, количество урожаев и площадь пахотной земли. Эти данные содействовали лучшему осведомлению о земледелии у славян в прошлом и изучению социально-экономической жизни того времени. Удалось также узнать подробности о происхождении и распространении применявшегося при вспашке плуга, который отличался от более древних орудий, менее удобных для употребления, хотя и более простых. Находки ассиметричных железных лемехов, являющихся характерными частями плуга, заставили М. Баранову считать, что на территории Чехословакии славяне использовали плуг уже в первой половине IX в. На основании археологических открытий, терминологии и других сведений хорватский ученый Б. Братонич приходит к заключению, что славяне знали плуг с колесом еще со времен славянских племенных союзов. Форма лемехов и других использованных западными славянами железных изделий носит отпечаток кельтской традиции. Археологические исследования, рисунки и письменные источники показывают, что в феодальную и раннефеодальную эпохи славяне применяли различные орудия для пахоты, больше всего мотыгу — крюк — *incis* или колесико — под названием «соха» или даже более усовершенствованный плуг. Находка жатвенных орудий также является ценным источником сведений о земледелии у древних славян. М. Баранова составила новую классификацию славянских серпов по их рукояткам, принимая также во внимание форму лезвия и острия. Что касается кос, то по углу между крючком и тупой стороной лезвия можно определить длину рукоятки, а, основываясь на этом, узнать, употребляли ли данные косы для жатвы зерновых или косьбы травы.

Во всех заселенных славянами областях находили квадратные глиняные очаги пеличной до 1 м, на которых они варили себе пищу. Очаги служили и для чистки и сушки зерен, а также для выпечки хлеба.

¹ Date noi arheologice și filologice referitoare la grupurile slavilor care au trăit în a doua jumătate a mileniului I și la începutul mileniului II pe teritoriul R.P.R.; se găsesc în lucrările: M. Petrescu-Dimbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R.*, în SCIV, V, 3–4, 1954, p. 569–584; idem, *Slovenské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska*; Maria Chișvași-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrun-*

derea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 73–89; P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et le Maramureș*, în *Romano-slavica*, I, 1958, București, p. 169–197. Despre slavii de pe teritoriul fostei Dacii tratează în mod sumar, numai pe baza cercetărilor pînă în anul 1954, J. Kudrnáč, *Slovanéna území bývalé Dacie, in Vznik a počátky Slovanu*, I, 1956, Praga, p. 259–288.

В последнее время добыто много новых сведений о культуре зерновых у славян. Так, на основании анализа семян зерновых и сорняков, открытых в Новгороде, А. В. Кирианов уточнил, что в этой области система земледелия была дву- или трехпольной. В Польше исследование дофеодалных и раннефеодалных поселений дало много сведений о злаковых растениях. В Чехословакии большинство сведений о культуре зерновых сообщили исследователи городища в Клучове. З. Дохнал установил, что в некоторых ямах находилось зерно вместе с обугленными сорняками, о которых известно, что они произрастают на почвах, где прежде были леса. В других ямах нашли сорняки, растущие вместе с зерновыми. Таким образом, судя по этим обуглившимся остаткам, З. Дохнал определил, были ли собраны зерновые с полей распаханной новы или их возделывали много лет подряд.

У славян были очень распространены зернохранилища в ямах глубиной от 1,50 до 3 м. На основании археологических данных, дополненных данными исторических и этнографических источников, отмечено, что форма и внутреннее устройство ям содействовали более длительному хранению. Измерив объем ямы, удалось установить, сколько находилось в ней гл зерна, а по вместимости одной из таких ям в городище в Клучове (Богемия) попытались определить приблизительную площадь поля, с которого можно было собрать столько зерна, чтобы наполнить яму. Площадь пахотной земли в Богемии и Моравии в раннефеодалный период удалось установить путем сравнения с новейшими сведениями о площади зерновых культур. Удалось установить, что славяне в этих провинциях сеяли примерно 35 л зерна на га и собирали по 7—10,5 гл. К площади земли, вычисленной по количеству гл зерна, следует добавить и невозделанное поле, так называемый пар. Площадь пара была равна либо всей посевной — при двухпольном севообороте, — либо ее половине — при трехпольном. При последней системе могло прокормиться большее количество населения, чем при двухпольной. Можно предположить, что в южной Моравии и в центральной Богемии уже в IX в. и, может быть, еще раньше применялась система двухпольного севооборота.

В результате проводимых в РНР многочисленных археологических исследований дофеодалной и феодалной эпох, весьма вероятно, будут добыты ценные сведения о культуре зерновых на территории древней Дакии, где естественные условия чрезвычайно благоприятствовали развитию земледелия, а жители провинции могли пользоваться и усовершенствованными орудиями римского типа.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Асимметричные сошники плуга (лемехи) раннефеодалного периода из Чехословакии.
 Рис. 2. — Типы славянских серпов VI—XII вв.
 Рис. 3. — Раннефеодалные типы кос восточных славян.
 Рис. 4. — Короткие славянские косы раннефеодалного периода, найденные на территории Чехословакии.
 Рис. 5. — Переносный глиняный очаг из Клучова в Богемии (VIII—IX в.).
 Рис. 6. — Зернохранилище: А, камень; В, земля; С, солома; D, зерно.
 Рис. 7. — Вместимость зернохранилища из славянского городища Клучов в Богемии.

QUELQUES DONNÉES NOUVELLES SUR L'AGRICULTURE CHEZ LES SLAVES

RÉSUMÉ

Les récentes découvertes archéologiques ont fourni un abondant matériel, enrichissant nos connaissances sur les socs de charrues, les faucilles, les faux, les fosses pour le dépôt des céréales, le volume des récoltes et l'étendue des surfaces cultivées, en un mot sur différents problèmes concernant l'agriculture chez les Slaves et les conditions sociales-économiques de l'époque.

C'est ainsi que l'on a recueilli une série d'informations sur l'origine et la diffusion de la charrue, qui a pris la place d'autres instruments aratoires, plus simples mais plus incommodes. Les découvertes de grands socs asymétriques en fer, partie essentielle de la charrue, ont permis à M. Beranová de constater que les Slaves utilisaient la charrue, sur le territoire de la

Tchécoslovaquie, dès la première moitié du IX^e siècle. Le chercheur croate B. Bratonić, s'appuyant sur les découvertes archéologiques, sur des arguments linguistiques et sur d'autres informations, a établi que les Slaves ont connu la charrue à roue dès l'époque des unions de tribus slaves. Par leur forme, les socs et autres accessoires en fer employés par les Slaves occidentaux seraient d'origine celtique. Les découvertes archéologiques, ainsi que certains dessins et sources documentaires, prouvent qu'aux époques pré-féodale et féodale primitive les Slaves se servaient, pour labourer, de différents types d'instruments: le plus souvent d'un bois fourchu, sorte de grappin — *uncus* — nommé « socha », mais aussi d'une charrue plus perfectionnée.

Les découvertes de faux et de faucilles fournissent également des informations précieuses sur l'agriculture chez les anciens Slaves. M. Beranová est l'auteur d'une nouvelle classification des faucilles slaves d'après leur manche, et aussi d'après la forme de la lame et de la pointe. En ce qui concerne les faux, l'angle formé par la lame et le crochet permet de calculer si la faux était à manche plus ou moins long et, par là, si elle était destinée au fauchage des céréales ou du foin.

Dans toutes les régions habitées par les Slaves, on a trouvé des foyers en argile, constructions carrées ayant jusqu'à 1 m de côté, utilisés pour faire la cuisine, pour cuire le pain ou pour nettoyer et sécher les grains.

Une série d'informations nouvelles concerne la culture des céréales. A.V. Kirianov, par exemple, a pu établir, en analysant des semences de céréales et de mauvaises herbes découvertes à Novgorod, que, dans cette région, on pratiquait un système d'assolement biennal ou triennal. D'intéressants résultats dans ce domaine ont été fournis également par les recherches effectuées dans les stations pré-féodales et féodales de Pologne. De même à Klučov, en Bohême, Zd. Dohnal a établi que certaines fosses à céréales contiennent des grains mélangés à des restes carbonisés de mauvaises herbes ne poussant que sur les lieux où il y a eu de la forêt, tandis que dans d'autres fosses on trouve des restes de mauvaises herbes poussant dans les cultures de céréales. En analysant ces restes carbonisés, Zd. Dohnal a pu déduire si les céréales emmagasinées dans telle ou telle fosse avaient été cultivées sur des terrains de défrichement forestier ou bien, plusieurs années de suite, sur le même champ.

Une pratique fort répandue chez les Slaves était celle de l'emmagasinement des céréales dans des fosses dont la profondeur varie entre 1^m 50 et 3 m. Les données archéologiques, complétées par des informations d'ordre historique et ethnographique, prouvent que, par leur forme et leur disposition intérieure, ces fosses permettaient une conservation d'assez longue durée. On a calculé la capacité d'une telle fosse de Klučov et, à partir de celle-ci, la surface approximative que devait avoir un champ pour produire la récolte correspondante. L'étendue des surfaces cultivées en Bohême et Moravie à l'époque féodale primitive a pu être établie par comparaison avec les données plus récentes sur l'extension de la culture des céréales. C'est ainsi que l'on a pu calculer que les Slaves habitant ces provinces semailent 350 l de grains par ha, récoltant de 7 hl à 10,5 hl. À côté des portions cultivées dont la surface peut être calculée d'après la production à l'hectolitre, il faut tenir compte des portions laissées en friche, nommées *sólā*. La surface de la *sólā* était égale à celle de la portion cultivée dans l'assolement biennal et à la moitié de celle-ci dans l'assolement triennal. Ce dernier système permettait évidemment d'assurer la nourriture à une population plus nombreuse que le premier; il semble avoir été pratiqué en Moravie méridionale et en Bohême centrale dès le IX^e siècle, peut-être même plus tôt.

Les recherches archéologiques effectuées dans la R.P. Roumaine pour les périodes pré-féodale et féodale ne manqueront pas de fournir des informations précieuses sur l'agriculture chez les Daces, étant donné que le territoire de l'ancienne Dacie bénéficiait de conditions naturelles favorables et que ses habitants auront pu, en outre, utiliser des instruments aratoires perfectionnés, de tradition romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Socs asymétriques de Tchécoslovaquie, époque féodale primitive.
- Fig. 2. — Types de faucilles slaves, VI^e — XII^e siècles.
- Fig. 3. — Types de faux appartenant aux Slaves orientaux, époque féodale primitive.
- Fig. 4. — Faux slaves pour manche court de Tchécoslovaquie, époque féodale primitive.
- Fig. 5. — Foyer portatif en argile de Klučov (Bohême), VIII^e — IX^e siècles.
- Fig. 6. — Fosse pour la conservation des céréales: A, pierre; B, terre; C, paille; D, céréales.
- Fig. 7. — Capacité d'emmagasinement de la fosse à céréales de la station slave de Klučov (Bohême).

TEZAURUL FEUDAL TIMPURIU DE OBIECTE DE PODOABĂ DESCOPERIT LA VOINEȘTI-IAȘI

De multe ori descoperirile arheologice întâmplătoare aduc contribuții științifice tot atât de valoroase în rezolvarea unor probleme din istoria patriei noastre, ca și săpăturile arheologice înseși efectuate metodic de către colectivele de cercetători.

Dintre aceste descoperiri, aflate la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, face parte și tezaurul de la Voinești—Iași, descoperit în anul 1926 cu ocazia desfundării viei lui Alexandru Baisan din această localitate¹.

Tezaurul, compus din 31 de obiecte de podoabă întregi și fragmentare, lucrate din argint simplu sau aurit, a fost predat, de către proprietarul viei, fostei prefecturi a județului Iași, de unde a ajuns apoi în colecțiile fostului Muzeu de Antichități din Iași².

Confruntând vechiul proces verbal, prin care tezaurul a fost predat în 1927 Muzeului de Antichități, cu obiectele care s-au mai păstrat din el astăzi, s-a constatat că s-au pierdut între timp un inel, o aplică, și fragmentele vasului în care au fost depuse obiectele.

În procesul verbal se indica vag că fragmentele vasului erau de culoare neagră, fără a se preciza însă compoziția pastei, tehnica de lucru a acesteia (lucrată la roată sau cu mâna), precum și alte caracteristici. Din acest motiv, nu se poate emite nici un fel de ipoteză cu privire la datarea vasului.

În acest caz, data îngropării tezaurului de la Voinești nu se poate face decât pe baza tipurilor de obiecte de podoabă care, după cum se știe, au o anumită circulație limitată în timp și spațiu.

Din cercetarea formelor, tehnicii și decorului obiectelor de podoabă aflate în acest tezaur se pot deosebi, cronologic și cultural, următoarele două grupe: una de factură sud-dunăreană sau bizantină și alta de factură veche rusească sau galițiană.

Inventarul tezaurului se compune din 10 brățări întregi și patru fragmentare, patru verigi de tâmplă întregi și cinci fragmentare, un pandantiv întreg și unul

¹ Despre condițiile de găsimă a acestui tezaur se pot lua date de la Arhivele Statului din Iași: arhiva 112, dosar 71/1926.

² Tezaurul este trecut sub numărul de inventar: II/1169—II/1190.

fragmentar, o cataramă de curea cu plăcă, o limbă de curea și patru aplice.

Brățările, după formă, tehnică și decor, se împart în următoarele categorii:

- a) Brățări simple nedecorate, cu capetele subțiri și suprapuse;
- b) Brățări torsionate, decorate și cu capetele lățite, deschise;
- c) Brățări late închise, decorate cu motive gravate și cu smalt negru.

BRĂȚĂRILE SIMPLE NEDECORATE, CU CAPETELE SUBȚIATE ȘI SUPRAPUSE

Din tezaurul de la Voinești provin trei exemplare, unul întreg și alte două fragmentare (fig. 1 și fig. 10/7—8, 10 a, b, c). Aceste brățări au fost lucrate, prin batere, dintr-o simplă bandă de argint lungă de 27 cm și lată la mijloc de 1,5 cm. Capetele suprapuse ale bandei, la două din exemplare, sînt tăiate drept, iar la al treilea, răsucite o dată la exterior în formă de verigă.

În genere, aspectul acestor brățări este extrem de simplu și producerea lor nu cerea o anumită muncă specializată.

În ceea ce privește forma și dimensiunile, aceste tipuri de brățări sînt identice cu exemplarele descoperite pe teritoriul vechiului cnezat kievian în tezaurile de la Miropol (reg. Jitomir)¹ și de la biserica Deseatina din Kiev, în 1899², care sînt datate în a doua jumătate a secolului XII și în prima jumătate a secolului XIII.

Pentru secolele XII și XIII, brățările acestea reprezintă un tip specific atelierelor kieviene, de unde pe calea importului s-au răspîndit apoi în regiunile din imediata vecinătate și chiar mai departe spre vest, pînă în apropiere de Iași, după cum ne-o dovedește descoperirea lor în tezaurul de la Voinești.

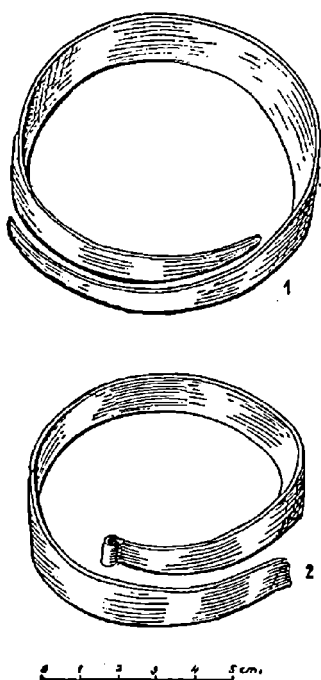


Fig. 1. — 1—2, brățări simple, nedecorate, cu capetele subțiate și suprapuse.

BRĂȚĂRILE TORSIONATE, DECORATE ȘI CU CAPETELE LĂȚITE DESCHISE

Se cunosc de la Voinești șapte exemplare întregi și unul fragmentar (fig. 2/1—3, fig. 3/1—7 și fig. 10/9 a, b, c). Datorită exemplarului fragmentar am avut posibilitatea de a cunoaște felul în care au fost lucrate aceste brățări.

Fiecare exemplar a fost lucrat prin împletirea a două benzi răsucite în formă de tub (groase de cca. 0,5 cm), care formează la capete plăci în formă de pară alungită sau triunghi, obținute prin batere și finisare. La cele două capete, acolo unde se termină împletitura și începe placa, se găsește câte un buton mai mare. De asemenea, cele două plăci terminale sînt decorate cu granule mai mici sau mai mari, dispuse în formă de cruce sau de triunghi.

¹ G. F. Korzhina, *Русские Клады*, 1954, tezaurul nr. 137, p. 134, fig. 19.

² *Ibidem*, tezaurul nr. 71, p. 109.

Între cele două benzi tubulare împletite, care constituie corpul propriu-zis al brățării, s-a înfășurat un fir subțire dublu răsucit. La baza butonilor și a granulelor, ca și pe marginea plăcilor, s-a aplicat de asemenea un fir dublu sau triplu răsucit. Adăugarea acestui fir subțire răsucit, pe corpul și pe marginile capetelor late ale brățării, a fost făcută pe de o parte cu scopul de a umple pe corp eventualele goluri rămase de la împletirea celor două plăci tubulare, iar pe de altă parte, pentru a fixa granulele de pe capetele late ale brățării. În același timp, adăugarea acestui element are și un rol decorativ.

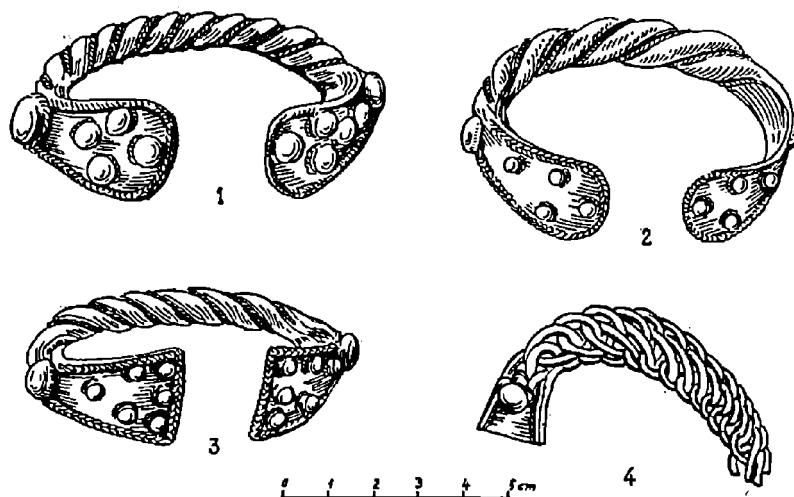


Fig. 2. — 1—4, brățări torsionate, cu capetele lățite deschise și decorate cu granule.

Tot în categoria acestor brățări poate fi înglobată și o formă aparte de brățară răsucită, din care s-au păstrat trei sferturi din corp și un fragment de la una din plăci (fig. 2/4 și fig. 3/8).

Corpul acestei brățări este lucrat prin împletirea în lanț a șapte fire în jurul unui ax central, de aceeași grosime (1,5 mm). Firele împletite se lipesc apoi de plăcile triunghiulare, care formează capetele brățării decorate cu granule. Butonul, de la locul prinderii corpului brățării cu placa, se sprijină pe trei granule mici, așezate în formă de triunghi.

Cu privire la brățările răsucite de la Voinești, atât acelea împletite din două benzi tubulare, ca și acelea împletite din mai multe fire și cu capetele lățite în formă de pară alungită sau triunghi, socotim că sînt, prin tehnica în care au fost lucrate și prin aspectul lor, de factură sud-dunăreană, bizantină.

Brățări împletite se cunosc în această vreme și pe teritoriile vechilor cnezate rusești. Tehnica înfășurării unui fir subțire răsucit între cele două benzi tubulare împletite, care constituie corpul brățării, se întâlnește și la unele exemplare — descoperite pe teritoriile vechilor cnezate rusești și în special acela de Kiev¹ — avînd capetele neaplatisate, libere sau unite. Este adevărat că în tezaurul descoperit în Kiev sau în alte cnezate vechi rusești² se cunosc și brățări cu capetele aplatisate,

¹ G. F. Korzhina, *Русские Клады*, 1954, tezaurul nr. 30, p. 90, pl. X, 3; tezaurul nr. 31, p. 91, pl. XI, 1.

² *Ibidem*, tezaurul nr. 32, p. 91, pl. XIII, 2; tezaurul nr. 34, p. 92, pl. XIV, 2; tezaurul nr. 74, p. 110, pl. XXXI, 5.



Fig. 3. — 1—8, brățări torsionate cu capetele lățite, deschise și decorate cu granule.

decorate uneori cu granule, sau chiar brățări împletite din mai multe fire. Tehnica în care au fost lucrate aceste brățări și mai ales forma lor este însă diferită de aceea a brățărilor de la Voinești, care au analogii numai cu exemplarele sud-dunărene.

Dintre analogiile cele mai apropiate ale brățărilor de la Voinești amintim exemplarele descoperite în Moldova la Oțeleni¹, în Transilvania la Amnaș² și în Banat³, datate pe bază de monede bizantine și tătarăști în secolele XII—XIII.

De asemenea, exemplare apropiate sînt cunoscute în Ungaria⁴, în sudul Crimeii⁵ și în sudul Dunării în Bulgaria la Ghermani⁶ și Sliveni⁷. Brățările din Ungaria și din sudul Crimeii sînt datate în secolele XI—XII⁸, iar acelea din Bulgaria în secolele XIII—XIV⁹.

Din analogiile amintite mai sus, se poate ușor constata că în sudul Dunării aceste tipuri de brățări au o circulație mai mare în timp, decît în regiunile nordice (inclusiv Moldova), unde spre sfîrșitul secolului XIII asemenea exemplare nu se mai întîlnesc. Prezența brățărilor de tip sud-dunărean, bizantin în tezaurul de la Voinești este legată, desigur, de marea cale comercială care unea Bizanțul cu țările rusești, iar dispariția lor trebuie pusă numai în legătură cu evenimentele istorice, care au afectat întrucîtva bunul mers al relațiilor comerciale existente între țările menționate.

BRĂȚĂRILE LATE ÎNCHISE, DECORATE CU MOTIVE GRAVATE ȘI CU SMALT NEGRU

Din tezaurul feudal timpuriu de la Voinești ne-au parvenit două exemplare întregi, formate din cîte două plăci, prinse între ele printr-un sistem de balamale cu tija mobilă. La primul exemplar (fig. 4/1 și fig. 5/1), fiecare placă (cu lungimea de 9 cm, lățimea de 4,5 cm și grosimea de 0,03 cm) are suprafața împărțită în cîte două pătrate egale, delimitate de șiruri de pseudogranule executate prin imprimare, care au fost apoi acoperite cu foițe subțiri din argint aurit. Aceste șiruri de pseudo-granule sînt mărginite, atît orizontal cît și vertical, de bare subțiri executate prin turnare și care imită șnurul înfășurat.

În cele două pătrate de pe una din plăci meșterul giuvaergiu a gravat un motiv floral și unul zoomorf reprezentînd o pasăre răpitoare, probabil un vultur, așezat în poziție verticală. De ambele părți ale capului păsării el a gravat cîte o steluță. Pe pătratele celeilalte plăci, s-a executat de asemenea un motiv floral și unul zoomorf, de data aceasta tot o pasăre, așezată însă orizontal, cu coada și aripile treflate.

¹ Prin bunăvoința asistentului Dinu Marin de la Universitatea «Al. I. Cuza» din Iași, am putut studia piesele tezaurului descoperit la Oțeleni—Huși, aflat actualmente la Muzeul de istorie a Moldovei din Iași. Tezaurul este datat pe bază de monede tătarăști la sfîrșitul secolului XIII. Printre cele cîteva obiecte de podoabă, care însoțesc monedele, există și o brățară identică cu exemplarele descoperite la Voinești.

² R. Weisskircher, *Geldfund in Hamlesch*, în SV, 3 (58), 1935, p. 232, fig. 2.

³ Herbert Iankuhn, *Ein mittelalterlicher Goldring aus Schlesien*, în PZ, XXIV, 1933, p. 190, fig. 18, 19, 21, 23.

⁴ *Magyar művelődés története*, vol. I, Budapesta, p. 333 și figura.

⁵ Helmut Schlunk, *Kunst der Spätantike in Mitteleuropa. Spätantike und byzantinische Kleinkunst aus Berliner Besitz*, Berlin, 1939, p. 21—22, pl. X, 49—51; H. Iankuhn, *op. cit.*, p. 174, fig. 1—2; p. 180, fig. 8—9.

⁶ *Ноборонкпуму емапууу*, în *Izvestia Société*, III, 1912—13, p. 337, fig. 270.

⁷ *Izvestia Société*, IV, 1914, fig. 250.

⁸ *Magyar művelődés...*, vol. I, Budapesta, p. 333; H. Schlunk, *op. cit.*, p. 21—22.

⁹ *Izvestia Société*, III, 1912—13, p. 337; *ibidem*, IV, 1914, p. 289.

Conturul motivelor florale și zoomorfe a fost apoi umplut cu smalt negru, la fel ca și conturul liniei pătratului care delimitează suprafața propriu-zisă a desenului. Cîmpul desenului, rămas liber, este acoperit cu incizii în zig-zag, formate de șiruri verticale executate cu o roțiță dințată, iar spațiul dintre barele care mărginesc șirurile de pseudogranule și liniile care delimitează suprafața desenului au fost hașurate oblic.

Pătratele cu motivele florale și zoomorfe sînt așezate în așa fel pe plăci, încît la încheierea brățării motivele să alterneze.

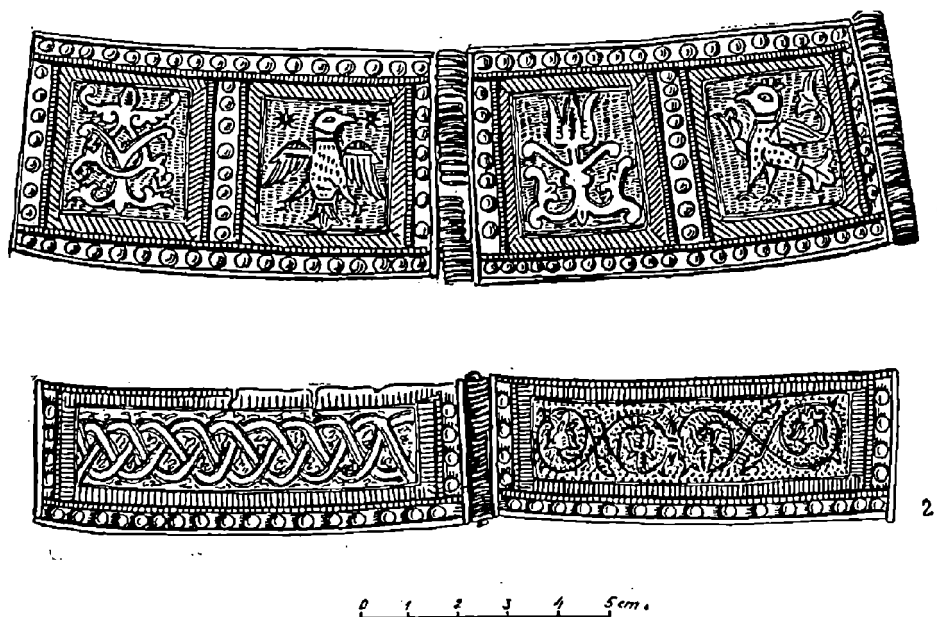


Fig. 4. — 1–2, brățări decorate cu motive florale și zoomorfe, gravate și acoperite cu smalt negru.

Dintr-o observație atentă a suprafeței gravate a desenului, s-a constatat că inițial ea a fost aurită, dar că, datorită întrebuințării, această aurire s-a șters pe cea mai mare parte din desen.

Celălalt exemplar (fig. 4/2 și fig. 5/2) se compune de asemenea din două plăci late numai de 3 cm și cu lungimea și grosimea identice cu a primului exemplar.

La această brățară, meșterul giuvaergiu a renunțat la ornamentul împărțit în pătrate și a gravat pe suprafața fiecărei plăci un singur desen. Pe o placă desenul este geometric, reprezentînd un ornament rezultat din împletirea în formă de 8 culcat a două benzi, iar pe cealaltă placă un desen floral, care reprezintă o împletire în forma unor spirale, în S culcat, a unor lujeri, ale căror capete se termină cu o floare. Conturul ornamentelor, ca și linia care mărginește desenul au fost acoperite cu smalt negru, restul cîmpului fiind incizat, iar marginea hașurată cu linii verticale sau orizontale. Cele două plăci, ca și la prima brățară, sînt decorate pe una din laturile lungi și pe ambele laturi înguste cu șiruri de pseudogranule acoperite și ele cu o foiță de argint aurit. Din observațiile făcute, nu s-a putut deduce dacă și la această brățară inițial cîmpul liber al desenului a fost sau nu aurit.

Relativ la aceste tipuri de brățări, analogiile sînt încă puține. Se pare că ele imită brățările de acest tip bine cunoscute pe teritoriul vechilor cnezate rusești

și mai ales în acel al Kievului. Acad. B.A. Rîbakov, în cunoscuta sa lucrare *Meseriile în vechea Rusie*¹, împarte brățelele late, gravate și smălțuite în trei grupe bine distincte: Vladimir, Kiev, și Halici.

Dintre acestea, grupa de tip Halici se caracterizează prin reprezentări de păsări, ornament împletit și acoperirea conturului desenului cu smalt negru.

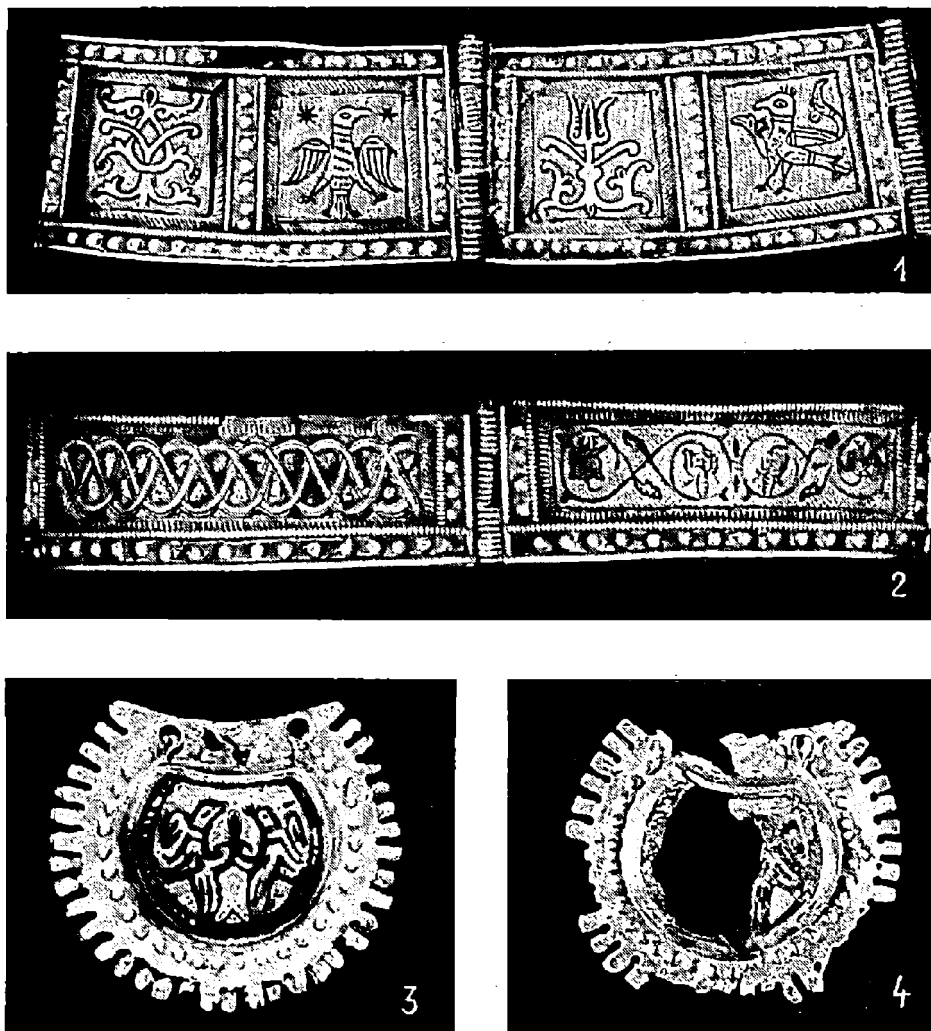


Fig. 5.—1—2, brățări late decorate cu motive florale și zoomorfe, gravate și acoperite cu smalt negru; 3—4, pandantive decorate cu motive zoomorfe, gravate și acoperite cu smalt negru.

Aceste brățări sînt datate în secolul XII și prima jumătate a secolului XIII², iar într-un singur caz în tezaurul de la Molotovsk la începutul secolului XIV, pe bază de monede cehe de la Vaclav II și Ioan I³. Noi înclinăm să credem că brățările late provenite de la Voinești—Iasi sînt brățări de tip Halici. Despre exemplarele de brățări de tip Halici cunoaștem destul de puține lucruri, deoarece descoperirile

¹ B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 265.

² *Ibidem*, p. 269.

³ S. Grușevski, *Молотовские срубы*, ZNT, vol. XXV, Lvov, 1898, p. 3—4. I. Pasternak, *Старинная Галич*, Krakovia, 1944, pl. XV, 2.

de acest tip sînt pînă acum destul de limitate. Ele imită, în majoritatea lor, brăţările de tip kievian, suprimînd unele detalii sau înlocuindu-le cu altele, motivele ornamentale fiind executate cu oarecare stîngăcie. Această stîngăcie se observă şi la brăţările de la Voineşti, cu toate că acestea sînt lucrate din argint, acoperite cu smalţ negru şi chiar aurite. De altfel, motivele ornamentale de la Voineşti, deşi în general, ca şi la brăţările de tip Halici, sînt imitaţii ale motivelor kievienne, se deosebesc totuşi de acestea din urmă. Brăţările de tip Kiev au placa împărţită în porticuri în relief, iar sub porticuri reprezentări de oameni, centauri şi un ornament împletit. La brăţările de tip Voineşti aceste motive decorative lipsesc ca şi la acelea de tip Halici. De asemenea, trebuie remarcat că brăţările de la Voineşti nu au metopele terminate în triunghi la partea superioară ca la majoritatea brăţărilor de tip Halici. Chiar şi cu aceste mici deosebiri, analogiile brăţărilor de la Voineşti cu acelea de tip Halici sînt evidente, putînd fi foarte bine încadrate în aceeaşi grupă culturală¹.

Un lucru extrem de interesant, din punct de vedere al ornamentării, îl constituie motivul decorativ de pe a doua brăţară lată de la Voineşti. La acest exemplar meşterul giuvaergiu, renunţînd la principiul ornamentării în pătrate, a gravat pe fiecare placă a brăţării o compoziţie generală foarte asemănătoare cu decorul unor vignete din cărţile manuscrise din această vreme². Un exemplar similar a fost descoperit în 1896 în tezaurul de la Vladimir, datat în prima jumătate a secolului XIII şi pus în legătură cu invazia tătarască de la 1241³.

Ținînd seama de analogiile de mai sus, atît în ceea ce priveşte tehnica în care au fost lucrate aceste tipuri de brăţări, cît şi motivele ornamentale, ele pot fi datate cu destul de multă precizie în prima jumătate a secolului XIII.

PANDANTIVE DE TÎMPLĂ

În tezaurul de la Voineşti se cunoaşte un singur exemplar întreg şi un scut de pandantiv fragmentar (fig. 5/3'-4 şi fig. 6).

Pendantivul este format din două scuturi de argint circulare, lipite între ele şi puţin bombate către mijloc. La partea superioară, adică în dreptul urechiuşelor de prindere, marginea cercului este tăiată în formă de segment. Pe suprafaţa bombată a scutului este imprimat un desen reprezentînd două păsări dispuse spate în spate şi cu capetele întoarse ciugulind dintr-un crin. Conturul desenului este acoperit cu smalţ negru. Tot cu smalţ negru este acoperită şi fişia haşurată, care delimitează desenul de pe partea bombată. Restul spaţiului rămas liber este haşurat cu şiruri neregulate de incizii în zig-zag executate cu roţiţa dinţată. Pe rama din jurul părţii bombate se află un şir de pseudogrănule executate prin imprimare. Marginea scutului a fost ajurată prin stanţare.

Tehnica desenului conturat cu smalţ negru, cîmpul rămînînd deschis, ca în cazul pandantivului de la Voineşti, se deosebeşte de aceea a pandantivelor desco-

¹ Brăţări, apropiate ca tip de cele de la Voineşti, sînt specifice numai pentru arta giuvaergiilor din cnezatul galiţian. Aceste exemplare sînt datate în sec. XII-XIII. Vezi O. Ratici, *Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей*

У.П.С.Р., Kiev, 1957, p. 44, pl. XI, 23, precum şi KSU, 4, Kiev, 1955, p. 12-13.

² B.A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, p. 267.

³ *Ibidem*, p. 239.

perite în cnezatele Kievului¹ și Cernigovului², cu cîmpul compact de smalt negru. În schimb, tehnica desenului de pe pandantivele de la Voinești se apropie de aceea a pandantivelor și brățărilor cu ornamente acoperite cu smalt negru din cnezatul galițian. Apariția conturării cu smalt negru, cîmpul rămînînd lucitor, neted sau hașurat, datează nu mai tîrziu de sfîrșitul secolului XII³.

Se pare că această tehnică apare, pentru prima oară, în cnezatul de Vladimir, de unde se răspîndește apoi, într-o oarecare măsură, și la Kiev. Cei care « o întrebuițează cu o deosebită finețe » sînt meșterii giuvaergii din cnezatul galițian⁴, din atelierele cărora provin, mai mult ca sigur, și pandantivele de tîmplă de acest tip, descoperite la Voinești. Motivul celor două păsări întoarse, ciugulind dintr-un crin, care are o origine mai veche bizantină, apare deja în secolele XI—XII și pe o serie de obiecte de podoabă descoperite în diferite tezaure de pe teritoriul vechilor cnezate rusești⁵ și inclusiv în vechiul Halici⁶ și se menține pînă la sfîrșitul secolului XIII. Dacă în ceea ce privește tehnica de lucru și motivele decorative se găsesc analogii pentru pandantivele de la Voinești, în schimb, din punct de vedere al formelor (deși acestea se apropie destul de mult), analogii mai precise deocamdată ne lipsesc, deoarece tipurile de pandantive galițiene ne sînt încă insuficient cunoscute.

Oricum, și fără aceasta din urmă, luînd în considerație numai elementele menționate mai sus, încadrarea cronologică în prima jumătate a secolului XIII a pandantivelor descoperite la Voinești ni se pare cea mai justă.

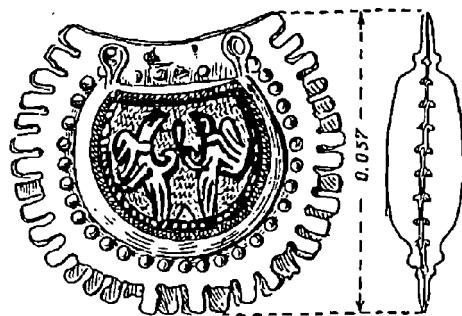


Fig. 6. — Pandantiv decorat cu motive zoomorfe, gravate și acoperite cu smalt negru.

VERIGI (CERCEI) DE TÎMPLĂ

Această categorie de obiecte de podoabă este reprezentată la Voinești prin mai multe exemplare întregi și fragmentare, dintre care deosebim următoarele tipuri bine distincte și anume: tipul Tokay, tipul cumăn și tipul vechi rusesc.

a) Din grupa cerceilor de tip Tokay provin două exemplare întregi (fig. 7/7—8 și fig. 8/5—6). Pentru executarea unui asemenea obiect de podoabă meșterul giuvaergiu a întrebuițat deopotrivă tehnica turnării, granulării și filigranării. Veriga, simplă la partea superioară, este prevăzută la partea inferioară cu o mărgică bitronconică, lucrată prin turnare și introdusă apoi pe verigă. Pe centrul mărgicii s-a lipit o bandă formată din fire subțiri răsucite în tehnica filigranului, care este mărginită de o parte și de alta de un șir de granule mici și de un altul de granule mari. Peste această bandă s-a prins apoi un inel format din sîrmă subțire înfășurată.

¹ B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, p. 310—311.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 321.

⁴ *Ibidem*, p. 322.

⁵ G.F. Korzhina, *op. cit.*, tezaurul nr. 73,

p. 109—110, pl. XXX, 2; tezaurul nr. 94, p. 116, pl. XXXV, 3; tezaurul nr. 105, p. 122—123, pl. XLIV, 1.

⁶ O. Ratici, *op. cit.*, p. 54, pl. XII, 26, unde este reproducă o formă de turnat pandantive cu aceleași motive ornamentale.

La cele două capete ale mărgelui există câte un inel format din granule mici și un altul din granule mai mari.

În sfârșit, de o parte și de alta a mărgelui bitronconice există dispuse simetric pe o verigă a cerchelului, câte două inelușe duble formate la rîndul lor tot din șiruri de granule mici. Între aceste inelușe și mărgica centrală s-a înfășurat în jurul verigii un fir subțire, răsucit în tehnica filigranului, în scopul fixării mărgelui pe verigă.

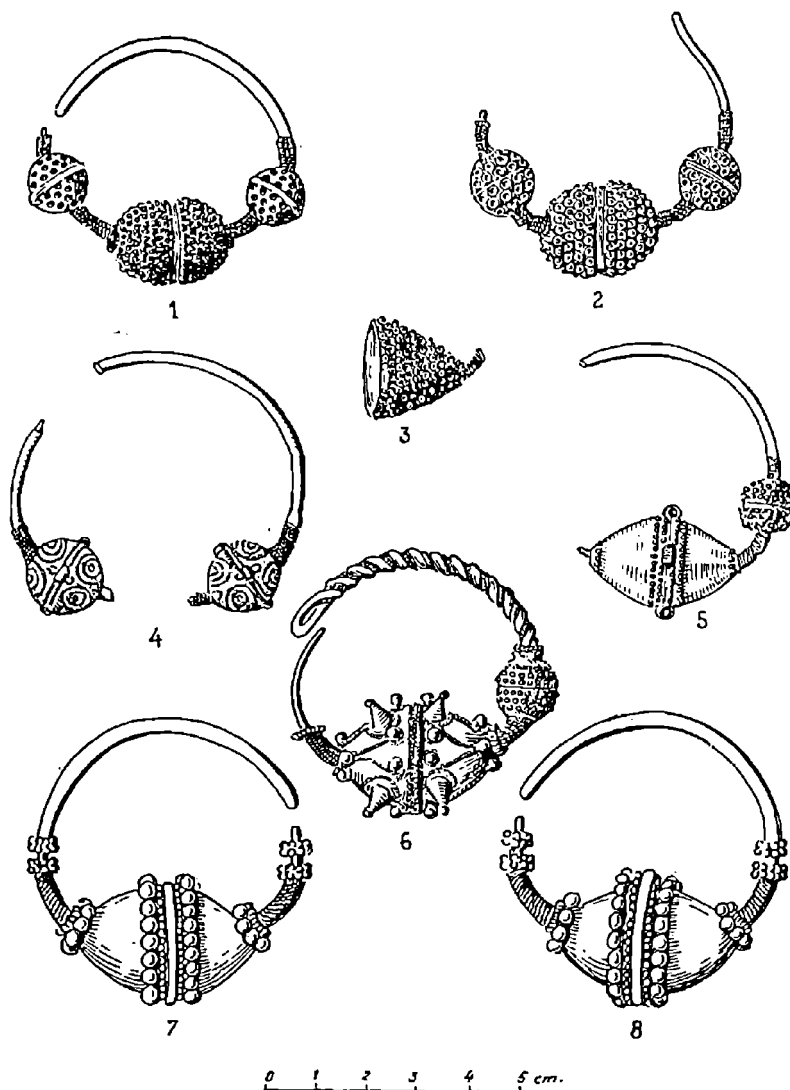


Fig. 7.—1—5, cercei de tip vechi rusesc (argint aurit); 6, cercei de tip cuman (argint); 7—8, cercei de tip Tokay (argint aurit).

Tipuri de cercei de tîmplă, absolut identici cu aceia de la Voinești, apar pentru prima dată în Panonia în tezaurul de la Tokay, unde sînt datați pe bază de monede bizantine în secolele X—XI¹. Exemplare asemănătoare, date

¹ Köver Béla, Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban, în *AE*, XVII, 3, 1897, p. 238, pl. VI, 4; Zoltán Kádár, *Byzantinische Denkmäler*

in Ungarn, în *Archaeologische Funde in Ungarn*, Corvina, Budapesta, 1956, p. 396 și planșa (Haarschmuck).

în aceeași vreme, s-au găsit și în alte părți din Ungaria¹, precum și în Serbia la Koplje².

Acest tip de cercel a fost pus în legătură cu atelierele de giuvaergie bizantine și i s-a atribuit un spațiu de răspîndire limitat în estul Ungariei și în sudul Dunării³. Prezența unui asemenea tip de cercel la Voinești, într-un tezaur cu obiecte din prima jumătate a secolului XIII, documentează, pe de o parte, o arie de răspîndire mai mare decît estul Ungariei și sudul Dunării, așa cum s-a presupus, iar pe de altă parte, o datare a lui într-o epocă și mai tîrzie în această regiune, adică și în prima jumătate a secolului XIII⁴.

b) Al doilea tip de cercel de tîmplă îl constituie așa-numitul tip « cuman » (« Polovečkii tip »), reprezentat în tezaurul de la Voinești printr-un singur exemplar (fig. 7/6 și fig. 8/7). Partea superioară a verigii este împletită din două fire (groase de cca. 1,5 cm), iar între ele este înfășurat un alt fir subțire și dublu torsionat. La partea inferioară se află o mărgică centrală ovoidală, mărginită de o parte și de alta de cîte o alta mai mică de formă sferică. Mărgica centrală este decorată pe suprafața ei cu opt conuri dispuse simetric. În vîrfurile acestor conuri există cîte o granulă, care imită mărgăritarul prins în cuib. Diametrul mic al mărgicelei este înfășurat de o bandă formată din patru fire subțiri și dublu răsucite în tehnica filigranului. Între conuri și această bandă sînt dispuse simetric cîte două granule, iar la cele două capete ale mărgicelei, de asemenea simetric, cîte patru granule. Baza celor opt conuri este înconjurată de cîte un cerc format din sîrmă subțire dublu torsionată. De la fiecare granulă, din cele patru așezate la capătul mărgicelei, pornesc cîte două fire subțiri torsionate, fiecare lipit de granule dispuse simetric între cele opt conuri. Mărgicelele sferice laterale (dintre care una lipsește) sînt decorate cu șiruri paralele de pseudogranule executate în tehnica imprimării. Între mărgica centrală și mărgicelele laterale, veriga este înfășurată (întărind și fixînd astfel mărgicelele pe verigă) cu un fir subțire torsionat în tehnica filigranului.

Tipuri de verigi de tîmplă de felul celor de la Voinești au fost descoperite în tezaurele din Cernăuți, Zvenigorod, Podolia și în alte locuri de pe teritoriul vechilor cnezate rusești, fiind date în secolele XII—XIII⁵, precum și la Prilep în R.P.F. Iugoslavia⁶ și Draghijevo din R.P. Bulgaria⁷, unde sînt date pe bază de monede bizantine în prima jumătate a secolului XIV.

Remarcăm aici, printre altele, că exemplarele de la Prilep și de la Draghijevo, deși din punct de vedere tipologic se apropie de piesele descoperite în U.R.S.S. și la Voinești amintite mai sus, totuși ornamentarea mai complicată, precum și execuția tehnică mai îngrijită indică în mod clar o variantă a tipurilor cunoscute pe teritoriul vechilor cnezate rusești. Apariția acestor forme sud-dunărene n-a putut avea loc mai devreme de mijlocul secolului XIII, cînd presupunem că pentru regiunile mai nordice, inclusiv Moldova, producerea acestor obiecte își încetează probabil existența, din cauza invaziilor tătarăști.

¹ Magyar művelődés... vol. I, Budapesta, p. 332.

² Mirjana Čorović-Ljubinković, *Нашинице м. а. мокајској мана*, în RVM, 3, 1954, p. 83.

³ Ibidem, p. 89.

⁴ Unele exemplare, derivate din tipul Tokay sînt date în Bulgaria chiar în prima jumătate a sec. XIV. Vezi M. Čorović-Ljubinković, loc. cit., p. 83—89.

⁵ I. Tolsroi și N. Kondakov, *Русскія древности въ памятникахъ искусства*, Vol. V, S. Petersburg, 1897, p. 139, fig. 197; N.D. Polonski, *Историко-культурный атлас по русской истории*, Kiev, 1913, p. 18, pl. XIV, 6.

⁶ M. Čorović-Ljubinković, loc. cit., p. 88, fig. 13.

⁷ *Izvestia Société*, III, 1912—1913, p. 332.

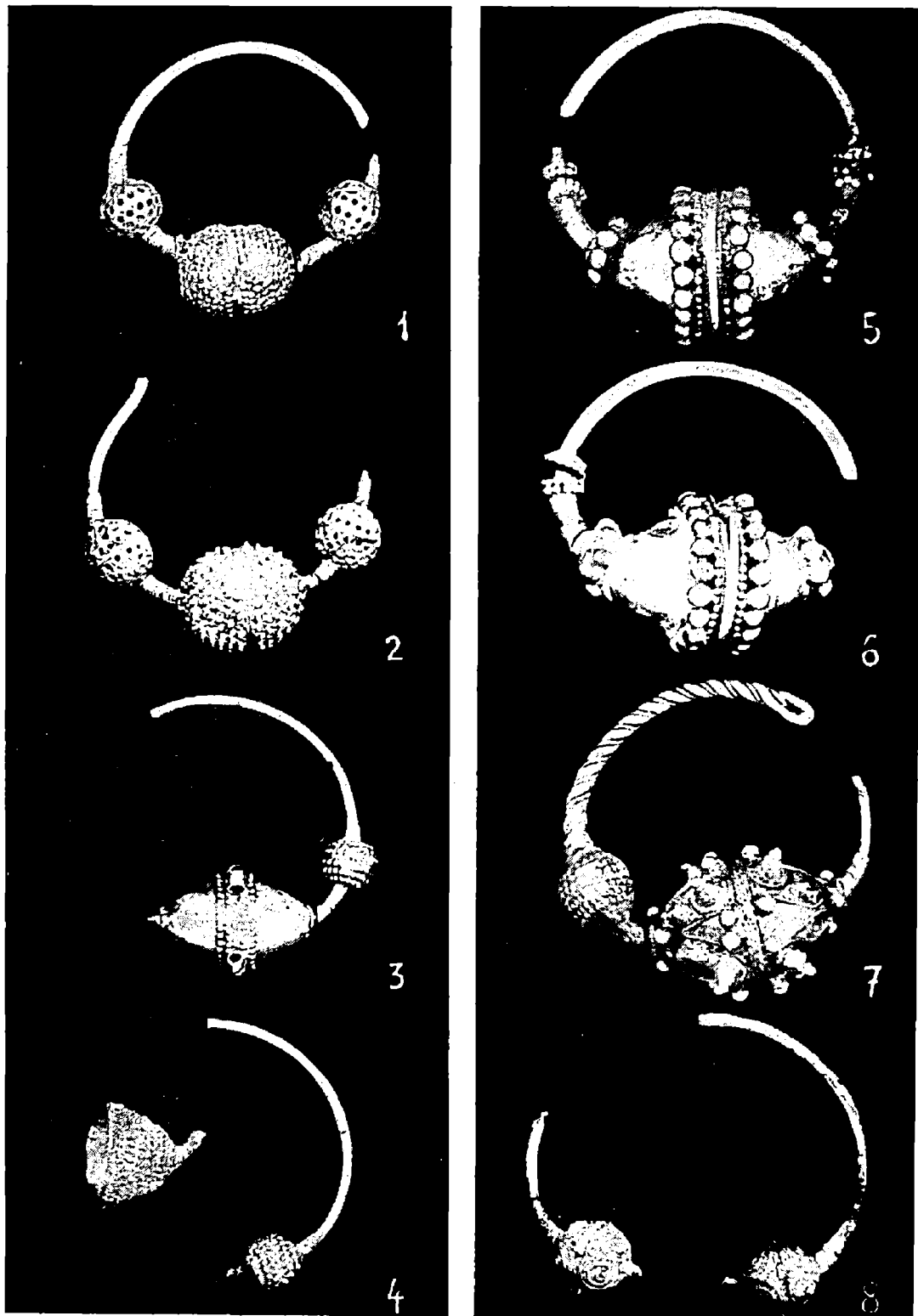


Fig. 8. — 1—4, 8, cercei de tip vechi rusesc lucrați din argint aurit; 5—6, cercei de tip Tokay lucrați din argint; 7, cercei de tip cuman lucrat din argint.

c) A treia categorie de cercei de tîmplă îl constituie un tip încă necunoscut pentru noi, care din punct de vedere tehnic are mari afinități cu așa-numitul tip vechi rusesc (fig. 7/1—5 și fig. 8/1—4, 8). De la Voinești ne-a parvenit un exemplar întreg și șase fragmentare, toate lucrate din argint aurit. Veriga la partea superioară este simplă. Mărgica centrală de formă ovoidală sau bitronconică are pe centru o bandă constituită din fire subțiri torsionate. Pe întreaga suprafață a mărgelei centrale sînt lipite șiruri de cerculețe minuscule, perpendiculare pe diametrul maxim al mărgelei. În fiecare cerculeț a fost apoi lipită cîte o granulă, așa încît întreaga suprafață a mărgelei este granulată. Numai într-un singur caz pe o astfel de mărgică centrală (din care nu ni s-a păstrat decît o jumătate), șirurile de cerculețe umplute cu granule alternează cu șirurile de cerculețe goale. Mărgelile laterale sînt sferice și pe suprafața lor s-au lipit de asemenea șiruri paralele de cerculețe însă fără granule. Pe centrul sferei a fost lipită o bandă îngustă din fire subțiri torsionate, iar de o parte și de alta a acestei benzi, șirurile de cerculețe au fost găurite.

Tot de la Voinești mai provine și un exemplar de cercel de tîmplă aproape întreg (lipsește numai o mărgică laterală), a cărei mărgică centrală, de formă bitronconică, este decorată pe centru cu o bandă formată din patru șiruri paralele de pseudogranule. Între cele patru șiruri de pseudogranule s-au lipit, la distanțe egale, patru urechiușe cilindrice făcute din înfășurarea unui fir subțire în jurul unui pivot. Cîte un șir de pseudogranule se află și la capetele mărgelei centrale, ca și pe mărgelile laterale.

Din categoria acestor tipuri de cercei mai fac parte și cîte două perechi de mărgeli laterale de formă sferică. Două dintre acestea sînt decorate pe centru cu cîte patru șiruri de pseudogranule, iar alte două cu cîte opt grupe de cîte trei cercuri concentrice, formate din fir subțire torsionat lipit de suprafața sferei, care este împărțită în două jumătăți prin alte fire torsionate, între care se află prinse patru urechiușe cilindrice, la distanțe egale, lucrate de asemenea dintr-un fir subțire răsucit în jurul unui pivot.

Pentru această categorie de cercei nu cunoaștem încă analogiile cele mai apropiate. Tehnica filigranului și a imprimării ne obligă să ne îndreptăm atenția asupra unor obiecte de podoabă de acest tip, și anume verigile de tîmplă cu trei mărgeli, bine cunoscute în această vreme pe teritoriile vechilor cnezate de Kiev, de Vladimir și de Smolensk ¹.

Această podoabă, remarcă acad. B.A. Rîbakov, de obicei orășenească, se întîlnește pe un teritoriu foarte larg, cunoscîndu-se peste 30 diverse tipuri de asemenea verigi, reprezentînd diferite combinații ale carcasei de filigran și granule. Ele au existat din secolul X pînă în secolul XIII inclusiv și se întîlnesc fără nici o excepție absolut în toate cnezatele rusești din această vreme ². Comparînd diversele tipuri de verigi de tîmplă descoperite pe teritoriul cnezatelor rusești, cu acelea din tezaurul de la Voinești, înclinăm să credem că acestea din urmă reprezintă un tip mai evoluat, dezvoltat din tipurile secolelor X—XI care se mențin pînă în secolul XIII inclusiv.

Pe teritoriul Moldovei cunoaștem pînă acum două descoperiri ale acestui tip, care au clare analogii cu exemplarele de la Voinești. Este vorba de o mărgică

¹ B.A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 337.

² *Ibidem.*

sferică laterală provenită de la o verigă de tâmplă descoperită în săpăturile șantierului Hlincea—Iasi și datată în secolul XII¹ și a unui exemplar întreg din tezaurul de la Oțeleni—Huși de la sfârșitul secolului XIII². Amintim cu această ocazie că mărghica sferică de la Hlincea se apropie, ca tehnică, mai mult de mărgelele verigilor de tâmplă descoperite în tezaurele de la Voinești—Iasi și Prilep din R.P.F. Iugoslavia³, decât de tehnica cerceilor descoperiți în tezaurele de la Cernigov⁴, care au granule și nu cerculețe lipite cum e cazul mărgelei de la Hlincea⁵.

În sfârșit, pentru analogiile cu acești cercei, care au o durată în timp destul de mare (sec. X—XIII inclusiv), amintim exemplarele descoperite pe teritoriul Poloniei⁶, precum și la Loveci în R.P. Bulgaria⁷, unde prezența lor este pusă în legătură cu relațiile comerciale ale regiunilor respective cu cnezatul de Kiev.

La fel ca și pentru o serie întreagă de podoabe, în cnezatul kievian existența lor în timp încetează în secolul XIII probabil din cauza invaziei tătarăști. Pentru perioada mai târzie, adică prima jumătate a secolului XIV, se pare că aceste tipuri supraviețuiesc numai în sud, unde se întâlnesc și în tezaurele datate în prima jumătate a secolului XIV⁸.

ACCESORIILE DE CUREA

Ultima categorie de obiecte de podoabă din tezaurul de la Voinești o constituie o garnitură de curea, compusă dintr-o cataramă cu placă (fig. 9/1 și fig. 10/1), o limbă de curea (fig. 9/2) și patru aplice (fig. 9/3—6 și fig. 10/3—6), toate executate din argint aurit.

Inelul cataramei, de formă hexagonală, a fost turnat și are părțile laterale lucrate în fațete. Pe latura dinspre vârful acului sînt dispuse simetric două mărgele acoperite cu granule, iar între ele, două protuberanțe, pe care se sprijină acul cataramei. Placa cataramei, dreptunghiulară și îndoită pe dedesubt (lungă de 10 cm), este decorată pe ambele margini cu două benzi din motive spiralice executate cu roțița dințată. La fiecare colț al plăcii se află cîte un nit cu capul sferic, iar în mijloc unul puțin mai mare, tot cu capul sferic. Toate aceste nituri au tijele bătute pe placa de dedesubt, fixînd între suprafețele celor două plăci cordonul țesut, din care se mai păstrează cîteva resturi.

Limba de curea (lungă tot de 10 cm) este de asemenea dreptunghiulară, îngustîndu-se spre capătul rotunjit, care se introducea în inelul cataramei. Întreaga suprafață a acestei din urmă plăci este decorată cu o linie dublă în zig-zag, formînd triunghiuri cu linia de la marginea plăcii. Aceste triunghiuri, în interior, sînt ornamentate cu motive florale și geometrice. La fel ca și pentru placa de la cataramă, decorul este executat prin incizii cu o roțiță dințată. La capătul de introducere în curea și în mijloc se află cîte un nit cu capul sferic.

¹ M. Petrescu-Dimbovița, Șantierul Hlincea—Iasi, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 320, fig. 7, 13.

² În tezaurul de la Oțeleni—Huși există și o verigă de tâmplă absolut identică cu tipul de la Voinești.

³ M. Ćorović-Ljubinković, loc. cit., p. 88, fig. 13.

⁴ B. A. Ribakov, Древности Чернигова, în MIA, 11, 1949, p. 59, fig. 26.

⁵ M. Petrescu-Dimbovița, loc. cit., p. 320.

⁶ J. Slaski și Z. Zakrzewski, Wczesnośredniowieczny

skarb srebrny z Michatowicz. Pow. Pińczow, în WiadArch, XIX, 1, 1933, p. 175, fig. 4, 5.

⁷ S. Gheorghieva și R. Peșeva, Средновековен български некропол край гр. Ловеч и намерени в него, în Izvestia Institut, XX, 1955, p. 541—543, fig. 39, 1, 7, 9, 10.

⁸ Exemplarele de acest tip, care supraviețuiesc în sudul Dunării, reprezintă totuși o formă mai evoluată decât tipurile cunoscute în cnezatele rusești.

În legătură cu aceste două obiecte trebuie puse și cele patru aplice, care întregesc astfel garnitura. Trei din ele, fațetate la exterior, au forma unor ancore duble, dispuse cap la cap și despărțite între ele printr-o verigă sau printr-un disc decorat cu granule.

În fine, a patra aplică, de formă triunghiulară și decorată pe margine cu alveole executate prin ștanțare, prezintă o nervură mediană, lucrată prin presiune, și un orificiu pentru introdus acul cataramii. Toate aceste patru aplice au la fiecare capăt câte două sau trei nituri pentru prins pe cordon, din care la unele s-au mai păstrat mici resturi de țesătură.

Pe întreg teritoriul cnezatelor rusești nu cunoaștem încă un exemplar asemănător cu acela descris mai sus. Același lucru poate fi valabil și pentru regiunile sud-dunărene, ca și pentru alte regiuni învecinate cu Moldova. O comparație, firește destul de vagă, ne oferă catarama descoperită în Ungaria la Kigyós-Pusztá, datată larg de către cercetătorii maghiari în secolele X—XIII¹, unde pe inelul cataramii sînt dispuse de asemenea

două mărgelile granulate. Placa lucrată însă la această cataramă în tehnica « niello » reprezintă o scenă de luptă și nu motive florale sau geometrice ca la Voinești. În legătură cu aceasta, credem că trebuie avut în vedere faptul că accesoriile de curea de la Voinești sînt obiecte de podoabă feminine. De altfel, prezența lor în tezaurul de la Voinești, alături de obiecte de podoabă în exclusivitate feminine, pare a indica același lucru. Poate tocmai din acest motiv pe placa cataramii din acest tezaur apar motive florale și geometrice și nu scene de luptă.

Analizînd ornamentația garniturii de curea de la Voinești, se poate ușor constata că este vorba de aceeași execuție a decorului cu roțița dințată, ca și la brățările late și pandantivele de origine galițiană, din același tezaur. De aceea, în lipsă de alte analogii și bazîndu-ne pe tehnica în care a fost lucrată întreaga garnitură, o atribuim tot artei giuvaergiei din secolele XII—XIII a cnezatului galițian.

Acesta este întreg inventarul tezaurului feudal timpuriu descoperit la Voinești—Iasi, care în totalitatea lui se compune numai din obiecte de podoabă feminine.

Numărul relativ mare de obiecte de podoabă, valoarea intrinsecă a materialului din care au fost lucrate și mai ales prezența acestui tezaur pe teritoriul Moldovei, pun o serie de probleme de ordin cronologic și istoric extrem de importante.

★

¹ H. Tibor, *Honfoglalás kori sírok Tiszabudán*, in *AE*, XLVII, 1934, p. 147, fig. 108; *Magyar*

művelődés..., vol. I, Budapesta, p. 586.

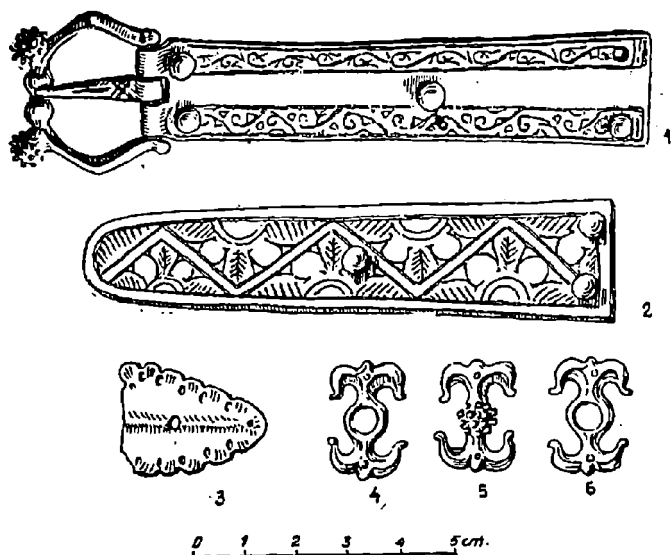


Fig. 9. — Cataramă de curea cu placă gravată (argint aurit); 2, limbă de curea gravată (argint aurit); 3 aplică triunghiulară (argint aurit); 4—6, aplică în formă de ancore duble (argint aurit).

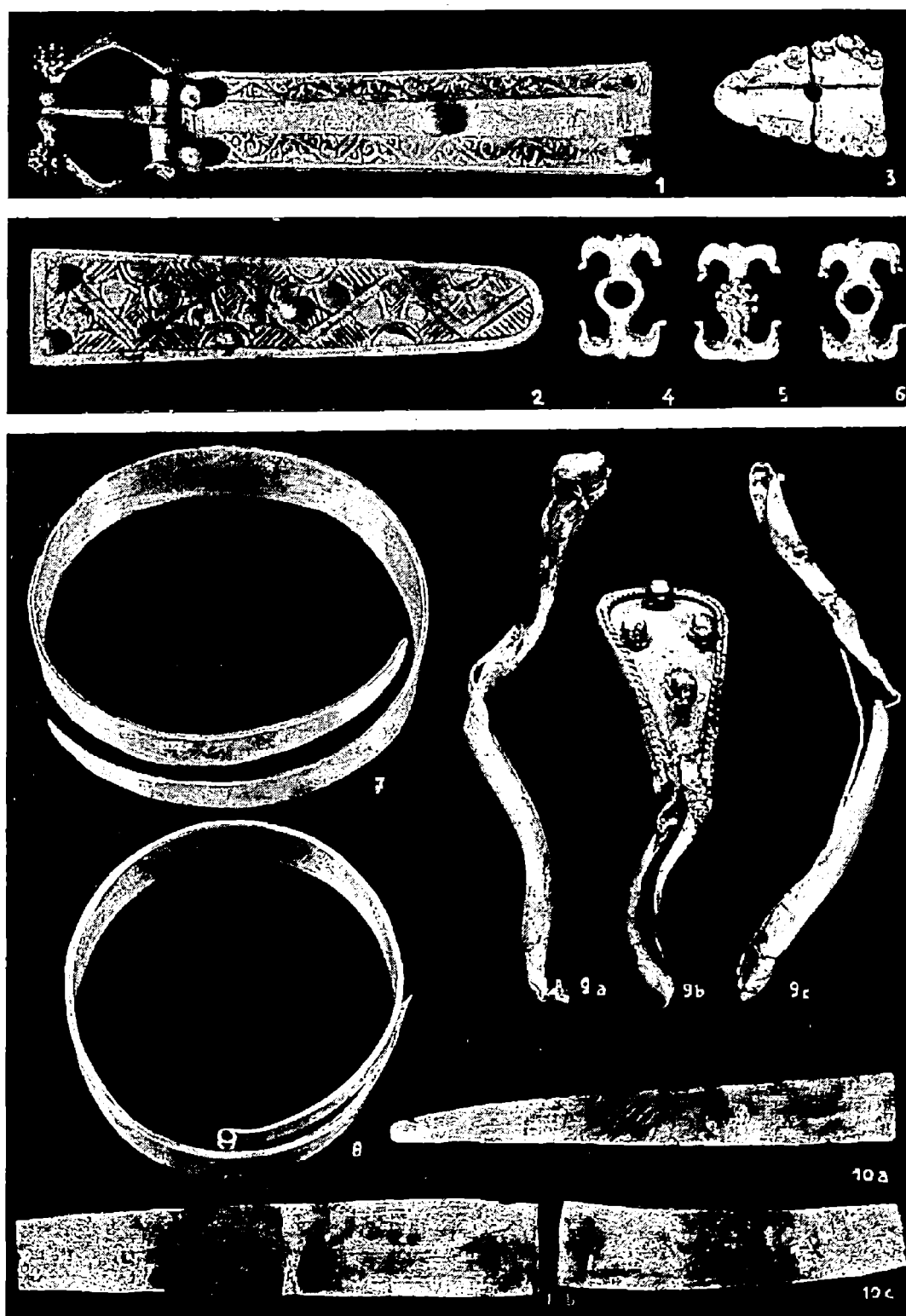


Fig. 10. — 1, cataramă de curea cu placa gravată (argint aurit); 2, limbă de curea gravată (argint aurit); 3, aplică triunghiulară (argint aurit); 4—6, aplică de forma unor ancore duble (argint aurit); 7—8, brățări simple nedecorate, cu capetele subțiate și suprapuse; 9, a, b, c, fragmente dintr-o brățară torsionată cu capetele deschise și decorate cu granule; 10, a, b, c, fragmente dintr-o brățară simplă, nedecorată, cu capetele subțiate și suprapuse.

Ceea ce remarcăm în primul rînd este faptul că obiectele de podoabă ascunse la Voinești aparțin, prin aspectul minuțios al execuției lor și prin valoarea lor intrinsecă, unor persoane din clasa privilegiată. Acad. B. A. Rîbakov, în lucrarea amintită *Meseriile în vechea Rusie*, remarcă un lucru extrem de interesant și anume că obiectele de podoabă executate din metale prețioase aparțin prin excelență nobililor și constituie tezaure orășenești, pe cînd tezaurele sătești, de altfel puține la număr pe teritoriul vechilor cnezate rusești, nu conțin aproape deloc obiecte de podoabă din metale prețioase, ci doar imitații lucrate în bronz sau aramă¹.

Din studiile cercetătorilor sovietici referitoare la tezaurele rusești din această epocă reies cîteva probleme extrem de importante, de care am ținut în mod deosebit seama în interpretarea tezaurului de la Voinești.

Astfel, în U.R.S.S. îngroparea numeroaselor tezaure de obiecte de podoabă date în prima jumătate a secolului XIII este pusă în legătură cu marea invazie tătarască din 1241. Acad. B. A. Rîbakov, de exemplu, observă foarte clar că orașele care nu au fost atinse de invazia tătarască n-au tezaure îngropate în pămînt. Sub acest din urmă aspect, repartiția geografică a acestor tezaure pare a indica drumul parcurs de armatele lui Batu-Han².

După cum se știe, și teritoriul Moldovei a fost afectat de marea invazie tătarască, prin pătrunderea armatei lui Boketor. Prezența unui tezaur, datat nu mai tîrziu de prima jumătate a secolului XIII, poate fi pusă fără îndoială în legătură cu acest mare eveniment.

Dacă ținem seama de indicațiile date de istoriografia sovietică, referitoare la apartenența socială a acestor obiecte de podoabă, atribuirea tezaurului de la Voinești nu poate fi făcută decît unor persoane din mediul princiaro-boieresc.

Și, dacă într-adevăr acest tezaur este orășenesc, așa cum de altfel înclinăm să credem, atunci prezența unui centru orășenesc pe teritoriul Moldovei la mijlocul secolului XIII ar putea fi desigur presupusă. De altfel, în cronicile vechi rusești apar cîteva orașe situate pe teritoriul de astăzi al Moldovei. În lista orașelor respective datate în secolul XIV este menționat și *Iaski-Torg*³.

Avînd în vedere faptul că, la sfîrșitul secolului XIV, pe teritoriul Moldovei este admisă, pe baza informațiilor din cronici, un centru orășenesc, dezvoltat din punct de vedere comercial, cum este *Iaski-Torg*, atunci descoperirea tezaurului din prima jumătate a secolului XIII de la Voinești, în apropierea actualului oraș Iași, ar putea constitui o dovadă arheologică relativ la existența acestui oraș, încă din prima jumătate a secolului XIII, de cînd datează acest tezaur. De altfel și recente descoperiri arheologice din orașul Iași și împrejurimi⁴, confirmînd,

¹ B.A. Ribakov, *Ремесло...*, p. 240.

² *Ibidem*, p. 239.

³ *Iaski-Torg* este menționat într-o listă a orașelor introdusă într-o serie de cronici rusești și anume: *Voskresenskaia*, *Ermolinskaia*, *Nikonovskaia*, și mai ales izvodul cel mai vechi al *Letopisețului I* din Novgorod, datat în mod cert la sfîrșitul secolului XIV, ceea ce este o dovadă că lista orașelor este originală și nu o interpolare tîrzie. În cel mai vechi text de cronică, *Iaski-Torg* este arătat ca fiind pe Prut. În această listă se menționează și celelalte orașe moldovenești ca Suceava, Baia, Siret, Piatra lui Crăciun, Neamț etc. Am folosit textul cronicii după lucrarea

lui A.N. Nasonov, «*Русская земля*» и образование древнерусского государства, Moscova, 1951, p. 142.

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, Șantierul Hlincea—Iași, în SCIV, V, 1—2, 1954, p. 312 și urm.; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 233 și urm.; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași în 1953 în cuprinsul Moldovei*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 288; Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, comunicare prezentată la Seminarul mixt romîno-sovietic de arheologie sclavagistă și feudală, ținut în decembrie 1958, la București. (Vezi în acest vol. la p. 271 și urm.).

din punct de vedere arheologic, informația izvoarelor scrise pentru secolul XIV, documentează, în același timp, existența, pe teritoriul orașului Iași și împrejurimi a unei locuiri mai vechi datînd din secolele XIII—XIV. Aceasta, firește, constituie un element important privind procesul îndelungat social-economic de dezvoltare și transformare a centrelor orășenești. În felul acesta, sîntem înclinați a crede că Iaski-Torg din secolul XIV a putut exista încă de la mijlocul secolului XIII, ca tîrg oarecum dezvoltat, așa cum de altfel am arătat mai sus în legătură cu prezența în preajma orașului Iași a tezaurului de la Voinești, de factură certă orășănească.

Pe de altă parte, prezența unor obiecte de factură sud-dunăreană sau bizantină în tezaurul de la Voinești pune problema relațiilor comerciale existente între cnezatele de Kiev și Halici și imperiul bizantin, relații care ne sînt destul de bine cunoscute din izvoarele scrise contemporane¹.

După cît se pare, aceste relații comerciale existente între statele mai sus amintite au fost întrerupte, pentru mai multă vreme, de invazia tătarască de la 1241. Acest lucru este arătat într-o oarecare măsură și de dispariția pentru o anumită vreme în teritoriile nord-dunărene a obiectelor de podoabă bizantine, iar în teritoriile sud-dunărene a obiectelor de podoabă vechi rusești.

De aici, în lipsa unor elemente mai precise de datare și pornind de la presupunerile menționate mai sus, înclinăm să credem că tezaurul de la Voinești a fost îngropat în prima jumătate a secolului XIII, fiind pus în legătură cu marele eveniment istoric de la 1241.

Rezultatele extrem de interesante și documentate la care a ajuns în acest domeniu știința arheologică și istorică sovietică ne-au ajutat cu prisosință la clarificarea diverselor probleme ridicate de descoperirea tezaurului feudal timpuriu de obiecte de podoabă de la Voinești-Iași.

Socotim că valorificarea lui din punct de vedere științific și punerea sa la dispoziția unui cerc cît mai larg de specialiști poate constitui o contribuție adusă la rezolvarea, măcar în parte, a unor probleme controversate privind relațiile social-economice și politice de pe teritoriul Moldovei la mijlocul secolului, XIII, precum și la cunoașterea evenimentelor istorice legate în mod direct de constituirea primei formațiuni statale moldovenești.

DAN GH. TEODOR

КЛАД УКРАШЕНИЙ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, НАЙДЕННЫЙ В ВОЙНЕШТИ (ЯССЫ)

РЕЗЮМЕ

К числу важнейших коллекций Ясского музея Истории Молдавии относится и клад украшений, найденный в 1926 г. в Войнешти (Яссы).

Клад содержит 31 украшение (целые и фрагментарные) из простого серебра или позолоченные. Из клада утеряны: кольцо, бляха и черепки сосуда, в котором лежали

¹ Constantin Porfirogenetul, III, p. 74 și 79, vezi Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*,

vol. II, ed. a III-a, p. 204; *Cronica lui Nestor*, ed. Légér, c. XXXIV, p. 53—54.

украшения. Поскольку характеристика сосуда неизвестна, клад из Войнешти можно датировать лишь на основании типов украшений.

С точки зрения хронологии и культур отмечаем две группы украшений: южно-дунайской-византийской фактуры и древнерусской или галицкой.

В состав клада входили: браслеты (11 целых и 3 фрагментарных), серьги трехбусинные серебряные (3 целые и 6 фрагментарных), височные подвески (1 целая и 1 фрагментарная), 1 пряжка с пластинкой, 1 наконечник и 4 бляхи.

Судя по форме, технике и орнаментике браслетов, их можно разделить на следующие категории: а) простые браслеты без орнамента с тонкими заходящими концами; б) витые браслеты с орнаментом и открытыми расширенными концами; в) серебряные запястья, украшенные гравированными узорами и черной эмалью.

а) *Простые браслеты без орнамента с тонкими заходящими концами.* Клад содержит три экземпляра — один целый и два фрагментарных (рис. 1; 10/7 — 8). Они выкованы из простой серебряной пластины, длиной в 27 см и максимальной шириной в 1,5 см. Этот тип браслетов имеет аналогии на территории древнего Киевского княжества, в миропольских кладах (Житомирская область) (см. прим. 1, стр. 246) и в кладах Десятинной церкви в Киеве (899 г.) (см. прим. 2, стр. 246), датируемых второй половиной XII в. и первой половиной XIII в.

Наличие этих браслетов в войнештском клада можно объяснить торговыми сношениями между Киевским княжеством и соседними областями, в том числе и Молдовой.

б) *Витые браслеты с орнаментом и открытыми расширенными концами.* В Войнешти найдено семь целых экземпляров и один фрагментарный (рис. 2/1—3; 3/1—7; 10/9 а, б, с). Каждый экземпляр сделан из двух сплетающихся скрученных пластины в виде трубки (толщиной приблизительно в 5 см), образующей на концах чеканенные, отделанные пластинки в виде удлиненной груши или треугольника. На обоих концах, где кончается сплетение, находится по кнопке. Конечные пластинки украшены зернами, расположенными в виде креста или треугольника. Между трубчатыми пластинками, образующими главную часть браслетов, и по краям конечных пластинок наклеена дважды перекрученная тонкая серебряная нить.

В эту же категорию можно включить и фрагмент другого браслета, также с витыми концами. Главная часть его сплетена в виде цепи из семи простых серебряных нитей, расположенных вокруг центральной оси.

Судя по технике работы, как браслеты, сплетенные из двух нитей, так и браслеты из нескольких нитей — южнодунайской или византийской фактуры. В основном эти типы отличаются от типов, найденных на территории древних русских княжеств, и приближаются в большей мере к находкам в РНР (Алмаш, Оцелени и т. д.), в южной части Крымского полуострова, в Венгрии, Болгарии (см. прим. 1—9, стр. 249).

На основании указанных аналогий можно датировать эти браслеты первой половиной XIII в.

в) *Серебряные запястья, украшенные гравированными узорами и черной эмалью.*

Из клада в Войнешти сохранилось два целых экземпляра, состоящих из двух створок, соединенных системой петель с подвижным стержнем. Поверхность каждой створки первого экземпляра (рис. 4/1; 5/1) разделена на два равных квадрата, отделенных вдавленными рядами ложных зерен, покрытых тонкими листками позолоченного серебра. В обоих квадратах створок золотых дел мастер выгравировал растительный и зооморфный узор. Последний изображает хищную птицу. Контур растительных и зооморфных узоров покрывали черной эмалью. Оставшееся свободным поле рисунка было покрыто зигзагообразными презанными линиями, нанесенными с помощью зубчатого штампа. Отмечено, что первоначально гравированные поверхности каждой створки были позолочены; однако от употребления позолоты стерлась.

Второй экземпляр (рис. 4/2; 5/2) также снабжен двумя створками, однако здесь мастер отказался от разделенного на квадраты орнамента. На поверхности одной из створок он выгравировал геометрический орнамент в виде лежащей цифры 8 из двух сплетающихся полос, а на другой створке — растительный орнамент, изображающей сплетение в виде буквы S двух стеблей, заканчивающихся цветком. Контур рисунков покрыт черной эмалью. Оставшееся свободным поле рисунка покрыто врезанными лини-

ям, проведенными зубчатым штампом. Как и в первом случае, края запястья украшены рядами ложных зерен, покрытых листком из позолоченного серебра.

Как с точки зрения техники, так и с точки зрения декоративных узоров отмечаются аналогии между этими типами запястьев, в основном имитирующих запястья Киевского типа, и браслетами галицкого типа XII—XIII вв. Автор считает, что к этому времени следует отнести и запястья из Войнешти (см. прим. 1—3, стр. 251, 1—2, стр. 252).

Височные подвески. В Войнешти найден один целый и один фрагментарный экземпляр (рис. 5/3—4; 6). Подвеска состоит из двух круглых серебряных щитов, они приклеены один к другому и слегка выпуклы посредине. На выпуклой поверхности щита вдавлен рисунок, изображающий двух птиц. Птицы расположены спиной друг к другу; головы обращены в сторону; они клюют лилию. Контур рисунка был покрыт черной эмалью, а свободное поле обработано зубчатым штампом. Край рисунка украшен кругом из ложных зерен, край подвески украшен сквозным стансовым орнаментом. Декоративные узоры и особенно фактура этих подвесок имеют аналогии с экземплярами такого же рода, найденными в Галицком княжестве, где они, как и вышеупомянутые запястья, датируются также XII—XIII вв. (см. прим. 3—6, стр. 253).

Серьги трехбусинные. Целые и фрагментарные экземпляры из Войнештского клада разделяются на следующие категории: а) серьги токайского типа; б) серьги половецкого типа; в) серьги древнерусского типа.

а) К группе токайских серег относятся два экземпляра (рис. 7/2—3; 8/5—6). Для выделки этого украшения мастер использовал одновременно технику отливки, гранулирования и филигранны. Простое звено серьги снабжено в нижней части бусиной в форме двойного усеченного конуса. К центру бусины приклеена полоса, состоящая из двух тонких перекрученных серебряных нитей, по обе стороны которых находятся два двойных ряда мелких зерен. На двух концах бусины также есть по ряду зерен. На звене, по обе стороны центральной бусины находится по два кольца, состоящих из двойных рядов мелких зерен. Типы серег, аналогичные серьгам из Войнешти были обнаружены в Венгрии — в Токае и других местах (их датируют X—XI вв.), а также в Сербии (их датируют более поздним периодом) (см. прим. 1, стр. 254, 1—3, стр. 255). Находка серег этих типов в Войнешти, в кладе первой половины XIII в., обосновывает предположение о более широком ареале их распространения и их датирование более поздней эпохой (XIII в.)

б) Половецкий тип трехбусинных серег в Войнештском кладе представлен одним экземпляром (рис. 7/6; 8/7).

Верхняя часть звена сплетена из двух серебряных нитей, между которыми вьется дважды перекрученная тонкая нить. В нижней части находится яйцевидная бусина, по обе стороны которой расположено по небольшой круглой бусине. Поверхность центральной бусины украшена восемью симметрично расположенными конусами, в верхушки которых вложено по зернышку, имитирующему жемчужину в оправе. По меньшему диаметру бусины проходит полоса из тонких крученых нитей, между конусами симметрично расположено по два зернышка. Основание конусов окружено тонкой крученой нитью; на поверхности бусины симметрично расположены другие, также перекрученные, тонкие нити. Боковые бусины (одной из них недостает) украшены рядами вдавленных ложных зерен. Аналогичные экземпляры были обнаружены в Черновицах, Звенигороде и других местностях на территории древних русских княжеств, где их датируют XII—XIII вв., а также в Югославии и Болгарии, где их относят к первой половине XIV в. (см. прим. № 5—7, стр. 255).

в) Третьим типом трехбусинных серег является древнерусский. В войнештском кладе он представлен одним целым и шестью фрагментарными экземплярами. Все они изготовлены из позолоченного серебра (рис. 7/1, 4—5; 8/1—4,8).

Верхняя часть звена несложна. Посредине центральной бусины яйцевидной формы или в форме двойного усеченного конуса находится полоса из перекрученных тонких нитей. На поверхности бусины наклеены мельчайшие кружки, внутри которых находятся зерна; таким образом поверхность бусины зерниста. Иногда на поверхности центральной и боковых бусин располагаются ряды ложных зерен. В основном, поскольку известно, за пределами Молдовы нет близких аналогий для этой группы серег. По-

видимому, они более древнего происхождения — X — XI вв. — и хорошо известны на территории Киевского и Смоленского княжеств (см. прим. 1—2, стр. 257, 6—7, стр. 258). Зато в Молдове есть очевидные аналогии в находках из Глинчи (Яссы) и Оцелени (Хуш), датируемые XII—XIII вв. (см. прим. 1—2, стр. 258).

Части ремня. Из клада в Войнешти сохранились: пряжка с пластинкой (рис. 9/1; 10/1), наконечник (рис. 9/2; 10/2) и четыре бляхи (рис. 9/3—6; 10/3—6). Все они сделаны из позолоченного серебра.

Кольцо пряжки шестиугольной формы было отлито; на обращенной к острию иглы стороне оно украшено двумя зернистыми бусинами; между ними находятся две выпуклости, на которые опирается игла пряжки. Прямоугольная пластинка пряжки (дл. 10 см) согнута снизу и украшена спиральными полосками, выделанными при помощи зубчатого штампа. На концах пластинки находятся заклепки, прикрепляющие ее к поясу.

Наконечник (длинной в 10 см) также прямоуголен; он украшен двойной зигзагообразной линией, образующей геометрический или растительный узор. На наконечнике также есть три заклепки с круглыми головками, прикреплявшие его к поясу.

Что касается блях, то три из них имеют форму обращенных один к другому двойных якорей. Четвертая бляха — треугольной формы украшена по краям ячейками, а в середине вдавленной жилкой. До настоящего времени для этих предметов не обнаружено аналогий на соседних с Молдовой территориях. Сравнительно далекое сходство отмечается с датируемой X—XIII вв. пряжкой из Киднеш-Пушты, однако декоративные узоры, как и техника выделки, различны.

За отсутствием других аналогий, судя лишь по декоративным узорам и технике выделки принадлежностей ремня, изготовление их приписывают ювелирам Галицкого княжества XII—XIII вв.

★

Этим исчерпывается инвентарь клада из Войнешти (Яссы). Все обнаруженные в нем предметы — женские украшения. Наличие этого клада на территории Молдовы, относительно большое число предметов и их ценность выдвигают целый ряд важных хронологических и исторических вопросов. Согласно указаниям советских археологов в этой области и судя по ценности предметов, очевидно, что клад из Войнешти мог принадлежать лишь представителю боярской знати.

В своем известном труде «Ремесло древней Руси» акад. Б. А. Рыбаков указывает, что клады с драгоценными изделиями в основном принадлежали знатным лицам и являются городскимикладами. Он замечает, что на территории русских княжеств в городах, не пострадавших от татарского нашествия, нет зарытых в землю кладов. Учитывая это указание и на основании изучения существующих аналогий, автор склонен полагать, что клад в Войнешти был захоронен из-за татарского нашествия 1241 г. Известно, что и территория Молдовы подверглась вторжению татар. Поскольку украшения, составляющие клад из Войнешти, восходят к первой половине XIII в., предположение автора, повидимому, обосновано.

Городское происхождение клада выдвигает и вопрос о существовании в то время городского центра в Молдове.

Древнерусские летописи упоминают о том, что в XIV в. в этой области Молдовы существовал городок «Ясский-торг», отождествленный с нынешним городом Яссы, близ которого находится местность Войнешти, где обнаружили вышеописанный клад. С другой стороны, недавние археологические исследования в пределах города Яссы и его окрестностях подтвердили сведения письменных источников о человеческом обитании в XIII и даже в XII—XIII вв.

Автор склонен считать, что нынешний город Яссы существовал как сравнительно развитой городской центр уже с XIII в. Это положение, несомненно, правильно, если учитывать, что Яссы был расположен на важном торговом пути, связывавшем Византию с Галицким и Киевским княжествами; это подтверждается и наличием украшений византийской фактуры, которые могли попасть в эту область лишь благодаря оживленному торговому обмену.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — 1—2, простые браслеты без орнамента с тонкими заходящими концами.
 Рис. 2. — 1—4, витые браслеты с орнаментом и открытыми расширенными концами.
 Рис. 3. — 1—8, витые браслеты с орнаментом и открытыми расширенными концами.
 Рис. 4. — 1—2, серебряные запястья, украшенные гравированными растительными и зооморфными узорами и покрытые черной эмалью.
 Рис. 5. — 1—2, серебряные запястья, украшенные гравированными растительными и зооморфными узорами и покрытые черной эмалью; 3—4, височные подвески, украшенные гравированными зооморфными узорами и покрытые черной эмалью.
 Рис. 6. — Височная подвеска, украшенная гравированным зооморфным узором и покрытая черной эмалью.
 Рис. 7. — 1, 4—5, трехбусинные серьги древнерусского типа (позолоченное серебро); 6, трехбусинная серьга половецкого типа (серебро); 2—3, трехбусинные серьги токайского типа (позолоченное серебро).
 Рис. 8. — 1—4, 8, трехбусинные серьги древнерусского типа из позолоченного серебра; 5—6, трехбусинные серьги токайского типа; 7, трехбусинная серебряная серьга половецкого типа.
 Рис. 9. — 1, пряжка с пластинкой (позолоченное серебро); 2, накопечник (позолоченное серебро); 3, треугольная бляха (позолоченное серебро); 4—6, бляха в виде двойного якоря (позолоченное серебро).
 Рис. 10. — 1, пряжка с пластинкой (позолоченное серебро); 2, накопечник (позолоченное серебро); 3, треугольная бляха (позолоченное серебро); 4—6, бляха в виде двойного якоря (позолоченное серебро); 7—8, простые браслеты без орнамента, с тонкими заходящими концами; 9, а, б, с, фрагменты витого браслета с орнаментом и открытыми концами; 10, а, б, с, обломки простого браслета с тонкими и заходящими концами.

LE TRÉSOR D'OBJETS DE PARURE DE L'ÉPOQUE FÉODALE PRIMITIVE DÉCOUVERT À VOINEȘTI—JASSY

RÉSUMÉ

Le trésor d'objets de parure découvert en 1926 à Voinești—Jassy compte parmi les lots les plus importants du Musée d'Histoire de Moldavie (Jassy).

Il comprend 31 objets de parure, entiers ou fragmentaires, en argent simple ou doré. Depuis sa découverte et jusqu'à présent, il s'en est perdu une bague, un ornement de ceinture et les fragments du vase dans lequel les objets avaient été déposés. Les caractères de ce vase ne nous étant pas connus, on ne saurait s'appuyer pour dater le trésor que sur le type des objets de parure qui le constituent.

Du point de vue chronologique et culturel, on peut répartir ces objets en deux groupes : l'un de facture sud-danubienne et byzantine, l'autre de facture russe ancienne ou galicienne.

Le trésor comprend des bracelets (11 pièces entières et 3 fragments), des boucles de tempes (3 entières, 6 fragments), des pendentifs (1 entier, 1 fragment), ainsi qu'une garniture de ceinture composée d'une boucle avec sa plaque, d'une langue de ceinture et de 4 ornements appliqués.

Les bracelets, d'après leur forme, leur technique et leur décoration, se répartissent en 3 catégories :

- a) bracelets simples, non ornés, aux extrémités effilées se chevauchant ;
- b) bracelets en torsade, ornés, aux extrémités élargies et écartées ;
- c) bracelets larges, fermés, ornés de motifs gravés et rehaussés d'émail noir.

a) *Bracelets simples, non ornés, aux extrémités effilées se chevauchant.* Cette catégorie est représentée par trois exemplaires, l'un entier et deux incomplets (fig. 1 et 10/7—8, 10). Ils sont faits d'une simple barre d'argent, de 27 cm de longueur sur 1 cm 5 de largeur maximum, travaillée par martelage. Ce type se retrouve sur le territoire de l'ancien knézat de Kiev dans, les trésors de Mitropol (région de Jitomir) (v. note 1, p. 246) et de l'église Déséatina de Kiev, de 1899 (v. note 2, p. 246) qui datent de la seconde moitié du XII^e siècle et de la première moitié du XIII^e siècle.

La présence de ces bracelets dans le trésor de Voinești peut s'expliquer par les relations commerciales qui ont existé entre le knézat de Kiev et les régions avoisinantes, parmi lesquelles la Moldavie.

b) *Bracelets en torsade, ornés, aux extrémités élargies et écartées.* Ils sont représentés par sept exemplaires entiers et un fragment (fig. 2/1—3; 3/1—7; 10/9 a, b, c). Ils résultent du tressage de deux barres tubulaires tordues, de 5 mm de grosseur, se terminant par deux plaques,

piriformes ou triangulaires, obtenues par martelage et finissage. Un bouton marque, à chaque extrémité, le point où finit la tresse. Les plaques terminales sont décorées de petits boutons disposés en croix ou en triangle. Entre les deux barres tubulaires qui forment le corps du bracelet, ainsi que sur les bords des plaques terminales, on a appliqué un mince fil à double torsion.

On peut encore englober dans cette catégorie un fragment de bracelet se rapprochant des exemplaires décrits précédemment par la forme de ses extrémités, mais dont le corps est constitué par une chaîne de sept fils tressés autour d'un axe central.

La technique du travail, autant pour les exemplaires à tresse double que pour celui à fils multiples, dénote une facture sud-danubienne ou byzantine. Ces bracelets différent, en général, de ceux découverts sur le territoire des anciens knézats russes et sont apparentés, par contre, à ceux découverts dans la R.P. Roumaine (Amnaș, Oțeleni, etc.), ainsi qu'à ceux du Sud de la Crimée, de Hongrie et de Bulgarie (v. notes 1—9, p. 249). Les analogies précitées permettent à l'auteur de dater ces bracelets de la première moitié du XIII^e siècle.

c) *Bracelets larges, fermés, ornés de motifs gravés et rehaussés d'émail noir.* On trouve dans le trésor de Voinești deux exemplaires entiers de cette catégorie, consistant en deux plaques fixées l'une à l'autre par une charnière à tige mobile. Dans le premier exemplaire (fig. 4/1; 5/1), la surface de chaque plaque est occupée par deux carrés égaux, bordés de rangées de petits boutons exécutés par impression et recouverts de minces feuilles d'argent doré. L'orfèvre a gravé sur chaque plaque un motif floral sur l'un des carrés et sur l'autre un motif zoomorphe, représentant un oiseau de proie, en position verticale ou horizontale. Le contour des motifs, tant floraux que zoomorphes, a été rehaussé d'émail noir. Les espaces libres des carrés sont couverts d'incisions en zigzag exécutées à l'aide d'une roue dentée. On constate qu'à l'origine la surface des portions gravées avait été dorée, mais que la dorure a disparu par l'usage.

Le second exemplaire (fig. 4/2; 5/2) est également formé de deux plaques, mais le système d'ornementation par carrés est remplacé sur l'une des plaques par un motif géométrique consistant en deux tiges entrelacées en une série de 8 horizontaux, sur l'autre par un motif végétal représentant un entrelacement en forme d'S de rameaux à terminaison florale. Le contour des figures est rehaussé d'émail noir, le champ est couvert d'incisions pareilles à celles du type précédent. Les bords du bracelet sont décorés, de même, de rangées de petits boutons recouverts d'une feuille d'argent doré.

Les bracelets de cette catégorie qui, en général, imitent ceux du type Kiev, sont apparentés, tant par leur technique que par leurs motifs ornementaux, aux bracelets du type Halitch, qui datent des XII^e — XIII^e siècles, époque que l'auteur estime pouvoir assigner également aux exemplaires de Voinești (v. notes 1—3, p. 251; 1—2, p. 252).

Pendentifs de tempes. Ils sont représentés par un exemplaire entier et un autre incomplet (fig. 5/3—4; fig. 6). Le pendentif consiste en deux plaques d'argent en forme de boucliers circulaires, légèrement bombés au milieu et accolés l'un à l'autre. La portion bombée du bouclier est ornée d'un motif représentant deux oiseaux adossés, tournant la tête en arrière pour picorer d'un lis central. Le contour du dessin est rehaussé d'émail noir, les espaces libres sont couverts d'incisions exécutées à l'aide d'une roue dentée. Le bord du motif ornemental est décoré d'un cercle de petits boutons, celui du pendentif d'aujourd'hui obtenus par estampillage. Les motifs ornementaux et, surtout, la technique du travail rapprochent ces pendentifs des exemplaires similaires découverts dans le knézat de Halitch et datant, comme les bracelets mentionnés ci-dessus, des XII^e — XIII^e siècles (v. notes 3—6, p. 253).

Boucles de tempes. On trouve dans le trésor de Voinești plusieurs pièces, entières ou fragmentaires, réparties en trois types: a) boucles du type Tokay; b) boucles du type couman; c) boucles du type russe ancien.

a) Le type Tokay est représenté par deux exemplaires (fig. 7/7—8; 8/5—6). Pour exécuter ces bijoux, l'orfèvre a combiné trois techniques: le coulage, le travail au repoussé et le filigrane. L'anneau — une simple tige — est pourvu à sa partie inférieure d'une boule en forme de deux troncs de cône accolés, autour de laquelle on a appliqué une torsade de fils minces comprise entre deux rangées doubles de boutons. Deux cercles de boutons plus petits entourent, de même, les extrémités de la boule. Enfin, de part et d'autre de celle-ci, l'anneau de la boucle est orné de deux autres petits cercles de boutons. Des boucles identiques à celles de Voinești ont été découvertes en Hongrie, à Tokay et en d'autres points, ainsi qu'en Serbie; les premières datent des X^e — XI^e siècles, les secondes sont plus récentes (v. notes 1, p. 254; 1—3 p. 255). La présence de ces pièces

dans le trésor de Voinești, qui date de la première moitié du XIII^e siècle, leur assigne donc une zone de diffusion plus large et une date plus récente (XIII^e siècle).

b) Le second type de boucles de tempes est constitué par le type couman, représenté à Voinești par un seul exemplaire (fig. 7/6; 8/7). L'anneau de cette pièce est formé de deux fils tressés, séparés par un mince fil à double torsade. A sa partie inférieure se trouve une boule ovoïdale entourée de deux boules sphériques plus petites. La boule centrale est pourvue de huit ornements coniques disposés symétriquement et surmontés d'un petit renflement, rappelant une perle dans sa coquille. Deux boutons symétriques sont disposés dans chaque espace compris entre les cônes. Une torsade de fils entoure le milieu de la boule. D'autres torsades plus minces entourent la base des cônes et traversent la surface de la boule. Les boules latérales (dont il manque une) sont décorées de rangées de boutons exécutés par impression. Des exemplaires semblables à ceux-ci ont été découverts dans les trésors de Cernăuți, de Zvenigorod et en d'autres points des anciens knézats russes, datant des XII^e—XIII^e siècles, de même qu'en Yougoslavie et en Bulgarie, où ils datent de la première moitié du XIV^e siècle (v. notes 5—7, p. 255).

c) Le troisième type de boucles de tempes est constitué par le type russe ancien, représenté à Voinești par un exemplaire entier et six fragments, tous en argent doré (fig. 7/1—5; 8/1—4, 8).

L'anneau proprement dit est une tige simple. La boule centrale, de forme ovoïdale ou de double tronc de cône, est ornée d'une torsade médiane de fils minces et de minuscules cercles au centre en relief, qui donnent à sa surface un aspect granulé. Des rangées de boutons décorent parfois la boule centrale et les boules latérales. On ne peut établir, pour ces boucles, en dehors des frontières de la Moldavie, de rapprochements valables. Il semble qu'elles dérivent de types plus anciens, du X^e et du XI^e siècle, bien connus sur le territoire des knézats de Kiev, de Vladimir et de Smolensk (v. notes 1—2, p. 257; 6—7, p. 258). Il existe par contre, en Moldavie, des analogies certaines avec les découvertes de Hlincea—Jassy et d'Oțeleni—Huși, datant des XII^e—XIII^e siècles (v. notes 1—2, p. 258).

Accessoires de ceinture. On trouve dans le trésor de Voinești: une boucle de ceinture avec sa plaque (fig. 9/1; 10/1), une langue de ceinture (fig. 9/2; 10/2) et quatre plaques ornementales (fig. 9/3—6; 10/3—6), toutes en argent doré.

La boucle, hexagonale, a été coulée. Son côté terminal est pourvu de deux boules granuleuses latérales et, entre elles, de deux boutons déterminant l'emplacement de l'ardillon. La plaque est rectangulaire, de 10 cm de longueur et repliée en-dessous; elle est ornée de traits en spirale exécutés à l'aide d'une roue dentée et pourvue, à ses extrémités, de rivets qui la fixaient à la ceinture.

La langue de ceinture, de mêmes forme et dimensions, est décorée d'une double ligne en zigzag, séparant des ornements géométriques ou floraux, et pourvue également de trois rivets de fixation.

En ce qui concerne les plaques ornementales, trois d'entre elles sont en forme de double ancre, la quatrième est triangulaire, ornée d'une nervure médiane et d'alvéoles marginales. On ne connaît pas jusqu'à ce jour, dans les régions voisines de la Moldavie, de pièces permettant un rapprochement avec celles de Voinești. Il existe une certaine ressemblance entre celles-ci et la boucle des X^e—XIII^e siècles découverte à Kigyos—Puszt, mais elles diffèrent autant par les motifs ornementaux que par la technique du travail.

Faute d'analogies valables et s'appuyant seulement sur les motifs ornementaux et sur la technique du travail de ces accessoires de ceinture, l'auteur les attribue également à l'art de l'orfèvrerie du knézat de Galicie des XII^e—XIII^e siècles.

★

Tel est l'inventaire du trésor découvert à Voinești—Jassy, constitué uniquement d'objets de parure féminins. La présence de ce trésor sur le territoire moldave, le nombre relativement considérable de ses pièces et la valeur intrinsèque de celles-ci soulèvent une série de problèmes importants du point de vue chronologique et historique. Étant donné la valeur des objets et compte tenu des indications fournies dans ce domaine par l'archéologie soviétique, l'auteur estime que le trésor de Voinești ne pouvait appartenir qu'à des personnes de la classe nobiliaire.

L'académicien B.A. Rybakov, dans son ouvrage bien connu, *Les métiers dans l'ancienne Russie*, montre en effet que les trésors d'orfèvrerie appartiennent le plus souvent à des membres de la noblesse et ont un caractère urbain. Il constate également que, sur le territoire des knézats

russes, les villes qui n'ont pas subi l'invasion tartare de 1241 ne possèdent pas de trésors enterrés. S'appuyant sur cette constatation et sur les rapprochements établis, l'auteur émet l'hypothèse que l'enfouissement du trésor de Voinești aura eu pour cause l'invasion tartare de 1241 qui, ainsi que l'on sait, n'a pas épargné la Moldavie. Étant donné que les objets de parure constituant ce trésor datent de la première moitié du XIII^e siècle, cette opinion semble des plus plausibles.

Quant au caractère urbain du trésor, il soulève un autre problème: celui de l'existence en Moldavie, à cette époque, d'un centre urbain.

Or les anciennes chroniques russes attestent l'existence dans cette partie de la Moldavie, au XIV^e siècle, de la ville de Iaski-torg, identifiée à l'actuelle ville de Jassy, à proximité de laquelle se trouve la localité de Voinești, lieu de provenance du trésor. D'ailleurs, les dernières recherches archéologiques effectuées sur le territoire de Jassy et dans ses environs ont confirmé les informations données par les sources écrites sur un habitat remontant au XIV^e siècle, voire aux XII^e — XIII^e siècles.

Ces considérations incitent l'auteur à croire que la ville actuelle de Jassy devait exister, en tant que centre urbain d'une certaine importance, dès le XIII^e siècle. Une telle opinion semble des plus vraisemblables, si l'on tient compte du fait que Jassy est situé sur la grande voie commerciale reliant Byzance aux knézats de Halitch et de Kiev, situation confirmée par la présence des objets de parure de facture byzantine qui, à moins d'échanges commerciaux d'une certaine ampleur, ne seraient jamais parvenus dans cette région.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Bracelets simples, non ornés, aux extrémités effilées se chevauchant.
 Fig. 2. — Bracelets en torsade, aux extrémités élargies et écartées, décorés de boutons.
 Fig. 3. — Bracelets en torsade, aux extrémités élargies et écartées, décorés de boutons.
 Fig. 4. — Bracelets décorés de motifs floraux et zoomorphes gravés et rehaussés d'émail noir.
 Fig. 5. — 1—2, bracelets larges, décorés de motifs floraux et zoomorphes gravés et rehaussés d'émail noir;
 3—4, pendentifs décorés de motifs zoomorphes gravés et rehaussés d'émail noir.
 Fig. 6. — Pendentif décoré de motifs zoomorphes gravés et rehaussés d'émail noir.
 Fig. 7. — 1—5, boucles de type russe ancien (argent doré); 6, boucle de type couman (argent); 7—8, boucles de type Tokay (argent doré).
 Fig. 8. — 1—4, 8, boucles de type russe ancien en argent doré; 5—6, boucles du type Tokay en argent;
 7, boucle du type couman en argent.
 Fig. 9. — 1, boucle de ceinture avec plaque gravée (argent doré); 2, langue de ceinture gravée (argent doré);
 3, plaque ornementale triangulaire (argent doré); 4—6, plaques ornementales en forme de double ancre (argent doré).
 Fig. 10. — 1, boucle de ceinture à plaque gravée (argent doré); 2, langue de ceinture gravée (argent doré);
 3, plaque ornementale triangulaire (argent doré); 4—6, plaques ornementales en forme de double ancre (argent doré); 7—8, bracelets simples, non ornés, aux extrémités effilées se chevauchant; 9, a, b, c, fragments d'un bracelet en torsade aux extrémités écartées; décoré de boutons; 10, a, b, c, fragments d'un bracelet simple, non orné, aux extrémités effilées se chevauchant.

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA ISTORICUL ORAȘULUI IAȘI ÎN PERIOADA FEUDALĂ

Arheologia feudală s-a dezvoltat în țara noastră abia sub regimul democrat-popular când, în urma revoluției culturale, Academia R.P.R. a inițiat cercetări arheologice complexe la Suceava, Hlincea, Garvăn, București și a desfășurat o rodnică activitate științifică, orientată în direcția colaborării cât mai strânse între arheologi și istorici.

În felul acesta și la noi în țară, arheologia a fost ștearsă din lista « disciplinelor istorice auxiliare », făcând parte integrantă din știința istorică română și alcătuind, pe baza metodologiei marxist-leniniste, « acel compartiment extrem de important care vine în contact direct cu resturile rămase întregi ale vieții materiale și ale creației directe a oamenilor din trecut, din toate epocile »¹.

Iată de ce devine din ce în ce mai necesară colaborarea arheologilor și istoricilor în lămurirea acelor probleme din istoria patriei, unde izvoarele scrise sînt sărace sau nu există de loc astfel de surse.

Nu fără mirare se va constata că în trecut, ori de cîte ori a fost vorba de istoricul orașului Iași, cercetările s-au limitat doar la interpretarea izvoarelor scrise, cronici și documente, fie interne, fie externe, iar în ceea ce privește arheologia, aceasta ori n-a fost luată în considerare, ori informațiile s-au limitat doar la descoperiri întâmplătoare.

Cu tot entuziasmul provocat în trecut de descoperirile ocazionale, care au determinat și înființarea unei efemere « societăți preistorice », orașul Iași n-a fost cercetat sistematic din punct de vedere arheologic, și, ceea ce pare mai curios, n-a atras nici atenția istoricilor în rezolvarea problemei vechimii târgului ca așezare feudală.

Totuși am fi nedrepti dacă n-am aminti pe N. A. Bogdan, care a intuit o stare de fapt, declarînd, cu regret, că informațiile sale referitoare la trecutul orașului Iași, sub aspect arheologic, se rezumă la știri sumare și nesigure, adăugînd, în același timp, că n-ar fi fost târziu nici la epoca cînd își scria monografia să se fi întreprins cercetări, mai ales în « vatra orașului », fixată după dînsul pe « locurile pe care stau încă Curtea Domnească, bisericile sf. Lazăr, Ioan Zlataust etc. »².

¹ B. A. Ribakov, *Место славяно-русской археологии в советской исторической науке*, în SA, 4, 1957, p. 55.

² N. A. Bogdan, *Orașul Iași, Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. a II-a, Iași, 1913, p. 3—4.

Informațiile sumare și nesigure ale lui N. A. Bogdan se referă la epoca orînduirii comunei primitive și lipsesc cu desăvîrșire cele privitoare la trecutul orașului Iași în epoca feudală.

Iată de ce, fără să exagerăm, vom considera ca foarte prețios aportul colectivului de la Muzeul de istorie a Moldovei în cercetarea arheologică a orașului Iași, cu atît mai mult, cu cît în trecut nu s-a făcut aproape nimic în această direcție.

Începînd cu 1950, ca urmare imediată a amplei dezvoltări a cercetărilor arheologice metodice, se dezvoltă, în Moldova mai ales, cercetările de suprafață, care cu timpul au contribuit la descoperirea, în împrejurimile și pe teritoriul orașului Iași, a 97 puncte datate în epoca feudală.

Astfel, pînă în 1952 au fost descoperite cinci puncte noi, la periferia orașului Iași, datînd din perioada feudalismului dezvoltat¹.

În 1953 s-au mai descoperit încă cinci puncte, la fel la periferia orașului, din care unul din secolele XIII-XIV, altul din secolele XV-XVIII și restul din secolul XVIII².

În 1954 colectivul Muzeului a continuat cercetările și a descoperit alte 13 puncte noi, din care zece se plasează la periferia orașului³ și numai trei în oraș, în partea lui străveche și anume pe platoul actualului Palat al Culturii, fosta Curte Domnească, în curtea bisericii sf. Lazăr și în rîpa «Dealul Plevnei»⁴.

În 1955, din cercetările publicate⁵ rezultă că atenția principală s-a acordat cunoașterii împrejurimilor orașului Iași, deoarece din totalul de 56 puncte descoperite și grupate, 13 pe terasa inferioară a Bahluiului⁶, 14 pe terasa medie⁷, trei pe terasa superioară⁸, 19 în cuprinsul Coastei⁹, șapte în luncă¹⁰, numai trei se plasează în cuprinsul nucleului străvechi al orașului și anume: Palatul Culturii (fosta Curte Domnească, secolele XV-XVIII), «Dealul Plevnei» (secolele XVI-XVIII) și Halele Centrale (secolele XV, XVI-XVII și XVII-XVIII)¹¹.

În anii ce au urmat, 1956-1958, cercetările din cuprinsul orașului Iași s-au limitat doar la urmărirea săpăturilor ocazionale edilitare și în felul acesta harta descoperirilor arheologice s-a îmbogățit cu încă 18 puncte noi din epoca feudală, dintre care unul datează din secolele XIV-XV și cu o continuitate pînă în secolul XIX, două din secolul XVI, șapte din secolele XVII-XVIII și opt din secolele XVIII-XIX¹².

Lucrările de salvare sau cercetările ocazionale au dat unele rezultate pozitive, care ne permit în primul rînd să alcătuim o hartă a dezvoltării teritoriale a tîrgului

¹ Abator, Șantierul Valea Jijiei, în SCIV, III, 1952, p. 34 cu specificarea «ceramica veche românească»; Dealul Șorogari, așezarea feudală, Tg. Nicolina, așezarea feudală; Valea Adîncă, ceramica sec. XVII-XVIII; Șorogari, sud de Cîrlig, siliște feudală; cf. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în SCȘ - Iași, VII, 1-2, 1956, p. 10-11, vezi și harta respectivă cu punctele 82, 93, 99, 100 și 97.

² N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de Antichități din Iași în 1953*, în cuprinsul Moldovei, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 287, respectiv punctele sub I Iași; a₁, c₂, a₂, a₃, b.

³ N. Zaharia, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 898, 899, respectiv punctele 1b, 1c, 1d, 1e, 1g, 1 l, 3, 5c și 5b.

⁴ *Ibidem*, respectiv punctele: 1g (două puncte) și 1k.

⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 1-51.

⁶ *Ibidem*, p. 13-28, respectiv punctele: 1, 3, 6, 8, 10-15, 18 și 19.

⁷ *Ibidem*, p. 28-34, respectiv punctele: 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 40.

⁸ *Ibidem*, p. 34, respectiv punctele: 43, 44, 47.

⁹ *Ibidem*, p. 34-39, respectiv punctele: 49, 51, 53-56, 58, 70.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39-41, respectiv punctele: 71-75, 79, 80.

¹¹ *Ibidem*, p. 21-24, respectiv punctele: 15, 18, 19.

¹² Em. și N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice în Moldova între anii 1956-1958, efectuate de colaboratorii Muzeului de Antichități din Iași* (în manuscris).

Iași în epoca feudală și în al doilea rând să încercăm unele precizări în legătură cu vechimea târgului medieval.

Pornind de la nucleul din jurul actualului Palat al Culturii, unde prezența omului se documentează încă din neolitic (precucuteni și Cucuteni B), așezarea umană de aici s-a extins treptat în perioada feudală spre nord și nord-est. Resturile de locuire din perioada feudală, descoperite în preajma Palatului Culturii, datează începând din secolul XV¹, la fel cele descoperite la Halele Centrale², unde au fost semnalate și resturi de locuire intensă și din secolele XVI—XVII³, ca urmare a dezvoltării ulterioare a târgului. Tot din secolele XVI—XVII datează și resturile de locuire descoperite la întretărirea străzilor Smîrdan cu sf. Lazăr⁴.

În plus, față de aceste puncte, în 1957, pe baza descoperirilor arheologice întâmplătoare, s-a putut stabili că terasa inferioară a Bahluiului, spre NV de Palatul Culturii, pînă dincolo de Mitropolie, era locuită intens în secolul XVI, dacă nu chiar din secolul XV.

Lucrările edilitare începute în 1957 și continuate în 1958 la intersecția străzii Ștefan cel Mare cu strada Horia au dus la descoperirea unor urme de locuire intensă începând cu secolele XIV—XV și pînă în zilele noastre, ceea ce ne-a determinat să întreprindem o săpătură de salvare, pe baza căreia sîntem în măsură să considerăm că târgul Iași în secolul XV se întindea spre vest, pînă în direcția străzii Ștefan cel Mare la intersecția cu strada Horia, înglobîndu-se astfel în nucleul feudal, din care s-a dezvoltat apoi orașul Iași, porțiunea dintre Palat și Mitropolie.

În felul acesta, putem prezenta, sub rezerva rectificărilor ulterioare, o primă hartă a dezvoltării târgului Iași în epoca feudală, începînd cu sfîrșitul secolului XIV — începutul secolului XV (fig. 1).

★

Pentru precizarea vechimii târgului Iași descoperirea din strada Ștefan cel Mare colț cu strada Horia prezintă un deosebit interes, fiind vorba aici de un

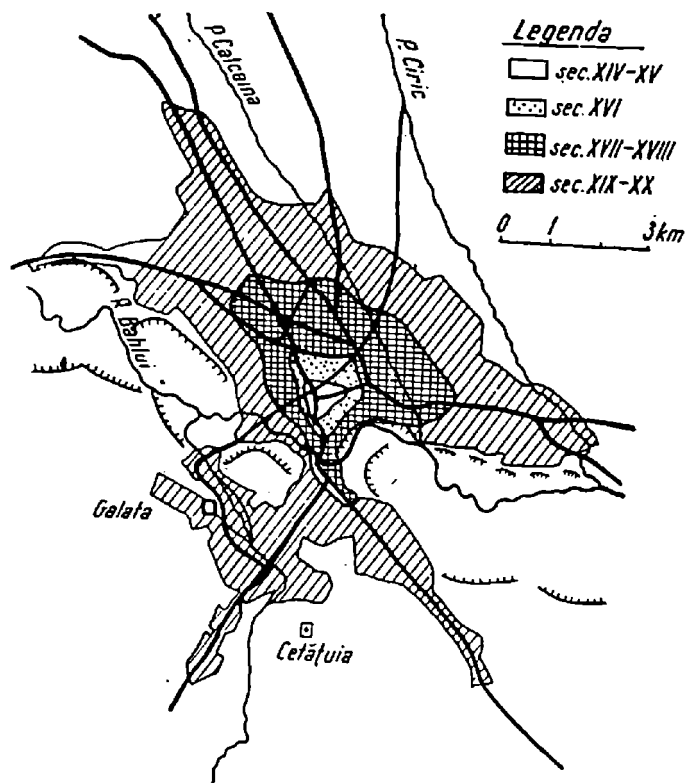


Fig. 1. — Harta dezvoltării târgului Iași în epoca feudală.

¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 21.

² *Ibidem*, p. 27.

³ *Ibidem*, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 24.

complex de natură orășenească cu un foarte bogat material arheologic (monede, ceramică, cahle, lulele, obiecte de sticlă), dovedind o locuire intensă în acest punct încă de la finele secolului XIV și pînă în zilele noastre.

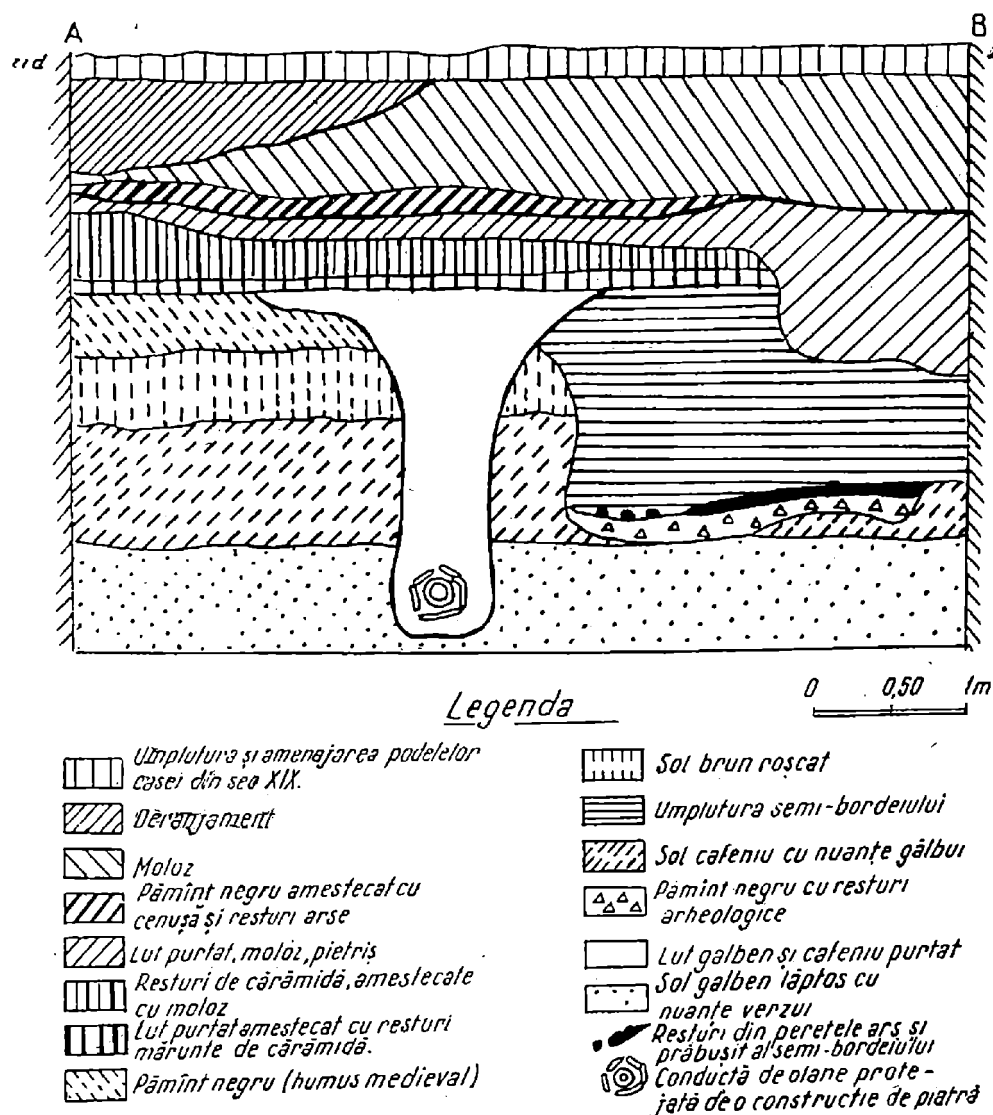


Fig. 2. — Iași, str. Ștefan cel Mare la intersecția cu str. Horia. Profilul secțiunii A—B.

Acest complex constituie pînă în prezent cel mai vechi punct arheologic din epoca feudală descoperit pe teritoriul orașului Iași, datat în mod cert la finele secolului XIV — începutul secolului XV.

Săpătura de salvare întreprinsă a putut preciza că în secolul XIX, probabil după puternicul incendiu din 1827¹, pe locul respectiv s-a construit o casă cu temelii de piatră, care au tăiat o serie de straturi cu depuneri arheologice datate

¹ În stratul de cenușă și arsură s-a descoperit o rubia turcească de aur bătută în Egipt în 1827. Moneda a fost identificată de Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R.

cu ajutorul materialului ceramic și al monedelor. În același timp, s-a putut constata că temeliiile casei suprapuneau, fără să distrugă, o conductă de apă, probabil din secolul XVII sau XVIII, deoarece stratul superior al depunerii, care astupa groapa conductei, conținea monede turcești și rusești de la sfârșitul secolului XVIII.

Săpătura de salvare, efectuată pentru precizarea cronologică și mai ales pentru stabilirea vechimii punctului descoperit și a ariei de răspândire în această direcție a vechiului târg, a permis să se stabilească legătura stratigrafică dintre depuneri (fig. 2) și, pe baza materialului descoperit, să se constate că este vorba de un semibordei de la sfârșitul secolului XIV — începutul secolului XV. Tot aici s-a descoperit și un tezaur risipit de monede anepigrafe (fig. 3), de la Alexandru cel Bun, asociat cu ceramica de factură orășenească mai veche și cu ceramica de import, datînd de la finele secolului XIV.

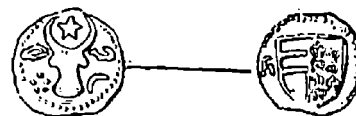


Fig. 3. — Monedă anepigrafică de aramă de la Alexandru cel Bun.

Totodată, cercetîndu-se fundul semibordeiului s-au găsit și două cioburi cu urme de oxid de cupru și mici fragmente de monedă, provenind de la vasul în care au fost teaurizate monedele. În imediata apropiere s-a găsit și o monedă de aramă de același tip cu cele descoperite anterior. Considerînd că această monedă face parte din același lot, putem întregi tezaurul risipit, care conține în total 19 piese¹.

Pe baza monedelor descoperite, rezultă că distrugerea întregului complex se datează în prima jumătate a secolului XV, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, probabil în primele două decenii ale secolului XV, cînd circulau mai intens astfel de monede.

Ceramica orășenească, de factură mai veche, de la finele secolului XIV (fig. 4/1—3), asemănătoare cu ceramica descoperită la Suceava, unde este asociată cu monede de la Petru Mușat², ne duce la ideea că acest complex a dăinuit mai mult decît o generație, începîndu-și viața la finele secolului XIV și pierînd în primele decenii ale secolului XV. Considerentele de mai sus sînt argumentate în parte și de prezența în acest semibordei a unor fragmente de ceramică orășenească, de o tehnică superioară, fiind probabil de import. Este vorba de mai multe fragmente de ceramică smălțuită lucrată în tehnica *sgraffito* și *champ-levé* (fig. 5), avînd analogii mai ales cu ceramica descoperită la Cetatea Albă, datînd de la finele secolului XIV și cu ceramica descoperită la Suceava într-un cuptor de ars ceramică smălțuită³. Cert este însă că avem în fața noastră un complex de factură orășenească.

În afară de aceasta, lîngă semibordei, în partea sa apuseană, s-a descoperit o groapă, din care s-au scos două bucăți de zgură de minereu de fier.

În apropierea semibordeiului s-au găsit apoi și resturile unei locuințe de suprafață, materialul ceramic de aici (fig. 4/4—7) fiind asociat cu monede de argint

¹ E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în *JdBLM*, 1901, p. 25, nr. 84, vezi și tabela.

² SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 382 și 383, fig. 49,4;

SCIV, V, 1—2, 1954, p. 291, fig. 34 (vasul întregit), p. 312, fig. 47,8.

³ SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 781—782, fig. 26. Datarea ceramicii s-a făcut pe baza unei monede de aramă anepigrafă de la Alexandru cel Bun.

de la Alexandru cel Bun¹. Monedele descoperite sînt de tipul groșilor de argint, de largă circulație în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun².

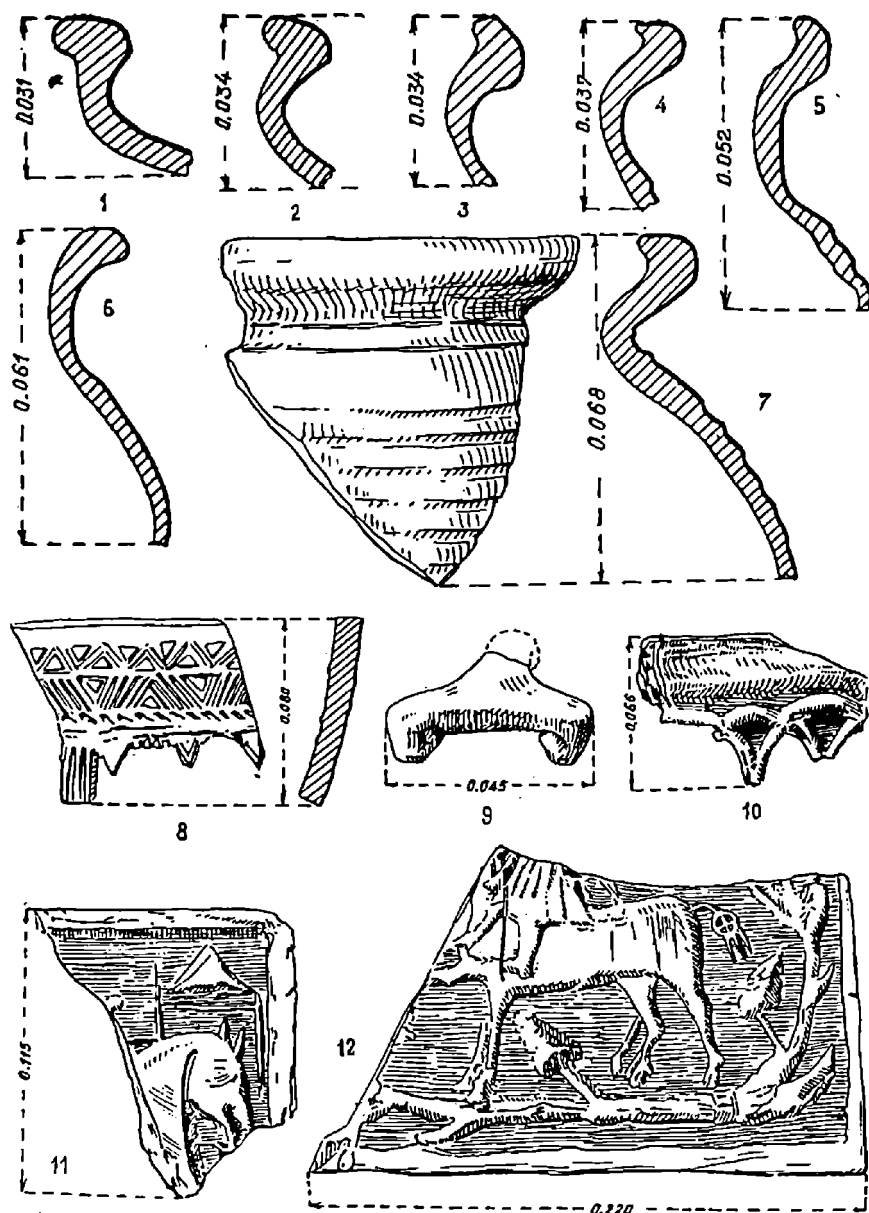


Fig. 4. — Iași. Ceramică din sec. XIV (1–3) și prima jumătate a sec. XV (4–7), suport pentru arderea ceramicii smălțuite (9) și teracote nesmălțuite din prima jumătate a sec. XV (8, 10, 11–12).

Ceramica de factură orășenească descoperită, în parte smălțuită, alături de fragmentele de ceramică decorativă, caracteristică primei jumătăți a secolului XV

¹ E. Fischer, *op. cit.*, p. 20, nr. 37 și p. 21, nr. 50 și tabel.

² Numismații consideră că monedele de argint

sînt mai vechi ca monedele de aramă anepigrafe. La Iași nu s-a putut preciza stratigrafic raportul dintre aceste două categorii de monede.

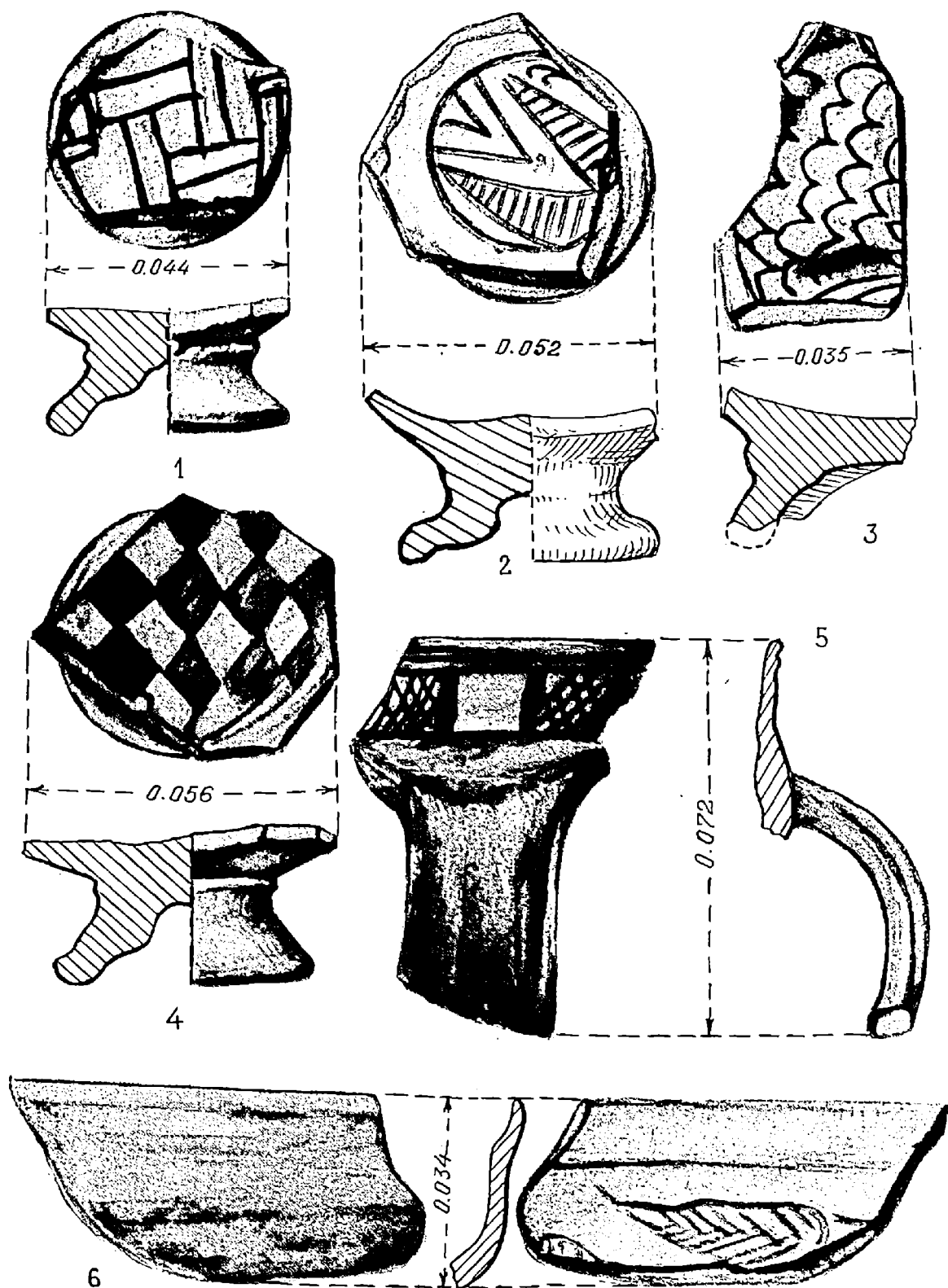


Fig. 5. — Iași. Ceramică smălțuită lucrată în tehnica sgraffito și *champ-levé* din sec. XIV–XV.

(fig. 4/8, 10—12), precum și prezența unui suport (crăiță) folosit la arderea oalelor smălțuite (fig. 4/9), asemănător cu suportii din cuptorul de ars ceramica smălțuită de la Suceava¹, subliniază o dată în plus caracterul orășenesc al acestor descoperiri recente din Iași.

Nu posedăm încă suficiente indicii pentru a considera că o parte din ceramica smălțuită descoperită la Iași a fost lucrată de meșteri olari locali. Deși aici n-a fost descoperit încă un cuptor de ars ceramica smălțuită, totuși prezența suportului pentru oale, specific cuptoarelor de ars ceramica smălțuită, constituie un indiciu în sensul că o parte din ceramica smălțuită descoperită la Iași poate fi atribuită unor meșteri olari locali.

Astfel, recenta descoperire de la Iași, dînd la iveală un complex de factură orășenească, constituie o dovadă materială a confirmării știrilor din izvoarele rusești referitoare la existența tîrgului Iași încă la finele secolului XIV.

★

Pînă nu de mult, istoricii s-au mulțumit cu datele documentare certe referitoare la tîrgul Iași², care este menționat pentru prima dată în privilegiul lui Alexandru cel Bun acordat negustorilor poloni din Liov în octombrie 1408³. În documentele interne tîrgul Iași apare mai tîrziu. Iată de ce istoricii noștri au considerat ca o interpolare tîrzie «lista orașelor rusești» din cronicile rusești⁴, în care se menționează *Iaski torg*, la sfîrșitul secolului XIV⁵.

Cercetările recente⁶, mai ales cele ale academicianului B. A. Rîbakov, aruncă o lumină nouă asupra interpretării și datării listei sus-menționate, care a fost redactată după 1380, fiind emanată după toate probabilitățile din cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului⁷. Acest mitropolit, personaj de seamă al vremii, a călătorit mult, după cum o dovedește și prezența sa la Liov în 1387 la omagiul de închinare față de Vladislav al lui Petru Mușat, acesta din urmă împreună cu boierii depunînd jurămîntul creștinesc ortodox în fața mitropolitului Kiprian⁸.

Menționarea tîrgului Iași în «lista orașelor rusești» alcătuită la finele secolului XIV, cuprinzînd diverse itinerarii, atît din țările rusești, cît și din Bulgaria și «țara valahă», adică Moldova, listă inclusă în cel mai vechi text al cronicilor rusești, păstrat în *Letopiseșul I al Novgorodului*, este confirmată prin recente descoperiri arheologice de la Iași.

¹ SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 782, fig. 26.

² N.A. Bogdan, *op. cit.*; N.C. Bejenaru, *Originile Iașilor*, în AM, II, 1—2, Iași, 1942, p. 3—19 și D. Ciurea, *Iașii în sec. XVII*, în MMS, XXXIII, 8—9, august—septembrie, 1957, p. 648—655.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 630—633.

⁴ *Воскресенская летопись*, în PSRL, VII, 1856; *Ермолинская летопись*, în PSRL, XXIII, 1911; *Никоновская летопись*, în PSRL, XI, 1897.

⁵ Denumirea aceasta o aflăm tradusă sub forma *Iesmarkt* sau *Iosmarkt* în cronica lui Ulrich von Richental, datată între anii 1420 și 1430 (vezi C.I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, Buc., 1927, p. 12), fiind o dovadă că Iașul la această epocă era cunoscut ca un important centru meșteșugăresc și comercial.

⁶ A.N. Nasonov, «*Русская земля*» и образование территории древнерусского государства,

Moscova, 1951; M.I. Tihomirov, *Список русских городов дальних и ближних*, în *Istoriceskie Zapiski*, 40, 1952. În această listă tîrgul Iași apare în următorul context: *А на сѣи стороне Дунаа, на усть Днестра надъ моремъ: Бельгородъ, Чернь, Ясьскыи торгъ на Прутъ реце Романовъ торгъ на Молодове, Немечъ в горахъ, Корочюновъ камень, Сочява, Сереть, Баня, Чечюнь, Коломья, Городокъ на Черемоше, на Днестре Хотень*. *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, sub redacția lui A.N. Nasonov, M—L., 1950, p. 475—477.

⁷ B.A. Rîbakov, *Древние руссы*, în SA, XVII, 1953, p. 31.

⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 599—600 și 601—602. Ambele documente au fost datate în Liov la 6 mai 1387. Despre Mitropolitul Kiprian al Kievului, vezi și B.A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 32, nota 1.

Datele arheologice sînt în măsură să ne ofere un tablou veridic al dezvoltării aşezării feudale, care va deveni mai tîrziu tîrgul Iaşi, despre care menţiunile documentare de la începutul secolului XV ne vorbesc ca de un punct vamal important pentru economia tînărului stat moldovean¹.

Aşezarea feudală care s-a dezvoltat pe locul actualului oraş Iaşi s-a putut transforma într-o aşezare de tip orăşenesc datorită dezvoltării forţelor de producţie şi diviziunii sociale a muncii din epoca feudală în primul rînd, şi în al doilea rînd datorită poziţiei sale geografice favorizată de o climă prielnică, de bogăţii naturale şi cu o populaţie aflată în creştere, fiind aşezată şi la încrucişarea unor importante căi comerciale, atît pentru piaţa internă, cît şi pentru cea externă. La aceasta se mai adaugă şi faptul că în jurul său exista o centură de sate, care din punct de vedere economic gravitau către acest centru orăşenesc, mai ales în secolul XV, lucru dovedit atît prin descoperirile recente de suprafaţă, cît mai ales prin săpăturile arheologice de la Hlincea².

« Tîrgul » apare menţionat pentru prima dată în prima jumătate a secolului XV, în timpul lui Ştefan voievod, la 25 mai 1434³. Această informaţie documentară este foarte preţioasă, deoarece în documentul respectiv, alături de menţiunea despre « tîrg », aflăm şi importante ştiri privind existenţa unor categorii privilegiate în cuprinsul acestui tîrg. Documentul la care ne referim constituie un act de danie pentru un loc pustiu în ţinutul Cărligăturii cu dreptul ca Ioil, popă din Iaşi, să-şi facă mănăstire. Deci în deceniul al patrulea al secolului XV populaţia tîrgului Iaşi nu numai că crescuse dar se şi diferenţiasse, apărînd proprietari din sinul orăşenimii. Acest proces reclamă o perioadă mai îndelungată în societatea feudală şi de aceea mărturiile arheologice vin să confirme datele documentare. Tîrgul exista deci încă de la sfîrşitul secolului XIV, după cum o dovedeşte recentul complex descoperit la Iaşi.

Prezenţa unor urme de locuire în regiunea de încrucişare a actualelor străzi Ştefan cel Mare şi Horia, la aproximativ 500 m vest de platoul fostei Curţi Domneşti, considerat ca nucleul aşezării feudale Iaşi⁴, este un fenomen normal şi pe baza descoperirilor trebuie să considerăm aria tîrgului Iaşi, în faza sa iniţială, ceva mai mare. În acelaşi timp sîntem în măsură să considerăm că acest nucleu iniţial datează din secolele XIV—XV şi nu din secolul XVI cum au încercat să dovedească în trecut unii cercetători geografi⁵.

Astfel, aşezarea feudală de pe terasa inferioară a Bahluiului, existentă probabil din a doua jumătate a secolului XIV⁶, devine un centru meşteşugăresc şi comercial important, care la finele secolului XIV este menţionat în lista tîrgurilor din cronicile ruseşti. La începutul secolului XV acest centru devine un punct vamal important pentru comerţul spre şi dinspre răsărit.

În prima jumătate a secolului XV tîrgul Iaşi devine sediul unei curţi domneşti, aşa cum rezultă din actul de danie din 8 octombrie 1434⁷, prin care

¹ În document se precizează că negustorii lioveni, care vor duce vite cornute la tatari, să plătească la Iaşi vama de 30 groşi (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 631—633, 634).

² M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul Hlincea*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 312 şi urm.; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 233 şi urm.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 391.

⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em.

Zaharia, *op. cit.*, p. 51.

⁵ V. Tufescu, *Asupra aşezării şi dezvoltării oraşului Iaşi*, în BSG, Buc. LI, 1932, p. 303; idem, *Iaşi şi oraşele din Nordul Moldovei*, Chişinău, 1932, p. 11.

⁶ Iaşi. Cartierul Abator. Aici s-au descoperit resturi de cultură materială din sec. XII—XIV. N. Zaharia, *op. cit.*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 288.

⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 398.

Ștefan voievod, dându-i lui Giurgiu Atoc un sat la obârșia Saratei, preciza că proprietatea respectivă depindea de jurisdicția domnească reprezentată prin curtea sa de la Iași.

În târgul Iași, dezvoltat treptat, era normal să se statornicească și o curte domnească, la început temporară, apoi permanentă, așa cum s-a întâmplat către finele secolului XV, când Ștefan cel Mare a construit biserica sf. Nicolae, biserica denumită și sf. Nicolae domnesc, adică biserică domnească, de curte. Probabil tot în această epocă s-a construit și palatul domnesc care nu și-a mai păstrat forma sa inițială din secolul XV din cauza deselor transformări.

Târgul Iași, capitala temporară a Moldovei în timpul lui Alexandru Lăpușneanu, se dezvoltă în așa măsură încât în secolul XVII devine incontestabil unul din principalele centre meșteșugărești și comerciale ale țării. Începând din acest secol târgul se dezvoltă și din punct de vedere teritorial, așa cum o dovedesc materialele arheologice recent scoase la iveală în urma săpăturilor de salvare întreprinse pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1958. Capitala țării se statornicește definitiv la Iași începând cu secolul XVII, de când datează și cele mai bogate resturi arheologice, unele complexe avînd o continuitate pînă în zilele noastre, constituind importante surse de informare, menite să arunce o lumină nouă asupra istoricului orașului Iași în epoca feudală.

ALEXANDRU ANDRONIC

ВКЛАД АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ГОРОДА ЯССЫ В ФЕОДАЛЬНЫЙ ПЕРИОД

РЕЗЮМЕ

Исследования последних лет на территории города Яссы, а также контрольные раскопки 1957 и 1959 гг. выявили археологические следы феодальной эпохи, позволяющие уточнить ряд вопросов в связи с древностью города Яссы в феодальный период.

На основании изучения клада анэпиграфических медных монет чеканки Александра Доброго (рис. 3), рассыпанных в археологическом комплексе, который можно определить стратиграфически (рис. 2), автор считает, что феодальная часть города Яссы, датируемая XIV—XV вв, обширнее, чем это предполагали на основании предыдущих исследований, ограничивших ее пространством вокруг княжеского двора. Здесь же, допуская возможность дальнейших поправок, он публикует первую карту развития города Яссы в эпоху феодализма, начиная с конца XIV в. — начала XV в. (рис. 1).

С точки зрения определения древности города находка на перекрестке улиц Штефан чел Маре и Хория представляет огромный интерес, поскольку здесь идет речь о комплексе городского характера, безоговорочно датируемом концом XIV в. — началом XV в.; опираясь, с одной стороны, на находку местной посуды домашнего обихода (рис. 4/1—3), аналогичной городской керамике, обнаруженной в Сучаве вместе с монетами чеканки Петра Мушата и, следовательно, датируемой концом XIV в., а, с другой стороны, — на сочетание этих фрагментов с фрагментами поливной керамики, с врезным и выемчатым орнаментом (рис. 5), сходной с белгородской керамикой конца XIV в., автор пытается датировать весь комплекс концом XIV в. — началом XV в.

Эта датировка имеет историческое значение, поскольку археологически доказываются существование города Яссы еще в конце XIV в. и в то же время подтверждаются сведения из древних русских летописей (I Новгородской, Воскресенской, Ермолинской и Никоновской), упоминающих об Яском-торге в конце XIV в.

Найденный археологический материал (рис. 4/4—12 и рис. 5) выявляет городской характер недавних открытий и является материальным подтверждением сведений из русских источников о существовании торжка Яссы, как городского феодального поселения, еще в конце XIV в.

Так, феодальное поселение, вероятно, сельского характера смогло превратиться в поселение городского типа благодаря развитию производительных сил, общественному разделению труда, росту населения, положению на перекрестке главных торговых путей и существованию окрестных сел, экономически зависящих от этого городского центра. Об этом свидетельствуют как исследования на поверхности, так и, особенно, археологические раскопки в Хлинче.

Этим объясняется тот факт, что уже в начале XV в. как в иноземных источниках (в хронике Ульриха фон Рихенталя, где название Ясский торг переведено *Iasmarkt* или *Iosmarkt*), так и в молдавских документах, упоминается Ясский торг, как городской центр. В молдавских документах Яссы фигурируют как таможенный пункт (окт. 1408 г.), город (25 мая 1434 г.) и резиденция господара (8 окт. 1434 г. упоминается княжеский двор). Это свидетельствует о сравнительно длительном социально-экономическом процессе, истоки которого следует, вероятно, искать в середине XIV в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта развития города Яссы в феодальную эпоху.

Рис. 2. — Яссы, перекресток улиц Штефан чел Маре и Хория. Профиль разреза А—В.

Рис. 3. — Яссы. Анэпиграфическая медная монета чеканки Александра Доброго.

Рис. 4. — Яссы. Керамика XIV в. (1—3) и первой половины XV в. (4—7), подставка для обжига поливной керамики (9), неполновыпеченные изделия первой половины XV в. (8, 10, 11, 12).

Рис. 5. — Яссы. Поливная керамика с резным и выемчатым орнаментом XIV—XV вв.

CONTRIBUTION ARCHÉOLOGIQUE À L'HISTOIRE DE LA VILLE DE JASSY AU COURS DE L'ÉPOQUE FÉODALE

RÉSUMÉ

Les recherches effectuées au cours des dernières années sur le territoire de la ville de Jassy, ainsi que les fouilles de sauvetage exécutées en 1957 et 1958, ont mis au jour des vestiges de l'époque féodale qui apportent certaines précisions sur les problèmes liés aux débuts de la ville.

C'est ainsi que, s'appuyant sur la découverte d'un trésor épars de monnaies de bronze anépigraques du règne d'Alexandre le Bon (fig. 3), dans un ensemble archéologique permettant des précisions d'ordre stratigraphique (fig. 2), l'auteur émet l'opinion que le noyau féodal de Jassy, datant des XIV^e — XV^e siècles, serait plus étendu que les recherches antérieures ne le faisaient supposer, puisqu'elles le limitaient aux alentours de l'ancienne cour princière. L'auteur publie, sous réserve de rectifications possibles, une première carte montrant le développement du bourg de Jassy à l'époque féodale, à partir de la fin du XIV^e siècle et du début du XV^e siècle (fig. 1).

Pour ce problème des débuts de la ville, la découverte la plus importante est celle effectuée au croisement des rues Ștefan cel Mare et Horia. Il s'agit là, en effet, d'un ensemble à caractère nettement urbain, que l'auteur pense pouvoir attribuer de façon certaine à la fin du XIV^e siècle ou au début du XV^e siècle, s'appuyant sur la présence de tessons céramiques provenant de vases d'usage ménager, non émaillés (fig. 4/1—3), rappelant la céramique de caractère urbain découverte à Suceava, où elle est associée à des monnaies de Pierre Mușat (fin du XIV^e siècle), ainsi que sur la présence de fragments de céramique émaillée, exécutée au tour rapide et décorée par *sgraffito* et au champ-levé (fig. 5), présentant des analogies avec la céramique de la fin du XIV^e siècle découverte à Cetatea Albă.

L'existence du bourg de Jassy à la fin du XIV^e siècle, fait d'une importance historique considérable, est donc établie par les recherches archéologiques, qui confirment ainsi la mention faite par les anciennes chroniques russes (I Novgorodskaïa, Voskresenskaïa, Ermolinskaïa et Nikonovskaïa) d'un *Iaski-torg* à la fin du XIV^e siècle.

Le caractère urbain des récentes découvertes ressort nettement de l'inventaire récolté (fig. 4/4—12 et 5), et confirme sur ce point aussi les informations des chroniques russes, qui mentionnent le bourg de Jassy, à la fin du XIV^e siècle, comme un établissement féodal urbain.

Ainsi donc, l'établissement féodal primitif, de caractère probablement rustique, se sera transformé en un établissement de type urbain grâce au développement des moyens de production, à la division sociale du travail, à sa situation géographique favorable, à l'accroissement de sa population, à sa position au croisement de plusieurs voies commerciales importantes, ainsi qu'à l'existence d'une ceinture de villages gravitant économiquement autour de lui, fait établi par des recherches de surface et, surtout, par les fouilles de Hlincea.

Cette évolution explique qu'au début du XV^e siècle Jassy apparaît — autant dans les sources étrangères (la chronique d'Ulrich von Richental, qui traduit *Iaski-torg* par *Iesmark* ou *Iosmarkt*) que dans les documents moldaves, intérieurs ou extérieurs — comme point de douane (octobre 1408), bourg (25 mai 1434) et résidence princière (mention d'une cour princière, 8 octobre 1434), ce qui implique un processus social-économique d'une certaine durée, dont le point de départ se situe probablement vers le milieu du XIV^e siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte montrant le développement du bourg de Jassy à l'époque féodale.

Fig. 2. — Jassy, croisement de la rue Ștefan cel Mare et de la rue Horia. Section A—B.

Fig. 3. — Jassy. Monnaie de cuivre anépigraphique du règne d'Alexandre le Bon.

Fig. 4. — Jassy. 1—3, céramique du XIV^e siècle et 4—7, de la première moitié du XV^e siècle; 9, support servant à la cuisson de la céramique émaillée; 8, 10, 11, 12, terre cuite non émaillée de la première moitié du XV^e siècle.

Fig. 5. — Jassy. Céramique émaillée des XIV^e — XV^e siècles, décorée par *sgraffito* et au champ-levé.

OBIECTELE DE PODOABĂ DIN TEZAURUL MEDIEVAL DE LA COTUL MORII, POPRICANI (IAȘI)

În vara anului 1958, o descoperire întâmplătoare a adus o nouă contribuție la îmbogățirea colecțiilor feudale ale Muzeului de istorie a Moldovei. Este vorba de tezaurul de obiecte de podoabă și monede de argint descoperit la Cotul Morii (comuna Popricani, r. Iași), care a fost achiziționat de la descoperitori în două etape.

Astfel, la 28 iunie s-au primit de la lucrătorul Viziru Adam șapte obiecte de podoabă, 108 dinari ungurești și 38 aspri turcești de argint.

La 14 iulie locuitorul Săndulache Dumitru a adus 14 obiecte de podoabă, 16 dinari ungurești, 16 aspri turcești și un aspru al hanatului Crimeii, de asemenea de argint.

Pentru precizarea condițiilor de găsimă ale acestor loturi de obiecte de podoabă și monede medievale, Muzeul de istorie a Moldovei a delegat pe Al. Andronic cu cercetarea la fața locului. Cu această ocazie s-a stabilit că cele două loturi de obiecte și monede fac parte dintr-un singur tezaur, descoperit în două etape.

Primul lot a fost descoperit la cca. 0,15 m adâncime în timpul prașilei porumbului, obiectele răspîndindu-se pe suprafață.

În ziua următoare descoperirii primului lot, s-au făcut săpături în adâncime, cu care ocazie s-a descoperit restul de obiecte și monede, alcătuiind lotul al doilea din tezaur.

Cercetarea la fața locului nu a putut stabili dacă tezaurul a fost descoperit sau nu într-un vas, deși o dată cu primul lot s-au achiziționat și câteva fragmente ceramice.

Locul descoperirii se află la cca. 100 m sud de podul Cotul-Morii de peste Jijia, pe malul stîng al apei, în apropiere de șoseaua Iași-Sculeni, pe terenul G.A.S. Popricani (Iași).

Tezaurul se compune din 21 obiecte de podoabă (o pereche verigi de tîmplă, doi cercei, unul fiind deteriorat, cinci inele, trei nasturi întregi și unul fragmentar, o cataramă de curea, șapte aplice întregi și nouă fragmente) și din o sută șaptezeci și nouă monede întregi și nouă fragmente, dintre care cincizeci

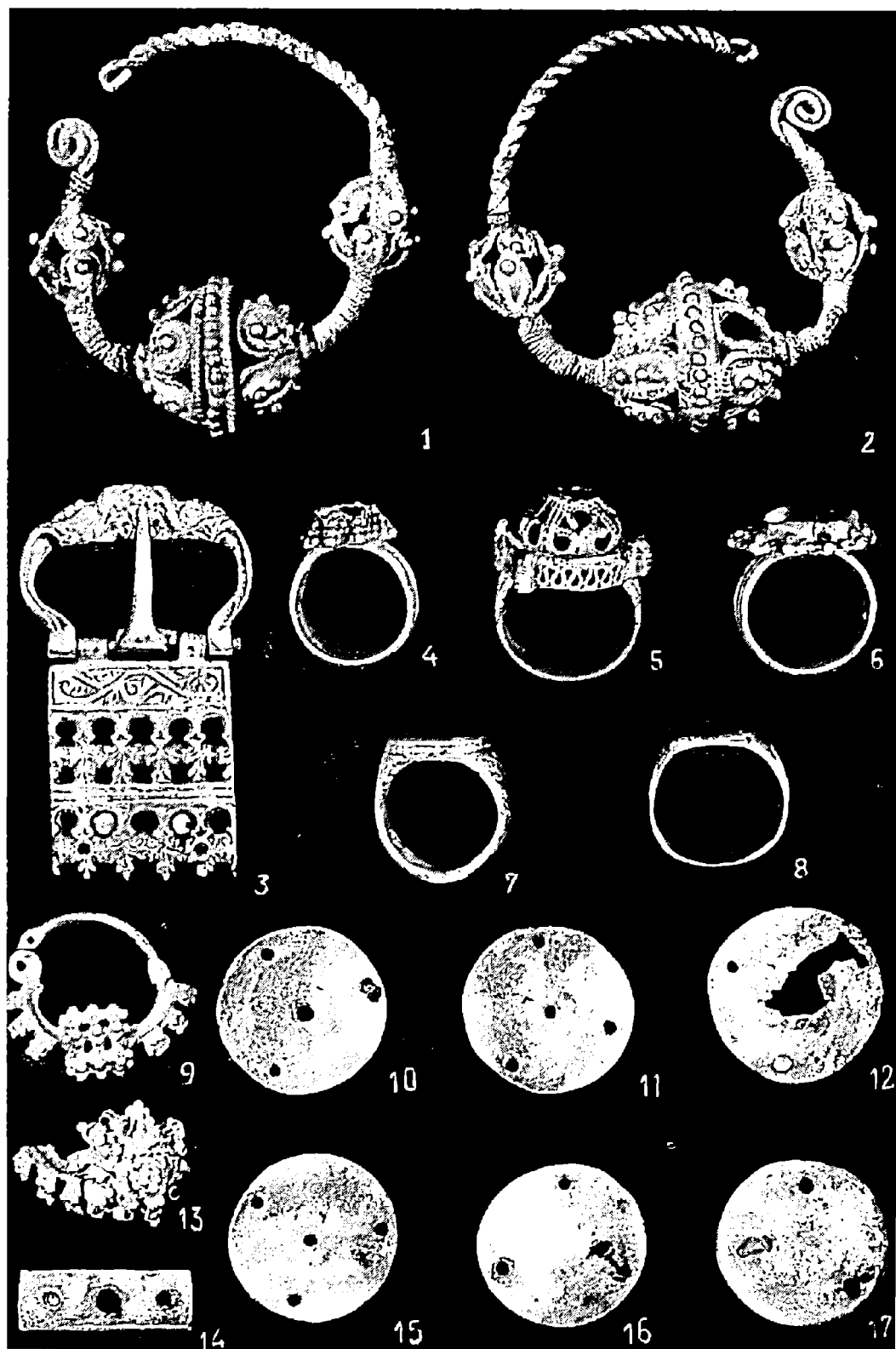


Fig. 1. — Cotul Morii, Popricani. Obiecte de podăbă.

și patru aspri turcești, un aspru al hanatului Crimeii și o sută două zeci și patru dinari ungurești (Fig. 1; 4).

În cele ce urmează prezentăm pe rînd fiecare din aceste categorii de obiecte.

1. *Verigi de tîmplă*. S-a descoperit o pereche, formată din cîte o verigă de sîrmă cu diametrul de 0,2 cm, împletită în două și avînd unul din capete înfășurat în spirală, realizată dintr-un singur fir de sîrmă. Pe verigă sînt înșirate



Fig. 2. — Cotul Morii, Popricani. Verigi de tîmplă.

trei sfere ajurate, una mai mare centrală, ușor alungită, avînd lungimea de 2,8 cm și diametrul de 2,6 cm și două mai mici, laterale, cu lungimea de 1,5 cm și diametrul de 1,4 cm.

Sferele centrale sînt formate din cîte două emisfere, așezate de o parte și de alta a unui brîu ornamentat pe centru cu 29 granule și pe margini cu cîte două fire de sîrmă în torsadă (fig. 1/1—2; 2/1—2). Emisferele sînt formate din cîte șase petale de formă ovală alungită, ornamentate cu cîte trei granule, fixate în cîte un cerc din fir simplu și dispuse distanțat pe axul longitudinal al petalelor.

Sferele laterale sînt formate din 10 petale mai mici, decorate cu cîte o singură granulă, grupate cîte cinci în fiecare emisferă și îmbinate cap la cap, aici lipsind brîul central. Petalele, atît la sfera centrală cît și la cele laterale, sînt ornamentate pe margini cu fir dublu răsucit.

După înșirarea sferelor pe verigă, în scopul de a le fixa, pe porțiunea dintre sfere și pe un mic spațiu dincolo de ele veriga a fost înfășurată cu sîrmă subțire în torsadă.

La veriga cea mai bine păstrată, fiecare din cele trei sfere este prevăzută în interior cu cîte o sîrmă împletită, arcuită, ceva mai subțire decît cea care formează veriga și lipită de peretele sferelor, probabil pentru a le da o mai mare rezistență.

2. *Cerceii*. Cerceii de ureche sînt în număr de doi, nepereche, dintre care unul cu montura distrusă în cinci fragmente.

a) Cerceul mai bine păstrat este alcătuit dintr-o verigă cu un capăt răsucit într-o spirală simplă și cu celălalt aplatizat în formă de romb și găurit. Pe partea inferioară a verigii este prinsă montura, restul formînd toarta cercelului, ruptă din vechime.

Montura centrală este în formă de prismă hexagonală, avînd pe muchii cîte 13 granule grupate în piramide, patru la bază și una în vîrf. În total pe această montură sînt 78 granule. Această montură centrală este separată, prin sîrmă în torsadă înfășurată pe verigă, de cele două monturi laterale, alcătuite din două plăcuțe, ornamentate cu cîte trei grupuri a cinci tuburi din fir în spirală, așezate în piramidă, trei la bază și două în vîrf. Șase granule dispuse cîte două la intersecția dintre tuburi împodobesc fiecare grup. Și aceste monturi laterale sînt fixate în spre toarta cercelului și capătul spiralei prin cîte un fir răsucit în torsadă, înfășurat pe verigă (fig. 1/9 și 3/1).

b) Cel de al doilea cercei poate fi descris după un fragment mai bine păstrat care cuprinde sfera centrală a monturii, precum și una din părțile laterale.

Suprafața sferei este decorată cu nouă cercuri din fir răsucit, în fiecare cerc fiind cîte o piramidă din trei rînduri de granule. Acolo unde cercurile devin tangente se află cîte un tub din fir în spirală strînsă, iar în spațiile libere dintre patru cercuri sînt grupuri din cîte trei tuburi, două la bază și unul în vîrf.

În felul acesta, prin adăugarea de tuburi spiralice în jurul piramidelor din granule și în spațiile libere dintre ele, efectul decorativ al piesei este mărit.

Pe suprafața sferei și anume pe partea din interiorul verigii se află un orificiu, al cărui scop nu poate fi precizat. Montura laterală, ca și la cerceul de mai sus, este formată din trei grupuri a cîte cinci tuburi și șase granule, fixate pe o bandă metalică cu bordură de fir în torsadă (fig. 1/13 și 3/2).

3. *Inelele*. Au fost achiziționate cinci inele aparținînd la două tipuri diferite, dintre care unul cu verigă și montură și altul dintr-o simplă verigă îngroșată și lățită la partea superioară.

Primului tip îi aparțin următoarele trei piese:

a) Inel format dintr-o verigă cu o nervură mediană realizată prin două șanțuri paralele. Ca montură are o placă ovală fixată în lungul axului longitudinal, decorată pe margine cu grupuri de cîte patru granule dispuse în cruce și prevăzută cu o ramă deteriorată care fixează o sticlă ovală, incoloră, ce înlocuiește probabil piatra inițială a inelului (fig. 1/6 și 3/3).

b) Inel cu corpul format tot dintr-o verigă cu o nervură mediană, avînd ca montură o placă cu opt colțuri, decorată cu granule în piramidă, ce încadrează o ramă patrată, din care lipsește piatra respectivă (fig. 1/4 și 3/4).

c) Inel aurit, de același tip, însă întrucîtva deosebit de celelalte două, este lucrat în tehnica filigranului fără granule. Pe veriga inelului cu nervură mediană se află montura, alcătuită din două discuri suprapuse cu un interval de 0,4 cm, legate între ele prin șerpuirea în spirală a unui fir simplu pe marginile discurilor, care și ele au fost decorate cu șase tuburi din fir simplu, în spirală strînsă, lipite vertical, la distanță egală. Unul din aceste tuburi lipsește.

Pe partea superioară, montura are o bordură de sîrmă în torsadă, dispusă în trei cercuri concentrice, ce încadrează o cupolă ajurată, cu patru registre, fiecare cuprinzînd cîte trei capete de spirală din fir în torsadă. Ornamentul unui registru lipsește (fig. 1/5 și 3/5).

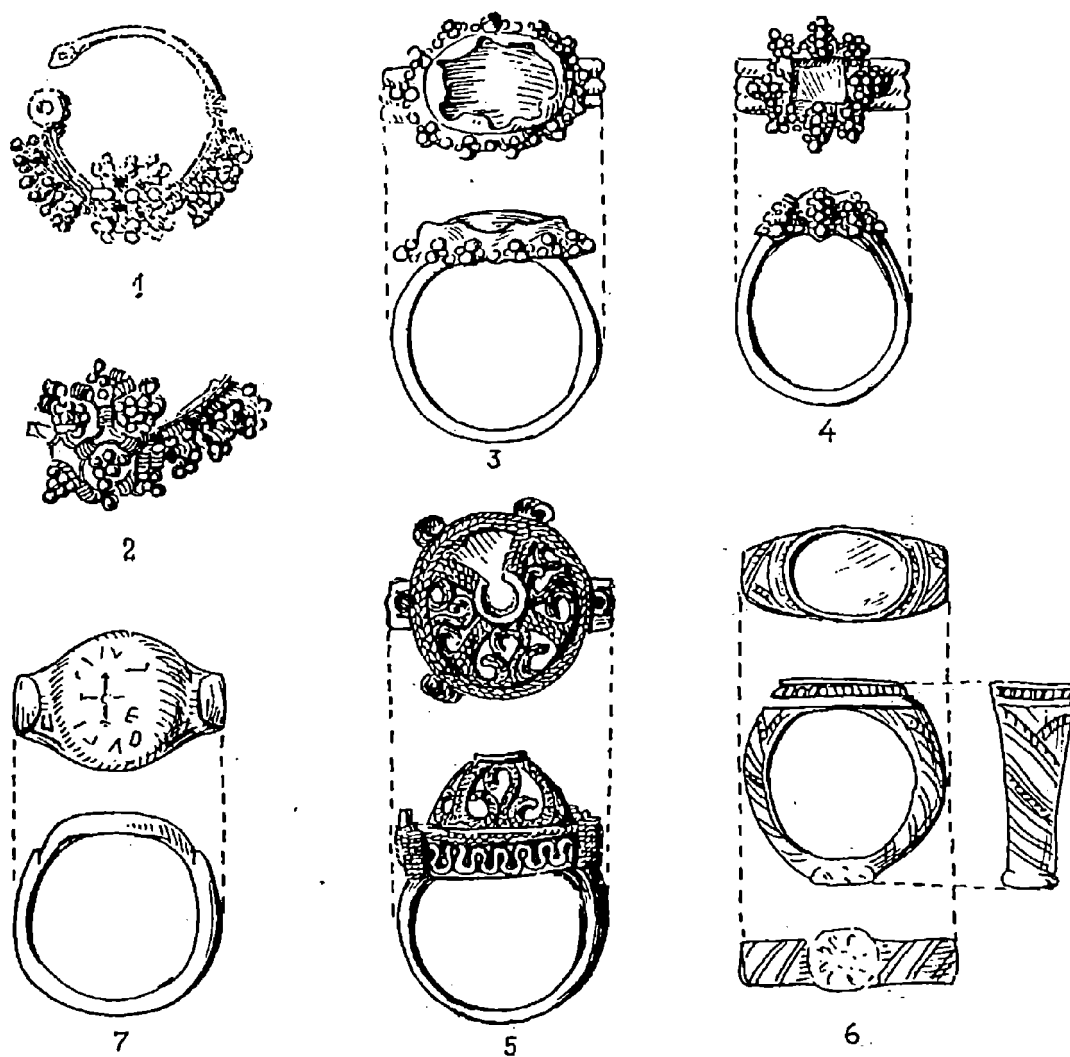


Fig. 3. — Cotul Morii, Popricani. Cercei (1-2); inele (3-7).

Cel de-al doilea tip este reprezentat prin două inele.

a) Primul inel este alcătuit dintr-o verigă a cărei montură face parte integrantă din corpul inelului și este realizată prin îngroșarea treptată a părții superioare a verigii. Montura ovală este decorată doar pe margine cu o simplă șanțuire. Pe verigă, în jurul monturii, sînt gravate striuri scurte verticale, limitate în partea superioară de o linie, iar în cea inferioară de două. La rîndul ei veriga este decorată cu hașuri și striuri oblice care se întîlnesc într-o rozetă în partea inferioară a inelului (fig. 1/7 și 3/6).

b) Al doilea inel de acest fel, cu veriga ușor îngroșată și lătită în partea superioară, este decorat lateral cu două ușoare reliefări de formă elipsoidală,

mărginite înspre placa inelului de câteva striuri scurte. Partea superioară are gravată o cruce și câteva litere dispuse în cerc, care din cauza uzurii lor — în cazul când inelul a fost folosit ca pecete — n-au putut fi descifrate (fig. 1/8; 3/7).

4. *Nasturii*. Tezaurul cuprinde și patru nasturi —dintre care unul distrus—, aparținând la două categorii.

a) Din prima categorie fac parte trei nasturi de metal aurit, care diferă ca formă și dimensiuni. Doi din ei, de aceleași dimensiuni, formați din câte două jumătăți lipite între ele în lungul nasturelui, au forma poliedrică alungită, cu

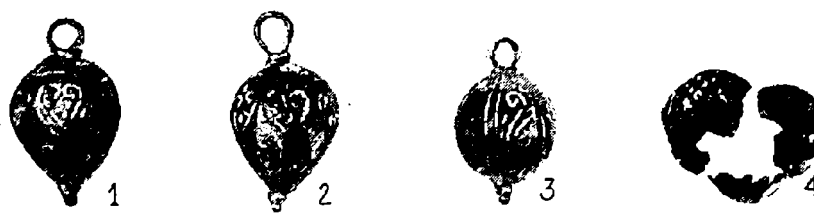


Fig. 4. — Cotul Morii, Popricani. Nasturi.

fațete. La partea superioară sînt prevăzuți cu o ureche circulară pentru prins, iar în partea opusă cu o mică piramidă, alcătuită din trei granule la bază și una în vîrf.

Forma nasturelui, globulară în jurul urechii, devine poliedrică cu șase fațete aproximativ triunghiulare în regiunea cea mai bombată, pentru ca în partea inferioară, unde se îngustează, să aibă alte șase fațete de astă dată romboidale.

Partea globulară a nasturelui este lipsită de decor. Fațetele triunghiulare au gravate ornamente în formă de inimă, iar cele romboidale motive spiralice în S, alternînd cu alte fațete de același tip nedecorate (fig. 4/1—2 și 5/1—2).

Cel de-al treilea nasture, lucrat în același fel, este de formă globulară ușor alungită și prevăzut, de asemenea, cu ureche pentru prins și piramidă din granule la cei doi poli. Suprafața acestuia este împărțită prin linii paralele, grupate câte două, în șase registre, dintre care trei decorate alternează cu alte trei nedecorate. Decorul este alcătuit de asemenea din motive spiralice (fig. 4/3 și 5/3).

b) Din cea de-a doua categorie face parte numai un nasture de argint, deteriorat, de la care ni s-au păstrat trei fragmente din glob, pe baza cărora nasturele a putut fi încadrat în această categorie. Nasturele, de formă globulară, este alcătuit din două părți avînd suprafața ornamentată cu mici proeminențe realizate prin impresiuni executate din interior spre exterior (fig. 4/4 și 5/4).

5. *Catarama de curea*. O singură cataramă, constituită dintr-o verigă de formă cvasi-ovală, lătită în partea centrală și prinsă de o placă rectangulară printr-un ax trecut prin cele două verigi scurte ale plăcii, ca și prin capătul răsucit al limbii. Placa este prevăzută cu două nituri pentru fixarea curelei. Partea lătită a verigii este decorată cu un motiv floral stilizat, iar placa cu alte motive florale stilizate, gravate și ajurate, despărțite în trei registre prin linii gravate paralele (fig. 1/3 și 5/5).

6. *Aplicele*. Cele șapte exemplare întregi și nouă fragmente descoperite pot fi clasificate în două grupe.

a) Din prima grupă fac parte șase aplice din argint aurit întregi și nouă fragmente. Aceste piese se caracterizează atât prin forma ușor concavă a discului nedecorat, cât și prin rama de pe marginea lui. Fiecare din ele este prevăzută cu trei găuri pentru montat pe curea, dispuse la distanțe egale pe marginea discului

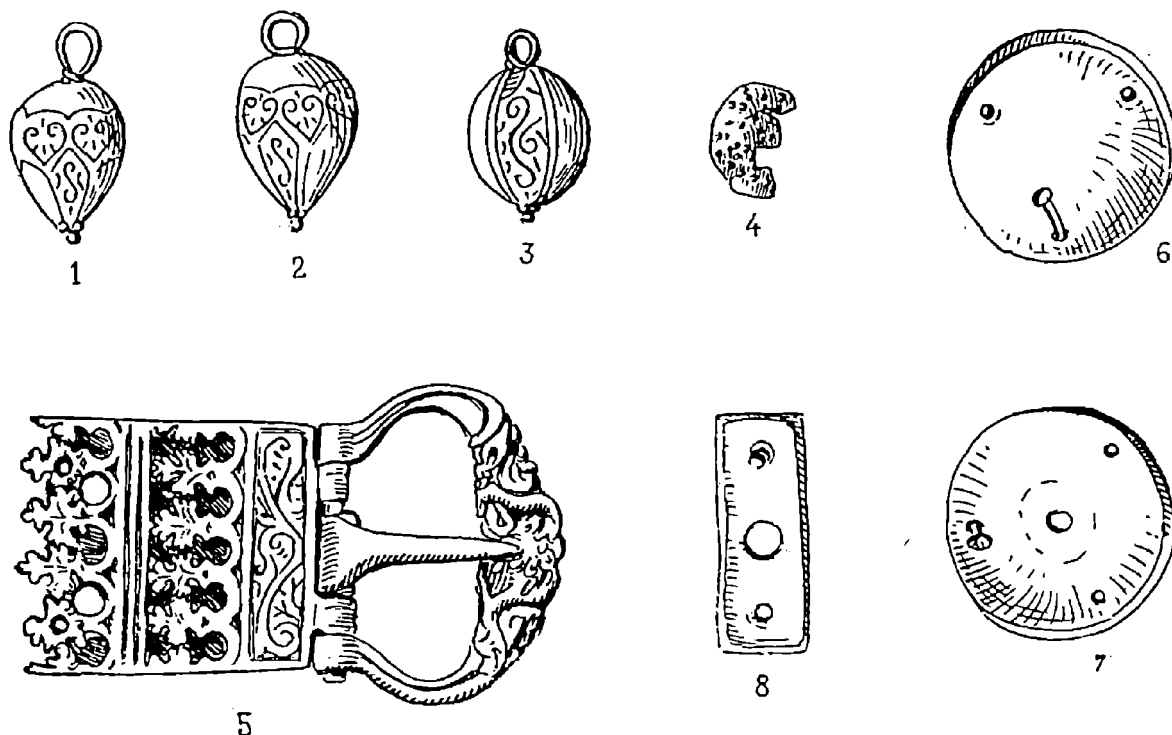


Fig. 5. — Cotul Morii, Popricani. Nasturi (1–4); cataramă de curea (5); aplice (6–8).

și păstrînd în unele cazuri mici nituri (fig. 1/16 și 5/6). Unele din aceste piese au și un orificiu central în jurul căruia se observă urme circulare, provenite probabil de la nituri cu floarea mai mare (fig. 1/10 și 5/7).

b) În a doua grupă se încadrează o aplică dreptunghiulară cu trei perforații pe mijlocul ei, cea centrală fiind mai mare decît cele laterale (fig. 1/14 și 5/8).

★

Unele piese din tezaur au analogii atât în descoperirile de pe teritoriul țării noastre, cât și în afara granițelor ei.

Verigile de tîmplă cu trei sfere inegale, decorate cu petale (fig. 1/1–2 și fig. 2), sînt de tradiție mai veche, ele întîlnindu-se în secolele anterioare în spațiul sud-dunărean. Piese asemănătoare ca execuție și decor s-au descoperit în necropola feudală din apropierea orașului Loveci (R. P. Bulgaria), datată între secolele X și XIII¹.

¹ Sonia Gheorghieva și Raina Peșeva, *Средно-оскоени български некропол край гр. Ловеч и*

накормите намерени в него, în *Izvestia Institut*, XX, 1955, p. 542, fig. 39,4.

De asemenea, s-au mai descoperit piese de acest tip, datate în a doua jumătate a sec. al XIV-lea la Dubovți și într-o localitate necunoscută din Serbia (R. P. F. Iugoslavia)¹.

Inelul de argint aurit, lucrat în tehnica filigranului (fig. 1/5 și 3/5) seamănă, într-o oarecare măsură, cu un inel descoperit la Garvăn într-un tezaur din sec. al XI-lea, în care obiectele de podoabă sînt de tradiție sud-balcanică².

Cerceii de ureche (fig. 1/9, 13 și 3/1—2) își găsesc analogii în exemplarul descoperit la Suceava, în cimitirul feudal datînd din sec. al XV-lea și primele decenii ale sec. al XVI-lea³, la cerceii descoperiți în tezaurul de la Țifești-Putna de la sfîrșitul sec. al XV-lea⁴, cît și într-o oarecare măsură la unii descoperiți în cimitirul de la Turnu-Severin, datați în sec. al XV-lea⁵.

Inelul cu montură în formă de stea cu opt colțuri (fig. 1/4 și 3/4) este asemănător cu un inel dintr-un mormînt de la Suceava, unde este asociat cu o monedă de la Matei Corvin⁶, cît și cu alte două piese descoperite la Turnu-Severin, una fiind datată în sec. al XV-lea⁷.

Pentru unul din inelele pe care le-am încadrat în cel de al II-lea tip (fig. 3/7), avem de asemenea analogii cu exemplare descoperite în cimitirul de la Turnu-Severin, datate în secolele XV—XVI⁸.

Aplica dreptunghiulară (fig. 1/14 și 5/8) este asemănătoare cu unele piese descoperite în R.P. Ungară, păstrate în colecțiile arheologice ale Muzeului Național din Budapesta⁹.

Deci, pe baza puținelor analogii de care dispunem, se poate conchide că în acest tezaur, pe lîngă piesele de tradiție mai veche, sud-dunăreană, se întîlnesc și altele similare cu cele descoperite pe teritoriul Moldovei, care datează din a doua jumătate a sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea.

De asemenea, obiectele de podoabă din tezaurul de la Cotul Morii pot fi date pe baza asocierii lor cu monede.

S-au descoperit 179 monede întregi și nouă fragmente, dintre care 54 aspri turcești, emisiuni ale sultanilor Mahomed II (1460—1481), Baiazid II (1481—1512), Selim I (1512—1520) și Soliman I (1520—1566); un aspru al hanatului Crimeii emis de hanul Mengli Ghirei în anul 1482 sau 1483, iar restul dinari ungurești din argint, din diferite emisiuni ale regilor Matei Corvin (1458—1490) și Vladislav II (1490—1516). Cele mai noi monede din tezaur sînt aspri emiși de sultanul Soliman I în anul 1520¹⁰.

Pe baza asocierii obiectelor de podoabă cu monedele turcești, se poate afirma că tezaurul nu a fost îngropat înainte de această dată.

¹ Mirjana Čorovič-Ljubinković, *Наушнице т.а. мокајског мана* în RVM, 3, 1954, p. 88, fig. 14, și p. 89, fig. 16.

² Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogeția*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 730—733 și p. 731, fig. 20/6.

³ B. Mitrea, I. Nestor și colaboratori, *Șantierul Suceava*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 356 și 362, fig. 25/1—2.

⁴ C. Moisil, *Monete și podoabe de la sfîrșitul veacului al XV-lea (Tezaurul din Țifești, jud. Putna)*, BSNR, XIII, nr. 27, ian.-martie 1916, tab. I.

⁵ Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus*, în Materiale, V, p. 780, fig. 3/1—4.

⁶ B. Mitrea, I. Nestor și colaboratori, loc. cit., în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 361 și 363, fig. 26/3.

⁷ Al. Bărcăcilă, loc. cit., p. 778, fig. 2/15—16.

⁸ Ibidem, fig. 2, 11 ș.a.

⁹ Elekes Lajos, *Király és főúri udvar*, în Magyar Renaissance, p. 262, vezi figura.

¹⁰ Determinarea monedelor turcești a fost făcută de Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Nu este însă exclus ca unele din piesele de podoabă de tradiție mai veche, ca de exemplu verigile de tîmplă cu trei sfere decorate cu petale, pentru care nu cunoaștem încă analogii în secolele XV—XVI, să se fi menținut în această vreme prin tezaurizare.

Din punct de vedere istoric, tezaurul de la Cotul Morii aduce unele contribuții referitoare la societatea feudală moldovenească din a doua jumătate a sec. al XV-lea și din prima jumătate a secolului următor.

Astfel, faptul că pe teritoriul Moldovei pătrund anumite cantități de monede maghiare și turcești, datînd din a doua jumătate a sec. al XV-lea și prima jumătate a sec. al XVI-lea, subliniază, pentru această vreme, relațiile economice cu imperiul otoman și regatul Ungariei, cunoscute de altfel și din izvoarele scrise. De asemenea, prezența în tezaurul de la Cotul Morii a unor obiecte de tradiție mai veche cu analogii pe teritoriul Bulgariei și Serbiei confirmă existența unor legături anterioare, pe tărîm cultural și artistic, cu regiunile sud-dunărene. Deocamdată, nu putem face precizări asupra persoanei căreia i-a aparținut acest tezaur. Se știe că satul Popricani, pe teritoriul căruia se află punctul «Cotul Morii», în cea de-a doua jumătate a sec. al XV-lea era proprietatea lui Șteful, pîrcălab de Hotin¹.

Intrucît după anul 1510, Șteful nu mai este pomenit în documentele vremii², s-ar putea ca tezaurul să fi aparținut, eventual, unei persoane care a intrat în stăpînirea satului în urma morții acestui mare boier moldovean.

Deoarece printre monedele descoperite nu se află nici o piesă ulterioară anului 1520, sîntem înclinați să credem că tezaurul a fost îngropat după această dată, într-o perioadă cînd societatea feudală moldovenească trecea prin momente critice. Nu este exclus ca tezaurizarea să se fi făcut în toamna anului 1523, cînd în Moldova au avut loc puternice frămîntări interne, determinate de tendința lui Ștefăniță Vodă de a limita puterea mării boierimi în stat³.

EUGENIA NEAMȚU

УКРАШЕНИЯ ИЗ ФЕОДАЛЬНОГО КЛАДА В КОТУЛ МОРИЙ, ПОПРИКАНИ (ЯССЫ)

РЕЗЮМЕ

В июне 1958 г. на расстоянии приблизительно 100 м к югу от моста Котул Морий через реку Жижна, на левом берегу реки во время полевых работ на земле государственной фермы Поприкани (Яссы), был обнаружен средневековый клад, состоящий из серебряных монет и украшений.

Клад содержит 21 украшение: два височных звена, две серьги (одна из них в плохом состоянии), пять колец, три целые пуговицы и одну разбитую, пряжку от ремня и семь блях (рис. 1—5), а также 179 целых монет — 54 турецких аспра, 1 аспр крымского хана и 124 венгерских динара.

Некоторые предметы из клада имеют аналогию как в находках на территории РНР, так и за ее пределами.

Например, височные звенья с тремя неравными шарами, украшенными лепестками (рис. 1/1—2;2), более древней традиции: они встречаются в предыдущие века в области к югу от Дуная. Аналогичные экземпляры были обнаружены как на феодальном некрополе близ города Ловча (НР Болгария), датированном X—XIII вв., так

¹ DIR, veacul XV, A, vol. II, p. 18.

² Ibidem, p. 82.

³ I. Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță Vodă*, în *Cercetări Istorice*, IV, 2, 1928, p. 188 sqq.

и в Добовцах и в неизвестной местности в Сербии (ФНР Югославия); они восходят ко второй половине XIV в.

Позолоченное серебряное кольцо филигранной работы (рис. 1/5, 3/5) напоминает кольцо, найденное в Гарвэне в кладе XI в., содержащем украшения южно-балканской традиции.

Серьги (рис. 1/9, 13; 3/1—2) представляют аналогии с экземпляром, обнаруженным в Сучаве на феодальном кладбище XV в. и первых десятилетий XVI в., а также с серьгами, найденными в кладе XV в. из Цифешть-Путна, и с некоторыми экземплярами XV в. из могил кладбища в Турну-Северине.

Кольцо с восьмиконечной звездой (рис. 1/4; 3/4) напоминает кольцо с монетой чеканки Матвея Корвина из могилы сучавского кладбища и найденные в Турну-Северине два других экземпляра (один из них датируется XV в.).

Кольцо, изображенное на рис. 3/7, представляет аналогии с экземплярами XV—XVI вв., обнаруженными на кладбище в Турну-Северине.

Прямоугольное накладное украшение (рис. 1/14; 5/8) напоминает некоторые предметы, найденные в Венгерской Народной Республике.

Наряду с экземплярами более древней, южно-дунайской традиции в кладе находятся и другие, сходные с обнаруженными в Молдове экземплярами второй половины XV в. и начала XVI в.

Украшения из клада Котул Морий можно датировать и на основании их сочетания с монетами. Из числа найденных монет 54 являются турецкими аспрами, выпущенными султанами Мухаммедом II, Баязидом II, Селимом I и Сулейманом I; 1 аспр выпущен крымским ханом Менгли Гиреем, остальные — венгерские динары разной чеканки королей Матвея Корвина и Владислава II.

Позднейшие монеты клада представляют собой аспры чеканки Сулеймана I в 1520 г. После этой даты клад был захоронен.

Не исключено, что предметы древнейшей традиции, как например обнаруженные в кладе височные звенья с тремя шарами, украшенными лепестками, для которых еще не найдено аналогий в XV—XVI вв., сохранились до указанной даты путем тезавризации.

С исторической точки зрения клад в Котул Морий дает ценные указания относительно молдавского феодального общества второй половины XV в. и первой половины XVI в., выявляя экономические связи с Османской империей и венгерским королевством, а также более ранние культурные и художественные связи с областями к югу от Дуная.

Возможно, что клад принадлежал лицу, вошедшему во владение села Попригани после смерти бывшего собственника хотинского пыркэлаба Штефула.

Не исключено, что клад был захоронен в 1523 г., когда во внутренней политической жизни Молдовы имели место сильные волнения.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Котул-Морий, Попригани. Украшения.

Рис. 2. — Котул Морий, Попригани. Височные звенья.

Рис. 3. — Котул-Морий, Попригани. Серьги (1—2); кольца (3—7).

Рис. 4. — Котул-Морий, Попригани. Пуговицы.

Рис. 5. — Котул-Морий, Попригани. Пуговицы (1—4), пряжка от ремня (5), апплики (6—8).

LES OBJETS DE PARURE DU TRÉSOR FÉODAL DE COTUL MORII, POPRICANI (Rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

On a découvert en 1958, sur la rive gauche de la Jijia, à 100 m environ au sud du pont de Cotul Morii (comm. de Popricani), un trésor médiéval comprenant 21 objets de parure (une paire de pendants de tempes, deux boucles d'oreilles, dont l'une abîmée, cinq bagues, trois

boutons entiers et l'un incomplet, une boucle de ceinture et sept ornements appliqués pour ceintures — fig. 1—5) et 179 monnaies d'argent (54 aspres turcs, 1 aspre du khanat de Crimée et 124 deniers hongrois).

Pour certaines pièces de parure, on peut trouver des analogies avec différents exemplaires découverts soit dans la R.P. Roumaine, soit à l'étranger.

C'est ainsi que les pendants de tempes, à trois boules de grosseur inégale décorées de pétales (fig. 1/1—2; 2) correspondent à une tradition plus ancienne, identifiée dans les pays du sud du Danube. Des pièces ressemblant à celles-ci ont été découvertes, en effet, aussi bien dans la nécropole féodale à proximité de la ville de Lovetch (R.P. de Bulgarie), qui date des X^e — XIII^e siècles, qu'à Dobovtzi et dans une localité non identifiée de Serbie (R.P.F. de Yougoslavie), ces dernières datant de la seconde moitié du XIV^e siècle.

La bague en argent doré, travaillée en filigrane (fig. 1/5; 3/5) ressemble à une bague découverte à Garvăn, dans un trésor du XI^e siècle contenant des objets de parure de tradition sud-balkanique.

Les boucles d'oreilles (fig. 1/9, 13; 3/1—2) rappellent une pièce trouvée à Suceava, dans le cimetière féodal datant du XV^e siècle et du début du XVI^e siècle, celles du trésor de Țifești—Putna, qui date de la fin du XV^e siècle, ainsi que celles du XV^e siècle découvertes dans le cimetière de Turnu Severin.

La bague montée en étoile à huit pointes (fig. 1/4; 3/4) ressemble à une bague trouvée dans une tombe à Suceava associée à une monnaie du temps de Mathieu Corvin, ainsi qu'à deux autres pièces découvertes à Turnu Severin, dont l'une date du XV^e siècle.

Quant à la bague de la figure 3/7, on peut lui trouver des analogies parmi les exemplaires découverts au cimetière de Turnu-Severin et datés des XV^e — XVI^e siècles.

L'ornement de ceinture rectangulaire (fig. 1/14; 5/8) rappelle certaines pièces découvertes dans la R.P. Hongroise.

À côté des objets de tradition plus ancienne, sud-danubienne, certaines autres pièces du trésor rappellent des découvertes faites en Moldavie et datant de la seconde moitié du XV^e siècle et du début du XVI^e siècle.

Pour établir la date des objets de parure du trésor de Cotul Morii, l'auteur s'appuie en outre sur les monnaies auxquelles ils sont associés. Celles-ci comprennent 54 aspres turcs émis par les sultans Mahomet II, Bajazet II, Sélim I et Soliman I, un aspre émis par le khan de Crimée Mengli Ghirēi, le reste étant des deniers hongrois appartenant à différentes émissions des rois Mathieu Corvin et Ladislas II. Les monnaies les plus récentes sont des aspres émis par le sultan Soliman I en 1520: le trésor a donc été enterré après cette date.

Quant à la présence d'objets de parure plus anciens, tels que les pendants de tempes à trois boules décorées de pétales, pour lesquels on ne connaît pas d'analogies aux XV^e et XVI^e siècles, on peut l'expliquer par la thésaurisation.

Le trésor de Cotul Morii fournit de précieuses informations historiques sur la société féodale moldave de la seconde moitié du XV^e siècle et de la première moitié du XVI^e siècle, attestant les relations économiques qui existaient avec l'empire ottoman et le royaume de Hongrie, ainsi que des liens culturels et artistiques plus anciens avec les régions du sud du Danube.

Le trésor a pu appartenir à quelque personne devenue propriétaire du village de Popricani après la mort de son propriétaire précédent, Șteful, *pîrcălab* de Hotin. Il se peut que ce trésor ait été enterré au cours de l'année 1523, marquée en Moldavie par des troubles intérieurs des plus graves.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Cotul-Morii, Popricani. Objets de parure.

Fig. 2. — Cotul-Morii, Popricani. Pendants de tempes.

Fig. 3. — Cotul-Morii, Popricani. 1—2, boucles d'oreilles; 3—7, bagues.

Fig. 4. — Cotul-Morii, Popricani. Boutons.

Fig. 5. — Cotul-Morii, Popricani. 1—4, boutons; 5, boucle de ceinture; 6—8, ornements de ceinture.

RECUNOAȘTERI ARHEOLOGICE ÎN REGIUNEA SATELOR POGORĂȘTI ȘI RĂUSENI

(r. Botoșani, reg. Suceava)

Între anii 1955 și 1959 s-au efectuat cercetări de suprafață în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni¹ (fig. 1), ale căror rezultate se prezintă în cele ce urmează.

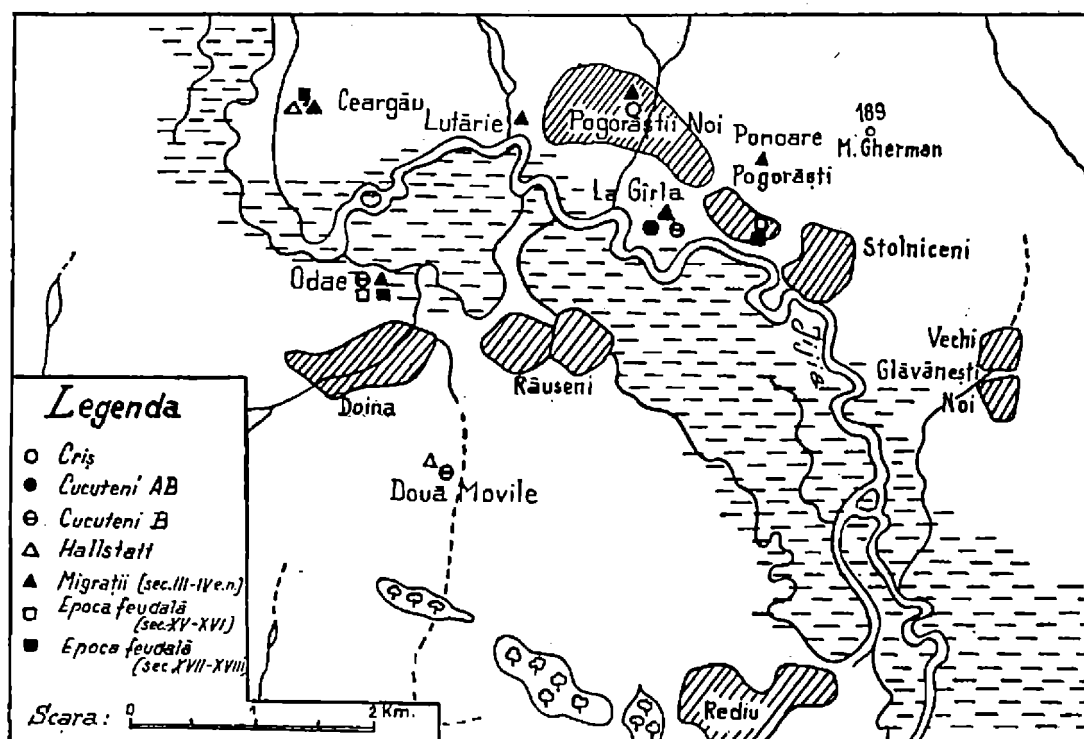


Fig. 1. — Harta regiunii în care s-au efectuat cercetările de suprafață.

¹ Cercetările din 1955–1959 completează recunoașterile efectuate în această regiune de către Adrian C. Florescu în 1949. Vezi Adrian C. Florescu, *Cîteva*

noi descoperiri arheologice în depresiunea Jijiei, în AȘU, Iași, I, 1955, fasc. 1–2, p. 51–62.

I. POGORĂȘTI

1. «VATRA SATULUI»

În marginea de sud a satului, în grădina lui Mihai Gh. Țenchiu, situată pe terasa medie a Jijiei, s-a găsit un toporaș din piatră, șlefuit, în formă de calapod (fig. 2). Având în vedere forma sa, el ar putea fi atribuit neoliticului timpuriu, culturilor Criș sau ceramicii liniare cu capete de note. Unelte de acest tip s-au găsit în așezările din aceeași vreme de la Glăvăneștii Vechi¹ și Perieni².

Tot pe acest loc, ca și mai departe spre SSV, la punctul numit « În Cot la Moară », situat pe albia majoră a Jijiei, s-au semnalat fragmente ceramice din sec. al XVII-lea. Între ele deosebim o margine dintr-un vas din pastă cărămizie cu buza dreaptă (fig. 10/2) și un ciob din pastă albă, cu pictură roșie la exterior și smalt verde la interior (fig. 10/7).

2. «LA GÎRLĂ»

La cca. 250 m vest de satul Pogorăști, în dreptul locului « La Gîrlă », s-au scos din malul stîng al Jijiei, pe o porțiune de cca. 80 m, fragmente ceramice Cucuteni A—B și B și de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.).

Dintre urmele de locuire Cucuteni A—B, menționăm două cioburi din pastă fină, pictate cu alb și brun. În ceea ce privește ceramica Cucuteni B, deosebim câteva fragmente pictate cu dungi negre-brune pe fondul roșu. Tot în legătură cu urmele cucuteniene de aici mai trebuie amintit și un ciob Cucuteni C, din pastă poroasă, cu decor în zig-zag, executat prin impresiuni de șnur înfășurat (fig. 3/5), precum și mai multe așchii de silex, din care una cu retușe pe o latură.

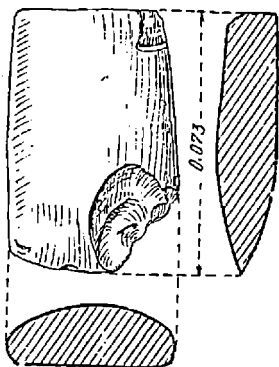


Fig. 2. — Pogorăști — «Vatra Satului». Toporaș în formă de calapod din neoliticul timpuriu.

Ceramica de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.) se împarte în două categorii: ceramica lucrată cu mîna și la roată.

Din prima categorie menționăm un fragment de vas din pastă grosolană cu marginea evazată.

A doua categorie cuprinde două specii ceramice distincte:

a) Specia din pastă fină, de culoare cenușie deschisă sau brună-cărămizie, din care face parte o margine de vas cu buza răsfrintă orizontal la exterior (fig. 4/12).

b) Specia din pastă zgrunțuroasă, cu mult nisip și pietricele în compoziția ei, de culoare brună-negricioasă, din care deosebim un fragment de *dolium* (fig. 4/10) și o margine de borcan cu buza îngroșată (fig. 4/8).

¹ I. Nestor, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași—Botoșani—Dorohoi)* în anul 1950, în SCIV, I, 1, 1951, p. 54, fig. 3.

² M. Petrescu-Dimbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni (reg. Iași, r. Birlad)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 73, fig. 7/2—5.

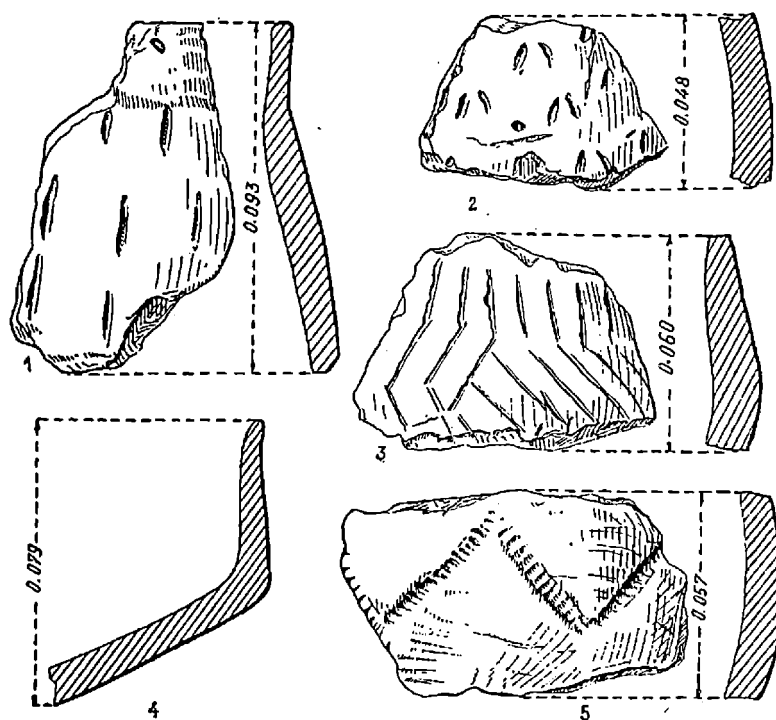


Fig. 3. — Fragmente ceramice din vremea culturii Criș⁷⁷ (1-4) și din vremea culturii cucuteniene (5). Pogorăștii Noi (1-4); Pogorăști — « La Gîrlă » (5).

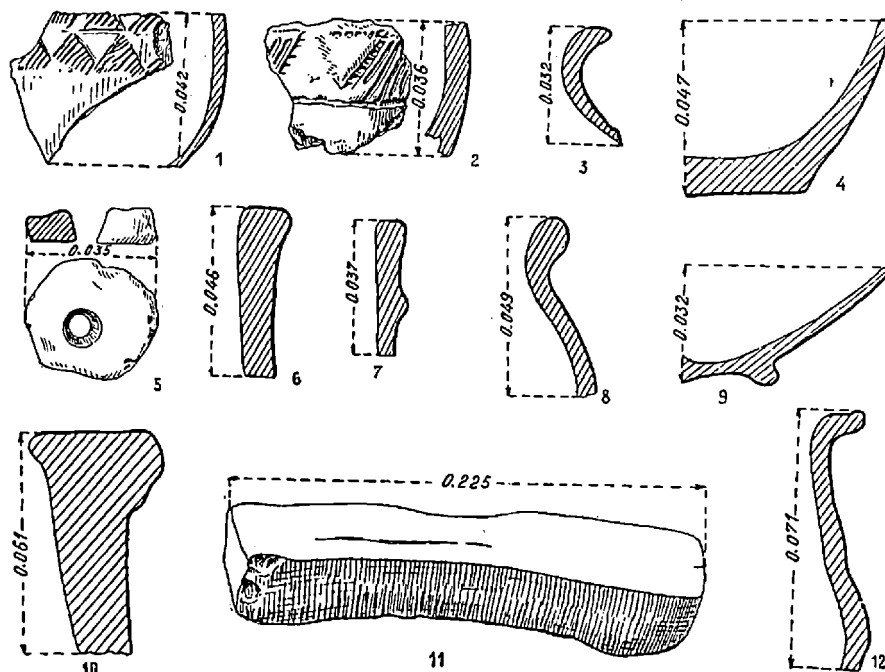
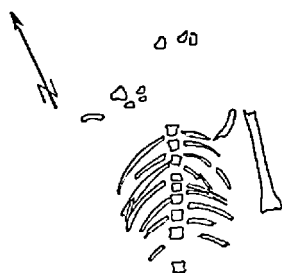


Fig. 4. — Fragmente ceramice și obiecte din prima epocă a fierului (1-7) și de la începutul epocii migrațiilor, sec. IV e.n. (8-12). Răuseni — « Două Movile » (1-3); Pogorăști — « Ceargău » (4-7, 9); Pogorăști — « La Gîrlă » (8, 10-12).

Locul «La Gîrlă» se găsește la numai 60—70 m est de «Movila de la vest de satul Pogorăști», unde în 1949 Adrian C. Florescu a identificat urme de locuire din aceeași perioadă¹. În marginea de SSE a movilei, unde apele Jijiei au măcinat puternic această latură a ei, s-a putut observa că stratul arheologic depus, de culoare brun-cafenie, este gros de cca 0,20 m. La baza acestuia s-au identificat două vetre, la distanță de 4,50 m una de alta, din care una cu baza din pietre de râu. Tot din acest strat provine și o cutie cu laturile ușor arcuite, în urma întrebuințării (fig. 4/11).

3. «PONOARE»

La cca 250 m est de casa lui Ion Gh. Țenchiu din satul Pogorăști, în «Ponoare», s-a descoperit un mormînt de înhumare, care datează, probabil, de la începutul epocii migrațiilor. Locul descoperirii, într-o accentuată pantă de la est la vest, a fost măcinat treptat de torenți, fapt care explică de ce scheletul a fost găsit la suprafața solului. Scheletul, orientat NNE 400°/00 — SSV 3600°/00, este foarte prost conservat (fig. 5). S-au păstrat parțial oasele claviculare, coastele, cîteva vertebre, humerusul și falangele mîinii stîngi și femurele. Scheletul are poziția întinsă pe spate, cu mîna stîngă de-a lungul corpului, puțin mai depărtată în dreptul cotului. Fără inventar.



4. «POGORĂȘTII NOI» SAU «COTUL NOU»

În vatra satului, în grădina lui Gh. Lungu, situată pe terasa medie a Jijiei, au fost semnalate urme de locuire din vremea culturii Criș și de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.).

Ceramica aparținînd culturii Criș este dintr-o pastă amestecată cu pleavă, de culoare cărămizie sau cenușie închisă, cu luciu pe ambele fețe. Unele cioburi sînt ornamentate cu decor incizat format din linii sau motive în formă de «coadă de rîndunică» (fig. 3/1,2). În ceea ce privește formele de vase cărora le aparțin aceste fragmente, menționăm vase fructiere (fig. 3/4), vase bitronconice cu buza ușor răsfrîntă (fig. 3/1) și vase cu marginea dreaptă. Din același loc mai provin cîteva fragmente de lipituri arse cu urme de nuiiele, cu diametrul maxim de 2 cm.

Urmele de locuire de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.) constau din cîteva cioburi din pastă zgrunțuroasă, de culoare brună, lucrate la roată.

¹ Adrian C. Florescu loc. cit., p. 59.

Fig. 5. — Pogorăști — «Ponoare». Mormînt de la începutul epocii migrațiilor.

0 0,20 0,50 m.

5. «LUTĂRIE»

În iunie 1958, locuitorii Const. I. Popa și Ion M. Ciubotaru din Răuseni au găsit întâmplător în malul «Lutăriei» situată pe terasa medie a Jijiei, din marginea de NV a satului Pogorăști, următoarele trei vase¹, datînd probabil din sec. III e.n.

a) Amforă din pastă cenușie, lucrată la roată, cu buza îngroșată în afară, gîtul scurt și cilindric, umerii ridicați și rotunjiți și prevăzută cu două torți verti-

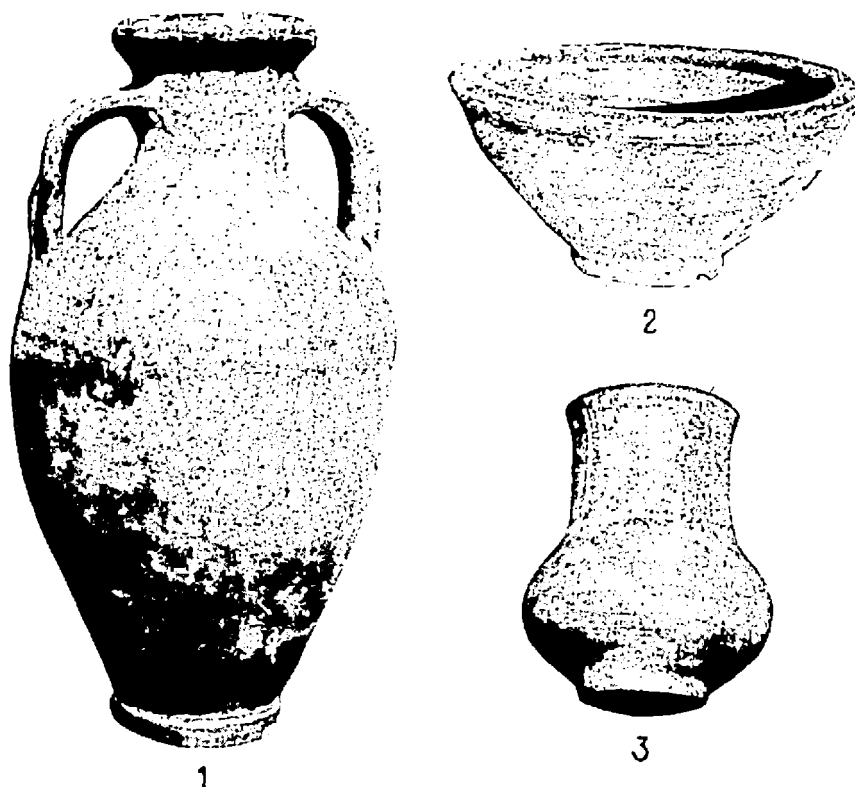


Fig. 6. — Pogorăști — «Lutărie». Vase din sec. III e.n.

cale, dispuse simetric, din bandă lată, șanțuită longitudinal (fig. 6/1 și 7/1). Cele mai apropiate analogii pentru această formă de vas le întîlnim în necropolele din sec. III e.n. de la Vîrțișcoi și Poienеști. Amfora de la Pogorăști este mai apropiată ca formă de urna de la Vîrțișcoi, cu mica deosebire că aceasta din urmă are torțile cu două șanțuiri longitudinale și este prevăzută la baza gîtului cu o dungă în relief². În necropola de la Poienеști s-au găsit patru amfore foarte apropiate ca formă de aceea de la Pogorăști³.

¹ În iulie 1958 aceste vase au intrat în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași (inv. II—1 101, II—1 102 și II—1 103).

² I.L. Nengu, *Stăruința barbară de la Vîrțișcoi*,

în *A.Arh.*, III, 1930, fasc. V—VI, p. 46—47, fig. 3/1.

³ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 323—324, 334, 347, 367 și fig. 122—123, 144, 173, și 221.

b) Cană din pastă fină, de culoare cenușie, cu luciu la exterior, lucrată la roată, cu gît cilindric, corp sferic și fundul inelat. Pe gît, vasul este decorat cu cinci benzi formate din grupe de linii verticale executate în tehnica luciului (fig. 6/3 și 7/3). O cană de un tip aproape similar, prevăzută cu o toartă în bandă, s-a găsit în mormîntul 1 de înhumăție de la Vaslui, datat cu aproximație în sec. II—III e.n.¹, iar o alta în mormîntul 6 de înhumăție de la Largu, datat în sec. III—IV e.n.² De asemenea, vasul de la Pogorăști ar putea fi comparat cu unele exemplare apropiate ca tip, descoperite mai demult pe teritoriul țării noastre la Aldeni³, Sîntana de Mureș⁴, Tîrgu-Mureș⁵ și Vădastra⁶. Trebuie avut în vedere însă, că forme similare aceleia de la Pogorăști au o durată de existență destul de îndelungată, ele întîlnindu-se atît în sec. I î.e.n.⁷, cît și în sec. IV e.n.⁸.

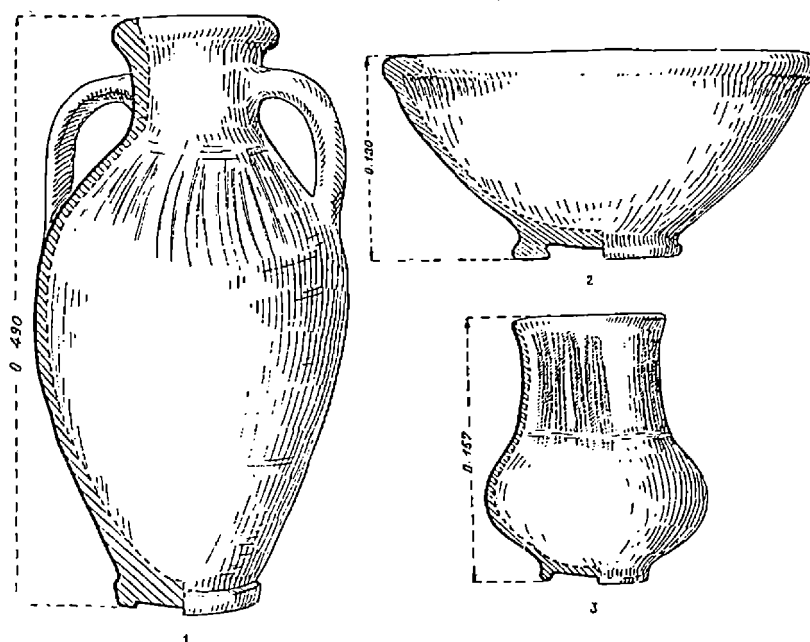


Fig. 7. — Pogorăști — «Lutărie». Vase din sec. III e.n.

c) Castron de factură provincial-romană, lucrat la roată, din pastă roșie, de formă tronconică, cu marginea îngroșată și rotunjită la interior și cu suport inelar pe fund. Exceptînd o mică porțiune spre fund, castronul a fost vopsit la exterior cu roșu, iar în regiunea marginii s-a aplicat o a doua vopsea de culoare

¹ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui din anul 1958, Raport preliminar*, în *Materiale*, VIII, sub tipar.

² I. T. Dragomir, *Raport asupra săpăturilor întreprinse la Largu*, în *Materiale*, V, 1959, p. 480, fig. 5/1.

³ Gh. Ștefan, *Une tombe de l'époque des migrations à Aldeni (dép. de Buzău)*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 218—219, fig. 1/1.

⁴ Kovács István, *A maroszentannai népvándorlaskori temető*, în *Dolgozatok*, III, 2, 1912, p. 301—302, fig. 69/1.

⁵ Idem, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha-és népvándorlaskori temető*, în *Dolgozatok*, VI, 2, 1915, p. 283—284, fig. 45.

⁶ Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques de Vadastra*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 220, fig. 58/1 și fig. 60/2.

⁷ N. V. Anfimov, *Меото-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинской*, în *МИА*, 23, 1951, p. 174, fig. 7/1—4, p. 192, fig. 16/1.

⁸ M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în *СА*, 1957, 4, p. 184—185, fig. 11/9.

neagră (fig. 6/2 și 7/2). Un castron de același tip, dar cu marginea mai puțin îngroșată, s-a descoperit la Noviodunum¹. Vase de o formă apropiată s-au găsit și pe teritoriul U.R.S.S., în apropiere de Kerci la Tiritake, unde ele au fost datate în sec. II—III e.n.² Un exemplar mai apropiat de vasul de la Pogorăști, descoperit în Germania, împreună cu o sticlă cu gîtul lung, cilindric și corpul sferic, farfurii *terra sigilata* de culoare galben-roșcată și mai multe cești, au fost datate în perioada romană târzie³. De asemenea, cu ocazia săpăturilor efectuate în anii 1924—1927 la Wroxeter⁴ din Britania, s-au găsit 20 castroane aproape identice cu acela de la Pogorăști, datate înainte de anul 300 e.n.⁵

Starea de conservare foarte bună a celor trei vase ne determină să presupunem că ele fac parte din inventarul unui mormînt.

Pe baza analogiilor stabilite mai sus, mormîntul de la Pogorăști ar putea să dateze din sec. III e.n.

6. «CEARGĂU»

La cca 1,5 km NV de satul Pogorăști, pe locul numit «Ceargău», au fost semnalate urme de locuire de la începutul primei epoci a fierului, de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.) și din orînduirea feudală (sec. XVII). Ceargăul este un martor din terasa inferioară a Jijiei, roasă la vest și sud-vest de apele acestui rîu și apărată la est și nord-est de culmile dealurilor Ceargău și Mihăiasa. Așezarea a fost deranjată în 1944 prin săparea unor tranșee militare și apoi de sondajele geologice efectuate pe acest loc în anii 1955—1957. În malul unei tranșee s-au observat urmele unei vetre, care zăcea la o adîncime de 0,35 m față de suprafața actuală a solului. Pe vatră nu s-a găsit nimic.

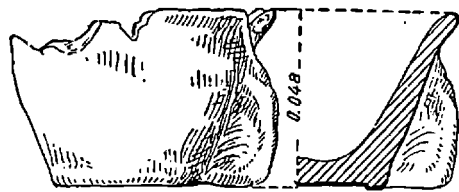


Fig. 8. — Pogorăști — «Ceargău». Vas afumător de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.).

În ceea ce privește urmele de locuire de la începutul primei epoci a fierului, deosebim o ceașcă tronconică cu laturile arcuite (fig. 4/4), o margine de vas cu buza puțin îngroșată la exterior (fig. 4/6) și o rondea perforată, folosită probabil ca amuletă (fig. 4/5).

Resturile de locuire de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.) de la Ceargău constau din fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată. Ultima categorie cuprinde ceramică din pastă fină și zgrunțuroasă. Din categoria vaselor lucrate cu mîna menționăm un afumător din pastă grosolană, cu fundul ușor inelat (fig. 8), iar din aceea a vaselor lucrate la roată, amintim o margine de chiup

¹ I. Barnea, Bucur Mitrea și N. Angheliescu, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, IV, 1958, p. 167, fig. 14/2.

² V. F. Gaidukievici, *Раскопки Туритак и 1935—1940 гг.* în *MIA*, 25, 1952, p. 33 și fig. 27/2; vezi și T. N. Knipovici, *Краснолаковая керамика первых веков н.э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935—1940 гг.*, în *MIA*, 25, 1952, p. 315, fig. 11/4.

³ P. T. Kessler, *Jahresbericht des Altertums-Museums der Stadt Mainz für die Zeit vom 1. April 1938 bis 31. März 1939*, în *MZ*, XXXIV, 1939, p. 100, fig. 8/5.

⁴ În epoca romană localitatea purta denumirea de Viroconium Cornoviorum.

⁵ George Macdonald, *Forschungen im römischen Britannien 1914—1928*, în *BerRGK*, XIX, 1929, p. 66—73, fig. 50.

din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie, cu buza îngroșată, două funduri de ceașcă din pastă fină și două mânuși de amforă romane din pastă galbenă și roz.

Urmele de locuire din sec. al XVII-lea sînt reprezentate aici doar printr-un singur ciob din pastă roșie cu briu în relief (fig. 9/6)¹.

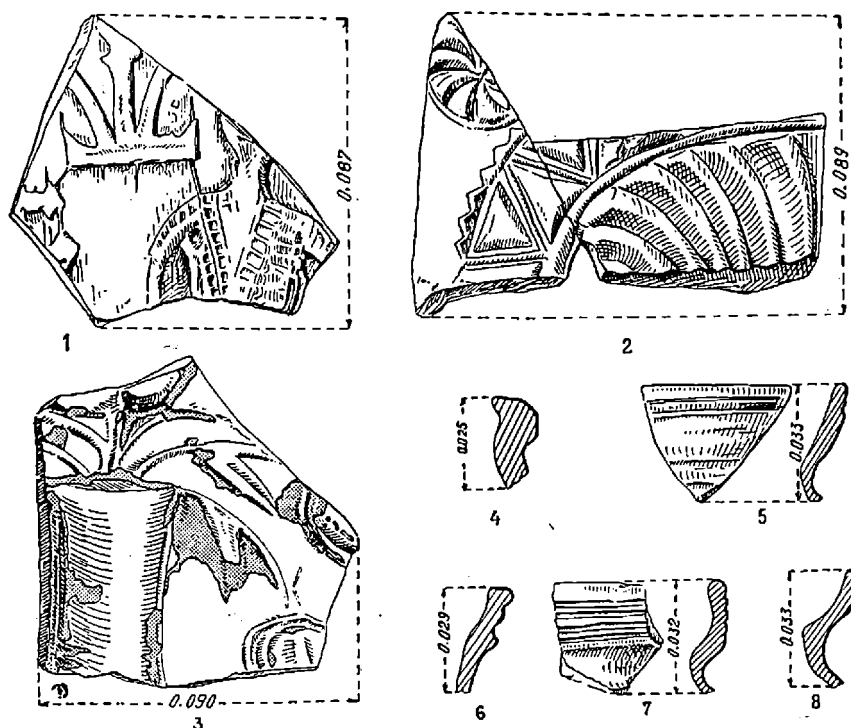


Fig. 9. — Bucăți de teracotă (1-3) și fragmente ceramice (4-8) din epoca feudală, sec. XV-XVIII. Răuseni — « Odae » (1-5, 7, 8); Pogorăști — « Ceargău » (6).

II. RĂUSENI

« 1. ODAE »

La NNV de satul Răuseni, pe locul numit « Odae », au fost semnalate urme de locuire din faza Cucuteni B, de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.) și din vremea orînduirii feudale (sec. XV-XVIII).

Resturile de locuire cucuteniene constau din cîteva cioburi și așchii de silex, dintre care una patinată. Tot atît de reduse sînt și urmele de locuire de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV e.n.).

Cele mai numeroase fragmente ceramice de la « Odae » provin din vase din vremea orînduirii feudale (sec. XV-XVIII). Dintre acestea menționăm o margine de vas cu buza îngroșată din sec. al XV-lea (fig. 9/4) și cîteva fragmente de vas cu marginea arcuită, dintre care unele decorate cu linii paralele adîncite, din sec. al XVI-lea (fig. 9/5, 7, 8). Cele mai multe cioburi din orînduirea feudală

¹ Din informațiile învățătorului Laurențiu Ionescu din Răuseni, reiese că prin 1935 s-ar fi găsit la Ceargău

cîteva monede de argint.

sînt din sec. XVII—XVIII și prezintă în majoritatea cazurilor, la interior și, mai rar, la exterior, smalt verde sau portocaliu. Unele din ele sînt decorate cu dungi horizontale sau vălurite, pictate cu roșu sau negru (fig. 10/1, 3—6).

Tot pe acest loc au fost găsite numeroase fragmente de teracotă, ornamente în majoritatea cazurilor cu motive geometrice în relief și acoperite de cele mai multe ori cu smalt verde deschis. Motivul frecvent este rozeta combinată cu triun-

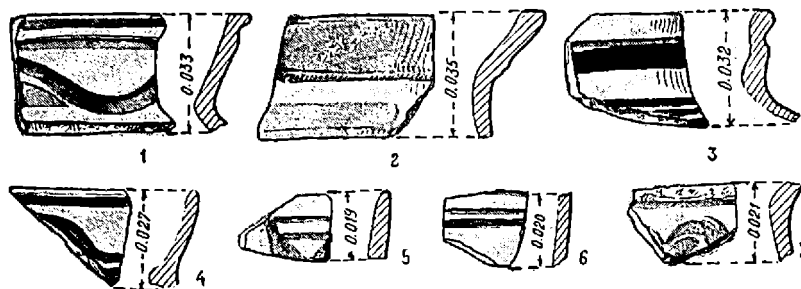


Fig. 10. — Fragmente ceramice din sec. XVII—XVIII. Răuseni — « Odae » (1, 3—6); Pogorăști — « Vatra Satului » (2, 7).

ghiuri (fig. 9/2) și mai rar vaza cu flori (fig. 9/3). Pe unul din fragmente este reprezentat un cavaler în zale (fig. 9/1).

Din același loc mai provine și un vîrf de săgeată medievală din fier, cu două aripi și tub de înmănușare, găsit de învățătorul Mihai Ionescu din Răuseni.

Un document din 1433 (14 decembrie) menționează un sat Răuseni pe Jijia (« Răusenii pe Jijia, undi este casa lui Miclea »)¹. Mihai Costăchescu identifică acest nume cu actualul sat Răuseni din raionul Botoșani². Prin urmare, urmele de locuire din sec. XV—XVIII, descoperite cu ocazia cercetărilor noastre, s-ar putea să aparțină vechiului sat Răuseni, amintit în documentul din 1433.

« 2. DOUĂ MOVILE »

La cca. 2 km VSV de satul Răuseni, pe cele « Două Movile » situate pe coama dealului cu același nume, au fost descoperite cîteva fragmente ceramice Cucuteni B și mai multe așchii de silex. De asemenea, s-au găsit mai multe cioburi hallstattiene din pastă neagră sfărâmicioasă sau mai fină, decorate cu motive incizate în formă de triunghiuri hașurate, dispuse pe unul sau două șiruri (fig. 4/1 și 2). Ca forme menționăm un fragment de vas cu marginea mult răsfrîntă la exterior (fig. 4/3).

★

Cu ocazia cercetărilor întreprinse în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava), harta arheologică a Moldovei de nord s-a îmbogățit cu încă 15 așezări, din care două Criș, una Cucuteni A—B, trei Cucuteni B, două

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, I, p. 373.

² *Ibidem*.

din prima epocă a fierului, patru de la începutul epocii migrațiilor (sec. III—IV e.n.), trei din vremea orînduirii feudale, precum și cu încă două cimitire de la începutul epocii migrațiilor.

ION IONIȚĂ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗВЕДКИ В РАЙОНЕ СЕЛ ПОГОРЭШТИ И РЭУСЕНИ (Р-Н БОТОШАНИ, ОБЛ. СУЧАВА)

РЕЗЮМЕ

В 1955—1959 гг. были произведены поверхностные исследования в окрестностях сел Погорэшти и Рэусени (р-н Ботошани, обл. Сучава), приведшие к нижеследующим результатам:

1. ПОГОРЭШТИ

1. На южной окраине села был найден топорик в виде колодки эпохи раннего неолита (культуры Криш линейной керамики) и фрагменты керамики феодального периода (XVII в.).

2. В урочище «Ла гырла» были обнаружены следы обитания времени культуры Кукутени (фазы А—В и В) и начала эпохи переселения народов (IV в. н.э.). Керамика IV в. н.э. подразделяется на две категории — лепная керамика и гончарная. Вторая категория представлена сосудами из тонкого (рис. 4/12) или зернистого (рис. 5/8, 10) теста. У основания слоя эпохи переселений народов, толщиной примерно в 20 см, были найдены два очага, на расстоянии 4,50 м один от другого.

3. В 250 м к востоку от села Погорэшти в урочище «Поноаре» было найдено погребение с труположением, вероятно, начала эпохи переселений народов (рис. 5).

4. В карьере для добычи глины, в части его, называемой «Погорэшти-Ной» или «Котул Ноу», были вскрыты следы обитания времени культуры Криш (рис. 3/1, 2, 4) и начала эпохи переселения народов (IV вв. н.э.).

5. В июне 1958 г. в урочище «Ватра Сатулуй» на северо-западной окраине села Погорэшти случайно были найдены три сосуда III в. н.э., находившиеся, вероятно, в погребении (рис. 6 и рис. 7). Эта находка состоит из амфоры из серого теста, чаши из серого теста с цилиндрическим горлышком и шаровидным туловом, без ручки, а также миски из красного теста, характерной по своей фактуре для культуры римской провинции.

6. На расстоянии полутора километров к северо-западу от села Погорэшти, в урочище «Чаргэу» были собраны фрагменты керамики раннежелезного века, начала эпохи переселений народов (IV вв. н.э.) и феодального периода (XVII в.). Большинство фрагментов восходит к эпохе переселения народов. Из числа их упомянем лепной сосуд-курпльницу из грубого теста (рис. 8).

II. РЭУСЕНИ

1. К северо-северо-западу от села Рэусени, в урочище «Одае» были обнаружены следы обитания фазы Кукутени, начала эпохи переселения народов (IV в. н.э.) и времен феодального строя (XV—XVIII вв.). Фрагменты керамики эпохи феодализма украшены рельефными поясами, каннелюрами и горизонтальными или волнообразными полосами, нанесенными красной или черной краской (рис. 9/4, 5, 7, 8 и рис. 10/1, 3—6). Некоторые обломки глазированы с внутренней стороны, другие с обеих сторон. Тут же были найдены фрагменты глазированных частично израз-

цов (рис. 9/1—3) и железный наконечник стрелы с двумя крыльями и втулкой. По всей вероятности тут находилось село Рăусени, упоминаемое в документе от 14 декабря 1433 г. (см. примечание 22).

2. В урочище «Доуэ Мовиле» были найдены фрагменты керамики фазы Кукутени В и раннежелезного века (рис. 4/1—3).

Исследования в районе двух сел, расположенных на реке Жижия, выявили 15 поселений, из числа которых 2 восходят к культуре Криш, 1 к культуре Кукутени А—В, 3—к фазе Кукутени В, 2—к раннежелезному веку, 4—к началу эпохи переселения народов (IV вв. н.э.), 3—к эпохе феодализма, и 2 могильника, принадлежащих к началу эпохи переселения народов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Карта района, где производились исследования поверхности.
 Рис. 2. — Погорэшти, «Ватра Сатулуй». Топорик в форме колодки эпохи раннего неолита.
 Рис. 3. — Фрагменты керамики культуры Криш (1—4) и культуры Кукутени (5), Погорэшти Ной (1—4); Погорэшти, урочище «Ла Гырлэ» (5).
 Рис. 4. — Фрагменты керамики и предметы раннежелезного века (1—7) и начала эпохи переселения народов (IV в. н.э.) (8—12). Рăусени, урочище «Доуэ Мовиле» (1—3); Погорэшти, урочище «Чаргэу» (4, 7, 9); Погорэшти, урочище «Ла Гырлэ» (8, 10—12).
 Рис. 5. — Погорэшти, урочище «Поноре». Погребение начала эпохи переселения народов.
 Рис. 6. — Погорэшти, «Карьер для добычи глины». Сосуды III в.н.э.
 Рис. 7. — Погорэшти, «Карьер для добычи глины». Сосуды III в.н.э.
 Рис. 8. — Погорэшти, урочище «Чаргэу». Сосуд-курильница начала эпохи переселения народов (V в. н.э.).
 Рис. 9. — Фрагменты изразцов (1—3) и фрагменты керамики (4—8) феодальной эпохи, XV—XVIII вв.; Рăусени, урочище «Одае» (1—5, 7, 8); Погорэшти, урочище «Чаргэу» (6).
 Рис. 10. — Фрагменты керамики XVII—XVIII вв. Рăусени, урочище «Одае» (1, 3—6); Погорэшти, урочище «Ватра Сатулуй» (2, 7).

RECONNAISSANCES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA ZONE DES VILLAGES DE POGORĂȘTI ET DE RĂUSENI (distr. de Botoșani, rég. de Suceava)

RÉSUMÉ

Les recherches de surface effectuées au cours des années 1955 — 1959 dans la zone des villages de Pogorăști et de Răuseni distr. de Botoșani, rég. de Suceava se sont soldées par les résultats suivants:

I. POGORĂȘTI

1 — On a découvert, près de la lisière sud du village, un coup-de-poing en forme d'embauchoir, appartenant au néolithique primitif (civilisation de Criș ou celle de la céramique linéaire), ainsi que des fragments céramiques de l'époque féodale (XVII^e siècle).

2 — Au lieu dit « La gîrlă », on a identifié des traces d'habitat du temps de la civilisation de Cucuteni (phases A—B et B) et du début de l'époque des migrations (IV^e siècle de n.è.). La céramique de cette dernière époque comprend deux catégories: celle exécutée à la main et celle exécutée au tour, cette dernière comprenant à son tour des vases en pâte fine (fig. 4/12) ou granuleuse (fig. 4/8, 10). On a découvert, à la base du niveau (épais de 20 cm environ) correspondant à l'époque des migrations, deux foyers situés à 4^m 50 l'un de l'autre.

3 — A 250 m est du village, au lieu dit « Ponoare », on a découvert une tombe à inhumation datant probablement du début de l'époque des migrations (fig. 5).

4 — Dans le village même, dans le secteur nommé « Pogorăștii Noi » ou « Cotul Nou », on a découvert des traces d'habitat de l'époque de la civilisation de Criș (fig. 3/1, 2/4) et du début de l'époque des migrations.

5 — En 1958, dans la carrière d'argile située près de la lisière nord-ouest du village on a trouvé, par hasard, trois vases datant du III^e siècle de n.è., provenant probablement d'une tombe (fig. 6 et 7). Il s'agit d'une amphore en pâte grise, d'un broc en pâte grise, à col cylindrique et corps sphérique, sans anse, et d'une écuelle en pâte rouge, de facture romaine provinciale.

6 — A 1500 m nord-ouest du village, au lieu dit « Ceargău », on a trouvé des fragments céramiques de la première époque du fer, du début de l'époque des migrations (IV^e siècle de n.è.) et de l'époque féodale (XVII^e siècle). Les plus nombreux sont ceux appartenant à l'époque des migrations, parmi lesquels il faut mentionner un vase pour fumigations en pâte primitive, exécuté à la main (fig. 8).

II. RĂUSENI

1 — Au NNO du village de Răuseni, au lieu dit « Odae », on a identifié des traces d'habitat de la phase Cucuteni B, du début de l'époque des migrations (III^e — IV^e siècles de n.è.) et de l'époque féodale (XV^e — XVIII^e siècles). Les tessons céramiques de cette dernière période sont décorés de bandes en relief, de cannelures et de lignes horizontales ou ondulées, peintes en rouge ou en noir (fig. 9/4, 5, 7, 8 et fig. 10/1, 3—6). Certains d'entre eux sont émaillés à l'intérieur, d'autres, sur leurs deux faces. On a découvert également plusieurs fragments de terre cuite partiellement émaillés (fig. 9/1—3), ainsi qu'une pointe de flèche en fer, à empenne double et pourvue de sa douille. Le village identifié par ces découvertes pourrait, d'après l'auteur, être le village de Răuseni, attesté par un document du 14 décembre 1433 (v. note 1, p. 303).

2 — Au lieu dit « Două movile », on a découvert des fragments céramiques de la phase Cucuteni B et de la première époque du fer (fig. 4/1—3).

En résumé, les recherches effectuées dans la zone des deux villages précités ont permis d'identifier 15 points archéologiques: 2 de la civilisation de Criș, 1 de la phase Cucuteni A—B, 3 de la phase Cucuteni B, 2 de la première époque du fer, 4 du début de l'époque des migrations, 3 de l'époque féodale, ainsi que 2 cimetières du début de l'époque des migrations.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la région où les recherches de surface ont été effectuées.

Fig. 2. — Pogorăști — « Vatra Satului ». Coup-de-poing du néolithique primitif, en forme d'embauchoir.

Fig. 3. — 1—4, fragments céramiques de l'époque de la civilisation de Criș et 5, de l'époque de la civilisation de Cucuteni. 1—4, Pogorăștii Noi; 5, Pogorăști — « La gîrlă ».

Fig. 4. — 1—7, fragments céramiques et objets de la première époque du fer et 8—12, du début de l'époque des migrations (IV^e siècle de n.è.). 1—3, Răuseni — « Două movile »; 4—7, 9, Pogorăști — « Ceargău »; 8, 10—12, Pogorăști — « La gîrlă ».

Fig. 5. — Pogorăști — « Ponoare ». Tombe du début de l'époque des migrations.

Fig. 6. — Pogorăști — « Lutărie » (carrière d'argile). Vases du III^e siècle de n.è.

Fig. 7. — Pogorăști — « Lutărie » (carrière d'argile). Vases du III^e siècle de n.è.

Fig. 8. — Pogorăști — « Ceargău ». Vase pour fumigations, du début de l'époque des migrations.

Fig. 9. — 1—3, fragments de terre cuite et 4—8, fragments céramiques de l'époque féodale (XV^e — XVIII^e siècles). 1—5, 7, 8, Răuseni — « Odae »; 6, Pogorăști — « Ceargău ».

Fig. 10. — Fragments céramiques des XVII^e — XVIII^e siècles. 1, 3—6, Răuseni — « Odae »; 2, 7, Pogorăști — « Vatra satului ».

LISTA
PRESCURTĂRILOR PUBLICAȚIILOR CITATE MAI DES ÎN PREZENTUL VOLUM

AArh	Arta și Arheologia, Iași, I—XV, 1927—1938.
ACMI	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București, 1915, 1942, 1943.
ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania, Cluj, I—VI, 1926—1931, 1938.
ActaArch	Acta Archaeologica.
AÉ	Archaeologiai Értesítő
AEM	Archaeologisch-Épigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.
AIIN	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj, I—VII, 1922—1938.
AFÉv	Az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti es természettudományi Társulat, Évkönyve.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AM	Analele Moldovei.
AnD	Analele Dobrogei, I—XII (1920—1938), Constanța și Cernăuți.
AO	Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
AR	Arheologické rozhledy.
AH	Archaeologia Hungarica.
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények.
Arh	Археология.
AȘU, Iași	Analele Științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași, Seria Științe Sociale.
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, I—XXXVIII, București 1908—1945.
BerRGK	Deutsches Archaeologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BSG	Buletinul Societății Geografice Române, București, I—LXI, 1876—1942.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București, I—XLI, 1904—1947.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum.
Dacia	Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947.
DA	Daremberg, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
DACL	Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, F. Cabrol — H. Leclercq.
DIR	Documente privind istoria României.
DissPann	Dissertationes Pannonicae.
Dolgozatok	Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
Ebert, RL	M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.

EM	Erdélyi Múzeum
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua.
Izvestia-Institut	Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestiia-Société	Izvestiia-Bulletin de la Société Archéologique Bulgare.
Izvestiia	Известия Молдавского филиала Акад. Наук СССР, Chişinău.
Hampel	Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban, Budapesta I, 1886; II, 1892; III, 1896.
JdBLM	Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums.
JOAI	Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.
KHKM	Kwartalnik historii kultury materialnej.
KS	Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной культуры, Москва.
KSU	Краткие Сообщения Института Археологии, Киев.
Materiale	Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I, 1954; Materiale şi cercetări arheologice, vol. II, 1956.
MIA	Материалы и Исследования по Археологии СССР.
MMS	Mitropolia Moldovei şi Sucevei.
PA	Památky Archaeologické.
PAn	Probleme de antropologie.
PrezegArch	Przegląd Archeologiczny.
PSRL	Полное собрание русских летописей, St. Petersburg.
PZ	Prähistorische Zeitschrift.
RA	Revue Archéologique.
RE	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
Roska, Repertoriu	Roska Márton, Erdély Régészeti Repertórium.
RUP, Iaşi	Revista Universităţii «Al. I. Cuza» Iaşi şi a Institutului Politehnic.
RVM	РАД Војвођанских музеја, Novi Sad.
SA	Советская Археология.
SAn	Советская Антропология.
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti, 1950.
SCŞCluj	Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj, 1950.
SCŞIaşi	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi, 1950.
SlA	Slavia Antiqua.
SQE	Сообщения Государственного Эрмитажа, Leningrad.
SV	Siebenbürgische Vierteljahrschrift.
WiadArch	Wiadomości Archeologiczne.
WMBH	Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina, Viena, 1893—1912.
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift.
ZfE	Zeitschrift für Ethnologie.
ZNT	Записки Наукового Товариства, Lwow.

E R A T Ă

<u>la pag.</u>	<u>rîndul:</u>	<u>în loc de:</u>	<u>se va citi:</u>	<u>din vina:</u>
16	20 de sus	purtînd	putînd	
16	1 de jos	aprice	atipice	tipografiei
40	29 de sus	пластина, скребло	пластина скребло	editurii
40	18 de jos	Хилишеу- Колпика	Хилишеу- Клопка	"
61	6 de jos	(1-3, 5, 9-10), долото (4-7)	(1-3, 5-6, 9-10), долото (4, 7)	autorului
64	8 de jos	1-3, 5, 9-10,	1-3, 5-6, 9-10,	"
83	9 de sus	Curtiușeni	Curtiușeni	"
98	11 de jos, col. 1	p. 42, 43	pl. 42, 43	"
110	24 de jos	собственно	собственным	editurii
131	10 de sus	represents	prezintă	autorului
135	10 de sus	îngustată	îngustă	"
143	14 de jos	componenta	componenta	"
165	23 de sus	AFT', 535	AFT', 11, 535	"
169	4 de sus	Torma	Torma	"
169	16 de sus	AFT', 535	AFT', 11, 535	"
218	14 de sus	IV в.н.э.	III в.н.э.	"
254	legenda fig. 7/7-8	(argint aurit)	(argint)	"
258	20 de sus	(fig. 9/2)	(fig. 9/2 și fig. 10/2)	"
266	12 de sus	1, 4-5,	1-5,	editurii
266	13-14 de sus	2-3, ... (позо- лочное серебро)	7-8, ... (серебро)	autorului
269	11 de jos	(argint doré)	(argint)	"
305	18 de sus	(4, 7, 9);	(4-7, 9);	editurii

Redactor responsabil: NEONILA PEATNIȚKI

Dat la cules 29.12.1960. Bun de tipar 07.07.1961. Apărut 1961. Tiraj 900 ex. legate. Hârtie crețată de 100 g/m², 610×860/8. Coli editoriale 28,26. Coli de tipar 38¹/₂. Planșe typo 1. A 001274/1960. C. Z. pentru bibliotecile mari 902.6(498.3) (082). C. Z. pentru bibliotecile mici 902.6(R3)(08).

Întreprinderea Poligrafică nr. 4, Calea Șerban Vodă nr. 133-135, București,
R.P.R. comanda nr. 27.